
UNIVERSITY OF TORONTO
3 1761 01594312 9

Dr. Kovách Lajos
könyveiből.

A POLITIKAI IRODALOM

MAGYARORSZÁGON 1825-IG

IRTA

BALLAGI GÉZA.

BUDAPEST.

FRANKLIN-TÁRSULAT

MAGYAR IRODALMI INTÉZET ÉS KÖNYVNYOMDA.

1888.

PH
3023
P6B3

FRANKLIN-TÁRSULAT NYOMDÁJA.

ELŐSZÓ.

A feladat, melyet a hazai politikai irodalom történetének megírásában magam elé tűztem, sokkal nehezebb volt, semmint hogy jóakaratú elnézésre ne számíthatnék a közönség részéről, ha azt nem sikerült volna úgy megoldanom, mint a hogy szerettem volna. A mellett, hogy az úttöréssel járó természetszerű akadályok s a földolgozandó anyag roppant halmaza felette megnehezítették munkámat, folytonosan éreznem kellett ama kötelesség súlyát is, melyet annak, a ki történelmi tárgy földolgozására vállalkozik, híven be kell töltenie, ha maradandót és hasznavehetőt akar alkotni: a tárgyilagos kritika kötelességét. S valóban bármennyire beleéltem is magamat egy-egy korszak politikai küzdelmeibe, bármennyire együttéreztem is ama küzdelmek egyik vagy másik tényezőjével: merem állítani, hogy a rokonszenv által ép oly kevéssé engedtem megvesztegetni ítéletemet, a mint viszont nem tett elfogulttá egy vagy más esetben az ellenszenv sem.

A politikai iratok megbírálásában a legnemesebb értelemben vett liberalizmus elvei voltak irányadóim; de azért az ellenkező irány képviselőit érdemökhöz képest méltányolni igyekeztem, nem tartózkodtam egyszersmind kifejezni visszatetszésemet minden egyes esetben azok iránt, kik szabadelvű álláspontjuk túlhajtásával, nem vették számba saját koruk viszonyait s nem törődtek még a leg-

szentebbel, a vallásos érzülettel sem, hanem gúnyt űztek mindenből, mi az ő kizárólagos és egyoldalú felfogásukkal nem egyezett meg.

Ebben áll, szerintem, az a tárgyilagosság, mely egyátalán nem föltételezi az elvtelenséget. Szabad földön élő, gondolkozó embereknek szükségképen csatlakozniok kell egy vagy más politikai párthoz vagy iskolához; de nem szükséges egyszersmind elfogultaknak és igazságtalanoknak lenniök azok iránt, kik a politikai kérdésekben nem épen úgy gondolkoznak, mint ők.

Ha az irányt, melyet munkám megírásánál követtem, a közönség méltányolni fogja: azt hiszem, művem beosztása ellen sem lesz kifogása, bármennyire aránytalannak, hogy ne mondjam: formátlannak látszik is az különben.

A politikai irodalom, úgy gondolom, csakis akkor tekinthető a politikai közszellem kifejezőjének s csakis akkor lehet igazán tanulságos, a mikor a sajtó korlátozva és lenyűgözve nincsen s a mikor minden akadály nélkül hozhatja forgalomba a kort mozgató eszméket. Hazánkban II. József és II. Lipót alatt szabadult fel a sajtó bilincseiből. Ebből a korból tehát még a legjelentéktelenebbnek látszó alkalmi iratot sem mellőztem, hogy az akkori politikai állapotok annál hűbb és igazabb képét állíthassam az olvasó elé.

De épen mert a czenzura, illetőleg a sajtórendszabályok és a politikai irodalom fejlődése közt oly szoros az összefüggés: *a czenzura történetének vázlatát szintén adnom kellett.*

A XVII. században és a XVIII. század három első negyedében a politikai problémákat nagyobbára a vármegyék zöld asztalánál döntötték el; 1792-től 1825-ig pedig, a mikor már a fejlettebb kulturális viszonyok következtében az

irodalom is részt vehetett volna ama feladványok megoldásában: a czenzura állta utját a szellemi törekvéseknek. Csak 1780-tól 1792-ig, de különösen 1790/1-ben indulhatott nálunk lendületnek a politikai irodalom. Ennélfogva bárki írná is meg a hazai politikai irodalom történetet, a tárgy természeténél fogva művének ökonomiájában szükségszerűleg meg lenne az aránytalanság.

Az 1780-tól 1792-ig terjedő időszak irodalmának anyaga azonban bármily terjedelmes is: igyekeztem azt akként földolgozni, hogy könnyen áttekinthető legyen. Ép ezért az egyes művek ismertetésénél nem a kronológiai sorrendet követtem, mi a legkönnyebb lett volna, hanem tartalmuk szerint csoportositottam azokat, arra különösen ügyelvén, hogy minden iratnak könyvészetileg helyes és pontos czimét adjam (a ritkább műveknél jelezvén a könyvtárt is, a hol föltalálhatók), valamint hogy az álnév alatt vagy névtelenül megjelent iratok szerzőinek kilétét földerítsem.

A mit Toldy, irodalomtörténeti kézikönyvének előszavában ír, hogy t. i. semmit sem állít, miről meg nem győződött s a mihez hozzáférhetett, azt mind látta, sőt ismeri, — ugyanezt én is önérzettel elmondhatom. A művem megírásához szükséges anyagot különösen a budapesti tudományegyetem, a magy. tud. akadémia és a sárospataki főiskola könyvtárából, valamint saját, 4000 kötetből álló, magyar politikai röpirat-gyűjteményemből, de mindenekfölött a nemzeti múzeum könyvtárából szedtem össze. Hogy milyen eredménynyel használtam föl, annak megitélése a közönségre tartozik.

Sárospatakon.

BALLAGI GÉZA.

TARTALOM.

A politikai irodalom megindulása. Haladását gátló intézmények.

II. József kora.

II. Lipót kora.

1792—1825.

A POLITIKAI IRODALOM MEGINDULÁSA.

HALADÁSÁT GÁTLÓ INTÉZMÉNYEK.

A XVI. század erős küzdelmek és megpróbáltatások kora volt. A reformátorok eleintén csak a vallási eszmék megtisztitását tűzték ki feladatokul. A mint azonban a cselekvés terére lépve amaz eszmek megvalósitásához fogtak, azonnal szembe találták magokat a tényleges hatalmakkal: a pápasággal és a világi despotismussal.

Luther a pápaság életfájába vágta fejszéjét, midőn az államot teljesen emanczipálni akarta az egyháztól, midőn kijelölte a pápa es a világi fejedelem szerepköret akkepen, hogy amaz az evangeliummal kezében, ez pedig karddal van hivatva rendet és békességet teremteni Istennek földi országában, s végre midőn a hierarchia lábai alól kirántotta a talajt az által, hogy az egyházi és világi rend közti egyenlőséget proklamálta.

Az ezek folytán felidézett harczban a reformátiónak egyik leghatalmasabb szövetsegestársa a sajtó volt, a menynyiben a reformátori alapelveket a sajtó utján hozták forgalomba: ennélfogva, a lételökben megtámadott egyházi es világi hatalmak a sajtót igyekeztek mindenáron ártalmatlanná tenni.

Midőn 1524-ben Szalkai bibornok-primás sürgetésére kir. biztos küldetett Brassóba, hogy az az emlitett várost az eretnekségtől tisztitsa meg: a kir. biztos legelső teendője az volt, hogy a lutheri iratokat és könyveket elszedetvén a polgároktól, a piaczon nyilvánosan megégettette. Ugyanez az eset ismétlődött más városokban is. Például, hogy ebben az időben Sopronban is égettek meg könyveket, erre nézve

a városi kamarás akkori számadásának következő tétele szolgál bizonyitékul: «Anno 1525, Montag nach dem Neujahr, dem Zuchtinger (Henker) dass er dye Lutherischen Puecher verprendt hat, 1 d. d.» *

A protestáns sajtótermékek üldözése azonban czélra nem vezetett. A református és lutheránus könyvnyomdászok nálunk is, a külföldön is, hogy a hatóság tilalmát kijátszák, vándorbotot vettek a kezökbe s mindannyian egy-egy apostolává váltak a reformátiónak, hol itt, hol amott hirdetvén annak igazságait. Hazánkban például HUSZÁR GÁL református prédikátor 1558-ban Magyaróvárott, majd Debreczenben, végre Komjátiban állította fel sajtóját. HOFFHALTER RAFAEL ugyanabban az időben szintén kóbor nyomdász volt.

A mohácsi vesz után a protestantismus hazánkban tudvalevőleg rohamosan elterjedt. Jóformán az egész főnemesség s azzal együtt a köznép, magáévá tette a reformátió hitelveit. A protestáns irók művei egyedüli olvasmányát képezték az irni-olvasni tudó közönségnek; sőt még az udvarnál is Mária, fájdalmát gyásza fölött, Luther iratainak és a szentirásnak olvasásával igyekezett enyhiteni s Luther egy iratát, melyet a nagy reformátor neki ajánlott föl, hálás köszönettel elfogadta.

Ily körülmenyek közt nem csoda, hogy midőn FERDINÁND az 1553-diki soproni országgyűlésen a kir. előadásokban szemrehányást tett a rendeknek, hogy számos tévtanokat tartalmazó könyv jelent meg az országban s felszólitá őket azoknak megsemmisitésére: a rendek erre azt feleltek s a törvényczikkek közé azt iktatták, hogy «a mi a felség altal

* *Geschichte d. ev. Kirche in Ungarn.* Mit einer Einleitung von MERLE D'AUBIGNÉ. 44. l.

megemlített s tévelygést tanító könyvek kiadását és kinyomtatását illeti, erre a tárgyra nézve ők a maguk részéről semmit nem határozhatnak, mert ők nem tudják, hogy valaha az ő jószágaikban ilyen dolog történt volna»,* vagyis hogy ily tévelygést tanító könyv az ő jószágaikon levő nyomdákban kinyomatott volna.

Az országgyűlés, eme határozatával, oltalma alá vette a protestáns sajtó termékeit, melyek ebben az időben egymásután nagy számmal láttak napvilágot. Huszonnyolcz nyomda állott fenn, s mind a huszonnyolcz a protestantismus szolgálatában. Eme nyomdák működését Ferdinánd s az ellenreformátió nem volt képes megbénítani. Ferdinánd hatalma nem terjedt odáig, hogy a nyomdászokat kiűzze műhelyökből, pedig az országgyűlés tudta és beleegyezése nélkül még a czenzurát is gyakorolta, a mit mutat az a körülmény, hogy 1564-ben a pozsonyi lakosok könyvei — Oláh Miklós érsek ellenzése daczára — különös kegyelemből fölmentettek a czenzura alól.

Az ellenreformátió Rudolf uralkodása alatt megváltoztatta taktikáját a protestánsokkal szemben. Míg addig erőszakot használt, most Telegdi Miklós, az esztergomi nagyprépost kezdeményezése folytán ott kereste fel az ellenséget, a honnan az támadásait intézte: a sajtó terén. 1577-ben Telegdi Nagyszombatban nyomdát állít, mely már a következő évben Telegdi egy művét ki is adta.

A polemia a két felekezet közt természetesen ettől az időtől mind magasabb és magasabb hullámokat vetett s

* Az eredeti szöveg így hangzik: «Quod vero de editione, impressioneque erroneorum librorum per Majestatem Suam mentio facta est; Status et Ordines, super ea re, pro parte ipsorum nihil statuere potuerunt; cum in eorum bonis nunquam id fieri sibi constare adfirment». *1553. art. XXIV.*

mint a vallási türelmetlenség korában másként nem is lehetett, azok a hullámok sok piszkot kevertek föl. Erdélyben már II. JÁNOS alatt a vallási viták annyira elfajultak s oly drasztikus hangon írt vallási iratok jelentek meg, hogy a fejedelem szükségesnek látta elrendelni, hogy a felek tartózkodjanak a gyűlöletes és mérges gunyolódó iratok közrebocsátásától: minthogy pedig ennek a parancsnak semmi foganatja se lett, II. JÁNOS utódja, az 1571-ben fejedelemmé lett BÁTHORI ISTVÁN kénytelen volt a gyulafejérvári, különben is állami nyomdát az unitáriusoktól elvenni, egyszersmind MÉLIUS-nak és társainak a nyomda használatát megtiltani. MÉLIUS panaszkodik is aztán, hogy az «Isten a nyomtatást a mi országunkban megfogyatkoztatá.»

Magyarországon a nagyszombati nyomda felállításával vette igazán kezdetet a két felekezet írói közt az az elkeseredett polemia, melynek méltó jeligéje volt a PERNESZI ANDRÁS által először használt szentírási hely: «megfelelj a bolondnak az ő bolondsága szerint, hogy ne láttassék magának, bölcsnek lenni.»

A mind inkább elfajuló sajtó kicsapongásának megfékezésére Ferdinánd utódjai szigorú rendszabályokat léptettek életbe.

II. MIKSA türelmességének némi jelét adta ugyan az által, hogy Ausztriában engedélyt adott egy lutheránus nyomda felállítására, mely tényleg egy csomó lutheri iratot ki is adott; de azért mint a római szent birodalom feje, nem nézhette tétlenül az eretnekek tollából eredő gúnyiratok terjedését.

JANKOVICH MIKLÓS a Tudományos Gyűjteményben,* Miksának egy, 1574-ben kiadott rendeletét közli, melyet

* *Tudom. Gyűjtemény.* 1833. IV. 52—57.

az Bánffy László-hoz és Miklós-hoz intézett abból az alkalomból, hogy alsólendvai nyomdájukban arianus tanokat tartalmazó, szentháromságtagadó eretnek-könyvek jelentek meg, s a melyben elrendeli, hogy császári engedély előzetes kieszközlése nélkül senki ne merjen jövőre bármiféle theologiai munkát is kinyomatni és közzétenni.

«Ad typographiam vero quod adtinet, — így hangzik a rendelet leglényegesebb, reszben általános rendelkezést tartalmazó pontja — prout in aliis quoque regnis, atque provinciis nostris, *sine speciali nostro privilegio, atque indultu nemini liceat quicquam in rebus theologicis typis imprimere, atque evulgare*, idque in regno isto nostro Hungariæ propter diversas sectas, pululantesque subinde novas hæreses, multo minus licitum esse velimus, sub eadem pœna vobis committimus, ut et hactenus impressos in bonis vestris libros, vendi distrahique prohibeatis, et in posterum diligenter caveatis, *ne quid amplius imprimatur, quod prius ad revidendum nobis non fuerit praesentatum, atque nostra approbatione accedente, edi, vulgarique concessum.*»

Miksa tehát az elöleges czenzurát tényleg gyakorolta, s valószinűleg a püspököket bizta meg a felügyelettel, nehogy valamely könyv fejedelmi approbatio nélkül jelenjék meg, valamint azzal, hogy a rendelet áthágóira a büntetést kimérjék. Bánffy László is az említett rendeletre adott feleletében, midőn tagadja, hogy az ő tudtával Lendván eretnek-könyvek nyomattak volna, a püspökre appellál, mert, szerinte, annak a gondja, hogy ilyen dologban inquiráljon es büntessen.

Az engedélyt theologiai művek nyomatására minden egyes esetben külön-külön kellett kérni az uralkodótól, ki azt némely irótól egyszer s mindenkorra megtagadta. Így történt Huszár Gál-lal is, kihez parancs ment, hogy «az eretnek tanok terjesztésétől és könyvek nyomtatásától tar-

tózkodjék, s ugyanekkor utasíttatott az óvári kapitány, hogy Huszár Gált efféle könyvek kinyomatásában akadályozza meg.*

II. Rudolf a sajtóügy történetében azzal tette emlékezetesse uralkodását, hogy a királyi privilégiummal nem birt nyomdák bezáratását rendelte el. Ha ez a parancs foganatosíttatott volna: bezárják vala az öszszes nyomdákat, az egyetlen nagyszombati kivetelével, mert csak az az egy volt a katholikusok kezében.

Az előadottakból látható, hogy a czenzura és a privilegium intézmenyei tisztán fejedelmi önkényen alapultak. II. Rudolf 1584-ben kiadott rendeletében hiába vindikálta magának azt, hogy a könyvnyomdák engedélyezése királyi jog; mert erre nézve a Corpus Jurisból egyetlen egy bizonyítékot sem hozhatni fel. A privilégium és a czenzura hatalmas fegyver lehetett a katholiczizmus kezében s tényleg az is volt; de nem volt törvényes intezmény. Ha Telegdi 1578-ban megjelent munkájának czímlapjára mégis rányomatta, hogy «a felséges római császárnak kegyelmes engedelméből jelent meg»,** ezt tehette, mert tényleg csakugyan beleegyezését adta Rudolf a katholikus érdekeknek kedvező könyv megjelenésébe; de ezzel egyátalán nem győzte meg az ellentábor íróit a felől, hogy *törvény szerint* ő nekik is ki kell kérniök a császár engedélyét műveik közrebocsátásához.

Hogy a magyar törvényhozás a sajtó körüli intézkedés jogát magának tartotta fenn s hogy e szerint ama sajtóügyi rendeletek, melyek évszázadokon át az országgyűlés meg-

* Fraknói czikke. *Századok.* 1876. 26. l.

** Ugyanő az általa és Mossóczy Zakariás nyitrai püspök által 1584-ben kiadott első Corpus Jurist szintén «cum S. C. R. M. gratia et privilegio» bocsátotta közre.

hallgatása nélkül adattak ki, semmifele jogi alappal nem birtak, erre nézve a legcsattanósabb bizonyságot szolgáltatja a már idezett 1553: 24., valamint az 1588: 28. és 1599: 45. törvényczikk.

Az 1553: 24. articulus szerint, — mint már említettük — még az uralkodó is, a ki pedig a czenzurát önkenyüleg alkalmazta, a törvényhozáshoz volt kénytelen fordulni s attól próbált — habár sikertelenül — egy határozatot kierőszakolni abból a czelból, hogy a törvenytelenül fennállott czenzura mulasztásait módja legyen helyreütni.

Az utóbb említett két törvenyczikk pedig a kalendáriumokra nezve intezkedik. Az 1588: 28. articulus a regi kalendáriumokat eltörli s megtiltja azoknak használatát.* Miután azonban ezt a törvenyt többen nem tartották meg, 1599-ben szüksegesnek látta az országgyűles, hogy egy ujabb törvényt alkosson, mely lehetőleg hű fordításban így hangzik:** «Hogy az uj es javitott naptár a királyság minden

* Ez a törvény egész terjedelmében így hangzik: «De calendario; etsi SS. et OO. regni mallent, ut vetus calendarium a tot jam annis observatum, et cui se tam pauperes, quam divites longo usu accomodarant, in pristino suo statu permaneret; volentes tamen se piæ et clementi Suæ Majestatis admonitioni accomodare, non refragantur quidem, ut deinceps novi et reformati calendarii usus sit: 1. §. Hoc tamen per expressum declaratum esse volunt; se illud nullius alterius, quam sola et unica regiæ Suæ Majestatis authoritate in productum admittere. 2. §. Et maneant expeditiones et judicia hactenus sive sub novo sive sub veteri calendario factæ in suo vigore».

** Az eredeti szöveg következő: «Ut usus novi et reformati calendarii per omnes regnicolas observetur, veteris autem aboleatur, necessarium est: 1. §. Cum autem usum novi calendarii potissimum a quibusdam concionatoribus damnari et interdici inexistimatur: ideo decretum est, ut si qui tales concionatores publicæ constitutioni hac de re sancitæ se se opponentes reperti

lakói által megtartassék, a régi pedig eltörültessék, szükséges. 1. §. Mivel az uj naptár használatát különösen nemely predikátorok kárhoztatják: határoztatott, hogy ha ily prédikátorok az alkotmánynyal s az e tárgyban szentesitett törvénynyel ellenkeznek s rajta kapatnak: azonnal veszítsék el egyházi jövedelmeiket. 2. §. Ama városokat és földesurakat pedig, kik az említett közhatározattal hasonlókép ellenkezni merészelnének és a regi naptárt kinyomatván, azzal élnének, ő felsége 1000 frttal büntesse meg és marasztalja el annyiszor, a hányszor ellenszegülnének.» De megjegyzendő, hogy a sulyos büntetés se riasztott viszsza mindenkit az ó naptár használatától. Ugynevezett veteristák vagyis régi naptárt használók Pécs városában még 1640-ben is nagy számmal voltak.*

Az országgyülés tehát eme két utóbb idézett törvényczikkeben is hallgatólag kijelentette, hogy a sajtóügyekben kívüle senki más nem intézkedhetik. Az 1830-diki országgyülés nem is mulasztotta el a most említett articulusokra hivatkozni, midőn az akkori kormány által a sajtószabadság ellen elkövetett önkényes rendelkezések miatt sérelmeit fölterjesztvén, azokat indokolta.

Az országgyülés azonban nem sokat törődött a sajtóval, annyira nem, hogy még csak az se jutott évszázadokon át a rendeknek eszökbe, hogy a sérelmek közé fölvegyék a

fuerint, proventus suos ecclesiasticos statim et de facto amittant. 2. §. Civitates autem et domini terrestres, si qui similiter se se eidem publico statuto opponere ausi fuerint, ac vetus calendarium imprimi curare, illoque uti comperti fuerint: puniat ac mulctet eos Sua Majestas in mille florenis, toties, quoties contumaces fuerint».

* Jankovich Miklós czikke a veteristákról. *Tud. Gyüjtemény.* 1833. II. 5.

sajtóügyekben időnkint kibocsátott törvénytelen királyi rendeleteket.

Az egész XVII. század folyamán, tudtommal, csakis az 1620-ban tartott beszterczei országgyűlés hozott egy végzést a sajtóra vonatkozólag, mely szerint minden, bármely hitfelekezethez tartozó pap, javadalmai vesztésével és számüzetéssel fenyegettetik, ha szóval vagy *irásban* a törvényesnek nyilvánitott három hitvallás valamelyikét gyalázza vagy hitfelekezetet hitfelekezet ellen lázit. Ugyde emez országgyülés határozatait csak az ezen országgyülésen királylyá kikiáltott BETHLEN GÁBOR erősitette meg, II. Ferdinánd ellenben semmiseknek nyilvánitotta.

A beszterczei végzésre az adott okot, hogy egyrészről a nagyszombati és a pozsonyi kath. nyomdák, másrészről a protestánsok nyomdái egymásután bocsátották világgá ama polemikus műveket, melyek csak a vallási gyülöletet szitották anélkül, hogy a két felekezet közt fölmerült s mind élesebbe vált érdekellentét kiegyenlitésére tettek volna valamit.

A katholikus irók a velök egy valláson lévő király oltalma alá helyezték magukat s készséggel elfogadták a király által önkényüleg életbeléptetett czenzurát és szabadalmi rendszert. Ezek az intézmények a fejedelem kezében, védelmet nyujtottak a katholiczizmusnak nemcsak a protestánsok támadásai ellen, hanem a saját keblében előfordult esetleges széthuzó irányzatok ellen is.

A protestánsok ellenben, — ami igen természetes, — nem bizhatták sorsukat a velök ellenséges viszonyban álló fejedelem önkényére; hanem a czenzura életbeléptetésével önmaguk gondoskodtak saját védelmökről. Különös jelenség, hogy ép az az egyház, melynek sarkelve az egyéni szabadság s mely ennek az elvnek akár a koronás akár a

tiarás fejedelem általi korlátozása ellen, mindenkor fennen és erelyesen tiltakozott, hogy ez az egyház a saját keblében nem tűrte a szabad vélemény-nyilvánítást. Ez a tény paradoxonnak látszik első pillanatra, holott megszűnik az lenni, ha elgondoljuk, hogy a protestáns egyház akkor, a mikor még sokkal fiatalabb és fejletlenebb volt, semhogy a legcsekélyebb ellenséges támadás is befolyással, még pedig hátrányos befolyással ne lett volna jövendő fejlődesére, mindent kénytelen volt megragadni, a mivel lételét biztosithatni vélte, s így a római kuria találmányát: a czenzurát is elfogadta csupán azért, mert ez által hitte elejét vehetni a saját kebléből származható ellenséges támadásoknak.*

Az egyházi czenzura nyomai a protestánsoknál már a XVI. században és a XVII. század első felében föllelhetők. Az utólagos czenzura ebben az időben már kánonok alapján gyakoroltatott. A Zoványi-féle kánonkönyv 88-dik pontjában ugyanis kimondatik, hogy a gúnyiratok szerzője a nyelvvel vétkezők büntetési sulya alá esik (pœna emendæ linguæ). Az előleges czenzura azonban a XVI. században s a XVII. legelején még csak annyiból állt, hogy a prot. tudós püspökök, professzorok, approbatioval láttak el egy-két könyvet s ezen approbatio által a tudatlanabbakra nézve az jelentetett ki, hogy az illető író műve a prot. vallástételek ellen semmit nem tartalmaz s így bárki által jólelekkel olvasható. Alvinczi Péter például 1609-ben egy levelében azt írja, hogy «Pázmány Péter ellen írtam egy könyvecskét *szénior uram ő kegyelme czenzurája után*, mostan nyomtatják Debreczenben».** Erdélyben pedig a gyula-

* Ballagi Géza értekezése a *Nemzeti Hirlap* 1875. szept. 27. és 28. számaiban.

** Garády közlése a *Sárospataki Füzetekben*. 1865. X. 930.

fejérvári főiskola kötelékébe tartozó egyének műveinek czenzurájával a nevezett főiskola tanárait bízta meg Bethlen Gábor, a főiskolai törvényekben elrendelvén, hogy «semmi oly írás, akár nagy, akár kicsiny, ki ne nyomattassék, a mely előbb az összes tanároknak mindnyájoknak bírálata alá nem volt vettetve», egyszersmind meghagyván a főiskolai nyomdásznak, hogy «semmit ki ne nyomtasson, a mi a tanács bírálatát ki nem állotta.» * Megjegyzendő, hogy a gyulafejérvári tanári kar a könyvek vizsgálatára vonatkozó kiváltságát, tudtunkkal, még akkor is élvezte, a midőn már a czenzurát az egyházkerületek vették kezökbe.

Később egyes városi magisztrátusok és prédikátorok gyakorolták tényleg az előleges czenzurát a nélkül, hogy erre akár a kormány, akár az állami és egyházi törvényhozás által fölhatalmazásuk lett volna.

Debreczen városa például Fodorik Menyhért typographussal 1633-ban szerződést kötött, melynek utolsó, vagyis 5-dik pontja így hangzik: «Semminemű ujítást a könyvek kibocsátásában, sem valami hijába való pasquilust, de kiváltképen theologiát a város becsületes prédikátorai és a becsületes tanács híre nélkül ne merészeljen». S az érdemes magisztrátus ezt a szerződést ugyancsak komolyan vette, a mit mutat a többi közt az a történeti tény, mely a debreczeni egyházmegye jegyzőkönyvében van megörökítve, hogy t. i. Töltési István nyomdászt a főbíró tömlöczbe vetette, mivel Posaházi János-nak Coccejus és Cartesius ellen írott műveit engedély nélkül ki merte nyomatni.**

Az előleges czenzura, mint törvényes intézmény, a szat-

* A Bethlen Gábor által alapított gyulafejérvári főiskola törvényei. Szabó Károly közlése az *Erdélyi Prot. Közlönyben*. 1872. évf. 13. 30. l.

** Révész Imre: A debreczeni nyomdászat első korszakáról.

mármnemetii zsinat által honosittatott meg a református egyház kebelében. 1644 körül Szilvás-Ujfalusi Imre és többen az egyház elfogadott kormányzati rendszere ellen kezdtek izgatni; könyveket irtak, melyekben a püspöki igazgatást keményen megtámadták s a presbyteri rendszer behozatalát sürgették. Ezek az izgatások adtak okot az 1646-ban tartott szatmárnemetii zsinat 25-dik kánonjára, mely szerint senkinek sem szabad valamely könyvet az egyháztól magától kiválasztott tudósok megvizsgálása és helybenhagyása nélkül kinyomatni, ezen kánon áthágója az illető könyv elkobzásával és még sulyosabb büntetéssel is fenyittetvén.* Ez a rendelet aztán a későbbi egyházi zsinatok és kerületi gyűlések által ismételtetett. Igy a feketeardói felegyetemes zsinat 2-dik végzésében ki van mondva, hogy «akárki mindent ne nyomtattasson.»

Egész határozottsággal állithatjuk azonban, hogy a zsinatok ebbeli végzései soha sem hajtattak végre rendszereresen és következetesen, a mit leginkább bizonyit egyfelől az a tény, hogy nincs oly református szertartási könyv (agenda), mely czenzori approbatióval volna ellátva, söt a magyar prot. egyháznak hivatalosan helybenhagyott bibliafordítása sincs. Már pedig az kétségtelen, hogy ha a czenzura következetesen gyakoroltatik, ép ama művek nem kerülték volna ki a czenzura figyelmet, melyek a «Helvetica Confessio» által több helyen hangsulyozott «tantiszta-

* Ne quis ullum opus, sive parvum, sive magnum, quacunque in lingua, sine censura ac approbatione ecclesiæ, vel certorum, eorumque doctorum, ad id ab ea delectorum, prelo committere, vel ipse typographus excudere præsumat, sub pœna confiscationis librorum, vel graviori aliqua, pro qualitate facti irroganda, serio inhibetur. (A szatmárnémetii zsinat aktái Lampenál: Historia ecclesiæ reformatæ. 1728. 417. l.)

ság» megőrzése szempontjából a legszigorúbb czenzurát igényelték.

A szatmárnémetii zsinat fennebb említett végzése kétségtelenül a zsinatot összehívó Rákóczi György fejedelem sürgetésére iktattatott a kánonok közé. Rákóczi a mint szükségesnek látta a tulsó tábor iróinak féken tartását, úgy saját egyházában se lehetett barátja a korlátlan sajtószabadságnak. Hogy mennyire érzékeny volt a sajtónak különösen a vallásfelekezetek ellen intézett támadásai iránt, s mennyire irtózott a vallásbeli gunyolódásoktól, azt a következő eset eklatansul bizonyítja. A fejedelem neje, a kegyes Lorántffy Zsuzsánna, 1641-ben Gyulafejérvárott egy theologiai könyvet adott ki «Mózes és a próféták» czim alatt. Ez ellen valaki (a gyanu Rajki Gáspár, Erdélyből akkor tájban kiszökött jezsuitára esett) egy gunyiratot írt, melyben a fejedelem személye is megsertetett. Mire Rákóczi, belső emberét, Bogáti Andrást Bécsbe küldte az udvarhoz, hogy ott panaszával eszközölje ki először azt, hogy ama gunyirat koboztassék el, másodszor hogy annak szerzője büntettessék meg.*

A felhozott példából azonban azt is lehetne következtetni, hogy Rákóczi csak akkor vette zokon a vallás feletti gúnyolódást, a mikor ez által saját felekezete és saját személye volt érdekelve. A déesi országgyűlésen ellenben megmutatta, hogy ő felekezet és felekezet közt nem tett különbséget s a mint megkövetelte, hogy a saját felekezetének hitágazatait tiszteletben tartsák, ugy a sajtónak a többi bevett vallásfelekezetek elleni izgatását sem tűrte meg. A déesi országgyűlés által ugyanis kimondatta, hogy «bár-

* Szilágyi Sándor közlése a *Sárosp. Füzetekben.* 1866. évf. VII. VIII. 678.

kinek volnának oly könyvek, irások és káromlásra formáltatott képek, melyek az *unitaria religio ellen valók*: mindazokat, minden ember, kinek birtokában vannak, tartozzék a folyó 1638. év sz. Márton napjára a fejérvári káptalanba bevinni. Ennekutánna pedig, afféle könyveket, irásokat és képeket senkinek szabad ne legyen irni, nyomtatni, tartani, avagy másunnat az országba behozni, sub pœna notæ infidelitatis.»

A szatmárnémetii zsinat az egyházi elöleges czenzurára nézve csak általánosságban határozott. A kérdéses kánon végrehajtásának szabályai részletesebben a gyakorlat által állapíttattak meg.

Minden superintendentia önállólag gyakorolta a czenzurát, oly formán, hogy a czenzori tiszttel eleintén a széniorok, illetőleg szuperintendensek, később pedig az egyházkerület által a papság köréből választott egyházkerületi könyvvizsgálók bizattak meg. Az író, mielőtt könyvét a nyomdába adta volna, benyujtotta azt az egyházkerülethez. Az egyházkerület aztán soha sem egy, hanem két vagy három czenzornak adta át megbirálás végett s a mennyiben a birálók úgy találták, hogy az illető munka tartalma sem az ország törvényeivel, sem a vallás alapigazságaival nem ellenkezik, a nyomtatási engedély megadását az egyházkerületnek ajánlották, az pedig ebben az esetben az engedélyt rendszerint meg is adta.

A czenzori approbatio példájául álljon itt a Tóth Ferencz egyháztörténetének czimlapján olvasható két czenzori jegyzet. Az egyik így hangzik: «Mivel a törvénynek rendeléseihez van alkalmaztatva, azonban hasznos munka is: kinyomattathatik. Laky Mihál, túl a dunai ref. superintendentiában törvényes könyv-vizsgáló.» A másik, előbb kelt approbatio, egyszersmind ajánlat is és így hangzik:

«Ezen igen nagy merséklettséggel és szorgalommal irt históriát, melynek czimje stb: — mivel ez különben is sem a vallás fundamentomaival, sem a hazai törvényekkel nem ellenkezik, az en itéletem szerént, bizvást ki lehet nyomatni. Osvald Sigmond a pápai ref. collegium curatora es a dunántúli superinten. könyvvizsgálója.»

Ugyancsak a gyakorlat szabta meg azoknak a büntetését, kik czenzori approbatio nelkül adtak ki olyan konyveket, melyeknek tartalma ellenkezett az egyház tanaival vagy a melyeknek hangja és modora a tisztesség szabályait sértette. A leggyakrabban alkalmazott büntetesnemek voltak: a reversalis-adás, a deprecatio (megkövetés) és a könyv elkobzása.

A reversalisban, mely ünnepelyes formában állittatott ki s a superintendentialis gyűlesen felolvastatván, rendszerint jegyzőkönyvbe vétetett, az iró fogadást tett, hogy az egyházkerület előleges jóváhagyása nelkül soha többe nem ad ki semmifele könyvet. Igy terjesztettek például a nyughatatlan verű Tolnai János elebe aláirás végett 1647-ben egy reversalist, melynek 4-dik pontjában Tolnai igeri, hogy «imide amoda illetlen irásokat, izengeteseket nem teszen es akármifele könyvek kieresztesében is magát a püspök s az eklézsia hire, tetszése nélkül nem egyeliti.»*

A deprecatio szinten az egyházkerületi gyűles szine előtt ment végbe. A «*Vallási egyesülés ideajának*»** szerzőjet. —

* Szilágyi Sándor közlése a *Sárosp. Füzetekben*, 1862. évf. VI. 540.

** A vallási egyesülés ideája, s ezen idea realizáltatásának eszközei stb. Készítette s a maga költségén kiadta eggy a vallási egyesülést, mind vallási mind polgári tekintetben, szívessen óhajtó református prédikátor. Weszprém, Számmer Klára betűivel, 1823. E mű szerzője Pap István, vilonyai ref. prédikátor volt.

hogy a sok példa közül egyet említsek, — a Tatán 1823. május 29—31-en tartott superintendentialis gyűlésen, MÁRTON ISTVÁN, SEBESTYÉNY ISTVÁN és KOLMÁR JÓZSEF recenzióinak meghallgatása után, deprecatiora és reversalis-adásra büntették.

Végre az inkriminált könyv elkobzása az egyházi közigazgatás által történt. Az állami közegeket az elkobzás foganatosítása czéljából már csak azért sem lehetett igénybe venni, mivel az egyházi czenzuráról a kormánynak akkor még *hivatalos* tudomása nem volt.

Az egyházi czenzurának a reformátusok legfőbb hasznát abban látták, hogy saját körükben a pártütők száma megfogyott s a nyugtalan elmék ujításainak megakadályozásával az egyház belső békéje annyira-amennyire megóvatott. A polemikus irók magasra lángoló szenvedelye kizárólag az ellentáborra tereltetett.

A XVII. század második felére, tehát a szatmárnémetii zsinat utáni időre esik az a polemia is, mely SÁMBÁR MÁTYÁS jezsuita és MATKÓ ISTVÁN református predikátor között folyt le s melynek párját nem nálunk, de a világirodalomban is aligha lelhetjük.

Sámbár a többi közt egy «*A ut Tok*» czímű könyvet irt, melyre Matkó ékes firma alatt felel meg, ezt adván könyve czímeül: «*A ut Tok konyvnek eltepese, avagy Bangasz csakany, mellyel amaz forenyen epitett s mar leromlott házat* ¹ *előbbi forenyre sikeretlen sarral raggatni akaro, es ezer mocskokkal eszelősen szuló s mazolo Sambar Mátyas nevű tudatlan sárgyúro megcsákanyoztatik Kezdi-*

¹ Czélzás Sámbárnak még előbb megjelent «*Förenyen épült ház*» czímű művére.

*vasárhelyi Matkó István zilahi pap által, a ki bangásznak neveztetett volt Sámbártól.» (1668.)**

A két vitatkozó mielőtt iráshoz fogott volna, ugy látszik, külön szótárát késziti a gorombaságoknak. Sámbár Matkót elmondja marhának, görbeszájunak, csipásszeműnek, hitvány szamárnak, sz . . turó bányásznak stb., a ki «hazugságokkal potrohositja hazug könyvecskéjet, és csaknem százszor azon egy büdös bakját nyuzza». Matkó viszont Sámbárt elnevezi tökfejnek, samba szamárnak, korpaczibereen hizott disznónak, sátántól kikotlott, buja és buta barátnak stb., a ki «habet spiritum impudentiae, és a kinek igen tömerdek a pofáján a bőr, talán ugyan disznóbőr».

Belekötnek egymás magánviszonyaiba is. A jezsuita a prédikátor feleséget veszi tárgyalás alá, mire a prédikátor eligazitja: «Szegeny feleségem kontyát is akarod igazgatni. De kérlek, másuvá menj gyóntatni, mert ha ott motossz, megütik ott a pilises tarédott». S a nagykárolyi borbélynét, pataki asztalosnét hányja a barát szemére.

A XVII. század folyamán a protestáns egyházon kivül természetesen a kath. egyház szintén gyakorolta a könyvvizsgálat jogát, és pedig a Rómából vett utasitások szerint. Söt mindezeken felül az uralkodó is vindikálta magának a jogot, hogy a sajtó müködéset belátása szerint korlátozza. A sajtóra vonatkozó fejedelmi dekrétumoknak állitólagos czélja az állami tekintely megvédése és a vallásfelekezetek közti békesség biztositása volt ugyan; de ha figyelembe veszszük, hogy az államfő részéről a czenzori tiszttel jezsuiták bizattak meg s hogy a könyvnyomdák részére engedelyezett privilégiumok osztogatásában is a jezsuiták véleménye volt a

* Bod Péter (*Magyar Athenas*. 235. l.) tévedésből a «Bányász csákányt» is Sámbárnak tulajdonítja.

dontó: a sajtórendeletek valódi, be nem vallott czéljára könnyen rajöhetünk. A protestánsok sokat szenvedtek a czenzura részéről, ugy hogy 1655-ben mint sérelmet terjesztették az országgyülés elé: «libros protestantium per censuram *Viennensem* impediri».

A bécsi czenzura hatásköre a magyarországi sajtótermékekre I. Lipót alatt szünt meg, a ki SZENTIVÁNYI MÁRTON jezsuitát, a Corpus Juris hírneves kiadóját bizta meg a Magyarországon megjelenendő összes könyvek vizsgálatával. Szentiványi volt tehát nálunk az első állami könyvvizsgáló. Később pedig az uralkodó nevében és megbizásából a czenzori jogokat a nagyszombati egyetem időnkénti kanczellárja gyakorolta.*

Lipót kormánya azonban nem elégedve meg a könyvvizsgálattal, a nyomdák működését is éber figyelemmel kisérte s több izben megtörtént, hogy ha valamely nyomda a klerusnak nem tetsző könyvet mert kiadni, privilegiumától fosztatott meg. GRÜNDER GOTTFRIED protestáns vallásu nyomdász pozsonyi nyomdáját 1671-ben bezárták, mert a kath. klerus panaszt emelt ellene, hogy számos polemikus könyvet adott ki a katholiczizmus ellen.**

S mindezen történeti tények daczára egy historikusunk azt irja, hogy a XVII. században a czenzura nálunk egyházi intézmény volt s akkor még a könyvvizsgálat jogát az egyház gyakorolta, söt tovább megy és azt az állitást is koczkáztatja, hogy «a sajtó hatalmát a politikai és nemzeti küzdelmekben a tusakodó felek nem használták eléggé, pedig korlátlanul tehették volna», hogy «a czenzura abban a korban alig gátolta a sajtó szabad működését» s hogy

* SCHWARTNER: Statistik. II. III. 369.
** *Vasárnapi Ujság.* 1867. évf. 31. sz.

«lehetett nyomatni akármit, az állam nem akadályozhatta meg.» *

Mint az előadottakból kitünik, a czenzura az állami könyvvizsgáló kinevezése következtében ép a XVII. század második felében lett nálunk, ha nem is törvényesen, de tényleg állami intézménynyé, ugy hogy a sajtót ettől az időtől fogva két oldalról szorongatták: elnyomásában az egyház és az állam versenyeztek egymással. A kifejezések tehát, a mikkel említett történetirónk a XVII. század sajtóviszonyait jellemzi, nem találnak, söt hamis következtetésekre is adnak alkalmat.

Történelmileg igaz csak annyi, hogy az állam könyvvizsgálati jogának gyakorlása tekintetében a legnagyobb zűrzavar uralkodott, hogy a könyvvizsgálati és sajtórendőri teendőkre nézve a kormányzati és közigazgatási organumok illetékessége nem levén szabályozva, a gyakori illetékességi összeütközések következtében a hatóságok akadályozva lehettek a sajtórendszabályok gyors és erélyes végrehajtásában; de mivel tényleg mégis fennállott a czenzura, mivel a nyomdászok és az irók ugy az államhatalom, mint a felekezetek részéről folytonos zaklatásnak voltak kitéve: ha egyeseknek néha sikerült is a zűrzavar és jogbizonytalanság ügyes fölhasználásával kisurranniok a sajtóhatóság keze közül, korlátlan sajtószabadságról szó sem lehetett.

Hogy a sajtóhatóságok kompetencziája tekintetében mekkora volt a zavar, erre nézve érdekes adatokat találunk ugyancsak Acsádi müvében. Egyszer a király fordult a megyékhez, másszor a megyék fordultak a királyhoz vagy nádorhoz védelemert bizonyos iratok vagy nyomtatványok

* Acsádi: Magyarország Budavár visszafoglalása korában. 315. l.

ellen. III. Ferdinánd például egy. 1642. aug. 5-ken kelt rendeletében utasítja Zemplénmegyét, hogy néhány rágalmazó iratot koboztasson el. 1666-ban viszont a felvidéki megyék folyamodtak Wesselényi nádorhoz, hogy a jezsuiták által közzétett «fertelmes és gyülölséges» versek szerzőit kutattassa ki s példásan fenyítse meg őket. 1671-ben meg Pálffy Tamás nyitrai püspök a pozsonyi kamarát kereste meg, hogy az «*Austriaca Austeritas*» czímű «mocskos könyv» szerzőjét a király nevében nyomozza ki.*

Volt-e ezeknek a rendeleteknek foganatjuk vagy sem, az mellékes kérdés. A fődolog az, hogy a ki tollat fogott, készen lehetett zaklatásokra. Ha szerencséje volt: megmenekült; ha a szerencse nem kedvezett neki: lakolnia kellett vakmerőségeért.

A következő század első tizedeben, néhány éven át, legalább az állami czenzor ellenőrzése alól föl volt mentve a sajtó, a mennyiben Szentiványi 1705-ben bekövetkezett halálával az ő állását I. József nem töltötte be; de azért e kor sajtóviszonyait se lehet a legtávolabbról se kedvezőknek állítani. A mellett, hogy az egyházi czenzura a maga épségében fennállott, az államhatalom se mondott le a sajtóra való felügyelet jogáról, csakhogy ezt a jogot tulnyomólag egy irányban, t. i. privilegiumok osztogatásának alakjában gyakorolta.

Így adott pl. privilégiumot I. József Töltési Istvánnak és utódainak magyar kalendáriumok nyomatására. Az 1711-diki komáromi kalendáriumban olvasható a «privilegium summája», mely így hangzik: «A fölséges római császár és magyarországi koronás király által kiadott privilegiumban tiltatnak mindazok, valakik 15 esztendőnek

* Acsádi i. m. 315. l.

elfolyása alatt Komáromban lakozó Töltési István (ugy utána következendő két ágon levő maradékainak) munkáján kivül magyar kalendáriumokat, kik ennek előtte Löesen szoktanak volt kinyomtattatni, akár nagyobb formában és akármely typussal is egész Magyar- és Erdélyországokban behozni mereszelnének, a privilegiumban kiadott kemény büntetés alatt. Becsben, 5. Novembris 1705. Josephus. — Somogyi Ferencz».

Schwartner szerint Magyarországon 1705-től vagyis Szentiványi elhunytától egész 1721-ig nem volt czenzura. 1721-ben III. Károly a nagyszombati egyetem időnkénti kanczellárjait bizta meg a könyvvizsgálattal, fölhatalmazván egyszersmind őket, hogy a hol szükségét látják, ügyesalczenzorokat alkalmazzanak. A nevezett egyetem kanczellárjai egészen a nagyszombati egyetem ujjászervezéséig éltek eme jogukkal.* De attól az időtől még a nagyszombati egyetem tanárai által kiadott munkákat és vizsgálati tételeket is a helytartó-tanácshoz kellett fölterjeszteni az «imprimatur» kieszközlése végett, fönntartatván az egyetemnek ama joga, hogy mielőtt az emlitett iratokat a czenzurához benyujtanák, előbb az illető fakultások és az egyetemi tanács vizsgálja meg azokat s itéljen a felett, vajjon érdemesek-e a czenzurához való fölterjesztésre, illetőleg kinyomatásra.**

Schwartner azonban téved, midőn azt állitja, hogy a czenzura nálunk 1721-ig szünetelt. Hiszen a *Komaromi-Csipkés*-féle bibliára rendezett hajsza 1719-ben vette kezdetet, a mi világosan bizonyitja, hogy ha az előleges czen-

* Schwartner i. m. II. III. 369.

** Kovachich: Merkur von Ungarn. 1787. I—VI. füz. 134. 144.

zura nem is, de az utólagos fennállott az 1721. évet megelőzőleg is.

A Komáromi-Csipkes-féle bibliát a debreczeni ref. egyház Leydában kinyomatta. A kész bibliát a leydai nyomda útnak indítván egy 1719. máj. 15-ken kelt legfelsőbb parancs folytán annak példányait, egynehány kivételével, a határon lefoglalták s az egri püspök, illetőleg a kassai jezsuiták megbizattak, hogy adjanak véleményt arra nézve, vajjon az említett biblia közrebocsátása, illetőleg terjesztése megengedhető-e? A jezsuita czenzorok csak két kifogást tudtak a munka ellen felhozni: először, hogy az apocryphus könyvek hiányzanak belőle; másodszor, hogy a keresztség ezen formulája helyett: «megkeresztelvén őket atyának, fiunak és szentleleknek *nevében*», a forditásban ez áll: «megkeresztelvén őket atyának, fiunak és szentleleknek *nevére*», a mi világos istenkáromlás. Ezt a két kifogást azonban elegendőnek tartották arra, hogy ennek alapján az összes példányok elkobzását ajánlják. S az elkobzás csakugyan végre is hajtatott.[1] Egy 1792-ben megjelent röpiratban olvassuk, hogy 1723. jun. 12-kén a magyar bibliának 2894 példánya konfiskáltatott.[2] «magyar biblia» alatt az idézett forrás bizonyosan a Komáromi-Csipkes-féle fordítást értven. A kalandos életű Raby Mátyás pedig memoirejaiban azt írja, hogy 1723-ban nemcsak hogy elkoboztak 3000 darab magyar bibliát, de ezenfelül a lefoglalt példányokból egy nagy csomót az egri püspök a piaczon nyilvánosan megégettetett.[3]

[1] Ballagi Aladár: A magyar nyomdászat történelmi fejlődése. 111. l.

[2] Intoleranz des katholischen Klerus, ein Pendant zum Manch-Hermäon. 153. l.

[3] Raby: Justizmord und Regierungsgreuel in Ungarn und Oesterreich. I. 119.

Az utólagos czenzurát III. Károly alatt később is igen szigoruan gyakorolták. Így pl. 1730-ban valami kremsi könyvkereskedő egy naptárt adott ki, melyben «Némely európai udvarnál előfordult emlékezetes események» czim alatt állitólag a magyarországi és erdélyi rendekhez intézett, de merőben legből kapott, koholt dekretumokat tett közzé. III. Károly erre 1730. jan. 11-kén rendeletet bocsátott ki, mely szerint az emlitett pamphlet összes példányai koboztassanak el s három csomóra osztatván, Bécsben, Pozsonyban és Kremsben nyilvánosan égettessenek meg.[1]

De különösen nagy figyelmet forditottak a jezsuita-czenzorok a protestáns sajtótermékekre, s azokat — a hol csak egyet fölfedezniök sikerült — nyomban elkoboztatták. 1734-ben Szoboszlay István és Megyaszay István könyveit foglalta le a brucki vámhivatal, jóllehet a bécsi vámon már azokat előbb revizió alá vették s áteresztették. Bányai István, pataki professzort, saját müveitől és a «*Gilead balsamuma*»[2] egy példányától fosztotta meg az újfalusi vámhivatal. Lőcsén Ajtay Mihály-tól, valamint Thuróczy Mihály és Sátor Péter könyvkötőktől a biblia több példányát, Késmárkon meg Ambrózy Mihály szuperintendenstől «*Nucleus veritatis*» czimű müvenek példányait vették el.[3] 1740-ben a nagysallói vásáron Sátor Péter és Fülöp Mihály komáromi könyvárusok összes könyvkeszle-

[1] Wiesner: Denkwürdigkeiten der Oesterreichischen Zensur. 87. l.

[2] Gilead balsamuma. Az az sz. Dávid száz ötven soltárinak, czéljok és értelmek szerént egyben szedegettetéseknek, és kilencz részekben alkalmasztatásoknak tablaja. Gyerő Monostori Kemény János irta, Tatár országi rabságában. Saros Patakon. Nyomt. Rosnyai János. 1659-ben. 4-r., 240 lap.

[3] Geschichte d. ev. Kirche in Ungarn. 377. l.

tet fegyveres pandurokkal foglaltatta le a plebános: PÁTKAI PÉTER, külföldi akademiáról hazatért fiatal embernek pedig Esztergomig szerencsésen elhozott könyveit, bibliáját s *«Gilead balsamumját»* konfiskálták el.[1]

A nyomdák ellenőrzése tekintetében azonban III. Károly annyira mennyire megtartotta a törvényes formákat.

Az 1715 : 18. 19. törvényczikkek a magyar kir. udvari kanczelláriát tudvalevőleg függetlenítvén a bécsi udvari kamarától, Magyarországon az előbbi gyakorolta a nyomdákkal szemben a király nevében a felügyeletet.

A nagyszombati konzisztorium is 1716-ban a magyar kanczelláriánál s nem közvetlenül az udvarnál kérte ROYER JÁNOS PÁL, protestáns vallású, pozsonyi typographus nyomdájának bezáratását. A konzisztorium kérelmét azzal indokolta, hogy a pozsonyi nyomda veszedelmes konkurrencziát csinál a nagyszombati akademiai könyvnyomdának s hogy bizonyára a katholika religió ellen intézett könyveket fog nyomatni. A pozsonyi tanács azonban Royer ügyet teljesen magáévá tevén, a magyar kanczellária 1720. máj. 23-diki leiratában a nagyszombati konzisztorium kérelmét elutasította.[2]

A nyomdákat ellenőrző udvari kanczellária útján adattak ki természetesen a privilegiumok is bizonyos nyomtatványok előállítására. BÉL MÁTYÁS például 1721-ben a *«Nova Posoniensia»* czímű politikai hirlap megindítására, a kanczelláriától nyert szabadalmat.[3]

Bel említett hirlapját tartották egészen a legujabb időig az első hazai hirlapnak, mig THALY KÁLMÁN a Károlyiak

[1] SZ. KISS KÁROLY: Monografiai vázlatok a barsi ref. esperesség multja s jelenéből. 138. l.

[2] BALLAGI A. i. m. 120. l.

[3] PONORI THEWREWK JÓZSEF: Hazafiúi elmélkedések. 29. l.

levéltárában föl nem fedezte a «Mercurius Hungaricus» egy, 1708. augusztus havában megjelent számát.

Ha az állítólag SZENTIVÁNYI MÁRTON által szerkesztett, 1675-től 1703-ig részint Nagyszombatban, részint Bécsben megjelent s a nap eseményeit tartalmazó latin nyelvű röpiveket, melyekről FEJÉR tesz említést,[1] hirlap számba nem vesszük: az első hazai hirlapnak mindenesetre a «*Mercurius Hungaricus*»-t kell tekintenünk, mely mint rendszeres heti, utóbb havi közlöny 1705-től 1710. végéig vagy 1711. tavaszáig állott fenn s előbb Kassán, majd Löcsén és Bártfán nyomatott. Az 1705. április havában megindított hirlap czíme «Mercurius Hungaricus» volt; de már az ugyanazon év augusztus havában megjelent szám «*Mercurius Veridicus ex Hungaria*» czímet viselt.[2]

A «Mercurius»-t Rákóczi tábornagyja, ESZTERHÁZI ANTAL gróf indította meg, ellensúlyozandó a XVII. század utolsó negyedében megindult «*Wienerisches Diarium*»-nak, a mai bécsi hivatalos lap ősének rosszakaratú koholmányait, melyekkel a Rákóczi-féle szabadságharczot mindenáron diskreditálni akarta a külföld előtt. A «Diarium»-ot Bercsényi méltán nevezte «nyomtatott hazugságoknak»; nem volt olyan piszok, a mit a «rebellisekre» (!) rá ne kent volna, a császáriakról ellenben vagy jót mondott vagy ha jót nem mondhatott, inkább hallgatott. Itthon mindenki ismervén a dolgok állását, a bécsi ujság, hazugságaival nem vezethette félre a közvéleményt: a külföldet ellenben informálni kellett, s e végett indították meg a «Mercurius»-t.[3]

[1] FEJÉR: Hist. acad. scient. Pázm. 220. l.

[2] Az első hazai hirlap 1705—1710. Irta THALY KÁLMÁN. 1879. Akad. értekezések a történelmi tudományok köréből.

[3] Thaly a «Mercurius» két számát részletesen ismertette a *Magyar Könyv-szemlében* (1883. évf. 229—245. ll.), melynek szer-

III. Károly halálával a sajtórendszabályok történetében fordulat állott be. III. Károlyig az állami könyvvizsgálat inkább a szokáson és gyakorlaton alapult, de rendszeresen szervezve nem volt. Mária Terézia volt az, a ki a törvényhozás közreműködése nélkül ugyan, de egyrészről pontosan megállapította a könyvvizsgálat körül követendő irányelveket, másrészről szervezte a czenzori teendőkkel megbízott hatóságokat. Mindezekről alább részletesen.

A politikai irodalom alapját nálunk a XVII. század folyamán vetették meg. Csak akkor jelent meg magyar nyelven néhány rendszeresebb munka, melyek tárgyuknál fogva az államtudományi irodalomban foglalhatnak ugyan helyet, de tartalmukat tekintve többnyire olyanok, hogy a morál is bátran igényt tarthat reájuk.

Eredeti mű egy van közöttük: a pataki FŰSÜS JÁNOS, ungvári prédikátor[*] «*Királyoknak Tüköre*».[**] Füsüs BETHLEN GÁBORNAK ajánlja dolgozatát, melyet — saját kijelentése szerint — azért írt magyar nyelven, hogy «mindenektől, minden részeiben megértessék.» Nyelvezete igen tiszta és sok helyütt erőteljes. Forrásai a szentirás, valamint a régi classicusok, kiket minden lépten-nyomon idéz, hogy annál nyomatékosabbá tegye a királyoknak osztogatott tanácsait.

kesztősége az illető két szám czímlapos oldalait kitünően sikerült fénynyomatokban mutatja be a közönségnek.

* Bod szerint pataki prédikátor. BOD: Magyar Athenas. 89. l.

** Királyoknak tüköre. Melyben abrazattyok szépen ragyog és tündöklik, az fejedelmeknek és egyéb vralkodóknak kedvekért példáúl irattatot és formáltatot. Pataki FŰSÜS JANOS vngvári prædikátor által. Bartfan. Nyomtattatot Klösz Jakab által 1626. esztend 8-r., XVIII + 323 + XXXIX lap.

A Királyok Tükörének czélja, hogy meglássák abban magukat a fejedelmek s megítélhessék cselekedeteik erkölcsi értékét. Különben azok az egyetemes érvényű erkölcsi elvek, melyek tartalmát képezik, nemcsak a fejedelmekre, de minden emberre kötelezők.

A mű két részből áll. Az első rész abból a felfogásból indul ki, hogy «az országnak székiben ülő gubernátornak királyi botja, melylyel az országot igazgatja: a törvény; a fejében lévő korona: az igaz vallás; az arany alma, melyet kezében tart: az igazság», eme felfogás alapján a törvénynek, az igaz vallásnak és az igazságnak a kormányzat körében való alkalmazását sürgeti.

A második rész a fejedelmi erényekkel foglalkozik, melyek a következők: «az erősség, a szorgalmatosság, a serénység, az okosság, az ártatlanság, a mértékletesség, a nyájasság, az ékesen szóló észesség, az állhatatos hűség, a kegyelmesség, a méltóság, a mértékletes szerencse.»

Leginkább jellemzi azonban a mű irányát és szellemét, az az összeállítás, mely a fejedelem és a nép egymás iránti kötelességeire vonatkozik.

A király hivatása: «1. Az igaz vallásnak bevétele, oltalmazása, és az Isten dicsőségének, s az emberek üdvösségének, az ő tehetsége szerént, előmozdítása. 2. A bálványoknak és az Isten törvényével ellenkező rendeléseknek elrontása. 3. A bálványokat elrontván, az igazi tudománynak hirdetésében való szorgalmatos gondviselése, és az Istentől parancsoltatott czeremoniáknak megtartása. 4. A mi eleinknek igaz vallásoknak szent és fegyhetetlen életeknek, tehetsége szerént való követése. 5. A népnek szentségével és igazságával való példaadása, és azoknak, kiváltképen drágaságnak idején, táplálásokról való gondviselése. 6. Az Istentől rendeltetett czeremoniáknak, a néppel egyetem-

ben való szentséges megtartása, az Istentől és az anyaszentegyháztól választatott és hivattatott lelki tanítóknak, minden helyeken levő ecclesiákban, nagy hasznosan való helyheztetése. 7. Az országnak rendeléséről és gubernálásáról, az Istentől való tanács kérdése, azaz: a sz. írásból, melyben szól az Isten, és annak igaz hirdetőitől való értekezése, és annak szerént való engedelmessége. 8. A közönséges nyomorúságnak idején, a népet parancsolat alatt (ha egyéb módon nem menne), az igaz pœnitentia-tartásra, és szívbeli könyörgésre való kényszerítése és intése. 9. Az Isten házának megépítése, melyben az Istennek igazán való tisztelete hirdettessék. 10. Jámbor és istenfélő keresztyén férfiaknak, a népnek igazgatására méltóknak és illendőknek, a præfectusságnak tisztire való felemelése és rendelése. Dávid király pediglen bőségesen megírja, minémű férfiak illendők a király udvarában. 11. A perlekedésben való ügynek jó értelemmel való megvizsgálása, s először nemcsak az egyik félnek, egynehány hihető okaiból való sententia mondása, hanem mind a két félnek causájoknak jól megrostálások után való eligazítása. 12. A szomszédságban levő gubernátorokkal, királyokkal és fejedelemekkel való szövetségének és békességének szerzése és megtartása. 13. Az igaz vallásnak oltalmazásáért, avagy megujításáért, és a nyilvánvaló pártosok ellen, királyi méltóságának megtartásáért való hadakozása. 14. Ellenségének megbüntetése, és az ártatlanokhoz való engedelmessége. 15. Az anyaszentegyházzal, és a keresztyén iskolákkal való dajkálkodása.»

A király eme kötelességeivel szemben a nép kötelességei: «1. A királynak az ország népe közibeu való rendelésének ismereti, hogy nem vak szerencsétől, hanem az Istennek jó akaratja szerént való gondviseléséből adatott. 2. Az

Istentől küldött királyt, az ő országában levő minden népek szeretettel tiszteljék és böcsületet megadják. 3. A népnek az Isten törvényéhez és azzal egyező király parancsolatihoz való engedelmességek. 4. A gubernálásra szükséges költségnek, adónak, vámnak, dezsmának, és egyéb Isten törvényével nem ellenkező Úr adójának, városok és faluk szerént való beszolgáltatása. 5. A királynak sententiáját és a törvény óltalmáért való igaz büntetését jó néven vegye. 6. Félje a magistratust, és szenvedhető vétket megengedje; elviselhető boszuság tételét, csendes elmével szenvedje, és az Istennek ostorától rettegvén, a királynak megölésétől magát felette igen megoltalmazza. 7. A felső hatalmasságtól kivánjon oltalmat, és nagy alázatosan kérjen engedelmet. 8. Külső magaviselésével is a királynak böcsületit megmutassa, és tiszteletit megadja. 9. Kövesse minden alatta való nép, a jó királynak dicséretes dolgait, szent életét, hitet és egyéb jóságos cselekedetit. 10. Könyörögni kell a magistratusért, és minden jókat kivánni a felső hatalmasságnak.»

A király és a nép egymáshoz való viszonyát Fűsűs a szentírás utmutatása szerint állapitván meg, természetesen ennek a viszonynak csak erkölcsi oldalát emeli ki s így sokkal egyoldalubb egész elmélete, semhogy politikai és közjogi szempontból érdemes lenne azzal komolyabban foglalkozni.

A Királyok Tüköre a vallásos kedélyű Bethlennek bizonyára megnyerte tetszését. Bethlenről azt irják, hogy a bibliát huszonhatszor olvasta át. Hogyne gyönyörködött volna tehát egy olyan munkában, mely a profán politikai kérdések megoldásában is a biblia tekintélyére támaszkodik?

A mi Fűsűs művének még aktuális érdeket is kölcsönöz, az a körülmény, hogy több helyütt reflektál Bethlen Gábor viselt dolgaira, Bethlent úgy tüntetvén föl, mint a ki mind-

azon erényekkel fol van ruházva, melyekkel egy jó fejedelemnek birnia kell. «Örüljetek egek, — kiált fel lendületes, szép nyelven, — örvendezzetek földnek alsó részei, hegyek énekeljetek, az erdők és azoknak minden fái, Magyarországnak minden népei: mert az Úr cselekedett és cselekszik mindeneket mi velünk. Az Isten immár meglátogatta az országot, melyben megdicsőíttetik. Olyan királyt adott, ki a törvényekből igazan itéli az országot: olyan királyt adott, ki igaz isteni tiszteleten vagyon» stb., stb. «Ékes arany lánczszemek ezek (t. i. ezen fejedelmi erények) a királynak nyakában, és ugyan illendő is, hogy nála találtassanak.»

A Királyok Tükörén kívül néhány idegen mű fordításával is gazdagodott e korban szegényes irodalmunk. Gvevara Antal, spanyolországi püspöknek, «*Horologii Principumát*» lefordították nyelvünkre gróf Draskovics János tárnokmester és Prágay András, szerencsi prédikátor. Draskovics az említett műnek csak 2-dik könyvét adta ki 1610-ben,* Prágay pedig az 1-ső és 3-ik könyvet ültette át irodalmunkba s Rákóczi György parancsolatjából és költségére a Draskovics-féle 2-ik könyvvel együtt, — melynek csakis orthografiáját változtatta meg, — 1628-ban egy vastag folio-kötetben adta ki.**

* Draskovics János. Horologii principum. Azaz: az fejedelmek órájának második könyve. Irta Gvevara Antal. Gréc, 1610. 4-rét.

Feiedelmeknec serkentő oraia, az az: Marcus Aurelius csaszarnac életéről. Az híres Gvevarai Antal-tól irattatot három könyvec. Mellyeket az fényes és felséges Friderie Vilhelmusnac saxoniai herczegnec parancsolattyára spaniol nyelvből, hozzá adván az francia és olasz nyelveken valo irásokat, deác nyelvre fordítot, és számlálhatatlan soc válogatot szép sententiackal, ékes mondásockal, tanuságockal, az könyvnec leveleinek szélein értelmeseb

Prágay az olvasóhoz intézett előbeszédeben maga jelzi a mű irányát, midőn azt irja, hogy «a Fejedelmek serkentő óráját ugy vegyed, hogy az minden nemzetes erkölcsöknek, jóságos cselekedeteknek követesére serkentő avagy inkább ösztönző eszköz, és az isteni tiszteletben való igaz keresztyéni vallásnak megtartására elmédben oltandó példáknak mint egy képírással kiábrázoló mesterség.»

A Horologium szerzője tehát, művével inkább erkölcsi hatást akar előidézni, mint vitás politikai kérdéseket tisztázni. Marc Aurel császár személyében a jó, bölcs és bátorszivű fejedelem mintaképet állitja az uralkodók elé. Ha, úgymond, Marc Aurel pogány létére oly jó és bölcs uralkodó volt: mennyivel inkább tündökölniök kell erényeikkel a keresztyén fejedelmeknek.

Az egész mű három könyvből áll. Az első könyv arról szól, hogy a fejedelemnek jó keresztyénnek kell lennie; a második a fejedelemnek feleségéhez és gyermekeihez való viszonyát tárgyalja; a harmadik a fejedelem magaviseletével és az ország igazgatására vonatkozó kötelességeivel foglalkozik.

Mind a három könyv nagyobbára a rómaiak históriájából s a bibliából vett példákkal illusztrálva, az erkölcsi intések szakadatlan sorát tartalmazza, melyek kétségkivül tanulságosak lehetnek arra a halandóra, a ki embertársait kormányozni van hivatva s a kinek ennélfogva jó példával kell előljárnia az istennek tetsző cselekedetekben. Több haszna lesz felségednek — írja Gvevara V. Károly császár-

olvasásnac okáért meg világosítot WANCKELIUS JANOS. Most penig ez Serkentő Oránac első és harmadic könyveit az tekentetes és nagyságos Rákoczi Györgynec parancsolattyára magyar nyelven tolmácslotta PRÁGAY ANDRÁS szerencsi prédicator. Bartphán. Nyomtattatot Klősz Jakab által. 1628. 2-r., 1055 lap.

hoz intézett ajánló levelében — ezen könyv olvasásából, mint a mennyi gyönyörűsége volt Néronak Pompea mátkájának szerelmében. De kifejezi egyszer-mind abbeli óhajtását, hogy a fejedelem necsak olvassa, de kövesse is tanácsait.

Még legtöbb politikai szinezetű elmélkedés fordul elő a mű első és harmadik részében. A Draskovics által forditott második részben ellenben a szerző egész fejezeteket szentel afféle kérdéseknek, hogy a fejedelem-asszonyok maguk szoptassák-e gyermekeiket; hogy mire ügyeljenek a dajkák fogadásánál; hogy a fejedelmi sarjak tanítói minő nevelési elvek szerint járjanak el tisztökben? stb. stb.

A mi Draskovics és Prágay forditását illeti, ők mind a ketten ügyes forditók; nyelvezetök tiszta, de nem oly változatos, mint a Füsüse.

Justus Lipsius-nak *«A polgári társaságnak tudományáról»* irt munkája, melyet Laskai János, ecsedi pap forditott magyarra s adott ki 1641-ben,[1] irányát tekintve lényegesen különbözik a fennebb emlitett munkáktól. Ebben már a politikai momentumok az erkölcsiek mellett jobban kidomborodnak.

Lipsius nemcsak istenfélelemre, jó cselekedetek gyakorlására oktatja a fejedelmet; hanem a controvers politikai kérdések megoldása által egyszersmind az állam fejének működési körét és irányát is egész határozottsággal kijelöli.

Az államformák közül leghelyesebbnek tartja a monarchiát. Érvekkel bizonyitja be az örökösödési rendszer elő-

[1] Justus Lipsius-nak a polgári társaságnak tudományáról írt hat könyvei. Mellyek kivált képpen a fejedelemségre tartoznak. Mellyeket ujjonnan déákból magyarrá fordított Laskai János. Bártfán. Nyomtatta Klösz Jakab. 1641. esztendőben. 8-r., XIV + 488 lap.

nyét a választási rendszer felett. A közhivatalok szervezésénél követendő irányelveket megállapítja. A fejedelem jogait és kötelességeit az egyházi és hadi dolgokban részletesen előadja. Az egyvallás szükségességét vitatja s korát jellemző türelmetlenséggel követeli a tévelygőknek és más hiten lévőknek üldöztetését: «nincsen itt — ugymond — a kegyelmességnek helye: égessed, vágjad, hogy inkább valamely veszszen el a tagok közül, hogy nem mint az egész test».

Részletesen foglalkozik az adóügygyel s adóelméletének több oly talpraesett részlete van, melyből a modern adótörvényhozás is okulhat. Az adónak mérsékletesnek kell lenni: az adókat gyakran változtatni, uj meg uj terheket rakni a nép vállaira nem tanácsos; az évi adó részletekben legyen fizethető; a végrehajtás ne legyen tulszigoru; az adószedők, kik zsarolják a népet, szigoru büntetéssel sujtassanak, «spongyiák legyenek — ugymond — spongyiák, és minekutána megtöltöztek, ki kell őket facsarni» stb.

Még a forradalom jogosultságának kérdését is megvitatja Lipsius, azt a kérdést, mely ugyanezen időtájban Angolország politikai pártjait oly élenken foglalkoztatta. A forradalmat nem tanácsolja; mert veszedelmesebb az a kegyetlen és istentelen uralkodásnál s mert ellenkezik a nép engedelmességi kötelességével. «Mit rugódozol? — igy kiált föl — Isten adott a fejedelemnek minden dologról való teljes itéletet, az alatta lévőknek penig engedelmességnek dicséreti hagyatott.» Akár csak az angol toryk hitvallását olvasnók.

Végül a mi Lipsius politikai erkölcstanát illeti, az igen erősen emlékeztet bennünket Machiavelli moráljára, a mi azonban nem akadályozza meg őt abban, hogy Machiavellit «nyavalyás embernek» nevezze. Lipsius — meglehetős

naivsággal — a király által elkövethető csalárdságnak három nemét különbözteti meg: a kis-, közép- és nagy csalárdságot. «Az elsőt nevezem — úgymond, — mely a gonoszságnak harmatjával gyengédeden meghintettetvén, a jóságos cselekedettül nem távozik messze. Kik közé számlálom a hihetetlenséget és tettetést. A középszerűt nevezem, mely azon jóságos cselekedettül távolabb megyen és a vétkeknek határira lépik, melyben teszem az elhitetést és megcsalást. A harmadikat mondom, mely nemcsak a jóságos cselekedettül, hanem a törvényektül is eltávozik, ki immár tömérdek és valóságos gonoszság, úgymint a hitszegés és hamisság. Az elsőt, tanácsul adom, a másikat elszenvedem, a harmadikat kárhoztatom». De még a nagy csalárdságra nézve is talál mentséget a szükségben, mely törvényt ront.

Laskai fordítása nem a legjobb, több helyütt csaknem érthetetlen. Észrevehetőleg küzködik a nyelvvel, mely politikai eszmék és fogalmak kifejezésére még kevéssé alkalmas.

Weber Ádám János szerzetes *«Fejedelmi lélek»* czímű munkája, szintén e században jelent meg *ifjú széki* Teleki Mihály kővári főkapitány fordításában.* Teleki ifj. Apafi Mihály-nak ajánlja a könyvet.

A «Fejedelmi lélek» hasonlóképen erkölcsi tanácsokat tartalmaz, csakhogy ezek a tanácsok csaknem kizárólag az ország kormányzására vonatkoznak s ennélfogva csak igen kis részben alkalmazhatók a közönséges polgári életre. És

* Fejedelmi lélek Avvagy a jo fejedelemnek szükséges ajándéki. Mellyeket rövid szakaszokban foglalván, historiákkal és politiai elmélkedésekkel világosítván, deák nyelven adott-ki Weber Ádám János. És deák nyelvbol magyarra fordított Iffiú Széki Teleki Mihály. Kolosváratt nyomatta Némethi Mihály, 1689. 4-rét, VI + 258 lap.

épen ebben különbözik Weber Füsüstől, Gyevarától, sőt még Lipsiustól is.

Weber a machiavellismusnak határozott ellensége s azzal több helyütt ugyancsak élesen szembeszáll. A renaissance hamis politikai elveit ujjaira szedi s egyenkint elsorolván, így végzi előadását: «Ezek a hamis politia reguláі, a pokolbéli műhelyt őszinte mutatják, a melyben is koholtattanak, és azért nem a politiára tartoznak, hanem inkább a politia ellen vannak, és a keresztyén törvénynek egyenesen ellenében tétettenek, és az Antichristushoz tartoznak, a honnan a hamis politikusok, Antichristus követőinek méltán mondattathatnak».

Mindamellett a «hamis politika» ellenfele se képes magát emanczipálni azoknak a felfogásától, kik a politikát a ravaszság tudományának tekintik. «Én a fejedelmekben — ugymond — s más politikusokban, minden tettetést és szinmutatást, nem kárhoztatok; mivelhogy hasznosabb gyakrabban élni azzal okosan, mint sem károsan elmulatni».

Weber elvei különben általán véve tisztességesek. A «kincses tárház» vagyis az állami pénztár mi módon való megtöltéséről szólván — Bodin nyomdokain haladva — egészséges közgazdasági nézeteket tesz közzé. Az ipar és kereskedés felkarolásától várja a nemzetek meggazdagodását. A takarékosságot különösen ajánlja, mint a vagyongyűjtés legfőbb eszközét. Az adósságok csinálásától óva inti a fejedelmet, mert az adósság a birodalmak «száraz betegsége».

A kormányzásra nézve szintén több elmés tanácscsal szolgál. «A törvényeknek megőrzése — ugymond — a királyok megőrzése»; a szertelen hóditástól tartózkodjék a fejedelem, mert «a hatalom nem mindenkor öregbittetik, mikor kiterjesztetik»; «rosszul igazgattatik a fejedelemtől

a község, ha a fejedelem igazgattatik a feleségétől»; nem ér semmit az olyan országgyűlés, mely semmit se végez, s melynek tagjai elmondhatják magukról: «protestáczióval gyűlünk össze, összegyűlvén együtt iszunk, együtt iván tanácskozunk, tanácskozván a dolgot megzavarjuk, megzavarván elvégezzük, az elvégzettet megvetjük, és hazánk megmaradását elménkre sem veszszük»; a fejedelem ne engedje meg a párviadalt, mert «nem keresztyéni nemesség, hanem esztelen kegyetlenség, a tisztességnek akármi részecskéjéről támadott villongásokat fegyvernek élivel akarni eltörölni» stb. stb.

A fennebb ismertetett elméleti, rendszeresebb műveken kívül ugyancsak a XVII. században tömérdek apró alkalmi irat keringett a közönség körében, de ezek közül csak igen kevés látott nyomdafestéket, legnagyobb részök mint kézirat vándorolt egyik kézből a másikba.

A nyomtatásban is megjelent politikai röpiratok közt legfontosabb Balásfi Tamás püspok «*Magyarországnak mostani állapotjáról, egy hazáját szerető igaz magyar embernek tanácslása*» czímű pamphletje 1621-ből és «*Magyarország panasza*» («*Querela Hungariae*»), melyek sokkal ismertebbek, hogysem szükségesnek látnám ez előzményekben azok bővebb fejtegetésébe bocsátkozni.

Eszterházi Miklós nádor két röpirata, Zrínyi Miklós, a költő, maig is híres «Áfiuma» s Gyöngyösi István «Palinodiája», — ezek a következő időszaknak legbecsesebb termékei.

Gróf Eszterházi Miklós «*Intő levelei Rákóczi György erdélyi fejedelemhez*» (*1643—1645*)* s «*Levelei Lónyai*

* A magyarországi palatinusnak, Gróf Eszterházi Miklósnak, Rákóczi György erdélyi fejedelemnek írt egynehány intő

Zsigmondhoz és némely vármegyékhez (*1644—1645*).* ugy törülmetszett magyaros irályuk, mint hazafias szellemök által méltán elsőrangu helyet foglalnak el a magyar politikai irodalomban.

Eszterházi a XVII. századnak egyik legkitünőbb s legvilágosabb eszű államférfia, ki az azon kori pártküzdelmekben és politikai zavarokban sem vesztette el fejét. Ő folytonosan az ellentetek kiegyenlitésén fáradozott, mi, hogy mennyire hálátlan feladat, arról elég alkalma volt meggyőződni. Gyanuval és roszakarattal találkozott mindenfelé. A protestánsok titkos ellenségüknek tekintették; a katholikusok gyanusitották, hogy egyetért a protestánsokkal; a nemzet nem bizott benne, mert nagyon is loyálisan viselte magát az udvar iránt; s viszont az udvar kegyet se volt képes állandóan megtartani, mert nem szünt meg sürgetni az alkotmányos formák helyreállítását.

Említett két röpiratában is a békéltető szerepét játsza. Rákóczi Györgyhöz intézett leveleiben ékesszólással, szivhez szóló esengéssel kéri a fejedelmet, hagyná abba az ellenségeskedést, melylyel saját nemzetének oly sokat árt s csak az idegen nemzetek malmára hajtja a vizet.

«Isten látja, — ugymond — méltatlan dolgoknak látszanak ezek, hogy im mind a pogányoktól s minden egyéb nemzetségektől is békével volnánk; hanem magunk kivánjuk fogyatni magunkat, arra ingerelvén az idegeneket is;

leveleinek igaz pariája. Posonban, 1644. esztendőben. (Közölve az *Ujabb Nemzeti Könyvtárban*. 1851—52.

* A magyarországi palatinusnak, Gróf Eszterházi Miklósnak Lónyai Zsigmondhoz és némelly vármegyékhez írt egy-nehány leveleinek igaz pariája. Nyomtatta Bécsben a kolonjai udvarban Kosmerovius Máté. Anno 1645. (Közölve az *Ujabb Nemzeti Könyvtárban*. 1851—52.)

sőt hiván is őket a természet szerent való ellenséggel együtt országunkra. . . . A svekus nem kegyelmedet, sem minket néz, hanem maga alkalmatosságát keresi a mi vérünkkel és pusztulásunkkal. Nem szed a török is mások kosárjába epret, kik nyilván mondják, hogy ők békével volnának; de kegyelmed futja és szorgalmaztatja nagy sok ajándékival őket, hogy ők is fegyvert fogjanak ellenünk; segitven nem tudom micsoda confoederatusok is kegyelmed mellett szorgalmaztatni azon dolgokat. Mely csudára méltó, hogy kegyelmed mi vérünk és nemzetünk levén, s keresztyén nevet viselven, ily veszedelmes dolgoknak bocsátkozott, mind a maga s mind a mi részünkre nézve!»

«Jól meglássa azért kegyelmed, kérem, mit mível, – irja tovább. – Nem tévelyeg az, a ki elvesztett utját megtalálja; még vagyon mód a dologban; de ezennel nem lészen, s protestálok én is, mind isten s mind e világ előtt, hogy semminek oka nem leszek, s nem kivánom se vérét, se veszedelmet látni nemzetemnek, és kegyelmednek is szolgálni, mint véteni kivánok inkább. De, hogysem ily rut veszedelemnek bocsássam hazámat és nemzetemet, mindent, valamit fel tudok találni, hozzá nyulok, s valami kimenetelét adja isten; de az oltalomnak fegyverét fel kell vennünk, ha kemény leszen is az. Unalmas is ez a sok nyughatatlanság, melyben ennyi esztendőtül folyvást tart kegyelmed bennünket.»

Midőn pedig szép szóval nem megy semmire, tolla mindig élesebbé és élesebbé válik s végre kemény leczkét ád a fejedelemnek, hogy makacsságával romlását okozza nemzetének; hogy hamis, fejedelemhez nem illő vádakkal akarja a becsületes emberek működését ellensúlyozni; ámitással félre akarja vezetni a vele alkudozókat.

Lónyai Zsigmondhoz és a vármegyékhez irott levelei-

ben hasonlókep a háborgó kedelyek megnyugtatására törekszik. «Mi bántani — úgymond — senkit nem kivánunk, csak a kik bántani akarnak bennünket, s vérünkkel s országunk romlásával keresven maga hasznát, es dicsőségét».

Az erdélyi státusokat kérve kéri, hogy ne ellenkezzenek, menjenek vissza hazájukba s «ne pusztitsák tovább a mi szegény hazánkat és ő felsége országát».

Majd ismet figyelmezteti Lónyait, hogy ne gondolják, mintha «ez a nagy megrögzott fa, a római császárság, olyan könnyen eldöljön, a mint ott gondolkodik kegyelmetek felőle».

S mindez a sok jó tanács, melyet Eszterházi részint Rákóczihoz, részint annak híveihez intezett, kárba veszett. Eszterházi kiindulási pontja, okoskodásának vezereszmeje oly éles ellentetben állott Rákóczi mozgalmával, hogy békéltető közbenjárásának semmi hatása sem lehetett.

A ki abban a hitben el, hogy a Rákóczi-mozgalom egyedüli rugója a fejedelem önzése és hatalomvágya; a ki Rákóczinak azt irja, hogy «minden indulatában maga czélja kegyelmed magának, azaz magát és külső világi javat nezi mindezekben, s azert kivánja fogyatni ezt a nyomorult hazát es nemzetet»; s a ki III. Ferdinánd korában abbeli meggyőződesenek ad kifejezest, hogy «szabadságot sem a religio dolgában, sem egyebkepen nagyobbat sem hallottam sem olvastam, mint itt Magyarországban ő felsegek alatt volt és vagyon, ki annyi is, hogy félő, ne légyen a miatt veszedelme», — a ki igy gondolkozik, az a vallásszabadság erdekeben folytatott küzdelem hevét közbeszolásával nemcsak hogy nem csillapithatja, de söt ellenkezöleg olajat önt a tűzre s provokálja az ellenfelet a harcz folytatására.

Zrinyi Miklós-nak «*Az török afium ellen való orvos-*

ság» czimű ropirata * ugyanebből a korból való ugyan, de csak később, 1705-ben adta azt ki gr. FORGÁCH SIMON. Gr. Forgách, ki maga is író volt, előszóval is ellátta a munkát s Rakóczi Ferencznek ajánlta.**

Zrinyi hol komoly érvekkel, hol a gúny fegyverével kivánja meggyőzni nemzetét, hogy ragadjon fegyvert s űzze ki az országból a «rettenetes sárkányt», a törököt.

A török uralom terhétől, szerinte, csak ugy szabadulhat meg az ország, ha önmagára támaszkodik. Idegen nemzetek segélyét ugyis hiába várná: mert a lengyelnek elég baja van a muszkával; a német «a magyar nemzetnek nem oly obligátusa, hogy egy ilyen nagy bestiával, mint a török, koczkára vesse a maga securitását»; az olasz, spanyol, igen messze van tőlünk; a muszka «goromba, az ő hadakozások semmirekellő, vitézségek nevetséges, politiájok ostoba, birodalmok tyrannis, kinek kelljen tehát az ő segitségek?»; a «franzurtól» (francziától), angoltól, nincs mit várni.

Föltéve azonban, hogy valamely idegen nemzet segítséget nyujtana a magyarnak: még abban az esetben is sikerre csak akkor számithatna, ha egy jól szervezett, jól fegyelmezett s magyar vezetés alatt álló nemzeti hadsereggel rendelkeznek: «mert *a kinek nem borja, nem nyalja,* és a magyar nemzet a Magyarországgal egyenlő természetet visel; valaki idegen jön belé, avagy nem tud, avagy nincs szerencséje az operáláshoz.»

* ZRINYI MIKLÓS: Az török afium ellen való orvosság, avagy az töröknek magyarral való békessége ellen való antidotum. Közölve az *Ujabb Nemzeti Könyvtárban.* 1854.

** *Századok.* 1882. évf. VII. füz. 532. l. THALY KÁLMÁN czikke: Ghymesi gróf Forgách Simon mint író. — BOD: Magyar Athenas. 333. l.

Ennek a hadseregnek állandóan fegyverben kell állnia: «az ország tartson egy armadát lábon készen, a ki minden felé, minden órában, minden szempillantásban, télen, nyáron, oda mehessen, a hová szükség kívánja.»

Ha mégis a magyar annyira elfajult volna már, hogy a török jármot nem akarná és nem tudná magáról lerázni: akkor fusson ki inkább ebből az országból s keressen magának jobb hazát. «Úgy hallom — így végzi röpiratát, — Braziliában elég puszta ország vagyon; kérjünk a spanyol királytul egy tartományt, csináljunk egy coloniát, legyünk polgárrá. De ha ki bizik istenében, szereti hazáját, vagyon egy csepp magyar vér benne, kiáltson fel az égbe az istenhez, énekelje velem ez Debora énekét: Qui sponte offertis de Israel animas vestras ad periculum, benedicite Domino stb. Amen, Amen, Amen.»

A XVII. század alkalmi röpiratai közt Zrínyi Áfiumát kétségkívül elsőrangu hely illeti meg. Benne találjuk legelőször megpendítve — mint említők — *a nemzeti állandó hadsereg* eszméjét. Hogy gyakorlati eredménye nem volt, hogy a «rettenetes sárkányt», a törököt, nem az állandó magyar hadsereg pusztította el, hanem idegen, ez mitsem von le Zrínyi műve irodalmi értékéből. Zrínyi azon írók közé tartozik, a kik valamely irodalom bármely stádiumában lépnek fel, mindig mintaszerűt és örökbecsűt alkotnak. A mellett, hogy iránya és szelleme a legtisztább hazafiságtól áthatott, előadása folyékony, képekben gazdag, nyelve rendkívül erőteljes. Mindmegannyi kiváló tulajdon, melyeket e korban csak egy író: Gyöngyösi István közelített meg némileg.

Gyöngyösit tartották — mint Toldy írja — több, mint száz éven át az egyetlen classicus magyar költőnek. Classicus költővé avatták őt nemcsak verses regényei:

Murányi Vénus-a, *Kemény János*-a és *Chariklia*-ja, hanem az Eszterházi Pál nádor tiszteletére írt politikai költeménye is.

Az utóbb említett «*Palinodia tristis Hungariae*» czímű költeményét mint országgyűlési követ írta 1681-ben, de csak 1695-ben nyomatta ki.[1] A következő században még hat kiadást ért a Palinodia, bizonyára nem azért, mert évtizedek multával is alkalomszerűnek tartották, hanem mert zengzetes verselésében még a későbbi generatiók is gyönyörködni kívántak. Toldy összesen hat kiadását ismerte; *a 3-dikról, melyet mi a nemzeti muzeum könyvtárában találtunk,*[2] *mitsem tudott.*[3]

Hogy mért nevezte költeményét Gyöngyösi Palinodiának, — mely görögül énekismétlést, visszaéneklést jelent, megczáfolását énekben annak, a mit a költő másszor zengett, — ez, szerintünk, még ma is az eldöntetlen kérdések közé tartozik.

Arany János azt hiszi, hogy Gyöngyösi megbánta e

[1] Mi harmadik kiadását használtuk, melynek czíme: Palinodia tristis Hungariæ. Az az: A maga gyámoltalanságán kesergő és abban a kardos griffnek szárnya alá folyamodó Nympha, a melylyel Magyar-ország mostani állapotját példáza és azt a méltóságos Gróf Eszterházi Pál urnak, azon Magyar-ország palatinussának, kunok és jászok birájának, n. Sopron, Pest, Pilis és Sólt vármegyéknek fő ispánjának, a felséges Leopold tsászár és koronás király urunk ő felsége titkos tanátsának, komornyikjának és Magyarországnak hely-tartójának, sat. mint kegyelmes urának alázatosan ajánlja nemes Gömör vármegyének a most itt lévő ország gyülésére küldetett egyik követe, Gyöngyösi István. Most *harmadszor* ki-nyomtattatott Budán Landerer Ferencz Leopold által, 1763-dik esztendőben. 8-r., 15 lap.

[2] 8-r. P. o. hung. 769. jelzet alatt.

[3] Gyöngyösi István válogatott poétai munkái. Közli Toldy Ferencz. I. 4.

költeményet. szerette volna visszavonni egeszen. de mivel keziratban el volt terjedve, el nem nyomhatta: hogy hát mégis láttassa velemenye fordultát: *a Palinodia szot függeszté elébe s ajánló levél, latin magasztalás és saját neve kihagyásaval bocsata nyilvanossagra.* Talán csak személyes neheztelese volt Eszterházira: de az is valószinü, hogy e föurasag nem igen vala nepszerü a megyei közvelemény elött, melylyel Gyöngyösi most már kezen fogva haladt, es hogy a kardos griff nem ugy kardoskodott, mint az alsobb nemesség, a megyei hazafiság várta.*

Aranynak ez a véleménye azonban csak abban az esetben lenne elfogadható, ha Gyongyosi kéziratát látnók s konstatálhatnók, hogy a kezirat czimeben csakugyan nem fordul elö a Palinodia szó. Úgyde az általunk használt 3-dik kiadás, — a mely pedig tartalmánal fogva az eredeti kéziratnak leginkább megfelel, mert benne van a kéziratban foglalt «dedicatoria» Eszterházihoz es az Eszterházi griffjét (czímerét) magasztaló négysoros latin vers, — szintén Palinodia czimet visel s míg az 1695-diki elsö kiadas föczime: *Palinodia, Prosopopoeia Hungariae,* eze: *Palinodia tristis Hungariae.* Mért ne nevezhette volna tehát költeményét Gyöngyösi eredetileg is Palinodiának, annyival is inkább, mert ez a görög szó nemcsak visszaeneklést, hanem *énekismétlést* is jelent. Ha az említett görög kifejezést ilyen ertelemben veszszük: akkor a munka czímeböl azt is következtethetjük, hogy Gyöngyösi már egyszer üdvözölte Eszterházit s Palinodiájában *meg egyszer megénekli.* Vagy pedig fölteve, a mit Arany állít, hogy a Palinodia szót Gyöngyösi csak a kinyomatás alkalmával függesztette a munka czíméhez: a kérdéses kifejezest úgy

* Arany János: Koszorú. 1863. évf. 22. 23. sz.

is magyarázhatjuk, hogy a költő nyomtatásban *ismétli* a kéziratban már elterjedt énekét.

Gyöngyösi költeménye inkább remek verselése, mint politikai vonatkozásai által tünik ki. Tartalma röviden az, hogy a Magyarországot jelképező Nympha a szőke Duna partján bánatba merülve siránkozik, míg meg nem jelenik vigasztalására az Eszterházi nádort személyesítő griff-madár, mely aztán orvosolja minden baját s visszaadja neki régi boldogságát.

A buslakodó Nympha, hajdani jólléte felett ekként kesereg:

«Boldog mivoltomból im' mire jutottam:
Eldűltek oszlopim, kikhez támaszkodtam,
Fiaim mostohák, tőlök elhagyattam,
Nincsen kihez biznom, árvául maradtam.

Országokat biró régi fegyveremnek,
Kivel ragyogtattam szép fényét híremnek,
Kihajlott az éle, s ereje kezemnek
Lankadt, s bátorsága elesett szívemnek.

Szép bővölködésem jutott rút szükségre,
Kedven élt világom kedvrontó ínségre,
Hasznos nyereségem káros veszteségre,
Kincses gazdagságom pusztás szegénységre.

Vigasságom gyászra, romlásra épségem,
Adózó pórságra szabad nemességem:
Így homályosodott régi fényességem,
Bővül pedig most is naponként ínségem!»

Majd elmondja, hogy máskor is érte őt sok csapás; de mindig volt, a ki megvédje az elbukástól:

«Forogván sokféle ellenség kezében,
Estem a *sasnak* is némelykor körmében

Néha tollaimat tépte is mérgében,
De hogy épen rontson, nem volt erejében.

Volt oly, szorongatni aki nem engedett,
Feltámadt mellettem s meg is verekedett,
Körme közül kivont, éltem menekedett,
A sas mint én sokszor bővebben szenyvedett.

A *holdnak* szarva is reám gyakran öklelt.
De az is sok vissza-csapó ellenzést lelt,
Mert volt ellene is, ki mellettem felkelt
S az ő sértésénél rajta nagyobbat szelt.»

A griff-madár követe így vigasztalja a buslakodót:

«De minthogy a griff vont már kardot melletted,
Ne féltsed ügyedet, mint eddig féltetted,
Ha mi veszély kereng tovább körületted,
Kiszáll ez az ellen s megfelel éretted.»

S a Nympha bizván a griff-madár igéretében, megnyugszik:

«A sasos Jupiter, Junóval maga is
Örvendez, a griffet dicséri s áldja is,
Nem búsúl, mint elébb, az árva Nimfa is,
Bizván, hogy jobban lész már az ő dolga is.»

Az uralkodóház családi hagyományaihoz kegyelettel ragaszkodó, vallásos kedélyű Mária Terezia, gondolkodásának minden fenköltsége mellett, érzeketlen maradt a vallásszabadság ama nagy elve iránt, melyet kortársa, Nagy Frigyes úgy fejezett ki, hogy «mindenkinek jogában áll a maga módja szerint üdvözűlni»: de ama tulajdonai nem gátolták meg őt abban, hogy szembeszálljon még saját vallásának papjaival, a róm. katholikus hierarchiával is pl. akkor,

midőn a tanügy olyatén átalakitásáról volt szó, mely a közművelődés érdekeinek, meggyőződése szerint, leginkább megfelelt. Az abszolutizmushoz való ragaszkodása viszont, ellenségévé tette őt annak a szabadabb áramlatnak, mely a nép részvételét követelte az államhatalom gyakorlásában: de másrészről kötelességeket rótt reá a nép irányában s ama kötelességek lelkiismeretes teljesitése által a nép jólétét és boldogulását vélte előmozdíthatni.

Nem tartozunk ahoz az iskolához, melynek az ujabb irodalomban Toldy Ferencz volt egyik legkiválóbb szószólója s mely a nagy királynő magasztalásában határt nem ismer;* de azt sem helyeseljük, ha Mária Terezia gyámkodó politikáját nem a maga kora exigentiái szempontjából, hanem a mai korban hangoztatott «tout pour le peuple et par le peuple»-féle elvek alapján ítélik meg.

A nemzet zömének, a köznemességnek hátramaradottsága, érzéketlensége a kulturális törekvések iránt, makacs ragaszkodása a régi, megrögzött szokásokhoz és erkölcsökhöz, — az autokratikus hajlamokkal biró királynéban megérlelték az elhatározást, hogy a fölvilágosodás zászlaját maga vegye a kezébe. De másrészről ép a nemzet kiskorúságára való tekintetből tanácsosnak vélte a fölvilágosodás határait pontosan megszabni, nehogy a művelődés eszközei által féktelenül terjesztett szabadabb szellem megzavarja az emberek fejét s olyan áramlatot idézzen elő, mely legfőképen az autokratiára, másodsorban aztán magára az államra is végzetessé válhatnék.

A tudományt, az iskolát, a sajtót, a közművelődés eme

* Dr. Toldy Ferencz: Mária Terézia. Emlékbeszéd, melyet a m. kir. tudom. egyetemnek ujjáalakíttatása XCII. évfordulóján tartott. Buda, 1872.

legkiválóbb tényezőit, a királynő maga vette ápolás alá s különös gondot fordított mindenikre; működésöket azonban nem mulasztotta el egyszersmind megfelelő korlátok közé szorítani.

A tudományos igazságok sikeresebb terjesztése czéljából ujjászervezte az egyetemet; de kora szellemétől nem szabadulhatva, az egyetemre is bevitte az állami gyámkodást. Részletes utasítással látja el például az észjog leendő tanárát, mely szerint a természetjogot MARTINI «*Positiones de lege naturali*», a közönséges állam- és nemzetközi jogot pedig ugyancsak MARTINI «*Positiones de jure civitatis*» czímű munkája fonalán tanítsa; hallgatóit a tudomány irodalmával ismertesse meg; a hiresebb írók fény- és árnyoldalait fejtse ki; a vallásra és államra nézve veszélyes tévtanokat czáfolja, különösen pedig azokat GROTIUS munkája tanulmányozására buzdítsa: «quod apud omnes gentes summa est auctoritatis», stb. stb.*

Az iskolaügy hatalmas lendületet nyer Mária Terézia alatt; de úgy a közép-, mint különösen a népiskolák állami gyámság alá helyeztetnek s a bürokracziát uj hivatalok felállításával megerősítik, hogy a kormány az iskolákat annál hatályosabban ellenőrizhesse, sőt a használandó tankönyvek kiszemelését is a helytartó-tanács kebelében felállított tanulmányi bizottmánynak teszik kötelességévé.

A felvilágosodás eszközei közt azonban a legszigorubb ellenőrzés és felügyelet alá helyezte a királynő a sajtót. A prot. sajtótermékek ellen valóságos irtó hadjáratot indított, mely egészen tervszerűleg folyt. A terveket időszakonkint, részint a főpapság kiválóbb tagjai, részint a hely-

* Dr. PAULER TIVADAR: Adalékok a hazai jogtudomány történetéhez. 282. l.

tartó-tanács állapitották meg, mely utóbbinak a protestánsok iránti ellenséges indulatát semmi se mutatja annyira, mint az a tény, hogy három intézvényében is (egy 1768-ban, egy 1776-ban s egy 1778-ban kelt intézvényében) «eretnekeknek» nevezi az evangelikusokat.* A főpapok közül különösen a magyarországi összes felsőbb és alsóbb iskolák felügyelőjévé kinevezett gr. Barkóczy Ferencz primás vesz tevékeny részt az eretnek sajtó és iskolák ellen megindított hajszában. A midőn 1762-ben iskolai felügyelővé kinevezték, Mária Terézia felszólította őt, hogy adjon véleményt, mikép kelljen bánni ezentul a magyar protestánsokkal? Eme felhívásnak eleget teendő, terjedelmes memorandumban adja elő a maga véleményét. Szerinte a sanctum propositum elérése végett, a mi nem egyéb, mint a magyar protestantizmus teljes kiirtása, a *szelid* eszközöket kell először megpróbálni. Ilyen lenne a többi közt a külföldi eretnek könyvek importálásának szigoru megtiltása, a hazaiaknak az ő terve szerinti czenzurája, stb.**

S a királynő, a saját hajlamainak különben is megfelelő tanácsokat készséggel követte. A protestáns könyvek behozatalát megtiltotta; protestáns iskolai könyveket katholikus czenzorok approbatiója nélkül kiadni nem volt szabad; a vallásos könyvek használata protestáns iskolákban nem engedtetett meg; végre a könyvrendőrség (Bücherpolizei) utasittatott, hogy a bibliákat, kátékat kutassa fel s a megtaláltakat égesse meg.

A czenzura mindig részrehajló volt; kegyetlen a protestáns s elnéző a katholikus irókkal szemben. De a Bahil

* Irinyi József: Az 1790/1. 26. vallásügyi törvény keletkezésének történelme. 14. l.

** Révész Imre: Adalékok a magyar protestans iskolák autonomiájának történetéhez. 2-ik kiadás. 19. l.

MÁTYÁS és BIRÓ MÁRTON esete már valósággal botrányos színben tüntette fel a czenzura részrehajlását.

Bahil Mátyás, eperjesi evangelikus lelkeszt a könyvrendörseg tömlöczbe vetette, a miért a katholikus egyház ellen irt *«Vom Ursprung und der Ausbreitung des Papstthums»* czimű könyvet cseh nyelvre le merte forditani; és a szegény lelkésznek meg roszabb sorsa lett volna, ha tömlöczeből megszökvén, Sziléziába nem menekül Nagy Frigyes védszárnyai alá. A veszprémi püspök, Biró Márton ellenben 1750-ben, magának a királynőnek dedikálva, minden akadály nélkül kinyomatta Győrben és terjesztette a hirhedt *«Enchiridion»*-t,* a melyben pedig a hatalom egyenesen fölszólíttatik az eretnekség kiirtására, az elmés püspök megjegyezvén, hogy mivel a kath. egyház vért nem szomjuhozik, megelegszik azzal, ha a protestánsokat megégetik.**

Biró könyve nagy visszatetszést szűlt nemcsak idehaza, de a protestáns Poroszországban is, különösen a porosz udvari körökben. II. FRIGYES, SCHAFFGOTSCH boroszlói püspökhöz levelet intezett, melyben felszólítja őt, hogy befolyásával hasson oda, hogy a magyarországi püspökök hagyjanak fel a protestánsok üldözésével. Mire Schaffgotsch a maga részeről is roszalását fejezvén ki a magyar püspökök s különösen Biró Márton eljárása felett, a dolgot

* Enchiridion. MARTINI BIRONIS, Padani, episcopi Vesprimiensis, de fide, hæresiarchis, ac eorum asseclis; in genere de apostatis, deque constitutionibus atque decretis imperatorum ac regum contra dissipatores catholicæ ecclesiæ editis. Diotrephi, seu acatholicis in Hungaria commorantibus, ad M. Theresiam in negotio religionis 1749. recurrentibus, responsionis loco, christiana charitate exhibitum. Jaurini, 1750. 4-r., 208 lap.

** *I. m.* 21. l.

közölte a pápával, a ki aztán a berlini államtanácshoz intézett iratában kinyilatkoztatta, hogy ő a magyar püspökök törekvéseit nem helyesli s a porosz király kívánságához képest a magyar protestánsok ügyében szívesen elvállalja ugyan a közbenjárást; de kijelenti egyszersmind, hogy óvatosan kell a dologban eljárnia, nehogy ugy tünjék fel a világ előtt, mintha ő lenne a protestánsok protektora. Mindenesetre keresni és találni fog alkalmas módot arra nézve, hogy tudtára adja a magyar püspöki karnak a fölötti roszalását, hogy túlbuzgalomból inkább kárt okoznak, semmint használnak az egyháznak.

A pápa föllépésének volt is eredménye, a mennyiben 1751. aug. 5-ken Biró «Enchiridion»-jának elkobzására kiadta a királynő a rendeletet; de okulva egyszersmind ezen az eseten, szigorun megtiltatott a protestánsoknak, hogy esetleges panaszaik orvoslása végett máskor külföldi hatalomhoz folyamodjanak.*

Érdekes jelenség, hogy ugyanaz a Biró Márton, a ki Enchiridionjában 1750-ben vad szenvedelylyel hirdette a türelmetlenség igéit, egy évvel később, az országgyűlés megnyitásakor tartott s később nyomtatásban is megjelent prédikácziójában,** a békesség, igazság és felebaráti szere-

* Geschichte d. ev. Kirche in Ungarn. 410—425. ll.

** Comitia. Az az: Ország-gyűlése, mellyen Magyar-országban, mint egy titkos Jerusalemben, békesség és igazság hirdettetik. Jerusalem, annyit tészen mint békességnek látása: itt tartatik a gyülekezet, mert szép rendel a hegyek ö körüle, és az Ur az ő népe körűl: és ugyan a végre gyülekeztek így öszve, hogy a hegyek vegyék-bé a békességet a népnek, és a halmok az igazságot. Melly ország-gyűlése midőn 1751. esztendőben királyi szabad városban, Posonyban, husvét után való első vasárnapon fölséges Maria Theresia, romai császárné, Magyar és Cseh országi koronás királyunk s királyné kegyelmes aszszonyunk dicsőséges

tet szószólójává csapott fel. «Elsőben is — igy szólt a többi közt a templomban összegyűlt rendekhez, hallgatóihoz — istennel, a penitentia-tartás, lelki töredelmesség és bűneinkből való kiterés által megbékelvén, azután pedig *egymás között felebaráti tiszta igaz szeretetben* in congregatione justorum, az igazaknak gyülekezetében, társaságában, békességesen élvén, igy osztán e mostani ország gyülését is ily egyenlő szeretetben, egyértelemmel, békességesen elvégezvén, országló királyné, kegyelmes asszonyunknak hálaadással és vigasztalással egyenlőképen mondhatjuk mindnyájan: nunc dimittis servos tuos secundum verbum tuum in pace, most bocsátod el a te magyar hív szolgáidat, jobbágyaidat a te igéd szerint békességben.»

Mária Terezia a sajtoügyi hatóságokat egészen ujra szervezte s azoknak eljárására vonatkozólag uj rendszabályokat állapitott meg.

1745-ben a helytartó-tanács bízatott meg az előleges könyvvizsgálattal, s minthogy a helytartó-tanács székhelye Pozsonyban volt, ezt a czenzurát *pozsonyi czenzurának* nevezték el. Ez alatt a név alatt szerepel a históriában még ma is.

Vajkovics Imre, jezsuita, ki mint revizor működött a helytartó-tanács kebelében s a ki ennélfogva közvetlen tapasztalatból ismerte a czenzura egész szervezetét, egy alább tüzetesen ismertetendő művében részletesen leírta a könyvvizsgálat tekintetében követett proczedurát, ugy, a mint azt az 1745-ki rendelet megállapitotta. Gr. Berchtoldt

országlása alatt, és anyai gondviselése, kegyelme, és rendelése által kezdödnék, a hegyeknek és halmoknak titkos értelmére, a békességet és igazságot magyarázta, M. Padányi Biró Márton, weszprémi püspök. Posonyban, nyomt. Landerer Mihály János által. 4-r., 27 lap.

Ferencz, pozsonyi prépost, majd beszterczebányai püspök, kéziratban maradt művében: «*Systematica collectio ideal. et praecipuar. b. resolutionum reg. in negotio revisionis librorum emanatarum,*»* bizonyára szintén találnánk adatokat a Mária Terézia korabeli könyvvizsgálatra vonatkozólag; de az említett gyűjtemény nem állott rendelkezésünkre.

A mint valamely könyv a harminczad-hivatalba érkezett és erről az ügyészség (publicus officialis) a helytartótanács kebelében szervezett egyházi bizottság elnökének: az esztergomi érseknek, vagy helyettesének, a ki mindig valamelyik püspök volt, jelentést tett, ez utóbbi megbirálás végett átadta az illető művet a revizoroknak. Ezeknek kötelességök volt a birálatot haladéktalanul elkésziteni és írásba foglalva beterjeszteni az egyházi bizottsághoz. A bizottság, — melynek tanácskozásain a világi ülnökökön kivül mindig jelen kellett lennie két püspöknek is (kik közül az egyik elnökölt), — a benyujtott birálatot megvitatván, saját véleményével együtt a helytartó-tanács elé vitte azt, ez levén hivatva véglegesen dönteni a könyvek sorsa felett. Ha aztán a helytartó-tanács itélete, mely a kanczellária utján ő felségéhez küldetett fel, megerősitést nyert, az itélet végrehajtás végett ismét a helytartó-tanácshoz küldetett le.**

Az előadottakból látható, hogy főszerepük volt a könyvvizsgálat körül a revizoroknak s ép azért a revizorok megválasztása tekintetében a klérus rendkívül körültekintő és óvatos volt. Olyan ember vált be revizornak, mint Vajkovics, ki vak engedelmességgel viseltetett egyházi felsőbbsége iránt, s a ki — mint később közzétett munkáiból meggyő-

* Schematismus historicus diœcesis Neosoliensis. Pro anno 1876. p. 10.

** Vajkovics: Dissertatio de potestate principum saecularium in censuram librorum. 24. l.

ződhetünk — a czenzurát kizárólag a katholiczizmus hatalmi eszközének tekintette.

A revizor hivatottságát, éberséget, ügyességét, szigorát, s általában előnyös személyi tulajdonait azonban még nem tekintette kielégitő biztositékoknak a klérus arra nézve, hogy az egyház intentiói szerint járnak el tisztökben: ennélfogva Althan váczi püspök utasitást készitett számukra, mely a helytartó-tanácsban 1747. márcz. 1-jén kihirdettetvén, a revizorok által pontosan végre is hajtatott. Az utasítás következő nyolcz pontból állt:

1. A királyi revizorok az esztergomi érsektől vagy ennek helyettesétől átvevén a megbirálandó könyvet, az átvétel napját, a könyv czimét pontosan följegyzik s a könyv átvételéről térítvényt állitanak ki.

2. Szigoruan ügyelniök kell arra, hogy a könyv czime, nyomatási helye, valamint a szerző és a nyomdász neve megjelöltessenek.

3. A reviziót abban a sorrendben kell végezniök, a mint azt a revizori hivatal igazgatója megszabja.

4. Ha a revizorok a vizsgálat alatt levő műben olyasmit találnak, a mi az állam vagy a jó erkölcs szempontjából botrányos, vagy a mi a róm. kath. vallásra, a kath. egyház fejeire s általában a klérusra nézve sérelmes: ezeket a locusokat, a fejezet és a lapszám pontos megjelölésével, birálatukban kiemelik és közlik egész terjedelmökben.

5. Mivel a tapasztalás azt mutatja, hogy az akatholikusok által irt *politikai* vagy más indifferens tartalmu könyvek gyakran vallási kérdésekkel is foglalkoznak s hamis dogmákat és atheisztikus tanokat terjesztenek indifferens alakban, a mi a közönségre és az egyetemes keresztyénségre nézve a legveszedelmesebb és legkárhozatosabb; mivel másrészről tapasztaltatott, hogy a polgári hatóságok, me-

lyekre eddig a politikai könyvek czenzurája bízva volt, az olyanféle iratok imposzturáit nem képesek észrevenni, — nem is fedezheti azokat fel más, mint a kinek *jó szeme van* (quas etiam non nisi bene oculatus discernit): — sőt mivel a politikai hatóságok által a revizióval akatholikusok is megbizatnak: ennelfogva szükséges, hogy a revizorok hatáskore a politikai és indifferens konyvek reviziójára szintén kiterjesztessek s az emlitett művek revizióját a legnagyobb szorgalommal és a legrendszeresebben végezzék.

6. Ügyelni kell a nyomdászokra, hogy holmi nászdalok alakjában vagy más palastoló czim alatt, a szerző nevének elhallgatásával, előleges czenzura nélkül semmit ki ne nyomassanak.

7. *A revizorok el ne mulaszszák, hogy a legkegyelmesebb szándéknak megfelelőleg, a revizio alkalmával a konyvekben talált hibákat az egyházi (diœcesan) hatóságoknak is bejelentsék, hogy azok jogaikkal élhessenek.*

8. Ha végre akatholikus művekben a revizorok sem az állam, sem a jó erkölcsök szempontjából semmi megbotránkoztatót nem találnak: ezt szintén tartoznak, az illető művek és szerzőik megnevezésével, az előirt mód szerint bejelenteni.*

A fennebbiekben bemutatott utasitásból látható, hogy a pozsonyi *világi* czenzurának is legfőbb hivatása volt ugyan a kath. egyház érdekeit védelmezni; de azért — a mint ugyancsak az emlitett utasitás 7-dik pontjából kitünik — az egyházi hatóságok könyvvizsgálati joga szintén fenntartatott. Mária Terézia dualisztikus konyvvizsgálati rendszere tehát nem azért volt dualisztikus, mert kettős feladatot végzett, mert hiszen a czenzura mindkét ágának végintentiója

* Vajkovics *i. m.* 26—34. ll.

ugyanaz volt; hanem mert az emberi szellemre nézve kétszeresen nyomasztó amaz elv szerint volt szervezve, mely szerint a könyvvizsgálat joga nemcsak az egyházat illeti meg, hanem egyszersmind fejedelmi jog is.

Míg az Althan féle utasításokban a czenzor által követendő irányelvek állapíttattak meg: a klérus gondoskodott egyszersmind arról is, hogy a hívek szintén ismerjék meg az egyház álláspontját a sajtóval szemben, s kellőképen tájékozva legyenek a tekintetben, hogy katholikus létökre mit szabad és mit nem szabad olvasniok.

Egy pozsonyi jezsuita — valószínűleg valamelyik revizor — ad erre nézve oktatást a híveknek, népies modorban, kérdések és feleletek alakjában fejtvén ki gondolatait, illetőleg az egyház nézeteit a veszedelmes könyvek olvasása felől.[*] Mindenekelőtt meghatározza, mik az úgynevezett veszedelmes könyvek? Három kategóriába osztja ezeket. Az elsőbe tartoznak az erkölcstelen iratok, a milyenek pl. a regények, ódák, énekek, nászdalok, színművek, pásztori játékok, szóval a poétikus művek. A második kategória alá esnek az akatholikus könyvek, pl. az eretnek-bibliák, eretnekek által írt vallási-, énekes- és imakönyvek, történeti munkák, útleírások. Végre a harmadik osztályba a szabad gondolkodóknak a kinyilatkoztatott vallás ellen írt művei sorozandók, melyek ilyféle czímek alatt szoktak megjelenni: Az észszerű vallás; A természet jogai; A társadalmi élet kötelességei; A czeremóniák és vallási szokások kritikai méltatása stb.

Az efajta olvasmányokat szent Chrysostomus nem

Gedanken über das freye Lesen gefährlicher Bücher. Ex biblioth. polem.-catech. Posoniensi soc. Jesu. Pressburg, gedr. bey Johann Michael Landerer. 1771. 8-r., 24 lap.

hiába nevezte a «sátán fegyverének» (arma dæmonum) és az «egyház romlásának» (ecclesiæ subversio), mert a szerző szerint, midőn kioltják a keresztyén lelek hitvilágának utolsó sugarát is, tönkre teszik egyszersmind a közboldogságot. Hatásuk különösen végzetes lehet a fiatal emberre és a nőre nézve. A fiatal lélek benyomásai örökéleten át fennmaradnak: a nő, gyöngeségénél fogva, könnyen rosz utra tévedhet. Ép azért kivánatos, hogy a nő mindig valamely okos és kegyes lelkipásztor tanácsával éljen olvasmányai megválasztásában.

De általában mindenki tartózkodjék a gonosz olvasmányoktól, annyival is inkább, mert az egyház a veszedelmes könyvek olvasását átok alatt tiltja s csak azoknak engedi meg, a kik e tekintetben különös fölhatalmazást nyernek az egyház fejétől. Söt a jó katholikusnak még megtűrni sem szabad házában gonosz könyveket, nehogy akár neki magának, akár valami ismerősenek alkalma legyen azokat elolvasni.

Az egyház tolmácsa a hivek számára adott leczkéjét azzal fejezi be, hogy kárhozattal fenyegeti nemcsak a gonosz könyvek olvasóit, de azt is, a ki ilyen könyvet titokban árul és terjeszt s akár mint szerző, akár mint fordító napvilágra hoz.

Mária Terezia a könyvvizsgálat jogára, mint fejedelmi jogra támaszkodva, nem elégedett meg a præventiv czenzurával, hanem a repressiv könyvvizsgálatot is életbe léptette s ez utóbbira különös súlyt fektetett. Egy külön hivatalt szervezett: a könyvrendőrséget (Bücherpolizei), mely a legszélesebb hatáskörrel végezte feladatát.

A könyvrendőrség ügyelt fel a nyomdákra, melyek Mária Terézia alatt is csak szabadalom mellett működhettek. Mindamellett Erdélyben kilencz nyomda nem birt privilé-

giummal egész 1773-ig, a mikor az okt. 23-kán kiadott rendelet meghagyta, hogy ezentul legfelsőbb engedelem nélkül ily könyvnyomda fel ne állittassék. Ugyanez a rendelet ismétli ama tilalmat, mely szerint a nyomdászok — könyvnyomdájok elkobzásának terhe alatt — semmi iratot vagy könyvet, mielőtt azt a czenzor jóvá nem hagyta volna, sajtó alá bocsátani ne merészkedjenek.*

A könyvrendőrségnek állt jogában és kötelességében, az állam- és egyházellenes könyveket betiltani, azoknak példányait elkobozni. S hogy ezt a feladatát annál sikeresebben megoldhassa és saját rendeleteinek tömkelegében annál biztosabban eligazodhassék, a római kuria példáját követve, jegyzéket vezetett a betiltott könyvekről, az ugynevezett catalogus librorum prohibitorumot, mely aztán 1765-ben, majd megbővítve 1774-ben, ki is nyomatott.

Ez a katalógus a könyvrendőrségnek nemcsak szigoruságа, de együgyűsége mellett is fényes tanubizonyságot tesz. Hogy Voltaire és Rousseau belekerültek a katalógusba, azon nincs mit csudálkozni; de hogy a tiltott könyvek közt szerepeltek még Mendelsohn «*Phaedon*»-ja, vagy Süssmilch «*Göttliche Ordnung*»-ja is, ez már csakugyan feltünő. Hát ahoz mit szóljunk, hogy még a királynő kedvencz tudósának, a monarchia hivatalos állambölcselőjének, Sonnenfels-nek is a kinvallatások ellen irt könyvét betiltották, holott mielőtt ez megtörtent volna, kiadták a rendeletet, melylyel a kinvallatásokat tényleg csakugyan eltörölték. Az 1774-diki katalógusba meg egy orvostudományi mű is belekerült: «*Hausapothecke sowohl zur menschlichen Gesundheit, als auch für Pferde, Rind, Schwein u. Schaafvieh*» (Leipzig, 1771, in 8),** mely hogy mit tartalmazha-

* *Gutenberg.* Nyomdászati szakközlöny. Eger, 1866. 14. 15. sz.
** *Cat. libr. prohib.* 1774. p. 140.

tott, a mi miatt a tiltott könyvek közé iktatták, valóban el se tudjuk képzelni. De ami már valóban komikus szinben tünteti fel a könyvrendörség eljárását, az, hogy 1777-ben *magát a katalogust is beiktatták a katalogusba*, vagyis a tiltott könyvek közé soroztak, «nehogy abból a rosz emberek a rosz és az okos emberek az okos könyveket megismerjék».[*]

Az index csak a tiltott könyveket tartalmazta. De ezeken kivül voltak még ugynevezett *félig* tiltott könyvek is, melyeket a czenzura «erga schedam», «eruditis», «acatholicis», «continuantibus» jelzőkkel látott el s melyekhez a könyvrendörség különös engedelye mellett, csupán néhány tudós vagy protestáns vallású egyén juthatott.

A könyvrendörség hatáskörébe tartozott végül a könyvkereskedésre való felügyelet is. A könyvkereskedés ép ugy meg volt rendszabályozva, mint a nyomdászat.

Ha a czenzura kimerítő történetét akarnók megirni, egész terjedelmökben kellene bemutatnunk a könyvkereskedésre vonatkozó rendeleteket, melyek Kovachich Márton-nak a nemzeti muzeum kézirattárában levő gyűjteményében találhatók fel. Minthogy azonban csak vázlatot irunk: elégnek tartjuk az említett rendeletek kivonatos ismertetését.

A zsidóknak a keresztyén könyvekkel való kereskedést — az illető könyvek confiscatiójának terhe alatt — két rendelet is megtiltja, az egyik 1770-ben, a másik 1771-ben kelt.[**]

[*] Wiesner i. m. 131. l.

[**] Librorum christianorum quaestus judaeis interdictus. — Judaei ab omni quaestu librorum christianorum tam novorum quam atritorum eorumdemque ex alienis provinciis invectione sub pœna confiscationis inhibiti.

A kalendáriumokra vonatkozólag Kovachich gyűjteményében négy rendeletet találunk. Az egyikben elrendeltetik, hogy a bekeblezett könyvárusok és könyvnyomdászok informáltassanak, hogy minő feltételek mellett kaphatnak privilegiumot kalendáriumok nyomatására;[1] egy másik a honi kereskedőknek kalendáriumi privilegiumát megvedelmezendő, a külföldi naptárak árulását csak az alatt a feltétel alatt engedi meg, ha azokból a naptári részt kiszakítják;[2] két rendelet pedig, melyek közül az egyik 1776-ban, a másik 1777-ben bocsáttatott ki, a kalendáriumok nyomatására és árulására nézve általános statutumokat tartalmaz.[3]

Legérdekesebb azonban az 1772. augusztus havában kibocsátott rendelet az állandóan Magyarország területén tartózkodó könyvárusok számára,[4] melyben a hazai könyvkereskedők qualificatiója és jogviszonyaik állapíttatnak meg. E szerint könyvkereskedésre jogot csak az nyerhet, a ki előzőleg már legalább négy évig szolgált ilyen kereskedésben, a ki a különböző tudományszakokban az írók és iratok körül szerzett ismereteinek bizonyságát adja valamely cs. kir. egyetemen leteendő vizsgálaton, s a ki bizonyos meghatározott pénzalappal rendelkezik.

[1] Bibliopolis et typographis gremialibus ad qualia nam et sub quibus titulis imprimi solita calendaria privilegia regia concessa sint, informatio præstanda.

[2] Calendaria extera quæ utiles et memoria dignas materias in se continent, per censuram prævie approbata, non aliter quam exmissis mensibus et diebus venui exponenda.

[3] Calendariorum impressionis et venditionis in merito emanata benigna resolutio. — Calendariorum in regno hoc imprimendorum intuitu norma per suam majestatem statuta.

[4] Ordo pro bibliopolis in Hungaria stabiliter manentibus.

Könyvkereskedés nyitására a helytartó-tanács ád engedélyt.

A könyvárusnak szabadságában áll bárminő könyvekkel — kivéve a tiltottakat — kereskedni.

A nyomdászok és könyvkötök a könyvkereskedéstől eltiltatnak.

A könyvárusoknak joguk van a kereskedésükbe veendő könyvek részére nyomtatási engedélyt kérni, s ha az engedély megadatott, az örökös tartományokban egy könyvárusnak sem engedtetik meg a szabadalom tartama alatt az ilyen könyvet, akár toldásokkal, akár a nélkül, kinyomatni vagy annak itthon vagy kint nyomatott példányait árulni, és pedig elkobzás vagy más, a szabadalomban megjelölt büntetés terhe alatt.*

Azalatt, míg a czenzura és a könyvrendőrség a monarchia határain belül végezte szellemirtó munkáját, a vámhivatalok a szabadabb iránynak külföldről való beáramlását akadályozták meg. A franczia encyclopedisták ki voltak rekesztve a monarchia területéről, söt még MONTESQUIEU művei is csak VAN SWIETEN-nek, az udvari könyvvizsgáló bizottság elnökének hosszas kérése és sürgetése után kaptak engedélyt a bejövetelre.

De különösen a protestánsoknak volt lehetetlenné téve a külföldi hitsorsosaikkal való érintkezés. A mellett, hogy külföldi akademiák látogatását csak kivételesen, nagy kegyelemből engedték meg egy-egy hittanhallgatónak vagy mágnás-fiunak, a protestáns szellemben irt idegen könyvek behozatala általában tiltva volt. A debreczeni főiskola tanárai 1763. novemb. 9-éről egyenesen a királynőhöz folya-

* BÉKESI EMIL közleménye. *Magyar Könyv-szemle*, 1883. évf. 266—269.

modtak, hogy a külföldre menetelt engedje meg s a könyvek behozása ellen fennállott rideg tilalmat vonja vissza.*
De mind hiába. Még a hétéves háboruból visszatért csapatok katonái se kerülhettek ki, hogy a vámhivatalnokok meg ne motozzák őket, miután kisült, hogy többen közülök Németországban eretnek iratokkal látták el magukat s azokat be akarták hozni az országba. S midőn e miatt néhányszor összeverekedtek a vámőrökkel, kemény rendelet érkezett le hozzájuk, melyben kötelességökké tétetett, hogy a határon minden ellenszegülés nélkül vessék alá magukat a motozásnak.**

Mégis megtörtént egyszer, hogy egy igénytelen református papjelölt — a könyvrendőrség egyenes beleegyezésével — egész csomó eretnek könyvet hozott haza magával.

Az érdekes esetet Wiesner így adja elő:

Nagy Frigyes 1750-ben, a potsdami kertben, egy fiatal emberrel találkozott, kinek idegenszerű ruhaviselete feltünt neki. Beszédbe ereszkedven vele, kitünt, hogy a fiatal ember Magyarországból való papjelölt, ki theologiát hallgatott oderai Frankfurtban s hazatérése előtt még látni akarta a királyi rezidencziát. A királynak annyira megtetszett az ifju, hogy felszólította, maradjon Poroszországban, egyszersmind megigérte, hogy gondoskodni fog róla. A papjelölt családi körülményeit hozván fel okul, az ajánlatot visszautasította. Mire a király ismét fölhivta, hogy kérjen hát tőle valami más kegyet s midőn a kandidátus azt felelte, hogy ő nem tud mit kérni a királytól, Frigyes meglepetve eme ritka szerénység által, csudálkozását fejezte ki, hogy *ő* ne lenne képes *neki* semmiféle szivességet tenni.

* Révész Imre: Adalékok a magyar prot. iskolák autonomiájának történetéhez. 24. l.

** Wiesner i. m. 109.

Végre a kandidátus előállt egy kéréssel. Én, ugymond, több bölcseszeti és theologiai munkát szereztem magamnak, a mik Ausztriában tiltva vannak. A jezsuiták elveszik azokat tőlem, mihelyt Becsbe megérkezem. Legyen kegyes tehát fölséged . . . — Isten nevében vidd magaddal könyveidet — szakítá őt félbe Frigyes, — sőt vegy meg magadnak többet is, a mikről gondolod, hogy Becsben erősen el vannak tiltva, s a mikre meg általában szükséged van. S ha Becsben a könyveket el akarnák tőled venni, mondd, hogy tőlem kaptad azokat. Erre ugyan a tisztelendő urak nem sokat adnak; de nem tesz semmit. Ha elvették könyveidet, menj el azonnal követemhez s beszéld el neki az egész történetet, s mindazt, a mit most tőlem hallottál. Azután szállj meg a legelső vendéglőben és élj ott urasan. Minden nap el kell költened legalább egy aranyat s maradj veszteg mindaddig, míg a könyveidet haza nem küldik.

A király erre bement a palotába; de csakhamar visszatért a kandidátushoz s átadott neki egy papirost, melyre ez volt írva: «Engedély, a mi költségünkre Becsben tartózkodni. Frigyes.» A kandidátus utasíttatott, hogy ezt az írást adja át a porosz követnek s hogy általában a kapott instructiók szerint járjon el. Megigérte meg a király, hogy megszerzi számára Magyarországon a legjobb eklezsiát, azután szerencsés utat kivánván neki, elvált tőle.

Hetyési * — mert így hívták a papjelöltet, — összevásárolt annyi tiltott könyvet, a mennyit csak összevásárolhatott, azután utnak indult. A becsi vámsorompónál a könyveit csakugyan lefoglalták s elkobozták. Erre Hetyesi, hogy könyveit visszakapja, a porosz követhez fordult.

* Wiesner-nél *Hethesi*, a mi azonban a magyaros hangzású *Hetyési* eltorzítása.

A követ, miután már akkor a király által kellőképen instruálva volt, a fiatal embert a székváros legelső vendéglőjében elhelyezte, s az ügy állásáról az értesítést elküldte Berlinbe. A mint a berlini kabinet ezt a tudósítást megkapta, rögtön rendeletet bocsátott ki, mely szerint a jezsuiták boroszlói gazdag könyvtára bezárandó s őrizet alá helyezendő. A megrémült jezsuiták hiába törték a fejöket a hirtelen kegyvesztés okai fölött; küldöttséget inditottak tehát Potsdamba, hogy a zivatart elháritsák a fejök felől.

Frigyes négy hétig várakoztatta az audientiára a küldöttséget, mialatt a fiatal Hetyési Bécsben a királyi utasitás szerint, élte világát. Végre elfogadta őket a király; de ahelyett hogy segitett volna a bajukon, utasitotta őket bécsi követéhez s tanácsolta nekik, hogy ajánlják őt (már t. i. a királyt) a bécsi könyvvizsgálók kegyeibe. A küldöttség e czélzást nem értette el. A boroszlói kegyes fertiak még egy deputatiót küldtek Bécsbe, hogy ott végre a szükséges fölvilágositást megnyerjék. A bécsi porosz követ, a kihez fordultak, sajnálkozással jelentette ki, hogy semmiféle fölvilágositással nem szolgálhat; de ugy odavetőleg megjegyzé, hogy van itt egy fiatal ember, a kitől a jezsuiták egy láda könyvet elvettek, talán az többet fog tudni ő nála. Most már tisztán állt a dolog a küldöttek előtt. Azonnal fölkerestek kollegáikat s Hetyési egy óra alatt visszakapta könyveit. Miután meg Hetyési vendéglői számláját is kénytelen-kelletlen kiegyenlitették, megkönnyebbülve siettek Potsdamba, hogy kérésüket megujitsák. Frigyes ez alkalommal barátságosan fogadta őket, átadott nekik egy rendeletet, melyben könyvtárukat a zár alól feloldja s egy iratot rektorukhoz, melyben a boroszlói kollégium kötelességévé tetetik, kezességet vállalni arra nézve, hogy e miatt az eset miatt a magyarországi reformátusok semmiféle

kellemetlenségnek nem lesznek kitéve s hogy Hetyési a legjobb papságot fogja megkapni hazájában. És úgy lőn, a mint a király akarta.

A külfölddel való érintkezés azonban bármennyire meg volt is szorítva Mária Terézia alatt, a franczia szabad eszmék, világra szóló irodalmuk révén, hozzánk is behatoltak. Ez eszmék kifejezői irodalmunkban a testőrök voltak. 1778-ban megjelenik Bessenyei «*Magyarság*» (H. n. 8-r., 14 lap) czímű politikai röpirata, melyet egy évvel előzött meg «*A magyar néző*» (H. és é. n. 1777. 8-r., 62 lap) czímű bölcsészeti értekezése, telve politikai eszmékkel. Amabban Bessenyei a magyar nyelv jogai mellett száll síkra, keserű szemrehányásokkal illetvén honfitársait, kik anyanyelvöket teljesen elhanyagolják. Hogy magyarul írni és okoskodni, a nyelv szegénysége miatt ne lehetne, ezt tagadja. Olyan beszed ez, szerinte, mint ha valaki azt mondaná, hogy az aranynyal bővelkedő hegynek hasznát venni nem lehet, mivel nincs, a ki bányát nyitna benne. «Mit tehet arról — úgymond — a drága hegy, ha kincseit belőle nem szedik; mit tehet róla a magyar nyelv is, ha fiai őtet sem ékesíteni, sem nagyítani, sem felemelni nem akarják.» Az ő elve az, hogy «soha a földnek golyóbisán egy nemzet sem tehette addig magáévá a bölcseséget, mélységet, valameddig a tudományokat a maga anyanyelvébe bé nem húzta» s hogy «minden nemzet a maga nyelvén lett tudós, de idegenen sohasem.» A magyar tudományosság fejlesztése czéljából ajánlja, hogy a budai egyetemen magyar tanárokat alkalmazzanak s hogy ezek a tanárok készitsék el a magyar nyelv szótárát s ültessék át nyelvünkre a külföldi classicus írók munkáit, segítségül vevén maguk mellé a sárospataki kollégium tanárait, minthogy «azok a frizé-

rozatlan fejű filozófusok (t. i. a sárospatakiak) tudnak magyarul s egyébképen is.»

A «*Magyar néző*» előszavában Bessenyei hasonlóképen a magyar nyelv kultiválását sürgeti. «Engedjétek meg, magyarok, — igy szól honfitársaihoz — egy szót ott magyarul írni, a hol deákot százezeret irtatok; mert ha a leírt magyar szókat a leirt deák szókkal összetesszük: országunkban jut egy magyarra mindenkor százezer deák szó. E mellett látod, hogy magyarul is csak adtak nevet a dolognak és lehet rajta írni, beszélni.»

Maga a röpirat politikai, erkölcsi és irodalmi axiomákat tartalmaz, melyek az író irányát híven visszatükrözik. Bessenyei a franczia irók, de különösen VOLTAIRE hatása alatt állott, azok nyomdokain haladt s megvetéssel fordult el a régi magyar irodalom ízléstelenségeitől, *Markalf*-tól, *Argirus*-tól, az álmos könyvektől s a nemzetre lidércznyomásként nehezedő papi és prókátori szellem termékeitől. Azt akarta, hogy a magyar irodalom a művelt külföld befolyása alatt produkáljon már egyszer valamit, a mi az ízlést nemesiti, az olvasók látkörét tágitja s a lelket a szép és jó iránt fogékonynyá teszi. Ilyen gondolatoktól áthatva irta meg fennebb említett röpiratát.

Ugyancsak BESSENYEI-nek 1777-ben megjelent «*Filozófus*» czímű vígjátéka (Pesten, 1777. 8-r., 140 lap) ép olyan iránydarab volt, mint akár Eötvös «*Falu jegyzője*». A darab világos tendentiája az, hogy a nemesség előítéleteit ostorozza. *Pontyban*, a vígjáték főszereplőjében, a néző szemei előtt a középnemességnek egy typicus alakja jelenik meg, ki rövid eszével, nyers, de egyenes jellemével a középnemesség jó és rosz tulajdonságait egyesíti magában, s minthogy contraria juxta se posita magis elucescunt, Pontyi környezete csupa finom emberből áll.

A köznemesség azonban nem akart sehogyse magára ismerni Pontyiban, a mint általában nem mutatott fogékonyságot ama reformeszmek iránt, melyek a testőrség által fölkarolva, ha megfogamzanak, a nemzet megujhodását idezik vala elő.

Mindazonáltal nagy igazságtalanságot követnénk el, ha a nemesség rideg konzervativizmusát a jelenkor viszonyai szerint itélnők meg.

Ki volt az, a ki a nemesi előjogok megszorítását leginkább sürgette? Az udvar. S miért? Mert a nemesség kiváltságos állása első sorban az ő érdekeivel ellenkezett. Mi természetesebb tehát, mint az, hogy a nemesség — még ha önzesét legyőzhette volna is — Verbőczy és a Corpus Juris oldala mellől nem tágithatott akkor, a mikor a Verbőczy-féle szabadalmakról való lemondás fejében csakugyan nem nyert volna egyebet, mint a fejedelmi önkeny által különben is korlátozott alkotmányos szabadságának még erősebb megszorítását; mert hiszen minden egyes szabadalom egy-egy szikla volt, melyen az autokratikus hullámcsapások megtörtek.

Ugyde bármily korlátolt eszmekörben mozgott is a mult század második felében a köznemesség, nem lett volna nehéz belátnia, hogy a becsi udvar álszabadelvűsége s a testőrség által tolmácsolt franczia szabadelvűség nem egy uton és nem egy czél felé haladnak. Amaz az autokratia önző érdekeinek szolgálatában áll, ez a nemzet előhaladására törekszik; amaz csupán a nemesi előjogok kiirtását tartja szükségesnek, hogy azoknak romjain az abszolut monarchia épületét tetőzze be: ez a köznemesség előitéleteit, nyers szokásait támadja meg, hogy képesekke tegye őket a kort mozgató közművelődési eszmek megertésére. De ilyetén distinctiók iránt a nemesség nem birt fogékonyság-

gal. S így, jollehet a szabadelvűség utóbb említett alakjával szemben bizalmatlankodásra nem volt oka: attól se várt semmi jót. Szabadalmainak vedsánczai közé visszahuzódva, a Pontyi-féle figurákon jókat nevetett, a nélkül, hogy rajtuk okult volna: az udvarral pedig elkeseredéssel folytatta a küzdelmet megtámadott előjogainak érdekében. A nemesség ilyetén hangulata és gondolkozásmodja mellett, a politikai irodalom téren se koronázhatta siker ama felszólalásokat, melyek a nemesi kiváltságok eltörlését sürgették, annyival kevesbe, mert az e tárgyban írt művek az udvar sugalmazására vagy egyenes megbizásából készültek.

Eme kor szegényes irodalmának kétségkivül legérdekesebb terméke Kollár Ádám Ferencz-nek, az udvari könyvtár custosának röpirata: *De originibus et usu perpetuo potestatis legislatoriae circa sacra apostolicorum regum Ungariae libellus singularis.* Vindobonae, 1764. 8-r., 174 lap. Érdekessé teszik ezt különösen a megjelenéséhez füződő események. De tartalmánál fogva is mindenesetre a kor legkiválóbb publiczistai művének tekinthető.

Az említett röpirat a fő kérdésben Bossuet-nek, illetőleg a franczia klérusnak ama nyilatkozatára támaszkodik, melylyel a gallikanizmus alapját vetették meg, s mely szerint a jus placeti és a jus patronatus a világi hatalmat az egyházzal szemben azért illeti meg, mert az utóbbi az előbbinek alá van rendelve. Kollár ezt a felfogást nagy eruditióval s megragadó ékesszólással védelmezi. De a mi által röpirata a közönség figyelmét különösen magára vonta, az a kis kitérés, melylyel a nemesi kiváltságok ellen síkra száll. A nemesség — szerinte — minden élvet és előnyt a maga számára követel, s minden terhet — az osztó igazság és törvények ellenére — a boldogtalan és nyomorult job-

bágysság vállaira tol.* Ez az állapot tűrhetetlen. A nemességnek végre-valahára szakítania kell azokkal a korhadt intézményekkel, melyek a közterhek aránytalan és igazságtalan megoszlására vezetnek. De különösen a nemesi fölkelés eltörlésével ujjá kell szervezni a honvédelmet, s a honvédelmi és általában a közszükségletek fedezéséhez a nemesség is járuljon hozzá a maga adójával. Hiszen a rendek már az 1602: IX. törvényczikkben, a személyes fölkelés helyett, melyet maguk se tartottak valami hasznosnak, vagy bizonyos számu katonaság kiállítását, vagy katonák fogadására minden háztól 50 dénárt igértek és adtak királyuknak.

A hatás, melyet Kollár ujító eszmei előidéztek, rendkívüli volt. A körülményeket tekintve, ezen nincs is mit csodálkozni. Egészen alapos volt a nemesség gyanuja, hogy Kollár az udvar sugalmazására írta, a mit írt. Kollár az udvar szolgálatában állt; művét az udvari könyvnyomdász, TRATTNER TAMÁS nyomatta ki és pedig közvetlenül az 1764-ki országgyűlés megnyitása előtt, — mindez elég alapos ok volt a gyanura. De a mi legjobban elárulta Kollárnak az udvarral való egyetértését, az az országgyűlés elé terjesztett királyi propositiók tartalma volt. A propositiók csak a Kollár által megpenditett reformokat visszhangozták. A hosszas háboruk — így szólt a királynő a rendekhez — adósságokba keverték az országot. A helyreállitott béke fenntartása ujabb áldozatokat követel; mert a hadsereg fegyverben tartása nélkül a béket állandóan biztosítani nem lehet. Kéri tehát hű magyarjait a királynő,

* «Omnia commoda regni potentiores sibi vindicant, omnia incommoda vero, contra jus aequum, contra sanctissimas regni leges, ad infelices et miseros colonos ablegant.» KOLLÁR i. m. 150. l.

hogy a fegyverben álló katonaság tartására emeljék fel az adót egy millióval, s a nemesi fölkelést, mely immár sem a honvedelem, sem a hadviseles követelmenyeinek nem felel meg, korszerűleg alakitsák át.

Hogy a nemesség emlitett föltevése mennyire helyes volt, azt csak a legujabb történeti kutatásoknak sikerült egesz határozottsággal kideriteni. Arneth lovag, leveltári kutatások alapján, egész alapossággal s minden ketseget kizárólag adja elő a munka létrejövetelének történetet.[*]

Nincs okunk kétkedni Kollár saját állitásában, miszerint ő minden idegen befolyás nelkül határozta el magát a kerdéses munka megirására. De másrészről Arneth kimutatja, hogy az udvar beleegyezesevel, söt helyeslesevel látott a könyv napvilágot. Kollár ugyanis müvet előbb Borié báróhoz, majd König államtanácsoshoz nyujtotta be, a kiknek közbenjárására a mű hivatalos czenzoraivá Bruckenthal Sámuel erdelyi kanczellárt es Sperger József udvari tanácsost nevezték ki. Ezeknek a birálata annyira elismerő volt, hogy a királynő a kinyomatásra az engedélyt megadta, a miről midőn König tanácsos értesitette Kollárt, egyszersmind kifejezte azt az óhajtását, hogy a mű meg az országgyűlés megnyitása előtt nyomassék ki. S csakugyan Kollár müve 1764 elején került ki a sajtó alól, az országgyűlés pedig ugyanazon év junius 17-én nyittatott meg.

Semmi sem oly jellemző az ezen kori politikai viszonyokra és műveltségi állapotokra, mint először az a tény, hogy országgyűlési vita tárgyává tétetett egy röpirat megjelenése, s másodszor, hogy ugy ama röpiratot, mint annak

[*] Arneth: Maria Theresia's letzte Regierungszeit. 1763—1780. I. B. Wien, 1876.

szerzőjét a rendek a szó szoros értelmében üldözőbe vették s mindaddig nem tágitottak, míg a nekik nem tetsző könyvet be nem tiltották s a szerzőt nyilvános bocsánatkéresre nem kényszeritették, a miért gondolatait bizonyos közérdekű tárgy felett szabadon ki merte nyilvánitani.

A hajszában mind a két tábla egyformán részt vett. Mindjárt az első ülésekben megkezdődött a rendkívül éles és szenvedélyes vita. S az alsó táblának már jul. 10-én tartott hatodik ülésében meghozták a fulminans határozatot, mely körülbelöl így hangzik: A rendek a gonosz szerző müve iránt jogos felháborodásuknak adnak kifejezést s kivánják, hogy világosittassék fel ő felsége, mily nagy mérvű ama szerzőnek ravaszsága, mily nagy az országnak az igazság ellen elkövetett s a közállapot megzavarására irányuló tett fölötti méltatlankodása, s midőn e tett a törvény itélete alá bocsáttatnék, lehető nyomatékos érvekkel a legalázatosabban kerессék fel ő felségе, *engedné meg ezen botranyteljes munka elnyomatasat, megegettetését, a szerző szamüzetesét s ezen egész ügynek a törvénykonyvbe való iktathatasat.* Az elégtétel nem a vétekhez mért fog lenni; mert 1588-ban a 48-ik törvenyczikkben, az ország altárnokmestere a király tanácsosainak megsértéseért hűtlenség bűntettében marasztaltatott el, ez az író ellenben nem a király tanácsosait, hanem az ország közállapotait sértette meg és zavarta fel s az országot gyalázta meg.*

* *Diarium et acta* 1764. 283. l. A határozat eredeti szövege a következő: «Coalitum est, ut justus ille dolor statuum, quem ex improbi auctoris scriptione perceperunt, momentis eo pertinentibus circumscribatur, repræsenteturque majestati, quantæ sint auctoris insidiæ, quam gravis regni contra veritatem subsumtio, et status publici perturbatio, quæ omnia cum in ipsam legum censuram incidant, gravibus quibusvis momentis sua majestas

Ez a felirati javaslat, a felső táblával közöltetvén, ott elénk visszhangra talált. A felső tábla szintén elitélte a művet. De szükségesnek látta egyszersmind, a feliratban részletesen kiemelni a könyv inkriminált tételeit s e czélból egy választmányt küldött ki a maga kebeléből. A választmány lelkiismeretesen eljárt megbizatásában. Különösen kiemelendőnek tartja, hogy Kollár sz. István 2-dik dekretumának bevezetését a papi méltóság lealacsonyitása czéljából meghamisitja;* továbbá, hogy a szerencsétlen ember (már t. i. Kollár) egész ravaszsággal ajánlja, őseink legszebb emlékeit (a Corpus Jurisban foglalt törvényeket) nagyobb vallásos kegyelettel, tudománynyal és gonddal kiadni,** stb. stb.

A rendek ilyetén magatartása épen akkor, a mikor oly nagy szüksége volt a kormánynak az ő jóakaratukra, az udvart kegyetlen zavarba hozta. Kaunitz államkanczellár 1764. jul. 26-án egy, a királynőhöz intézett előterjesztésében erre az ügyre vonatkozólag ama meggyőződésének ad

sacratissima humillime exoranda erit, quatenus *opus hoc plenum scandali supprimi et in cineres redigi, auctorem proscribi, et haec ipsa inter articulos regni referri benigne admittat.* Non erit inusitata pro crimine satisfactio, dum anni 1588. articulo 48. pro sola consiliariorum regiorum dehonestatione vice-tavernicorum regni magister in nota perpetuæ infidelitatis convincebatur, scriptor vero hic novus non consiliarios sed statum regni publicum commovit, perturbavit et ignominiam illius, quantum per se licuit, ad remotissimas etiam gentes dilatavit et sparsit.»

* «Vitiat exordium decreti secundi sancti Stephani, audax censura privati hominis et nisus in depressionem dignitatis pontificalis.» Kollár i. m. 23. l.

** «Per calumniam exclamavit infelix homo: utinam hæc pulcherrima majorum nostrorum monumenta majori religione, eruditione et cura posthac edantur!»

kifejezést, hogy bármennyire méltánylandó is Kollár tudományossága és szolgálatkészsége, tanácsosabb lett volna művét ép most ki nem adni.

Időközben az udvar a mű megbírálására Migazzi gróf bécsi érseket szólította fel, kinek bírálata Kollárra nézve nem levén kedvező, ez utóbbinak elő kellett adnia védelmét Migazzi vádjaival szemben. Kollár minden állítását fenntartotta s önvédelme kitünően sikerült. Az udvar nem is akarta őt elejteni: de viszont az országgyűlés kiengesztelésérői is gondoskodnia kellett. Végre hosszas tanakodás után, Kaunitz ajánlatára a királynő akként szabadult ki a zsákutczából, hogy Eszterházi magyar kanczellárhoz kéziratot intézett, melyben kijelenti, hogy miután értesülése szerint Kollár könyvében a katholikus vallást sértő dolgok foglaltatnak: addig is, míg ezt maga megvizsgálná, megtiltja a könyv terjesztését Magyarországon. E szerint a kézirat szerint tehát a könyv megvizsgálását a királynő magának tartja fenn, s nem az országgyűlésre bízza, s a nélkül, hogy a könyv tartalma felett politikai szempontból ítéletet mondana, azért tiltja azt el, mert állítólag *vallási tekintetben* eshetik kifogás alá.[1]

A mint a helytartó-tanács a fennebb említett leiratot megkapta, a munka árultatását azonnal eltiltotta s intézkedett, hogy a könyvárusoknál található példányok a törvényhatóságok útján beszedessenek.[2] Egy 1790-ben megjelent röpirat szerint,[3] a megmaradt példányok Pozsony piaczán a hóhér által nyilvánosan megégettettek. De, hogy

[1] Arneth i. m. 122. l.

[2] Szalay László: Publicistai dolgozatok. I. 16.

[3] Ein unpartheiisches aber lautes Wort über die Staatsverfassung des Königreichs Ungarn vor der Krönung des Königs. Von einem unpartheiischen Edelmanne. 1790. 15. l.

ez tényleg megtörtent volna, bebizonyitva nincsen, s nem is akarjuk hinni, hogy a kormány ily kemenyen bánt volna el azzal a munkával, a melynek egyszerü eltiltása is ugyancsak zokon eshetett neki. RETTEGI GYÖRGY, 1764-diki emlékirataiban, — melyeket TORMA KÁROLY tett közzé a *Hazánk* 1885-diki évfolyamában, — szinten azt irja, hogy «meg kellett ö felségének engedni, hogy a könyvek (t. i. Kollár müvenek példányai) mind öszveszedessenek s elégettessenek», söt ö felségének meg azt is el kellett türnie, hogy «maga Kollár proskribáltassék». Ugyancsak Rettegi reprodukál a Kollár esetére vonatkozó két latin nyelvű gunyiratot is, mely Erdélyben közkezen forgott s mely hozzá, mint Erdély lakosához, szinten eljutott. Rettegi előadása is aligha felel ugyan meg a valóságnak; de azért bizonyságul szolgál arra nézve, mily nagy port vert fel Kollár müve s mily erdeklődéssel viseltettek annak es szerzőjének sorsa iránt szerte a hazában.

Söt meg a római kuria figyelmét se kerülte az ki, s mint SZEITZ «*Igaz Magyar*»-jából értesülünk, a kuria által is fölvetetett a tiltott könyvek indexebe. «A római tilalom — irja Szeitz — a győri püspökségben (lehet, hogy másutt is) kurrentáltatott s improtokolláltatott, holott azt magam is nem régen leírtam».*

A római tilalmat ugyancsak Szeitz, egy másik művében** szórul-szóra közli. «Itaque — igy hangzik a kuria szentencziája — nemo cujuscunque gradus et conditionis librum hunc damnatum et proscriptum quovis idiomate, vel quocunque loco aut imposterum edere, aut jam editum legere audeat, vel retinere» etc. Megjegyzi azonban egyut-

* MÁRIAFI: Igaz magyar. III. R. IX. l.

** Magyar- és Erdély-országnak rövid ismérete. 95. l.

tal Szeitz, hogy «ő különösen szabadságot kert és nyert a tilalmas könyvek olvasására». *

Miután a kormány az országgyűlest, aug. 17-én tartott 16-dik ülesében, eljárásáról értesítette, a vihar lecsendesült annyival is inkább, mert a királynő a kanczelláriához intézett leiratában egész határozottsággal kinyilatkoztatta, hogy ő több engedményre semmi szín alatt sem hajlandó, s mert időközben Kollár a rendekhez egy engesztelő nyilatkozatot adott be, melyben egyebkent férfiasan deklarálja, hogy «ha általa valami kellemetlen adatott volna elő, azt ne neki, hanem az igazságnak és a hazai törvényeknek tulajdonitsák: a törvény szava pedig szükséges, hogy szabad legyen, mindaddig, míg Magyarország szabad lesz». **

Hogy Kollár röpiratát csakugyan megvizsgáltatta-e újból az udvar, erre nézve adataink nincsenek. De, hogy Kollár az udvar kegyet nem vesztette el, sőt ellenkezőleg a királynő elismerését érdemelte ki, ezt mutatja az a tény, hogy Van Swieten halála után, 1774-ben, az udvari könyvtár igazgatójává és valóságos császári királyi tanácsossá neveztetett ki s később tekintélyes birtokot kapott királyi adományul.

Kollár művével csaknem egyidejűleg az 1764-iki országgyűlés alatt, névtelen szerző tollából még egy másik röpirat is jelent meg: «*Opinio circa reformationem regni Hungariae: sub generalibus anni diaeta editus*» czim alatt, melynek szerzője a nemzeti vagyonosság előmozditását tekinti a törvényhozás és a kormány legfőbb feladatának. Ebből a szempontból erősen ostorozza a nemesség elfogultságát a

* U. o.

** «Si quid injucundi lectu aut auditu a me in medium prolatum est, id non mihi, sed veritati et legibus patriis adscribi debet, quarum vocem semper liberam, donec Hungaria libera est, esse oportet.» Szalay i. m. I. 16.

kereskedés iránt, mely a nemzet gazdagodásának legfőbb tényezője. A produktiv néposztályok szaporitását s a jobbágyok helyzetének javitását sürgeti, s végül ama nézetének ád kifejezést, hogy az általa javasolt közgazdasági reformokkal lehet csupán fokozni a nemzet adóerejét.

Kollár és a névtelen iró röpiratait bármily kedvezőtlen fogadtatásban részesité a nemesség; tartalmuk bármenynyire ellenkezett is az azon kori közhangulattal: mindkettő annyi komolysággal és eruditióval tárgyalta a fölvetett kérdéseket, hogy eme tulajdonságuknál fogva, politikai irodalmunk történetében előkelő helyet foglalnak el.

Egészen más megitélés alá esik GROSSING közjoga,* melyhez fogható politikai szennyirat — mert közjognak nem nevezhető — alig jelent meg az irodalomban. Ezt a művet szerzője, saját állitása szerint, Mária Terézia királynő parancsára irta 1777-ben; de csak 1786-ban adta ki. Még ha el is hisszük neki, hogy a királyné meghagyására irta a könyvét: nem gondoljuk, hogy a sima modoru, eszközeiben válogatós királynő helyeselte volna amaz otromba és a legnagyobb mertekben arczátlan támadást, melylyel szerző a magyar alkotmánynak nekiront. Talán ep ezért nem is jelenhetett meg a pamphlet a királynő életében.

Az iró magyarnak vallja magát, a ki «szereti hazáját annyira, hogy — ha szükség lenne rá — utolsó csepp vérét is feláldozná érette». Eredetileg — a mint LEHOTZKY s

* Megjelent latinul és német fordításban. A latin kiadás czíme: *Francisci Rudolphi a Grossing* M. Theresiæ quondam imperatrici-reginæ a scrinio aulico jus publicum Hungariæ. Unica complexum dissertatione. Halæ Saxonum. In typographia Helleriana. 1786. 8-r., 302 lap. — A német kiadás czíme: Ungarisches allgemeines Staats- und Regiments-Recht, aus dem Latein. Von F. R. v. GROSZING. 1786. 8-r., 304 lap.

utána Schwartner és Korbuly állitják — műve «*Dissertatio politico-critica de praerogativis nobilium Hungariae*» czímet viselt s ő maga *Hieronimus a Saxo* álnév alá bujt.* Wadzeck Frigyes, Grossing egykoru életirója ** ellenben abbeli gyanuját fejezi ki, hogy a mű szerzője nem Grossing, hanem vagy Párniczky vagy még nagyobb valószinűség szerint Benzur volt.

A röpirat eredeti czíme mindenesetre sokkal inkább megfelel tartalmának; mert csaknem kizárólag a nemesi kiváltságokkal foglalkozik, s a királylyal, mint az alkotmány tényezőjevel csak annyiban, a mennyiben a nemesség előjogai a király jogkörének megállapitása nélkül nem tárgyalhatók.

A ferczmű eszmemenetét s jellemzőbb tételeit nem nehéz nyomon követni; mert a csaknem kivetel nélkül hamis históriai jegyzetek óriás halmaza mellett a tulajdonképeni szöveg igen kis térre zsugorodik össze.

Magyarország — az igazság eme bajnoka szerint, mert Grossing annak tartja magát — Álmostól kezdve Mária Tereziáig, tehát fennállása óta mindig örökösödési monarchia volt. A királyok eleitől fogva önkényűleg, a mágnások és a nép közreműködésének mellőzésevel rendelkeztek mindabban, a mit az ország jólléte szempontjából szüksé-

* Lehotzky Andreas: Index scriptorum publico-politico juridicorum. II. kiadás. Pozsony, 1803. 17. l. — Schwartner: Statistik. II. III. 14. — Korbuly Imre: Magyarország közjoga. 1871. 20. l.

** Wadzeck Friedrich: Leben und Schicksale des berüchtigten Franz Rudolph v. Grossing (aus Comorn gebürtig), eigentlich Franz Matthäus Grossinger genannt; nebst der Geschichte und Bekanntmachung der Geheimnisse des Rosen-Ordens. Frankfurt und Leipzig. 1789. 8-r., 271 lap.

gesnek tartották, lassankint azonban a magyarok, belső zavarok által fölbátoritva s egyik-másik király tehetetlenségét és jóságát fölhasználva, a törvényhozó hatalmat magukhoz kaparitották, s országgyüléseket kezdtek tartani. A ki csak látni akarja, beláthatja, hogy az országgyűlések a mellett, hogy közjogilag nem igazolhatók, még felette hátrányosak is az államra nézve.

A koronázás csak üres czeremónia, a miből természetesen az következik, hogy nemességet és privilegiumokat osztogathat a meg nem koronázott király is. A koronázási eskü pedig a legkevésbé sem kötelezi a királyt.

A nemesség a maga kiváltságait és szabadságát nagyobbára az arany bullára alapitja, a mely azonban teljesen érvénytelen, mivel erőszakkal, megfélemlitéssel és csellel erőszakoltatott ki; e szerint a nemesi előjogok is egytől-egyig érvénytelenek s jövőre nem mint előjogok, hanem mint előitéletek lesznek tekintendők.

Föltéve azonban, hogy az arany bulla valóságos alaptörvény: még abban az esetben sem igazolhatók azzal a nemesi kiváltságok, mint a melyek nem az arany bullából, hanem Verbőczy képzeletéből vették eredetöket. És itt sorra veszi Grossing a nemesi kiváltságokat s hallatlan roszakarattal és bárgyusággal egyenkint igyekszik kimutatni azoknak érvénytelenségét, közben-közben folytonosan sértegetvén Verbőczyt, a ki neki ilyen nagy munkát okozott. Mert hisz, szerinte, csupán Verbőczy hitette el a nemességgel, hogy őt meg privilégiumok is illethetik. A nagy feladat bevégzésével aztán diadalmasan kiált fel: «Oh te jeles magyar nemzet! mit fogsz már most tartani a te Verbőczydről? miután szemeidet felnyitották s mindent közöltek veled, a mit még eddig nem tudtál: esküdni fogsz-e ezután

is egy *gazember*, egy *hazaáruló* szavaira?»[1] Ez a gazember és hazaáruló ki lenne más, mint Verbőczy?!

Az utolsó fejezetben vonja le Grossing addigi fejtegetéseinek konzekvencziáit. A fejezet czíme így hangzik: A király, a nemesség szabadságát és előjogait, a törvények serelme nélkül, eltörölheti-e? s ha a közjó érdekei úgy kivánják, el *kell-e* azokat törölnie? Ily körmönfontan téve fel a kérdést, előre lehet tudni, mi lesz a felelet. Az, hogy a mely kiváltságot a király törvény szerint el nem törölhet, azt a közjó érdekében — abszolut hatalmánál fogva — el kell törölnie, vagyis tabula rasa-vá kell tenni az egész magyar alkotmányt.

Grossing ferditéseire és hazugságaira könnyen rájöhetett ugyan meg az is, a ki a magyar közjogban csak felületes jártassággal birt: mindamellett ugyanabban az évben, a melyben műve megjelent, egy ismeretlen iró — Schwartner szerint valószínűleg Zinner János kassai professzor[2] — jónak látta Grossing művét tetelről-tételre megczáfolni, olyan formán, hogy «*Animadversiones in jus publicum Hungariae a F. R. Grossing editum*» (1786.) czím alatt szóról-szóra lenyomatta azt, hozzácsatolván saját polemikus megjegyzéseit. Ugyanez a czáfolat 1790-ben más czím alatt második kiadásban is megjelent. A kiadó csak czímet változtatta meg,[3] bizonyosan azért, hogy ezzel a fogással az első kiadás nyakán maradt példányain könnyebben tuladhasson.

[1] Grossing német kiadása. 256. l.

[2] Schwartner: Statistik. II. III. 15.

[3] Refutatio juris publici Hungariæ a Franc. Rud. Grossing editi; conspectum jurium ac consvetudinum regni Hungariæ genuine perhibens. Pestini, Budæ ac Cassoviæ. In bibliop. Ign. Ant. de Strohmayer. 1790. 8-r., 414 lap.

A nemesi szabadalmak ellen intézett irodalmi támadásokkal szemben (a Grossing ropiratát, miután az csak Mária Terézia halála után jelent meg, itt mellőzvén) a nemesség nem irodalmi téren, hanem az országgyűlésen védekezett. Az volt a legnépszerűbb követ, a ki a korszerű reformok ellen legjobban menydörgött. Bajzáth-ot például, ki a nemesi fölkelésnek pénzösszeg által való megváltását az országgyűlésen legerélyesebben visszautasította: a szó szoros értelmében istenitették; dicsőítő verseket írtak tiszteletére:

Orator patriæ, myrtam tibi patria vovet.
Vox tua, vox populi, vox sacra, voxque Dei est.

Tudomásunk szerint ebből a korból az irodalomban csak egy röpirat képviseli a nemesség érdekeit, az 1764-ben készült «*Vexatio dat intellectum*», mely akkor kéziratban keringett a közönség kezén s csak 20 év mulva jelent meg nyomtatásban. 1785-ben Wucherer, a bécsi hírhedt könyvárus adta azt ki, meglepő szép Elzevir-betűkkel nyomatva, latin és német párhuzamos szöveggel, több ezer példányban, megtoldva a mű *egykoru* apologiájával.** Minthogy

Dr. Horváth Pál: Nemzetgazdasági elvek. 134. l.

** Vexatio dat intellectum. Manuscriptum sub diæta regni Hungariæ anno 1764. vulgatum, et mox 12. kal. mart. an. 1765. Posonii in foro publico per manus carnificis combustum: cum omnia illa, quæ nunc regno huic accidunt, in eodem prædicta habeantur, una cum facta super eodem scripto apologia ad perpetuam rei memoriam nunc primum typis excusum. 1785. — Vexatio dat intellectum. Eine so betittelte Handschrift, welche im Landtag des Königreichs Hungarn im Jahre 1764. ausgestreuet, und sodann den 18-ten Februar Anno 1765. auf öffentlichem Platz in Presburg durch den Henker verbrennet wurde; weil sie alles dasjenige, was itzt diesem Reich widerfährt, vorausgesagt in sich enthält, sammt

azonban Wucherer neszét vette a bajnak, mely őt a tiltott mű kinyomatása miatt fenyegette: a mű nyilvános eláru-sításáról lemondott s kéz alatt igyekezett tuladni példányain.

Hogy a kérdéses művet csakugyan Wucherer adta ki, erről tudomást szerezhetünk magunknak RAUTENSTRAUCH *«Wie lange noch?»* czímű iratából,[1] melyben Wucherer gyalázatos üzérkedéseit leplezi le. Wucherer Rautenstrauch eme röpiratát *«Eine Beilage zum Pasquill von dem Verläumdeten»* czím alatt ujra kinyomatta,[2] megtevén arra észrevételeit; de a mit a «Vexatio dat intellectum»-ról ír Rautenstrauch, azt egy szóval sem czáfolja meg, csak azt a megjegyzést teszi rá, hogy «ez az eset is mutatja, hogy én mégis csak inkább előrelátó, mint haszonleső ember vagyok»,[3] s ezzel hallgatólag elismeri, hogy a «Vexationak» csakugyan ő volt a kiadója.

Wucherer, kiadványát rövid előszóval látta el, melyben abbeli véleményét fejezi ki, hogy csak az olyan nép, mely úgy érzi, hogy szolgának született; csak az olyan miniszterek, a kik mást szoktak beszélni és ismét mást gondolni s csak az olyan király, a kinek öröme telik abban, hogy vak legyen s vakon mások által vezettessék, csak ezek állít-

der für diese Schrift gemachten Schutzrede zum ewigen Angedenken itzt zum erstenmal zum Druck befördert. 1785. 4-r., 14 lap. — A nemz. muzeumban Hung. h. 2617. a. jelzettel.

[1] Wie lange noch? Eine Patriotenfrage an die Behörde über Wucherers Skarteken Grosshandel. Wien, 1786. 8-r., 55 lap. (30. l.)

[2] Eine Beilage zum Pasquill von dem Verläumdeten. Samt dem angehängten und mit Erläuterungen versehenen Pasquille. Wien, 1786. Gedruckt im Bischofgarten mit Weimarschen Schriften. 8-r., 70 lap.

[3] I. m. 47. l.

hatjak, hogy vakmerőség volt az említett kéziratot közrebocsátani.

Az előszót a «Vexatio» rövid apologiája követi.* CONCHA GYŐZŐ, ki a *Századok*-ban a «Vexatiot» ismertette,** nem tudja eldönteni, vajjon az apologia egykoru-e a röpirattal vagy csak II. József alatt írták azt. Erre a kérdésre pedig magában a védirat szövegében megkapjuk a feleletet. Az apologia ugyanis így kezdődik: «Den 18. Febr. des *gegenwärtigen* 1765-sten Jahres ist auf dem Presburger Platz ein Schauspiel gegeben worden». (5. l.) Majd egy más helyen meg azt olvassuk, hogy «wir konnten es ja *in diesem* Landtage sehen» stb. (9. l.) Világos tehát, hogy az apologiát abban az évben írták, a mikor a «Vexatiot» s több mint valószinű, hogy az is, mint ez, 1785-ben látott először nyomdafestéket.

Az apologia szerzője a dolog érdemehez nem szól, hanem a kormány eljárását aposztrofálja, melynél fogva nem átallotta az a «Vexatiot» nyilvánosan megegettetni. Éles hangon tesz szemrehányást a minisztereknek, kik a szabad szó elnyomásával olajat öntenek a tűzre s a tömeg ellentállását provokálják. Figyelmezteti őket, hogy csalódnak, ha azt hiszik, hogy azért, mert elégettették azt az iratot, megsemmisitették egyszersmind az abban foglalt eszméket is. Ezek az eszmék, mint a Phœnix-madár, hamvaikból föltámadnak s élni fognak, míg Magyarország élni fog. «Nem bánom — így fejezi be izgató, pathetikus sorait, — égessétek el a haszontalan papirost, ha azt hiszitek, hogy ezzel a köznyugalmat biztositjátok; a játékos is, ha vesz-

* Apologia super scripto, cui titulus: Vexatio dat intellectum. Schutzrede über die Schrift unter dem Titel: Verfolgung giebt Verstand.

** *Századok.* 1880. VII. 590—597.

tett, szettépheti, meg is égetheti kártyáját: el lehet égetni mindent a világon; de az eszme, a tartalom szivünkbe van bevésve, a szivvel pedig nem lehet ugy bánni, mint a tüzi fával, a szív felett csak az isten uralkodik».

A «Vexatio» által forgalomba hozott eszmék azonban nemcsak hogy nem számithattak örökéletre, de a jelenre se gyakorolhattak tartós benyomást. Bármily jogos lett légyen is a panasz a hatalom tulkapásai miatt, bármily jogosan követelhették is a mélyebb belátású honfiak a korlátait tullépő királyi hatalomnak a törvény által megszabott korlátok közé leendő visszaterelését s bármily törvénytelenek voltak is a nemesi előjogok eltörlésére irányuló kisérletek: a «Vexatio» merev álláspontját, melynél fogva egyrészről a nemesi előjogoknak kedvező régi, elavult törvényekhez nyulni nem szabad, másrészről ujabb alkotmánybiztositékokról kell gondoskodni, hogy a fejedelem tehetetlenné váljék nemcsak a rosz, de a legjobb szándék kivitelében is, a nemesség pedig abban az arányban szélesithesse ki előjogait, — ezt az álláspontot ép oly kevessé ismerheti el a tárgyilagosan itélő utókor jogosnak.

A «Vexatio» szerzője — állítólag Richwaldszky György kanonok — a magyar közjog szellemével merőben ellenkező tanokat hirdetett ép ugy, mint Grossing, a különbség köztük csak az volt, hogy Richwaldszky a nemesség politikai tulsulyának biztositása, Grossing ellenben a király hatalmi körének kiszélesitése szempontjából igyekezett a tételes közjogi intézményeket fölforgatni. Mindakettő theoriája veszedelmes volt az államfejlődés szempontjából. A constitutionalis rendszert, a mit bizonyára az államfejlődés végczéljának kellett már akkor is tekinteni, sem az egyik, sem a másik által javasolt reformok nem készitették volna elő; hanem igenis Richwaldszky elmélete a gyakor-

lati életben a középkori arisztokráczia fölelevenítésére, Grossinge ellenben a legféktelenebb abszolutizmus megalapítására vezet vala.

Richwaldszky abból a tényből indul ki, hogy a jó királynő — gonosz tanácsadóira hallgatva — Magyarország ősi kormányformájának átalakitását, a magyar szabadság maradványainak megsemmisitését s idegen törvények behozatalát tűzte ki czéljaul. Ezeknek a terveknek a meghiusitása végett ujabb alkotmánybiztositékokról kell, szerinte, gondoskodni, melyek a következők lennének:

1. A rendek sem kormányfogások, sem rábeszélés, sem fenyegetés által rá ne engedjék magukat vetetni, a régi jogokkal és szabadsággal ellenkező törvények elfogadására. Hogy ily törvényeket a királynő erőszakosan léptetne életbe, azt — ismerve az ő vallásosságát, melynél fogva a koronázáskor letett esküjét szentnek tartja, valamint ismerve igazságszeretetét — meg csak fel se lehet felőle tételezni. De a fenyegető külpolitikai viszonyok miatt nem is lenne tanácsos leghűbb alattvalóit erőszakoskodás által elidegeniteni magától.

2. A helytartó-tanács semmiféle udvari reskriptumot, dekretumot, parancsot ki ne hirdessen mindaddig, míg meg nem győződött a felől, hogy tartalmuk nem törvényellenes. A helytartó-tanácsban, — melynek tagjai született honfiak, az ország legelső méltóságai, s melynek tagjait esetleg az országgyűlés választhatná, — meg lehet bizni, hogy ama kötelességet híven betölti. Az udvari kanczellária ellenben megbizhatatlan, mivel az udvar közelében elveszti függetlenségét s könnyen a német miniszterek befolyása alá kerül.

3. Minthogy a *souverainitas nemcsak a királyt, hanem a rendeket is megilleti*: a mint felségsértést követ el az, a

ki a király személyet és felségjogait támadja meg, ép úgy *felségsértés bűnébe esik* az is, a ki a souverainitás másik tulajdonosa, a nemesség ellen intéz akár szóval, akár irásban, akár tettleg támadást s valamint amaz a király vagy a király megbizottainak itélőszéke elé kerül s csupán a királytól nyerhet kegyelmet, eme felett viszont a szeptemvirális tábla mond itéletet, s elitéltetvén, csupán az *országgyűlésen összegyűlt rendek adhatnak neki kegyelmet.*

4. Az ország erőinek összpontositása s a «divide et vinces» elvének, melyet a haza ellenségei követnek, ellensulyozása végett, Erdély és a temesi bánság visszakeblezendők az anyaország területébe.

Ezekután a szerző áttér az adóemelést és a nemesi fölkelés átalakitását tartalmazó királyi propozicziókra s erőltetett közjogi theoriák föláIlitásával, sophistikus érvekkel igyekszik a király kivánalmainak jogtalanságát kimutatni.

A mikor a magyarok — igy okoskodik — meghóditották országukat, király nélkül is el lehettek volna (!), de mivel tetszett nekik királyt választani, akaratuktól függött, hogy mennyi joggal és kiváltsággal ruházzák azt fel. S jóllehet a királyoknak is tetszésöktől függött, hogy a megállapitott korlátozás mellett elfogadják-e vagy sem a királyi széket: mivel elfogadták, a korlátoknak is alávetették magukat, esküvel igérvén azok tiszteletben tartását.

A királyt a többi közt felruházták a jus jurisdikczióníssal; de ezt a jogát korlátozták egyszersmind a nemességet megillető jus proprietatissal. Felségsértés vagy magszakadás esetén ennélfogva a koronára száll ugyan a nemesi birtok, de a király jurisdikcziójának korlátozottsága ép abból tűnik ki, hogy ő az illető jószágot nem foglalhatja le a maga részére, hanem ismét érdemes családoknak tartozik azt adományozni. A jus proprietatis-ból következik továbbá,

hogy a jószág haszna is a nemest illeti. Mert mit érne például, hogy valaki egy tehen tulajdonosának ismertetnek el, de a tehen tejét nem volna szabad használnia? mit érne, ha táplálnia kellene a tehenet, melyet más valaki fej? Minthogy tehát a nemesi birtok jövedelméhez kizárólag a tulajdonosnak van joga: azt a jövedelmet a király, a jus jurisdikczionis-ra támaszkodva, adókkal nem csökkentheti. Adót csupán az országgyülés, illetőleg a rendek vethetnek ki.

Ime, a nemesség adóprivilégiumának igazolása!

Azok ellenében, a kik a fennebbi elmélet alapján a király jurisdikczióját inkább tehernek, mint jognak qualifikálnák, a szerző megjegyzi, hogy a magyarok királyukat bőven ellátták javadalommal, melyből az a királyi méltóságnak megfelelő életmódot folytathat s megvédelmezheti országát az ellenségtől. A kik kevesellik a magyar király javadalmát: hasonlitsák azt össze például a lengyel királyéval, s bizonyára más meggyőződésre jutnak. Különben a királynak nemcsak joga, hanem kötelessége is, jövedelméből országának védelméről gondoskodni s a határon erőditvényeket épittetni. Ha azonban szükség volna rá, az országgyülés — belátása szerint — segitheti a királyt ugy pénzzel, mint katonával, fenntartván magának a jogot, hogy nélküle sem hadat nem üzen az uralkodó, sem békét nem köt. A nemesség a mint eddig meghozta önszántából az ország területi épségének megóvása czéljából a szükséges áldozatokat, ugy ezután sem fog veszély idején az áldozatoktól visszariadni. Csak az uralkodó ne feszitse tul a hurokat s ne határozzon semmit sine nobis de nobis.

A királyi propozicziók második pontját, mely a nemesi fölkelésről szól, szintén visszautasitja Richwaldszky s védelmére kel az inzurrekcziónak. Nem tagadja, hogy az

1602-diki országgyűlés elismerte, hogy a nemesi fölkelőknek a török elleni hadjáratokban nem sok hasznát vették; de ennek oka nem az inzurgensek gyávaságában, hanem abban keresendő, hogy a hadvezérek rosszul bántak velök s vagy mellőzték vagy ágyutölteléknek használták őket, a minek következtében természetesen lelkesedésről köztük szó sem lehetett. Egész Európa elismeri azonban, hogy a dynastia, trónját a magyar nemesek vitézségének és hűségének köszönheti.

A «Vexatio dat intellectum», — melynek tartalmát a fennebbiekben röviden reprodukáltuk, — nem csuda, ha tartalmánál fogva visszatetszést szült az udvari körökben. Csakhamar meg is tették a lépeseket a lázitó pamphlet elterjedésének meggátlására.

Maga a királynő hagyta meg dec. 16-káról kelt leiratában a kamaraelnöknek, hogy a kir. ügyek igazgatója útján nyomozza ki ugy ezen, mint a «*Reflexiones circa tractatum et propositiones regias anni 1764*» czimű röpirat szerzőjének kilétét s megfenyitesük czéljából tegye meg a szükséges lépéseket.* Egyuttal kiadatott a parancs a «Vexatio» példányainak megsemmisitésére. Ez utóbbi végre is hajtatott, a mennyiben a röpirat példányait Pozsony piaczán 1765. febr. 18-án megégették. A szerző nevét azonban a hatóság nem volt képes fölfedezni.

A kormány ilyetén szigoruságán szemben a «Vexatio»-val, még csak meg sem ütközhetünk. Midőn látjuk, hogy a nemesség agyonüldöz egy könyvet azért, mert ez az ő tetszését nem nyerte meg, mert ez történetesen nem hizeleg a nemesi hiuságnak s megmondja egyenesen az igazat azoknak, a kiket illet: a kormány csak a kölcsönt adja vissza, midőn

* Horváth: Magyarorsz. tört. VII. 372.

nem engedi meg ama politikai nézetek sajtó útján való terjesztését, melyek viszont neki nem tetszenek.

Ez a kor, melyben sem a nép, sem az udvar nem tűrhette a szabad szót, a politikai kérdések megvitatására s a politikai irodalom alapjainak megvetésére nem lehetett alkalmas.

Az az egy-két röpirat, mely mégis napvilágot látott, irányzatosságánál fogva — mint fennebb láttuk — csak a kedélyeket keserítette el, a helyett, hogy hozzájárult volna az aktuális politikai feladványok tisztázásához.

A közvetlenül Mária Terézia halála után megjelent, s az ő uralkodását dicsőítő röpiratok: a szegényes irodalmat nem teszik ugyan gazdagabbá; de mint politikai szinezettel biró iratok s mint a nagy királynő halála felett érzett közrészvét nyilatkozványai a politikai irodalom történetében nem mellőzhetők.

Tüzetesebb tárgyalásra nem méltók; mert egyik sem emelkedik tul a köznapiasság szinvonalán. Mindenik áradozva magasztalja a nagy királynő tetteit s mindenik a királynő utódjában, Józsefben keres vigasztalást, mint aki tündöklő erényeivel reménylhetőleg méltó utódja lesz anyjának.

Más viszonyok közt a nagy uralkodónő halála, kedvező alkalmul szolgálhatott volna bizonyos politikai kérdések megvitatására. Egy kiváló fejedelem uralkodásának eredményeiből fontos politikai következtetések vonhatók le, a miknek nemcsak a gyakorlati élet, de a tudomány is hasznukat veheti. Ugyde ehez két föltétel kivántatik meg: először, hogy gondolatait sajtó utján mindenki szabadon kifejezhesse; másodszor, hogy legyenek szabadszellemű, itéletökben sem egy sem más oldalról meg nem vesztegetett politikusok, kik az előttük fekvő tények s nem mel-

lektekintetek alapján vagy épen kizárólag a loyalitás szempontjából gyakoroljanak az események felett kritikát.

Az elhunyt királynőnek mi nálunk csak bámulói voltak, a kik sokkal nagyobb pietással viseltettek emléke iránt, semhogy illőnek tartották volna tetteit még meg is birálni. Szóval és irásban, mindenki csak az ő nagyságát hirdette. A halálára irt versek és emlékbeszédek mindmegannyi bizonyitékai a föltétlen hódolatnak, melylyel alattvalói, nagy szelleme előtt meghajóltak.

Emlékbeszédet tartottak sirja felett: ZACHAR ANDRÁS, a nagyszombati egyetem tanára,* különösen kiemelvén az egyház és iskola körül szerzett halhatatlan érdemeit; OSTERLAM JÁNOS ANDRÁS, Lőcse városi aljegyző,** ki a városi tisztujitás alkalmával tolmácsolta a polgárság érzelmeit nemcsak a királynő elhunyta, de utódjának trónralépte felett is; RÉVAI MIKLÓS, ki az ujonnan felállitott nagyváradi kir. akademiához a bölcsészet rendkivüli tanárává mozdittatván elő, mint ilyen mondotta el 1780. decz. 22-kén,

* Oratio funebris ad solennes exequias magnae Mariae Theresiae augustissimae romanorum imperatricis, apostolicae reginae Hungariae etc. etc. etc. ab academia regia Tirnaviensi celebratas concinnata ab a. r. ac cl. domino ANDREA ZACHAR aa. ll. et philosophiae doctore, professore humanitatis primo et seniore, presbytero archi-dioec. Strig. Tirnaviae. Typis regiae universitatis Budensis. 1781. 8-r., 77 lap.

** Wehmuth und Freude getreuer Unterthanen über den schmerzlichen Todes-Fall Ihro Kays. Königl. Apost. Majestät M. Theres. bey Gelegenheit der am 27. December 1780. in der Königl. Freyen Stadt Leutschau vollzogenen Raths-Verneuerung vorgestellt durch JOHAN. ANDREAS OSTERLAM, dieser Stadt Vice Notarium, gedruckt auf Kosten (Tit.) Herrn Stadt Richters Samuel Scherffel. Leutschau, gedr. in der Michael Podhoranszkyschen Buchdruckerey. 4-r., 7 lap.

Mária Terezia felett ama dicsbeszédet, melyet Toldy «a hazai deák szónoklat egyik legkitünőbb művének» tart,[1] melyet azonban sajnálatunkra nem sikerült a könyvtárakban megtalálnunk; megjelent továbbá *egy magyar* polgárnak valami gyülekezet előtt tartott elmélkedése[2] arról, hogy mit vesztett a nemzet Mária Teréziában; valamint egy másik *magyarnak* honfitársaihoz intézett, német és franczia nyelven megjelent beszéde,[3] melyben felhivja őket, hogy emeljenek a nagy királynő emlékére a Rákoson egy óriás emlékoszlopot, nagyobbat, mint az egyptomiak gulája volt, s annak négy lapjára ezt a négy sort vessék: Magyarországnak — Mária Terezia — királynője — édes anyja.

Gyászdalokat irtak és adtak ki önálló füzetekben: Keresztúri József udvari ágens, kinek latin verset a nagyváradi iskola növendékei forditották le magyar nyelvre;[4] Veszelszky Antal orvostudor, a magyar ter-

[1] Toldy: A magy. költészet kézikönyve. II. 157.

[2] Betrachtung über den Tod Ihro Majestät Maria Theresia vor einer Versammlung, von einem Ungar. Pressburg, bey Franz Xaveri Thiel. 1780. 8-r., 16 lap. (A mű végén egy *H* betű.)

[3] A német kiadás czíme: Ein Ungar bey dem Tode seiner Königin an sein Vaterland. Wien, 1780. 8-r., 24 lap. — A franczia kiadás czíme: Discours d'un hongrois à sa patrie sur la mort de sa souveraine. Traduit de l'allemand. Par *J. C*... A Vienne, chez Rudolphe Græffer, 1781. 8-r., 28 lap.

[4] Keresztúri József, az udvarnál való ügyfolytató (agens) által 1780-dik esztendőben sz. András havanak 29-dik napján az élők számából, népének legnagyobb siralmával, kiszólíttatott nagy Mária Terésiáról írt ditséret; mellyet, hogy a szép tudományok nevelőjének, a magyar nép anyjának friss emlékezete a hív magyarokban örökre fennmaradna, magyar nyelvre fordítottak a szelídebb tudományokban, és a hazanyelvben magokat gyakorló nagyváradi iffiak. H. és é. n. 4-r., 12 lap.

meszettudományi irodalom egyik szerény munkása:[1] *egy katona*,[2] a ki dalait német nyelven a katonaság számára írta, de magyarra is leforditotta azokat pater NARCISSUS, a d'Alton-ezred káplánja;[3] *a budai szeminarium egyik növendéke*,[4] a ki természetesen nem mulasztja el társai nevében háláját fejezni ki a királynő iránt, hogy kegyes volt intézetöknek, a budai papnevelö-intezetnek epitesi költségeihez tekintelyes segelyosszeggel hozzájárulni; IMREFFY ISTVÁN kaptoli várnagy, ki 1781. telen irt hosszabb elegiáját 1790-ben adta ki;[5] BADER GYÖRGY, becsi polgár,[6] ki epen Pozsonyban tartózkodvan, mikor a királynő haláláról értesült, ott nyomban versbe foglalta erzelmeit s verset

[1] A nagy Terézia magyar királyné felöl gyászos óhajtás. H. és é. n. 8-r., 4 lap.

[2] Trauerlied der Soldaten, am Begräbnisstage der grossen Theresie. Von einem Soldaten. Pressburg, bey Johann Michael Landerer. 1780. 8-r., 8 lap.

[3] Szomorú ének, melly előbb ama nagy Therésiának gyászos temetés alkalmatosságával az hadi nép által német nyelven énekeltetett. Most t. p. NARCISSUS nemes d'Alton regement-káplánnya által magyar nyelvre fordíttatott. Posonyban, Landerer Mihály költségével. 1781. 8-r., 8 lap,

[4] B*** an Seine Mit-Zöglinge in der Ofnerischen Pflanz-Schule der Geistlichkeit Ungarns: über Theresiens Tod. 1781. 8-r., 7 lap.

[5] Flens Hungaria in obitu magnæ Mariæ Theresiæ anno 1781. expressa per STEPHANUM IMREFFY provisorem Kaptolensem. Zagrabiæ, typis Jo. Thom. nob. de Trattnern, 1790. 8-r., 28 lap.

[6] Treu-Devoteste Regungen des allerbittersten Schmerzens, bey dem höchst traurigen Todesfall, Maria Theresia der Grossen, Römischen Kaiserin, in Hungarn und Böheim Apostolische Königin, Erz-Herzogin zu Oesterreich etc. Von GEORG BADER, kais. königl. Niederlägers Sohn aus Wien, selbst verfasst; den 30-ten November 1780. während seines Aufenthalts in Pressburg. Pressburg, bey Johann Michael Landerer. 4-r., 4 lap.

ugyancsak Pozsonyban kinyomatta; *a nagyszombati kegyesrendiek*,[1] kik az uj uralkodót üdvözölvén, egyszersmind anyja sirjára a kegyelet virágaiból koszorut fonnak: STREVEI JÁNOS,[2] ki szász atyjafiait vigasztalja a kegyes és jó királynő elhunyta fölött érzett fájdalmukban; OERTEL JÁNOS KÁROLY ügyvéd,[3] kinek verse nagy folio alakban Sopronban s nyolczadrétben a bécsi Trattnernál jelent meg; PLACHY ANDRÁS és a négy HODOSSY testvér, valószinüleg tanulók,[4] kik közös

[1] Genius populi hungari. Josepho secundo cæsari augusto pio felici. Oblatus a i. p. presbytero scholarum piarum. Anno 1780. Tirnaviæ. Typis regiæ universitatis Budensis. — A Mária Terézia emlékére írt óda külön czímlappal ellátva: Ode ad Mariam Theresiam hungarorum reginam augustam piam felicem etc. etc. 8-r., 40 lap.

[2] JOHANN STREVEI: An Dacien. Bey dem Tode Marien Theresiens, der Grossen. Hermannstadt, 1781. 8-r., 8 lap.

[3] Treuer Unterthanen allerwehmüthigst-empfindlichste Blicke in die Kaiserliche Königliche Gruft, bei der allerschmerzlichsten Beisetzung weiland Allerhöchst Ihrer Römisch Kaiserlichen Königlichen Apostolischen Majestät, Marien Theresiens, weiland unserer Allerdurchlauchtigsten, Allergnädigsten Kaiserin, Königin, Frauen, und Allerhuldreichesten Landesmutter, den 3-ten Christmonath 1780, vorgestellet von Allerchöchst Deroselben allertreuest-gewesten, allerbetrübtesten Vasall, und Unterthan JOHANN KARL OERTEL, der beiderlei Rechte im Königreiche Ungarn geschwohrnen Advocaten, den 6-ten Christmonath 1780. Oedenburg, gedr. mit Siessischen Schriften. 2-r., 4 lap. — A bécsi kiadás czíme ugyanaz. A nyomtatási hely ekként megjelölve: «Wien, gedr. mit Edl. v. Trattnerischen Schriften.» 8-r., 7 lap.

[4] Elegia pientissimis manibus Mariæ Theresiæ, augustissimæ dominæ apost. Hung. reginæ etc., a fidelissimis Hungariæ civibus, utpote: ANDREA PLACHY, LADISLAO HODOSSY, CAROLO HODOSSY, LUDOVICO HODOSSY, et FRANCISCO HODOSSY. Summa cum animorum devotione consecrata diebus decembris ut sua deposuit mater Theresia sceptra; flet tenere querulans filia Pannonia. Posonii, literis Patzkoianis. (1780.) 2-r., 4 lap.

erővel írtak meg elegiájukat; végre egy csomó ismeretlen poeta,[1] kiknek költeményei Pozsonyban láttak napvilágot.

Trenk Frigyes báró, a 90-es évek termékeny pamphletgyártója, egy ódában[2] és egy német s franczia nyelven írt emlékbeszédben[3] fejezi ki háláját a nagy királynő emléke iránt. A kalandos életű bárót, mint memoire-jaiban olvassuk, vallástalansága miatt Mária Terezia nem szerette. Minthogy azonban Trenknek a királynő kegyeire nagy szüksége volt, mert tőle várta slavóniai ősi birtokainak visszanyerését: mint afféle képmutató azzal hizelegte be magát a királynőnél, hogy leforditotta Beaudrand-nak vallásos elmélkedéseit. Ha Mária Terezia időközben meg nem hal, Trenk állítása szerint, a slavóniai birtokok vissza is kerültek volna a Trenk-család kezére. Méltán magasztalhatta

[1] Fromme Klagen über den Tod der Grossen Theresia weyland Kaiserinn und Apost. Königinn: entsprungen aus dem innerlichen Schmerz eines Ungarn. Pressburg, mit Patzkoischen Schriften. 1781. 4-r., 6 lap. — Allegorische Ode, über das Leben und den Tod der grossen Theresia. Von einem Ungar. Pressburg, bei Franz Xaveri Thiel. 1780. 8-r., 15 lap. (A mű végén *D. T.* betűk.) — Ode auf den Tod der Grossen M. Theresia Kaiserinn, Königinn. 1781. im Jäner. Pressburg, mit Patzkoischen Schriften. 8-r., 7 lap.

[2] Trauer-Gedicht bey dem Grabe der grossen Maria Theresia. Von Friedrich Freyherrn von der Trenck kaiserl. königl. Major. Wien. Bey Joseph Edlen von Kurzbeck. 1780. 8-r., 16 lap.

[3] A német kiadás czíme: Trauerrede bey dem Grabe unserer grossen Monarchinn Maria Theresia. Von Friedr. Freyherrn von der Trenck, kaiserl. königl. Major. Wien, bey Joseph Edlen von Kurzbek. 1780. 8-r., 24 lap. — A franczia kiadás czíme: Discours au tombeau de la grande Marie Therese. Traduit de l'original allemand par l'auteur même Fedric Baron Trenck, major imp. roy. Vienne, chez Joseph noble de Kurzbeck. 1780. 4-r., 15 lap.

tehát Trenk a királynőt, «ki neki, legalább élte utolsó napjaiban igazságot akart szolgáltatni.»

A felekezetek is lerótták a királynő emléke iránt kegyeletök adóját egyes gyülekezeteik által rendezett requiemeken.

A *pozsonyi* magyar ev. gyülekezet, ugyancsak a *pozsonyi* német ev. gyülekezet, valamint a *lőcsei* és *eperjesi* evangelikus gyülekezetek,* továbbá a *deési* r. katholikusok ** által ez alkalommal énekelt templomi énekek önálló füzetekben is megjelentek. Megjelent továbbá Femger Dániel nagy-

Néhai felséges Mária Therésia tsászárné, Magyar és Tseh stb. országok királyja óstriai fő-hertzeg aszszonynak, ő felségének halotti tisztességére alkalmaztatott énekek, mellyek karátson havának 21-dik napján 1780-dik esztendőben a *posonyi* magyar évangyélikus gyülekezetben el-mondattak. Posonyban, Landerer Mihály költségével. 1780. 8-r., 8 lap. Ugyanez még egy kiadásban. Nyomt. Posonyban, Patzko Ferentz Ágoston betűivel. 4-r., 8 lap. — Cantate, welche bey dem höchstschmerzlichen Trauer-Gedächtnisse weyland Ihrer Kaiserl. Königl. Apostolischen Majestät Maria Theresia, in dem Evangelischen Bethhause zu *Pressburg* den 19. Christmonat 1780 musikalisch abgesungen wurde. Pressburg, bey Johann Michael Landerer. 4-r., 6 lap. (A mű végén *J. G. S.* betűk.) — Trauerlied am Gedächtnisstage des Todes Marien Theresiens, im Evangelischen Bethause in *Leutschau* abgesungen. Leutschau, gedr. mit Michael Podhoránszkyschen Schriften. 1781. 4-r., 4 lap. — Thränen bey der Asche unserer Theuresten Landes-Mutter, Maria Theresia. Musicalisch vorgestellet worden in *Eperies* 1780. den 17. December. 4-r., 4 lap.

** Szomoru-ének mely felséges nagy aszszonyunk Maria Theresia koronás el-esett fejünk temetése alkalmatosságával, belső Szólnok-vármegyében a *deesi* t. pater franciscanusok templomában a jelen lévő minden rend-beli sokaságnak zokogási között, négy ottan tanúló iffiak-által el-énekeltetet. 1781. esztendőben, januariusnak 19 napján. Nyomt. a csiki kalastromban, 1784. 8-r., 4 lap.

csüri (Erdély), HERMANN JÁNOS lőcsei, RIBINY JÁNOS pozsonyi ev. lelkésznek, MOSSÓTZI INSTITORIS MIHÁLY-nak, a pozsonyi ev. magyar gyülekezet prédikátorának,* FERENCZI ANDRÁS marosvásárhelyi róm. kath. plebánosnak** egy-

* Empfindsamste Trauer- und Trost-Rede über den Höchst-Verpflichtenden Abschied Maria Theresia von Ihro weiland Kayser-Königlichen Majestät Sohn, Joseph dem Anderten, und von allen Ihrer Unterthanen. Zu dem Ende in den Druck gegeben, und unter die Zuhörer in *Grossscheuern* ausgetheilet, damit auch der Landmann den allgemeinen Schmerz empfinden lerne, und seine Pflichten gegen Hohe Landes Obrigkeiten, wiederholter Weise sich und seinen Kindern tief einprägen möge. Herrmannstadt, gedr. bey Petrus Barth. 1781. 8-r., 16 lap. — Einer sterbenden Fürstinn getroster Muth im Tode in dem Bilde Marien Theresiens in einer, den 28. December 1780. gehaltenen Trauerrede vorgestellt von JOHANN HERMANN Evangel. Pred. in Leutschau. Leutschau, gedr. in der Michael Podhoranszkyschen Buchdr. 1781. 4-r., 15 lap. — Klagrede über den höchst schmerzlichen Hintritt weiland Ihrer Kaiserl. Königlichen Apostolischen Majestät Mariae Theresiae, welche in dem Evangelischen Bethhause zu Pressburg im Jahr 1780 den 19. Christm. gehalten wurde von JOHANN RIBINY ältestem Prediger. Verlegt von einigen Verehrern der verewigten Kaiserinn. 8-r., 26 lap. — A világból nyúgott és bátor elmével ki-muló fejedelemnek képe, mellyet a néhai leg-felségesebb Mária Therésia római tsászárné Magyar, Tseh, Dalmata, Horvát, Slavonia, Gálits, Ladomér etc. etc. országoknak apostoli királynyé etc. etc. Habsburgi gróf aszszony, halotti tisztesség-tételére, és ditsőült felséges nevének örökös hála-adó emlékezetire, a posonyi evangyélikus magyar gyülekezetben 1880 (nb. sajtóhiba, olvasd: 1780) esztendőben, karátson havának 21. napján tartott gyászos isteni-tiszteletnek alkalmatosságával megszomorodott kegyes hallgatóinak keresztyéni vigasztalásúl és példáúl eleikbe terjesztett (MOSSÓTZI) INSTITORIS MIHÁLY, azon gyülekezetnek méltatlan lelki pásztora. Posonban, nyomt. Patzko Ferencz Ágoston betűivel. 4-r., 39 lap.

** Igazság, és kegyelmesség Maria Theresiának felséges romai

házi gyászbeszéde; végre NÁNÁSI ISTVÁN lelkésznek az erdélyi református főconsistoriumban Nagy-Szebenben tartott imája.*

Néhány erdélyi református lelkész és tanár közös főczim alatt adta ki gyászbeszédét,** névszerint: a *szigeti* egyház

özvegy császárnénak, Német, Magyar apostoli, Cseh országok királynéjának, Austria fő herczegnéiének, nagy Erdély ország nagy fejedelem aszszonyának leg főbb, és tulajdonabb címeres erkölcsei; mellyeket az Úr Istennek szent óltárain három napok alatt azon királyi fejedelmi felség nagy lelkének örök boldogulásáért szent áldozatoknak buzgo bé-mutatása után halotti tisztelettel magasztalt MEDESÉRI FERENCZI ANDRÁS nemes Marus-Vásárhely szabad királyi városi catholica megyének egyik lelki gondviselő papja; midőn a nagy Erdély országi méltóságos királyi tábla, a tekéntetes nemes Marus-széki szüntelen folyó tábla, a nemes Marus-Vásárhely szabad királyi városi érdemes tanács ezer hétszáz nyoltzvanodik esztendőben karátson havának tizen hetedik napján ugyan azon szabad királyi városban nagy fejedelem aszszonyoknak szolgai kötelességgel halotti tisztelet tételeket meg adták. Szebenben, nyomt. Hochmeister Márton által. 1781. 2-r., 25 lap.

* Buzgo fohászkodás. Mellyet midőn felséges Mária Thérésia királyné aszszonyunk halálának szomorú, ellenben felséges II. József római tsászár ő felségének, mint kegyelmes fejedelmünknek uralkodása el-kezdésének örvendetes híre érkezett, a nemes nagy Erdély országi reformátum fő consistoriumban Nagy Szebenben a szent gyülekezettel együtt Isten eleibe fel-nyújtott NÁNÁSI ISTVÁN, az Úr Jézusnak szólgája. 1780. esztend. karátson havának 10. napj. Kolosváratt nyomtattatott. 4-r., 8 lap.

** A magyar Sionnak felséges aszszonya véletlen halálán öltözött közönséges gyászsza. Az az: Oly halotti magyar prédikátziok és orátziok; mellyekben amaz istentől elő-álíttatott tsászári és apostoli királyi nagy felség a nagy Mária Thérésia e földről valo el-költözése méljséges tisztelettel meg-sirattatott és gyászoltatott az *erdélyi réformáta eklésiáknak* egy néhány egy-házi tanitóitol. Kolosváratt, nyomt. a réform. kollegium betűivel Kaprontzai Ádám által. 1782. 4-r.

lelkésze.[1] Gyöngyössi János tordai lelkész,[2] Szathmári Pap Mihály kolozsvári theologiai tanár,[3] Verestói György kolozsvári és Baló Bálint fogarasi ref. lelkész.[4]

[1] Istentől mondatott Istenek kik mindnyájan meghalnak mint a köz emberek, az az együgyü és szomorú halotti tanítás, mellyel ama nagy halottnak néhai ditsőséges áldott és el-felejthetetlen emlékezetű Mária Therésia ő felségének mint sok egyéb nemzetségek között különösen e mi nemzetünknek-is életében édes jo annyának igaz; de szomorú szívből származott útólsó tisztességet kívánt tenni a *szigeti* helvétika konfessiót tartó keresztény gyülekezet 1781-dik esztendőben kar. hav. 22-dik napj. Kolosváratt, nyomt. a ref. kollegium betűivel Kaprontzai Ádám által. 1782. 4-r., 25 lap.

[2] Halhatatlan emlékezetű Débora, Izraelbéli nagy anya: felséges és ditsőséges Mária Therésia, Isten kegyelmességéből romai tsászárné, Német, Magyar, Tseh, és több országoknak örökös királynéja, Austriának értz-hertzeg-aszszonya, Erdélynek nagy fejedelem aszszonya sat. sat. kinek-is áldott emlékezetét az uj *tordai* reformáta ekklésiának templomában meg-tisztelni igyekezte Gyöngyössi János, ugyan azon ekklésiának lelki-tanítója. 1781. esztendőben, böjt-elő havának negyedik napján. 4-r., 40 lap.

[3] Halált nem esmérő igaz hívségnek, tartozó méllységes tiszteletnek, és méltó keserüségnek fel-indult szavai, mellyekkel, a már néhai, ditsőséges emlékezetű, felséges aszszonyunk Mária Therésia romai özvegy tsászárné, Magyar, Tseh, Dalmata, Horváth, Tót, Galits, és Ládomer országoknak koronás királya, sat. sat. egész Európa közönséges disze, hazánk édes annyja váratlan szomoru halálát a kolosvári réformáta eklésiának képében, ugyan annak nagyobbik templomába fel-gyülekezett igen nagy gyülekezetben, együgyü-képen, de annyival egyenesebb szívvel, megsiratta Szathmári Pap Mihály, a kolosvári réform. collegium sz. theologiát, és ekklésiai históriát tanító prófessora. 1781. eszt. boldog aszszony havának 28. napján. 4-r., 35 lap.

[4] Novissima homagialis devotio az az: fejedelmi leg-utolso hívséges sz. tisztelet. Mellyel, ama ditsőséges emlékezetű, Német, Magyar, Tseh, és más országoknak, s tartományoknak; felséges

Az utóbb említett oratiók közt, mint szónoki mű, legbecsesebb, de túlságos loyalitásánál fogva talán a legérdekesebb is Verestói György kolozsvári református prédikátoré, a későbbi erdélyi szuperintendensé.*
Verestói loyalitása annyira megy, hogy a királyt istennek deklarálja s az alattvalókat semmi egyéb dicsőségben nem akarja részesíteni, mint az engedelmesség kötelességének gyakorlásában.

«Valaminthogy az isten királya az egész világnak — írja egy helyütt, — úgy a király is istene mintegy bizonyos tekintetben a maga országának; ha vagyon az istennek mind hatalma, mind bölcsesége, mind igazsága, mind

királynéjának, örökös aszszonyának, és irgalmas édes annyának, sat. sat. ezen Erdélyi nagy fejedelemségnek-is, a mi nemes magyar hazánknak örökös fő ejedelmének, és természet szerint, merő azon kegyelmes édes annyának; a tsászári, és királyi, s apostoli felséges Mária Therésiának királyi drága életéért, a mennyei kegyelemnek széki előtt, buzgó lélekkel meg-jelent; és azután: midőn ő felsége, novembernek 29-dik igen siralmas napján ezen 1780 dik közönséges mély gyászba borúlt esztendőben, e földi országaiból, a mennyei paraditsomba, az Istentől fel-magasztaltatott, mint életében úgy halálában-is, igen nagy lelkű felségnek; legutólsó tisztességét, tellyes hívséggel meg-adni törekedett, a fagarasi réf. sz. eklésia, maga templomában egyben gyűlt, fő, és minden rendből állott igen gyászos sz. gyülekezettel együtt, n. b. Balo Bálint, azon sz. eklésiának méltatlan lelki taníttója decembernek 24-dik napján 1780-ban. 4-r., 43 (hibás lapszámozással 42) lap.

* Hazánk feje koronájának el-esése. Néhai felséges Mária Therésia, Isten kegyelmességéből, ditsőséges római tsászárnénak stb., a szomoru halál által hazánk birodalmának kormányja mellől lett el-vétettetése. Mellyet-is, mint hazánk mostani közönséges szomoru gyászszát, a kolosvári reform. eklésiának nagyobbik templomában, az oda fel-gyülekezett sokasággal meg-siratott Verestoi György, azon eklésiának egyik méltatlan tanítója, 1781-dik esztend. januáriusának 28-dik napján. 4-r., 31 lap.

boszuállása, mind nagysága, mind dicsősége, mind pedig véghetetlensége: mindezek azok a dicsőséges tökéletességek, a melyek a földi királyokban is bizonyos tekintetben föltaláltatnak.» Egy más helyen pedig így kiált föl: «A királyoknak adta az isten az ő királyi méltóságoknak megsérthetetlen dicsőségöket: de már az országnak lakosainak, mint egyről-egyig a királyok jobbágyainak semmi egyebet nem adott az egy engedelmesség dicsőségénél.»

Mária Teréziát nem győzi eléggé magasztalni. «Egy minden kigondolható keresztyeni és királyi virtusoknak az isteni bölcs kéz által különösen készittetett remek példájának» nevezi a királynőt, «a kiben mind azokat egyről egyig feltalálhatnók, valamelyeket a bölcs Salamon, amaz isten gyönyörűséges remek-munkájának, az asszonyi nemnek dicséretére mondott vala.»

Az egyházi szónokok és irók, kikről fennebb röviden emlitést tettünk, bizonyára a közrészvétet és fájdalmat tolmácsolták, midőn a nagy királynő elhunyta felett keseregtek; mert Mária Teréziát népei szerettek s halálát minden alattvalója szivéből gyászolta. Ha a közhangulat tolmácsai a fájdalom első perczeiben érzelmeiken nem tudtak uralkodni s tulzásba estek, midőn a veszteség nagyságát ecsetelték: szolgalelkűséggel ezért nem vádolhatók. Higyjük inkább, hogy azt irták le, a mit tuláradt érzelmeik diktáltak tollukba.

II. JÓZSEF KORA.

II. József, a szabadelvű reformok egész sorát léptette életbe, a nélkül, hogy a közjogi kérdésekben elődeinek politikájával szakitott volna. Az egységes Ausztria eszméje az ő programmjában is első helyen állt; nemcsak közigazgatási, de nyelvi tekintetben is le akarta rombolni ama válaszfalakat, melyek örökös tartományai és a magyar szent korona országai között évszázadokon át fennállottak, s e mellett családjának autokratikus hagyományaihoz kegyelettel ragaszkodott.

Abszolut fejedelem volt ő, a szó legsajátabb értelmében: de nem tartozott azok közé a zsarnokok közé, kik — nagy Frigyes szerint — abban a balhiedelemben élnek, hogy az isten az ő nagyságuk, az ő boldogságuk és az ő büszkeségük iránt való különös figyelemből teremtette az ő kedvükért az emberek tömegét s hogy alattvalóiknak nincs is egyéb rendeltetésök, mint az uralkodó szenvedelyeit és vágyait kielégítni.*

Józsefnek minden gondja és törekvése népeinek boldogitására volt irányozva. Ebbeli nemes törekvését azonban siker nem koronázta. Találóan mondta ő maga, halálos ágyán, hogy «nem tudom, igaza van-e a költőnek, midőn mondja: du trône au cercueil le passage est terrible; de én nem sóhajtok a trónért: nyugodtnak s csak egy

* Bluntschli: Az általános államjog és politika története. Ford. Acsádi I. I. 268.

kissé keserítettnek érzem magamat, hogy ennyi életbajjal boldoggá oly keveset, hálátlanná oly sokat tettem; de hiszen ez a trón embereinek sorsa.» Korát messze túlszárnyaló, szabadelvű reformjai nem sikerülhettek; mert a históriai jogokkal s a nemzeti érzülettel számot nem vetve, önkényüleg akarta azokkal boldogítani a nemzetet. Ugyanakkor, a mikor az ősi intézményeket lábbal tiporta: midőn se országgyűlést nem hivott össze, se meg nem koronáztatta magát s a közigazgatást a vármegyék feloszlatásával osztrák mintára rendezte be: a türelmi rendelettel a vallásszabadságot, sajtórendeletével a sajtószabadságot, s a jobbágy helyzetének alapos javítása, a robot eltörlése és igazságosabb adófelosztás által a jogegyenlőséget proklamálta. A mit egyik kezével adott, azt a másikkal elvette. Szabadelvű reformjaival boldogitani akarta a nemzetet, s ugyanakkor megfosztotta ősi alkotmányától. Olyan csere volt ez, melyre a nemzet annyival kevésbbé állhatott rá, mert ama reformok értékét különben sem tudta még akkor megbecsülni.

A nihil sine nobis de nobis-féle elv mellőzése soha nem boszulta meg magát annyira, mint Józseffel szemben. Nemcsak hogy visszahatást idézett elő a nemzet részéről, de még József intentióinak félreertésere is alkalmat szolgáltatott, és pedig méltán.

De Gerando-nak igaza van, midőn tiltakozik a föltevés ellen, hogy József a szabadság apostola lett volna.* Pedig József az akart lenni. Csakhogy mesterével, nagy Frigyessel azt vallotta, hogy a fejedelem és a nép nem ellenlábasai egymásnak, mint az üllő és pőröly; hanem a fejedelem

* A. de Gerando: Ueber den öffentlichen Geist in Ungarn. Leipzig, 1848. 16. l.

hozzá tartozik a néphez, melynek élen áll; s ebből folyólag — merőben hamis következtetés alapján — saját akaratát a nép akaratának tekintvén, a nemzet közreműködését a nemzeti jóllet, boldogság és szabadság nagy munkájában fölöslegesnek tartotta. Hogy az országgyülés és a vármegye, — melyek a népnek a közhatalomban való részvételét biztositják s lehetővé teszik a népre nézve, hogy saját boldogságának megalapitásában önmaga is közreműködjék, — a közszabadságnak csak oly tényezői, mint a szabadságjogok s hogy az államhatalom minden egyes ágát, ép annál az oknál fogva, mert a fejedelem hozzá tartozik a néphez, se a fejedelem, se a nép külön, hanem — ugy, a mint azt Montesquieu kifejtette — mind a kettő együttesen gyakorolja, — mindezt József nem akarta megérteni. S ezért nem lehetett az, a mi pedig szeretett volna lenni, a szabadság apostola.

Józsefnek minden alkotása halomra dőlt. Ha az államférfi sikereit az utána fennmaradt pozitiv intézményekből kell megitélnünk: ugy ő a legmeddőbb államférfiak közé sorozandó. De a szellem, mely intézményeit áthatotta, tulélte őt s a mint a nemzet önrendelkezési jogát visszanyerte, a József által inaugurált fölvilágosodás szellemétől áthatva, maga támasztotta uj életre azokat az intézményeket, melyeket az önkényű fejedelem kezeiből nem fogadott el.

A sajtót, József, a fölvilágosodás leghatalmasabb eszközének tekintvén, legelső gondja volt azt sulyos bilincseitől megszabaditani. 1781-ben egy sajtórendeletet bocsátott ki, mely — szabadelvűségét tekintve — kiválik minden európai egykorú sajtótörvény közül. Horváth Mihály szerint, e rendelet József érdemkoszorujának egyik legfényesebb gyöngye. A rendelet, — mely a czenzurát nem törli ugyan el, de annyira enyhiti, hogy az akkori viszonyokhoz

képest megszűnik jóformán teher lenni az írókra nézve, — lehetőleg hű fordításban, egész terjedelmében így hangzik:*

«Ő felsége legmagasabb feladatának találta, a könyvvizsgálat eddigi módján változtatni, hogy azt jövőre könnyebbé és egyszerűbbé tegye. E czelből rendeli, hogy ezentúl valamennyi örökös tartomány részére csak egy, Bécsben működő könyvvizsgáló-főbizottság (Bücher-Zensur-Hauptkommission) álljon fenn; az ez által hozott végzések a megengedett és eltiltott könyvekre vonatkozólag úgy Bécsben, mint a tartományokban egyaránt zsinórmértékül szolgálnak; az eddigi könyvvizsgáló-bizottságok (Zensur-Kommissionen) az egyes tartományokban feloszlattatnak, csupán egy-egy könyvvizsgáló-hivatal (Bücher-Revisionsamt) tartatik fenn minden tartományban s a könyvvizsgálati ügyek tekintetében szükséges rendszabályok életbeléptetésével az egyes tartományokban az országos hatóságok bizatnak meg. Ezeken kívül a legmagasabb akarat a következőkre irányúl:

1. Minden ellen, a mi erkölcstelenséget és ronda szószátyárságot tartalmaz, a miből tanulság és okulás soha sem meríthető, szigorúnak kell lenni; annál elnézőbbnek azonban minden egyéb munka iránt, a melyben tudomány, ismeretek és tisztességes elvek foglaltatnak; mert amazokat csak a nagy tömeg és a gyöngébb fejűek olvassák, az utóbbiak ellenben már nyugodtabb kedélyű, elveikben szilárdabb emberek kezébe kerűlnek.

2. Munkák, melyek a katholikus és gyakran a keresztyén vallást rendszeresen ostromolják, ép oly kevéssé tűrhetők, mint azok, melyek — hogy a különben is lábrakapott hitetlenség elterjedését annál inkább elősegítsék, — a szent

* Ld. Wiesner i. m. 145. sk. l.

vallást a nyilvánosság előtt gúny és nevetség tárgyává teszik vagy isten tulajdonságainak babonás elferdítése és álszenteskedés által megvetésre méltónak tüntetik fel.

3. Bírálatok, hacsak nem gúnyiratok, bárkit érjenek is az ország fejedelmétől az utolsóig, különösen akkor, ha a szerző a maga nevét kinyomatja s ez által a dolog valódisága felől jótállást vállal magára, — nem tilthatók el, mert minden igazságszerető embernek örülnie kell, ha az igazság ezen az úton tudomására jut.

4. Egész munkák, időszaki iratok — föltéve, hogy hasznos dolgokat is tartalmaznak, — egyes botrányos kifejezések miatt nem tilthatók el: mert épen az ily nagy munkák ritkán kerülnek olyan emberek kezébe, a kiknek kedélyökre afféle botrányos kifejezések káros befolyást gyakorolhatnának. Ha mégis egy ilyen időszaki irat valamely része egyszerű röpiratnak tekintetvén, a tiltott könyvek közé kerülne: ez esetben a kérdéses irat azoknak kiszolgáltatható volna, a kik az egész munkára előfizettek, vagy annak teljes megszerzésére magukat előjegyeztették; de még ezeknek se akkor, ha a betiltott mű a vallás, az erkölcs, az állam vagy a fejedelem ellen nagyonis botrányos dolgokat tartalmazna.

5. Valamint az «erga schedam», «continuantibus», «eruditis», «acatholicis» jelzőkkel eddigelé engedélyezett könyvek jövőre, mint tisztán tudományos művek, egészen szabadon jelenhetnek meg: úgy a megengedett és eltiltott könyveken kívül, mely utóbbiakról egy ujabb katalógus fog kiadatni, ezután semmiféle, bármi néven nevezett megkülönböztetésnek nem lesz helye,* kivévén a köznép

* Ez azt teszi, hogy *félig tiltott könyvek*, — melyek közé Mária Terézia czenzurája többnyire a protestáns tudományos mű-

tanítására és oktatására szánt néhány akatholikus könyvet, melyek az illető hitfeleknek csak engedély mellett (erga schedam) lesznek kiszolgáltathatók.

6. Mivel azonban a tiltott könyvek katalógusának kiigazitása az ezzel járó számos megfontolandók miatt oly gyorsan nem eszközölhető: ennélfogva addig is, míg a kiigazitott katalógus egyes részei időről-időre nyilvánosságra hozattathatnának, mindaz, a mi a mostani katalógusban foglaltatik vagy egyébként is ad remittendum rendeltetett, mint tiltott tekintendő.

7. A mi az egyes tartományokban nyomtatásra szánt dolgozatok kiadatását illeti, minden valamire való munka, mely a tudományra, tanulásra és vallásra lényeges befolyással van, jóváhagyás végett a bécsi czenzura elé terjesztendő, oly formán azonban, hogy az illető dolgozat ama tartományból, a melyben azt írták, valamely, a tárgy körül szakavatott tudós, tanár, világi vagy egyházi felsőség bizonyitványával és névaláirásával látandó el, hogy semmi olyast nem tartalmaz, a mi a vallással, a jó erkölcscsel és az országos törvényekkel ellenkeznék, s ehez képest az országos törvényeknek megfelel. A kevésbbé fontos iratokat ellenben, melyek nem képeznek egész munkát, az említett bizonyitvány felmutatása mellett, az országos hatóság engedélyezi vagy tiltja el. Azonban mindenkinek, a ki az eltiltás által netalán sértve érezné magát, szabadságában áll, saját költségére, a munka kérdéses részét revizió végett a könyvvizsgáló-bizottság elé terjeszteni. A mi a hirdetéseket, újságokat, imádságokat, stb. illeti, ezek az egyes

veket sorozta, — jövőre nem lesznek; hanem a czenzura a könyveket csupán két csoportba fogja osztani: tiltott és megengedett könyvek csoportjába.

országos hatóságok mellett fennálló s czenzurai ügyekben referáló tanács által csak rövid uton vizsgálandók meg; ugyanez a tanács ügyel fel arra, hogy az imádságok az egyház valódi szellemében legyenek írva, s ugyanez adja ki az «imprimatur»-t.

8. Miután a külföldről az örökös tartományokba behozott és beeresztett könyvek utánnyomása meg van engedve s ez csupán mint a kereskedelem egyik ága tekintetik, a minden egyes esetben kieszközlendő «reimprimatur» engedélyezése minden korlátozás nélkül az egyes országos hatóságokat illeti meg; de miután másrészről számos rakonczátlan könyv részint a birodalom, részint a külföldi államok, a vallási és egyházi szokások s a papság ellenében többé-kevésbbé kemény kifejezéseket tartalmazhat, melyeket a könyv olvasásakor mellőzhetőknek hittek ugyan, de a melyek aztán, ha az örökös tartományokban utánnyomatnának, az igazolás és nyilvános helyeslés színét ölthetnék magukra s az emberek bizonyos osztályában kellemetlen érzéseket ébreszthetnének: ennélfogva ezentúl minden oly munka, mely Becsbe bebocsátást nyer, hogy a kérelmezett utánnyomás tekintetében semmi további akadályoknak ne legyen kitéve, eme hármas megjelölés által: «admittitur», «permittitur», «toleratur», olyformán különböztetendő meg egymástól, hogy az olyan munka, melynek utánnyomatása minden gondolkozás nélkül megengedhető, az első megjelöléssel; az ellenben, mely bizonyos merész tételeket tartalmaz, melyeket a közerkölcsiségre, politikára és vallásra való tekintetből nyilvánosan legalább szóba hozni nem helyes, a második megjelöléssel látandó el. Végre a harmadik megjelölés alá tartoznak azok a munkák, melyek keményebb, a vallást és az államot sértő és semmikép sem igazolható tételeket foglalnak magukban s

csakis mivel ily tételek nem nagy számmal fordulnak elő bennök, s többi részeik tanulságosak, tűrhetők meg, utánnyomatásukat azonban az örökös tartományokban, legalább a sértő tételek előleges enyhítése nélkül, megengedni nem lehetne.

9. A jelen könyvvizsgálati rendszabályok előtt megengedett könyveket illetőleg az előbbi czenzura szigora kezességül szolgálhat arra, hogy utánnyomatásuk mindenütt megengedhető; az eddig restringált, de most már megengedett könyvekre nézve azonban kérdés támadhatván, az utánnyomásra vállalkozó kiadónak az utánnyomatandó könyv előterjesztésével engedély végett a bécsi könyvvizsgáló-bizottsághoz kell fordulnia.

10. Végre a tulajdonképeni államiratok tekintetében, ha ezek valamely örökös tartományban utánnyomatnak vagy lefordittatnak, az 1779. télhó 20-iki rendelet érvényben marad, mely szerint ezekre nézve engedély végett a bécsi könyvvizsgáló-bizottságot kell megkeresni.»

Ez a rendelet tüzetesebb megvilágitást igényel, hogy egyrészről megértsük Józsefnek a sajtóra vonatkozó intentióit s hogy másrészről jelezhessük a hatást, melyet a kérdéses rendelet politikai irodalmunk fejlődésére gyakorolt.

József sajtórendeletét a szabadelvűség, a fölvilágosodás szelleme hatja át. Mai fogalmak szerint a czenzurát a szabadelvűség követelményeivel bajos lenne ugyan összeegyeztetni; de abban a korban, midőn az ügyefogyott társadalom minden téren maga kereste az államhatalom oltalmát és gyámkodását, méltán szabadelvűnek volt tekinthető egy olyan rendelet, mely a czenzura önkényének korlátozásával mintegy fölhivta az embereket, hogy szoktassák magukat az önálló gondolkozáshoz s gondolataik szabad nyilvánitása által

igyekezzenek lassankint az államhatalom minden befolyásától ment, független közvéleményt teremteni.

Semmi sem bizonyitja a rendelet szabadelvűségét anynyira, mint annak 3-dik §-a, melyet mindenütt inkább keresnénk, mint egy ugynevezett Zensur-Gesetzben. A fejedelem is aláveti magát, e szerint a § szerint, a nyilvános kritikának s ezzel példát ád hivatalnoka ezreinek, kik bürokratikus göggel zárták el addig füleiket a szabad szótól s kik legnagyobb ellenségei voltak a sajtónak, mint a mely első sorban van hivatva a hivatalnoki visszaélések leleplezésére és ostorozására. «Ha roszak e kritikák — úgymond a derék, felvilágosodott fejedelem, midőn egykor panaszt hallott a szabad sajtó ellen — maguktól feledésbe merülnek, ha ellenben jók, mindnyájan tanulhatunk belőlök.» A nagy Napoleon ismételte később e mondást, midőn úgy nyilatkozott, hogy a sajtó maga orvosolja legjobban az általa ütött sebeket, a mi — mellesleg megjegyezve — már annyira liberális felfogás, hogy nem is egészen igaz.

És hogy József, ama nézeteit tetteivel sem hazudtolta meg, mutatja a következő eset, melyet Horváth Mihály beszél el róla.* Egyízben egy írót, ki valami sértő gúnyiratot bocsátott ki, maga elé idéztetett. Az író megjelenvén ad audiendum verbum regium, az uralkodó ekként nyilatkozott előtte: «Ha ön az állam ellen írt volna, kénytelen lennék a fejét leüttetni; de mivel csak az én személyemet támadta meg, azért megbocsátok önnek. Hogy azonban tehetségeit ezentúl hasznosabbra fordíthassa: önt ezennel kabineti fogalmazómmá nevezem ki.»

Wucherer, a hires pasquill-gyártó esete is igen jellemző. Si non e' vero e' ben trovato. Wucherer rakásra gyártotta

* Horváth: Magyarország történelme. VII. 483.

a császár ellen a gúnyiratokat, melyek 30 krajczárjával igen szép hasznot hajtottak a kiadónak. József kapta magát s a mint Wuchterernek egy 30 krajczáros röpirata megjelent, ezt rögtön utánnyomatta s 8 krajczárjával árultatta, az ekként befolyt jövedelmet a szegények közt osztván ki. Természetesen mindenki az utánnyomott olcsóbb kiadásból vásárolt, a minek következtében Wuchterernek a példányai mind a nyakán maradtak s lassankint elment neki a kedve attól a vállalattól, melybe mindig belebukott.

Az effele elbeszélések azonban — ha még oly szavahihető író tollából erednek is — csak a legendák és adomák számát szaporítják. A Székely testőrző főhadnagy esete alkalmából megjelent politikai röpiratok ellenben már pozitiv bizonyítékul szolgálnak arra nézve, hogy József csakugyan alávetette még saját fejedelmi személyét is a nyilvános kritikának.

Székely, ki a magyar királyi testőrség pénztárnoka volt, a pénztárban 97,000 forintnyi hiányt találván, erről illetékes helyen jelentést tett. Hadi törvényszék elé állították s ott akképen vallott, hogy ő egészen a meghalt Lakner számvevőre támaszkodott, a pénztár kulcsait annak adta át s a pénztárt, miután a pénzkezeléshez különben sem sokat értett, soha sem vizsgálta meg; előadta továbbá, hogy Lakner, a testőrök egyhangú bizonysága szerint, aláváló ember volt s erején felül, pazarúl költekezett.

A hadi törvényszék tekintetbe véve, hogy Székely, részint könnyelműségből, részint tudatlanságból, csupán vétkes mulasztást követett el, hat esztendei várfogságra ítélte őt. Az udvari hadi főtanács a büntetést nyolcz esztendei várfogságra szigorította. A császár pedig a hadi főtanács ítéletének megváltoztatásával, Székely felett akként ítélt, hogy katonai rangjától fosztassék meg; Bécsben a piaczon, három

egymást követő napon, minden nap két óra hosszáig, pellengerre állíttassék s a szegedi várban négy évre fogságba vettessék.

Székely esete alkalmából *«egy igazság barátja»* röpiratot bocsátott közre, mely egyidejűleg magyar [1] és német nyelven jelent meg.

A német eredeti négy kiadást ért.

Az első kiadás, mely WUCHERER műhelyében készült, kis 8-adrét alakban,[2] latin betűkkel volt nyomva RAUTENSTRAUCH szerint[3] abból a czélból, hogy mivel a röpirat főkent Magyarország számára készült, azok is megszerezzék maguknak azt, a kiknek a német betűk olvasása nehezökre esik, egyszersmind hogy félrevezettessék ily módon a hatóság, mintha a mű magyarországi nyomdából került volna ki.

Egy másik kiadás, mely már aligha a Wuchereré, nagy nyolczadrét alakú.[4] Ismét egy más kiadás kis 8-adrét alakú,[5] a czímlapjára rányomva, hogy az ára 2 krajczár, a mi bizony nagy olcsóság. S végre egy negyedik, — mely HOCHENLEITNER LUKÁCS bécsi könyvárús *«Ehrenrettung»* czímű nyilatkozata szerint,[6] *után*nyomás, s mely szintén Wucherer gyárából került ki, — elferdített czím alatt látott napvilágot.[7]

[1] Elmés megjegyzések, ama testőrző fő hadnagy Székely gonosztétevényjéről, és ennek büntetéséről. Egy igazság barátja által. Ehhez foglalódott a meg-tzáfolás. 1786. 8-r., 30 lap.

[2] Freymüthige Bemerkungen über das Verbrechen und die Strafe des Garde-Obristlieutenant Szekely, von einem Freund der Wahrheit. 1786. 8-r., 22 lap.

[3] Wie lange noch? Eine Patriotenfrage an die Behörde über Wucherers Skarteken Grosshandel. 1786. 46 l.

[4] Czíme ugyanaz. 8-r., 15 lap.

[5] Czíme ugyanaz. 8-r., 10 lap. Compress nyomás.

[6] HOCHENLEITNER L.: Ehrenrettung. 3. l.

[7] Freymüthige Bemerkungen über das Verbrechen und die

A kiadó azt a drasztikus tréfát követte ugyanis el, hogy a czímlap eme czélzatosan megváltoztatott sorai alá: «von *diesem* Freund der Wahrheit», egy ökör medaillon-képét nyomatta.

A kérdéses röpirat anonym szerzője midőn védelme alá veszi Szekelyt, ugyanakkor a császár személyét a legnyersebb kifejezésekkel és a legkíméletlenebbül megtámadja. Székely, szerinte, csupán gondatlanságának lőn áldozatává; de roszakaratot nála föltételezni nem lehet. Ha ő hibás, még hibásabb Eszterházi testőr-kapitány, a ki kötelességét megszegte, midőn Székelytől számadást soha nem kivánt, úgyszintén a magyar és erdélyi udvari kanczellária, a mely a szükséges felügyeletet a testőrség pénzkezelése felett nem gyakorolta.

Midőn tehát Székely büntetését az uralkodó, ahelyett, hogy enyhítette volna, még szigorúbbá tette: égbekiáltó igazságtalanságot követett el. «Szegény, szánakozásra méltó Székely — igy kiált föl a szenvedélyétől elragadt író, — hogy az önnön szomorú veszedelmednek golyóbisára rajzolódott fel, hogy a te gonosztétevényednek felkeresése egy *széles elméjű* uralkodónak épen azon szempillantásban terjesztödnék eleibe, midőn netalán egy legy orrát marván, ötet háborgatta, és ezen épült haragjában a te *gyalazatos* szentencziádat hozta! Szerencsetlen ember! te a fejedelem indulatinak áldozata! képtelen kemény szívnek áldozata! szóljatok, érzékeny emberek, szóljatok, igazságnak férfiai! Melyik uralkodó keményebbítheti meg a szentencziákat? *a kegyetlen üldöző!* melyik fejedelem tapodhatja lábai alá az emberi törvényt? *a kegyetlen üldöző!!* melyik fejedelem

Strafe des Garde-Obristlieutenants Szekely, von *diesem* Freund der Wahrheit. 1786. 8-r., 15 lap.

nevetheti ki a törvényeket és az igazságot? *a kegyetlen üldöző!!!* melyik fejedelem bánhat önnön maga vélekedése szerint a főben járó dolgokkal? *a kegyetlen üldöző!!!!* Isten! Isten! mi vagy te szegény ember! egy gyenge teremtvény, kit ez az *indulatos fő*, ártatlanul a porba tapod, hogy ottan karikába görbüljél és hetszáz sebek fájdalmi között hetszáz fejű vizi kigyó által megfojtatódjál. *Rettenetes, emberséget becstelenítő kép!* és ugyan igaz, tapasztalásból igaz.«

De a szitokkal, melyet a fejedelemre szór, meg nem elégszik meg az «igazság barátja»; hanem azonfelül gyanusitja is a császárt, azt irván, hogy «Székely sohasem kárhoztatódott volna a gyalázat-székre, ha *Frajmaurer*, avagy *Rózenkrajtz* követője nem lett volna, mert a mondódik, hogy a császár nyilván kijelentette légyen, hogy ő ezeknek az ütöttkopott embereknek (*Maurereknek*) meg fogná mutatni, hogy az ő védelmök semmit se segithet.» Vajjon igazság-e — így folytatja — egy társaság ellen táplált haragot annak egy tagján éreztetni? «Oh igazság! igazság! hát eziczázol te mi közöttünk!?»

A balvélemény, hogy a császár ellensége volt a szabadkőművességnek s hogy Székelyben is a szabadkőművest vette üldözőbe, általában el volt terjedve, minthogy a legtöbben félreértették a császárnak a szabadkőművesek ügyében a magyar helytartó-tanács útján 1785. decz. 20-án kiadott s 1786. febr. 1-sején életbeléptetett rendeletét.*

Rautenstrauch szerint az említett rendelet kibocsátása alkalmából legalább is 30 apró röpirat jelent meg s ezek közül Bécsben Wucherer kiadásában 25, mind a rendelet ellen és pedig oly hangon és modorban írva, hogy csakis

* A 40.833. sz. a. kiadott rendelet nyomtatásban is megjelent, czím, valamint hely és év nélkül. 2-r., 4 lap.

József türhette meg azokat. Egyetlen egy tiltatott el: «*Sendschreiben des II. Ignaz Lojola, an seine Brüder Freymaurer in Wien*»: de a tilalom daczára, Wucherer ezt is árultatta.*

József intentióit — tudtunkkal — a «*Gesammelte Bemerkungen und Urtheile über die k. k. Verordnung in Ansehung der Freymäurer*» czímű röpirat** szerzője fogta fel leghelyesebben, midőn a valódi kőművesek kis csoportja nevében ama meggyőződéset fejezte ki, hogy a császár rendelete nemcsak hogy nem káros, sőt ellenkezőleg rendkívül előnyös a szabadkőművességre nézve, a mennyiben annak az emberiség javára czélzó nemes törekvéseit hathatósan előmozdítja.

A rendeletben foglalt megszorítások — bármily kenyelmetlenek lehettek is különben a kőművesekre nézve — valóban nem azt mutatják, mintha a császár magát az intézményt perhorreskálta volna; hanem egyszerűen az abszolut hatalom mindenre kiterjedő gondoskodásának, gyámkodásának és rendszeretetének kifolyásaul kell tekintenünk azokat.

Hogy a rendelet szerint a rendőrségnek bejelentendők a szabadkőművesek gyűlései, hogy tehát gyűléseket titokban tartani nem szabad; hogy csak az egyes országok fővárosaiban, az országos kormányok székhelyein s ezek-

* Wie lange noch? 33. l.

** Gesammelte Bemerkungen und Urtheile über die k. k. Verordnung in Ansehung der Freymäurer, und ihren Orden überhaupt. Der kleinen Zahl ächter Maurer und dem eben so kleinen Theil des unbefangenen Publikums gewidmet. Wien, bey Sebastian Hartl, Buchhändler. 1786. 8-r., 29 lap. — Második kiadása ugyanazon évben, ugyanott. 8-r., 19 lap. Czímén jelezve, hogy «nachgedruckt».

ben is legfölebb 3—3 páholy tartható fenn; hogy a kőművesek névsora, minden páholy nagymesterének neve, úgyszintén minden negyedik évben a kilépettek és az újonnan belépők névsora is, a hatósággal közlendő, — ez mind nem oly természetű megszorítás, mely lehetetlenné tenné a kőművesek működését. Ha József czélja ez lett volna, akkor nem hagyta volna meg rendeletében, hogy nem szabad a kőműveseket, a kik közt oly sok derek ember van, háborgatni gyűléseik tartásában s az emberiség előnyere szolgálható hivatásuk betöltésében.

A Pozsonyban fennállott *«zur Sicherheit»* páholy egyik tagja a császári rendelet kiadatása után a páholy valamelyik gyűlésén beszédet tartott, mely külön füzetben is megjelent* s melyben szintén ki van emelve a császár jóindulata a szabadkőművesek iránt. A szónok konstatálja ugyan, hogy a császár haragszik a kőművesekre, s hozzáteszi egyszersmind, hogy a császárnak erre alapos oka is lehet, a mennyiben egyik-másik páholy missióját vagy egyátalában nem, vagy csak félig-meddig tölti be; de azt egy szóval sem állítja, hogy József magának az intézménynek ellensége lenne.

A mi azonban Józsefnek a szabadkőművesekhez való viszonyát illető kérdés eldöntésénél a legnagyobb nyomatékkal birhat, az a tény, hogy a kőművesek közt *ma is* az az általános felfogás, hogy a kőművesség ügyére nézve József uralkodása valóságos áldás volt.**

A Székely esetével foglalkozó «igazság barátja», mint a

* Freymaurerrede. Gehalten in der □ zur Sicherheit im O. v. Pressburg bey Gelegenheit des erschienen k. k. Befehls von 23/XII Br. Rr. 57+85. Herausgegeben zum Besten der Armen. Pressburg, gedruckt mit Weberischen Schriften. 1786. 8-r., 16 lap.

** Hollós László: A szabadkőművesség története különös

fennebbiekből látható, bizonyára alaptalanul gyanusította Józsefet a szabadkőművesek üldözésével. Már magában az, hogy az uralkodóra ráfogja, hogy az igazság kiszolgáltatásánál nem az abszolut igazság eszméje, hanem melléktekintetek és a szenvedély által vezéreltetik, — valóságos merénylet az uralkodó tekintélye ellen; az a hang pedig, mely a röpirat minden során átvonul, nem egy fejedelmi személyre, de egy közönséges emberre nézve is sértő és lealázó. S azert az írónak egyetlen egy hajaszála se görbült mégse meg hallatlan vakmerőségeért.

A «*Magyar Kurir*» 1787. elején azt írja, hogy «a napokban egy Vukkerer (így!) nevű könyvnyomtató, egy kalendáriommal akarván ő felségének kedveskedni, melyben minden birodalmában lévő népek az ő nemzeti öltözetekben vannak lefestetve, midőn nyujtaná a monarchának, kérdi tőle, hogy kinek hívják? melyre a nevet megmondván, így szóla neki a császár: ah! *s kigyelmed az, aki a Székely mentségét kinyomatta?* miért nem ajándékozott nékem is egyet belőle? ezzel hátat fordítván neki a monarcha, ajándékának elvételére nem méltóztatta.»* A Kurirnak ez az előadása csak azt bizonyítja, hogy az üzérkedő s a nyereségvágy következtében még a császár személyének meghurczolásától sem irtózó pasquille-gyártót, József szivéből megvetette; de pozitive állíthatjuk másrészről, hogy Wuchterernek egyéb baja nem történt.

A császárnak a könyvvizsgáló-kommissió megbizásából Bourguinon alezredes nyujtotta át a röpiratot megvizsgálás

tekintettel a magyar szabadkőművesség fejlődésére. Budapest, 1873. 62. l. — Dr. Lewis L.: Wesen u. Geschichte der Freimaurerei. Budapest, 1876. 149—153. ll.

* *Magyar Kurir.* 1787. jan. 2. toldalék.

végett s a császár elolvasván azt, személyesen adott engedélyt annak Bécsben való árulhatására.[1]

Söt — a mi már páratlan eset a maga nemében — «a kegyetlen üldözőnek» feltüntetett császár még szóba is állt a támadóval, egy czáfolatot iratván annak munkájára. A czáfolat magyar kiadása együve van fűzve a támadó röpirattal, s bár külön czímlapja van, lapszámozása emezével együtt megy.[2] A német kiadás ellenben WUCHERER-nél önállóan jelent meg.[3]

Minthogy Wucherer a «Freymüthige Bemerkungen» czimű pasquille czímlapjára a nevét nem nyomatta ki: valószinű, hogy az említett irat czáfolatát, melynek czímlapján már ott olvasható a neve, mint kiadóé, *maga a császár adta ki Wucherer czége alatt*, a mi, bizonyára keserves meglepetés lehetett Wuchererre nézve. De az se lehetetlen, hogy a czáfolatot — *habár mi annak csak egy kiadását ismerjük* — eredetileg maga a császár adta ki a kiadó megnevezése nélkül, Wucherer pedig a czáfolatot utánnyomatta, miután időközben észrevette, hogy a Szekely védelmére írt s általa közrebocsátott irat a császár figyelmet és méltatlankodását magára vonta s ennélfogva esetleg ő, mint kiadó, bajba keveredhetik, hacsak jóvá nem teszi hibáját.

A czáfolat írója, — a ki, önvallomása szerint, nem az udvar iránti hízelkedéstől, hanem az igazság szeretetétől vezéreltetve fogott tollat, — az ügy érdeméhez nem szól. Szé-

[1] Anekdoten und Charakterzüge von Kais. Joseph. 1790. I. 91.

[2] A testőrző fő hadnagy Székely gonosztétevényjéről és ennek büntetéséről írt elmés meg-jegyzések írójához. 1786.

[3] An den Verfasser der freymüthigen Bemerkungen über das Verbrechen und die Strafe des Garde-Obristlieutenants von Szekely. Wien, 1786. *Im Verl. G. P. Wucherers.* 8-r., 13 lap.

kelynek meg a nevet is csak egyszer említi, gonosztevőnek nevezven őt. Hanem annál erősebb leczkét ád az igaz hazafinak. Annak írmodorát utánozva, egy helyen így kiált föl: «Ki bátorkodik egy jól rendelt közönségben ilyen módon írni? Egy megdühödött! Ki merészli a császár foglalatosságinak módját oly vakmerően meghatározni? Egy megdühödött!! Kicsoda annyira megátalkodott, hogy a fejedelmet széleszűnek, üldözőnek nevezi? Egy megdühödött!!! Igenis, az vagy te, csak tudnék alkalmatosabb nevezetet reád, valamely szelidebb kijelentést, azzal festenélek le tégedet örömest; de egyet sem lelhetek.»

Majd találóan így folytatja a császár névtelen védője: «Volna csak az a császár, melynek ötet hirlelni merészled, volna csak ő üldöző: ugy osztán aligha oly békességestüréssel nézné a szemtelen legyet mely a császár orra körül dong, ugyanarra szállani; csak inteni kellene néki, és a légy elfogattatódna, és az ő szívásra, ivásra s fejedelmi orra szállni kivánkozó kedvétől örökösen megfosztatódna! Hogy pedig ő az olyan béfoglalásu írást el nem töröltetteti, annak nyilvánvaló elárulását megengedi, szerzőjét, kinek kitudattatódása épen nem oly nehéz dolog volna, tudni nem kivánja, ötet büntetődetlen lenni engedi, — oly maga mértéklésnek példája ez, melyhez hasonlót az istoriákban ritka feltalálni. Önnön magok a kerek földnek dicséretesebb fejedelemjei, legkisebb személyekkel való játszódást el nem türhetének, s némely ó és új időbéli írók éretlen tréfájok miatt fojtós pirulákat nyelni kényteleníttetének.»

Ezt a czáfolatot, melyet eredeténél fogva *hivatalos* czáfolatnak is lehetne nevezni, egész sora követte a nemhivatalos czáfoló röpiratoknak. A jóérzelmű, tisztességes közönség azt a hangot és modort, melyet az «igazság barátja» az uralkodóval szemben megengedett magának, általában

elitelte, annyival is inkább, mert Székelyt egészen ártatlannak senki sem tarthatta.

Minthogy a szerző nevet nem lehetett megtudni, az emberek mindenekelőtt Wucherer-en, a kiadón töltötték ki haragjukat.

Rautenstrauch egyike volt azoknak, kik Wucherert a legszenvedélyesebben támadták meg. Még ha nem egészen tiszta lett volna is az indok, mely Rautenstrauchot a Wucherer elleni föllépésre késztette, annyi bizonyos, hogy a csapás, melyet ellenfelére mert, teljesen tönkretette annak hitelét.

«*Wie lange noch!*» czimű röpiratában* a Wucherer által kiadott botrányos szennyiratok lisztáját állitotta össze, hogy bemutassa a bécsi könyvkiadót a maga valóságában. Végül pedig formális vádat emel és hivatalos vizsgálatot kér ellene, a miért elég vakmerő és arczátlan volt, egy olyan pamphletet kiadni, melyben a fejedelem zsarnoknak neveztetik. Ott — ugymond, — a hol az uralkodó büntetlenül ilyen váddal illethető, az állam belső békessége a legnagyobb veszélyben forog; ott a rend megszünik; ott a tisztelet és az alattvalói engedelmesség üres szóvá lesznek s az állampület összeomlása még akkor sem akadályozható meg, ha a hatalom 300 ezer főnyi fegyveres erőre támaszkodhatik.

Rautenstrauchhal egyidejüleg 1786. aug. 5-én tette közze Hochenleitner Lukács bécsi könyvárus «*Ehrenrettung*» czimű nyilatkozatát,** melyben az «*Erlanger Realzeitung*» egyik közleményére reflektálva kinyilatkoztatja, hogy

* Wie lange noch? Eine Patriotenfrage an die Behörde über Wucherers Skarteken Grosshandel. Wien, 1786. 8-r., 55 lap.

** Hochenleitner L.: Ehrenrettung. 8-r., 4 lap.

a «Freymüthige Bemerkungen» kiadója nem ő, hanem Wucherer; ezt terheli tehát a vád, hogy ama pamphlet közrebocsátásával az uralkodó iránt köteles alattvalói hűséget megszegte.

Wucherer, mint a bokorból kiugrasztott nyúl, fűhöz-fához kapkodott, hogy tisztára mossa magát. A Rautenstrauch támadására írt feleletében* elmondja, hogy a császár *személyesen* adta meg az engedélyt a «Freym. Bemerk.» kinyomatására, a mit annál könnyebben tehetett, mert hiszen a röpirat «csupa merő ostobasággal van tele.» Valószinűleg azt a tréfát is, melyről fennebb említést tettünk, hogy t. i. a röpirat uj kiadásának czímlapján ökörnek deklarálja a szerzőt, csak azért követte el, hogy elhigyjék neki, menynyire nem osztozik a szerző nézeteiben. A Rautenstrauch és Hochenleitner által elárult üzleti titkok azonban sokkal terhelőbbek voltak Wuchererre nézve, semhogy képes lett volna a becsületén ejtett csorbát üres mentegetődzésekkel és szépítgetésekkel kiköszörülni.

Már magában a Wucherer veresége elégtételül szolgálhatott József császárnak a méltatlanul szenvedett bántalmakért. De még fényesebb elégtételt kapott azoktól az iróktól, kik önkényt, igazságérzetöktől ösztönöztetve, eljárását és magatartását Székelylyel szemben igazolni törekedtek.

A «*Szekelys Vertheidiger strafbarer als Szekely*» czimű röpirat,** melynek szerzője valami éles eszű jurista lehe-

* Eine Beilage zum Pasquill von dem Verläumdeten. Samt dem angehängten und mit Erläuterungen versehenen Pasquille. Wien, 1786. Gedruckt im Bischofgarten mit Weimarschen Schriften. 8-r., 70 lap.

** Szekelys Vertheidiger strafbarer als Szekely, an Joseph. Eine Beleuchtung der freymüthigen Bemerkungen über das Ver-

tett, szigorú tárgyilagossággal mutatja ki, hogy Székely bűnös volt s büntetését méltán megérdemelte, a miből természetesen az következik, hogy a császár igazságos itéletet hozott. És ha valaki mégis a zsarnokság vádjával illeti az uralkodót, és ez által meg akarja őt gyűlöltetni alattvalóival: sokkal nagyobb bűnt követ el, mint a szerencsétlen ember, a kivel szemben az uralkodó az igazságot szolgáltatta ki. Ha megbocsáthatatlan hiba — így kiált fel — valamely polgárt polgártársai becsülésétől megfosztani: hát az akkor mi, megrabolni az uralkodót egy egész nép becsülésétől!? Vajjon a zsarnok beszéde-e az, vagy az emberiség egy igazságszerető barátjáé, midőn a monarcha azt mondja: én ezentul a nagyobb bűnösnek ép oly kevéssé kegyelmezek meg, mint a kisebbnek; akarom, hogy minden alattvalóm becsületes legyen; akarom, hogy mindenki egyformán részesüljön kegyeimben, de ha megérdemli, a törvényes büntetést ne kerülhesse ki.

Ezek a frázisok, bármily jellemzők legyenek is különben az író gondolkozására, magukban véve csak puszta frázisok; de mint konzekvencziái egy, a császár birói ténykedését igazoló jogi fejtegetésnek, ama fejtegetés irányát és szellemét is visszatükrözik, s így mintegy fölöslegesse teszik ránk nézve annak hosszadalmas reprodukálását.

Lakner számvevő három fia közül egy, a kegyelet nemes érzületétől indittatva szintén részt vesz a Székely esete által előidézett tollharczban.* Minthogy a rágalmazó álar-

brechen und die Strafe des Garde-Obristlieutenant Szekely. Prag, bey Wolfgang Gerle. 1786. 8-r., 30 lap.

* Antwort auf die freimüthigen Bemerkungen über das Verbrechen und die Strafe des Garde-Obristlieutenants Szekely. Der Würde des Monarchen und dem Andenken eines verunehrten Todten geheiligt. Wien, 1786. 8-r., 15 lap.

czot öltött magára: nem nézhet annak a szeme közé; tollával intézi tehát el, a mit különben bizonyára fegyverrel oldott volna meg.

Székely, mint fennebb említők, az öt terhelő vád súlyának egy részét a halott Laknerre igyekezett áttolni. Tudta jól, hogy mennél inkább sikerül ez neki, annál könnyebbé válik biráival szemben az ő helyzete. A birák azonban ha számbavették is a Székely felett hozott itélet kiszabásánál a Laknert terhelő vádakat, a császár — úgy látszik — kizárólag Székelyt tartotta bűnösnek.

Lakner fia, vediratában szintén ezt igyekszik bebizonyítani s ezzel nemcsak az atyja emlékéhez tapadt foltot véli lemoshatni, de egyszersmind a császár itéletet is korrektnek tünteti fel.

A famózus pert alaposan, minden részletében ismernünk kellene, hogy eldöntsük, vajjon a fiatal Lakner jogosan vethette e föl a kérdést, hogy ha Lakner csakugyan részes volt a sikkasztásban: miért késett Székely másfél évig a sikkasztás följelentésével? miért felelt a Lakner halálakor nála megjelent auditornak arra a kérdésére, hogy Lakner számvevő tartozik-e valamivel a kasszának, háromszor is nemmel?

Hogy József zsarnokilag viselné magát, ezt természetesen Lakner is tagadja. Nem lehet az zsarnok, szerinte, a ki az elitéltnek megkegyelmez; a ki a saját személyét durván bántalmazó egyénnek a fejét nem ütteti le; a ki az öt gyalázó szennyirat terjesztéseért az illető könyvárust felelősségre nem vonja.

A mi azt a kérdést illeti, vajjon *volt-e joga a császárnak súlyosbítani a biróság itéletét*, erre nézve már eltérők a vélemények.

A «*Was ist von dem Urtheile des Székely zu halten*»

czimű röpirat* álláspontja e tekintetben a helyes, a mennyiben a kérdésre nemmel felel, tárgyilagosan, alapos jogi ismeretekkel s meggyőző érvekkel mutatván ki, hogy akár a törvényt, akár a kegyelmezési jog természetét, akár a monarchia lényegét tekintve, az uralkodónak a biró által kiszabott büntetést nincs joga súlyosbítani.

Azonban e véleménye daczára is József pártjára áll a szerző az «igazság barátja» ellenében s egész határozottsággal fejezi ki méltatlankodását ama sérelmek felett, melyekkel az «igazság barátja» Józsefet, az emberszerető, fennkölt szellemű fejedelmet oly méltatlanul illette.

A fennebbi felfogással homlokegyenest ellenkezik a «*Noten zum Texte Freimuthige Bemerkungen*»** szerzőjeé. Okoskodása körülbelől ez: A büntetésnek arányban kell állnia a bűnténynyel. Ha ezt az arányt a fejedelem a büntetés enyhítése által megzavarja: a büntetés hatását csökkenti s ezzel veszélyezteti az állam biztonságát, mely a bűntény által fenyegetve volt. A büntetés sulyosbítása által ellenben amaz arány ha megzavartatnék is, az állam nem veszít semmit, csak a bűnös szenved többet; ugyde milliók java egy ember szenvedésének elébe helyezendő. Azt hiszi tehát, hogy az uralkodó mindenkor inkább sulyosbithatja, mint enyhítheti a biróság által kiszabott büntetést.

A szerző azonban, ugy látszik, maga is érezte ennek a merőben sophistikus és jogilag tarthatatlan felfogásnak a gyarlóságát; mert alább meg már azt fejtegeti, hogy a

* Was ist von dem Urtheile des Szekely zu halten. 1786 8-r., 23 lap.

** Noten zum Texte Freimüthige Bemerkungen über das Verbrechen, und die Strafe des Gardeoberstleutnant Szekely. Von einem ehrlichen Manne. Augsburg, bei Conrad Heinrich Stage, 1786. 8-r., 46 lap.

császár tulajdonkép nem is súlyosbította Székely büntetését; a fennforgó esetben tehát az a kérdés, hogy vajjon joga van-e az uralkodónak a birói itéleteket súlyosbítani, tulajdonképen nem is kérdés, s így mindaz, a mit a szerző erre vonatkozólag már előbb, meglehetősen erőltetett érvek alapján kifejtett s a mivel József eljárását igazolnia különben sem sikerült, József eljárásának megitélésére épen semmi befolyással sincsen.

Úgyde ez utóbbi nézetének indokolásában a szerző még szerencsétlenebb. Nem győzi meg olvasóját, hanem mosolyra inditja, midőn felvont szemöldökkel, egész komolysággal bizonyitgatja, hogy a császár Székely büntetését nem sulyosbitotta; mert a 8 évi fogságot, mely Székelyre, mint öreg emberre nézve egyértelmű lett volna a halálbüntetéssel, 4 évre szállitotta le; a pellengerre állitás pedig habár sulyos büntetés is, de nem oly sulyos, mint a halálbüntetés, söt Székelyre nézve nem is volt tulajdonképen büntetés, midőn ő akár ezzel akár enélkül (!?) úgyis meg volt gyalázva a művelt közönség előtt.

A Székely esete alkalmából megjelent s fennebb bemutatott röpiratok meggyőzhetnek bennünket a felől, hogy József császár csakugyan meg a saját tettei felett is eltűrte a nyilvános kritikát nemcsak, de meg mintegy provokálta is, jóllehet akadt bizony azok közt a birálatok közt akárhány olyan is, mely — mint láttuk — az uralkodó személye iránt tartozó tisztelet korlátait messze túllépte. József «felszabadította az igazságnak nyelvét — irja egy akkori író,* — hogy szavát a királyi székig emelhesse: hogy pedig azt örömmel fogadja, már több ízben világos jeleit is

* Szabad elmélkedések a földeknek ki-mérése szerént felállíttandó adózás systémájának tökélletlenségéről. Irta HADUSFALVAI SPILENBERG PÁL. Kassán, Ellinger Jánosnál. 1790. 8-r., 160 lap.

adta. Nemcsak németországi birodalmaiban, hanem tulajdon maga lakó-városában is jönnek ki gyakorta olyan könyvek, melyek valóságos nagy szabadság- s bátorsággal vannak megirva.»* De József szabadelvűségére nézve, melyet a sajtó irányában tanusitott, még egy adatot hozhatunk fel Horváth Mihály után.

1786. nov. 6-kán a kanczellár jelenti a császárnak, hogy a hamburgi politikai journalban a földek felmérésére és a megyei igazgatás átalakitására vonatkozó rendeletek közzetetettek, de határozott roszakarattal, a mennyiben a módositásokat, melyekkel e rendeletek a kir. biztosoknak megküldettek, a közlő elhagyta. Egyuttal azt is jelenti a kanczellár, hogy Colloredo herczeg, német birodalmi alkanczellár utján megtette ugyan a lépéseket a közlő kiletének kinyomozására, de a szerkesztő e tekintetben minden fölvilágositást megtagadott. Mindezek után azt a kérdést intézi a császárhoz, nem kellene-e a nyomozáshoz a dán udvar közreműködését kikérni, minthogy az emlitett journal szerkesztője: Schirach, dán kir. államtanácsos s igy ő reá a dán udvar pressziót gyakorolhat.

József a kanczellár eme fölterjesztésére következőleg válaszolt: «Minthogy a kanczellária és a többi dikasztériumok az ellenem mind irásban mint nyomtatva oly gyakran terjesztett gyalázások és hazugságok miatt soha se érdeklődtek oly aggodalmaskodva, mint a jelen esetben: most se kivánom, hogy tegyenek valamit, miután ezuttal egy általam Magyarország rosz alkotmányáról mondott, de nem nyilvánosságra szánt igazságról van szó; a vétkes fölfedezésére tehát semmiféle lépést se kell tenni.»**

* I. m. 15. l.

** Horváth: Magyarorsz. történelme. VII. 627.

Ha József sajtórendeletet tovább elemezzük, bizonyára fel fog tünni előttünk a 7-ik §. rendelkezése. E §. szerint a hivatalos czenzura mellett, egyes tudósok, szakértők is gyakorolják a czenzurát, ugy, hogy addig, míg ez utóbbiak a kiadatásra szánt művet approbatiójukkal el nem látják, addig azt a bécsi czenzura se veheti vizsgálat alá. Ennek az intézkedésnek egyéb czélja nem lehetett, mint a könyvvizsgálat népszerűsitése egyfelől, másfelől a bécsi czenzura önkényének korlátozása. S csakugyan ettől fogva a hivatalos czenzura mintegy a nép műveltjeinek ellenőrzése alá helyeztetett s felette megbenítva érezhette szabadságát, midőn tekintélyes tudósok ajánlatával ellátott munka felett kellett itéletet hoznia.

Ugyan e §-nak a hirlapokra vonatkozó pontja szintén figyelmet érdemel. A hirlapok az imádságokkal és a hirdetésekkel egy kategóriába helyeztetnek, a mennyiben amazok is, mint ezek, az egyes országos hatóságoknál fennálló s a czenzurai ügyekben referáló tanács által *rövid uton* vizsgáltatnak meg. József hamisitatlanul akarta hallani a nép óhajait; bizonyára ezért mentette fel a napi sajtót, mint a közvélemény leghivebb tolmácsát, a szigorubb és hosszadalmasabb czenzura nyűge alól. De ez által egyszersmind a hirlapirodalom fejlődését is előmozdította.

1780-ban indult meg Pozsonyban, Ráth Mátyás szerkesztése alatt, az első magyar nyelvű hirlap, a *Magyar Hirmondó*, mely politikai tárgyu czikkeken kívül szépirodalmi dolgozatokat is adott, s melynek szerkesztését később Barczafalvi Szabó Dávid, azután Révai, majd Szacsvay vették át Ráth Mátyástól. A Hirmondót követte a Szacsvay Sándor által szerkesztett, politikai szinezetű *Magyar Kurir* és ennek szépirodalmi melléklapja a *Magyar Musa*. A Kurir megindulásának idejére nézve tévedésben volt Toldy

is, Ferenczy is: mert *nem 1787-ben indult az meg, hanem 1786-ban*, legelső száma ugyanis, — mely, közbevetőleg legyen mondva, ma már könyveszeti ritkaság,* — *1786. decz. 2-kan* jelent meg. 1788-ban ismét szaporodott a hirlapok száma a *Magyar Mercurius*-sal s végre 1789-ben a Görög és Kerekes szerkesztése alatt állott *Hadi s más nevezetes Történetek*-kel.

Ezek a hirlapok nemcsak politikai hirek száraz közlésére szorítkoztak, hanem a közszellem és az irodalom fejlesztésében, valamint a nemzetiség ébresztgetésében is hathatósan közreműködtek Az időszaki sajtó, mint Toldy irja, missiót teljesített oly időben, midőn a nemzet sem a megyék gyűlésein, sem a törvényhozás zárt termeiben eszméket nem fejthetett, nem cserélhetett: előkészítette a szellemeket azon nagy időmozzanatra, mely 1790-ben következett be, és szitotta a nemzeti lelket azontul is lankadásai és meghűlései között.**

A József-féle sajtórendeletnek még egy nagy horderejű reformját kell kiemelnünk: az egyházi czenzura eltörlését. Ez ugyan a rendeletben világosan nincs kimondva; de a mennyiben egyházi czenzuráról nincs benne szó, s a menynyiben *egyetlen egy* könyvvizsgáló-bizottság állíttatik az összes birodalmi sajtóügy élére: ebből az egyházi czenzura eltörlése önként következett.

Különben már a sajtórendelet kelte előtt, az 1781. évi máj. 4-iki s később ismételve az 1781. aug. 10-ki rendeletek meghagyják a püspököknek, hogy ne tiltsák a népnek, még kevésbbe a klérusnak az oly biblia vagy könyv olva-

* Egyetlen példánya Ballagi Aladár egyetemi tanár könyvtárában van.

** Toldy: A magy. nemz. irodalom története. 1864/5. 151. l.

sását, melyet a czenzura megengedett; az 1782. ápr. 10-iki rendelet szerint pedig még az egyházmegyei névkönyvnek és direktoriumnak közzététele sem engedtetik meg a czenzura helybenhagyása nélkül.*

A klerus természetesen minden követ megmozdított, hogy régi befolyását a sajtóügyekre visszaszerezze. Az 1781-iki rendeletek ellen a Batthyány primás elnöklete alatt összegyűlt püspökök *«Gravamina cleri Hung. contra constitutionis Josephi imp. et regis in rebus eccles. editas»* czím alatt feliratot szerkesztettek, melyben a többi közt kijelentik, hogy a magyar klérus a bécsi czenzura ítéletében annál kevésbbé nyugodhatik meg, minél bizonyosabb, hogy a császárilag eltiltott, Jansen-féle elveket terjesztő könyvek magában Bécsben ajánltatnak megszerzés végett.**

Maga a pápa, VI. Pius is, midőn 1782-ben, Bécsben a császárt meglátogatta, hogy vele a vallásügyekben értekezzék, hathatósan támogatta a klérusnak az egyházi czenzura helyreállítása iránti kérelmét az uralkodónál.

Érdekes a pápának az a két írásbeli nyilatkozata, melyben az egyházi ügyekre nézve kívánatait Józsefnek előadja, s melyben a többi közt az egyházi czenzura helyreállítását is sürgeti, valamint nem kevésbbé érdekes Józsefnek e nyilatkozatokra adott felelete.

Az 1782. ápr. 10-kén kelt pápai nyilatkozat 3-dik pontja így hangzik: «Egyedül az egyházra levén isteni üdvözítőnktől bízva a hit és tudomány letéteménye, annak sértetlen megőrzését illető legszorosabb kötelesség alatt: mily rom-

* A josephinismus és az egyházat illető legújabb császári rendelvény. Bécs, 1851. 18. l.

** Dr. Lányi Károly: Magyarföld egyháztörténetei. Budapest, 1844. III. 77. 83.

lás fenyegetendi állandóan a híveket, ha az egyháznak és a pásztoroknak nem álland szabadságukban, a mennyiben az hatáskörükbe vág, a közzétett veszelyes könyveket czenzurázni, s mily pusztitást idéznek elö ama nagyszámú, a klérust, a fegyelmet és magát az egyházat rágalmazó és gúnyoló iratok, melyek akadálytalanul közkézen forognak!»

Erre József ápr. 13-kán a következő kitérö feleletet adta: «Eddig is adattak ki, ezután is fognak kiadatni a könyvek vizsgálatára nézve olyan rendeletek, melyeket szükségeseknek velek, hogy e részben tökeletesen eleget tegyek kötelességemnek.»

A pápa ezzel a felelettel nem lehetett megelegedve, s április 14-iki replikájának 4-dik pontjában ismét sürgeti a felséget, hogy «a könyvekre nézve hagyja meg a püspökök abbeli szabadságát, hogy megtilthassák azokat, melyeket nyájaikra nézve ártalmasoknak tartanak, s midőn azok behozatalának és árulásának megakadályozására a polgári hatóság segélyere lesz szükségök, adjon helyt e végetti folyamodványaiknak.»

Mire József a következő határozott feleletet adta: «A könyvek czenzurájára nézve a püspökök folyamodhatnak, a mint eddig is folyamodhattak a kormányhoz, mely a körülményekhez képest kérésöket teljesítheti: de soha sem engedhető meg, hogy eltiltsanak a püspökök oly könyveket, vagy véleményöket nyilvánosan kifejezzék oly művek felett, melyeknek a birodalomban való terjesztéséhez a czenzura beleegyezését adta.» *

És József ez utóbbi kijelentéséhez ragaszkodott is, daczára a papság minden erőfeszitésének. Ha már egyszer

* A josephinismus és az egyházat illető legújabb császári rendelvény. 71—80. l.

jónak látta az egyházi czenzurát eltörülni, elég következetes volt azt többé helyre nem állítani.

A klerusnak azonban annyit mégis sikerült kieszközölnie, hogy később a czenzorok, felsőbb parancs folytán nagyobb szigorral jártak el tisztökben. Eleintén a czenzura igen elnéző volt, ugy hogy, NICOLAI szerint, a rendelet kihirdetését követő két év alatt az egész birodalomban mindössze 3—4 könyvet tiltottak el. De a klerus — élén BATTHYÁNY-val, a primással — nem szünvén meg az uralkodót folytonosan ostromolni, hogy fékezné meg kissé a vallás ellen napról-napra jobban rakonczátlankodó sajtót: végre a császár engedett kérésöknek s utasította a czenzurát nagyobb szigor gyakorlására.

A sajtórendelet végrehajtása általában igen nehezen ment, a mennyiben vagy nagyon is enyhén vagy tulszigorún jártak el a végrehajtással megbizott közegek. Ennek oka kétségtelenül magában a rendeletben, annak határozatlanságában keresendő. József, ugy látszik, bizott hivatalnokainak életrevalóságában és ügyességében, hogy a netaláni áthágásokat a legtöbbször meg fogják előzni, azután meg ő maga is folytonosan felügyelt a sajtó működésére s nem egyszer személyesen intézte el a sérelmeket, melyek nyomtatványok utján elkövettettek: ép ezért nem tartotta szükségesnek a rendeletben megszabni az eljárást és a büntetést azon esetekre vonatkozólag, midőn valaki a sajtó utján visszaélést követne el. A könyvvizsgáló hivatalok — igen helyesen — juriszdikczióval nem voltak felruházva, a sajtó körüli panaszok tehát — a mennyiben maga a császár nem intézte el azokat — a rendes törvényszékek elé kerültek, ezek pedig sem kellő tárgyismerettel nem birván, sem a rendeletben nem találván kellő utmutatást eljárásukra vonatkozólag, gyakran igen méltánytalan itéletet hoztak. És így azt a

szabad szellemet, mely a rendeletnek legfőbb jellemvonása, a birói gyakorlat sokszor meghazudtolta.

Bármily hiányos volt is a József-féle sajtórendelet végrehajtása, maga a rendelet elenkitő, söt tulságosan elenkitő hatással volt az irodalomra. Az apró alkalmi nyomtatványok, skartekák egész áradata zudult a közönség nyakába. A pasquille-gyártási mánia a hivatottak és hivatlanok körében egyaránt, oly rohamosan terjedt, hogy egy ismeretlen iró jónak látta a gunyiratok készitése körül követendő elveket kodifikálni is,* bizonyára abból a czélból, hogy tudják magukat az illető irók mihez tartani. Közbevetőleg legyen mondva, ennek a kodexnek alapelve és kiindulási pontja az irói tisztesség, ugy hogy nem ártott volna, különösen a bécsi firkászoknak, ama kodexet alaposabban tanulmányozniok.

Pantophelius, Eleutherius-nak, a 90-es években szerepelt magyar prófétának latin glosszátora (Horányi Elek), a József korabeli irodalmi tultermelés ama beteges állapotát, egy, 1794-ben megjelent müvében igy irja le: A mint II. József a czenzura szigorát megszüntette, a könyvgyártók Bécsben annyira elszaporodtak, hogy nem volt tárgy, a miről könyvet ne irtak volna: mesterinasok, suszterek, szabók, stb., mint könyvszerzők léptek a világ elé, ugy hogy egy német egyetemen közszájon forgott az a mondás, hogy Bécs, mely sok ideig dugulásban szenvedett, II. József alatt egyszerre német hast kapott. Minthogy pedig az e korban megjelent könyvecskéket 10 krajczárért vesztegették, szerzőiket elnevezték *Zehn Kreuzer-Schreiber*-eknek.

De nem mulasztja el megjegyezni ugyancsak Pantophe-

* Versuch einer Vertheidigung der Pasquille. 1783. 8-r., 54 lap.

lius, hogy ezt a visszásságot sokáig tűrni nem lehetett. A mint ugyanis József élte vege felé észrevette, mennyire nem szolgált javára az irodalomnak a czenzurai fegyelem lazulása s hogy ennélfogva az ő nagy várakozásai, melyeket a sajtó felszabadításához kötött, csütörtököt mondtak: gondolkozni kezdett, miképen lehetne az irói viszketegnek gátat vetni s végre arra a gondolatra jött, hogy mindazokat a hitvány firkákat, melyek sem tárgyuknál, sem szerzőik egyéniségénél fogva nem váltak ki a többiek közül, mint a kártyát, stemplivel kell megadóztatni. S ezen fejedelmi elhatározás után, apparent rari nantes in gurgite vasto: a sajtó, mely azelőtt éjjel-nappal mozgásban volt, egyszerre megpihent.*

Eddig Pantophelius.

A tömérdek dudva közt azonban, mely József szabadelvű sajtórendeletének hatása alatt az irodalomban, különösen Becsben felburjánzott, jóravaló irodalmi termekek is jelentek meg nagy számmal, melyeknek tárgyát nagyobbára József reformjai képezték s melyek többnyire az említett reformokat jellemző fölvilágosodás szellemétől voltak áthatva.

Az uralkodó által megindított liberális áramlat magával sodorta az írókat is, írók alatt értven természetesen azokat, kik a tollat hivatásból, és nem azért vették a kezökbe, mert a ruhavarrást és csizmafoltozást már megunták. Egyik a másikra licitált s valóságos versenyre keltek egymással, hogy melyikük a szabadelvűbb. De még a hivatásos írók közt is akadt természetesen akárhány, a ki részint túlbuzgóságból, részint értelmetlenségből szertelen túlzásokra engedte magát ragadtatni.

* *Eleutherii Pannonii* mirabilia fata. Cum notis Joannis Pantophelii. 287. l.

Különös élénkséggel vitatják a vallási kérdéseket. A türelmi rendelet, VI. Pius bécsi látogatása, a katholikus szertartások egyszerűsítését czélzó császári rendeletek, bő anyagot szolgáltatnak a vitatkozáshoz. De az irodalomban e kérdések körül pártok nem alakulnak. Csak egy párt van, mely József vallápolitikájára esküszik. Az ellenfél, a római katholikus papság, hivatalosan igen, de irodalmi téren jóformán meg se kisérli visszautasitani azt az irányt, mely maga József által inauguráltatván, mind nagyobb és nagyobb hóditást tesz, s melynek a közhangulat nyomása alatt, az osztrák katholikus papság köréből is számosan szolgálatába szegődnek. Ha mégis a hierarchia érdekében elvetve egy-egy hang emelkednék az irodalomban, nincs, a ki e felszólalást meghallgatná. Az egy Szeitz Leó képes figyelmet ébreszteni «*Igaz magyar*»-jával. A fölvilágosodás pártja rohamosan meghóditja a maga számára a közvéleményt s kizárólagos és korlátlan uralmat gyakorol a fölött.

A vallápolitikai irók egy része azonban nem értette meg vagy félreértette József intentióit; mert ha megértette volna: nem űz gúnyt a vallásból s nem azzal igyekszik hatni a fölvilágosodásra, hogy a mik a hivő előtt a legszentebbek, a vallási intézményeket, dogmákat sárral dobálja meg. Pedig József mindjárt uralkodása kezdetén egész határozottsággal és félremagyarázhatatlanul körvonalozta a vallápolitika téren követendő irányelveit. 1781-ben római követének, Hraz bibornoknak, világosan megirta, hogy ő élte legfőbb feladatául tűzte ki a vallást megtisztitani a hamis fogalmaktól, kiirtani a népből a babonát és az álszenteskedést s emanczipálni az egyházat Rómától. És ehez a programmjához hű is maradt uralkodása egész folyamán, a nélkül, hogy erőszakot tett volna bármikor is egyesek vallási meggyőződésén, a nélkül, hogy a vallás lényegét

reformjaival csak a legtávolabbról is érinteni szándékozott volna. A mit tett, azt csak a felvilágosodás érdekében tette. A vallásos szertartásokra csak annyiban terjesztette ki figyelmét, a mennyiben azok visszaélésekre adtak alkalmat, mely visszaélések a nép értelmi fejlődését hátráltatták.

Az írók, kik vallásügyi kérdésekkel foglalkoznak e korban, vizsgálódásaik szövétnekeül többnyire a philosophiát fogadják el. Ezzel a szövétnekkel akarják eloszlatni ama sötétséget, melyet a babona és a tévhit terjesztenek magok körül.

De Laurier, — kinek VI. Piushoz intézett levelét Rautenstrauch német fordítása után magyar nyelvre ketten is átültették: Búzás János kecskeméti tanító * és egy évvel később valami névtelen író,** — azzal kezdi iratát, hogy elérkezett az az idő, midőn a «philosophia a theologiával egyesül». «Az igaz philosophiának világa — úgy mond — olyan sebes harapózással kezd a mai időben a keresztyének között terjedni, a minémüt a világ még eddig soha nem látott». Ha valaha, úgy most, a legbiztosabban végre lehet, szerinte, hajtani a vallás-reformátiot, a midőn «oly fejedelmeink vagynak, kik a vak és balgatag buzgóságtól távol levén, a philosophiának fényetől megvilágosít-

* Ő pápai szentsége VI-dik Pius eleibe való-terjesztő írás. Nem régiben meg-hólt Delórie urannak frantzia kéz-írásából Rautenstrauch uram németre fordította, és ki-adta; magyarra pedig fordította Búzás János ketskeméthi német iskolák tanítója. Pesten. Nyomt. Eitzenberger Annánál. 1782. 8-r., 32 lap.

** A szentséges pápa hatodik Pius elejbe terjesztetett írás. De Laurier frantzia írásából fordította németh nyelvre Rautenstrauch, nyomtattatott Bétsben 1782. esztendőben. Difficile est veritatem non dicere. Ezen német fordításból pedig magyar nyelvre fordíttatott, és nyomtattatott. Kolosvárat. A ref. coll. betűivel. 1783. 8-r., 32 lap.

tatván, ezen szent munkához nemcsak hozzányulhak, hanem még a jégtörésre is magokat készen tartják».

A vallás-reformatió lényegét De Laurier után Rautenstrauch négy pontban foglalja össze.

A legelső feladat a papság erkölcseinek megjobbítása. Azután a vakbuzgóság kiirtása. A vakbuzgóság teszi türelmetlenekké az embereket: a türelmetlenség pedig minden rosznak szülőanyja. Az inquisitiót, az excommunicatiót, soha fel nem találják, ha a vallás isteni szerzőjének a felebaráti szeretetre és a türelemre vonatkozó parancsait az egyház követi.

További reform lenne a pápa világi hatalmának megszüntetése, s a világi fejedelem nagyobbmérvű befolyásának biztosítása az egyházi ügyekre. Sürgeti ennélfogva az In Cœna Domini- s az Unigenitus-bulla eltörlését, valamint a sæcularisatiót.

Végre szükségesnek tartja De Laurier, hogy a vallást a toldalékul hozzáragasztott foltoktól megtisztítsák, a foltok közé számítván a jubileumokat, az indulgentiát, az intentiót, az ereklyéket, a misével való visszaéléseket, stb.

A franczia író röpiratában József egyházpolitikája jut kifejezésre. A De Laurier által sürgetett reformokat József egytől-egyig végrehajtotta.

Mennél radikálisabbak voltak azonban ezek a reformok annál erősebb volt a visszahatás a klerus részéről, mely nemcsak kánonjogi, de politikai szempontból is megtámadta József újításait.

Garampinak, a bécsi pápai nuntiusnak, a kanczellárhoz intézett s a kanczellárnak erre adott válaszával külön füzetben is megjelent jegyzéke,[1] a papi körök hangulatát az

[1] Vorstellung des an den k. k. Hof in Wien sich befindlichen

egyházi rendeletekkel szemben híven visszatükrözi. Az ingerültség és az elkeseredés a legnagyobb mértékben erőt vett a kleruson. Elkeseredése annál inkább fokozódott, mennél tehetetlenebbnek érezte magát a császár elhatározásainak megmásítása tekintetében.

A bécsi nuntius a szerzetrendek feloszlatása alkalmából, 1781. decz. 12-kén irt a kanczellárnak, oly ingerült hangon, hogy a kanczellár, válaszában kénytelen volt őt a szó szoros értelmében rendreutasítani. A nagy német birodalom uralkodói közül — irja a nuntius — még eddig egy se találkozott, a ki *hatalmának korlátait oly mértekben át merte volna lepni*, hogy az egyház vagyonát és jövedelmeit más czélra fordítsa, mint a mire azok rendeltetve vannak vagy hogy az egyház által jóváhagyott intézményeket önhatalmulag megszüntesse. A mit József az egyházzal tesz, az a mellett, hogy ellenkezik az ősök hagyományaival, még rosz példa is az akatholikus fejedelmekre nézve, kik majd ő utána indulva, országukban a kath. egyház intézményeinek utolsó maradványait is ki fogják irtani.

Kaunitz egy hét mulva, decz. 19-én felelt a császár nevében a nuntiusnak. Akarja hinni, hogy a nuntius nem a pápa nevében, hanem *saját túlbuzgalmától elragadtatva* írta ama jegyzeket. Nagy tévedésben van, ha azt hiszi, hogy a császár a hit dolgába beleavatkozik; mert a császár csak az egyházban tapasztalt visszaelések megszüntetését tűzte ki czéljául s ha ezt sikerül neki elérni, nemcsak hogy kárt nem okoz, de okvetlenül használni fog a vallásnak. Ural-

päbstlichen Herrn Nuntius Garampi an den Tit. Hrn. Hof- und Staatskanzler Fürsten v. Kaunitz-Rietberg, wegen verschiedenen von Sr. Majestät getroffenen und verbesserten Kirchen- und Religionsanstalten; nebst der vom hochgedachten Hrn. Fürsten auf allerhöchsten Befehl hierauf ertheilten Antwort. 1782. 8-r., 18 lap.

kodói hatalmánál fogva ezentúl is jogosítva, egyszersmind kötelezve érzi magát mindazon egyházi ügyek szabályozására, melyek nem dogmatikus természetűek. Őrizkedni fog különben alattvalóinak valami olyat parancsolni, a mi lelkiismeretökkel ellenkezik, s ha valaki mégis ellenszegülne rendeleteinek: *fel is út, alá is út,* mehet oda, a hová akar, de az ő jogara alatt levő országokban nincs helye.

A kanczellár jegyzékének ez utóbbi passzusa, mely József erélyét rendeleteinek végrehajtásában oly fenyesen illusztrálja, minden érdessége daczára se lehetett valami meglepő a klérusra nézve. Nem először kötött uti laput ily alkalommal a császár azoknak a talpára, kik nem akarnak neki engedelmeskedni. A primásnak és a magyar püspöki karnak, a szerzetrendek külföldi főnökeikkel való összeköttetését illető felterjesztésére, szinten azt feleli a császár, hogy ő neki esze ágában sem volt amaz összeköttetés megszakitása által bárkinek is lelkiismeretén erőszakot tenni; de ha valakinek mégis sértené ez az eljárás lelkiismeretét, szabadságában áll elmenni bárhová.*

Közelebbről érdekel bennünket, mert a hazai történeti fejleményekre vet világot, gr. Batthyány József primásnak három nyelven is kiadott fölterjesztése a szerzetesrendek, a jus placeti, s az Unigenitus- és az In Coena Domini-bullák tárgyában kibocsátott rendeletekre vonatkozólag,** mely

* Marczali Henrik: Magyarország története II. József korában. II. 71.

** Unterthänige Vorstellung des Cardinals Bathyan, Primas von Hungarn an den Kaiser Joseph II. in Betreff der kirchlich-politischen Verordnungen über die Ordensgemeinden und andere Gegenstände. Rom, 1782. 8-r., 62 lap. — Rimostranza di sua eminenza il sig. cardinale Giuseppe a Batthian arcivescovo di Strigonia alla maestá di Giuseppe II. Tradotta dalla lingua la-

felterjesztést bizvást ugy tekinthetjük, mint a magyar püspöki kar hivatalosan és végervenyesen megállapitott vallaspolitikai programmját.

Batthyány álláspontja az államhatalom irányában a lehető legmerevebb. Hangsulyozza ugyan, hogy a papság a császár előtt, mint a ki korlátlan hatalmát istentől nyerte, meghajol: de hozzá teszi, hogy a világi hatalmon kivül van meg egy hatalom, mely szinten istentől származik, mely szintén korlátlan és semmi más hatalomnak alárendelve nincsen s mely alattvalóitól hasonlóképen megköveteli az engedelmességet, — s ez az egyház hatalma.

Ebből az alapeszméből indulva ki, részletesen indokolja, miert nem hirdethette ki eddig a klérus József vallásügyi rendeleteit s miért nem teheti azt a jövőben sem.

A mi a szerzetesrendek tárgyában kibocsátott rendeletet illeti, mely szerint a hazai szerzeteknek az országon kivül tartózkodó főnökeikkel az összeköttetést meg kell szakitaniok, — minden tartózkodás nélkül kimondja, hogy ilyen rendelet kibocsátására a császár nem volt feljogositva; mert a szerzetesrendek fölött csupán a zsinat rendelkezhetik. De meg ha joga lett volna is a császárnak a kérdéses ügyben intézkedni: az, a mit elrendelt, teljesen megbénitja a szerzetesrendek működését s lehetetlenné teszi rájuk nézve, hogy hivatásukat betöltsék. Már pedig a szerzetesekre, kik imájuk által mozditják elő a közboldogságot, ép oly szükség van, mint azokra az emberekre, kik tanácsaikkal vagy fegyverökkel, vagy két kezök munkájával fáradoznak a társadalom jólétén, s igy az államhatalom részéről nem elnyomatásban, hanem támogatásban részesitendők.

tina. In Assisi 1783. Per Ottavio Sgariglia stamp. vescovile, e pubblico. *Con lic. de' superiori.* 8-r., 82 lap.

A jus placetit illetőleg a primás, a fennebb közlött alapeszmére támaszkodva, igen ügyesen védi az egyház felfogását. A tetszvényjog mély csorbát üt az egyház hatalmán. E szerint lehetnek olyan bullák is, melyek királyi tetszvénynyel nem láttatnak el s a melyek rendelvényeinek ennelfogva nem kell engedelmeskedni. De ha az egyházi hatalom valódi hatalom, a mit egyetlen egy katholikus ember sem fog kétségbe vonni: akkor joga van törvényt is hozni s megkövetelni, hogy törvényei előtt minden egyháztag feltétlenül hajoljon meg. Ha ellenben csak azokra az egyházi törvényekre áll az engedelmesség kötelessége, melyeket a világi fejedelem akceptál: akkor az egyházi törvényhozás a világi hatalomnak rendeltetnek alá, ez pedig az egyházi és világi hatalom közt fennálló paritás elvével, melyet Batthyányek képviselnek, homlokegyenest ellenkezik. A világi hatalomnak nincs joga beleavatkozni az egyházi törvényhozásba; teendője csupán az, hogy miután a kard az ő kezében van, az egyház által alkotott törvényeknek érvényt szerezzen.

Megnyugtatásul aztán, hogy a jus placeti nélkül is megóvhatók az állam érdekei, a püspöki kar discretiójára hivatkozik. Mi — ugymond — őszinték leszünk felségedhez s az oly reskriptumokat, melyek az állami jogok sérelmét involválnák, nem fogjuk végrehajtani. Midőn azonban ezt az ígéretet teszi a püspöki kar nevében: míg egyrészről megfeledkezik arról, hogy épen a püspöki kar discretiójában való bizalmatlanság az, a mi a jus placetit az államhatalomra nézve szükségessé teszi; másrészről amaz ígérete által feltűnő ellenmondásba keveredik önmagával, a mennyiben az egyházi törvényhozás fennebb hirdetett önállóságával s az egyháztagoknak az egyetemes egyház törvényeivel szemben feltétlenül megkívánt engedelmességi kötelességével azt az ígéretet bajosan lehetne összeegyeztetni.

Átterve az Unigenitus-bullára, kinyilatkoztatja, hogy ezt a bullát, mint a mely az egyház ellenségeit teszi ártalmatlanná, sem a magyar püspöki karnak, sem az apostoli széknek, söt meg magának az anyaszentegyháznak sincs joga hatályon kivül helyezni. Ennek a bullának a határozmányai biztositékul szolgálnak arra nézve, hogy nyugtalan elmék Krisztus egyházának békéjét s ezzel együtt magának az államnak nyugalmát nem zavarhatják fel. Az Unigenitus-bulla az egyetemes egyház dogmatikus megállapodásait tartalmazza, ennelfogva az abban foglaltak minden katholikus egyháztagot föltétlenül köteleznek.

Végre az In Cœna Domini-bulla tárgyában azt jegyzi meg, hogy Magyarországon nyilvánosan és ünnepélyesen nem hirdettetett ugyan az soha ki; de a mennyiben mindenkor alkalmazkodtak az abban foglalt elvekhez, ezt a bullát is kötelező erejűnek kell tekinteni.

Batthyány most bemutatott előterjesztését siker nem koronázta. A császár ismételve kijelenté, hogy ama rendeleteken nem változtat egy betüt sem s követeli azoknak a diœcesisekben való kihirdetését.

A mily erösen opponált a magyar püspöki kar a császár rendeleteinek: ép oly önmegadással fogadták azokat az osztrák püspökök. Ez utóbbiakkal tehát a császárnak nem sok baja volt, söt az osztrák püspöki kar egyik-másik tagja még actióba is lépett, hogy a császár egyházpolitikáját diadalra segitse. Gr. Coloredo Jeromos József, salzburgi érsek például 1782. szept. 1-jén papjaihoz körlevelet intézett, mely tartalmilag József intenczióinak teljesen megfelelt, a mit eléggé bizonyit már az a körülmény is, hogy az emlitett levelet «az isten elött kedves, okos isteni tiszteletnek elömozditása czéljából» egy kálvinista professzor, a

nagyenyedi Galambos Mihály ültette át 1787-ben nyelvünkre.*

A salzburgi érsek a fölvilágosodás terjesztésen fáradozik, akár csak egy Aufklärungs-Fantasta, a mint Szeitz nevezi a felvilágosodás bajnokait.

A dioecesisébe tartozó gyülekezeteket keményen megdorgálja, hogy templomaikat czifrázzák fel s mindenféle csecsebecsékkel aggatják tele, a helyett, hogy szegényeik segélyezéséről s a valódi vallásos buzgóság ápolásáról gondoskodnának. «Nem a Krisztus testének az oltáron — irja egy helyütt, — hanem a mezitelennek, a nyomorultnak van szüksége az öltöztetésre s a tápláltatásra. Azért tiszteljed ötet (a Krisztust), amint ő akar tiszteltetni: oszd meg azt, a mivel bövölködöl, a szegénynyel. Nem arany edényeket, hanem igaz jó szivet kiván ő.» «Tégy jót azért elsőben a szűkölködövel — folytatja tovább, — azután lássad, ha tetszik, ékesitheted az ő asztalát is. Drága pohárral ajándekozod meg ötet, és a szomjuhozótól megvonsz egy enyhitő italt: ugyan mire való ez?»

Inti azután papjait, hogy a többi vallásfelekezetek iránt türelmesek legyenek s őrizkedjenek a más valláson levők üldözésétől.

* Felséges és fő-tisztelendő Hieronimus József úrnak, Salisburgum érsekének, és r. sz. b. fejedelmének, a római sz. szék követjének, és Német-ország primássának s a t. pásztori levele. A salisburgumi érsekségnek ezen folyó 1782-dik esztendőben sz. Mihály havának első napján a tizenkettődik száz-esztendő bé-telése után esendő öröm-esztendeje innepére. Német nyelvből magyarra fordította az Isten előtt kedves okos isteni tiszteletnek előmozdítására Galambos Mihály, a n. enyedi ref. n. oskolának egygyik rendes-tanítója. Pozsonyban, Wéber Simon Péter betűivel. 1787. 8-r., IV+140 lap.

A szabad kutatás elvet a kath. egyház körében is alkalmaztatni kivánja. A köznépet arra kell szoktatni, «hogy mindazoknak, valamelyeket a maga vallására való tekintetből cselekszik, értelmes és világos okát tudja adni: mert minél tisztább, világosabb és értelmesebb az ismerete, annál tisztább és minden jóra termékenyebb leszen az ő vallása is.»

Ajánlja, hogy a köznép a biblia olvasására serkentessék. «Hogyha egyszer — ugymond — a szentirásnak olvasása közönségesebb leszen, a közember is mindjárt tisztábban gondolkodik, jobban megvilágosodik, a balvélekedésekhez és babonaságokhoz annyira nem ragaszkodik, a fundamentomos keresztyén oktatást könnyebben felveszi és jobban megtanulja, életének a szerint való rendelésében keresztyénebb és a polgári társasághoz tartozó jóságos cselekedetekre hajlandóbb lészen.»

A pap éljen hivatásának: ne vagyonszerzésen törje a fejét, hanem hiveinek fölvilágositásán. A fölvilágosodástól nem kell félni. Az értelmes, tisztán gondolkodó nép sokkal vallásosabb, mint az értelmetlen tömeg. Amaz műveltségénél fogva mindenütt, a természet minden alkotásában az istent ismeri fel, ez tudatlanságában a vallás helyett babonával táplálja lelkét.

A szentek tiszteletében a főpásztor mértéket kíván tartani. A szentek tisztelete «hasznos és dicséretes dolog» ugyan; de soha sem szabad szem elől téveszteni, hogy «a szentek, ide értvén a boldogságos szüzet is, akár mennyivel legyenek feljebb magasztaltattak, mint tökéletességre jutott igazak, mi nálunknál, mindazonáltal a mindenható istenhez képest csak teremtett állatok és véghetetlenül alacsonyabb valóságok, mely szerint egyebet nem tehetnek, s nem is akarnak, hanem csak hogy mi érettünk könyörögjenek.»

Végül a búcsúk körül tapasztalható visszaélések kiirtására hívja fel a papságot.

Ime, egy róm. kath. érsek az igaz vallási felvilágosodás szolgálatában! Mindenesetre épületes látvány, melynek ha nem is épen ellenkezőjét, de hasonmását sem szolgáltatta a magyar főpapság.

Ez utóbbi és a császár kánonjogi felfogása és egyházpolitikája közt kiegyenlíthetetlen volt az ellentét s a mennyiben vagy az egyik vagy a másik félnek engedni kellett, utoljára is a klérus volt kenytelen megadni magát.

A nézetek közt mutatkozó amaz ellentetek nemcsak a politikai életben, hivatalos politikai enuntiatiók alakjában, hanem az irodalomban is kifejezésre jutnak. Az irók — mint már egyszer emlitők — csaknem kivétel nélkül, a jozefinizmus szolgálatába szegődnek. Benzur József volt köztük az, a ki legsikeresebben szembeszállt a klerus kánonjogi nézeteivel.

A névtelen röpiratok közül a már emlitetteken kivül határozottan antiklerikális irányzatúak s József egyházpolitikáját igazolók a Nádaskai András által németből forditott «*Fridrik Elisiumban*»* s a «*Beweise, dass Joseph ein Protestant ist.*»

Aktualitással egyik sem bir: mert akkor jelentek meg, a mikor már a küzdelem a klérus és a kormány közt ha végkép befejezve nem volt is, de egy kis fegyverszünettel fel volt függesztve. A kormány egyházpolitikájának ilyetén utólagos igazolása se volt azonban fölösleges, tekintetbe véve főként ama körülményt, hogy az ellenséges felek közt a békesség még mindig nem állt helyre.

* Fridrik Elisiumban. Mellyet német nyelvből fordított és kinyomtattatott Nádaskai András. Posonyban, Fűskuti Landerer Mihály költségével és betűivel. 1788. 8-r., 132 lap.

Az előbb említett röpiratban Nagy Frigyes kormányzati rendszere van égig magasztalva. Itt-ott azonban József császár egyházpolitikájával is foglalkozik az s ennyiben érdemel részünkről figyelmet.

Az Elysiumban Nagy Frigyes a többi közt Mária Teréziával is összetalálkozik s beszédbe ereszkednek egymással. Mária Terézia beszédközben mindjárt szóba hozza a fiát, Józsefet s tudakozódik utána. A mikor pedig azt mondja a királynő, hogy József sok olyat véghez vitt különösen a vallás dolgában, a mit ő nem mert volna még csak meg se kisérleni: Frigyes igazat ád ugyan neki, de hozzáteszi, hogy még mindig hátra van a nagyja. A mig József — úgymond — a cœlibatust el nem törli: a mig népét, mely a felvilágosodásra immár alkalmatos, meg nem győzi a valláshoz ragasztott emberi találmányok hiábavalóságáról s a mig ezeket el nem törli: az ő vallásreformjai addig ingatag alapon fognak állani s halála után azonnal romba dőlnek.

Egy másik jelenetben azonban, mely I. Ferencz és Nagy Frigyes közt folyik le, az előbbi, fiának, József császárnak mentségére, jelzi azokat a nehézségeket, melyeket uralkodása első öt évében le kellett neki győznie, hogy csak némi eredményt is érjen el vallási téren. A barátok és pápák — úgymond — annyi zavart okoztak eleitől fogva a keresztyen vallásban, hogy már most az uralkodóknak óriási küzdelmökbe kerül a keresztyén vallást előbbeni tisztaságába helyreállítani.

A Nádaskai által fordított röpirat, egy ismeretlen pap — valószínűleg katholikus lelkész — vallásos érzületét annyira bántotta, hogy nem állhatta meg szó nélkül s az «átkozott» könyv felett, melyhez fogható, szerinte, «soha ez ideig magyarul nem olvastatott» (!), «*A nagy Friderik-*

nek Elisiumat előado konyvnek tetemesebb metélyei» czím alatt* kiméletlenül elverte a port.

A «Fridrik Elisiumban» czímű röpirat határozottan politikai tendentiáju, sikeresen tehát természetesen csak politikai szempontból lehetett volna az ellen támadást intézni. Az emlitett czáfolat szerzőjének azonban a cœlibatus eltörlése, a barátok es pápák befolyásának korlátozása ellen nincs észrevétele; hanem ellenfelének egyes elejtett kifejezésébe kapaszkodva, theologiai disputával igyekszik őt es művét a közönség előtt diskreditálni.

A keresztyen theologia szempontjából mindjárt a mű czímen fennakad, s egy kis theologiai ertekezést tart a fölött, mennyire nem illő keresztyen emberhez Elysiumról beszélni, amikor az Elysium (boldogok hazája) tudvalevőleg a pogány phantásiának szüleménye.

A szerző naivitása már ebből is kitűnik; de még inkább nevetsegesse teszi magát, midőn a Nádaskai altal forditott műben szereplő Elysium-beli egyik-másik celebritással formaliter szembeszáll. ZIETHEN-t, a burkus generálist például, a ki szinten az Elysium lakója, igy fizeti ki: «egy burkus huszár generális apostolságára meg nem szorul az ekklésia.»

Ellenfelének legnagyobb bűnül azt rójja fel, hogy az ótestamentumot, különösen Mózes öt könyvet kigunyolja. Ha ezert méltán nevezhette is a «Fridrik Elisiumban» czímű pamphletet «a keresztyen vallásnak fundamentomát ostromló, az isten szent lelkét gyalázattal illető könyvnek», s ha talán joggal megróhatta is annak fordítóját, a ki esküjét

* A nagy Friderikuek Elisiumát elő-adó könyvnek tetemesebb metélyei ki-mutattatnak, olly véggel, hogy az Izraelnek erőtelenebb juhai azoknak bé-falasoktól iszonyodjanak. Költ Filadelfiában, 1789-dik esztendőben. 8-r., 61 lap.

megszegte, mert mint pap «erős esküvéssel fogadta, hogy az isten beszédének tisztaságára lészen főgondja és semmi azzal ellenkező idegen tudományt nem tanít, nem terjeszt»: mindamellett a mű politikai hatását a legkevésbbé sem ellensulyozta s a fordító személyében annál kevesebb kárt tett, mert bajos lett volna rá bebizonyitani, hogy ő a művet az abban foglalt állítólag vallástalan nézetekert s nem az övével megegyező politikai elvekért tartotta érdemesnek átültetni nyelvünkre.

A támadó tehát nem oda vágott, a hol ellenfelét esetleg megsebezhette volna; hanem Don Quichotte példáját követve, fegyverével a levegőben hadonázott, mi által ép oly nevetségessé vált, mint mestere, a spanyol lovag.

Mig a Nádaskai által forditott irat szerzője, — ki a nagy porosz király szellemét lehozza az égből, hogy a világ eseményei felett itéletet mondjon, — kevesli azt, a mit József a vallás ügyében öt év alatt véghez vitt; addig a «*Beweise, dass Joseph ein Protestant ist*» czímű röpirat * ismeretlen szerzőjét a császár vallásügyi reformjai teljes mértekben kielégítik.

A röpirat különös czíme ne vezessen félre bennünket. Nem azt bizonyítja, a mi különben is képtelenség lett volna, hogy t. i. József császár protestáns volt dogmatikai értelemben; hanem hogy *protestáns volt azért, mert protestált sok emberi tévedés ellen.* Protestált azok ellen, a kik azt állítják, hogy az egyházi javak isten tulajdonát képezik s így azokhoz nyúlni még az uralkodónak sem szabad: protestált azok ellen, akik a vallásfelekezetek közti türelem elvét nem akarják elismerni; a kik Rómába pénzt küldenek az apostoli

* Beweise, dass Joseph der Zweyte ein Protestant ist. 1785. 8-r., 43 lap.

szek különben is fölös jövedelmeit szaporitani; a kik tagadják, hogy a legfőbb felügyelet az egyház felett nem a világi fejedelmet illeti meg; s végre protestált mindazok ellen, akik akár az egyházban, akár az államban visszaéléseket követnek el.

Benzur József akkor szólt bele a vitába, a mikor a küzdelem a klérus és a kormány közt a leghevesebben folyt, s ennélfogva ha röpiratai szorosan véve kánonjogi tudományos értekezések is különben, de mindenesetre aktuális érdekűek voltak.

A nevezett iró a jozefinizmusnak egyik leghatározottabb hive volt s széleskörű egyházjogi és közjogi, valamint históriai ismereteinél fogva jelentékeny szolgálatokat tett az általa képviselt iránynak.

Ama két egyházjogi értekezésének, melyet a jozefinizmus védelmére irt, a jus placeti és a papi javak képezik tárgyát.

«*Was hat der Regent für ein Recht über päbstliche Bullen?*» czimű tanulmánya,* — melynek megirására, azt hiszszük, a pápa bécsi látogatása adott alkalmat, — a tetszvény-jogra vonatkozólag a leghelyesebb egyházjogi elveket foglalja magában. Történelmi alapon mutatja ebben ki, mily tévedésben vannak, a kik azt hiszik, hogy a tetszvény-jog József császár találmánya. A história tanusága szerint, a tetszvény-jog Zsigmond királynak egy 1404-ből kelt rendelvényén alapul, ugy hogy József császár csak ezt elevenítette fel.

Benzur ugy vélekedik, hogy József, *az apostoli király*,

* Was hat der Regent für ein Recht über päbstliche Bullen? Näher beantwortet und aus dem ungarischen Staats- und Kirchenrechte erläutert. Von Benzur. Wien, bey Sebastian Hartl, bürgerl. Buchbinder. 1782. 8-r., 55 lap.

ép ugy hivatásának felelt meg, midőn a jus placeti-t megujitotta, mint midőn Magyarország püspökeit és főpapjait a pápa kezébe leteendő esküttől eltiltotta s midőn a zárdákat az illető megyés püspökök hatóságának rendelvén alá, a magyarországi szerzetrendeknek a külföldön lakó főnökeikkel való összeköttetését megszakította.

Benzur másik, névtelenül megjelent értekezése:* «*Kann ein Apostolischer König die Ungarisch Klerisey in Ansehung der Kirchengüter reguliren?*»** nem eredeti munka; hanem kivonatos forditása a «*Regulatio bonorum cleri per regem instituenda non praejudicat privilegiis nobiliaribus*» czimü röpiratnak. A bevezetés és a jegyzetek azonban Benzur tollából eredtek.

József császár 1782. okt. 7-kén egy rendeletet bocsátott ki, melyben a többi közt kinyilatkoztatja, hogy mivel az egyházi birtok, igazi eredete, az egyház valódi szelleme, s a tett alapitások czélja szerint nem egyéb, mint a hivek leleküdve előmozditására szánt hitbizomány, melynek az egyházi egyének vagy testületek csak állásukhoz illő ellátásuk erejéig haszonvevői, az ezen tul fennmaradt jövedelemnek ama főczélra való forditása joga pedig egyenesen a föld fejedelmét, mint az egyház legfőbb védőjét illeti: ő (t. i. József) ez elvnél és apostoli királyi hatalomteljességénél fogva, valamint német örökös tartományaiban, ugy Magyarországon és kapcsolt részeiben, az egyházi javak jövedelmeit, a

* Hogy e röpirat szerzője BENZUR JÓZSEF, erre nézve lásd LEHOTZKY A.: Index scriptorum publico-politico juridicorum. II. kiadás. 6. l.

** Kann ein Apostolischer König die Ungarische Klerisey in Ansehung der Kirchengüter reguliren, ohne die ihr zukommende adeliche Rechte und Freyheiten zu schwächen? Frankfurt und Leipzig, 1784. 8-r., 78 lap.

mennyiben azok az alapitványokra rendelt s a papság ellátására szükségelt kiadásokat tulhaladnák, a hivek lelki üdvösségére és vallásuk öregbitésére rendeli fordittatni, annyival inkább, mert maguk a szent kánonok is a javadalmazott egyházi személyeknek, jövedelmök fölöslegéből, az egyház és a szegények segélyezését kötelességükké teszik.*

Ennek a rendeletnek paraphrasisa a Benzur értekezése. A mü czimeül választott kérdésre, hogy t. i. az apostoli király az egyházi javakat szabályozhatja-e a nélkül, hogy a klerust megillető nemesi jogokat és kiváltságokat megsértené: Benzur igennel felel. Elismeri ugyan, hogy a magyarországi kath. papságot ugyanazok a kiváltságok illetik meg, a mik a nemességet: de azért a jószágokkal biró egyháziak és a földesurak közt, szerinte, lényeges a külömbség. A pap hivatalával kapja birtokát: a nemes birtoka nincsen hivatalhoz kötve. A papi javak az állam tulajdonát képezik: a nemesi javak ellenben magántulajdont képező hűbéri jószágok. A pap nem végrendelkezhetik az egyházi vagyon felett: a nemes végrendelet utján annak hagyja vagyonát, akinek akarja stb. stb.

A legföbb külömbség azonban a papi és a nemesi javak közt az, hogy mig a nemes minden kikötés nélkül jut vagyonához; a pap csak az alatt a föltétel alatt lép beneficiumának élvezetébe, hogy az avval járó kötelességeket lelkiismeretesen teljesiti.

Józsefnek a papi javak tárgyában kibocsátott rendelete, Benzur szerint, ép azzal van indokolva, hogy a magyar kath. papság az utóbbi időben hivatását teljesen elhanyagolta. A főpapok minden gondja dúsgazdag jövedelmök szaporitásában összpontosul. A lelkészkedő papság pedig

* Bocsor: Magyarország történelme. V. 1050.

vagy napi elelmenek beszerzésén töri a fejét, vagy ha jólétben van, a különféle élvezeteket hajhászsza a helyett, hogy missiójához képest a fölvilágosodást terjesztené s a tudatlanság és a babona kiirtásán fáradoznék.

Benzur ilyetén antiklerikális nézetei a császár törekvéseivel összhangban állottak. A papság, mint már fennebb említők, hiába szegült ellene ama törekvéseknek: minden erőfeszítése megtört József szilárd akaratán.

Utoljára maga a pápa tett kisérletet, hogy — ha már a dolgok régi rendjét vissza nem állíthatja is, — legalább az egyház hatalmi körét közelebbről érintő ujitások veszedelmes következményei felől győzze meg az uralkodót s birja őt rá némi engedményekre.

E czélból VI. Pius az 1782-dik év tavaszán Bécsbe utazott, hogy élőszóval értekezzék a császárral.

Az utazást megelőzőleg a pápa és az uralkodó több levelet váltottak egymással, melyek közül négyet Pesten, Royer F. A. könyvnyomdász latinul s Pozsonyban Landerer könyvnyomdász németül egy-egy füzetben közre is bocsátott.* Ily módon köztudomásra jutott a pápa utazásának czelja. VI. Pius ugyanis 1781. decz. 15-kén azt irja, hogy különösen két dolog felől óhajtana egyetertésre jutni a fejedelemmel: 1-ször, hogy az egyházi javadalmak osztogatása nem fejedelmi jog; 2-szor, hogy az egyházi javakat eredeti rendeltetésöktől nem vonhatja el az uralkodó. De ezeken kívül a József uralkodásának első évében kiadott többi rendele-

* Quatuor epistolæ suæ sanctitatis domini papæ et suæ regiæ apostolicæ majestatis. Pestini, typis Francisci Antonii Royer. 1782. 8-r., 16 lap. — Vier Schreiben Seiner Päbstl. Heiligkeit und Seiner Kaiserl. Königl. Apostolischen Majestät. Pressburg, bey Johann Mich. Landerer. 1782. 8-r., 16 lap.

tekről is, melyek fájdalommal töltötték el szivet, el akarja mondani a maga véleményét.

Erre József 1782. jan. 11-en igen udvarias hangon azt feleli, hogy tárt karokkal fogadja ugyan ő szentségét; de előre is megmondja, hogy a mit a vallás, az egyházfegyelem s az államhatalom tekintelyének érdekében érett megfontolás után elhatarozott, annak foganatositásától semmi szin alatt el nem áll.

A nyilvánosságra jutott levelek elenk irodalmi vitára adtak alkalmat. EYBEL és RAUTENSTRAUCH, kiknek röpirataik hazánkban is elterjedtek, József részére állnak szemben a pápával, s mintegy buzditják öt, hogy a helyes ösvenyről, melyen megindult, le ne terjen s a pápa rábeszélése által el ne hagyja magát tántoríttatni.

EYBEL JÓZSEF BÁLINT 1773-tól 1779-ig a bécsi egyetemen a kánonjog tanára volt. 1779-ben azonban iratai miatt folytonos boszantásoknak levén kiteve, tanári kathedrájától kenytelen volt megválni s közigazgatási hivatalnok, idővel tartományi tanácsos lett. József mindig kedvelte öt, mint szabadelvű kanonistát; MIGAZZI bibornok ellenben, valamint általában a klerus, halálos ellensege volt. A kuria által ki is közösittetett az egyházból.

RAUTENSTRAUCH JÁNOS élettörténetéből pedig elég, ha kiemeljük, hogy ö is egyházi pályán kezdte, később azonban azzal szakitván, Becsben telepedett le s ott tollával kereste kenyerét. Nem tévesztendő össze ez a Rautenstrauch, RAUTENSTRAUCH FERENCZ benediktinussal, ki szinten ebben a korban élt s hasonlóképen tevékeny szerepet játszott az egyházi irodalomban.

EYBEL «*Was ist der Pabst*-ja?»,* — melyet SZERENCSI

* Mi két kiadását ismerjük, az egyik Bécsben, a másik Po-

Nagy István, a győri ref. egyháznak a türelmi parancs kiadatása után első lelkipásztora, a prot. egyházi irodalom egyik kiváló termékének: a «*Magyar Konkordancziának*» hirneves szerzője, nyelvünkre is átültetett,* — inkább egyházjogi, mint politikai értekezés, melynek politikai jelentőséget csak megjelenésének alkalomszerűsége kölcsönöz.

Hogy mi a pápa, ezt a kérdést a febronianizmus szellemében — a szentirásból és a szent atyák irataiból vett érvekkel — dönti el. Az ábrándozók a pápát félistennek tartják, a gunyolódok ellenben kétségbe vonják a pápaság jogosultságát. Amazok ép ugy tévednek, mint ezek. Akik a pápaságot alaposan ismerik, azok Bessarion bibornokkal tartanak, ki a florenczi zsinaton azt mondta: mi tudjuk, miféle jogok és előnyök illetik meg a római egyházat, de azt is tudjuk, hogy mik ama jogok korlátai. A pápa primus inter pares; első, de csak az egyenlők közt. Az ő áldása egyenértékű bármely püspök áldásával; juriszdikcziója idegen diœcesisre nem terjed ki. A pápa tartja fenn az egyházban az egységet. Joga van az egység érdekében zsinatot hívni össze, melyen ő elnököl, melyen ő adhatja elő a fennforgó ügyekre nézve legelőször a maga véleményét; de a zsinat határozatai, még azon esetben is, ha az ő nézeteivel ellenkeznének s ha általa meg nem erősíttetnének, mindenkor kötelezők lesznek az egyházra.

zsonyban jelent meg. A bécsi kiadás czíme: Was ist der Pabst? Mit Dispensation der kaiserl. königl. Büchercensur-Kommission wegen Beysetzung des Names. Wien, bey Joseph Edlen von Kurzbeck. 1782. 8-r., 48 lap. — A pozsonyi kiadás czíme: Was ist der Pabst? Nach dem Wiener Exemplar. Pressburg, bey Joh. Mich. Landerer. 1782. 8-r., 40 lap.

* Mi a pápa? Német nyelvből magyarra fordíttatott. Szerentsi Nagy István által. 1782. Posonban. Találtatik Frank Fridrik város-polgári könyv-kötőnél. 8-r., 51 lap.

Eybel röpirata Bécsben a klerikálisok részéről nagy visszatetszést szült, sőt a nuntius az említett röpirat megjelenése alkalmából a császár előtt a papság nevében méltatlankodását fejezte ki a sajtószabadsággal való gyakori visszaélések felett. A császár azonban a panaszkodóknak állitólag ezt felelte: «Az kétségtelen, hogy a sajtószabadságnak vannak hátrányai, de megvan a haszna is. Remélem azonban, hogy a közönseg engem nem röpiratokból, hanem saját cselekedeteim szerint ítél meg, az én cselekedeteim pedig mindig alattvalóim jólétét czélozzák.»* Ezt a diplomatikus nyilatkozatot — ha csakugyan megtörtént, — jobbra is, balra is lehetett magyarázni: de annyi bizonyos, hogy József egyházpolitikájához az Eybel felfogása állt közelebb s nem azoké, a kik Eybel röpiratának megjelenése alkalmából a szabad sajtó visszaélései felett jajveszekeltek.

Eybel művét később, MARCZALI szerint, a római indexbizottság (szabatosabban kifejezve: a congregatio librorum prohibitorum) elkárhoztatta és *elégettette.*** A mennyiben a congregatio a könyv elégetését is elrendelte, ez mindenesetre azt mutatja, hogy a kérdéses iratot Rómában a legveszedelmesebb sajtótermékek közé sorozták, mert az indexbe bevezetett kevesbé veszedelmes művekre nézve a congregatio mindenkor elégnek tartotta például a szövegből bizonyos sorok kitörlését, vagy egyes lapok kimetszését, sőt némely tiltott műnek az olvasását is megengedte dispensatió mellett.

A »*Magyar Kurir*« a római kuria által a «Was ist der Pabst?« ellen meginditott hajszáról így ír: «A *Madridi Levelek* szerint itten az eretneknyomozó-szék (inquisitio) jan. 22-én a pápának azon bulláját, melynek hathatós ereje

* Anekdoten und Charakterzüge von Kais. Joseph. 1790. III. 33.

** MARCZALI i. m. II. 94.

szerint mindazok, valakik csak ezen könyvecskét «Mi a pápa?» tartják vagy olvasták, egylábig excommunicáltattak, mind a földi, mind a mennyei paradicsomból örökösen kirekesztetnek, — minden templomokban kihirdettette.» Nem állja egyszersmind meg a Kurir szerkesztője, hogy erre a hirre malitiosusan meg ne jegyezze, hogy «ezen könyvecske minden nevezetesebb európai nyelveken meg lévén, ha mind azok az ekklesiából kirekesztethetnének, a kik ezt olvasták, így a lelkipásztorok nyáj nélkül maradnának.»[1]

Hasonló sors érte Eybel-nek a fülbegyónásról írt s 1784-ben közzétett művét is (*«Was enthalten die Urkunden des christlichen Alterthums von der Ohrenbeicht?»*), a mely pedig az *«Ist Eybel ein Ketzer?»* czímű védirat[2] szerint, semmi olyat nem tartalmaz, a mi akár a szentirással, akár a szent atyák irataival ellenkeznék.

Az osztrák tartományi tanácsos azonban, úgy látszik, nem sokat törődött a római kuria haragjával, sőt abban a tanulmányában, melyet *«Was ist ein Bischof?»* czím alatt a «Was ist der Pabst?»-nak mintegy kiegészitéseül írt s mely a bécsi kiadás után Pozsonyban is megjelent,[3] még merevebben, hogy ne mondjuk: tulzóbban nyilatkozik a pápa egyházfőnökségéről.

Említett dolgozatának kiindulási pontja az, hogy az egyházban nincs nagyobb hatalom a püspökinél. De ha ennél nagyobb hatalom nincsen, ebből természetszerűleg az következik, hogy egyik püspöknek se lehet nagyobb hatalma, mint a másiknak. A püspökök mindannyian az apostolok

[1] *Magyar Kurir.* 1787. márcz. 3. 147. l.

[2] Ist Eybel ein Ketzer? 1785. 8-r., IV+100 lap.

[3] Mi a pozsonyi kiadást használtuk, melynek czíme: Was ist ein Bischof? Von Eibel. Nach dem Wiener Exemplar. Pressburg, bey Johann Michael Landerer. 1782. 8 r., 46 lap.

utódai, az apostolok pedig — a mint az a szentírásból világosan kitűnik — egyenranguak voltak s Péter apostol sem állt a többiek felett. Azért tehát, mert a római püspök Péter apostol utódának tartatik, nem külömb a többi püspöknél. Az ezzel ellenkező tanokat, melyek t. i. a pápa egyházfőnökségét állapitják meg, részint az álizidori gyűjtemény szerzője, részint az uralkodni vágyó és kapzsi római kuria, részint a szerzetesek csempészték be az egyház körébe.

A fentebbiek alapján Eybel követeli a régi püspöki jogok helyreállítását. Igy például joga legyen a püspöknek ismét a juriszdikcziót a saját diœcesisébe tartozókkal szemben egész terjedelmeben gyakorolni, papjaival gyűléseket tartani, az egyházi hivatalokat az államfő által azokra érdemeseknek ítélt egyénekkel betölteni stb.

És ha a püspökök régi jogaikba visszahelyeztetnek: Eybel szerint az újonnan kinevezett püspököknek nem kell többé palliumért a pápához folyamodniok és a pápa kezebe hűségesküt tenniök le; ez utóbbit annál keptelenebbnek tartja, mert az államfő is megkívánja, hogy hűseget esküdjenek neki a püspökök, már pedig két, tartalmilag egymással homlokegyenest ellenkező esküt a keresztyén ember jó lelkiismerettel nem tehet le.

Rautenstrauch sokkal élesebben és határozottabban szól belé a vitába, s figyelmét mindazokra az ügyekre kiterjeszti, melyek József es a pápa közt az összeütközést előidézték. «*Warum kömmt Pius der VI. nach Wien?*» — ez a czíme Rautenstrauch röpiratának.*

Miért jön hát Rautenstrauch szerint a pápa Bécsbe? Azok

* Warum kömmt Pius der VI. nach Wien? Eine patriotische Betrachtung von Rautenstrauch. Nach dem Wiener Exemplar. Pressburg, bey Joh. Mich. Landerer. 1782. 8-r., 30 lap.

az okok, melyekkel ő maga indokolja Bécsbe jövetelét, nem a valódiak. Azért nem jöhet, hogy a püspökségek és az apátságok adományozását visszakövetelje magának: mert ez a jog a legrégibb időktől a fejedelmet illette meg. Azért sem, hogy a saecularizált egyházi javakat visszaszerezze az egyház számára; mert az egyházi javak felett a fejedelem szabadon rendelkezik. Végre azért se, hogy az egyházi ügyekben kiadott rendeleteknek hatályon kivül helyezését eszközölje ki. Mert ezek a rendeletek egytől-egyig helyesek. És itt külön-külön szemügyre veszi ama rendeleteket.

Hogy a hazai szerzetesrendeknek külföldi főnökeikkel való érintkezését József megtiltotta, ez az államhatalom tekintélyének fenntartása érdekében szükséges volt; a jus placeti a fejedelmi hatalom természetes konzekvencziája; a czéhek zászlóinak a körmenetekben való használása azért tiltatott el, mert rút visszaélésekre vezetett; az a rendelet, mely szerint dispenzatióért nem kell Rómába fáradni, hanem a püspökök is dispenzálhatnak, NAGY GERGELY pápa amaz elvén alapúl, hogy a püspökök egyenrangúak a pápával; a türelmi rendelet a felebaráti szeretet kifolyása; végre a zárdák bezáratásával a társadalom és az állam egy csomó ingyenélőtől szabadúlt meg.

Mi a valódi czélja tehát a pápa látogatásának? Az, hogy *kezet nyujtson Józsefnek országboldogító tervei végrehajtásához.* A későbbi századok története kétségtelenűl úgy fogja tekinteni ezt a látogatást, mint korszakalkotó eseményt.

A guny és nem a benső meggyőződés hangja ez. A ki, mint Rautenstrauch, elébb élire állítja az uralkodó és a pápa közti ellentéteket annyira, hogy a tisztességes visszavonulást mindkét félre nézve lehetetlenné teszi, azután el akarja hitetni a világgal, hogy a pápa csak azért zarándokol a fejedelem trónjának zsámolyához, hogy — mitsem törődve

hatalmával és tekintélyével — beismerje tévedését és fölajánlja szolgálatait annak az iránynak, mely az övével merőben ellenkezik: az nem beszélhet komolyan.

Rautenstrauchot messze tulszárnyalja a gunyolódásban a «*Geheime Nachrichten*» czimű pamphlet* tagadhatatlanul elmés szerzője. Rautenstrauch a gunyt csak fűszerül használja alapjában komoly elmélkedéséhez; az említett pamphlet irójának ellenben nincs egyetlen komoly szava sem. Törekvése, úgy látszik, arra irányul, hogy minél nevetségesebbé tegye a pápa bécsi utazását, mely czélból, a legbizarrabb ötletekkel, állítólag az út széléről szedett, de tényleg saját íróasztalánál kigondolt pletykákkal mulattatja olvasóit.

Azt beszélik, írja a többi közt, hogy a pápa azért megy Bécsbe, hogy Józsefet fölhatalmazza Bécsben egy lutheránus templom építésére, viszonzásúl a porosz király ama nagylelkűségeért, mely szerint megengedte Berlinben egy kath. templom építését.

Egy postamestertől meg azt hallotta a szerző, hogy a pápa Bécsben, saját és a császár elnöklete alatt zsinatot tart, melyen el fogják határozni, hogy azoknak a papoknak, a kik az önmegtartóztatás erényével nem dicsekedhetnek, az u. n. mariage de conscience megengedtetik s hogy az ilyen házasságból születendő leánygyermekeket valami apáczaklastromba fogják bedugni, a fiúkat pedig katonáknak nevelik. A zsinat továbbá, a szent Benedek-rend kivételével minden szerzetrendet el fog törölni. Ha a zsinat befejezi tanácskozásait: a pápa összeesketi a császárt

* Was macht der Pabst in Wien? Geheime Nachrichten aus einer zwischen V. und R. gefundenen Brieftasche. Aus dem Italiänischen. Gedruckt im Jahr 1782. 8-r., 40 lap.

egy herezegnővel, a császár aztán feleségestől együtt látogatást tesz Rómában s ott a szent kollégiumhoz javaslatot fog benyújtani arra nézve, mi módon lehetne a törököt kiűzni Európából és visszahóditani a szent földet ; föltéve, hogy ez utóbbi sikerül, a szent föld pátriárchájává a császár legidősb fia fogna kineveztetni — ha ugyan egyáltalán lesz neki valaha gyermeke.

Egy marquis ellenben azt állitja, hogy a bécsi látogatásból nem lesz semmi. Csak azért hirdeti a pápa, hogy Bécsbe megy, hogy a bécsi kormányt megijeszsze s hogy ijedtében visszavonja az az újitásoknak legalább egy részét. Már csak azért sem történhetik meg a találkozás a császár és a pápa közt, mert a világi fejedelemségre nézve lealázó ceremoniale Romanum-nak a császár nem vetheti magát alá.

Egy ostoba noviczius azt kérdezte a szerzőtől, hogy tud-e a pápa németül, mert külömben prédikáczióját a németek nem értik meg. Mire a szerző leszamarazván a novicziust, azt felelte, hogy a pápa a világ minden nyelvét beszéli s apostoli hatalmánál fogva megteszi azt a csudát, hogy minden bécsi ember egy percz alatt megtanul olaszul s megérti az ő olasz prédikáczióját. Azt is újságolja a szerző, hogy a császár már hetek óta örül a szent ereklyéknek, a miket a pápa hoz számára ajándékba.

Mint az előadottakból látható, az ismeretlen szerzőben vagy forditóban — mert művét állitólag (a mi ugyan nem valószinű) olaszból forditotta — játszi tréfa több van a kelleténél, de annál kevesebb, söt semmi komolyság. Mindenesetre az idők jeléül kell tekintenünk, hogy egy világtörténeti eseményhez, melyhez hasonló az emberiség históriájában még nem fordult elő s melyre nézve épen rendkivüliségénél fogva föl lehetett, sőt föl kellett tenni, hogy

rendkívüli következményekkel is fog járni, — ilyen hangon és ilyen modorban készítették elő egyesek a közönséget.

Az Eybel és Rautenstrauch műveiben foglaltakat mintegy kiegészitendő valami ismeretlen író, PAULINUS név alatt, néhány lapra terjedő röpiratával * szinten beleszól a vitába s eleven tollával, elég ügyesen bizonyitgatja az evangelium alapján, hogy II. József ama törekvése, mely szerint a pápát vissza akarja helyezni az őt megillető rangba, egészen jogosult s hogy tévednek, a kik abban a véleményben vannak, hogy Krisztus Pétert tette az apostolok fejévé, előjogokkal ruházta fel s mint ilyennek a pápa a törvényes utódja.

Eybel tanait viszhangoztatja végül az a röpirat is, mely «*Der Pabst, Kardinäle, Bischöffe, Pfarrer*» czím alatt jelent meg. **

Ennek szerzője kevesebb erudiczióval, nem is valami szabatosan, de annál élénkebben körvonalozza egyrészről a pápa, másrészről a püspökök és általában a papság jogkörét.

Hogy mi a pápa? erre nem felel, mert erre már megfelelt előtte Eybel. A kérdést ugy formulázza, hogy minek nem lehet a pápát tekinteni és minek kellene neki lennie?

A pápa nem isten, sőt még csak nem is félisten. A kathekizmusban ugyan azt tanulta a szerző, hogy a pápa

* Toleranz-Sachen in Kaiserlichen Staaten. Ferney, 1782. 8-r., 15 lap.

** Der Pabst, Kardinäle, Bischöffe—Pfarrer, sind sie dann das nicht, für was man sie bisher gehalten hat? Ein kleiner Nachtrag zu: Was ist der Pabst, Kardinal, Bischoff-Pfarrer? 1782. 8-r., 55 lap.

messze felette áll nemcsak minden embernek, de még a császároknak és királyoknak is. A fejedelem azonban csak az istent tekintven magánál hatalmasabbnak, ha a pápa fölibe helyezi magát: akkor istennek volna tekintendő. Igen, de ugyancsak a kathekizmus szerint, csak egy, láthatatlan isten van, a miből természetesen az következik, hogy a pápa isten nem lehet.

Hogy minek kellene a pápának lennie? e kérdesben az ö felelete alapján bajosan tájékozhatnók magunkat, miután a pápa jogkörére nézve pozitiv elvek helyett frázisokkal elégít ki bennünket. Ki ne adna neki igazat abban, hogy a pápának jó pásztornak kell lennie, a ki inkább szeretettel, mint fenyegetéssel tartja fenn a rendet az egyházban, vagy hogy a pápa egyházi ügyekben elöljárója a kath. keresztyen világnak s mint ilyen a többi elöljárókkal együttesen munkálkodik azoknak a javán, a kik reá vannak bízva; de ezek csupán erkölcsi tanácsok a pápa számára, melyek az ő jogkörét nem határozzák meg.

Úgy látszik, a szerző maga is érezte, hogy az említett kérdést a fennebbiekben nem oldotta meg, azért ebbeli mulasztását jóvátenni igyekszik arra a másik kerdésre adott feleletében, hogy minek nem lehet tartani a püspököt? A püspök nem az apostoli szék kegyelméből püspök és nem helytartója a pápának. Itt mondja már ki egész határozottan, a mi a pápa jogkörének megállapításánál is zsinórmértekül szolgál, hogy t. i. a püspök egyenrangu a pápával; nem helytartója, hanem munkatársa és testvére a pápának; hatalma ép ugy, mint a pápáé, istentől származik; az a brandenburgi püspök tehát, a ki 1374-ben legelőször használta saját hivatalos czimében ezt a kifejezest, hogy «az apostoli szek kegyelméből», önkényűleg járt el s annak a kifejezesnek későbbi használata sem alapul az egyház tör-

vényein, hanem a törvények közé becsempészett helytelen szokáson.

Sőt a szerző még tovább megy, hogy a pápa hatalmát minél inkább leszállítsa. Kinyilatkoztatja ugyanis, hogy az isteni jog szerint, a világi gregarius pap is egyenrangu a pápával és a püspökökkel; mert hisz ugyanaz a feladata, a mi ezeknek, t. i. az emberiség üdvén való munkálkodás. A pápa, vagy egy püspök, vagy egy közpap miséjének ugyanaz a foganatja. Erre azonban siet megjegyezni, hogy azért a püspökök előjogai és előnyei felőle épségben maradhatnak. Ugyde ezzel a korrekczióval meg maga alatt vágja a fát s a helyett, hogy tetszetősebbé tenné különben is erőltetett álláspontját, teljesen tönkre teszi azt.

Hiszen akár az egyházi, akár a világi hivatalnokok közt nem a hivatali funkcziók természete állapítja meg a rangfokozatot, mert különben minden hivatalnok, a ki ugyanazon természetű funkcziókat végez, egyenrangu lenne: hanem igenis jogkörük terjedelme szerint vannak egymás fölé, vagy egymás mellé, vagy egymás alá rendelve. A püspök tehát, vagy a pápa, a mennyiben előjogokat élvez, mindenesetre fölötte áll a közpapnak, a kinek jogköre szükebb terjedelmű.

A fennebb bemutatott iratok mindmegannyi bizonyítékai a febronianizmus terjedésének. FEBRONIUS tanai, a magyar kath. egyház speczialis viszonyainál fogva, különösen mély gyökeret vertek Magyarországban. A legbuzgóbb kath. irók, tudós tanárok csatlakoztak nálunk ehez az irányhoz, mely egész az 1855-diki konkordátumig ugy az iskolákban, mint a közéletben, uralkodó irány volt, úgyannyira, hogy az Auctorem fidei-bullától, melyben a febronianizmusról kárhoztató itélet foglaltatik, egy, 1794.

decz. 30-kán kelt legfelsőbb elhatározás megvonta a placetumot.[1]

Bármennyire meg is gyökerezett azonban már József alatt a febronianizmus ugy nálunk, mint Ausztriában: RANKE téved, midőn azt állítja, hogy a pápa megtámadott jogai mellett József idejében senki sem szólalt fel nyilvánosan.[2] Ranke eme tévedését MARCZALI is helyreigazítja ugyan;[3] de azzal a felületességgel, melylyel a József korabeli irodalom termékeivel általában elbánik: egyetlen egy olyan röpiratot említ, mely a pápa jogait védelmezi s annak sem idézi eredeti czímet. Az általa említett «A pápa és joga» («*Die Gerechtsame des Pabstes*») czímű röpiraton kivül pedig, ugyanennek a szerzője, még előbb, «*Wahrliebs Widerlegung der Schrift: Was ist der Pabst?*» czim alatt még egy hasonszellemű könyvet irt,[4] melyben nagy erudiczióval, tárgyilagosan s éles észre valló argumentumokkal a következő tételeket vitatja Eybellel szemben: hogy a pápa istentől nyerte a feloldozás hatalmát, hogy ő vele egyik püspök sem egyenlő, hogy a püspökök hatalmukat a pápától nyerik ép ugy, mint a pápa az istentől, hogy a pápa Krisz-

[1] SCHWARTNER: Statistik. II. III. 101.

[2] RANKE: Die deutschen Mächte. 56. l.

[3] MARCZALI i. m. 95. l.

[4] Wahrliebs Widerlegung der Schrift: Was ist der Pabst? zugleich Beweis: Was der Pabst in der Wahrheit ist. Wien, 1782. 8-r., 52 lap. — Ha Marczali kezébe vette volna a Widerlegungot s elolvasta volna annak legalább a czímét: ráakad a másik röpiratra is, minthogy erre a Widerlegung czímlapján nyit a szerző elfizetést. Benn a Widerlegung szövegében pedig (a 45. lapon) a szerző jelenti, hogy «Die Gerechtsame des Pabstes» czím alatt még egy röpiratot fog közrebocsájtani, ha t. i. lesz elegendő előfizetője. Úgy látszik, előfizetője volt elég, mert a röpirat csakugyan megjelent.

tus földi helytartója, az egyház látható feje, a hívek legfőbb, csalatkozhatatlan birája.

Merz Alajos, a jeles osztrák hitszónok szintén megmerkőzött a Febronius tanait hirdető Eybellel. Polemikus iratában * az egyházi atyákra, különösen *szent Bernatra*, továbbá zsinati végzésekre hivatkozva, nem kevesebb tárgyilagossággal és komolysággal igyekszik meggyőzni Eybelt a felől, hogy a pápa főnöksége nem csupán tiszteleti, hanem egyszersmind hatósági főnökség is. A pápa, szerinte, főpap, a püspökök feje, az apostolok utódja, pásztora nemcsak a nyájnak, hanem pásztora a többi pásztoroknak is.

S minél inkább belemerül Merz a pápa hatalmának körvonalozásába, annál türelmetlenebbé válik ellenfele irányában, ki a pápát egyenlővé akarván tenni a többi püspökökkel, ez által az egyház ősi szervezetét bolygatja meg. Mindamellett Eybel személyét nem bántja; csupán azt az udvariatlanságot veti szemére, hogy ép akkor vonja kétségbe a pápa jogait, mikor az mint vendég Bécsbe érkezik.

Az egyház feje ellen intézett vakmerő támadásokat Merz a sajtószabadságnak tulajdonitja. Ez okozta az anyaszentegyház kebelében a Lutherek által előidézett szakadást is. A sajtószabadság által elkövetett visszaélések remediumául azt ajánlja, hogy az Eybel-éhez hasonló könyvek olvasásától a kath. egyház fiai tartózkodjanak, nehogy megmételyeztessenek általuk.

Merz felfogásában osztozik a «*Was der Pabst sey!*»

* Antwort auf die Frage: Was ist der Pabst? von Aloysius Merz, der Gottesgelehrtheit Doktor. Pressburg, gedruckt bey Franz Augustin Patzko. 1782. 8-r., 92 lap.

czímű alkalmi irat * szerzője is, ki előbb részletesen kifejtven, hogy a pápát nemcsak a tiszteleti, hanem a hatósági főnökség is megilleti, Bécs polgárait lelkes szavakban buzdítja a pápa szíves fogadtatására. Nem tartja a műveltséggel összeegyeztethetőnek, hogy ép akkor, mikor a pápa Bécsbe készül, honfitársai mindent szőnyegre hoznak, a mi csak hátrányos színben tüntetheti fel a világ előtt a pápaságot. Mit szólnánk hozzá — igy kiált fel, — ha a mi császárunk Rómát meg akarná látogatni s odaérkezése előtt az odavaló írók fölszakgatnák mindazokat a sebeket, melyeket valaha német harczosok ütöttek a rómaiakon.

A hangulatcsináló szerző figyelmezteti egyszersmind a közönséget arra az óriás áldozatra, a mit a pápa a békesség helyreállítása kedveért hoz, midőn mitsem törődve magas életkorával, gyönge egészségével, a hidegebb klima kellemetlenségeivel, a nehéz ut fáradalmaival és az étiquette szabályaival, a császárt saját székhelyén meglátogatja.

Rautenstrauch-ot Hlatki József jezsuita utasitja rendre,** az igaz, hogy nem sok szerencsével, mert Rautenstrauch egyes kifejezésébe köt bele, a helyett, hogy érdemileg bírálná meg azt a felvilágosodási irányzatot, melynek egyik képviselője Rautenstrauch volt s mely még a kath. hitelveket sem kimélte.

Merz és társai azonban az ár ellen hiába úsztak. Nem volt annyi erejök és befolyásuk, hogy álláspontjuknak az irányadó köröket megnyerjék. Sőt még a pápának sem volt

* Was der Pabst sey. Ein ächtes Bild aus Gotteswort und den Vätern der Kirche. 1782. 8-r., 84 lap.

** Kritik uiber das Betragen der Bischöffe in den k. k. Staaten, in Rücksicht der landesherrlichen Verfügungen in geistlichen Sachen; von Rautenstrauch. Von Hlatki. Ofen, gedruckt mit kön. Universitätsschriften, 1782. 8-r., 32 lap.

elegendő tekintélye, hogy a febronianizmust megtörje vagy legalább feltartóztassa terjedesében. József császár, hogy megczáfolja a vallástalanságáról elterjedt híreket, egy, 1782 máj. 24-kén kiadott nyilatkozatában a római kath. vallás igaz hívének vallja ugyan magát; de épen mint jó katholikus, saját vallásfelekezete érdekeben is, következetesen ragaszkodott egyházpolitikai elveihez.

A császár a szent atyának nem akart engedni semmiben s végre is ez utóbbi volt kenytelen megadni magát. A magyar püspöki kar 1782. apr. 20-kán tartott tanácskozmányában a császár és a pápa közt mutatkozó ellentétek kiegyenlitésének módozatait megállapitván, a pápa a magyar püspökök tanácsára a vitás kérdések megoldását engedékenysége által lehetővé tette.

A magyar főpapok, tapintatos közbenjárásukért a császár elismerését teljes mértékben kiérdemelték, meg is irta a császár, öcsesének, Lipót-nak, Toscanába, 1782. apr. 25-kén, hogy *«j'etais fort content* de la maniere dont le primat et tous les éveques d'Hongrie se sont conduits vis-à-vis du pape»;* de, — a mi már különösebbnek látszik — a pápa is meg volt a püspökökkel elegedve, bizonyára azért, mert megmentették őt a teljes kudarcz szegyenétől, létrehozván, habár áldozatok árán is, közte és a császár közt az egyezséget.

A császár megelégedésének bizonyitékául szolgál az a levél, melyet a pápa eltávozása után 1782. apr. 24-ről keltezve Eszterházy kanczellárhoz és Batthyány primáshoz intézett s melyek közül az elsőt Marczali a *kanczellaria levéltárában* levő eredeti után egész terjedelmében közli

* Arneth: Joseph II. und Leopold von Toscana. Ihr Briefwechsel. I. 105.

munkája függelekeben,* mitsem tudván — ugy látszik — arrol, hogy *megjelent az* nemet es latin párhuzamos szöveggel *nyomtatasban is* s mint *egyáltalán nem ritka nyomtatvány*, megkapható a muzeum könyvtárában.** Megvan a jelen mű szerzőjenek könyvtárában is.

A Batthyány primáshoz intézett levelében a császár abbeli elhatározását tudatja, hogy a primást, a kalocsai érseket és az egri püspököt, érdemeik jutalmazásául a szent-István-rend nagykeresztjével diszíti fel.

Eszterházyhoz pedig a következő jellemző sorokat intézi: «Fejezze ön ki előttük (t. i. a magyar püspökök előtt) különös megelegedésemet s az én nevemben szigoruan hagyja meg nekik, hogy ezentul se térjenek le arról az útról, mely egyedül vezet a lelek üdvére s az alájok rendelt papság kiművelésére es fölvilágosodására s a melyen haladva a népet jó keresztyénekke, egyszersmind hasznos polgárokká nevelhetik. Ez egyedüli czélja minden intézkedésemnek, melyektől — minthogy meg vagyok azoknak jósága és hasznos volta felől győződve — *soha sem fogok eltérni*, s a melyek közé tartoznak az országban levő tevelygő hitfeleknek adott engedményeim is».

József tehát mindjárt a pápa elutazását követő második napon kinyilatkoztatta, hogy soha le nem fog terni arról az utról, a melyen megindult, és ezzel a legérthetőbben doku-

* Marczali i. m. II. 492.

** Briefe Sr. r. k. k. ap. Majestät *Josephs des Zweyten* an S. Exc. *Gr. Eszterhazy*, und S. B. Em. Kard. *Batthyany*. Pest, gedr. mit Eitzenbergerischen Schriften. 1782. Litteræ suæ cæs. reg. ap. majest. *Josephi II.* ad excellentissimum *com. de Eszterházy*, cum iis ejusdem ad eminentiss. card. de *Batthyány* missis. Pestini, literis Eitzenbergerianis. 1782. 8-r., 15 lap. (A nemz. muzeumban levő példány könyvtári jelzete: Hung. h. 2991.)

mentálta, hogy VI. Pius bécsi utazása kárba veszett fáradság volt.

A sikertelen kisérletek, — melyekkel a klerus, élen a pápával, Józsefet föl akarta tartóztatni ujitásaiban, — az irodalomra izgató és bátoritó hatással voltak. Az irók egy része verszenet kapott, s többé nem az egyház körében tapasztalt visszaéléseket, hanem — mitsem gondolva azzal, hogy a vallás milliók és milliók lelkének ád nyugalmat — magát a vallást támadták meg, mint a mely, szerintök, a felvilágosodás terjedésének legfőbb akadályát képezi.

«*Az Izé purgatoriumba való utazása*» czimű gunyirat, — melyet SZEITZ szerint, németből SZACSVAY SÁNDOR, a *Magyar Kurir* szerkesztője ültetett át nyelvünkre,* s mely két kiadásban jelent meg,** — e kornak bizonyára egyik legfrivolabb irodalmi terméke. A névtelen szerző szellemes, eleven tollú iró; irályának folyékonysága és magyarsága által nagyban kimagaslik társai közűl; de modora, melylyel a katholikus hitelveket pellengérre állitja, visszataszitó. A gúny, melyet fegyverül használ, sertő, serti a vallásos érzületet; a tréfa, melylyel előadását fűszerezni akarja, durva, a tisztesség határain messze túl lép.

Művét «pater patricius præputius FAST urnak, az eretnekek tüzes ostorának, a környül-metéletlenség buzgó oltalmazójának, a klastromok erős gyámolának, a lelkek hatalmas pásztorának» ajánlja és szenteli. «Méltóztasson — irja

* MÁRIAFI: Igaz magyar. II. R. 40. — III. R. 44.

** Az első kiadás czíme: Az—Izé—purgátoriumhoz-való utozása. 1786. *Sz. S.* (NB. A szerző nevének kezdőbetűi.) 8-r., 64 lap. — A második kiadásé: Az—Izé—purgátoriumba-való utazása. 1787. 8-r., 48 lap. (NB. A szerző nevének kezdőbetűi a második kiadás czímlapjáról hiányzanak.)

ajánló levelében — ezen jelenlévő utleirást, — a mely, a mint én reménylem, a benne lévő igazságokért az úrnak egészen meg fog tetszeni, — papi szárnyai alá venni, éljen ezzel — ha talán valahol a maga erős igazságaival bé nem érné — mint egy legerősebb s legújabb igazsággal, hogy az eretnekeket és naturálistákat — Isten ne hagyj el! — a purgatóriumnak lételéről meggyőzze.»

Az iró, mint művének czíméből is kivehető, szent Péter segélyével és paszszusával utazást tesz a pokolban és a purgatóriumban. A pokol kapujat egy jezsuita őrzi. Kérdi tőle, hová megy? A purgatóriumba — feleli az útazó. Oda ugyan be nem mégy — mond a jezsuita, — mert gyónás es utolsó kenet nelkül haltál meg; hanem indulj arra lefelé a pokolba, ott a te helyed. Erre felmutatván szent Péter útlevelét, mégis bejut a purgatóriumba. Annak a kapujában nagy dulakodás folyik. Azok akarnak oda erővel bejutni, kik a földön klastromokra, oltárokra és lelki misékre sokat áldoztak, gyakran nyertek bűnbocsánatot, drága pénzen vásároltak dispenzácziókat, szóval a szent cselekedeteket szorgalmasan gyakorolták; de biz ezek nem jutnak be, mert az afféle cselekedetek nem mentik meg a halandót a pokoltól.

A purgatóriumban, — melynek falai papirosból: pápai bullákból es bűnbocsátó levelekből készültek, — csak úgy hemzseg a sok pap, épen mint a pokolban. Nagyon csodálkozott ő ezen, mert azt hitte, hogy a papok «az eretnekek üldözéseért, a milliomszor elhadart Miatyánkért, Avemáriákért» egyenesen mennek az égbe. A pápák is ott vannak a purgatóriumban, s ők még jobban gyötörtetnek, mint a közönséges lelkek.

A lélek, a ki az útazót szent Péter megbizásából kalauzolja föld alatti utjában, a purgatórium eredetéről felvilágosítja őt. «Minthogy — úgymond — a pápista vallás terjedésekor

igen sok emberek állottak papoknak, kivált szerzeteseknek, mivel az a henye, hivalkodó élet ínyek szerént esett, a rendszerént való adakozásból pedig ki nem tölt, hogy oly nagy számu hivalkodók alkalmatosan s bővön élhettek volna: tehát gondoltak mindenféle útakat-módokat, melyek között a purgatórium legderekabbnak s legjobbnak tetszett.» De a purgatórium most nagy veszedelemben forog. «A földön uralkodik egy hatalmas monarcha, a ki a papok számát kisebbíti, a klastromokat elrontja, a vallással való visszaéléseket eltörli és ekképen nagy kárt okoz a purgatóriumnak.» «Ha majd a nagy József — folytatja tovább a lélek — a vallásbeli türedelmet megengedi, nem ér ötven esztendőt, hogy megvilágosodnak, a tudatlanság sötétsége eloszol, semmi hijábavaló dolgot nem hisznek, és ekképen a purgatóriumnak is vége lészen.»

Az «Izé purgatóriumba való utazásával» egykategóriába esik «*Zakkariásnak a pápa titkos iró-deákjának Rómából költ levelei*» czímű gúnyirat,* melynek szerzője — Szeitz állítása szerint — szintén Szacsvay Sándor, a *Magyar Kurir* szerkesztője volt. **

Zakkariás szinten rendkivül eleven észjárásu író: de oly mosdatlan száju, kifejezéseiben annyira pórias és obszcen, s iránya oly mértékben sértő, hogy ezen tulajdonságainál

* Zakkariás-nak a pápa titkos iró-deákjának az austriai tartományokban lett vallásbéli meg-világosításról, Romából költ levelei az ö lelki barátjaihoz. Ki-adattattak egy eretnek-által. Fordíttattak olasz-nyelvből. 1786. 8-r., XVI + 182 lap. — Szeitz szerint Nagy-Győrben nyomatott, «jóllehet azt a bécsi czenzura meg nem engedte, kivált mivel már akkor a német is (t. i. a német kiadás is) meg volt tiltva, a magyar pedig még a németnél is vastagabb és mocskosabb». (Máriafi: Igaz magyar. III. R. 44.)

** Máriafi: Igaz magyar. II. R. 40. — III. R. 44.

fogva müve bizonyos nemet az undornak kelti fel. SZEITZ az IZL könyvevel együvé kottette «es kivül ezt a titulust tétette rá: «Két Disznósdi». *

A pápa titkos iródeákjának minden állitását megforditva kell erteni. Szörnyűködve tárgyalja a József-féle felvilágosodás vészes következményeit; de azzal a világos czélzattal, hogy ep az ellenkezőröl győzze meg olvasóját, mint a mire kapaczitálni látszik. Olyan, mint a sanda mészáros: nem oda vág, a hova néz.

Egyik leveleben például szemere hányja Józsefnek, hogy a sajtószabadságot behozta, a minek következtében a hitetlenseg napról-napra erősebben terjed. «Ezelött állhatatos hittel hitték a föbb familiák is a boszorkányokat, csudákat es a csudatévö kepeket, most pedig egynehány tiszteletremeltó öreg excellentiás urakat kivévén, szegyenli még csak a paraszt is az ilyen gyermekségeket.»

Egy másik levélében keservesen panaszkodik, hogy a dispenzáczió jogától megfosztotta József az apostoli széket s ez által «a pápa kincstartó erszényen oly lyukat szakasztott, a melyet, ha a kardinálisok kollégioma szabó czéh volna is, soha bé nem lehetne foldani».

Majd neki ront EYBEL-nek, a ki a gyónást el akarja törölni. Ennek az istentelen embernek «egy ördög, talán ugyanaz, a mely a gyóntató székben szokott ülni, és a hiveknek azt sugja, hogy bűneiket hallgassák el, azt sugta fülebe, hogy az ő kegyes láncsaját végye kezébe, és a szent gyónás ellen inditson véres harczot».

Az átkozott felvilágosodásnak tulajdonit minden szerencsétlenseget, például hogy a szentek képei «most csak úgy tartatnak, mint valamely fuser képrajzolónak a rajzolás

* MÁRIAFI: Igaz magyar. III. R. 45.

tudományát gyalázó munkái», vagy hogy a purgatórium összeomló félen van, vagy hogy a szent misére nem adnak az emberek semmit, s «ha talán még imitt-amott vagynak is, akik misét olvastatnak, még azok is sokkal csalárdabbul és roszabbul alkusznak reá, mint a zsidók akármely ócska ringy-rongy darab matériára, vagy nyulbőrre.»

Végül Józsefnek a következő tanácsot adja: «Küld számkivetesbe a megvilágosodást a te birodalmadból; helyheztesd vissza a barátokat ismét klastromaikba; építtess nékiek még többet is; függeszsz ajándekokat az oltárokra; a templomokra ajándekozz gazdagon; engedj teljes erőt venni a babonaságnak es a regi megrögzött hibás ítélettételeknek; vesd alá magadat a szentséges pápának; állítsd fel a jezsuiták szerzetét es — engedd őket nyakadra ülni: ugy osztán bezzeg legnagyobb és legbölcsebb uralkodónak fognak téged festeni minden leveleikben, melyeket irandók lesznek. Vedd szivedre a te tartományaidnak javát es boldogságát. Lehet-é valamely nep boldog, a melynek esze van? és a melytől csak kevés adó csikartatik ki a papok számára? a mely bucsut nem járhat? az oltárok szarvaira ajándekait fel nem rakhatja? es a mely könnyes szemekkel nezi az elpusztult klastromokat es az urnak szellyelhányattatott oltárait? Soha sem! Mi módon tudhatod meg azt, hogy mi tegye a te alattadvaló nepet boldoggá? Tudakozd meg a jezsuitákat, ők meg fogják neked mondani!»

Ilyenfajta gunyiratok után szinte jól esik olvasnunk Bartholottus es Vitola komoly, gunyorosságtól mentes műveit.

Bartholottus és Vitola, *mindketten a róm. kath. klerus tagjai voltak*, amaz theologiai tanár, ez plébános. Felszólalásuk épen állásuknál fogva birt különös nyomatekkal. Minthogy a felekezetek közt mutatkozó ellentétek kiegyen-

ltesen fáradoztak: minden felekezetből csatlakoztak hozzájok a békeszeretők és a türelmes gondolkozásúak, söt nem az ő felekezetökhöz tartozó papok gondoskodtak róla, hogy műveik a magyar közönség körében elterjedjenek. Bartholottus nagy tudományos apparátussal készült, rendszeres művet DÉSI JÓZSEF, somosdi prédikátor s a marosszeki ref. traktus jegyzője.* Vitola könnyebb modorban, de nem kevesebb alapossággal írt brosürjét SZERENCSI NAGY ISTVÁN, győri ref. prédikátor ültette át nyelvünkre.**

«A czél — írja Bartholottus, — melyre nézve én, katholika vallásbeli és papi személy, ezt a kedves és kellemetes vizsgálódást pennámra vettem, nem egyéb, hanem hogy

* Világi és ekklésiai visgálódas, mellyben a lelki-esméretnek szabadságáról, és a római s német országi edgyesült birodalomban bé-vétetett vallásoknak békességes el-türéséről, az ekklésiai és világi törvények szerént vetélkedtetik; ismét a nem egyezett görög valláson lévőknek állapottyokról tudakoztatik. Készítette BARTHOLOTTUS NÉP. JÁNOS, a könyveknek megvisgálására rendeltetett tsászári és királyi commissiónak assessora, a bétsi közönséges théológiai társaságnak visgálója, a keresztyén vallásnak doktora, és annak ez előtt rendes és közönséges prófessora. Magyarra fordította n. Erdély országában a nemes Maros széki réform. traktusnak ord. nótáriussa DÉSI JÓSEF. Kolosváratt. Nyomt. a réform. koll. betűiv. 1784. 8-r., XIII + 276 lap.

** A mű eredetijének czíme: Schreiben eines österreichischen Pfarrers über die Toleranz nach den Grundsätzen der katholischen Kirche. Gedr. mit Sonnleithnerischen Schriften. (24. Herbstmonat, 1781.) 8-r., 37 lap. — Az első magyar kiadás czíme: A tolerantziáról, a katholika anyaszentegyháznak hitbéli fundamentumos tudománya szerint, egy austriai plébánusnak német nyelven írt levele. Némely katholikus keresztényeknek kívánságokra magyarra fordíttatva. Béts. Nyom. Szonleithner betűivel. 1781. 8-r., 56 lap. — A második magyar kiadás czíme ugyanaz. Megjelent «Posonyban és Kassán, Landerer Mihály költségével. 1782.» 8-r., 48 lap.

minden katholikusok, főképen pedig azok, kikre a lelkek idvessége körül forgolódó szent hivatal vagy eddig bízatott, vagy ezután ajánltatik, a különböző vallások iránt való szeretetet szívokbe hatalmasan beoltani serenykedjenek, hogy e szerint mindnyájan, ha szinten vallasuknak külső gyakorlásaban különböznek is, mindazáltal a külső társaságra nézve egyességben és boldogúl élhessenek.»

A nemes gondolkozású író e czél elérése végett a lelkiismeret szabadságát, a józan ész, az egyházi törvények s egyházi tekintélyek véleménye alapján igazolja. Tárgyilagosságát mi sem bizonyítja inkább, mint hogy bevallja, miszerint a katholikusok, türelmetlenségök által a legtöbbet vétettek a lelkiismeret szabadsága ellen s épen «türelmetlenségökkel teszik türhetetlenné saját vallásukat». Az igaz hit diadalát, a vallás egységet csak toleranczia által lehet elérni. A türelmetlenség az államok boldogulásának utjában áll. Német-, Franczia-, Spanyolországban a vallás nevében elkövetett vérontások az illető államok fejlődésének rovására történtek.

A protestáns felekezeteknek a szerző igazságot szolgáltat, s ezzel világos jelét adja nemcsak kifejlett jogérzületének, hanem ritka öszinteségének is. Valóban a legnagyobb tiszteletet illeti meg azt az írót, ki daczára annak, hogy egy felekezet szolgálatában áll, föl tud emelkedni odáig, hogy az abszolut igazság mértékével igyekszik egyrészt saját felekezetének hibáit, másrészt a többi felekezetek érdemeit meghatározni. Szerinte a reformáczió üdvös hatással volt a katholiczizmusra és az egész emberiségre. «Ha a reformátorok — úgymond — ezelőtt mintegy harmadfélszáz esztendőkkel a sok rendbeli babonaságok ellen trombitát nem futtanak volna: bizonyára mind a babonaság, mind pedig annak szülő anyja, a tudatlanság, sokkal nagyobban és

szélesebben uralkodnának, és az egész világ siratná a maga czifra babonaságait. Mert ámbár a reformátoroknak sokféle hirtelenkedésöket és minden dolgaikat, sem én, sem azoknak értelmesebb követői nem javalhatjuk is: ugyancsak a vallásnak megujitásával, melyet azok kezdettenek, hogy mind a tudományokra, mind *a katholika vallásra igen nagy haszon ne következett volna*, az iránt kételkednünk nem engedi mindeniknek jelen való állapotja, melyben csak az egy emberséges mérséklésnek zabolája kivántatik.»

A protestánsok vallásszabadságát, Bartholottus szerint, világi törvények és békekötések biztositják, melyekkel szemben a pápai dekretumok és a tridenti zsinat végzései hatálytalanok és érvényeseknek nem tekinthetők. Hogy pedig a protestáns vallás szabad gyakorlatának megtűrése által az uralkodó, advokátusi kötelességét szegné meg, ezt határozottan tagadja.

A pápa hatalmi körét illetőleg, Bartholottus Febronius felfogásához csatlakozik s mig egyrészről az egyház körüli felségjogokat egész terjedelmökben elismeri, másrészről a pápa hatalmát megfelelőleg korlátozandónak tartja.

József egyházpolitikájáról teljes elismeréssel nyilatkozik s ugy a türelmi rendeletet, mint a császár többi rendeleteit feltétlenül helyesli. A mi különösen az Unigenitus-bullának az osztrák provincziákban való kihirdetésére vonatkozó tilalmat illeti, ezt fölötte hasznos, söt szükséges intézkedésnek nyilvánitja, a mennyiben az emlitett bulla vallási villongások forrását képezhetné.

Mig Bartholottus a vallás lényegére és különösen a kath. hit egyedül üdvözitő jellegére csak ugy odavetőleg reflektál: Vitola, a maga röpiratában szigoru dogmatikus álláspontra helyezkedik s kiindulási pontul fogadja el az igaz és egyedül üdvözitő hit, valamint a többi hit közt mu-

tatkozó ellentetet, egyedül üdvözítő vallásnak a róm. kath. vallást jelentvén ki s a mennyiben igaz és hamis vallást különböztet meg, igaznak csupán saját vallását tekintven.

Vitola eme kiindulási pontja a türelem elvével bajosan egyeztethető ugyan össze s a türelemnek a gyakorlatban való érvényesítését kétessé teszi; de, — a mi méltán kelthet csodálkozást, — következtetései, az akkori viszonyokat tekintve, a lehető legliberálisabbak s a felekezetek közti békesség előmozdítására igen alkalmasok.

A következő három kérdést veti fel Vitola: «1. Vajjon az igaz katholikusnak szabad-e a hamis vallásban lévőket megszenvedni? 2. Meddig mehet ez a megszenvedés az Isten megbántása nélkül? 3. Vajjon minden e féle megszenvedés a katholika anyaszentegyháznak nincsen-e ártalmára?»

Az első kérdésre azt feleli, hogy jó katholikusnak csak az tekinthető, ki a hamis vallásban levőket is megszenvedi. Keresztyén és üldöző, két egymást kirekesztő fogalom, a melyet lehetetlen együtt gondolni. A második kérdésre nézve kimondja, hogy az eretnekek ellen semmi más fegyverrel nem kell élni, csupán csak azzal, melyet Krisztus adott az egyház kezébe. Végre a harmadikat akként dönti el, hogy az eretnekség az anyaszentegyháznak kárt nem okozhat; a mik kárt okoznak neki: a papok botrányos visszaélései, pl. a képek babonás tisztelete, a fraternitások, meses ereklyék stb. A legtöbb visszaélést követtek el, szerinte, a barátok. Az üldözésekben is az övék a főérdem: az inquizíció hasonlóképen az ő művök volt.

A szerző szabadelvűsége azonban a következő szavakban kulminál: «Miért kelljen nékem az én felebarátomat azért gyűlölnöm, hogy ő az ő lelkére nézve halálos beteg? A hit Isten ajándéka. Mikor valakit a mi atyánkfiai közűl

látunk, hogy néki nincs hite, akkor tartozunk a minden jóknak adóját kérni, hogy azt adja meg néki; de senkibe is azt bottal belé nem verhetjük. A vallásnak lakóhelye a szív, azt pedig nem lehet kényszeríteni».

Vitola tehát, mint az előadottakból látható, katholikus szempontból tárgyalja a vallási türelmet. Egy «hazafi» ellenben ugyanezt a kérdést — vonatkozással József türelmi rendeletére — egyetemesebb szempontból veszi szemügyre. «*Tribut der Dankbarkeit*» czímű röpiratában* egész elragadtatással beszél az említett rendeletről, mint a mely nemcsak szellemi és erkölcsi, de anyagi tekintetben is a legüdvösebb hatással lesz a birodalom fejlődésére. József sok kitünő intézménynyel boldogította már népeit; de, szerinte, egy sem ér fel a vallási türelmet biztosító ama rendeletével, mely az emberek legszentebb jogát állítja helyre.

Hasonló szellemben van írva a «*Fundata benigni tolerantialis decreti sequela*» stb. czímű röpirat is,** melynek ismeretlen szerzője (L. R.) megelégedéssel konstatálja, hogy a király (?) belátva az intoleránczia veszedelmes következményeit, megirtózva a vallásháboruk által előidézett verontásoktól s fölismerve a különbséget az isteni és a világi ítélőszék elé tartozó dolgok közt, a lelkiismeret körébe tartozó ügyekre nézve a világi hatalom illetékességét megszüntette s a szabad vallásgyakorlat biztosításával mintegy utasította alattvalóit, hogy lelkiismeretökkel az Istennek számoljanak. Az apostoli király felfogása annál helyesebb,

* Tribut der Dankbarkeit für die von Ihro Röm. Kais. Majestät dem zweyten Joseph eingeführte Toleranz in kaiserl. königlichen Staaten von einem allgemeinen Patrioten. 1782. 8-r., 44 lap.

** Fundata benigni tolerantialis decreti sequela regi apostolico et regno Hungariæ inclyto dicata ab anonymo, fideli tamen regis subdito et bonum publicum zelante regni concive. 1782. 8-r., 18 lap. (Megjelent Pesten Eitzenbergernél.)

mert nemcsak a szentirásban foglalt igazságokon, hanem egyszersmind a beczikkelyezett becsi és linczi békeszerződéseken, országos törvényeken alapúl.

Az ismeretlen szerzővel a felvilágosodás korában az emberek nagy többsége bizonyára egyetértett. *Anonymus Jurisperitus* azonban nem tartozott a többséghez.[1] Ő «barbár, zavart és aluszékony elme szüleményének» deklarálja a fennebbi iratot s hogy megdöntse annak állításait, szintén a szentirásra, pozitiv törvényekre és egyházi dignitáriusok pásztorleveleire hivatkozva, elmondja röviden mindazt, a mit a türelmetlenség ő előtte már ezer meg ezerszer ismételt.

Anonymus Jurisperitus felszólalása, — melyre Wallaszky Pál, evangelikus prédikátor, a «*Conspectus reipublicae literariae in Hungaria*» (Buda, 1808.) hirneves szerzője felelt meg,[2] — egy kis diszszonancziát idezhetett ugyan elő a közhangulatban: de ezt a diszszonancziát elnyomták a protestánsok közmegelégedésének hangjai.

Protestáns részről a türelmi rendelet kiadatása alkalmából nagy számmal jelentek meg az elismerő és hálálkodó nyilatkozatok.

Ilyen volt egy «*hálás protestáns*» Pozsonyban megjelent, német nyelvű röpirata,[3] melyet Kónyi János, a népies iskola tagja, az uj Zrinyiász szerzője magyarra is leforditott,[4] s melyben midőn a hálás protestáns József jóteteme-

[1] *Anonymi Jurisperiti* examen opusculi Pestiensis inscripti Fundata benigni tolerantialis decreti sequela etc. 1782. 8-r., 34 lap.

[2] Vindiciæ opusc. Pestiensis inscripti Fundata b. tolerantialis decreti sequela. Pest, 1782.

[3] Der dankbare Protestant gegen seinen duldenden Kaiser. Von *J. A. v. W.* Josepho II. toleranti. Pressburg, bey Johann Michael Landerer. (1781.) 8-r., 16 lap.

[4] A hálādatos protestans az őtet szenvedhető tsászárjához.

nyeit megköszöni hitsorsosai nevében, inti egyszersmind őket, hogy magukviseletével bizonyitsák be, hogy József kegyeire érdemesek voltak: a császár rendeleteinek engedelmeskedjenek; az adót jószivvel fizessék; ha kell, véröket is áldozzák fel az uralkodóért s a katholikusok és a többi felekezetek iránt atyafiságos indulatot tanusitsanak. Ha — úgymond — a protestánsok így viselik magukat: az ország békessége helyreáll s Ausztria hatalmától ellenségei rettegni fognak.

Ezekre a tanácsokra azonban SONNEBERG GYULA Bécsből szintén egy külön röpiratban* azt feleli, hogy «a hálás protestáns» oktatására nincs semmi szükség, mert a protestánsok úgy is tudják, mivel tartoznak kegyelmes uralkodójuknak.

Igazi ékesszólással ír a toleránczióról a «*Magyar öröm*»** ismeretlen szerzője. «Jöjjetek ki, — így kiált fel, — ti setetben ülö, gyászruhákban járó szegény árva eklezsiák, kik olyak vagytok, mint a pásztor nélkül való nyáj, melynek nincsen vezére, mint az árva, kinek nincsen édes atyja, mint az ügyefogyott, kinek nincs biraja, mint a fészketöl megfosztott madár, melynek nincs nyugodalma. Jöjjetek ki, és örvendjetek e királynak, mert templomot hágy néktek épittetni, papokat enged vitetni, mint jó atya, megtanít imád-

Magyarra fordította *K. J.* Nyomt. Budán, Landerer Katalin özvegyének betűivel. 1782. 8-r., 28 lap.

* Bemerkungen eines dankbaren Protestanten über den dankbaren Protestanten gegen seinen duldenden Kaiser. Von *J. A. v. W.* Von JULIUS VON SONNEBERG. Wien, bey Joseph Edlen von Kurzbeck. 1782. 8-r., 10 lap.

** Magyar öröm, mely a felséges II. Jósef tolerantiáról kiadott kegyelmes parancsolatja alkalmatosságával iratott *M. M.* által. Pesten. 1782.

kozni, kik most sokan azt sem tudjátok, van-e Isten, van-e Krisztus.»

A fennebbi iratokkal egykategóriába sorozhatók a protestánsok háláját tolmácsoló alkalmi egyházi beszedek, valamint azok a füzetek is, melyekben egyik-másik egyház uj imaházának megnyitása, a türelmi rendelet kihirdetése, valamint a császár nevenapja alkalmával tartott ünnepelyes istenitisztelet van leírva.

A dunamelleki helv. hitvallásu szuperintendenczia által a dömsödi templomban rendezett hálaünnepelyen Tormási János, a halasi eklezsia papja, a dunamelleki szuperintendenczia történetirója;[1] a borsodmegyei reformátusok által a miskolczi ref. templomban rendezett hála-istenitiszteleten Miklós Sámuel, miskolczi ref. tanár;[2] a löcsei evang. gyü-

[1] A szorongattatások között, enyhülést óhajtó Izrael népének, a szabadúlás iránt, isteni igéret által lett biztatása mellyet a tsászári, és királyi apostoli felségnek, a lelki isméreten való uralkodást tilalmazó, 1781-dik esztendöben, Mind szent havának 29-dik napján költt, kegyelmes rendelése után, a Dunán innen és túl lévö, helvetica confessiót tartó superintendentia részérül, tartattatott hálá-adás alkalmatosságával, a dömsödi templomban, rövideden le-rajzoltt, 1782-dik esztendöben, Böjt más havának 24-dik napján Tormási János az halassi réformáta eklésiának lelki tanítója. Pesten, 1782. 4-r., 28 lap.

[2] Hálá-adó beszéd, mellyet felséges II. Józsefnek a vallásbéli türhetöségröl, istenesen tett rendelésének nemes Borsod vármegyében közönségesen lett ki-hirdettetésekor mondott Miklós Sámuel a reformatusok templomában 1782-dik esztendöben szent György havának 21-dik napján Miskoltzon. Posonyban, Landerer Mihály költségével. 8-r., 32 lap. — Ezt a beszédet, Miklós összes halotti oráczióival együtt Barczafalvi Szabó Dávid 1790-ben újból kiadta a következö czím alatt: «Miklós Sámuel minden halotti oratzióji azon edj oratziojával edjütt meljet a keresztyéni türelemröl valo császári kegyelmes parantsolat kihirdetésének alkal-

lekezetben HERMANN JÁNOS,[1] a csallóköz-somorjaiban PALUMBINI JÓNÁS SÁMUEL,[2] a köszegiben ASBÓTH JÁNOS GOTTFRIED,[3] a nagyváradi ref. gyülekezetben KERESZTESI JÓZSEF,[4]

matosságával mondott. Halála után rendbe szedte és közre bocsátotta BARTZAFALVI SZABÓ DÁVID. Posonban és Komáromban, 1790. Weber Simon Péter.»

[1] Würdige Gesinnungen bey den glücklichen Veränderungen in unserm Vaterlande wurden an dem durch die Allerhöchsten Kaiserlich-Königlichen in Religionssachen ergangenen Verordnungen veranlassten, und den 3-ten Februar 1782. gehaltenen Dankfeste der Evangelischen Gemeine in Leutschau vorgestellt und empfohlen von JOHANN HERMANN ordentlichen Prediger daselbst. Leutschau, gedr. in der Michael Podhoránszkyschen Buchdruckerey. 4-r., 24 lap.

[2] Der heilsame Gebrauch der Freyheit das Wort Gottes lehren und hören zu können: wurde in der Ersten Versammlung der evangelischen Gemeine zu Sommerein in der Schütt am Sonntage Cantate, als den 18. May des 1783 Jahres über die ordentliche Epistel Jakobi 1, v. 16 etc. etc. vorgestellt, und nun auf Verlangen und zur fernern Erbauung seiner lieben Zuhörer herausgegeben von demselben Seelsorger JONAS SAMUEL PALUMBINI. Pressburg, bey Simon Petrus Weber. 4-r., 24 lap.

[3] Die erste Predigt bey der glücklichen Eröffnung des freyen Gottesdienstes, in der Evangelischen Günser Gemeine im Jahr 1783. den 1 ten Junii, gehalten von JOHANN GOTTFRIED ASBÓTH ihrem damaligen ordentlichen Prediger. Oedenburg, gedr. bey Johann Joseph Siess. 4-r., IV+24+10 lap.

[4] Új teremtett állat, mellynek ábrázatjában midőn a nagyváradi reformáta ekklésia felséges II. Jósef római tsászár, és valójában apostoli király vallás szabados gyakorlás iránt ki-adott kegyelmes parantsolatjának ereje szerént, 1784-dik esztendőnek első napján, régi árvaságának gyásszából le-vetkezvén, az isteni tiszteletnek fel-állásával, egy valóságos új öröm esztendőt szentelt vólna; a keresztyén embert első tanításban le-festve elő-adta, KERESZTESI JÓSEF, ezen ekklésiának hivatal szerént való l. tanítója, t. n. és v. *Boros-jenői Tisza Istvân*, és *László* urfiaknak Várad-Olasziban lévő házok udvarán fel-vont sátor alatt. Nagy-

a váradolasziban ugyanaz [1] tartotta a türelmi rendelet kibocsátásakor az alkalmi beszedet, mely mind megjelent nyomtatásban is.

Keresztesi a Váradon, Tisza István és László házuk udvarán felvont sátor alatt tartott istenitiszteletet részletesen leírja naplójában, megjegyezvén, hogy az volt 123 esztendő óta az első prot. istenitisztelet Váradon s hogy az ő prédikácziója a konzisztórium jóváhagyásával látott napvilágot.[2] A Várad-Olasziban elmondott prédikácziójáról pedig Keresztesi azt írja naplójában: «A József napján elmondott prédikácziónak kiadására is magok a romano-cath. urak kényszeritének, mely hasonlóképen Miller úr által megvizsgáltatott (NB. Miller Ferdinánd, nagyváradi akademiai tanár volt a czenzor) és hírem nélkül a consiliumra felküldetett és helybenhagyatott. Ezen prédikácziók (t. i. a váradi és a váradolaszi prédikácziók) kinyomtatására sokan ajánlották magokat, de az utána való járást akarván elkerülni, többnyire a magam költségén jöttek ki Váradon. Az újesztendeiből 1300 s a József napiból 1060, melyeknek nagy része ajándokon osztatott el». [3]

Váradon nyomt. Bálent Ignátz püspök könyvnyomtatója által. 4-r., 32 lap.

[1] Attyafiait békességre intő Jósef, kinek képében a felséges II. Jósef római tsászárt, Magyar, Cseh, és más országok, ditsősségesen uralkodó királlyát, a vallás szabados gyakorlásban szükséges keresztyén egymást el-tűrés iránt ki-adott kegyelmes parantsolatja szerént le-írta, és mindeneket az ő parantsolatjának megtartására Nagy-Várad Olasziban 1784-dik esztendőben, Böjt-más havának 19-dik napján tartatott Jósef napi gyülekezetben, intett Kereszt[e]si Jósef az ott lévő, helv. confessiót tartó ekklésiának méltatlan lelki tanítója. Nagy-Váradon, nyomt. Bálent Ignátz püspök könyvnyomtatója által. 4-r., 14 lap.

[2] Kereszt[e]si: Krónika. 44. l.

[3] U. o. 76. l.

Megjelentek továbbá Torkos Mihály ev. szuperintendensnek a pozsonyszentgyörgyi ev. templom,* Szabó Sámuel nagyenyedi tanárnak és Benkő Ferencz nagyszebeni lelkesznek (majd később a nagyenyedi főiskola tanárának) a nagyszebeni ref. templom,** Szalai Sámuel tiszáninneni ref. szuperintendensnek és Megyaszai Gyula János-nak a báji

* Der überschwengliche Segen derer, unter welchen Gott selbst in seinem Hause ein Gedächtniss seines Namens gestiftet, wurde bey feyerlicher Einweihung des neu-erbauten Evangelischen Bethauses in der königl. freyen Stadt St. Georgen den 12. Oktober des 1783. Jahres am 17. Sonntage nach dem Feste der heiligen Dreyeinigkeit vorgestellt von Michael Torkosch der Evangel. deutschen Gemeine in der k. freyen Stadt Modern Prediger, und des Pressburger Distrikts Augsp. Conf. Superintendenten. Pressburg, gedr. bey Simon Petrus Weber. 4-r., 31 lap.

** 1-ső czím: Szent tanítás, a mellyet a nagy szebeni legelső ujj reformatum templomnak fel-szentelése alkalmatosságával tett XXVI-dik 9-bris 1786-ban Szabo Sámuel n. enyedi első theol. professora. — Főczím: A mostani ditsőségesen uralkodó felséges tsászár, II. Josef, Erdély országa fejedelmének, kegyelmes engedelméből épült n. szebeni ref. templomnak fel-szentelésekor mondott szent tanítások. Mellyeket, isten ditsóségére, ez isten házának emlékezetére, és az itten lévő ekklesiához való búzgó szeretteteknek meg-bizonyításokra méltóságos l. b. *Varggasi Daniel István* ur, a felséges tsászárnak belső titok tanátsossa, ő excellentziája, mint az isten háza jól-tévő tútora, és élete drága uri párja méltóságos *groff Mikes Anna* aszszony ő excellentziája, az isten házának kegyes dajkája ki-nyomtattattak Kolosváratt a ref. kollegyiom betűivel, 1787. — 3-dik czím: A keresztény szeretetnek egyik nevezetes emlékeztető oszlopa. Mellyet a szent háromság igaz istennek, a nagy szebeni reformata szent ekklesia 1786-dik esztendőben, szent András havának 26-dik napján, templomot szentelvén; emelt e második tanításban Benkő Ferentz az erdélyi m. reform. fő consistoriumnak tagja, és a n. szebeni ref. ekklesiának papja. Kolosváratt, 1787. 4-r., 64 lap.

ref. templom.[1] SCHOLTZ JÁNOS-nak a matejóczi ev. templom fölszentelési ünnepén tartott predikáczióik.[2]

Végre a *pozsonyi*,[3] a *soproni*,[4] a *késmárki*,[5] a pozsony-

[1] Isten hajlékaihoz való menetelre az hivő léleknek buzgó szorgalmatossága, avagy: olly idvességes elmélkedés mellyet a báji ujjonnan épült templomban: annak Isten ditsősségére való fel-szenteltetésének alkalmatosságával el mondott. SZALAI SÁMUEL, a Tiszán innen való helvetica confessiót tartó eklésiáknak superintendense, és a miskóltzi eklésiának prédikátora. 1784-dik esztendőben Mind sz. havának 10-dik napján. Pesten, nyomt. Trattner betűivel. 1786. — A helv. confessio szerint reformaltatott báji szent eklésiában tekintetes nemzetes és vitézlő *báji Patay Sámuel* ur, buzgó szorgalmatossága és tulajdon maga költsége által Isten ditsősségére építtetett szép alkotmány templomnak, 1784-dik esztendőnek Mind sz. havának 10-dik napján. Nagy gyülekezetben, isteni tiszteletre tartozó czerimoniákkal lett fel szenteltetésének alkalmatosságára készittetett edjik együgyü predikátzio. Mellyet akkorra írt, és emlékezetre ajánl a tekintetes urnak, mint fő pátronusának, és az egész tekintetes uri háznak régi örökös és hív szolgája, MEGYASZAI GYULA JÁNOS. Pesten, nyomt. Trattner betűivel. 1786. Folytatólagos lapszámozással. 4-r., 46 lap.

[2] Predigten zum Beschluss des Gottesdienstes im alten, und bei Eröffnung desselben im neuen Bethause vor der Evangelischen Gemeine in der XVI. Stadt Matthsdorf gehalten von ihrem Prediger JOHANN SCHOLTZ im Jahr 1787. Leutschau, gedr. bey Michael Podhoránszky. 1788. 4-r., 34 lap.

[3] Második Jósef tsászár és király ő felsége neve napján *Posonban* 1882 eszt. tartandó hálá-adó isteni szolgálatra alkalmaztatott szent énekek. 4-r., 4 lap.

[4] Cantate, welche bey dem höchsterfreulichen Namens-Gedächtnisse Ihrer Kaiserl. Königl. Apostolischen Majestat Josephs des Zweiten zum innigst demüthigsten Dank für die in dem Königreich Hungarn allergnadigst publicirte Religions-Vertraglichkeit in dem Evangelischen Bethhause zu *Oedenburg* den 19. Märzmonath 1782. musikalisch abgesungen wurde. Gedr. bey Johann Joseph Siess. 4-r., 4 lap.

[5] Gott allein die Ehre, und dem Römischen Kayser Josepho

megyei *bazini*,[6] a *győri*,[7] a *rajkai*,[8] a szepesmegyei *nagylomniczi*,[9] a sopronmegyei *ágfalvi*,[10] a *rozsnyói*,[11] a

dem Zweiten, Unserm Allergnädigsten König und Herr, alle Treue und Gehorsam wollte bey dem Danck-Feste, über die mildesten Begünstigungen, eine Protestantisch-Evangelische Gemeine in *Kaysersmarckt*, anno 1782. den 24 Hornung, am Sontage Reminiscere, in einem geringen Liede bringen. I. W. Leutschau. Gedr. in der Michael Podhoránszkyschen Buchdr. 4-r., 4 lap. — Das Göttliche Andencken unter der Glorreichen Regierung Josephi des Zweiten Römischen Kaysers, unsers Allerhuldreichsten Monarchen wollte bey dem öffentlichen Danck-Feste anno 1782. den 24. Februarii weiter fortsetzen eine Protestantisch-Evangelische Gemeine in *Kaysersmarckt*. Leutschau. Gedr. bey Michael Podhoránszky. 1782. 8-r., 4 lap.

[6] Zwey Kirchenlieder, für die Feyer des ersten evangelischen Gottesdienstes, nach erlangter allergnädigster k. k. Erlaubniss, bey der neuzuerrichtenden deutschen Gemeine der kön. freyen Stadt *Pösing*, auf den 1. Christmond, 1782. zum öffentlichen Absingen bestimmt. Pressburg, bey Franz Augustin Patzko. 1782. 8-r., 8 lap.

[7] N.-*Győr* szabad királyi városában lévő evangelikus gyülekezettől 1783-ban pünköst havának 4. napján reggeli 7 órától fogva 9-ig tartandó első isteni tisztelet rende. Szerzé Nagy István. Győr, 1783. 8-r., 8 lap. — Ordnung der von der evangelischen Gemeine in *Raab* den 4-ten May 1783. von 9½ bis 11½ Uhr vor Mittag zu haltenden ersten gemeinschaftlichen Andacht. H. és é. n. 8-r., 4 lap.

[8] Gesänge zur ersten gemeinschaftlichen Gottesverehrung im neuerbauten Bethause der Evangelischen Gemeine des königl. erzherzoglichen Marktfleckens *Rakendorf* am 19. September 1784. als am 15. Sonntage nach dem Dreieinigkeitsfeste. Pressburg, gedr. bei Simon Peter Weber. 8-r., 8 lap.

[9] Lieder, welche bey dem ersten Gottesdienste, in dem, durch Gottes Gnade und Josephs des II. allergnädigsten Monarchen Huld und errichtetem Evangelischen Bethause zu *Gross-Lomnitz* abgesungen worden im Jahre 1785. den 2. Weinmonath. Aufgesezt von Andreas Fabricius evangelischen Prediger, in Gross-

szepesmegyei *mathéóczi*,[12] valamint a Vasmegyébe kebelezett *borostyankői*[13] ág. evangelikus egyházak az általuk rendezett hála-istenitiszteletet külön-külön emlékfüzetekben örökítették meg.

A türelmi pátens a protestánsokra bizonyos kötelességet rótt, melyet azok igyekeztek is lehetőleg betölteni, hogy ez által is kimutassák a kegyes uralkodó iránt érzett hálájukat. Szabadságukat ugyanis visszanyervén, méltán követelhették tőlük elhanyagolt belső egyházi ügyeik rendezését. Míg el voltak nyomva, hátramaradottságukra nézve elnyomatásuk szolgált mentségül. De most, midőn ismét szabadon mozoghattak, ezzel a mentséggel nem állhattak többé elő. S valóban, nem is késtek közülök egyesek rámutatni a bajokra, melyeknek orvoslásáról okvetlenül gondoskodni

Lomnitz. Leutschau, gedruckt bey Michael Podhoránszki. 8-r., 8 lap.

[10] Lieder zur feierlichen Einweihung des mit allergnädigster K. K. Erlaubniss neu erbauten Evangelischen Bethauses in *Agendorf*, am 3-ten July 1785. als am 6-ten Sonntage nach dem heil. Dreieinigkeitsfeste. Oedenburg, gedr. bey Johann Joseph Siess. 8-r., 4 lap.

[11] Lieder welche bey der Einweihung des neuerbauten Evangelischen Beth-Hauses zu *Rosenau* den 3. December 1786. abgesungen worden. Eperies, gedr. bey August Heinrich Pape. 8-r., 8 lap.

[12] Gesänge welche von der Evangelischen Gemeine in der königl. Kron und XVI. Stadt *Matthäócz*, bey der Einweihung ihres neuerrichteten Bethauses abgesungen wurden; von Ihrem Prediger Johann Scholz. Im Jahr 1787. den 4. Nov. Leutschau. Gedr. bey Michael Podhoranszky. 1787. 8 r., 8 lap.

[13] Ordnung des ersten feierlichen Gottesdienstes in dem mit allergnädigster Erlaubniss erbauten evangelischen Bethause zu *Bernstein* in Nieder-Ungarn den 15. August 1787. Am Gedächtnisstage der erhaltenen Gottesdienstlichen Freyheit. Oedenburg, gedr. bey Johann Joseph Siess. 8-r., 16 lap.

kellett, hogy a protestáns egyház megfelelhessen hivatásának s megmutassa, hogy méltó volt az uralkodó bizalmára, ki első sorban bizonyára épen a protestánsoktól várta, hogy segitni fognak neki a felvilágosodás terjesztésében.

Hogy a magyarországi evangelikus egyház a felvilágosodás terjesztését illetőleg meg nem felelt meg a jogos várakozásoknak, ezt a tetelt fejtegeti egy NOTHANKER nevű iró «*Freimütige Betrachtungen*» czimű tanulmányában.*

Nothanker figyelmezteti az evangelikusokat, hogy nem elég templomokat epiteni, prédikátoraikat rendesen fizetni, a nyilvános istenitiszteleteket szorgalmasan látogatni s adománykepen nyert jogaik felett örködni; hanem igyekezzenek egyszersmind az egyházat olyan állapotba helyezni, hogy az betölthesse hivatását, melyet a felvilágosodás századában kijelöltek számára. Az evangelikusok istenitisztelete nem lelekemelő; papjaik dogmatikusok, a helyett, hogy első sorban katecheták lennenek; templomi felszerelésök botrányos; vallási enekeik silányak; iskolaépületeik rozzantak; tanitóik roszak, mert roszul fizetvék; tanrendszerök silány; iskoláikban a fegyelem sok kivánni valót hagy hátra; iskoláik könyvtárral nincsenek fölszerelve stb. Az elsorolt hiányok pótlására hivja föl tehát őket s kivánja, hogy a kor uralkodó szelleme minél előbb hassa át az ő intézményeiket is.

Nem kevesbé túlszigorú kritikát gyakorol hitfeleivel szemben MIKOWICS ANDRÁS,** midőn konstatálja, hogy

* NOTHANKER's freimütige Betrachtungen über den Zustand des Kirchen- und Schulwesens der evangelischen Gemeinden in dem Königreiche Hungarn, als ein Beitrag zum philosophischen Jahrhundert. Leipzig und Köln, bei Peter Marteau. 1784. 8-r., 88 lap. M. tud. akad. könyvt. M. Pol. o. 370.

** Die Paragraphen ohne Motto. Von ANDREAS MIKOWICS. 1783. 8-r., 88 lap.

papjaik — kevés kivétellel — türelmetlenek, s nem bírnak elegendő műveltséggel; hogy istenitiszteletök nem lélekemelő; hogy egyházi énekeik silányak; iskoláik hátra vannak maradva.

KOVÁCS nevű író «*Freimüthige Betrachtungen über verschiedene Gegenstände aus dem heutigen Lutherthum in Ungarn*» czímű röpiratában,* valamint egy ismeretlen író a fennebbi munkára adott «*Widerlegung*»-jában** még nyersebb őszinteséggel szellőztetik a lutheránus egyház belső bajait.

KOVÁCS szemére veti a protestáns papságnak, hogy egyrészről üres szólamokkal a toleráncziát prédikálja, másrészről a vallásfelekezeti külömbségek tapintatlan előtérbe tolása által a kedélyeket elmérgesíti s a türelmetlenséget ápolja. Tagadja, hogy a prot. lelkészek csakugyan a felvilágosodás ügyének barátai, mert hiszen magok sem felvilágosodott emberek. A legnagyobb két visszaélés a protestánsok részéről a gyónáspénz szedése, mely sokkal botrányosabb, mint a milyen volt TETZEL üzérkedése a bűnbocsátó czédulákkal; a másik a német egyetemekre menő papjelöltek koldulása.

A protestáns iskolák tanrendszeréről és tanszervezetéről Kovács megvetőleg nyilatkozik, előre bocsátván abbeli meggyőződését, hogy a kalvinista iskolák sokkal jobbak,

* Freimüthige Betrachtungen über verschiedene Gegenstände aus dem heutigen Lutherthum in Ungarn. Von JOHANN EMERICUS KOVÁCS (Protestant). Wien, gedr. bey Matthias Andreas Schmidt, 1783. 8-r., 47 lap.

** Widerlegung der freymüthigen Betrachtungen über verschiedene Gegenstände aus dem heutigen Lutherthume in Ungarn. Von *M*** H*** Ungar und Protestant. Berlin, gedr. bey Friedrich Helmstock. 1783. 8-r., 36 lap.

mint a lutheránusok. A német nyelv, a természettudományok, a mathezis elhanyagolása, a latin nyelv túlságos kultiválása, s a metaphysikának a tanítás központjává való tétele — ezek jellemzik a prot. iskolák tanrendszerét.

És ezeken a bajokon és hiányokon nem lehet segiteni, mert hát a protestánsok elbizakodottságuk miatt a maguk fejök után indulnak s olyan tanrendszer kell nekik, a milyen más iskolának nincs, a mi egészen extra. Ehez járul, hogy tanáraik roszak, silányúl fizetvék, úgy hogy önképzésre nem marad idejök; iskolai elöljáróik pedig tudatlanok.

Mindmegannyi általánosságban formulázott vád, speciális bizonyítékokkal nem támogatva!

A «*Widerlegung*» szerzője egyhúron pendül Kovácscsal. Maga bevallja, hogy rég idö óta külföldön tartózkodik, s így természetesen nem lehet tájékozva azokban az ügyekben, melyekhez hozzászól. Már magában ez a körülmény is súlytalanná teszi nyilatkozatát.

Elöszavában mindenek elött abbeli meggyözödését fejezi ki, hogy Kovács tollát személyes gyűlölség vezette egy ember ellen, a ki — mint soraiból kivehetö — STRETSCHKO, a pozsonyi lutheránus iskola rektora. De azért elismeri, hogy Kovács kritikájában sok igazság van.

A lutheránus papságnak ö szerinte is sok a hibája. A lutheránus iskolákat általában gyöngeknek tartja. Különösen a mi a pozsonyi iskola belsö szervezetét illeti, nyiltan kimondja, hogy az felette silány. Mind a mellett a magyarországi lutheránus és kálvinista iskolák közt még csak az összehasonlítást sem engedi meg, mert ez utóbbiak, még a debreczeni és pataki kollégiumokat sem véve ki, szerinte, sokkal hátrább állanak. A lutheránus iskolák tanterve ellen igen sok kifogása van; de különösen megrójja a német

nyelvtanitás elhanyagolását. A tankönyvekről pedig az a véleménye, hogy azok egytől egyig elavultak, hitványak.

A szerző, mint a fennebbiekből is látható, nemcsak hogy nem czáfolja meg, a kit czáfolnia kellene, ellenkezőleg megerősíti annak állitásait. Czélja, ugy látszik, nem az volt, hogy észrevételeivel az egyházi ügyek rendezeset előmozdítsa, hanem ellenkezőleg az, hogy a magyar lutheránus egyházat rosz hirbe keverje. E mellett minden sorából kiri a magyarok iránti gyűlölete. Azt mondja, hogy Magyarországon egyptomi sötétség uralkodik, hogy a magyaroknak sötetséghez szokott szemei nem türik a világosságot, hogy egész Magyarországon egyetlen világos eszű ember van s ez — Stretschko, a lutheránus professzor.

Kovács, de különösen a «Widerlegung» szerzője többnyire mendemondákból indulva ki, oly kemény vádakkal terhelik a magyarországi lutheránus egyházat, hogy azokat szó nélkül hagyni nem lehetett. Egy ismeretlen iró veszi fel velök szemben a keztyűt, s «*Vor und wider das Lutherthum in Ungarn*» czim alatt* kimutatja, hogy megsem olyan kétségbeejtő a lutheránus egyház helyzete, mint a milyennek azt roszakarói festik.

A szerző alaposan ismeri a magyarországi lutheránusok egyházi és iskolai viszonyait, söt, ugy látszik, személyes ismeretségben volt az egyház kiválóbb férfiaival is: ennélfogva a legilletékesebben szólhatott belé a vitába. A «Widerlegung»-gal csak az előszóban s röpirata végén foglalkozik, mivel műve már akkor a czenzurához be volt nyujtva.

* Vor und wider das Lutherthum in Ungarn, oder Kurze Beantwortung der freymüthigen Betrachtung über einige Gegenstände des Lutherthums in Ungarn, und Beyträge zur Berliner Widerlegung desselben. 1783. 8-r., 40 lap.

a mikor a «Widerlegung» megjelent. Kovács röpiratára ellenben pontról pontra reflektál.

Kovácsot különösen abban hibáztatja, hogy egyesek hibáiert az egész egyházat teszi felelössé. Legtüzetesebben czáfolja Kovács amaz állitását, mely szerint a magyar lutheránusok közt a felvilágosodás nem terjedhet, mert roszak az iskoláik. Elismeri, hogy van egy-két hiányosan berendezett iskolájuk; de tagadja, hogy az iskolaügyet általában elhanyagolnák. Tagadja, hogy a felvilágosodás akadályául szolgálna például az, hogy némely lutheránus iskolában a német nyelv nem taníttatik eleg alaposan. A protestáns iskolákban kitünö tanerök müködnek, pl. Pozsonyban Stretschko, Sabel, Werner; Löcsen Chrastina, Toperczer, Kriebel; Kesmárkon Potkonitzky, Klanitza. Az iskolai elöljárók közt pedig igaz, hogy vannak, a kik keveset tudnak, s «csak Verböczy chaotikus jogrendszerében (!) birnak nemi jártassággal»; de általában el lehet mondani, hogy a többség, hivatásának magaslatán áll.

Sajnos, hogy ilyen munka, mint a most bemutatott, mely csakugyan befolyással lehetett volna a lutheránus egyház reorganizalására, minél kevesebb számmal jelent meg.

Úgy a lutheránus egyház szervezetet tárgyaló müvek, mint a protestánsok hálájat tolmácsoló alkalmi iratok megjelenesere termeszetesen a türelmi rendelet adott alkalmat. S ha e rendelet hatásának megitelesere az imént bemutatott hálálkodó nyilatkozatok is befolyással lehetnek: akkor az ujabbkori protestáns irók amaz állitását, hogy a türelmi parancs a protestánsokat egyáltalában nem elégitette ki, mert nem ugy intézkedett felölük, mint bevett, hanem csak mint megtürt felekezetröl, — legalább is túlzottnak kell tekintenünk. A százados elnyomatás és üldöztetés után, a szabadságnak az a, jóllehet csekélyebb

mértéke is, melyet a császár engedményezett, ketségkívül jó hatással lehetett a protestánsokra. Ha mégsem voltak megelégedve: nem annyira az bánthatta őket, hogy kevesebbet kaptak, mint a mennyire jogosan igényt tarthattak, hanem inkább az, hogy a gyakorlatban igen sokszor azt a keveset is megvonták tőlük.

A türelmi rendelet végrehajtását a klérus, ahol csak lehetett, megnehezítette, sőt számos esetben meg is akadályozta, a mit a rendelet feltűnő hiányai mellett annál könnyebben tehetett, mert politikai befolyásával nem szűnt meg egyszersmind hivatalos hatalma is. Ezert irta az egykorú kálvinista prédikátor, Kereszteşi, — a ki különben Józsefről szinten azt tartotta, hogy «a protestánsoktól ugyan megérdemli a maga országaiban, hogy az ő hamvait szentnek tartsák».[1] — akkor, amikor a debreczeni eklezsia a toleráncziáért hálát adandó, ünnepelyes isteniszteletet rendezett, hogy «frustra canitur triumphus ante victoriam.»[2]

Már mindjárt a pátens kinyomatása alkalmával kimutatta a klerus roszakaratát a tűrt felekezet irányában s ellenszenvét a dolgok új rendje ellen.

A türelmi rendelet egyidejüleg negy nyelven is megjelent Pozsonyban, t. i. latin,[3] német, magyar és tót nyelven. Megjegyzendő, hogy a 8-adrétben megjelent magyar

[1] Kereszteşi József: Krónika. 196. l.

[2] U. o. 26. l.

[3] Circulare benignæ resolutionis regiæ tolerantiam acatholicorum, augustanæ, et helveticæ confessioni addictorum, nec non græci ritus non unitorum in regno Hungariæ, provinciisque eidem adnexis concernens. Posonii, typis Joannis Mich. Landerer. 1781. 8-r., 30 lap. — Egy másik kiadás ugyanazon czím alatt, de külön czímlap s a nyomdász és a nyomtatás helyének megnevezése nélkül. 1782. 8-r., 23 lap.

fordítás[1] kiadója, a füzet végén egy meglehetősen gyarló versben egyszersmind hálás köszönetet mond az uralkodónak a protestánsok iránt tanúsított kegyelméért.

A mint ezeket a füzeteket kezünkbe veszszük, azonnal feltűnik előttünk, hogy az azokban foglalt rendeletek hivatalos czíme hiányzik, és sem a szokásos záradékkal, sem az uralkodó néválaírásával ellátva nincsenek. E különös jelenséget egy alább ismertetendő német röpirat[2] szerzője úgy magyarázza meg, hogy *O.* (*Okolicsányi*) czímzetes püspök volt a kiadványok czenzora s ez a protestánsok iránti gyűlöletből törülte ki a czímet, a záradékot és a néválaírást, hogy így mintegy megfoszsza e kiadványokat hivatalos jellegöktől.

Walch, göttingai konzisztoriális tanácsos azonban gondoskodott róla, hogy a türelmi rendelet *hivatalos* alakjában is, «*Benigna resolutio caesareo-regia excelso consilio locumtenentiali regio intimata*» czím alatt, József aláírásával, *gr. Eszterhazy Ferencz* és *Jablanczy József* ellenjegyzésével s a megfelelő záradékkal ellátva napfényre jusson és hogy megismerkedjék azzal a külföld is. A rendeletet 1782-ben kiadta latin eredetiben és egy általa «híresnek» nevezett tanférfiú német fordításában.[3]

[1] A vallásbéli tűrhetőségről szólló felséges királyi rendelés, melly Magyarországot, és az hozzá kaptsolt tartományokat illeti. H. és é. n. 8-r., 16 lap. — Egy másik kiadás szintén h. és é. n. 4-r., 8 lap.

[2] Schreiben eines Wieners an einen im heiligen römischen Reiche wohnenden Ungarn. 21. l.

[3] Der Evangelischen im Königreich Ungarn neueste an Ihro Kaiserliche Majestät übergebene Vorstellung ihrer Religionsbeschwerden und die darauf ertheilte allergnädigste Resolution. Herausgegeben vom Consistorialrath Walch zu Göttingen. Lemgo, im Verlage der Meyerschen Buchhandlung, 1782. 8-r., VI+66 lap.

Érdekessé teszi ezt a kiadványt még az a körülmény, hogy közölve van benne egész terjedelmében a magyarországi ev. ág. és helv. hitűek ama folyamodványa, melyet 1781. ápr. 29-kén nyujtottak be a felséghez, kérvén abban százados sérelmeik orvoslását s a törvények és békekötések által biztosított régi jogaik helyreállítását. Erre a kérvényre adatott ki mintegy feleletül 1781. okt. 25-kén a türelmi rendelet

Hogy a türelmi rendelet végrehajtása mily akadályokba ütközött, erre nézve részletes adatok találhatók *egy bécsi ember* egykorú iratában,* ki Magyar- és Erdélyországot beutazván, itt szerzett tapasztalatait egy barátjához intézett levélben adja elő.

A bécsi ember tapasztalatai szerint, a klérus a megyék közreműködésével hiusítja meg a császár legüdvösebb reformjait. Egy szent liga áll fenn, melynek fejei a bécsi bibornok-érsek, a ki egyszersmind váczi püspök, valamint az egri püspök. Az utóbbi Magyarország leggazdagabb főpapja. Vérségi összeköttetésben áll Magyarország számos hatalmas főúri családjával. Roppant befolyása van a helytartó-tanácsnál és a kanczelláriánál. Diœcesise hét vármegyére terjed ki. Már Mária Terézia alatt is oly nagy befolyással bírt, hogy felső Magyarországon főispánná mást, mint a ki az ő tetszését megnyerte, nem neveztek ki. A diœcesisébe tartozó vármegyékbe pedig még szolgabiróvá sem választanak senkit az ő beleegyezése nélkül. Magyarország püspökei hasonlóképen az ő kreaturái. A mi a bécsi érseket illeti, ez a legnagyobb mértékben bír mindazokkal a tulajdonságokkal,

* Schreiben eines Wieners an einen im heiligen römischen Reiche wohnenden Ungarn, darinnen das Toleranzwesen in dem Königreich Ungarn, dessen Fortgang und Hindernisse freymüthig beurtheilet werden. 1783. 8-r., 67 lap.

melyek általában az ultramontán papság jellemző tulajdonságai, milyenek a bátorság, ravaszság, vakmerőség, szemtelenség és furfang. Ezekkel képes hatalmába keríteni kezdve a bécsi miniszterektől mindazokat, a kikre czeljai keresztülvitelében szüksége van.

A vármegyekben az említett két főpap s általuk a többi püspökök korlátlan urak. A megyei tisztviselők vakon engedelmeskednek nekik. Ha a király valami olyat rendel el, a mi nekik nem tetszik, mindenféle mesterkedéssel kijátszák azt. Az ő parancsaik azonban a megyei tisztviselők által ellenmondás nélkül végrehajtatnak.

Ily körülmények közt nem csuda, ha a püspöki kar által perhorreskált türelmi rendelet is jórészben csak papiroson marad, s nincs, a ki azt végrehajtsa.

A klerus először megkisérlette a császárt a rendelet kibocsájtásáról lebeszélni. Mikor ez nem sikerült, 1782. februáriusában a püspöki kar utasítást dolgozott ki, * hogy a szerint járjanak el a hatóságok, midőn a protestánsok imaház épitésére engedélyt kérnek. Igaz, hogy ezeket az utasitásokat a császár érvényteleneknek nyilvánitotta; de azért a püspökök kéz alatt rászorították a hatóságokat, hogy mégis csak azokhoz alkalmazkodjanak.

A rendeletnek különösen azt a pontját játszák ki, a mely a legfontosabb, hogy t. i. ott, a hol 100 akatholikus család létezik, imaházak és iskolák épithetők *az alatt a föltétel alatt, hogy az adozó nép ez által túl nem terheltetik.* Az említett föltétel — a mint Marczali igen helyesen jegyzi meg — az az archimedesi pont, melyre támaszkodva ki

* Az utasítás czíme: «Puncta schematica, juxta quæ in negotio postulati per acatholicos religionis suæ exercitii, aliorumque, ad illud pertinentium objectorum, magistratuales investigationes peragenda sunt.»

lehet forgatni sarkából az egész toleráncziát.* S a klerus — mint a bécsi ember pozitiv tényekkel igazolja — az említett pontot alaposan ki is zsákmányolta a császár tulajdonképeni intenczióinak ellenére s meghiusitására.

Hogy a jövőben mi módon lehetne a klerus befolyását ellensulyozni s ez által a toleránczia elvének érvényesülését lehetővé tenni, erre nézve a bécsi író a következő javaslatot terjeszti elő:

1. Az uralkodó, az egyház körüli felségjogát teljes mértékben érvényesítse.

2. A főpapok jövedelmét redukálni kell. A püspök 8—12 ezer forintból, az érsek 15 ezer forintból, a primás 20, legfölebb 25 ezer forintból megélhet.

3 A prælátusok a dikasztériumokból és főhivatalokból kizárandók: mert hivatalos hatalmukat eddig csak arra használták fel, hogy az uralkodó legüdvösebb törekvéseit meghiusitsák. Három főpapot hoz fel például, kik mindnyájan vallásügyi referensek a helytartó-tanácsnál. *O.* (*Okolicsanyi*) püspök azon vármegyék referense, melyek a primás diœcesisébe tartoznak: hogy lehetne ennélfogva még csak kívánni is tőle a protestánsokra nézve kedvező reláczíókat!? *M.* (*Mándics*) czimzetes püspök, horvát eredetű, magyarul nem tud s mégis részt vesz azoknak az ügyeknek az elintézésében, melyekben tisztán magyar nyelvű akták szerepelnek. *Z.* (*Zábraczky*) czimzetes püspök pedig, ki az egri püspök kreaturája, a mellett, hogy németül nem tud, bevallott ellensége a protestánsoknak, a mennyiben egy alkalommal nagy társaság jelenlétében kinyilatkoztatta, hogy ő inkább lenne török, mint lutheránus.

4. Az egyházi ügyek elintézése ne kizárólag kath. sze-

* Marczali: II. József. II. 233.

mélyekre és a csupa kath. egyénekből álló dikasztériumokra bízassék.

5. A protestánsok a kath. papság juriszdikcziója alól teljesen mentessenek fel.

A türelmi rendelet értelmében a *bazini* evangelikusok kapták az első engedélyt 1782. novemberében vallásuk magános gyakorlására, a mit — mint említők — hálaistenitisztelettel is megünnepeltek.

Ép a baziniak esete bizonyítja azonban legcsattanósabban, mily lelkiismeretlenül foganatositották a türelmi pátens rendelkezéseit.

A nevezett egyház megkapta ugyan az engedélyt a vallás magán gyakorlatára; de azzal a megszorítással, hogy a megválasztandó lelkész nem jogosíttatott fel sem a keresztelési, sem az esketési, sem a temetési funkcziók végzésére. Sőt — a becsi ember értesülése szerint — a baziniaknak még iskola épitése sem engedtetett meg; hanem gyermekeiket kath. iskolába tartoztak küldeni.

Ugyanaz a bécsi ember, a kinek iratából merítettük a fennebbi adatokat, azt írja, hogy a baziniak javára kiadott legfelsőbb rendeletben ama megszorításokról szó sincs: hanem a püspökök befolyása alatt álló pozsonyi vallásügyi kommissziótól eredtek azok. A miből tehát az következik, hogy a vallásügyi kommisszió oly hatalmas volt, hogy még a császár rendelkezéseit is meg merte másitani.

A bécsi ember előadása mennyiben megbízható, nem járhattunk utána. Annyi bizonyos, hogy a vallásügyi kommisszió — a mint azt teljesen hiteles adatok bizonyítják, — a hol csak lehetett, kijátszotta a türelmi parancsot s így igen valószinű, hogy a baziniakkal szemben sem tett kivételt. Csak a mit az iskola épitéséről ír a bécsi író, abban az egyben tévedhetett. Legalább Gross János, bazini evangelikus

polgár egy, 1783-ban megjelent s 1786-ban még egy kiadást ért röpiratában,* midőn egyháza nevében hálája fejezi ki a császár előtt, egyszersmind kijelenti, hogy «ezentúl nem lesz megtiltva, hogy Bazin falai közt ügyes tanítók telepedjenek le».

Annak a liberális vallásopolitikai iránynak, mely a fennebb bemutatott röpiratokban sokoldalú kifejezést nyert, az irodalom terén csak egy számbavehető ellenlábasa akadt, Szeitz Leo egri szervita személyében.

Szeitz főműve az *«Igaz magyar»*, melynek első füzete 1785-ben s utolsó vagyis 4-dik füzete 1790-ben jelent meg Máriafi István álnév alatt.**

Toldy Szeitzot akként jellemzi, hogy «Szeitz alapos és kiterjedt közjogi és történeti tudománynyal félelmet nem ismerő bátorságot, meggyőződése kérlelhetetlen erélyét és

* Empfindungen eines dankbaren Protestanten in Bössing, bei Eröfnung des neuen Bethauses. Von Johann Gross. Pressburg, gedruckt bey Franz Augustin Patzko, 1783. 8-r., 31 lap.

** Igaz magyar. Az az az igaz magyaroknak Máriához az ő nagy aszszonyokhoz, és nagy pátronájokhoz való különös ájtatosságáról; és a mostani ujságokrúl. *I. Rész* az igaz, és nem-igaz magyarokról általlyában. Irá Máriafi István. Párisban, és Berlinben. 1785. 8-r., XIV + 246 lap. — Igaz magyar, vagy is: az igaz magyaroknak Máriához, az ő nagy aszszonyokhoz, és nagy pátronájokhoz-való különös áhétatosságárúl, és a mostani újságokrúl. *II. Rész*, melly szóll sz. Istvánrúl, és egy kitsinyt a régi, s-mostani sz. István-tagadókrúl is. Párisban, és Berlinben. 1788. 8-r., 48 + 370 lap. — Az Igaz magyarnak *III. Része*. Szent István a magyaroknak igaz meg-világosítója. Irá Máriafi István. Itt 1789. esztendőben. 8-r., XXII + 110 + 24 lap. — Az Igaz magyarnak *IV. és talán utólsó része*, melly szóll az igaz magyaroknak második tzimeres tekélletességérül. Irá Máriafi István. Itt 1790. esztendőben. 8-r., XVI + 166 + 46 lap.

szent lelkesedését egyesítve, résen állt minden megtámadója ellen egyházának egyfelül, másfelül a nemzet nyelve, jogai és becsületének, melyekért, hazafiúi tüzében, a más hitűekkel is szivesen kezet fogott».[1]

Ez a jellemzés mindenben talál, csak abban az egyben nem, hogy mint hazafi a más hitűekkel is szívesen kezet fogott. Ha Toldy Szeitz álláspontját jól megfigyeli, ilyet bizonyára nem állít.

Maga Toldy is elismerte egy későbbi művében,[2] hogy Szeitz nemcsak «vadságig (!) buzgó magyar», hanem «vakbuzgó» is volt.

Egy vakbuzgó ember tehát, ki egész czynizmussal nyilatkoztatja ki, hogy «ahoz, hogy valaki igaz magyar legyen, elsőben kivántatik, hogy pápista s római katholikus magyar legyen» : a ki bizonyos meghatározott vallás követésétől teszi függővé bárkinek is a magyar voltát s a kinek ebbeli felfogása egész irodalmi működésén vörös fonálként húzódik végig : ilyen ember nem paktálhat semmiféle kérdésben a más hitűekkel, s ha a nemzet nyelvéről, jogairól és becsületéről volna szó : akkor legkevésbé szövetkezhetik azokkal, kiket a nemzet tagjai közé nem is számít s kikről ennélfogva még csak föl se tételezheti, hogy a nemzeti nyelv és becsület mellett folytatott küzdelemben bárminemű segítséget nyújthatnának.

Szeitz identifikálván a katholiczizmus és magyarság fogalmát, engesztelhetetlen gyűlölettel támad meg mindent, a mi a katholiczizmust és a katholiczizmusban a magyarságot fenyegeti. De legkíméletlenebb az általa úgynevezett «*Aufklärungs-Fantaszták*» iránt,[3] kik Magyarországot, mint

[1] Toldy : A magy. nemz. irodalom története. 161. l.

[2] Toldy : A magy. költészet kézikönyve. II. 233.

[3] Ezt a Szeitz által különösen kedvelt kifejezést, Kazinczy

regnum Marianumot ki akarják forgatni eredeti jellegéből s kik a katholikus hitelvekből gúnyt űznek. Okoskodása abban összpontosul, hogy a ki a regnum Marianum ellen tör, az nem magyar hazafi, mert Magyarország — s ezt történelmi dátumokkal igyekszik bebizonyitani — addig volt boldog és szabad ország, mig szent István nyomdokain haladva, Máriát pátronájának ismerte el. Mária kultuszában annyira megy, hogy a «magyar» nevet is Máriától származtatja. Valóban mosolyra kenyszeríti az embert, midőn komoly, tudományos fejtegetései közben gyermeteg furfanggal azt írja, hogy «egy bötűnek, ugymint a G-nek kihagyásával és az utolsó bötűnek, u. m. az R-nek a G helyére való által vetésével ezen szóból: «magyar», ez jő ki, hogy «Mária».

Az »Aufklärungs-Fantaszták» közül különösen haragszik *Vitolára, Rautenstrauchra, Eybelre, Hoffmann* pesti egyetemi tanárra, ki a pápaságról hamis tanokat terjesztett,* azután a «*Magyar Merkurra*» és *Szacsvayra*, a «*Magyar Kurir*» szerkesztőjére, ez utóbbinak tulajdonitván «*Zakkarnás leveleinek*» és az «*Izé purgatóriumba való útazásanak*» átültetését.

«Az Aufklärungs-Fantaszták — így jellemzi őket —

«*széllel béllelt tudós*»-nak fordítja s ekként magyarázza meg: «Széllel béllelt tudós, Aufklärungs-Fantast a neve annak p. Leonak írásaiban, a ki a lelkiisméret és meggyőződés szavát követi, mely ha megtévedt is, minden jószívű ember előtt szent szó, isteni hagyás!» Ugyanitt Szeitz jellemzéseül azt írja Kazinczy a többi közt, hogy a «gondolkozása módjától (t. i. a Szeitzétól) irtózom, mert haszontalan, — én eretnekségben neveltettem; — de az emberben van valami, a miért még az ilyen széllel béllelt tudós is, mint én vagyok, reá nem haraghatik». (ORPHEUS. 1790. I. 173.)

* LEOPOLD ALOIS HOFFMANN-s, Professors der deutschen Sprachen, und Literatur an der königl. ungarischen Universität zu

naponkent többeket elámítanak, elbolondítanak, és minden mestersegöket és hatalmokat arra fordítják, hogy minden jót elrontsanak s minden kutyaságot behozzanak és jobban s jobban kiterjeszszenek: hogy a régi ájtatosságot s nevezetesen a b. sz. Máriához való különös ájtatosságot, a régi jámborságot, a régi hitet és nemcsak a r. katholika hitet, hanem általában a keresztény hitet tövébül kigyomlálják s teljességgel kipusztítsák. Vajjon nem ezek-e azok a bölcsek, kikről mondja a sz. írás: sapientes sunt, ut faciant mala, bene autem facere nescierunt: bölcsek, hogy gonoszt cselekedjenek, jót cselekedni pedig nem tudtak.»

Kemény ítélet, meglehetős nyersen kifejezve. Ugyde mi ez azokhoz a durvaságokhoz képest, a mikkel pl. Zakkariás és az Ize delektálja olvasóit!? Az «Igaz magyar» tudományos szinvonalát fenntartandó, a vitatkozó Szeitz, a mennyire lehet, igyekszik tárgyilagos maradni s ha itt-ott mégis személyeskedik, csak a kölcsönt adja vissza elleneinek, kik őt Bálám szamarának és mindennek elnevezték, a mi csak ráférhetett. Hogy a piszkot nem hagyta magán száradni, természetes. Méltán írhatta, habár szebben is ki lehetett volna magát fejeznie, hogy «hát én csak mindenkor néma kutya legyek? s midőn ők ugatnak, én egy szót se tegyek?» Indulata azonban ritkán ragadja el őt csak annyira is, mint ellenfeleinek fennebb közlött jellemzésében.

Nem is annyira személyeskedése, mint inkább türelmetlensége az, a mi mint írót, gyűlöletessé teszi őt. A türelmet csak száján hordozza, de esze ágában sincs követni. Ha a rabies theologorum valakinek szemére vethető, úgy őt ezzel méltán vádolhatták.

Pest Geschichte der Pabste. I. Th. Leipzig, und Wien, bei Sebastian Hartl. 8-r. 1786.

Hogy az ő türelméről más vallásuak irányában fogalmunk legyen, csak egy jegyzetét kell elolvasnunk, mely így hangzik: «Mondja már bár valaki, hogy én nem vagyok nagy tolerántista, ki a toleráncziát nemcsak a lutheránusokra, kálvinistákra, hanem még a pogányokra, bálványozókra, sz. háromság-tagadókra is kiterjesztem, még az atheistákra, deistákra, jánzenistákra is, még a tolvajokra, haramiákra, kurvákra is, sőt még az országnak legveszedelmesebb ellenségeit is (szintúgy, mint az anyaszentegyház ellenségeit) szabad és *kell tolerálni, mikor nem lehet őket kigyomlálni*, vagy mikor félelmes, hogy a konkolylyal együtt ki ne gyomláltassék a búza is».

Szeitz tehát mért türelmes? Türelmes azért, mert nem lehet türelmetlen: mert a felvilágosodott uralkodó kivette az ő és hitfelei kezéből az üldözés fegyverét. József császár halála után, mikor a vallási türelem intézményet a vallásszabadsággal készült helyettesíteni a magyar törvényhozás, s mikor ép ennélfogva a regnum Marianum sokkal komolyabb veszély küszöbén állt, mint a József-féle türelmi rendelet idejében, — bezzeg máskép viselték magukat a Szeitz-féle türelmes emberek. Midőn már minden szakadni készült, egy végső, kétségbeesett erőfeszitéssel megkisérlették visszavarázsolni nem is a József korabeli, de a József előtti jogállapotot, s azok, kik József alatt a türelmet hirdették — mert a katholiczizmus hatalmi állását ez által semmiféle koczkázatnak nem tették ki, — megfujták a harczi riadót és egész vadsággal hirdették, hogy az akatholikusokat a király és a nemzet *«üldözni és kiirtani köteles»*.*

Az az exkluzivitás, mely Szeitz vallási politikájának leg-

* Magyar Dániel: Igen rövid meg-jegyzések. 1790. Alább bővebben ismertetve.

főbb jellemvonása, dogmatikai felfogásában is érvenyesül. Buzgalma egész a rajongásba csap át, midőn vallásának egyedül üdvözitő jellegét vitatja szemben a protestáns vallással, melyet tévelygésnek és eretnekségnek deklarál. Még a protestantizmus szabadelvűségéből is tőkét csinál saját felekezete javára. A protestánsok — ez az ő zofizmája — elismerik, hogy a kath. hitben is lehet üdvözülni, a katholikusok ellenben csak saját vallásukat tartják üdvözitőnek: ergo: «olyan dologban, minémű az üdvösség dolga, melytől függ az örökkevaló vagy boldogságom vagy boldogtalanságom, inkább azt kell választanom, a mi bátorságosabb s *a miben mind a két ellenkező fél megegyez*».

Szeitz úgy is mint politikus, úgy is mint dogmatikus, szent István nyomdokain kíván haladni. Az apostoli királyt választja mintaképül mindenben. Szent István példájára hivatkozik akkor is, mikor honfitársait a pápa iránti engedelmességre buzdítja, s mikor a pápát csalhatatlannak és hatalmát az egyetemes zsinat felett állónak nyilvánítja.

Főművének: az «Igaz magyarnak», — melyben egyházpolitikai és dogmatikai álláspontját tudományos alapon fejti ki — mintegy kiegészítéseül tekintendő a KALAPÁTSTIS GYÖRGY álnev alatt megjelent «*Más is igaz magyar*»-ja.*

Hogy a Kalapátstis álnév alatt csakugyan ő rejtőzik, azt nemcsak művének irmodora és irálya árulja el, de elárulja ő maga is az előbb megjelent «Igaz magyarban», midőn egy helyütt bejelenti, hogy «Más is igaz magyar» czimű könyvecskéjét még 1787. februárjában beküldötte «a bécsi könyvrostába, de ott megakadt»; ** egy más helyütt pedig a *Ma-*

* Más-is igaz magyar. Irá KALAPÁTSTIS GYÖRGY. Mohilóban, 1789. 8-r., 215 lap.

** Igaz magyar. II. 140.

gyar Muzsa jelentését közli a czenzura alatt lévő «Más is igaz magyar»-járól.* Hogy mégis álnev alatt látott a mű napvilágot, ez tisztán a szerző szeszélyének és különczségének tulajdonitható, a mint különczségnek kell tekintenünk azt is, hogy *Szeitz általában egyetlen egy művének a czimlapján sem nevezi ugyan meg magát,* de azért nem csinál belőle titkot, hogy ezt, vagy amazt a könyvet ő írta.

Ha mint polemikussal alaposabban meg akarunk vele ismerkedni, «Más is igaz magyarját» okvetlenül el kell olvasnunk. Könnyű fegyverzettel, de annál hevesebben ront neki ebben ellenfeleinek. Száraz tudományos okoskodások helyett pompás ötletekkel, elmés fordulatokkal mulattatja olvasóit, hogy előre is kárpótolja őket az «Igaz magyar» kevesbé mulattató dogmatikus fejtegetéseiért. Úgy látszik, különös gondja volt rá, hogy unalmas ne legyen egy perczig sem. Vonzó olvasmányt ád a publikum kezébe, hogy igy vonzóvá tegye arra nézve az általa képviselt ügyet is. Midőn hatalmas tollával ellenségeire kiméletlen csapásokat mér, nem sérti meg őket ugy, hogy részvétet ébresszen irántuk; hanem ugy bánik el velök, hogy a viadal szemlélője jóizűt mulasson rajtuk.

Az ő halálos ellenségei: az Aufklärungs-Fantaszták, sorra kikapják tőle a magukét; de polemiájának éle főképen Vitola és a *Merkur* szerkesztője: Kovácsics ellen irányul. Taktikája velök szemben az, hogy soha sem támad, hanem mindig a megtámadott szerepét játsza s mint megtámadott fél csak a kölcsönt fizeti vissza, midőn gorombaságot gorombasággal, gúnyt gunynyal viszonoz. Persze ebben a pozicziójában sokszor eszébe juttatja az embernek Aesopus farkasát, ki a báránynyal szembeszáll, mért zavarja fel a

* U. o. IV. Toldalék. 37. l.

folyó vizét, pedig a folyó vize tőle megy a bárányhoz és nem megforditva. Pozicziójának ezt a gyönge oldalát aztán vakmerőségével fedezi, melylyel az olvasót olyan zavarba hozza, hogy legbiztosabb meggyőződése daczára is szinte hajlandó neki elhinni, hogy ő a megtámadott.

Hogy az egri barát mily következetesen alkalmazza polemiáiban a «ha te úgy: én is ugy» elvét, erre nézve a «Más is igaz magyar»-ban számos példát találunk, melyek annál érdekesebbek, mert egyszersmind az említett mű tartalmára is világot vetnek.

Már mindjárt az a különös elnevezés is, hogy «Aufklärungs-Fantaszták», melyet oly nagy előszeretettel s oly sokszor használ műveiben, az említett elvnek a kifolyása. Azt a szokatlan kifejezést — saját előadása szerint — a «*Briefe aus Bresslau*» czimü röpiratban olvasta először. Ez a röpirat pedig bizonyosan azért nevezte el így a felvilágosodott írókat, mert «*Fantasten- und Prędigeralmanach*» czím alatt egy művet adtak ki, melyben a kath. egyház oszlopembereit pellengérre állítják. Mért ne keresztelhették volna hát el a katholikusok viszont őket fantasztáknak?

Mi az Almanachnak két évfolyamát láttuk. Az egyik 1784-re, a másik 1785-re szól.* Ez utóbbiban egyetlen magyar kitűnőség nevét se találtuk. Az előbbiben ellenben a magyarok közül föl vannak véve: Andrássy Antal br. rosnyói-, Eszterházy Károly gr. egri-, Eszterházy Pál

* Amannak czíme a következő: Katholischer Fantasten- und Predigeralmanach auf das Jahr 1784. Samt den Evangelien auf alle Sonntage des ganzen Jahrs. Rom, Madrit, und Lisabon, auf Kosten der heiligen Inquisition. 8-r., 87 lap. Egy rézmetszettel. — Emennek czíme: Katholischer Fantasten- und Predigeralmanach auf das Jahr 1785. Rom, Madrit, Lissabon, und München, auf Kosten der heiligen Inquisition. 8-r., 112 lap. Egy rézmetszettel.

gr. pécsi-, Sellyei Nagy Ignácz szekesfejervári püspökök, továbbá Patachich Antal br. kalocsai érsek, Martinovics és Saji János jezsuita.

Mutatványul álljon itt például a Saji-ról szóló néhány sor. »Saji — irja az Almanach — magánzó exjezsuita és exhittérítő Sopronban, védője a testvérisületeknek, ellensége a vallás tisztaságának, s nöies hangja daczára lázitója a népnek a monarcha ellen. Mindezeken felül ő volt az, a ki biztositotta a soproniakat, hogy az 1711-diki forradalom alatt Sopron városát egyesegyedül Mihály arkangyal mentette meg. Kár, hogy ezt az emlitett arkangyal elöbb nem cselekedte, mielőtt t. i. a szegény soproniak a 20 ezer forintnyi sarczot kifizették. Ugyancsak Saji igen dicséri a soproniakat, hogy a templomot magaslatra épitették, a honnan Mihály arkangyal könnyebben megláthatja a várost és a lakosok szükségleteit. Csak aztán jó távcsöve legyen! Ajánljuk neki a Herschel által ujabban fölfedezett távcsövet, melyen a föltaláló még a holdban levő tüzokádó hegyet is meglátta.»

Az Almanachnak a fennebbihez hasonló, szellemeskedő, de csak elvétve sikerült rövid biografiái többnyire sértők nemcsak egyesekre, de az egész katholikus felekezetre nézve. Katholikus részről nem is állhatták meg, hogy a vallás szolgáinak s magának a vallásnak ilyetén kigunyolása ellen a közerkölcsiség és a jóizlés nevében ne tiltakozzanak.*

Szeitz pedig nem elégszik meg azzal, hogy «Aufklärungs-Fantasztáknak» nevezi el az Almanach szerzőit s követőiket, hanem hogy valamikép adósuk ne maradjon, ad normam

* Nachtrag oder Praktika zum Katholischen Fantasten- und Predigeralmanach auf das Jahr 1783. Rom, Madrit und Lisabon. Auf Kosten der heiligen Inquisition. 8-r., 255 lap. Egy rézmetszettel.

«Katholischen Fantastenalmanach». «Más is igaz magyar»-jában összeállitja az «Aufklärungs-Fantaszták» almanachját.

Három «árki-fantasztát» nevez meg, ezek: Vitola, Eybel és Rautenstrauch; a többit aztán két osztályba sorozza s név szerint is elszámlálja. A magyarok közül a következők jutnak be az almanachba: Kovácsics, Ebiczki, Antal, Stipsits, Frenreisz, Ostermayer, Scheckenberger és Feszler. Feltűnő, hogy e lisztából Szacsvay neve hiányzik. Hogy maradt ki abból, nem értjük, annyival kevesbé, mert Szeitz most bemutatott művében is többször emliti s még azt is földjegyzi róla, hogy Bécsben «az ökör- vagy malaczkávéházba jár», «s ott irja az ő *Magyar Kurirját*».

Szeitz, mint emlitők, nem az az ember, ki a gorombaságot zsebre dugná. Ha valaki az általa védett katholiczizmus valamely intézményét doronggal támadja meg, ő is dorongot vesz a kezébe s ebben a mérkőzésben ellenfele rendszerint csufos kudarczot vall, jeléül annak, hogy az egri barátot a gorombáskodásban tulliczitálni nem lehet.

A böjt felett gunyolódókat például a következő adomával torkolja le: Egy kálvinista asszonynak Péntek nevű kutyája volt, mely ugy volt betanitva, hogy pénteki napon húst nem evett. Egy kolduló barátnak azt mondja egyszer az asszony: «ni, az én kutyám is pápista, az se meri pénteken megenni a hust;» mire a barát azt feleli: «no ez ugyan rendes kutya; még ennél több pápista kutyát soha se láttam; a többi kutya, valamennyit csak láttam, mind kálvinista volt, mert pénteken is megette a húst, mint a kálvinisták».

Azoknak pedig, kik csufot űznek a pápából, ezt az adomát meséli el: Az angol követ kutyáját Pápának hívták. Egy katholikus ember a követ ama kérdésére, nem bo-

szantja-e ez őt, azt felelte: «nem tudnám, miért boszantana; hiszen az olyan eklézsiának (értvén alatta az anglikán egyházat) jó az ilyen pápa is».

Effele durvaságok a 17-dik század vallási polemiáira emlékeztetnek s mindenesetre a szenvedély túlcsapongásának következményei. Ha még az ugynevezett «felvilágosodás» századában is előfordulnak, mentségökre csak az az elkeseredés hozható fel, melyet az íróban az elszigeteltség és magárahagyatottság érzete kelthetett föl.

Bármennyire elitéljük is azonban Szeitz vitatkozási modorát s bármennyire eltérjenek is nézeteink az övéitől, azt el kell ismernünk, hogy Szeitz, mint író és mint tudós, korának legkiválóbbjai közé tartozott.

Kazinczy Ferencz 1789. okt. 22-én Egerben járván, Szeitzot is meglátogatta s a többi közt ezeket írja róla: «Estefelé p. Leo Mária Szaiczot, az «Igaz magyar» íróját látogatám meg. Nem szégyenlem megvallani, hogy róla való gondolkozásomban nagyon megcsalattam. Irásait olvasván, őt egy merges, homályosan gondolkozó, s sok dolgokban járatlan embernek gondoltam vala: most pedig láttam, hogy az ember sokat olvasott, sokat írt, fáradhatlan szorgalommal bír, s kivált a honi történetekkel igen esmérős.» *

Toldy Ferencz-nek pedig igazat adhatunk abban, hogy az egri barát «előadásának nyers szépségével még a más hitüekre se tévesztette el hatását».

Az «Igaz magyar»-nak azonban csak mint kellemes olvasmánynak lehetett hatása a művelt magyar közönség ama kis töredékére, mely olvasni szeretett; de a közéletben

* Kazinczy Ferencz eredeti munkái. A m. t. t. megbízásából összeszedék Bajza és Schedel. II. kötet. Utazások. Budán, 1839. 29. l.

és az irodalomban a Szeitz által képviselt irány jórészben túl volt már szárnyalva s ennélfogva viszhangot nem kelthetett.

A jozefinizmus, melynek alapelvei jutnak kifejezésre az ú. n. felvilágosodott irók fennebb bemutatott műveiben, sokkal mélyebb gyökeret vert a társadalomban, semhogy képes lett volna még oly erős toll is, mint a Szeitzé, annak terjedését meggátolni.

Mindenesetre nagy bátorság kellett hozzá, hogy valaki az uralkodó áramlattal oly határozottan szembeszálljon, mint az egyszerű egri szerzetes. Ő e tekintetben páratlanúl áll az irodalomban. Mert még a ki megveti is a lábát, hogy az áramlat el ne sodorja: csak tartózkodva s mintegy kerülő uton adja elő a jozefinizmussal ellenkező nézeteit.

Prabner például, «*Unpartheische Gedanken*» czímű röpiratában * a *Magyar Merkur* egyik czikkírójával szemben a Sylvester-féle bulla hitelességét vitatván, azt igyekszik kimutatni, hogy szent István és a többi uralkodók mindig keresték a pápa védelmét, mely hatályosnak bizonyult be több alkalommal az ország biztonsága és jóléte szempontjából. Ebből természetesen az következik, hogy az uralkodóknak a pápa kedvében kell járniok és tartózkodniok kell olyan intézkedésektől, melyek a pápa hatalmi körét és befolyását csorbítanák; de ezt a konzekvencziát már Prabner szemérmesen elhallgatja. Minden sorából meglátszik, hogy ő

* Unpartheiische Gedanken über das erste und zweite Heft des im Jahre 1786, von einer Gesellschaft patriotischer Liebhaber der Litteratur herausgegebenen Merkurs von Hungarn oder Litterarzeitung für das Königreich Hungarn und dessen Kronländer. Von J. G. Prabner. Ofen. Gedr. bey Katharina Landerinn Wittwe. 1786. 8-r., 61 lap.

neki József valláspolitikája nincs ínyére; de határozottan nem mer ellene fordulni a közhangulatnak.

Hasonló tartózkodást, hogy ne mondjuk félelmet árul el Hermolaus, a magyarok bécsi konczionátora, söt Katona István, a hisztorikus is.

Amaz türelmetlenségének csalhatatlan bizonyítékát szolgáltatta azzal a szent Istvánnapi beszédével, melyet 1790-ben tartott Bécsben s melyről alább lesz szó. De 1785-ben, midőn a toleráns császár székhelyen a szószékre lépett, hogy ugyancsak szent István király emléke iránt lerójja a nemzet nevében a kegyelet adóját,[*] jónak látta mérsékelni indulatait s a szó szoros értelmében torkán akadt a szó, midőn a császár szabadelvű vallásügyi rendeletei, illetőleg a regnum Marianumot végromlással fenyegető új rendszer felett akarta kimondani kárhoztató ítéletét.

Az elfojtott keserűség hangján veti fel a kérdést, hová lett nagyasszonyunk régi tisztelete? a szent Istvántól örökölött keresztény áhitatosság? «És mivel ezek — úgymond — véget ertek, vagy már csak csuda gyanánt láttatnak: hol vagyon edes hazánknak előbbeni szentsége? nemzetünknek régi dicsősége? Oh a nemes ország! a szentek földe! a b. szűz Mária öröksége! a földi paradicsom! mivé lett? es mivé lészen meg ezután? . . . nem szólhatok többet, szivem bús gyötrelméből elhágy a lélegzet.»

Katona István sem hirdeti ugyan nyiltan szent István-

[*] Ditsőséges *szent István* első királyunk s apostolunkról való predikátzió mellyet bétsi nemes magyar nemzet nemzeti jeles inneplése alkalmatosságával tartott kis-aszszony hav. 21. napján 1785. P. Hermolaus a kaputzinusok szerzetéből-való pap, és a t. n. magyar nemzetnek e tsászári városban idő-béli prédikátora, és hazafiainak lelki hasznokra nyomtatásban ki-botsátott. Posony. Füskuti Landerer Mihály költségével, és betűivel. 1786. 8-r., 40 lap.

beszédében* a türelmetlenséget; de annál nyomatékosabban hangsúlyozza az egyedűl üdvözitő hit létezését s a «megvilágosodást» annál félreérthetetlenebbűl kárhoztatja. «Sokan — ugymond — már ebben a megvilágositott világban úgy élnek, mintha vagy más isten volna most, mintsem azelőtt volt, vagy más mennyország, vagy más utja a mennyországnak. Más oka nem lehet ennek a nagy különbözésnek, mely a hajdani és mostani magyarok közt találkozik.»

Billisics Alajos 1789-ben Béesben tartott sz. Istvánnapi beszédében** Hermolaus s Katona nyomdokain haladva, a nélkül, hogy a császár egyházpolitikájára egyenesen hivatkoznék, szintén élesen aposztrofálja azokat a honfiakat, kik azt kiáltják, hogy immár «megvilágosodott a világ» s kik «hitünk szent ágozati közül ezt is, amazt is nyelvükre vevén, majd a lelkünk halhatatlanságát, majd a hét szentségek számát, mennyei eredetét, elmulhatatlan szükségét, majd az egyházi elöljáróknak Istentől adatott hatalmokat, majd nevezet szerint Krisztus Urunk e földön

* *Szent István*, magyarok első királya ditsérete, mellyet készített és élő nyelvel hirdetett Katona István esztergomi pap, hazánk históriájának néhai tanítója, mostanában pedig írója. Bétsben, a n. magyar nemzet nemzeti inneplésének alkalmatosságával, a szent János templomában. Kis-aszszony havának 24-dik napján, 1788. esztendőben. Bétsben. Nyomt. a ts. és k. süketnémák betűivel. 1788. 8-r., 38 lap.

** Magyarok első királyja ditsőséges *szent István* ditsérete, melyet Bétsben a nemes magyar nemzet nemzeti jeles inneplése alkalmatosságával élő nyelven hirdetett Billisics Aloyzius első remete sz. Pál szerzetéből-való pétsi pap, a józan, s a hitbéli tudományok néhai tanítója sz. János templomában kis-aszszony havának 23-dik napján 1789. esztendőben. Bétsben Hraschansky Jósef betűivel. 8-r., 40 lap.

látható helytartóját, a római pápát, majd a mennyégben diesőült szenteket, majd a tisztulandó lelkek helyét, majd a kárhozottak kínjait, majd mást, tudja, mit nem? csúfos ellenvetéseikkel addig csipdesik, addig gyalázzák, míg nem azokról való előbbeni áhitatos hitöket kiütik mind önnön szívökből, mind más sokakéból».

A keresztény hitet, sz. István vallását azonban Billisics nem félti a felvilágosodás apostolaitól; hanem igenis aggódik nemzetének sorsa felett s tart tőle, hogy ha a magyarok eltérnek az egyedűl üdvözítő hittől, az Isten haragját vonják magukra.

A mi József egyéb reformjait illeti, *míg a visszahatás be nem következik*, a kritika ezekről is hallgat, csak a magasztalás szava hangzik minden felől. Mintha csak dróton rángatnák az írókat, mind egy húron pendülnek.

A jobbágyság és a zsidók felszabadítását általában a felvilágosodás és haladás természetes következményének tekintik, melylyel ennélfogva — bármily nagyjelentőségű is különben — a fölvilágosodás egyéb mozzanataitól elkülönítve nem is tartják szükségesnek foglalkozni. Az a németből fordított röpirat is, melynek tárgyát, czíméhez képest, az «örökös jobbágyság igájának elmozditása» képezné,* csupán a jobbágyságra vonatkozó pátens ismerte-

* A német eredeti czíme: Patriotische Bemerkungen über die Aufhebung der Leibeigenschaft in Ungarn. Von *I. M. S— — —r*. Frankfurth. 1785. 8-r., 69 lap. — A fordítás czíme: Igaz haza-fiúi fel-jegyzések az örökös jobbágyság igája el-mozdításáról Magyar országon. S ugyan annak hasznos, vagy káros következéseiről, mellyek abból származhatnának. *I. M. S— — —r* által németből magyarra fordítva. Pesten. Találtatik Lettner Jósefnél. 8-r., 46 lap.

tésére szorítkozik, s ezt megelőzőleg aránylag hosszasan fejtegeti, mennyit tett József a haladás és fölvilágosodás érdekében, midőn a hadsereget újjá szervezte, a kath. papságot megregulázta, a türelmet meghonosította a felekezetek közt, az ipar fejlődését vedvámokkal biztosítá, az arányosabb megadóztatás czéljából a földeket fölmérette.

A jobbágyok fölszabadítása s a zsidóságnak középkori helyzetéből való kiemelése tekintetében Józsefet ugyanazok az irányelvek vezették. A társadalom munkás és használható tagjaivá akarta tenni azokat az elemeket, melyek addig a társadalomból ki voltak taszítva; otthont kívánt teremteni azoknak, kik idegeneknek érezték magukat saját hazájukban, s ez által mintegy előkészítette azt az időt, melyet már ő ugyan nem ért meg, de melynek bekövetkezését hő szívvel óhajtotta, midőn t. i. polgár és polgár közt nincs többé külömbség s mindenki annyit ér, a mennyi hasznot képes hajtani a társadalomnak.

A zsidóságra nézve, intenczióit ő maga határozta meg a legvilágosabban, midőn abbeli meggyőződését fejezte ki, hogy «a szélesebb körű kereset, karjaik hasznosítása, a gyűlöletes korlátozó törvények és megvetést keltő jelvények eltörlése, a jobb tanítással és nyelvök megszűnésével együtt elő fogja segíteni sajátságos előítéleteik kiirtását, s vagy keresztyénekké teszi őket, vagy pedig erkölcseiket megjavítja, úgy hogy az állam hasznos polgáraivá lesznek, mi legalább a jövő nemzedéknél biztosan el lesz érve». *

Ezt a beszédet nem volt nehéz megérteni s — csudálatos — még sem értették meg igen sokan. Szirmay Antal például azt írja, hogy a zsidók Józseftől polgárjogot nyertek (gentem israeliticam jure civitatis donavit), holott

* Marczali: II. József. II. 273.

József elvül mondta ki, hogy a zsidó polgárjogban nem részesülhet.

Maguk a zsidók is többet magyaráztak ki a nyert engedményekből, mint a mennyit azok tényleg jelentettek, mint a mennyit tényleg kaptak. E felől a többi közt az az irat is meggyőzhet bennünket, melyet az *óbudai zsidók* a törökön aratott győzelmek és József felgyógyulása alkalmából adtak ki,* s melyben a hálás nép örömét fejezi ki a szerencsés esemény felett. Ebben az iratban nagy hálálkodások közt nemcsak azt konstatálják, hogy a császár új életpályákat nyitott meg számukra s ez által életfenntartásuk eszközeit megszaporitá; hogy gyermekeik számára iskolák felállitását engedélyezte, melyekben azok az állam hasznos tagjaivá fognak neveltetni; hogy szolgaságuk kötelekeit szétszakitá; hanem egyszersmind azzal is dicsekednek, — a mi már világos önámitás, — hogy a többi alattvalók *minden* joga és szabadsága megosztatott velök.

A jogegyenlőség elvének olyatén keresztülvitele, a mint azt József tervezte, első sorban a nemesség előjogainak feláldozását foglalta magában s József nem is riadt vissza legalább a kiváltságok egyrészének eltörlésétől, annyival kevesbé, mert hisz ezek a kiváltságok az ő fejedelmi hatalmát is korlátozták. A merész vállalatot megkönnyitette rá nézve maga a nemesség, mely előjogaival visszaélve, úgy anyagi, mint erkölcsi tekintetben alig volt képes immár betölteni az államban és társadalomban számára kijelölt s évszázadokon át fenntartott szerepet.

* Freudiges und öffentliches Dankopfer der Altofner Judengemeinde über die vollkommene Genesung Sr. Maj. Joseph den II. und die glorreichen über die Türken errungenen Siege, gehalten den 1-ten November 1789. Ofen, gedruckt bey Katharina Landerin. 8-r., 15 lap.

Reinhard Menyhért, osztrák író, egyenesen rámutatott egy röpiratában a nemesség bűneire s ez által kétségtelenül a császár intenczióinak felelt meg. A közvéleményt a nemesi rend ellen fel kellett tüzelni, hogy a rendi kiváltságok elkobzása annál simábban menjen.

Az említett írónak rendkivül éles satyrával és elmésen, de egyszersmind szertelen tulzással írt pamfletjét, — mely a bécsi nemességet állítja pellengérre s mely párja «*A bécsi ember szokása*» czímű gúnyiratnak,* — magyarra is lefordították,** bizonyára azt a közmondást tartván szem előtt, hogy fiamnak szólok, menyem értsen róla.

A bécsi nemesség bűnlajstromát a szerző kérdésekben és feleletekben állítja össze. Első kérdése az, hogy «micsoda hiten vagy?» melyre a felelet: «én nemes vagyok». Mik a nemesség fő erényei? folytatja tovább. Felelet: a hit, remény és szeretet. Mit hisz a nemes? Hiszi, hogy jobb a szép ábrázat, mint a rút; hogy jól nevelte gyermekeit, ha megtaníttatta őket öt nyelven beszélni; hogy szerencsét nem az ész, hanem a pénz hoz; hogy az ő ereiben más vér foly, mint a közönséges emberekéiben, s ebben — jegyzi meg a gúnyoros szerző — igaza is van, mivel az ő vére többnyire egészségtelenebb, mint más emberé. Mit remél a nemes? Hogy az utolsó ítéletkor saját erkölcsének fogyatkozásait 18 nemes ős helyrepótolhatja; hogy új bőrük nő a

* A bétsi ember szokása testestől lelkestől ki-adatott fársángi tanításban. Pestenn, nyomt. Trattner betűivel. 1784. 8-r., 32 lap. (Szerzője valószinűleg Reinhard Menyhért volt.)

** A közönséges nemesség testestől lelkestől de nem a bétsi nemesség. Tanítás-képen kérdésekben vétetett egy nemes által, ki azért támadja-meg nemes társait, mivel már többé vélek nem tarthat. Ki-adatott német nyelven Reinhard Menyhárt által. Pesten, Trattner betűivel. 1784. 8-r., 24 lap.

jobbágyoknak, miután a régit lenyúzták róluk; hogy az erszényük soha ki nem ürül. Mit szeret a nemes? Mindent, a mi a külföldről jön, még az idegen nyavalyákat is jobban kedveli, mint az otthoniakat; a paripát; a hitelezőket, kik a kölesön visszafizetését nem sürgetik; az éjszakát, melynek sötétsége fedezi bűneit; az irgalmatlan gazdatisztet, ki parasztjait barmoknak nézi.

Miben áll a nemes ékessége? kérdi tovább. Felelet: A tékozlásban, a kérkedésben és a szerelmeskedésben. Hogy hangzik a nemes tízparancsolatja? Egyik parancs pl. az, hogy ne lopj, hanem adósságot csinálj és soha se fizesd vissza; egy másik az, hogy csak azt tartsd felebarátodnak, a kinek legalább is annyi őse van, mint neked; egy harmadik, hogy felebarátodtól jószágot ne kérj, hanem pereld őt mindaddig, míg mind a te jószágod, mind az övé füstbe nem megy.

De mindezek után fölteszi azt a kérdést is, hogy van-e különbség nemes és nemes közt? s azt feleli, hogy igenis van; mert olyan nemes is akad, ki az erényekben jó példát mutat a köznépnek. Hogy mivel végzi a nemes, élte pályáját, erre azt feleli, hogy köszvénynyel, venerikus betegséggel — és jó erkölcsesel. Végre arra a kérdésre, hogy mi lesz a haszna ennek a mosdatásnak a nemességre, felelete így hangzik: A nemesség ezen a leczkén boszankodni fog, szidni fogja a sajtó szabadságát: de nem lesz más, mint a mi eddig volt.

Ama másik pamflet, mely ugyanebben az évben «*A bécsi ember szokása*» czím alatt látott napvilágot, szintén fölveti a kérdést, hogy «melyek a négy végső dolgaik a bécsi embereknek?» s azt feleli, hogy «a száraztó nyavalya, a köszvény, a jószágból való kihűlés és a szegények háza»: arra a kérdésre pedig, hogy «minémű haszna lészen a

bécsieknél ennek a tanításnak?» hasonlóképen azt feleli, hogy «meg fogják venni, olvasni, először fognak kaczagni, azután csufot űzni belőle, a boszut elnyelni, *és bécsiek maradni.*» Általában az említett két pamflet tartalmilag és formailag nagyon hasonlít egymáshoz, úgy hogy *valószinűleg mind a kettő ugyanazon műhelyből került ki.*

A mily hasznos szolgálatot tettek Józsefnek azok, kik a nemesség hibáit szellőztették: ép úgy malmára hajtották a vizet azok is, kik védelmére keltek egyik-másik intézkedésének, melynek czélja alig lehetett más, mint a feudális államszervezet romba döntése.

A népösszeirást és a házak számozását, mint tudjuk, a megyék szintén a nemesi kiváltságok ellen intézett támadásnak tekintették s ennélfogva erélyes feliratokban tiltakoztak az 1784. aug. 16-án kibocsájtott rendelet ellen. Trencsén- és Nyitravármegyék például minden tartózkodás nélkül kifejezték abbeli gyanújokat, hogy a konskripcziónak be nem vallott czélja nem lehet más, mint az, hogy a nemesség megfosztatván ősi kiváltságától, rendes katonai szolgálatra kényszeríttessék, s ép ezért kategóricze kijelentették, hogy a népösszeirásra vonatkozó rendelet végrehajtásához nem járulhatnak. A császár azonban, mitsem törődve a megyék ellenzésével, a konskripcziót katonai karhatalommal foganatosíttatta.

Az irodalomban akadt egy ember, ki József pártjára állt a megyékkel szemben s ki legtisztább meggyőződését követve és nem valami aljas melléktekintetekből kisérlé meg közjogilag igazolni a konskripcziót. Ez a bátor hazafi Cházár András, a későbbi gömöri főjegyző volt, ki «*Hungaria semper sua*» czímű iratában* fejti ki a kérdéses ügyre nézve a maga álláspontját.

* Hungaria, semper sua, ad explicandam, e legibus regni,

Cházár mindenekelőtt konstatálja, hogy a konskripczió magában véve nem új dolog. Népösszeírások történtek azelőtt is, sőt azoknak foganatositását az országgyűlésen is több izben sürgették. A mi közfeltűnést és megbotránkozást okozott mostan, az, hogy a nemesek összeírása szintén elrendeltetett. De erre még az a megjegyzése, hogy az összeírás a végett történvén, hogy a fejedelem megtudja a fegyverviselésre alkalmas honfiak számát, a nemességet is okvetlenül számba kellett venni, miután a nemes ép úgy kötelezve van katonai szolgálatra, mint a közember, azzal a különbséggel, hogy az utóbbi ebbeli kötelességének mint reguláris katona, az előbbi pedig mint az inzurrekezió tagja tesz eleget.

Hogy az uralkodónak a konskripcziót illető jogára nézve minden kételyt eloszlasson, az ide vonatkozó közjogi törvényeket rövid kivonatban elősorolja. Majd a fölháborodott közvélemény megnyugtatásául hivatkozik Józsefnek, trónraléptekor kiadott reskriptumára, melyben szent fogadást tesz a megyék jogainak, privilegiumainak tiszteletben tartására. Erre a reskriptumra s az ebben foglalt fejedelmi igéretre épitve, bizik abban, hogy az uralkodó a konskripczióval a polgároknak sem személyes, sem reális jogain sérelmet elkövetni nem szándékozhat.

Cházár fölszólalásának, az uralkodó közhangulat mellett, igen természetesen, nem lehetett foganatja. A ki a magyar közjogban jártas volt, bizonyára készséggel elismerte, hogy Cházár az inzurrekczióra, a hadfenségjogra s egyéb rokontárgyakra vonatkozó közjogi törvényeket híven reprodukálta,

conscriptionem recentissimam, proposita, per Andream Cházár i. comitatuum Thornensis et Honthensis tabulæ judriæ assessorem, ac utriusque judicii, jur. causarum advocatum. Eperiessini, 1785. 8-r., 159 lap.

azokból sem el nem vett, sem hozzájuk nem adott semmit; hazafiasságát sem vonhatták kétségbe annak, a ki midőn az igazságszolgáltatás körében a német nyelv használata elrendeltetett, saját anyagi érdekeinek feláldozásával lemondott ügyvédi gyakorlatáról. Mind a mellett a «Hungaria semper sua» czimű iratának nem lehetett hatása azon oknál fogva, mert felfogása tisztán közjogi, tehát egyoldalú volt, nem véve tekintetbe a politikai momentumokat.

A közgazdasági reformok élénkebb vitát idéznek ugyan elő; de József közgazdasági programmját nagyban és egészben senki nem kifogásolja s csak a részletekre nézve mutatkozik az írók közt némi eltérés. Pedig ha az összbirodalomra előnyös is volt József közgazdasági politikája, Magyarország anyagi érdekeinek teljes feláldozását foglalta magában.

Szapáry János gróf,[1] Theschedik Sámuel,[2] aztán egy csomó névtelen író,[3] a vám-, közteherviselés- és jobbágyság

[1] Der unthätige Reichthum Hungarns wie zu gebrauchen. Mit einer kurzen historisch-phisikalischen Beschreibung der Oesterreichischen und Hungarischen Seeküste. Geschrieben von Gr. Joh. v. Szapary. Nürnberg, 1784. 8-r., 102 lap. — Ez a röpirat magyar nyelven csaknem egy századdal később, 1878-ban jelent meg, Budapesten, Székely József fordításában a következő czím alatt: «Magyarország meddő gazdagságának hogy lehetne hasznát venni. Az osztrák és magyar tengerpart történelmi és természeti rövid rajzával.» 8-r., 48 lap.

[2] Theschedik Sámuel: Der Landmann in Ungarn, was er ist? und was er sein könnte? nebst Plane eines regulirten Dorfes im J. 1784. Ugyanez a munka gr. Széchenyi Ferencz költségén magyar nyelvre is lefordíttatott s 1786-ban Pécsett jelent meg.

[3] Például: Patriotisch gemeynter Vorschlag, wie dem gehemmten Ausfuhr-Handel aus den Hungarischen und Deutschen Provinzen des Hauses Oestreich aufgeholfen werden könnte; von *I. W.* Wien, 1781. 8-r., 142 lap. — Egy másik kiadása 1792-ből

kérdéseiben József nyomdokain haladnak s a császár közgazdasági politikájának legfölebb annak egyoldalúsága nincs inyére némelyiknek, melynél fogva Magyarországon kizárólag a földmivelés érdekei reszesülnek kellő ápolásban.

Még a közigazgatási reformok sem találtak eleintén az irodalomban ellenmondásra, jollehet József a közigazgatás századok óta fennállott intézményeit, a nemzeti hagyományok és kegyelet ignorálásával, fenekestől felforgatta.

A kormányzat és közigazgatás reorganizáczióját József tudvalevőleg a kormányszékek átalakitásával kezdte meg s 1784, illetőleg 1785-ig a regi megyei szerkezetet érintetlenül hagyta. Ürményi József, a bihari föispán, a biharvármegyei tisztujitás alkalmával 1783-ban tartott beszédeben, mely külön füzetben is megjelent,* a megyéről még

a következő czím alatt: Patriotische Gedanken und Vorschläge, über den gehemmten Ausfuhr-Handel in den Deutschen und Hungarischen Provinzen des Erzhauses Oestreich, über National-Industrie, Manufakturen und Fabriken, und über die Mittel beyden aufzuhelfen. Wien, 1792. 8-r., 176 lap. — Ugyanezen munka latin átdolgozása ily czím alatt: Propositio ex animo patriæ studioso profecta quanam ratione domestica producta in exteras regiones exportari et in Hungaria, aliisve Austriaco-hæreditariis ditionibus activum commercium promoveri possint. Cum animadversionibus ex jure municipali Hungariæ, et benignis cæs. reg. resolutionibus depromptis. Posonii et Budæ, 1782. 8-r., 96 lap. — E mű szerzője Weinbrenner József bécsi író volt (ld. Leopoldus II. in campo Rákos visio Eleutherii Pannonii. 241. l.); latinra pedig, Szeitz értesülése szerint, az említett művet Limp József fordította. (Ld. Kurze unpartheiische Vertheidigung d. edlen Ungarn wider ihre Beneider u. Verläumder. 1790. 4. l.)

* A méltóságos Ürményi Ürményi Jósef udvari tanátsos úrnak, szent István király nemes rende tagjának, tsászári, és királyi apostoli felség tanátsosának, a felséges királyi, s udvari magyar cancellaria referendáriussának és nemes Bihar vármegye fő ispá-

úgy beszél, mint századok viharait szerencsésen átélt intézményről s elragadtatás hangján szól a nemesség ama tényleg gyakorlatban levő prærogativájáról, hogy a megyei kormányzatot kizárólag ő tartja kezében.

Maga Ürményi József, a törvényesen megállapitott hatáskörrel, az ősi szokás és gyakorlat szerint, iktattatik be biharmegyei főispáni székébe 1782-ben s az ez alkalommal hozzá intézett üdvözlő versekben nemcsak az ő személye iránti hódolat, hanem a nemzeti tradicziók tiszteletben tartása felett érzett közmegelégedés is kifejezésre jut.

Szluha Demeter, a pálos szerzetes, méltán írhatta,* hogy

«Egy szóval mindennek mosolyog orczája,
Örvend szíve, szeme vidám, és zeng szája.»

*Ürményi Maximillián*** és a *nemes konviktusnak egy*

nyának, beszédje, mellyet a midőn a meg-nevezett vármegye nemes magistratusának restaurátióját tartaná, mondott szent Iván havának 4-dik napján. Nagy-Váradon. 1783. 4-r., 10 lap.

* Tekéntetes nemes Bihar vármegyének jeles öröme, midőn a méltóságos *Ürményi Ürményi Jósef*, udvari tanátsos ur, sz. István király nemes rende tagja, tsászári, és királyi apostoli felség tanátsossa, a felséges királyi, s udvari magyar kancellaria referendáriussa a nagy méltóságú *gróf Károlyi Antal* ő eksztzellentziája mint királyi fő-kommissárius által ugyan n. Bihar vármegyének fő-ispányi méltóságában pompás készülettel 1782-dik eszt. sz Iván havának 13. napján bé-helyheztettetnék. Irta Szluha Demeter, paulinus pap, és a váradi királyi akadémiában tanító. Nagy-Váradon. Nyom. Bálent Ignátz könyvnyomtató-által. 8-r., 32 lap.

** Ének, melly méltóságos *Komjáthi Anna* aszszonynak eő nagyságának mondatott, midőn kedves élete párja, méltóságos *Ürmenyi Jósef* ur eő nagysága Bihar vár-megyében a fő-ispányi székbe bé iktattatnék! Nagy-Várad. Nyomt. Bálent Ignácz János. 1782. 4-r., 4 lap.

*tagja.** sőt még a nagy Révai Miklós is részt vesznek a közöröm tolmácsolásában. Revai, — ki Nagyváradon lakott egy időben mint rajztanitó, majd később mint akadémiai tanár, — hangulatteljes költeményében ** így ír a többi közt:

.... «Telek az öröm ihletésekkel,
Hogy érzem, volt lakó helyem tér mezeje,
Hantos szép völgyei,
Ékesen kelő épületei,
Megtisztúlt utczái,
Folyójának partját gátoló zöld fái,
Mi igen zengenek
Víg kiáltásira a megörült népnek!

A megázott határokon
És megfélemlett nedves halmokon,
Szinte úgy újúl
Minden, s úgy vidúl,
Mikor széllel s jégeséssel
Tűz villámmal s menydörgéssel
Eltelt éj után
Ragyogó tisztán
Kél az arany nap a derült egen
S éleszt mindent szép melegen.»

Baranyamegye új főispánját, Vég Péter-t, beiktatása

* Magyar ode, mellyet méltóságos *Urményi* urnak eő nagyságának Bihar vár-megye fő-ispánságára fel-emeltetésekor bé-mutatott ugyan méltóságos *Urményiné* aszszonynak eő nagyságának Nagy-Váradon lévő *nemes convictusnak egyik tagja*. Nagy-Várad. Nyom. Bálent Ignácz János. 1782. 4-r., 4 lap.

** Nagyságos *Urményi József* udvari tanátsos úrnak szent István király kis keresztes vitézének bihari főispányságra lett innepes bé iktatása. 1782. Poson. Nyom. Patzkó Ágoston Ferentznél. 8-r., 8 lap. (A czímlap belső oldalán: «Ennekkel megtisztelte Révai Miklós».)

alkalmával egy ismeretlen poéta hasonlóképen üdvözlő verssel tiszteli meg.*

A városi magisztrátusok betöltésére nézve eleintén, vagyis 1785-ig szintén fenntartotta ugyan József a polgárok szabad választási jogát; de egyes esetekben azért jónak látta ezt a jogot korlátozni. Így az új szabad kir. városoknál kikötötte, hogy kiszolgált katonatiszteket válaszszanak városi tanácsosokká és polgármesterekké. Elrendelte továbbá, hogy vallása miatt senkit sem szabad mellőzni a városi tisztújításoknál.

Sopron szab. kir. városában a tisztújítás br. Schilson János kir. biztos vezetése alatt még 1783-ban a régi szokás szerint ment végbe. Nemcsak Sopronban, de a többi városok nagyrészében is az adminisztráczió rendkívül nyomorúságos volt. A városi pénzekkel a soproni magisztrátus igen roszúl gazdálkodott, úgy hogy ennek következtében küldte a császár a város nyakára Schilson kir. biztost, hogy hozza rendbe a város pénzügyeit, fenyítse meg a hűtlen sáfárokat s tisztítsa meg a magisztrátust. Schilson ama beszéde, melylyel kiküldetésének czélját a város közönségének bejelenti s melyet a restauráczió előtt és után tartott, miután már a városházát kiseperte, külön-külön füzetekben nyomtatásban is megjelent.**

* Méltóságos és nagyságos *Vég Péter* urnak a császári, és királyi felség tanátsának, sz. István apostoli király rende vitézének a tekintetes királyi táblán ugyan a királyi felségnek az itéletekben személy-szerint való jelen-létele hely tartójának elől ülő bírájának nemes Baranya vármegye fő ispánnyának a királyi szabad Péts várassában sz. Jakab havának 8. napján lött örvendetes bé-iktatása alkalmatosságával szíves tiszteletből fel ajánlott versek. Nyom. Pétsen Engel János betűivel. 1782. 4-r., 16 lap.

** Rede, welche der Hochgebohrne Herr Johann Freyherr von Schilson Seiner römisch. kaiserl. königl. apostolischen Ma-

A régi municzipális életet azonban a királyi biztosok kineveztetésével új æra váltotta fel, melybe sokan oly könnyen beletalálták magukat, mintha mindig abban éltek volna. Még ÜRMÉNYI JÓZSEF, a volt főispán, a megyei rendszernek egyik legbuzgóbb híve sem tartja magára nézve következetlenségnek, hogy a nyitrai kerületben elvállalja a királyi biztosságot. S a mint a 80-as évek elején akadtak alkalmi poéták, kik a vármegyei szerkezetet és annak első tisztviselőjét, a főispánt, dicsőitették: úgy a királyi biztosok sem szűkölködtek versfaragókban, kik az új hivatal elvállalása által szerzett érdemeikért tömjénnel jártak körülöttük.

A mint híre terjedt, hogy TELEKI SÁMUEL gróf lesz a nagyváradi kerület kommiszszáriusa: egy poeta azonnal kezébe veszi lantját, hogy a fámára, mely Teleki kineveztetéséről szól, a közönség nevében viszhangot adjon: *

jestät wirkl. Kämmerer, und einer Hochlöbl. königl. ungarischen Hofkammer Rath als abgeordneter königl. Kommissär in der königl. Freystadt Oedenburg an dem im dasigen Rathhause versammelten Magistrat, und die Gemeinde den 25-sten Julii 1782. gehalten. Oedenburg, gedruckt bey Johann Joseph Siess. 4-r., 8 lap. — Rede, welche der Hochgeborne Herr JOHANN BAPTIST FREYHERR VON SCHILSON ..... als abgeordneter königl. Kommissär bei Gelegenheit der vorgenommenen Wahl an die Ehrsame Gemeinde der königl. Freystadt Oedenburg, den 18-ten Hornungs des 1783-sten Jahres gehalten hat. Oedenburg, gedr. bei Johann Joseph Siess. 4-r., 7 lap. — Rede, welche der Hochgeborne Herr JOHANN BAPTIST FREYHERR VON SCHILSON .... als abgeordneter königl. Kommissär bei Gelegenheit der vorgenommenen Wahl an den Wohledlen Rath, und die gewählte Gemeinde der königl. Freystadt Oedenburg den 18-ten Hornungs des 1783-sten Jahres gehalten hat. Oedenburg, gedr. bei Joh. Jos. Siess. 4-r., 14 lap.

* A fámához. Kolosvárt. Nyomt. a ref. kolégy. bet. 1785. 8-r., 6 lap.

«Lassan azért Fáma! készülj apródonként,
Szedd az érdemeket öszve darabonként . . . . .
Mit adsz, kedves Fámám, ha én rátalálok,
Ott vagynak olyanok, érettek jót állok,
Gazdag s ékes vélek Várad szomszédsága,
S ott Teleki törzsök egyik nemes ága.»

Söt még 1787-ben is akad olyan versíró, ki HALLER JÓZSEF-et, a Teleki után kinevezett nagyváradi királyi biztost üdvözölvén,[1] az új közigazgatási rendszer behozataláról azt írja, hogy az Biharvármegye «aranykorának» kezdetéül tekinthető.

Alkotmányos szempontból igaz ugyan, hogy a József-féle közigazgatási rendszert igazolni semmikép sem lehet; mert a mellett, hogy életbeleptetése a nemzet megkérdezése és hozzájárulása nélkül történt, lényegét tekintve sem felelt meg az alkotmányos követelményeknek. A szellem azonban, mely e rendszert áthatja, szinten a haladás és felvilágosodás szelleme. Erről leginkább meggyőzhet bennünket az a két irat, melyben a császár utasitásokkal látja el ama hivatalnokait, kik adminisztrativ rendszerének életet adni voltak hívatva.

Az elsőnek czíme: «*Josephs des zweyten Erinnerung an seine Staats-Beamten am Schlusse des 1783. Jahres*». Ezt a körlevelet, melyet a császár, olaszországi utja előtt írt, HORVÁTH MIHÁLY csaknem egész terjedelmében közli,[2] ugy szintén MARCZALI is,[3] ez utóbbi a bécsi császári levéltárban levő s a császár által sajátkezüleg korrigált példány

[1] Új tavassza méltóságos *gróf Haller kői Haller József* úr ő excellentiájának a nagy váradi kerület királlyi comissariusának Nagy-Váradon 1787. 8-r., 4 lap.

[2] HORVÁTH: Magyarorsz. történelme. VII. 516—524.

[3] MARCZALI: II. József. II. 343—346.

után. De mint önálló röpirat is megjelent az magyar nyelven *harom kiadasban.* Magyar nyelvre forditották ugyanis BENYÁK BERNÁRD piárista és HÁLÓ MIKLÓS. Amannak a neve alatt jelent meg két kiadása ; * de a kettőnek mondatszerkezete és kifejezései annyira eltérők, hogy alig hiszi el az ember, hogy forditójuk ugyanazon egy iró volt ; csak abban egyeznek meg, hogy mind a kettő nyakatekert, sok helyütt érthetetlen forditás. Háló Miklós ellenben KOVÁTS JÁNOS társaságában csak egyszer adta ki ; ** de az ő forditása se különb a Benyákénál. Megjegyzendő, hogy mind Benyák, mind Háló szövege a Marczali által közlött s authentikusnak tekinthető szöveggel vág össze ; a Horváthétól ellenben lényegesen eltér.

A körlevél, — mely Horváth szerint 1784. márczius 8-káról, a most említett kiadványok szerint ellenben 1783. november haváról van keltezve, — bizonyos általános vezérelveket tartalmaz a közhivatalnokok magatartására nézve.

* Az egyik kiadás czíme : Felséges *második Jósefnek* az ő közjó-béli tiszteihez adatott intése 1783-dik esztendőnek végén. Német nyelvből magyarra fordította BENYÁK BERNÁRD a. o. s. Pesten, találtatik Trattner könyv-bóltjában. (Nyomatott Budán, királyi akademiának betűivel, 1784.) 8-r., 45 lap. — A másik kiadás czíme : Felséges *második Jósef* bölts országlásának megmutatása, mellyet Olasz országba való menetele előtt az egész Austriai örökös birodalmában lévő fő tiszteknek, s minden egyházi s világi elöljáróknak saját keze-irásában ada-ki. Németből magyar nyelvre tette BENYÁK BERNÁRD, a. o. s Találtatik Pesten, Weingand és Kæpf könyves-bóltjában. 8-r., 29 lap.

** *Második Jósefnek* a publicum tisztviselőjihez 1783-dik esztendőnek végezetével ki botsájtott emlékeztetése, melly az handbillietnek neve alatt esméretessé lett. Német nyelvből magyarra fordítatott HÁLÓ MIKLÓS KOVÁTS JÁNOS által. Pesten. Nyomt. Eitzenberger Annánál. 1784. 8-r., 32 lap.

Három éve vezetem már — így kezdi a császár, intő szózatát — az ország ügyeit. «Nem nyugodtam meg a parancsolatnak kiadásán, hanem azt jól ki is főztem, el is intéztem; a balitéletekből és meggyökerezett régi szokásokból eredett környülállásokat minden erejekből kivettem és megvilágositottam. Nagyon rajta voltam, hogy a mely szeretettel magam viseltetem a közönséges jóhoz, és a mely buzgósággal kell viselni annak szolgálatját, az országnak minden tiszteit ugyan arra gerjeszszem fel.» A hivatalnokok azonban, mesteremberek-módjára jártak el eddig tisztökben. Csak a látszat kedveért dolgoztak, hogy kenyeröket el ne veszítsék. Az ő (t. i. József) ajtaja nyitva volt mindenki előtt; de a hivatalnokok felé se néztek. Hiába adta ki legüdvösebb rendeleteit, nem hajtattak azok végre. Jövőre mindennek máskép kell lennie. Keressék elő az iromány-szekrényekből a rendeleteket; magyarázzák meg azoknak tartalmát a népnek s világosítsák azt fel, hogy ezen rendeletek az ő javát czélozzák. Dolgozzanak szorgalmatosan, mert munka után édes a nyugalom. Saját hasznuk előmozdítására ne használják fel hivatalukat. «Jó rendben tartsák az alattvalókat; azt tehát, ha bejelentette-e magát, a kanczelláriának szavajárásait megtartja-e, nem hágy-e el valamit a titulusokból, saruban, fűsülve vagy fűsületlenül viszi-e véghez a dolgot, mind egynek tartja az okos ember, ki nem egyebet kíván, hanem csak a kötelesség megtevését.» Bizalommal és nyiltsággal viseltessenek egymás irányában az alsóbb és felsőbb hivatalnokok; úgy bánjanak egymással, mint jó barátok, atyafiak. A közjó lebegvén mindenkor a hivatalnok szemei előtt, s «*a birodalomnak minden egyes tartománya csak egy államot képezvén*», partikuláris nemzeti és osztályérdekek ápolásától tartózkodjék. Ne szégyeljenek egymástól tanulni. Évenkint több-

ször vizsgálatot kell tartani a hivatalokban s ha valami nagyobb hiba vagy mulasztás vettetnek észre, arról neki magának (t. i. a császárnak) kell jelentést tenni. Végre ezen vizsgálatok alapján minden egyes hivatalnok részére konduitlisztát kell készíteni.

Az itt bemutatott körlevél úgy tünteti föl József császárt, mint a ki minden áron népe boldogságát akarja művelni; emberszerető szándékait azonban csak úgy véli létesíthetni, ha azok keresztülvitelét, hivatalnokainak, mint saját abszolut akarata végrehajtóinak teszi kötelességévé. Kész volt mindent tenni népe jólétéért, de semmit nem akart tenni magának a népnek közreműködésével. Kétszeres hiba volt ez Magyarországon, hol a történelmi fejlődés oly alkotmányt hozott létre, mely egyenes tagadása volt a «de nobis, sine nobis» kormányzatnak.

A kanczelláriának kellett Józsefet figyelmeztetnie, hogy Magyarországon országgyűlés is van, megyék is vannak, ennélfogva az államszolgálati pragmatika készítésénél ezeket az alkotmányos tényezőket figyelmen kívül hagyni nem lehet.

«Méltányos és kivánatos — írja Ürményi kanczellár, a körlevélre készitett fölterjesztésében, — hogy mindazon államok, melyek oly szerencsések, hogy felséged uralkodik felettök, lehetőleg járuljanak a közjóhoz, és hogy e czélból megszünjek minden féltékenység és előítélet nemzetek, vallások és tartományok közt. De valamint ez a végczél úgy is elérhető, ha minden tartomány a saját alkotmánya szerint teszi a lehető legjobbat: úgy a magyar országok is mindig minden erővel fognak közreműködni a közjó érdekében, saját alkotmányos rendszerük értelmében, melyet országgyülési végzések biztositanak, és azon alaptörvények szerint, melyek megmagyarázzák a monarchikus kormány-

formát Magyarországon, és megállapítják a rendek előjogait és részvétüket a közjó megállapításában».*

A kanczellár tehát az országgyűlésileg egybegyűlt rendek közreműködését nélkülözhetetlennek tartja a közjó megállapításában, s ezzel míg egyrészről határozottan visszautasítja a császár ama czentralisztikus nézetet, mintha a birodalomnak minden egyes tartománya csak egy államot képezne, másrészről eléggé érthetően figyelmezteti az uralkodót, hogy a népet boldogítani saját részvétele nélkül a legjobb szándéku fejedelemnek sem áll szabadságában.

A közhivatalnok magaviseletet illető üdvös tanácsokat természetesen a kanczellárnak nincs oka kifogásolni. De az ellen szintén megteszi észrevételét, hogy a császár a hivatalnoki kar ellenőrzését is magának tartja fenn, holott a hivatalnokokra való felügyelet, törvényeink szerint, magának a népnek, illetőleg a megyei rendeknek kötelessége és érdeke. A főispán pedig az ország főrendei közé tartozván, ő ellene vizsgálatot tartani nem lehet.

Az uralkodó által alkotott ama nagy bürokratikus gépezetet azonban, mely az összpontosítás rendszerét lett volna hivatva a gyakorlatban megvalósítani, nemcsak a kanczellár által előadott körülmények, hanem magának ama gépezetnek alkatrészei: a hivatalnokok is akadályozták működésében. József császár ugyanis elidegenítven magától a közhivatalok betöltésére alkalmas elemeket: a nemességet és a papságot: habár hivatalok viselésére vállalkoztak is közülök elegendő számmal, csak kelletlenül s immel-ámmal végezték a rájuk bizott feladatokat, vajmi keveset törődve az említett körlevélben foglalt utasításokkal. A császár rendeleteit nemcsak a megyék, de maga a helytartó-tanács is akár hányszor ad akta tették.

* Marczali i. m. II. 348.

A megyei adminisztráczióban, mely a hivatalnokok léhasága, műveletlensége miatt, azelőtt is nyomorúságos volt, a reformok tényleg semmi lenyegesebb változást sem idéztek elő, ha csak annak nem tekintjük azt a körülményt, hogy míg azelőtt a vármegye emberei, visszaéléseiket, hanyagságukat semmivel sem menthették, most, ha valamely rendeletet, melyet kényelmetlennek vagy hátrányosnak találtak magukra nézve, végrehajtani elmulasztottak: mint az alkotmány őrei, mint jó hazafiak, nem megrovásra, hanem a közönség elismerésére és rokonszenvére tarthattak számot. Nem merjük ugyan állítani, hogy ne lettek volna egyesek kik a legtisztább hazafias indokból hiusították meg ellenszegülésökkel egyik-másik törvénytelen és alkotmányellenes legfelsőbb intézkedés foganatosítását; de a nagy többség csak czégérül használta fel a hazafiságot, melylyel a kötelességteljesítés terén beállott általános indolencziát takarta el.

A Ráby Mátyás, magyar nemes élettörténete, — melyet ő maga írt meg s melyet 1797-ben Strassburgban nyomtatásban is közrebocsájtott,* — a József alatti közigazgatást a maga meztelenségében és rútságában tükrözi vissza. egyszersmind érdekes adalékul szolgál az akkori közigazgatási reformok sikerének megítéléséhez.

A hatóságok által agyonkínzott és elkeserített Ráby elbeszélése nem egészen megbízható ugyan, mivel a sze-

* Justizmord und Regierungsgreuel in Ungarn und Oesterreich, oder actenmässige Geschichte des wegen Toleranz und Menschlichkeit in unsern Tagen schrecklich verfolgten ungrischen Edlen Matthias Raby von Raba und Mura. Von ihm selbst beschrieben. Strassburg, im fünften Jahr der Republik (1797). Auf Kosten des Verfassers. 8-r. I. köt. X + 288 + 81 lap. II. köt. IV + 252 + 112 lap.

rencsétlen embert a szenvedély és a boszú könnyen elfogulttá tehette; az általa közlött okiratok hitelessége sincs bebizonyítva; Pestvármegye levéltárában meg — miután az említett megye volt az ő élte regényének szinhelye — állítólag egyetlen okmány sem található, mely Ráby ügyére vonatkoznék:* mind a mellett ha csak fele is igaz annak, a mit Ráby elbeszél, az is elég, hogy megirtózzunk a közigazgatás azon korbeli rendszerétől.

Ráby, 1784-ben, Szent-Endre, pestmegyei község elöljáróságát, valamint Pestvármegye tisztviselőit bevádolta a császárnál, vádiratában a sikkasztások, megvesztegetések, zsarolások s egyéb aljas visszaélések számtalan esetét adván elő. A császár elrendelte a helytartó-tanács útján a vizsgálatot, s ez a vizsgálat megejtésével ugyanazt a Pestvármegyét bizta meg, melynek hivatalnokai voltak épen a vádlottak.

Ezzel megkezdődött a küzdelem egyfelől a megye és a helytartó-tanács, másfelől Ráby és a császár közt. Kettő állt kettővel szemben. S a megye és a helytartó-tanács erősebbnek bizonyult be nemcsak Rábynál, de magánál a császárnál is. Rábyt menlevéllel látta ugyan el a császár, de ennek daczára, hamis vádak alapján, a helytartó-tanács rendeletére börtönbe vetették. A császár több izben elrendelte szabadon bocsájtatását, mire azonban a megye mindannyiszor azzal felelt, hogy még szigorúbbá tette fogságát. Mikor már a börtönben agyonkinozták, álruhába öltöztetve maguk a megyei tisztviselők szöktették meg, arra számítván, hogy eléggé terrorizálták már s hogy ennélfogva nem lesz kedve ujból kikötni a megyével. De csalódtak.

* Tábori Róbert czikke a «Budapesti Hirlap» 1887. aug. 14-diki számában.

Ráby nem engedett. A császár negy rendőrbiztost adott melle, hogy ezeknek fedezete alatt menjen vissza Pestre és sürgesse ott a megyenel az ellene meginditott vizsgálat befejezeset. A mint azonban 1787 elején Pestre ért, NICZKY gróf, a helytartó-tanács elnöke ismét elfogatta s mikor a bécsi rendőrök Niczkynek fölmutatták a Ráby reszére szóló menlevelet, az egesz dühvel azt felelte nekik: «a császár parancsoljon Becsben, Magyarországon en parancsolok; önök pedig ha folytatnák tovább is akadékoskodásukat, könnyen abban a szerencseben reszesülhetnek, hogy egyhelyre kerülnek Rábyval».*

A herczehurcza most újra kezdődött. A császár számtalanszor kiadta a rendeletet a fogoly szabadonbocsájtására, s a megye ugyanannyiszor lökte felre a legfelsőbb rendeletet. A szerencsétlen Ráby pedig ezalatt snylődött a börtönben. Nem is egyszer, de többször kimondták rá a halálos iteletet a nélkül, hogy vegre mertek volna rajta hajtani. Végre a császár megsokalva a dolgot, parancsot küldött a megyehez, hogy Rábyt 24 óra alatt bocsássák szabadon, különben katonai karhatalommal fogják öt börtönéből kiszabaditani. S csakugyan 1789. jul. 29-kén megnyiltak Ráby börtönének ajtai. S ezzel kezdetet vette sokat hányatott eletének második fejezete, mely azonban bennünket már nem érdekel.

A magyar kormányzati es közigazgatási hatóságok eljárását Rábyval szemben koszorús regenyirónk, JÓKAI, megkisérli igazolni;** de a politikus, Ráby üldöztetéseben hiába keresi az elveket, a magasabb, erkölcsi és politikai indo-

* I. m. II. 16.

** *Rab Ráby.* Regény JÓKAI MÓR-tól. Pozsony, 1879. Kiadja Stampfel Károly. 8-r., 3 kötetben.

kokat, melyekkel az igazolható lenne. Szánalomra méltó áldozata volt Ráby egy teljesen megromlott, hitvány rendszernek, melyen a császár reformjai annyival kevésbé javíthattak, mivel ama reformok a törvényes formákat nélkülözvén, a nemzet ellentállását hívták ki.

A mily sikertelen volt Józsefnek, hivatalnokai számára készitett s fennebb bemutatott utasítása : ép oly sikertelen volt amaz irata is, melyben a magyarországi közigazgatási kerületek élere állitott királyi biztosokkal megismerteti az egyes kerületek politikai, társadalmi s különösen közgazdasági viszonyait s melyben meghatározza minden egyes biztosának teendőit.*

Ez az irat, — melyet — a birtokomban levő példánynak egy széljegyzete szerint — József nevében és megbizásából Ürményi József országbiró készitett, Horváth Mihály szerint ellenben maga a császár a legnagyobb titokban részenkint mondott tollba titkárainak, — az illető biztosok magánhasználatára volt szánva. A császár minden biztos részere lemásoltatván azt, a magyar udvari kanczellária levéltárában pecsét alatt helyezte el. A titoktartás daczára azonban az irat egyszer csak nyomtatásban megjelent. A császár felháborodva ezen az indiskréczión, azonnal meginditotta a vizsgálatot az iránt, mi módon s ki által került az irat sajtó alá ? A vizsgálat aztán kideritette, hogy Grossinger napidíjas, visszaélvén Bisztriczey levéltárnok bizalmával, lopva másolta le s adta ki. A kanczellária a mű eltiltását ajánlotta : de a császár ezt a tanácsot nem fogadta el, «mert a mű nem vét sem isteni, sem emberi törvény

* Verbesserungsanstalten für das Königreich Hungarn, welche S. Kais. Königl. Majestät in einem an die X. Königl. Hungarische Kommissäre eigenhändig erlassenen Befehlschreiben den 30. März 1785. ertheilet hat. In Deutschland 1785. 8-r., 67 lap.

ellene; sőt a letartóztatott Grossingert is szabadon bocsájtotta; hanem a kanczelláriát keményen megrótta, az öreg Bisztriczeyt pedig gondatlansága miatt hivatalától elmozdítván, fizetésének egyharmadával nyugalomba helyezte.*

A tájékoztató utasitásokon meglátszik, hogy szerzőjük az ország viszonyait alaposan ismeri. A felvilágosodott abszolutizmus mindenre kiterjedő gondoskodását tükrözik azok vissza. Az uralkodó maga akar végezni mindent. Hivatalnokainak kötelességeit nemcsak általánosságban szabja meg, hanem a részletekben is saját akaratát kivánja általuk érvényesíttetni.

A közgazdaság körébe vágó utasitások mellőzésével, mi csupán a politikai és társadalmi természetűek ismertetésére szorítkozunk.

A biztosok mindeniket figyelmezteti a császár a robot megváltásának üdvös következményeire s mindegyiknek kötelességévé teszi, hogy a felekezetek közti surlódások megszűntetése czéljából a türelmi rendelet pontos végrehajtásáról gondoskodjanak.

Ezeken kivül az egyes kerületekre nézve speczialis utasításokat ád, melyek közül álljon itt egy-ket érdekesebb.

A pesti kerületben, Pesten, a házakat szaporítani s a várost nagyobbitani nem kivánatos, mert a nagyon nagy városok kulturális tekintetben nem előnyösek. A ráczok és nem egyesült görögök, mint kiváló kereskedők s hasznos polgárok, mindenféle elnyomatás ellen oltalmazandók.

A temesvári kerületben az oláhok eddig rabszolgai bánásmódban részesültek, ezért fejlődtek ki ebben a nemzetiségben a számos rosz tulajdonságok; népiskolák útján terjeszteni kell köztük a műveltséget. A ráczok és magya-

* Horváth: Magyarorsz. története. VII. 585.

rok közt fennálló gyűlölködés megszüntetésére kell törekedni.

A zágrábi kerületben. Zágrábmegyében, és különösen a horvátok közt a roszul értelmezett szabadság már több izben féktelenségre vezetett: *a horvátok igen gyakran az erőszakoskodásban és az önhittségben keresik a hazafiságot;* különös gond forditandó ennélfogva a megyei hivataloknak alkalmas egyénekkel való betöltésére. A horvát nép főjellemvonása a renyheség és a pénzvágy. A katholikus klerus még igen messze van a felvilágosodottságtól.

A győri kerületben sok panasz merült fel a hatóságok vallási türelmetlensége miatt; ezeknek az állapotoknak véget kell vetni. A klerus azonban itt a legfelvilágosodottabb és a legrendszeretőbb.

A pécsi kerületben a hatóságok urbéri ügyekben sok visszaélést követnek el.

A nyitrai kerületben türelmetlen szellem uralkodik. Nagyszombatban a káptalan és a papság befolyása a magisztrátusra igen nagy, minélfogva a hatóságok igen részrehajlók. A megyei hivatalnokok nagyon függenek Pozsonymegyében a Pálffy-, Trencsénmegyében az Illésházy-családtól, miután ezen megyékben az örökös főispánság a nevezett családokat illette meg; ezt a függést meg kell szüntetni.

A beszterczebányai kerületben a városi magisztrátusok roszul vannak betöltve. A türelmi pátenst nem hajtják végre.

A nagyváradi kerületben gondot kell forditani a reformátusok debreczeni gymnáziumának czélszerü berendezésére. Szabolcsmegye nemességere, mely legszilajabb az egész országban, ügyelni kell. Biharmegye közigazgatása mintául szolgálhat. E kerületben sok az igazi magyar, kik eleven

eszűek s katonáknak valók; ha nem bánnak velök roszul, s iskolák által emelik műveltségüket, sokat lehet tőlük várni.

A munkácsi kerületben, Beregmegyében, az utolsó oláh zavargások alkalmával a hivatalnokok roszul viselték magukat; bandériumokat szerveztek, fegyvereket vettek el erőszakkal az alattvalóktól, két magyar embert Gallicziába küldtek, a hol azok izgató beszedeket tartottak stb. Szatmármegyében ugyanezek történtek, de mégis szelidebb alakban. Máramarosban sok a panasz a megyei és kamarai hivatalnokok visszaélései miatt.

Végre a kassai kerületben, Kassa városában, az akatholikusokat a közhivatalokba való juthatástól elzárják. Szepesmegye adminisztrácziója nyomoruságos. Zemplénmegyében igen sok a nemes ember s igen szilaj; különös figyelmet kell rájuk forditani. A klerus, különösen a görög egyesült, igen kevéssé felvilágosodott. A kassai lyczeum, valamint a reformátusok sárospataki gymnáziuma gondos felügyeletet igényel, hogy az ifjúság helyes oktatásban részesüljön s hogy azok kapják meg az ösztöndijakat, kik azokra valóban érdemesek.

Ha ezek az utasitások, az alkotmányos formák megtartásával, törvényes hatóságokhoz intéztetnek, talán lenditettek volna valamit az ország közigazgatásán. Így azonban csak papiroson maradtak. A tiz királyi biztos működését a megyék ellenszegülése megbénitotta, ugy hogy az utasitások szabatos végrehajtására, melynek a nemzet és a kormány közti egyetértés képezte alapföltetelét, gondolni se lehetett.

Az az antagonizmus, mely a nemzet és a kormány közt József uralkodásának különösen utolsó éveiben bekövetkezett és napról-napra elesebbe vált, — nemcsak a közigaz-

gatás tervbe vett reformját hiusította meg, de egyszersmind okozója volt általában a József-féle regime meddőségének. Egy kormány, melynek sulypontja a nép közérzületén kívül esik, s mely e szerint a szó valódi értelmében népszerűséggel nem bír: hogy is alkothatna valami maradandót? József kormánya pedig népszerű nem volt; alkotmányellenes s a nemzet közérzületét sértő magatartásánál fogva nem is lehetett.

A mit Pulszky hoz fel azok ellen a hisztorikusok ellen, kik József népszerütlenségét nagyon is éles vonásokkal színezik, — hogy t. i. József császár mindig számolhatott a magyar protestánsokra, s a művelt nem-nemesekre, kik csak általa lettek hivatalképesek, sőt a felvilágosodott főurak közül is számosan csatlakoztak hozzá; továbbá hogy a József-korabeli tiszti névtárt átlapozván, ugyanazon családok tagjait találjuk hivatalban, melyek ősi idők óta mostanáig a megyékben befolyással bírnak, s csak kivételesen akadunk egy-egy nem-nemes alispánra (*Maniğay* Sárosban, *Hajnóczy* Szeremben), csehekre pedig — mint ujabb időben a Bach-korszakban — épen nem szorult a császár, mert hivatalnokai a magyarokból is kiteltek:* ez egyátalában semmit sem bizonyít.

A Pulszky által említett elemeket részint a megélhetés kényszerűsége, részint a hála, részint az őseiktől örökölt loyalitás érzete fűzte az államfőhöz, ennélfogva fölajánlották neki szolgálataikat, a miből azonban teljességgel nem következik, hogy uruknak kormányzati rendszerét is helyeselték volna. A nemesség és a papság pedig határozottan opponált.

A József uralkodásának különböző időszakában megjelent s a fennálló kormányzatot dicsőítő alkalmi iratok,

* Pulszky Ferencz: Martinovics és társai. Olcsó Könyvtár 136. szám. 15. sk. l.

egyátalán nem alkalmasok arra, hogy belőlük következtetést vonjunk le a nemzet érzelmeire; mert a kérdéses nyomtatványok szerzői vagy egészen jelentéktelen egyéniségek, kiknek szavuk semmit sem nyom, vagy a kormánynak lekötelezett hivatalnokok, kik hivatalos állásuknál fogva sem eleg tárgyilagossággal, sem eleg függetlenséggel nem birtak arra nezve, hogy a nép nevében szóljanak, vagy pedig idegen, különösen osztrák írók tolmácsai.

A hasonirányu röpiratok közt nemi tekintetben kivétel a József uralkodásának mindjárt első évében nemet es magyar nyelven megjelent *«Álom második Józsefrul»*,[1] mely a közvéleményre annyiban jellemző, hogy a jövőt illetőleg még 1781-ben telve voltak az emberek jó remenységgel és bizalommal. Ennek a röpiratnak magyar fordításáról még Marczali is erdemesnek tartja emlitest tenni,[2] a ki pedig a József-korabeli politikai irodalomra — ugy látszik — nem nagy súlyt fektet; nagyterjedelmű monografiájában legalább a politikai irodalom termékei közül vajmi kevés szerepel.

Az említett röpirat szerzője, Keresztúri József, — Wurzbach szerint talán Rautenstrauch,[3] a mi azonban nem valószínű, — álom alakjában adja elő, mit várhat a nep uj uralkodójától. Ez az álom csaknem minden reszletében beteljesedett, a mi azt mutatja, hogy a szerző alaposan ismerte Józsefet. Nem hiába írja, hogy «szerencseje volt

[1] A német kiadás czíme: Joseph II. Ein Traum. Wien, gedruckt bey Johann Thomas Edlen von Trattnern. 1781. 8-r., 59 lap. — A magyar kiadásé: Álom második Jósefrül németbül magyarra fordítva. Nyom. Budán Landerer Katalin betűivel. 1781. 8-r., 47 lap.

[2] Marczali: II. József. II. 17.

[3] Wurzbach: Biogr. Lexikon. XXV. 66.

vele (t. i. Józseffel) több ízben beszélni». A földmivelés, ipar és kereskedelem — mely, a mint Keresztúri a modern közgazdasági felfogásnak teljesen megfelelőleg konstatálja, «együtt tesz egy egészet», — szabadságot, a közterhekben való arányosabb részesedést kiván. A vallás, mely «oly sok emberi dolgokkal megelegyittetett», megtisztitandó. Az erkölcsök javitandók. Az igazságszolgáltatást az elavult polgári törvénykönyv átalakitásával jobb lábra kell állitani. A szólás- és sajtószabadságot, mint a felvilágosodás legfőbb feltételeit, életbe kell léptetni: mert «egy olyan népben, melynek nem szabad igazán kimondani, a mit gondol, csakhamar szokássá válik, hogy ne is gondolkozzék». A nevelési rendszer megváltoztatandó akképen, hogy az ifjuság nevelői ne csak az elme, de a sziv képzésére is gondot forditsanak: a nők pedig az apáczák keze alól kivétetvén, ne divatbábokká, hanem jó háziasszonyokká képeztessenek. Az örökös jobbágyság, mint a múlt idők egyik legembertelenebb maradványa, eltörlendő.

De a mi legjobban bizonyitja, hogy a szerző Józsefet közelről ismerte, söt annak jövő terveibe is be volt némileg avatva, az, hogy az álomképek közt a különböző országok képviselőit is megjelenteti s azt kivántatja velök, hogy «az ő sokféle formájok egyetlen egybe olvasztassék, és minden országok csak egy egybül álló testté legyenek». Ez az a czentralizáczió, melyet József oly következetesen megvalósitani igyekezett; de a melynek midőn szükségességét hangoztatja Keresztúri, bizonyára nem a nemzet érzelmeit fejezi ki.

Egy tizenkilenczedik századbeli hazafinak magyarra fordított politikai és erkölcsi hitvallása,* József politi-

* Politiai s erköltsi vallás-tétele egy tizenkilentzedik századbéli hazafinak. Német nyelvből magyarra fordittatott. Posonban. Nyomatott és találtatik Patzkó Á. Ferentznél. 1784. 8-r., 30 lap.

kai programmjával lényegileg szinten mindenben összevág. A hosszú lére föleresztett hitvallás 82 szentencziájából azonban legfölebb 10—15 bir komoly politikai szinezettel; a többi ellenben merő sallang, czifraság, melylyel a szerző, úgy látszik, szellemességét akarta fitogtatni. Az a 10—15 szentenczia pedig még csak nem is parafrázisa, hanem száraz lajstromozása József ujitásainak; ennélfogva súlyt csak akkor fektethetnénk rájuk, ha tudnók, hogy például valami előkelő magyar politikus volt a szerzőjök.

Az ismeretlen, valószinüleg osztrák iró, hiszi, hogy a vallási üldözés a legutálatosabb cselekedet; hiszi, hogy az uralkodó akarata törveny, mely mindenkit kötelez; hiszi, hogy a közterhek viselésében mindenkinek részt kell vennie jövedelmei arányában; hiszi, hogy hamis az a tan, mely szerint az alattvaló a rosz fejedelemnek nem tartozik engedelmeskedni, söt a tyrannust életétöl is megfoszthatja; hiszi, hogy a cœlibátus kárt okoz az államnak s hogy czelszerübb lenne, ha az eklezsia a hitetlenek megtéritése helyett, mely különben is az isten dolga, igyekeznek inkább hivei számát az által szaporitani, hogy «a maga kebelében az emberek számát gyarapitaná»; hiszi, hogy az osztrák birodalomban életbeléptetett sajtó- és szólásszabadság a közboldogság előmozditására nagy befolyással lesz.

Mindezekből az tűnik ki, hogy a tizenkilenczedik századbeli hazafi egy hiten van Józseffel. Úgy de magában véve az a tény, hogy egy névtelen hazafi József zászlójához csatlakozik, nem igazolja ez utóbbinak politikáját. A császár elvtársának a helyett, hogy megmondja, mit hisz, inkább arra kellett volna felelnie, hogy *miért* hiszi ezt vagy amazt. Így talán még szolgálatot is tehetett volna mesterének.

Egy másik német iró a most említett nyomdokain halad,

midőn *«József császár imadsagos könyvét»* * elkészitvén, magával a császárral tétet nyilvános hitvallást. A hangulat-csinálásnak mindenesetre eredeti módja az Istenhez segedelemért fohászkodó császár lelki világát tárni fel, hogy szándékainak tisztasága felől a közönség meggyőződjek.

A József szájába adott imák a népe javáért munkálkodó, alattvalóihoz atyai indulattal viseltető fejedelem intenczióit tükrözik vissza.

Egy imájában arra kéri az Istent, hogy «világositsa meg az ő népét, különösen bátor szívű magyarjainak elméjét, hogy az ő jó czéljai iránt ne legyenek balitélettel, hanem önkent való készséggel kívánjanak rendelései szerint élni». Egy másik imájában kéri a mindenhatót, hogy erősítse meg őt abbeli szándékában, hogy a szerzeteseket, — kik a felvilágosodás halálos ellenségei, kik az erkölcstelenséget terjesztik, — kiirthassa. A toleráncziáról szóló imájában ketségbe vonja, hogy joga volna neki bárkit is üldözni azert, mert az Istent más módon imádja, mint ő. Az ellene oly nagy számmal megjelent gúnyiratok szerzőiért ekkép fohászkodik az Istenhez: bocsásd meg nekik, mert nem tudják, mit cselekesznek: ha — ugymond — a mindenható cselekedeteivel sincsenek mindenkor és mindenek megelégedve: hogy lehetnének megelégedve az ő, a gyarló ember tetteivel; «örömest és béketűréssel elszenved azért minden ellene és parancsolatai ellen való gyalázást, rágalmazást és mocskolódó irást». A pápa látogatása előtt

* Jósef tsászár imádságos könyve. Németből fordíttatott. Posonyban, Füskúti Landerer Mihály költségével és betüivel. 1787. 8-r., 32 lap. — A német eredeti czíme: Kaiser Josephs Gebetbuch. Wien, bei Joseph Hraschanzky, k. k. priv. Buchdrucker. 1787. 8-r., 54 lap.

szintén az égre emeli tekintetét, s azt mondja a többi közt, hogy barátságosan, tárt karokkal fogadja ugyan az Isten földi helytartóját; de ha olyan dolgokat kivánna tőle, melyek országainak boldogságával, vagy a korona jogaival ellenkeznének, vagy ha nagy plánumai kivitelében meg akarná őt akadályozni: bocsássa meg neki az Isten, ha ő a pápát nem ismeri el az Isten helytartójának s megtagadja tőle kívánságait.

A «József császár imádságos könyvének» szerzője, valamint a vele rokon gondolkozásu irók érzik ugyan, hogy József császárt népei nem szeretik, de a helyett, hogy ezt világosan kimondanák: egész odaadással fáradoznak a császár politikájának népszerűsítésén.

A «*Miért nem szerettetik József császár az ő népétől!*» czímű röpirat [*] szerzője — szintén osztrák iró, — sokkal őszintébb társainál, a mennyiben minden hímezés-hámozás nélkül kimondja, a minek eltitkolása ugy is hiábavaló törekvés volt, hogy Józsefet a *nép nagyobb része* nem szereti. De ugyanakkor egyszersmind megmagyarázza, miért népszerűtlen a császár, s előadja a maga véleményét arra nézve, miként szerezhetné meg József, elvesztett népszerűségét?

Józsefet, szerinte, azért nem kedvelik alattvalói, mert reformátor, s mint ilyen, újitásaival a társadalom minden osztályát: a papságot, a nemességet, a tisztviselőket, a kereskedői és iparos osztályt maga ellen zuditá.

Ebből a præmisszából az következnék, hogy vonja tehát vissza a császár reformjait, melyek miatt annyi ellenséget szerzett magának, s egyszerre népszerűvé lesz ismét.

A korlátolt eszü szerző azonban a valóban nagyszabású

[*] Miért nem szerettetik Jósef tsászár az ö népétöl? A bétsi német nyomtatás szerént. 1787. 8-r., 30 lap. Egyet. könyvt. Ca. 814.

reformokat aprólékos intézkedésekkel kívánja kiegésziteni, hogy a nép gyülölete szeretetté változzék át. Naiv gondolat, hogy az uralkodó, — ki a jobbágyság felszabaditásával, a toleráncziа behozatalával, a törvénykezés megjavitásával s a sajtószabadság életbeléptetésével minden társadalmi osztályt elidegenit magától, — vissza fogja szeretetöket hóditani azzal, ha az öngyilkosokat nem a temető árkába temetteti; ha a gonosztevőkkel szemben nem alkalmazza a törvény szigorát, hanem gyöngéden bánik velök; ha a vétkes tisztviselőt nem csapja el.

Valószinünek tartjuk, hogy effele beszéd valami alárendelt tisztviselő agyában fogamzott meg, ki az iroda negy fala közt, szellemölő munkája közben képezte magát politikussá. Föltevésünket támogatja az a körülmény, hogy nagyon is élénk szinekkel festi le a tisztviselői kar siralmas helyzetét s az aprólékos bürokrácziai ügyekkel szembetünő kedvteléssel foglalkozik.

«*Terézia császárné és király-aszszony e felső világra lett viszsza-fordulása*» czim alatt[1] egy ismeretlen, valószinüleg bécsi iró, Mária Terezia szellemét idézi fel a sirból, hogy a nagy királynő uralkodására való visszaemlékezéssel kimutathassa a nagy haladást.

Mária Terézia, ki őrangyala kiséretében jelenik meg az álomlátó szerző előtt, bekalandozza Bécset s az ott tapasztaltak alapján tesz megjegyzéseket József uralkodásának eredményeire.

A királynőt meglepik azok a reformok, melyeket ő is végrehajtott volna, ha tanácsadói félre nem vezetik, a mit ugyan bajos elhinni. Bécsnek minden volt klastromát

[1] Terézia tsászárné és király-aszszony e felső világra lett viszsza-fordulása. Pozsony, Loewe Antal betüivel. 1788. 8-r., 96 lap.

bejárja s fejcsóválva ugyan, de mégis helyeslőleg veszi tudomásul, hogy fia a zárdákat bezáratta, csudálkozását fejezven ki e közben a papok önmérséklete felett, hogy fia ellen a népet föl nem lázitották.

A toleráncziáról akként nyilatkozik, hogy őt tanácsosai megcsalták, midőn «a lelkiismeret szabadságát és a vallási türelmet ugy terjesztették elébe, mint országának elpusztitóját és a jó erkölcsöknek legártalmasabb megvesztegetőjét.»

Midőn séta közben a királynő csodálkozik azon, hogy fia nem koronáztatta meg magát, géniusza a következő szavakkal nyugtatja meg: «Nem kétlem, hogy ez a koronáztatás azonnal végbe fogna menni, mihelyt a magyar nemesek az uj rendeléseknek mindennemü használatos jótéteményéről meggyőződnének».

Józsefnek a pápával szemben tanúsitott magatartásáról a királynő elismerőleg szól; de másrészről bevallja, hogy ő nem lett volna képes a pápától bármit is megtagadni.

A sajtószabadságról elismeri, hogy az igen üdvös intézmény, s ha ő mégsem léptette azt életbe, ennek oka az volt, mert félt a papság haragjától.

A bécsi könyvkiadók boltjaiba betekintvén, meglepi őt az a tömérdek pamflet, a mit raktárukban talál. Trenk önéletrajzára azt a megjegyzést teszi, hogy ha igaz, a mi abban foglaltatik, «e férfiu kárát csakugyan ki kéne pótolni». Ezeket a sorokat olvasva s ismerve Trenk jellemét, szinte hajlandók vagyunk arra a kérdésre, vajjon nem épen Trenk irta-e azokat? A «*Miért nem szerettetik József császár az ő népétől!*» czimü röpiratra pedig a géniusz jegyzi meg, hogy igaza van, midőn azt irja, hogy Józsefet népe nagyobb része nem szereti. «Ez a sorsuk — úgymond — minden, még a legjobb fejedelmeknek is; meg kell kinek a nemzet

nemesebb szívű és kisebb részének tisztelő szeretetével elégedniök.»

A királynő ezekkel a szavakkal fejezi be körútját: «Egész megelégedéssel térek vissza az örömnek hajlékába. Az én fiam bölcseséggel vezérli a maga népét, és ámbár az nem minden részben tökéletes is, mind az által mégis csak jobb karban helyezettnek találtam, mint önnönmagam elébe képzelhettem».

Az utóbb említett négy röpirat nem magyar embernek a tollából származott s így szerzőik sem illetékesek, sem képesek nem voltak a hazai közvélemény hű tolmácsolására.

Állítólag magyar ember írta a «*Versuch über die Regierung Josephs II.*» czímű röpiratot.[1] De ez meg tabula rasanak tekinti a magyar közjogot s ezzel mintegy dokumentálja, hogy politikai kérdésekben különvéleménynyel bír s háta megett nem hogy az egész nemzet, de senki sem áll. Mert ha voltak is számosan, kik József reformjait a felvilágosodás érdekében helyeselték; de alig volt ember, ki a közjogi sérelmek előtt szemet hunyt volna.

A szerző nem véve tudomást a magyar alkotmány százados intézményeiről, egészen eredeti alkotmánytervezettel áll elő, mely nem egyéb, mint az abszolut és rendi monarchia sajátszerű vegyülete megsujtásozva demokratikus vonásokkal. Szerinte az állam monarchikus alapon szervezendő. A monarcha hatalma korlátlan ugyan; de azért ő is respektálni tartozik az alaptörvényeket, melyeknek tárgyát a szabadságjogok képezik. Ilyen szabadságjog például az egyéni tulajdonjog, vagy az, hogy senkit, sem nemest, sem parasztot, sem polgárt, sőt még a koldust sem

[1] Versuch über die Regierung Josephs II. Eine kleine Staatsschrift von einem Ungar. 1788. 8-r., 29 lap.

szabad letartóztatni a független bíróság tudta nélkül. A törvényhozó hatalmat kizárólag az uralkodó gyakorolja ugyan, de azért a nemzet képviselői, a nemesek, az év egy bizonyos szakában összegyűlnek, hogy a szuverén uralkodónak tanácsokat adjanak és az áruló miniszterek ügyeit megvizsgálják(?). A nemesség befolyását, melyet az anarchia ellen a leghatásosabb óvszernek vél, ilyetenképen véli a jámbor szerző biztosítani.

Teleki József gróf, ama két beszédében, — melyek közül az egyiket békésmegyei adminisztrátori székébe,* a másikat pedig ugocsamegyei főispáni székébe történt beiktatásakor tartotta** Gyulán, illetőleg Nagy-Szöllősön, — kiváló szónoki erővel s a meggyőződés hangján beszél a fejedelmi erényekkel gazdagon felruházott császárról. Bizonyára elhitték neki, hogy az új uralkodó bölcs is, igazságos is, bátor is; még 1782-ben azt is elhihették, hogy József a maga dicsőségét *«nem a népek jussainak és szabadságának*

* Orationes occasione inaugurationis illustrissimi domini s. r. i. *comitis Josephi Teleki de Szék* s. c. r. et apost. majestatis camerarii in supremi comitis officii administratorem inclyti comitatus Bekesiensis ad status et ordines habitæ in oppido Gyula die XIV. Maii 1782. Pestini, in officina Eitzenbergeriana. 4-r., 23 lap.

** Méltóságos l. *báró Ortzi Ortzi Lőrintz* urnak felséges urunk hadai generál majorának, a szent István rendgye commendatorának, nemes Abauj vármegye fő ispánnyának, és azon dologban felséges urunk királyi commissariussának, Nagy Szöllősön 1782. esztendőben Mind-szent-havának 15-dik napján méltóságos r. sz. b. *gróf Széki Teleki Jósef* urnak felséges urunk arany költsos hivének, az Erdély királyi törvényes tábla edgyik tagjának, és addig nemes Békés vármegye administratorának, nemes Ugotsa vármegyei fő ispányi hivatallyába lett bé-iktattatása alkalmatosságával el-mondott beszéde, a gróf Teleki Jósef ur arra tett feleletével edgyütt. Pesten. Nyom. Eitzenberger Annánál. 4-r., 37 lap.

rontásába, hanem azoknak boldogságának a jó rend és igazság által való elémozdításába helyezi;» de a kormány egyik bizalmas emberének, egy főispánnak efféle nyilatkozatait bizonyára a kormány iránti kötelességszerü hódolat kifolyásának tekintették már akkor is s másnak mi sem tekinthetjük, még ha Teleki őszinteségében föltétlenül megbízunk is.

Míg a Teleki beszédei legalább mint jeles szónoki művek — Toldy szerint is * — figyelmet érdemelnek: addig a Józsefet dicsőítő többi apróbb alkalmi iratok semmiféle olyan tulajdonsággal nem bírnak, a mi érdemessé tenné a velök való tüzetesebb foglalkozást. Elég, ha egyszerűen megemlékezünk róluk.

A debreczeni Kováts József hexameterekben üdvözli Józsefet, nevenapja alkalmából, 1782-ben.** Mint protestáns ember, természetesen telve van hálával a nagylelkű uralkodó iránt:

«Már szabad a vallás, oh mely kedves csuda hallás!
Emberi sok seregek érzitek, és az egek.»

A magyar közjoggal azonban Kováts uram annyira nem törődik, hogy a kétfejű sas oltalma alá helyezvén nemzetét, Józsefet, mint «római császárt» köszönti fel:

«József, emelkedjen sasod, és sok időkre befedjen,
Mert két szárnya alatt kedves akármi falat.
Oh bizony esmérem szived *császári* vezérem,
Mert csupa példa lehetsz s hírrel az égre mehetsz.»

* Toldy: A magy. költészet kézikönyve. II. 123.

** Magyar versek mellyekkel a felséges második Jósef római császárt neve napján tisztelte 1782-dik esztendőben böjt-más-havának 19-dik napján Kováts József Debretzenben. A fellyebbvalóknak engedelmekből. Győrben, nyomt. Streibig Gergely János maradékinál. 4-r., 8 lap.

VARJAS JÁNOS, debreczeni profeszszor, 1784-ben, a császár Debreczenben tartózkodásának emléket megörökitendő, adott ki egy csupa *e* magánhangzóval irt füzetet,[1] melylyel azonban — ugy látszik — nem annyira a császár iránt érzett hódolatát akarta kifejezni, mint inkább azt kivánta a világnak megmutatni, minő sajátságai vannak a magyar nyelvnek. Hiszen a tudós férfiu, — kinek, midőn nyelvismeretét fitogtatja, inkább különczségét bámuljuk, — maga írja, hogy «*letészem emlékezetre, ez még egyéb nemzetségeknek nyelvén esméretlen mesterséggel egybeszedett beszédeket, melyekben nemzetem nyelvének egy jeles természetét festem le*». Ez az üdvözlő beszéd, KAZINCZY szerint,[2] nyomtatásban nem jelent meg. SZILÁGYI ISTVÁN, ez állításra építve, az üdvözlő beszédet a birtokában levő kézirati példányból egész terjedelmében lenyomatta az Uj Magyar Muzeumban.[3] Holott az emlitett mű — a jegyzetben adott czimmel — már 1784-ben megjelent s jelenleg a nemzeti muzeum könyvtárában őriztetik.

Ugyanabban az évben, midőn Varjas beszéde megjelent, BILL nevű német polgár, egy rosz nemet versében [4] búcsút vesz az okt. 16-kán Budáról távozó uralkodótól. HOFFMANN, a hirhedt pesti egyetemi tanár pedig 1788. novemberében

[1] *Josepho II.* Imperatori pio, felici, augusto, sacratissimæ suæ majestati d. d. d. devotissimus subditus JOANNES VARJAS professor Debrecinensis. Vacii. Typis Franc. Ignatii Ambro. 1784. 8-r., 8 lap.

[2] *Magyar Régiségek és Ritkaságok.* I. 191.

[3] SZILÁGYI ISTVÁN: Varjas János életéhez. *Uj Magyar Muzeum.* 1859. évf. 475. sk. l.

[4] Empfindungen nach der Abreise Josephs des Zweyten von Ofen den 16. Oktober, 1784. von K. L. BILL. Pest, gedruckt bey Joseph Gottfried Lettner. 8-r., 8 lap.

szintén versben üdvözli a Pestre érkező császárt.[1] Mind a két poéma kong az ürességtől.

Nem külömb ezeknél a *«Traum eines ungarischen Edelmannes»* czímű röpirat.[2] A loyális magyar nemes azt álmodja, hogy József, betegágyán fekszik (a mit — mellesleg megjegyezve — álmodnia sem kellett, mert 1789-ben csakugyan úgy volt), de jobban lesz, sőt egészen fölépül. Keservesen zokog a nagy fejedelem bekövetkezhető halálán, mely nagy csapás lenne Magyarországra; mert ez az ország véghetetlen sokat köszönhet Józsefnek. A szerző tehát József mellett apológiát írna, ha ugyan bármely kormányzati rendszert meg lehetne védeni komoly politikai érvek helyett üres frázisokkal.

A császár betegsége részvétet keltett a pesti evangelikus gyülekezetben is, melynek érzelmeit Molnár János tolmácsolta egy 1790-ben megjelent imájában.[3]

Mindezek az iratok nagyobbára gyönge emberek hízelgései a hatalmasok irányában. Ha azonban a nemzet valódi érzelmeit tolmácsoló műveket tekintjük: azt fogjuk találni, hogy a József-féle regime ellen nemcsak a politikai életben, de néhány év alatt az irodalomban is bekövetkezett a visszahatás.

Józsefnek nemcsak kormányzati rendszere, de egynémely reformja ellen is nagy hatással emeli fel tiltakozó

[1] Auf die Ankunft des Kaisers in Pest. Vom Professor Hoffmann. Im November, 1788. 8-r., 6 lap.

[2] Traum eines ungarischen Edlmannes von Joseph dem Zweyten. Etwas an meine Landsleute. 1789. 8-r., 14 lap.

[3] Wünsche und Fürbitten der evangelischen Gemeinde in Pest für Seine Majestät Joseph den Zweiten Römischen Kaiser und Apostolischen König von Ungarn. 1790. 8-r., 8 lap.

szavát az egyszerű piárista-tanár, DUGONICS ANDRÁS, «*Etelka*» czimű irány-regényében.[1]

«Etelka», mint regény, az irodalom-történetirók egyhangú itélete szerint, ama műfajnak igen tökeletlen terméke. De tendencziájánál fogva annál előkelőbb helyet foglal el a politikai és társadalmi ujjászületés tényezői között. A nemzeti hagyományok, a nemzeti nyelv és viselet szószólója volt Etelka akkor, midőn a kormány Magyarország állami és társadalmi életét nemzeti jellegétől igyekezett megfosztani.

Dugonics regényének hősnőjéről, Etelkáról, BODNÁR ZSIGMOND, egy tanulmányában[2] azt irja ugyan, hogy Etelka nem több, mint egy «közönséges gányó leánya»; de ez a vélemény, melyet alaposan visszautasit ENDRŐDI SÁNDOR is,[3] sokkal egyoldalubb, semhogy az igazságnak megfelelhetne. Bodnár abban hibázik, hogy saját impressziója szerint s kizárólag aesthetikai szempontból iteli meg Etelkát, holott Dugonics regényének, mint irányzatos politikai iratnak, értéke, hatása szerint állapitandó meg. A kérdés az, elérte-e Dugonics azt a czélját, a mit el akart érni? Ha igen: akkor bármennyire sértik is az aesthetikusok szépérzékét Etelka trivialitásai: bármily alapos kifogást tehetnek is a regény szerkezete, meséje ellen: a politikus, Etelkát mégis többre fogja nézni, mint egy «közönséges gányó leányát».

[1] Első kiadása 1788-ban jelent meg; a harmadik és utolsó 1805-ben. Én ez utóbbit használtam, melynek czime: *Etelka.* Irta DUGONICS ANDRÁS királyi oktató. Harmadik, és életemben utólsó ki-adás. Posonyban és Pesten, Füskúti Landerer Mihály költségével és bötűivel. 1805. 8-r., két kötet. I. könyv: VI + 484 + IV. II. könyv: 494 + IV lap.

[2] Pesti Napló. 1876. évf. aug. 5.

[3] ABAFI: Figyelő. VIII. köt. 5. füz. 343—351.

Maga Dugonics írja le «*Etelkának kulcsa*» czím alatt [1] azokat az eseményeket, melyekből művének rendkívüli hatására következtethetünk. A czenzura is fölismerte a veszedelmet, a mit Etelka a kedélyek fölizgatása által a kormánynak okozhat.

A budai helytartó-tanácsnál akkoriban két czenzor működött: HÜBNER és RIETALLER, mind a kettő kivetkőzött jezsuita. Etelka Hübner kezére került. Hübner azonban a vizsgálatot annyira halogatta, hogy végre maga Dugonics ment föl hozzá őt megsürgetni. Hübner ekkor azt mondta Dugonicsnak, hogy «neki ugyan a könyv igen nagyon tetszene, mivel ezt látná országunkban, melynek még párja nem volna; de mivel a mostani császárunknak igazgatása úgy le volna benne festve, hogy azt, ki szemes volna, elégképen által láthatná, ő a könyvet nem merné jóváhagyni, mert őtet a császár kenyerétől bizonyosan megfosztaná». «Kért osztán, nagy esedezéssel — írja tovább Dugonics, — hogy Bécsbe küldenem. Ott nem félnének úgy, mivel több könyveknek kinyomtatására szabadságot adtanak, melyeket Magyarországban ki nem mertek volna nyomtattatni.» [2]

Dugonics szót fogadott. Regényét HORÁNYI ELEK rendtársa által felküldte a bécsi czenzurára s ott SZEKERES czenzor három nap alatt elolvasta és az «imprimatur»-ral ellátta. «Így tehát — írja Dugonics — azon Etelkám, kit a magyarok Budán el akartak sikkasztani, a bécsi németektől megszerettetett és napvilágra méltónak ítéltetett». [3]

A regényt LANDERER MIHÁLY adta ki *ezer példányban*, de — a mi rendkívüli hatását a legjobban bizonyítja — az

[1] DUGONICS ANDRÁS följegyzései. Olcsó Könyvtár. 162. sz. 9—53. l.

[2] I. m. 30. l.

[3] U. o.

az ezer példány *egy év alatt teljesen elkelt*, ámbár az árát az akkori viszonyokhoz képest igen magasra szabták 2 rhénus forintban.

Etelka neve az országban csakhamar roppant népszerűségre vergődött; példája pedig, mint hazáját szerető, ősei szokásaihoz kegyelettel ragaszkodó honleányé, a magyar hölgyeket utánzásra lelkesíté.

Almási Ignácz szeptemvir, egy leánykáját, ki a keresztségben Ottilia nevet nyert, Etelkának nevezte el, «annyira megtetszett neki» Dugonics Etelkája. A koronát pedig midőn 1790-ben Bécsből Budára szállitották, Pozsonyban — a *Hadi és Más nevezetes Történetek* tudósitása szerint — a hölgyek a korona üdvözlésére mind magyar ruhában jelentek meg, úgy hogy «mindegyikökben megelevenedett a Dugonics Etelkája».* Egy díszesen öltözött magyar hölgyalak szinezett képét is bemutatja egyuttal az emlitett lap, olvasóinak, hogy lássák, milyenek is lehettek hát azok a nők, kikben Etelka elevenedett meg.

Nyilvánvaló, hogy Dugonics czélzásait a közönség elértette s ennélfogva Etelka szerzője, habár talán kissé túloz is, de egészben véve mégis igazat mond, midőn azt írja, hogy «noha ugyan magok a vármegyék sokat dolgoztak József császár ellen, mégis sokaknak bizonyságtétele szerint, Etelkám volt a *fő-ok, mely az országnak szemét kinyitotta*».**

Dugonicsot kortársai, kik a politikai élet nyomasztó levegőjét vele együtt szívták, igen könnyen megérthették; nekünk azonban — ha még oly jártasak vagyunk is a történelemben — a legtöbbször bajos rájönnünk, hogy mire

* *Hadi és Más nevezetes Történetek.* II. Szakasz. 1790. 261. l.
** Dugonics András töljegyzései. 53. l.

czéloz. A mai olvasók közül kinek jutna például eszébe, hogy Árpád cselszövő titkárja, Róka, József császár gonosz tanácsadóit: gr. Niczky Kristóf-ot és Lascy-t képviseli; vagy hogy a pannonok alatt a németek értendők: vagy hogy Gyulában, a ki nem volt igazi atyja Etelkának, maga a császár jelenik meg előttünk, ki szintén nem igazi atyja népének.

Úgy látszik, Dugonics maga is belátta, hogy az utókor nem lesz képes rejtélyes kifejezései tömkelegében eligazodni; ezért irta meg «Etelkának kulcsát», melyet ifjabb Szinnyei József, Dugonics egyéb közérdekü följegyzéseivel együtt közelébb adott ki, s melylyel már most mindenkinek módjában áll megfejteni Etelka rejtelmeit.

A nemzeti visszahatás, mely Dugonics regényében oly erőteljesen nyilvánul, a 80-as évek vége felé számos apróbb alkalmi iratban is kifejezésre jut.

Baróti Szabó Dávid, a klasszikai iskola jeles tagja, midőn Orczy Lőrincz-et elsiratja,* megilletődve a nagy hazafi elhunytán, tepelődik a gondolattal, hogy Orczy kidőlvén az élők sorából, mi lesz a magyar nyelvvel, s ki fogja a nemzeti szellemet levetközött korcs magyarokat visszatériteni a helyes útra?

«S hát a magyar nyelv? Lelkemet ált'-verő
Kérdés! Atyáink ajka, mi fergeteg
Tép, s szaggat! – hát már a magyar nyelv
Mit mível ily szeretője nélkül?

Im! naggyainktól már elhagyattatott,
A korcs fiaktól számkivetésbe ment,
Uj köntös és uj nyelv erőt vesz,
S a levetett örököst kiveszti.

* Méltóságos *báró generális Orczy Lőrintz* úrnak halálára. A bús hazához. Pesten, Trattner Mátyás betűivel. 1789. 8-r., 6 lap.

Bajt érte valyon már ki fog állani?
A lelkesítő példa kiköltözött» . . . . . .

Czinke Ferencz, pécsi középiskolai-, majd később egyetemi tanár, pécsi növendékeiben igyekszik kedvet ébreszteni a magyar nyelv művelésére, midőn nyelvünk szépségeit és erőteljességét fejtegeti «*A magyar nyelv dicsérete*» czímű poémájában. *

A nemzeti nyelv szépségeitől elragadtatva, reményét fejezi ki, hogy

. . . . «az én magyar
Nyelvemnek anglus, francziа, szász, olasz
Bámulva temjénez maholnap,
A magyar istenek ezt igérik!»

Ha a kormány szemét Dugonics regénye s a nemzeti visszahatást hirdető alkalmi iratok nem nyitották volna föl: a megyék határozott ellenzéki föllepéséből annál biztosabban értesülhetett a közhangulatról.

1787-ben a császár a török elleni hadjárat folytatását elhatározván, ujonczállítás végett megyei közgyűlések tartását rendelte el. Ekkor lobbant föl az eddig hamu alatt lappangott szikra. A megyék, melyek gyűlést már két-három év óta nem tarthattak, fölhasználták a kedvező alkalmat, hogy a nemzet sérelmeit és kívánságait az uralkodó előtt egész őszinteséggel s minden tartalék nélkül föltárják. Csaknem egyhangulag kijelentették, hogy a honvédelem felett csak országgyűlés határozhat s mindaddig, míg az alkotmány helyre nem állíttatik, az ujonczállításra vonatkozó rendeletnek kénytelenek ellenszegülni.

* A magyar nyelv dítsírete egy ódában. Irta Tzinke Ferentz a szép tudományoknak és a frantzia nyelvnek rendenkívülvaló királyi tanítója. 1789. Az apostolok és a deákok oszlásakor. Pétsett Engel Jánosnál. 4-r., 8 lap.

A megyékben megindult nagy mozgalomnak mintegy tükrét adja Pongrácz Boldizsár táblabirónak Pestvármegye októberi generális gyűlésén tartott beszéde,* mely önálló füzetben is megjelent.

Pongrácz nem beszél a kormány említett rendeletéről, hanem a kedvező alkalommal élve, fájdalmát fejezi ki a fölött, hogy a megyék ősi intézmenye, működésében megbénittatott. Azután «hív jobbágyhoz illő engedelmességgel és egyenes szivűséggel» kinyilatkoztatja, hogy «a mostani egész manipuláczió, mind ő felsege, mind az ország interessére nézve, nemcsak nem hasznos, de felette káros elannyira, hogy ha tovább is megmarad, mind politikum, mind kommisszariatikum, mind œkonomikum oly nagy konfuzióba fog jutni, hogy alig lészen aztán többé mód benne, a publikumot rendes lábra ismét állitani». Végül figyelmezteti a kormányt, hogy «ha ezután is szabad nem lészen a nemzetnek, azt, a mi a szivén van, alázatos remonstrácziók által ő felsége kegyes szine eleibe vinni, a már is szerencsétlenül csirázni kezdett, mind a fejedelemnek, mind az országnak egyaránt mindenkor oly igen karos diffidenczia és idegenség mindkét részről gyökeret fog verni és mindig növekedni».

A következő évben az oppoziczió rendkívüli népszerűségnek örvendett vezere, Nyitramegye volt főispánja, a lelkes Forgách Miklós gróf szállt sikra «*Patriotische Vorstellung an den Monarchen*» czimű iratában** az önkény-uralom ellen.

* Ő felsége tulajdon rendeléséből 1787-dik esztendőben tartott generális gyűléseknek alkalmatosságával *Szent-miklósi és Ó-vári Pongrát: Boldisár* Pest vármegyében octobernek negyedik napján a tekintetes státusokhoz való beszéde. 8-r., 8 lap.

** Patriotische Vorstellung an den Monarchen in Betreff der

Erről a röpiratról Horváth Mihály is említést tesz;* de összetéveszti egy másikkal, mely az 1789-diki török hadjárat alkalmából jelent meg s mely a hadjárat hátrányait fejtegeti, telve gyűlölettel az abszolut fejedelem iránt, ki — mint erős szarkazmussal írja — «szerencsés lesz az egész világot ellenségévé tenni», s «ki lemészároltatja ártatlan alattvalóit, hogy zsírjokból egy mécset tápláljon, melynek neve: hiú dicsvágy».

Forgách a nemzet elvesztett szabadságát követeli vissza. Egyszerű, rövid szavakban, de annál határozottabban szól az uralkodóhoz. Szemere veti, hogy a nemzetet — meg nem érdemelve — szabadságától megrabolta. Pedig a Habsburg-Lothringeni ház sokat köszönhet a magyaroknak. Kétszer mondtak le a magyarok nagylelkűen ennek az uralkodó háznak a javára a szabad királyválasztás jogáról, Mária Terézia pedig nélkülök trónját vesztette volna el. Ha az uralkodó a nemzetet meg akarja ismét nyerni, adja vissza jogait. Különben csak azokra a kevesekre számíthat, kiket részint a szükség, részint a meggondolatlan nagyravágyás ösztönöz arra, hogy a hatalmat szolgálják.

Végül idézi Montesquieu-nek a magyar nemességről írt következő szép és hatásos sorait: «Láttuk, hogyan zaklatta az osztrák kormány a magyar nemességet. Nem ismerte azt a kincset, a mit majd egykor feltaláland benne. Pénzt keresett nála, holott pénze nem volt; nem látta meg a férfiakat, kikre támaszkodhatott. Mikor annyi fejedelem osztozkodni akart tartományain: birodalmának minden része úgy szólván mozdulatlanul és tehetetlenül összeom-

Wiederherstellung der vormaligen Regierungsform in Ungarn. Presburg, bey P. U. Mahler. 1788. 8-r., 8 lap.

* Horváth: Magyarorsz. történelme. VII. 654.

lott, csupán csak ebben a nemességben volt elet, mely mindent elfelejtett, hogy harczba szállhasson s dicsőségének tartá, hogy meghalni és megbocsájtani tud.» *

A már régen kegyvesztett ellenzéki főúr semmiképen sem volt alkalmas a békítő szerepére; az uralkodóház bűneinek ily leplezetlen föltárásával pedig, még ha személyiségénél fogva képes lett volna is az uralkodó és a nemzet közt némi közeledést hozni létre, csak a keserűséget fokozta s gyűlöletet keltett a nemzetben uralkodója iránt és viszont. A hazafias föllobbanás hamisitatlan kitörése azonban a gyűlöleten kivül mást is eredményezhetett. Az uralkodót fölvilágosithatta a felől, hogy alkotmányt sértő kormányzati rendszere sokáig nem lesz fenntartható.

Az, a mit a császár Pálffy kanczellárnak e röpirat tárgyában intézett fölterjesztésére válaszolt, bármily nonchalance-al van is irva, nagyfokú ingerültséget árul el. A röpirat szerzőjét és nyomtatási helyét ugyanis gr. Zichy Károly országbiró kinyomozván,** a kanczellár 1789. jun. 26-kán kelt fölterjesztésében azt tanácsolja a császárnak, hogy a pamflet példányai, melyek hihetőleg még a szerzőnél lesznek, koboztassanak el, maga Forgách pedig Ürményi kir. biztos által a király nevében szigoruan dorgáltassék meg. Mire József azt feleli, hogy az irat terjesztése ne gátoltassék meg, a mint nem tiltatott be azoknak a műveknek a terjesztése sem, melyek csupán az ő személyét támadták meg és pedig még durvábban. Zichy gróf helyesen tette ugyan, — irja tovább a császár, — hogy az

* Montesquieu: Esprit des lois. Liv. VIII. chap. 9.

** Nyomtatási helye nem *Lipcse*, mint Horváth Mihály irja; hanem *Pozsony*, s ha az országbiró a röpirat nyomtatási helyéül Lipcsét jelezte volna, tévedett.

ügyet szóba hozta; de szerecsent mosdatnának, ha e miatt Forgáchot megdorgálnák; ha pedig Forgách még nagyobb őrültségre vetemednék, majd megmutatja ő neki, hol van az ő méltó helye.[1] Ez alatt a «hely» alatt bizonyosan a bolondok házát értette a császár, miután már egy dekrétumában Forgáchot «bolondnak» nyilvánította. Rajta is maradt a derék főúron ez a név, hogy «*dekretális bolond*», egész életében. Mikor Szabolcsvármegyében arról volt szó, hogy kit választhatnának nádornak, az egész vármegye azt mondta: «megelégszünk mi a dekretális bolonddal»,[2] értvén alatta Forgáchot.

Az ország ismerte Forgách fényes tehetségeit, szilárd jellemét és hazafiasságát, ennelfogva az utóbbinak, hivatalából való elmozdittatása után, egyáltalán nem kellett saját rehabilitálásáról gondoskodnia. Minthogy azonban a külföldet egyesek, például a leidai ujság levelezője, akként informálták, hogy Nyitramegye volt főispánja, mint egy megye adminisztrálására teljesen képtelen ember, sorsát méltán megérdemelte: nem végzett fölösleges munkát az a bécsi ember, ki egy regensburgi barátjához írt s nyomtatásban is közzétett levelében[3] amaz igazságtalan vád ellenében Forgáchot védelmébe veszi s bebizonyitandó a külföld előtt, hogy Forgách mily fölvilágosodott, derék ember, közli a nevezett főúrnak egy 1779-ben kelt memorandumát, melyben kéri a királynőt, hogy engedje meg, miszerint olyan esetben, midőn a törvény a bűnösre halálbüntetést szab, a halálbüntetésnek fogságbüntetésre való átváltoztatásaért folyamodhassék a megyei ügyész a delinquens nevében.

[1] Horváth M. i. m. VII. 654.

[2] Dugonics András följegyzései. 28. l.

[3] Schreiben eines Wieners an seinen Freund in Regensburg. 1785. 8-r., 14 lap.

A mit a vármegyék napról-napra követelőbb hangon sürgettek, s a mit Forgách, mint a nemzet posztulátumát, oly merész hangon terjesztett a császár elé: az végre is bekövetkezett.

1790. jan. 28-kán bocsájtotta ki József amaz emlékezetes rendeletét, mely Budán önálló röpív alakjában is megjelent magyar nyelven,* s melyben az ország alkotmányának helyreállítására tesz kötelező igéretet. Tudatja ebben a nemzettel abbeli elhatározását, hogy ha a háború súlyos terhétől megszabadúl és ha saját megrongált egészsége helyreáll, a következő évben országgyűlést tart. Addig is — úgymond — meggyőződvén a felől, hogy «ti (t. i. a magyarok) a régi kormányozás módját inkább akarjátok és csupán abban keresitek és lelhetitek szerencséiteket: az országot visszahelyezzük abba az állapotba, a melyben 1780-ban, trónralépésünk alkalmával találtuk». A megyéknek, szabad kir. városoknak régi törvényes hatalmukat viszszaadta. A koronának Budára való szállíttatását elrendelte. Csak a türelmi parancsot és a jobbágyságra vonatkozó rendeleteit hagyta továbbra is érvényben.

A dolgok ilyetén fordulata örömmel és megelégedéssel töltötte el a nemzetet. A közmegelégedést fejezi ki a többi közt «egy hazáját szerető hív poéta», Rajnis József «*lantos verse*»,** melyben előbb szemrehányást tesz a nemzetnek, hogy

* Budán. Nyomt. Landerer Katalin özvegyének betűivel. 4-r., 4 lap.

** Lantos vers. Mellyet egy hazáját szerető hív poéta szerzett, midőn a felséges második József tsászár a ditső magyar nemzetnek a királyi szent koronát, és a régi szabadságot viszsza adta. Nyomt. Bétsben, 1790. 8-r., 8 lap. — Hogy szerzője Rajnis József, erre nézve ld. Sándor István: Magyar könyvesház. 1803. 176. l

«Sokan megunták a haza szépeit,
Külsőt kerestek; s hogy ha mi magzatot
Nemzettek, annak szoptatását,
S a nevelést idegenre bízták.

Úgy szép hazánkban széllyel halmozott
A korcsosított új magyarok neme.
Hogy nem magyar vér, megmutatta
Termete, nyelve, ruhája, szíve.»

Majd a lelkesedés hangján jelzi Rajnis, hogy:

«Im a szabadságot magával
Visszahozá koronánk hazánkba.»

Hasonló szellemben van írva az a német vers is, mely *«Die Herstellung der Freyheit im Königreich Ungarn»* hangzatos czím alatt * látott napvilágot. A német költő üdvözli Józsefet, hogy a nemzetre súlyos teherként nehezedő rendeleteit visszavonta, melyek úgy is csak félig-meddig hajtattak végre, mert minden hazafi visszatetszését idézték elő.

József az által, hogy rendeleteit egy tollvonással hatályon kívül helyezte, kormányzatának meddőségét saját maga dokumentálta. De azért nagy elfogultság és szűklátkörűség lenne azt állitani, hogy József uralkodásának tíz éve, mint tíz meddő év, átugorható a históriában a nélkül, hogy a történeti események egymásutánja megszakadna s a nélkül, hogy a Mária Terézia és a József után következő II. Lipót uralkodása közt hézag állna elő. József kisérletei, ha nem sikerültek is, a politikai és társadalmi

* Die Herstellung der Freyheit im Königreich Ungarn. Nach dem Edikt vom 28. Jänner 1790. Gedruckt bey Franz Patzko, 1790. 8-r., 14 lap.

élet csakhamar bekövetkezett megújhodását tették lehetővé. Ebből a szempontból tehát, vagyis a haladás érdekében okvetlenül szükség volt reájok.

A politikai irodalomnak József reformjai által provokált s a fennebbiekben bemutatott termékei hasonló megítélés alá esnek. Az irodalmi művek által forgalomba hozott eszmék nem találtak ugyan fogékony talajra a kortársak körében; de bizonyára döntő befolyással voltak a jövő fejleményeire. A József-féle felvilágosodás irodalmi bajnokai, bármily egyoldalú és túlzó is volt különben egynémelyikük, a haladás útját egyengették, úgy hogy utódaik a töretlen út nehézségeivel nem levén többé kenytelenek küzködni, annál biztosabb sikerrel vehettek részt a nemzet anyagi és szellemi regenerálásának nagy művében.

II. LIPÓT KORA.

Az a nagy átalakulás — írja HORVÁTH MIHÁLY, — melyen a franczia forradalom vérkeresztsége az emberi szellemet, állami és társadalmi viszonyaiban egyaránt, átvezette, Magyarországot sem hagyta érintetlenül; kivált miután ezen átalakulás épen azon időben kezdődött, midőn a II. József jószándékú, de erőszakos reformjai a nemzeti életet minden viszonyaiban oly hatalmasan megrázkódtatták. A haladási, átalakulási vágy, a hosszú mozdulatlanság után, már az 1790/1-ki országgyűlés bizottságainak reformterveiben meglepő erővel nyilatkozik.*

Azok a reform-tervek azonban igenis mérsekeltek. Meglátszik rajtok, hogy az ország vezetésére hivatott alkotmányos tényezők, saját érdekeik által mintegy korlátozva voltak melyebbre ható reformok kezdeményezésében. Az uralkodónak a franczia forradalom által proklamált nagy elvek elől nem lehetett magát és népét elzárnia; de sokkal közelebbről érintettek azok a fejedelem hatalmi körét, semhogy meg ne kisérlett volna mindent lehető ellensulyozásukra.

II. Lipót helyzetét, elődjének, II. Józsefnek politikája még inkább megnehezíté. A József-féle fölvilágosodás a franczia forradalmi eszmék megfogamzását nagy mértékben elősegitette. II. Lipótnak tehát minden gondja abban összpontosult, hogy a forrongó eszméknek gátat vessen, de úgy, hogy azért a szabadabb szellem ellenségének ne tűnjék fel.

* HORVÁTH M.: Huszonöt év Magyarorsz. történelméből. I. 3.

Sok mérsékletre, tapintatra volt szüksége, hogy ezt a tojástánczot végigjárhassa.

A törvényhozás másik tényezője, a nemesség, hasonlóképen féltette a maga előjogait s ezért volt óvatos a reformokban. Az országgyűlésen többségben volt az a párt, mely a demokratikus egyenlőségről hallani sem akart, úgy hogy hiábavaló volt minden erőlködése a másik párttöredéknek, mely József nyomdokain haladva s a franczia forradalom szellemétől ha nem is áthatva, de némileg legalább érintve, a demokráczia megvalósítása czéljából a néposztályok közt fennállott válaszfalak ledöntésén fáradozott.

Mind a mellett nagy tévedés lenne az $179^{0}/_{1}$-diki országgyűlés reformjait kicsinylenünk.

A közgazdaság kerete maradt ugyan a régi; de e kereten belül kezdetét veszi a közgazdasági viszonyok modern elvek szerint való rendezése. A jobbágyságot nem törülték el; de kimondták a jobbágy szabad költözködési jogát; az úrbéri választmány meg épen az örökös jobbágyság eltörlését hozta javaslatba. Hogy Magyarország első sorban földmivelő állam s hogy ennélfogva a földmivelés érdekei előmozdítására kell a fősulyt fektetni, ezzel a felfogással az 1791-diki országgyűlés sem szakitott; de a mellett sürgette a műipar és kereskedelem előmozdítását is, s az 1791-iki kereskedelmi választmány például a külföldről bejövő iparosokat 15 évi, az adóbizottság pedig 24 évi adómentességben kívánta részesiteni; a kereskedelem fejlesztése czéljából viszont a kiviteli tilalmak megszüntetését s a behozatal könnyítését kívánták.

A régi alkotmányon sem történt valami lényeges változás; de az által, hogy az alkotmánysérelmek részben orvosoltattak s azoknak jövőre való ismétlődését megakadályozandó, alkotmánybiztositékokról gondoskodtak, illetőleg az ezekre

vonatkozó régi törvényeket föleleveniteték: a modern konstituczionalizmus kifejlődését készitették mintegy elő. A közgazdaság és az alkotmány átalakítására irányuló eme törekvések természetesen nagy izgalomba hozták a nemzetet. Az országgyűlésen ép úgy, mint különösen a megyékben, élénk eszmecsere indult meg. A franczia forradalom jelszavát többen hangoztatják. Maga a személynök is egyik előterjesztésében a jobbágyok szabadságát az emberiség jogára alapitja. A droit de l'homme-ot a magyar országgyűlés termében is emlegetni kezdik.

A küzdelem kezdetben igen heves volt, s a trónra nézve veszedelmesnek mutatkozott. Pestmegye kijelentette, hogy miután József császár az alkotmányt eltörlé: a pragmatika szankczió is érvényét vesztette, ennélfogva a nemzetre a királyválasztás joga visszaszállt.

De ép az efféle túlzások tették óvatossá Lipótot. Tartózkodott minden olyan lépéstől, mely a szenvedélyek mesterséges elfojtásával a közelegületlenséget csak fokozta volna. Sem a megyéket, sem az országgyűlést nem akadályozta véleményök szabad nyilvánitásában. S miután tisztába jött a közkívánalmakkal, engedékenysége által sikerült a kedélyeket lecsillapitania. Megkoronáztatta magát, az országgyűlést összehivta s türelemmel szemlelte a reform-munkálatokat, melyeknek eredményeről a fennebbiekben elmondtuk nézeteinket.

Minthogy az országgyűlésnek és a megyéknek meg volt engedve szabadon nyilatkozniok a fennforgó kérdésekben: II. Lipót a sajtó irányában sem tartotta szükségesnek szigorúbb rendszabályok életbeléptetését, hanem némi módosítással fenntartotta a József-féle sajtórendeletet.

A mit azonban az uralkodó nem tett meg, megtette az országgyűlés. Ezt a kort ép az teszi nevezetessé, hogy míg eddig a sajtó csak felsőbb rendeletek által, tehát a nemzet

hozzájárulása és beleegyezése nélkül volt korlátozva: most a törvényhozás is jónak látta a sajtószabadság megszorítását. Igaz, hogy e megszorítás nem volt általános s csak a protestánsokat érte; de végre is az a dolog lényegére nézve nem határoz s tökéletesen elegendő ama, különben jeles közjogi irónk[1] megczáfolására, kinek állítása szerint «hazai törvényeink a sajtót bilincsekbe sohasem verték».[2]

Az 1790/1: 26. törvényczikk 5. §-ának utolsó pontja szerint a protestánsok «mind szymbolikus, mind hittani s az ájtatosság gyakorlatára tartozó könyveiket a maguk által rendelendő s a királyi tanácsnak névszerint bejelentendő, hitvallásukbeli saját czenzorok felügyelete alatt szabadon kinyomathatni az alatt a föltétel alatt felszabadíttatnak, hogy ezen könyvekbe a katholika vallás ellen semmi gúny vagy sértés ne iktattassék, eme gúnyok és sértések iránt a kinyomatás alá bocsájtókra hárulván a felelősség terhe; a királyi rendelkezés, hogy az ujonnan nyomatott könyvekből a kir. helytartó-tanács utján három példány mindig felterjesztessék ő felségének, ezekre a könyvekre is kiterjesztetvén».[3]

[1] Dr. Korbuly Imre: Magyarország közjoga. II. kiadás. 262. l.

[2] Ld. Ballagi Géza értekezését a *Nemzeti Hirlap* 1875. szept. 27. és 28. számaiban.

[3] Az eredeti szöveg így hangzik: Libros porro tam symbolicos, quam theologicos et ad pietatis exercitium spectantes, sub inspectione peculiarium per ipsos constituendorum, ac consilio regio nominetenus referendorum censorum suæ confessionis libere typis excudi facere, ea tamen lege admittantur, ut nulla in religionem catholicam scommata, vel sarcasmi libris his inserantur, onere responsionis quoad eadem scommata vel sarcasmos imprimi admittentes mansuro; ordinatione item regia, ut librorum novius excusorum tria semper exemplaria via regii locumtenentialis consilii suæ majestati submittantur, ad hos etiam libros extensa.

Ezt a §-t, a törvény tárgyalásakor, méltánytalannak találták ugyan a prot. rendek s a jun. 22-én országgyűlés elé terjesztett javaslatukban a többi közt amaz óhajtásukat ki is fejezték, hogy szabadságukban álljon iskolai könyveiket, valamint hitvallásuk szymbolikus és hittani könyveit s az ájtatosság gyakorlására tartozókat minden könyvvizsgálat nélkül kinyomatni; de ez a kívánságuk nem hallgattatott meg s az említett § a fennebbi szövegezés szerint fogadtatott el.[1]

A katholikus rendek javaslata, — mint a törvény szövegéből látható, — szintén módosíttatott. Ők nevezetesen azt javasolták, hogy a protestánsok, fent elősorolt könyveiket, gondnokaik és szuperintendenseik felügyelete alatt minden további könyvvizsgálat nélkül kinyomathassák, azon föltétel alatt, hogy ezen könyvekben a római kath. vallás ellen semmi sértés és boszantás ne legyen, s e tárgyban a felelet terhét a gondnokok és szuperintendensek, kik az ily nyomtatványok rendezői voltak, magokra vegyék, mi végett azok, kik a kinyomatást megengedték, a könyv elején mindig meg legyenek nevezve.[2]

Mindenesetre különös, hogy ugyanaz az országgyűlés, mely, mint az az 1790/1: 15. törvényczikkből is kitűnik, a sajtószabadság általános elveinek («systema generalium principiorum libertatis preli») megállapítását is feladatául tűzte ki a regnikoláris deputácziónak,[3] — a sajtószabadsággal merőben ellenkező ily törvényt képes volt alkotni.

[1] Irínyi: Az 1790/1-ki 26-ik vallásügyi törvény keletkezésének történelme. 33. l.

[2] U. o. 42. l.

[3] A törvényben foglalt utasítás így hangzik: Deputatio regnicolaris systema generalium principiorum . . . libertatis preli elaboratura ac tandem opus tale comitiis regni post revisionem et

A protestánsok iránti bizalmatlanság, úgy látszik, még mindig nagyobb volt, semhogy azt a sajtószabadság kedveért le tudta volna az országgyűlési többség magában küzdeni. Az uralkodó vallásnak védelemre volt szüksége a protestáns sajtóval szemben. S az idézett törvény gondoskodik is a kellő védelemről, a nélkül, hogy az osztó igazságnak eleget tenne. Féket vet a prot. irók tollára s ugyanakkor nem gondoskodik a katholikus irók szabadságának olyatén megszorításáról, hogy azzal a többi felekezet rovására vissza ne éljenek.

A protestánsok azonban a rajtok elkövetett injuria daczára sem mulasztották el a vallásügyi törvény 5. §-ának pontos végrehajtása iránt a szükséges intézkedéseket megtenni.

Az 1791-ben tartott protestáns zsinat 107-dik kánonja ugyanis a következőket rendeli: 1. Minthogy a szymbolikus könyvek, melyek szerint mind a két evangyéliomi vallástetel Magyarországon bevétetett, vizsgálat alá többé nem tartoznak: azoknak újra nyomatásában az leend egyedüli tisztök a könyvvizsgálóknak, hogy minden változtatás nélkül nyomassanak. 2. Más theologiai és a kegyesség gyakorlatát illető könyvekben, a becsület és illedelem szabályai valamint magok a szerzők által szűntelen szem előtt tartandók, úgy a könyvvizsgálók legnagyobb gondot fordítsanak arra, hogy azokba soha a római katholika, vagy más, az országba bevett bármely keresztyén vallás ellen oly gyalázó vagy gúnyos kifejezések ne iktattassanak, melyek által az boszantó megvetésnek, fanyar vagy pajzán kigúnyolásnak tétetnék ki; ide értve az újabb szymbolikus

approbationem in leges regni referendum præsentatura salvis juribus regiis denominetur.

könyvek eleibe vagy utána bocsátandó minden előbeszédeket, jegyzeteket vagy más toldalékokat is.*

A magyar sajtótörvényhozás történetében az 1790/1 : 26. törvényczikken kívül ugyanebből az időből nevezetes még az erdélyi 1791-diki vallási törvény is, illetőleg ennek 56-dik artikulusa, mint a melyben hallgatólag ugyan, de szintén elismertetik a czenzura.

Ez az artikulus így hangzik: Minden bevett vallásnak ugy szymbolikus, mint egyéb theologiai, vallásos könyveit kinyomatni szabad lesz a nélkül, hogy egyik vallás a másikra befolyást gyakoroljon, *nem is lesznek az olynemű vallásos könyvek a könyvvizsgáló-bizottság vizsgálatának alávetve,* hanem az azok feletti teljes felügyelet az egyes vallásfelekezetek püspökeit, illetőleg konzisztóriumait illeti, azzal a világos kikötéssel azonban, hogy a könyvekben sértések vagy gúnyolódások valamelyik bevett vallás hátrányára, azoknak, a kiket illet, súlyos felelőssége alatt, meg ne engedtessék.**

«A vallásos könyvek nem lesznek a könyvvizsgáló-bizottság vizsgálatának alávetve», — a törvény eme szavainak egyéb értelme nem lehet, mint az, hogy van tehát czenzura, mely alól csupán a vallásos könyvek vétetnek ki.

* Az 1791-ben Budán tartott nemzeti zsinaton hozott egyházi kánonok, a *Sárospataki Füzetek*-ben, 1860. évf. 53. sk. l.

** Az eredeti szöveg: Libros religiosos tam symbolicos, quam theologicos, cujusvis religionis receptae, absque influxu unius religionis in alteram imprimi facere liberum erit, neque hujusmodi libri religiosi revisioni commissionis librorum censoriae obnoxii erunt, verum plenaria super his inspectio episcopis et respective consistoriis singularum religionum relinquitur, ea tamen cum expressa cautela, ne libris scommata, vel sarcasmi in derogamen alicujus religionis receptae sub gravi illorum, quorum intererit, responsabilitate inseri admittantur.

Már a fennebb idézett magyarországi vallásügyi törvényben is ki van ez impliczite fejezve, midőn a protestánsok «*saját*» czenzorairól tétetik benne említés s ezzel mintegy elismertetik, hogy vannak ezeken a «saját» czenzorokon kívül még egyéb könyvvizsgálók is. Úgy de itt sok függ attól, ki hogyan magyarázza a törvény szavait. Míg ellenben az erdélyi idézett artikulus kizár minden magyarázatot, midőn a könyvvizsgáló-bizottságról világosan említést tesz a nélkül, hogy annak jogosultságát megtámadná, sőt gondoskodik róla, hogy e bizottság még a püspökökben és a konzisztóriumokban társakat kapjon maga mellé. Az erdélyi törvény annyiban viszont szabadelvűbb a magyarországinál, a menynyiben a sajtóvétségek közt nem tesz külömbséget s egyformán vétkesnek nyilvánítja a sértőt, bármely bevett felekezet tagja legyen.

Hogy e korban általában mily téves volt a közfelfogás a sajtószabadságot illetőleg, erre érdekes világot vet az idézett törvényeken kívül az országgyűlésen a tiszai kerület által javaslatba hozott, de a többség által el nem fogadott inaugurale diploma 24-dik pontja is, mely így hangzik:

«Egy szabad nemzet teljes szabadságához tartozik az is, hogy gondolatait szabadon nyilváníthassa s hogy minden, a mi törvény által tiltva nincs, zavartalanul érvényesülhessen. Ennélfogva az isten, a vallás, a király, az ország fenségisége és jogai ellen írt fékteleu művek s fajtalan könyvek kivételével, Magyarországon *korlátlan* sajtószabadság álljon fenn, s a könyvvizsgáló hivatalok ne a király, hanem az ország által töltessenek be».*

* Az eredeti szöveg így hangzik: Ad plenam liberarum nationum libertatem pertinet, ut libera earum cogitandi ratio juris publici fiat, libertasque nationis id etiam exigit, ut quod lege non vetatur, libere vigere possit; quapropter exclusis licentiosis

Az ország vagyis az országgyűlés által választott könyvvizsgálók felügyelete alatt álló szabad sajtó, — ez volt tehát a sajtószabadság amaz eszményképe, melyet az 1790/1-diki országgyűlés tagjainak egyrésze alkotott magának. Gondolatait mindenki szabadon nyilváníthatja; de csak abban az esetben, ha gondolatai a könyvvizsgáló ítélete szerint se az istent, se a vallást, se a királyt, se az országot, se a jóerkölcsöt nem sértik, — ez az a fából csinált vaskarika, melylyel a tiszai kerület követei a sajtót szabaddá vélték tehetni a nélkül, hogy az irót a czenzura gyámsága alól feloldották volna. Ehez hasonló volt sok tekintetben SZLUHA GYÖRGY paulinus felfogása is, ki egy röpiratában [*] szintén kijelenti, hogy a sajtónak szabadnak kell lenni; az államot, a királyt és a vallást érintő könyveket azonban kinyomatásuk előtt vagy a helytartó-tanács, vagy a megyék deputátusainak reviziója alá kell terjeszteni. [**]

Minthogy pedig a sajtószabadságra nézve a legnagyobb fogalomzavar uralkodott még a nemzet irányadó köreiben is: nem csuda, ha a szabadabb intézményektől különben is idegenkedő megyei nemesség fölhatalmazva érezte magát egyes esetekben a gondolatnyilvánitás jogát önhatalmúlag nullifikálni. Volt rá példa, hogy maga a vármegye czenzorkodott s jaj volt annak a könyvnek vagy nyomtat-

contra Deum, religionem, principem regni, item majestatem et jura provincialia, non secus et obscoenis libris praeli libertas plena in Hungaria tribuetur, censoresque praeli non per regem sed per regnum constituentur.

[*] Puncta, et animadversiones, pro rei litterariæ per inclitum regnum Hungariæ, partesque eidem adnexas emendatione, et meliori scholarum catholicarum institutione patriæ patribus oblata a GEORGIO SZLUHA p. p. p. Budæ, 1790. 8-r., 67 lap.

[**] I. m. 67. l.

ványnak, melynek tartalmán a vármegye urai megbotránkoztak.

Ilyen nyomtatvány volt például SAUER KAJETÁN és KENDE LÁSZLÓ, nagyváradi káptalani követek 1790. szept. 27-kéről kelt *emlékirata,** melyben tiltakoznak a nagyváradi káptalan tulajdonát képező Bagamér, Mike-Pérès, Harsány és Tépe községeknek a Hajdúsághoz való visszakapcsolása ellen. Tiltakozásukra az adott alkalmat, hogy Biharmegye egyik követe az országgyűlésen, utasításához képest, szóba hozta, hogy a vármegye területén tizenöt olyan község van, melyek az erdélyi Approbata Constitutiók által hajdu-községeknek neveztetnek, ezek közül tíz Eszterházy herczegi tulajdon, egy a gör. kath. püspökség és négy a nagyváradi káptalan tulajdona; kivánatos volna ennélfogva, ha az országgyűlés az említett községek jogait, hovatartozandóságát megállapitaná és szabályozná.

Biharvármegye rendei a helyett, hogy a Sauer és Kende emlékiratában foglaltak megczáfolását kisérlették volna meg: a kérdéses emlékirat megegettetését rendelték el. Az emlékiratnak a nemzeti muzeum birtokában levő példányára** egykorú kéz ezt irta: «Exustus fuit manu zingari

* Capituli cathedralis ecclesiæ Varadinensis r. l. demissum memoriale ad excelsos proceres, et ii. ss. et oo. regni Hungariæ contra quatuor possessionum capitularium Bagamér. Mike-Pirts, Harsány, et Tépe sui ad prætensum statum Hajdonicalem repositionem petentium iteratas instantias per antelati capituli ablegatos comitem CAJETANUM SAUER electum episcopum Arbensem, ac præpositum majorem, et LADISLAUM KENDE DE KÖLTSE, præpositum minorem et archidiaconum cathedralem sub comitiis anni MDCCLXL (sajtóhiba, olvasd: 1790.) præsentatum. Pestini, Budæ ac Cassoviæ, in bibliopoliis Ign. Ant. de Strohmayer. 8-r., 51 lap.

** 8-r. Hung. h. 2755.

iste libellus ex determinatione cottus Bihariensis, 1790.» (Ez a könyv czigány-kézzel égettetett meg Biharmegye határozatából 1790-ben.)

Ily viszonyok közt, midőn a megyék könyveket égettettek meg, midőn még a törvényhozás se volt képes kibontakozni a czenzura szellemölő békóiból, holott az országgyűlésen a többség fogékony volt a szabadabb eszmék iránt: hogy lehetett volna a sajtóval szemben liberálisabb magatartást várni azoktól, kik a szabad sajtónak elvi ellenségei valának.

Az országgyűlésen nyilvánított nézetek, valamint a törvényhozásnak a sajtóra vonatkozó pozitiv intézkedései, méltán fölbátoríthatták Vajkovics Imré-t, a pozsonyi volt jezsuita-könyvvizsgálót, a későbbi kalocsai kanonokot és czímzetes püspököt, hogy a czenzuráról még Mária Terézia korában írt, merőben illiberális disszertáczióit 1791-ben közrebocsássa, saját nyilatkozata szerint, egyenesen abból a czélból, hogy a publiko-politikai országos választmány működését megkönnyítse.

Egyik értekezésének tárgyát a könyvek vizsgálatára vonatkozó fejedelmi jog képezi.* Nemcsak elismeri, de igazolni is igyekszik ezt a felségjogot, melyre, szerinte, úgy az állam, mint az egyház érdekében szükség van. Az államfő, eme jogára támaszkodva tehet csupán eleget ama kötelességének, melyet nem az egyház, hanem az isten rótt reá, hogy t. i. megvédelmezze az egyházat ellenségeitől s ugyanakkor biztosítsa az állam békességét.

* Dissertatio. De potestate principium sæcularium in censuram librorum. Conscripta ab Emerico Vajkovics, electo episcopo Almisiensi, et præposito majore ac canonico Colocensi, nec non regio librorum censore emerito. Colocæ. Impressit Fr. Frid. Neuner e. s. p. 1791. 8-r., VIII + 56 lap.

A könyvvizsgálat szükségességét, szerinte, a legrégibb időktől úgy egyházi, mint világi részről elismerték. XIV. Benedek pápa például világosan kimondta, hogy az államfőnek joga van minden államellenes irányu művet betiltani. Sőt már Plato is sürgette, hogy minden könyv, mielőtt a közhasználatnak átadatnék, vizsgáltassék meg ahoz értő bölcs férfiak által. Protagoras könyveit, mivel azok kételyeket tartalmaztak az istenek lételére vonatkozólag, Athenben a piaczon nyilvánosan megégették, s Cicero «*De natura Deorum*» czimű műve is alig kerülte ki ezt a sorsot. Augustus hasonlóképen eltiltá bizonyos könyvek olvasását, pl. ismerjük egy ilyen tilalmát Ovidius «*De arte Amandi*» művére vonatkozólag.

Majd áttér a szerző annak a veszedelemnek az ecsetelésére, mely az emberiséget a túlságos szabadsággal felruházott nyomdászat részéről fenyegeti. A nyomdákat úgy mutatja be, mint a Cyclopsok barlangjait és műhelyeit, melyekben az isten és az ég elleni fegyverek kovácsoltatnak szakadatlanul. A sajtó mételyezte meg a világot Hobbes, Tolandius, Spinoza, Baelius (Bayle) s több más gonosz szándekú író műveivel. Maga Luther is szükségesnek tartotta, hogy Juvenalis, Martialis, Catullus s Vergilius ocsmányságokkal telt műveit minden házból, de különösen az iskolákból tiltsák ki, a mint hogy az említett költők verseit Hieronymus hasonlóképen «az ördög eledelének» nyilvánította.

Mind ezeknek alapján Vajkovics megkívánja az államfőtől, hogy a nyomdászok ellen a legszigorúbb intézkedéseket léptesse életbe. A czenzurával megbizhat ugyan, szerinte, az államfő világiakat is; de akár világiak, akár egyháziak gyakorolják azt, az egyház szándéka szerint kell eljárniok. A czenzura szervezetét és proczeduráját illetőleg

mintául ajánlja elfogadni a pozsonyi czenzurát, melylyel ép ezért tüzetesen foglalkozik.

Hangsulyozza azonban, hogy az állami czenzura mellett helye van az egyházi czenzurának is. Egyházi czenzorok a püspökök, kik mint ilyenek Krisztus helytartójától és nem az uralkodótól nyerik hatalmukat s a Rómában megállapitott szabályok szerint járnak el. Az ő feladatuk az eretnek tanok üldözése. S ebbeli kötelességök teljesitéseben Magyarországon még a bécsi és linczi békeszerződések sem gátolják őket, mert az emlitett szerződések rájuk nézve nem kötelezők. (!) Okoskodása e tekintetben ugyanaz, a mi több más katholikus író művében is előfordul, de a mi alapjában elhibázott. Azt mondja t. i., — a mi ellen 1791-ben Batthyány Alajos gróf a vallásügyi törvény tárgyalása alkalmával tartott s alább ismertetett beszédében erélyesen tiltakozik, — hogy csak az a törvény bir közkötelező erővel, melyhez mind a négy rend hozzájárul. Minthogy pedig — úgymond — a klérus a bécsi és linczi békeszerződések beczikkelyezése ellen tiltakozott: azok törvényeknek nem tekinthetők.

Az egyházi czenzura hatáskörét Vajkovics korlátozandónak véli oly módon, hogy csupán ama könyvek vizsgálatával kivánja azt megbizni, melyek az állami czenzura által nem approbáltattak; a melyeket ellenben a király, türelmi jogánál fogva engedélyezett, azoknak kinyomatását és terjesztését az egyházi czenzura a királyi méltóság iránti köteles hódolatnál fogva — az ő véleménye szerint — nem akadályozhatja meg.

Megemlitjük még, hogy a szerző a katholikus nyomdászokat el akarja tiltani az akatholikus művek nyomatásától és pedig a Bulla cœnæ-ra hivatkozva, mely ha nem érvényes is Magyarországon, a mennyiben a benne foglalt

egyházi fenyítékek nem alkalmazhatók, de különben az említett bulla által tiltott cselekvényektől minden jó katholikusnak tartózkodnia kell.

S hogy az akatholikus tanoknak más úton való terjedése is lehetőleg megakadályoztassék, Vajkovics a protestáns nyomdákra és sajtótermékekre nézve szintén korlátozó rendszabályok foganatosítását sürgeti. Így nevezetesen csupán annyit konczedál, hogy a protestánsok — az általuk kicsikart (!) szabad vallásgyakorlatból folyólag — liturgikus és dogmatikus könyveiket közrebocsáthatják és pedig csak az alatt a föltétel alatt, hogy először ezek a könyvek katholikusok kezébe nem jutnak, másodszor, hogy azokban az ágostai és helvét hitvallástól eltérő tanok nem foglaltatnak; tudományos művek kiadásától ellenben a protestánsoknak tartózkodniok kell annyival is inkább, mert a tudományos ismeretek sokkal jobban és alaposabban megszerezhetők a katholikus írók műveiből.

Mária Terézia czenzora, — mint az előadottakból látható, — a könyvvizsgálatot a katholiczizmus védelmi eszközének tekinti. Annak tekintette azt maga a királynő is. Úgy hogy Vajkovics csak fölelevenítette a czenzurára vonatkozólag azokat az irányelveket, melyeket instrukczióképen mások szabtak hajdan ő elébe s melyeket czenzori működése alatt mind ő, mind pozsonyi kollegái híven követték.

A róm. kath. egyház könyvvizsgálati jogára vonatkozólag pedig magának az egyháznak felfogását tolmácsolja abban a másik értekezésében, melyet külön e tárgyról írt.*

* Decas dissertationum ecclesiastico-politicarum de censoria librorum disciplina, secundum seriem temporum ad annum usque 1767. perducta, eodemque etiam conscripta. Quarum duabus postremis jam nuper typo datis, nunc prima quoque addita est ab

Alapeszméje az, hogy a pápának és a püspököknek legszentebb kötelességök a vallás tanainak tisztaságát megőrizni. Hogy e kötelességöknek eleget tehessenek, teljhatalommal ruháztattak fel s teljhatalmukból folyólag a hamis tanokat hirdető könyveket betilthatják. Ezt a felfogást igazolandó, idézi Baronius-t, ki megmondta, hogy hiába fárad az egyház az eretnekek kiirtásán s a nemesebb erkölcsök terjesztésén, ha a tévedések és bűnök forrását be nem dugják; idéz továbbá egyes helyeket az Apostolok Cselekedeteiből, Pál apostol leveleiből s az egyházi atyák irataiból; valamint idézi a zsinatoknak a kártékony könyvek eltiltására vonatkozó dekrétumait.

Majd igyekszik megczáfolni azokat az irókat, kik — mint Fleury, Petrus Svavus, Van Espen, Petrus Gianni — azt állítják, hogy az egyháznak a könyveket és kéziratokat illetőleg nem terjed tovább a jogköre, mint hogy megkülönbözteti és elválasztja a jóktól a roszakat s hogy elítéli az olyan műveket, melyek a természeti jogokkal ellenkező tanokat hirdetnek.

Végül, hogy annál nagyobb nyomatékot adjon szavainak s hogy történetileg is igazolja az egyházi czenzurát, megnevezi azokat a pápákat, kik Leó-tól (443) kezdve a veszedelmes könyvek megégetésének jogát tényleg gyakorolták, sőt konstatálja, hogy ezzel a joggal nemcsak az első római püspökök, de egyes bölcs férfiak is éltek, mint pl. Epiphanius és Theophilus.

Vajkovics azonban, hogy az egyházi könyvvizsgálat nagyfontosságú missziójára nézve minden kételyt eloszlas-

Emerico Vajkovics electo episcopo Almisiensi, et præposito maj. ac canonico m. e. Colocensis, nec non regio librorum censore emerito. Pestini, typis Michaelis Landerer nobilis in Fűskút, 1791. 8-r., 48 lap.

son s hogy azt annál világosabban körvonalozza, még egy értekezést írt és tett közzé a libertinizmusról s a libertinus szellemű könyvekről.[1]

A libertinizmust tekintette ő is a katholikus egyház legveszedelmesebb ellenségének: hogy az ő saját szavaival éljünk, — ez az a «hétfejű hydra», melytől az egyházat meg kell szabadítani. Méltán megvárhatták tehát tőle, hogy mutassa be színről-színre ezt az ellenséget, melyet se nem a tudomány fegyverével, se nem karddal, hanem czenzori pennával kellett elnémítani.

A libertinizmusnak hét válfaját különbözteti meg. Így pl. egyik válfaja az indifferentizmus, egy másik az az irány, mely a pantheizmust, atheizmust, empirizmust nem helyesli ugyan, de el sem ítéli; egy harmadik, — és ez a legveszedelmesebb, — mely a keresztyénség alapelvei és mellékes tanai közt külömbséget tevén, azt hirdeti, hogy a keresztségben mindenki egyaránt üdvözül, tehát a protestáns vallás ép oly üdvözítő, mint a katholikus.

Ezek, szerinte, ama veszedelmes tanok, melyek XIII. Kelemen pápát arra indították, hogy Mária Teréziát fölszólítsa az istentelen könyvek elnyomására. S a nagy királynő, — hogy egyúttal az atyja, I. Lipót emlékéhez tapadt szégyenfoltot is letörölje, kire Brown Ede utazó ráfogta, hogy a «*Religio Medici*» czímű libertinus munka kedvencz olvasmánya volt, — az indifferentizmus ellen csakugyan kiadta amaz ismeretes intimátumát, melyben szigorúan

[1] Dissertatio de censura librorum perniciosorum, ac specialiter libertinismo infectorum, anno 1767. conscripta nunc vero sine omni mutatione edita: ab Emerico Vajkovics, electo episcopo Almisiensi, et præposito majore, ac canonico m. e. Colocensis, nec non regio librorum censore emerito. Colocæ, impressit Fr. Frid. Neuner e s. p. 1791. 8-r., XIX + 33 lap.

eltiltja az olyan könyvek terjesztését, melyek a r. kath. vallástól való elpártolásra izgatják a közönséget.

Mind a XIII. Kelemen konstituczióját, mind Mária Terézia intimátumát a szerző egész terjedelmében közzé teszi.

A fennebbi értekezések kiegészítéseül s a czenzorok tájékoztatásául 1795-ben ugyancsak Vajkovics összegyűjtötte és kiadta még az egyháznak az eretnek és hamis tanokra vonatkozó, különböző időben hozott szentencziáit is.*

A mily kevés, söt semmi hasznát se vette az 1791-diki publiko-politikai országos választmány Vajkovics fennebbi értekezéseinek: ép annyira hézagot pótolt volt ez az utóbbi lexikon abban a korban, midőn a czenzura ismét egész erővel hozzálátott a szabadabb eszmékkel szaturált levegő megtisztításához.

Valódi hangyaszorgalommal gyűjtötte össze és szedte abece rendbe Vajkovics az u. n. «propositionum damnatarum»-okat, és pedig egyenesen abból a czélból, hogy a kárhoztatás vagy tilalom alá eső könyvek rengetegében az azokban foglalt tételek megbirálásánál pozitiv határozatokra hivatkozhassanak az illető czenzorok. Hasonczélu művek jelentek meg már korábban is, például VIVA, CARDENAS, DUARTE művei; de azok részint töredékek voltak, részint pedig valóságos theologiai értekezések módjára levén kidolgozva, kevésbé voltak áttekinthetők.

Vajkovicsnak 1791-ben közrebocsájtott értekezései nem

* De censoria librorum disciplina libri duo conscripti ab EMERICO VAJKOVICS s. j. sacerdote, et librorum revisore regio Posonii: 1767. qui subinde ab eodem jam episcopo Almisiensi nec non canonico, et præposito majore m. e. Colocen. congruis annotationibus illustrati annis superioribus parte aliqua in lucem prodiverunt. Colocæ, typis scholarum piarum. (1795.) 8-r., 262 számozatlan lap.

találtak viszhangra. Igaz ugyan, hogy abban a korban meg a vármegyek egynémelyike repræzentácziójában sérelmesnek deklarálta József kormányának szabadelvűségét a sajtóval szemben; így *Komáromvármegye* rendei 1790. febr. 10-kén kelt feliratukban a gravamenek közé sorozták, hogy az obscen es a nemzet jogait sértő könyvek kinyomatását (melyek közé számitható Grossinger munkája a magyar közjogról és az «*Ignoti nulla cupido*» czimű értekezés, melyek a polgárok elméjének megvesztegetésére és hamis elvek terjesztésére szolgálnak) megengedték;* *Nyitravármegye* pedig országos törvényekre hivatkozva az ocsmány, valamint a vallás és az egyéni tulajdonjog ellen írt könyvek kinyomatásának megengedését nyilvánitotta sérelmesnek;** azt is tudjuk a már előadottak után, hogy maga az országgyűles sem látta be, mennyire összeférhetetlen a czenzura a szabad sajtóval: söt meg olyan írók is, mint Decsy vagy Révai, kik pedig közel álltak a liberális irányhoz, a czenzurát a felállítandó akadémiára kivánták bízni vagyis a czenzura fenntartásával, csupán annak alakján és módján tartották szükségesnek változtatni: mind az által a czenzurának Vajkovics által proponált rideg alakja, a Má-

* Librorum obscœnorum, et jura nationalia impugnantium (inter quos opus Grossingerianum de jure publico Hungariæ, tractatus item titulo: Ignoti nulla cupido insignitus referuntur) ad civium mentes pravis moribus, et falsis principiis imbuendas directa impressio. *Collectio repraesentationum et prothocollorum stat. et ord. occasione decreti de die 28. Jan. 1790, e generalibus congregationibus.* I. 37.

** Librorum obscœnorum, item contra religionis, non secus adversus jura proprietatesque regnorum specialiter vero Hungariæ gannientium, ad invehendos malos mores, falsa principia civilemque inquietudinem admissa continuo impressio. Contra Uladisl. Decr. 6. Articulum 7. 8. 1553. 24. 1563. 31. *U. o. II. 44.*

ria Terézia korabeli czenzura fölelevenitése, nem lehetett ínyére az akkori közönségnek.

II. József a czenzura daczára is megizleltetvén az emberekkel a szabad gondolatnyilvánitás jótéteményét, a józanabbak érezték, hogy Vajkovics elveinek alkalmazása a haladás utján visszaesés volna. Bármily homályosak voltak tehát a fogalmak a sajtószabadságot illetőleg: a szabad gondolatnyilvánitás jogával élni akartak s tényleg éltek is vele. Úgy hogy e korban már, országgyülés és irodalom, elő szóval és irásban, vetekedve hozták felszinre a kort mozgató szabadabb eszméket.

Annyi alkalmi politikai irat, mint 1790/1-ben, még 1848-ban és 1861-ben sem jelent meg. Fraknói az 1790—1795 közti időben, tehát hat év alatt közrebocsájtott röpiratok számát csak 300-ra becsüli.* Mi azonban az egyetlen 1790-ről dolgoztunk föl ugyan annyit. Számitásunk szerint 1790—1791-ben körülbelül 500 politikai irat jelent meg; 1792-től 1795-ig, legföljebb száz. E szerint az egész időszak alatt, 1791-től 1795-ig, legalább kétszer annyi politikai röpirat látott napvilágot, mint a mennyire Fraknói becsülte.

A 90-es években megjelent röpiratok nyelve magyar, latin és német. A magyar nyelvűek száma ha nem a legnagyobb is, de igen tekintélyes. Látszik, hogy a nemzeti nyelvnek jogaiba való visszahelyezése a kor uralkodó eszméje, s az országgyülés, a tudomány, az irodalom és az iskola körében a nemzeti nyelv mind szélesebb kiterjedésben kezd érvényesülni.

A röpiratok nagy számára természetesen befolyással volt a hirlapirodalom fejletlensége is. 1790/1-ben még mindig csak három magyar hirlap volt, u. m. a «*Magyar Kurir*»,

* Fraknói értekezése a *Századokban*. 1878. 13. l.

a «*Hadi s más nevezetes Történetek*», mely 1791-től «*Magyar Hirmondó*» czím alatt jelent meg s a kolozsvári «*Magyar Hirvivő*».

Ez a három hirlap nem rendelkezett annyi térrel, a mennyi szükség lett volna az aktuális kérdések minden oldalú megvitatásához. Az írók egyrésze tehát, hogy úgy szóljunk, a maga emberségére volt utalva s ha azt akarta, hogy nyilvánosságra jussanak gondolatai, erről magának kellett gondoskodnia.

A röpiratok közt igen kevés tanuskodik rendszeresebb, komolyabb tanulmányról. A legtöbb azt a benyomást teszi, a mit ma egy-egy jól-roszúl megírt vezérczikk. De valamint a hirlapi czikk szóáradatában lappangó egy-két jó gondolat termékenyítő hatással van sokszor az olvasóra: ugy ama röpiratok is, együttvéve sok tanulságosat rejtenek magukban. SZALAY LÁSZLÓ, a nála megszokott őszinteséggel, nem szégyelli bevallani, hogy ő és kortársai «az 1790—92-diki pamflet-irodalomból meritgették hazai publiczistai ismereteiket.»* Ma már természetesen a kérdéses röpiratok belső értékének megítélésénél más mértéket alkalmazunk, mint Szalayék: de mindenkor el fogjuk ismerni azoknak becsét abból a szempontból, hogy hű képét tárják elönkbe egy olyan korszaknak, mely forduló pontot képez hazánk közművelődésének és politikai életének történetében.

Érdekes és nagyfontosságú a kérdés, vajjon 1790/1-ben az irodalom jelölte-e ki az országgyűlés működési irányát vagy megfordítva az országgyűlésen nyilvánuló közszellem ragadta magával az irodalmat?

Országgyűlés és irodalom közös forrásból meritették az anyagot. Ez a közös forrás a József működésében érvénye-

* SZALAY: Publicistai dolgozatok. II. 16.

sülő felvilágosodás szelleme volt. Valamint az országgyűlésen voltak számosan, kik a felvilágosodás vágyától áthatva, az átalakulást sürgették: úgy az irodalomban is nagy volt a szabadelvű haladás képviselőinek száma.

A haladás iránya a megelőző korszakban megállapíttatván, 1790-ben sem az országgyűlés sem az irodalom nem tulajdoníthatta magának a reformok kezdeményezésének dicsőségét. Feladatuk csak arra szorítkozhatott, hogy a József által mellőzött alkotmányos formák helyreállításával a szóbahozott vagy már meg is kisérlett reformok kiviteli módja, sorsa felett döntsenek. S e feladat megoldásában az országgyűlés és az irodalom kölcsönösen hatottak egymásra a nélkül, hogy egyik a másikkal szemben a vezető szerepet igényelhette volna magának.

Az alkotmány, a vallás és társadalom képezi a politikai irók vizsgálódásainak tárgyát. Midőn álláspontjukat körvonalozzák, nagyobbrészt József reformjaiból indulnak ki, s az azokat átható szellem az egyikre olyan hatást gyakorol, mint bikára a vörös posztó, a másikat ellenben rajongásra és ábrándozásra hangolja. Igen kevés képes a tárgyilagos középuton maradni. Ama reformok hatását az irók kedélyére, az időközben bekövetkezett franczia forradalom természetesen még inkább fokozza. A felvilágosodás ellenségei a forradalomra, mint elrettentő példára hivatkoznak; az ábrándozók a forradalom vivmányaival igazolhatni vélik álláspontjuk helyességét.

Talán még legnagyobb az egyetértés a politikai irók közt József kormányzati rendszerének a megítélésében s általában az alkotmányt illető kérdésekben.

A nagy többség elismeri az alkotmánysérelmek orvoslásának, az ősi alkotmány helyreállításának s az alkotmánybiztositékokról és közjogi reformokról való gondoskodás-

nak szükségességét s ezzel egyszersmind pálczát tör József alkotmányellenes kormányzati rendszere fölött. Az ellenkező állásponton levő kisebbség, vakmerő és kihívó magaviseletével, nagy zajt csapott ugyan s az irodalom élénkítésére erős befolyást gyakorolt, a mennyiben egész sorát provokálta a czáfoló iratoknak; de minthogy azt a gyanút keltette föl — és pedig méltán — maga ellen, hogy a hatalom részéről meg van vesztegetve s nem meggyőződésének ád kifejezést, hanem azt írja, a mit a tollába diktálnak: teljességgel nem volt képes a közszellemet megingatni s elterelni a helyes ösvényről.

Ha az irodalomban akadtak is egyesek, kik az abszolutizmus szekerét tolták, a nemzet valódi képviselői: a vármegyék, egytől-egyig alkotmányos alapra helyezkedtek s míg egyrészről kifejezték örömüket az alkotmány és a régi megyei szerkezet helyreállítása felett, másrészről egyhangúlag és szenvedélyesen kikeltek a nemzet jogait lábbal tipró kormány ellen, és fenyegetésekkel követelték a sérelmek orvoslását.

A megyék hangulatát egyes beszédek, költemények, feliratok és jegyzőkönyvek tükrözik vissza leghívebben. Az 1790. jan. 28-diki rendelet alkalmából készült megyei repræzentácziókat és jegyzőkönyveket Strohmajer Ignácz könyvárús összegyűjtötte és kiadta,* mi által mindenesetre nagy szolgálatot tett a történetírásnak. Mi azonban — feladatunkhoz képest — a megyei irományok közül csak

* Collectio repræsentationum et prothocollorum i. i. statuum et ordinum regni Hungariæ occasione altissimi decreti de die 28. Januarii 1790. e generalibus congregationibus responsi instar submissorum. Pestini, Budæ et Cassoviæ, in bibliopoliis Strohmajerianis. 1790. 8-r. Pars I. VIII + 302 lap. Pars II. IV + 315 lap.

azokra reflektálhatunk, melyek mint önálló füzetek vagy röpívek jelentek meg. A megyékben uralkodott szellemre ezekből is vonhatunk némi következtetést.

Afféle iratokról, mint Kálnay István, nagyváradi tanító *«lantos dala»*,[1] melylyel Teleki Sámuel grófot, a bihari főispánt üdvözli, vagy mint Nagy János szanyi plébános *«Currense»*,[2] melyben Somogyi János veszprémmegyei alispánjelölt megválasztatása mellett kardoskodik, — elég, ha egyszerűen említést teszünk, a nélkül, hogy sulyt fektethetnénk reájuk. Amaz üres bókokat tartalmazó silány firka, emez egy jótollú író ügyes kortes-verse. Nem valami különös fölfedezes, hogy 1790-ben is alázatos szolgája és bámulója volt egy szegény néptanító a méltóságos főispánnak, s hogy a megyei restaurácziók ekkor is csakolyan korteskedéssel jártak, mint manapság.

Érdekesen jellemzi azonban a politikai életben beállt fordulatot Teleki József grófnak, az ugocsai főispánnak 1790. ápr. 29-kén tartott székfoglalója.[3]

[1] Lantos dal melly a méltóságos nagyságos *Széki Teleki Sámuel* úr római szent birodalom grofjának eő eksztzellentiájának a felséges királyi és udvari magyar, és Erdély, az előtt egygyesült kantzellária második föb tagjának a n. Bihar vármegye fő ispányi méltóságába valo bé-iktatása alkalmatosságával készíttetett. Szent Jakab havának 5-dik napján. N. Váradon. 1791. 4-r., 6 lap.

[2] Egy köz jót szerető hazafinak currense vagy-is futó levele t. n. Weszprim vármegyei státusokhoz. 1790. 4-r., 4 lap.

[3] Méltóságos r. sz. b. *gróf Széki Teleki Jósef* urnak felséges urunk arany kólcsos hivének és nemes Ugotsa vármegye főispánnyának ugyan azon nemes vármegye 1790 esztendőben sz. György havának 29-dik napján Nagy Szölősön egyben gyültt rendgyeihez folytatott beszéde. Pesten, Fűskúti Landerer Mihály. 1789. (Hibásan, 1790 helyett.) 4-r., 11 lap. — Megjelent az *«Orpheus»*-ban is. 1790. II. 16.

Teleki ekkor másodizben foglalta el az említett megye föispáni székét. Helyzete kényes volt, mert az előző kormányrendszert is szolgálta. Az alkotmány helyreálltával ismét hivatalt vállalván, mit tehetett egyebet, mint hogy bűnbánólag beismerte az előbbi rendszer hibáit.

Székfoglalójában élénk színekkel ecseteli a szerencsetlenséget, hogy «egy sok esztendők századjaitól fogva a szabadság ízéhez hozzá szokott s ahoz édesedett nemzet igen kevés esztendők alatt azt egészen elvesztette, és törvényeitől, azokon fundált szokásaitól, nyelvétől, gondolkozása, söt érzése módjától is megfosztatott».

Majd veri a mellét s a mea culpát rebegik ajkai, mondván: «*hazánk romlásának*, melytől annyira iszonyodtunk, hogy arról könyhullatások nélkül nem is emlekezhetünk, *önnön magunk és csaknem mindnyájan — oh! mennyibe kerül ezt megvallanom — eszközeivé válni nem iszonyodtunk*». «A midőn egy ily, maga szabadságát szerető nemzettől — folytatja tovább a vezeklést — azt lehetett és kellett volna várni, hogy *a veszedelmek által a maga szabadsága oltalmazására még jobban felébredjen*, és arra szükséges illendő bátorsága az akadályok által nevekedjen, minket mégis a veszedelemnek csak az árnyéka is — épen olyan fejedelem alatt, a ki még az előtte legkedvetlenebb igazságoknak kimondását is elszenvedte — jussainknak csak panaszszal való oltalmazásától is elijesztett».

De fogadkozik, hogy ezentúl a nemzettel együtt ő is örködni fog, hogy a törvény megtartassék, s bízik is ebben, mert az új király megigérte, hogy uralkodásának zsinórmértékeül a törvényt fogja tekinteni.

Borsodmegye főjegyzője, Kmoskó Ágoston, gr. Majláth József föispán beiktatásakor tartott üdvözlő beszédében *

* Üdvözlő beszéd, mellyet nagy méltóságú *gróf Székhelyi Maj-*

érzékenyen elpanaszolja, mily gyászt okozott, midőn a nemzet, szabadságától s a megyék, törvényes kormányzóiktól megfosztattak. Annál nagyobb azonban — úgymond — az öröm most, midőn «visszaállittatik a megyéknek ugyanazok által való kormányoztatása, kikre ez meg az ország fundáltatása idejében szent István első apostoli király által Istentől megvilágosittatott bölcseséggel bizattatott»; midőn «visszaadatik a nemesi szabadságnak egyik vedelmező paizsa, helyreállittatik a nemzeti boldogságnak kutfeje», értvén ez alatt a szónok a megyet eredeti szerkezetében.

Nyitramegye közönsége Kaunitz herczeg államkanczellárt küldöttsegileg üdvözölte s az ősi alkotmány helyreállitása körül szerzett érdemeit, a megye gyűléstermében elhelyezett márványtáblán, a következő felírással örökitette meg: «D. O. M. A. Venceslao Ernesto S. R. I. Principi a Kaunitz-Rittberg, ob susceptum regni patrocinium vindicatam oppressis hungarorum juribus avitam libertatem, fautori benevolentissimo, concivi optimo, consilio, sapientia, æquitate et ingentibus meritis Europa tota clarissimo, in sempiternam beneficii memoriam provincia Nittriensis posuit anno MDCCLXXXX». Úgy ez a felirás, mint Nyitra-

láth József úrhoz ő felségének valóságos belső titkos tanátsossa, királyi magyar fő-kamarás, és udvari Magyar s Erdély országi első vice-cancellarius, t. n. Borsod vármegyének fő-ispánnya eő excellentiájához, midőn nagy méltóságú *báró Orczy Orczy László*, ő felségének valóságos belső titkos, úgy a felséges királyi magyar helytartó tanátsnak tanátsossa, és a t. n. Aba-új vármegyének fő-ispánnya eő excellentiája, mint királyi biztos által t. n. Borsod vármegyének fő-ispányi székébe bé-iktattatnék, ugyan azon Borsod vármegye rendeinek nevében mondott Berniczei Kmoskó Ágoston, fő-notárius. Miskoltzon sz. György havának 12-dik napján 1790. esztendőben. H. és é. n. 8-r., 30 lap.

megye küldöttségének üdvözlő beszéde, nyomtatásban is megjelent.*

Ha valaki, úgy Kaunitz valóban megérdemelte a hálát a nemzet részéről, mert ő volt az, a ki minden befolyását latba vetette, hogy a császárt rábirja a magyarok irányában követett politikája megváltoztatására. 1790. jan. 28-kán, tehát ugyanaz nap, melyen a császár visszavonta rendeleteit, Kaunitz, egy fölterjesztésében, mint «becsületes ember, ki fejedelmének javát kívánja» s mint az uralkodó háznak ötven éven át hű szolgája, a császárt esengve kéri, fogadja el javaslatát, békítse ki a magyar nemzetet, nehogy úgy járjon Magyarországgal is, mint Németalfölddel, melyet talán örökre elvesztett. S a császár a jó tanácsot és belső meggyőződését követve, csakugyan meg is tette a döntő lépést a magyarok kiengesztelésére. Az elismerés ezért tanácsosait és különösen Kaunitzot illette meg, s Nyitramegye volt kétségkivül a legilletékesebb, hogy a közelismerést Kaunitz irányában tolmácsolja, az a Nyitramegye, mely mindig első sorban küzdött a törvényes állapotok helyreállításáért.

Zemplénmegye föispánja, Zichy Ferencz gróf, 1790. máj. 4-kén, beiktatásakor, majd a következő napon a tisztújítás alkalmával tartott s nyomtatásban is megjelent beszédeiben** örömét fejezi ki a felett, hogy «ő felsége, ne-

* Salutatio ex deputatione inclyti comitatus Nittriensis ad celsissimum s. r. i. principem a *Kaunitz-Rittberg* etc. etc. etc. H. és é. n. 2-r., 4 lap.

** Allocutio excellentissimi, ac illustrissimi domini comitis Francisci Zichy de Vasonkő, pincernarum regalium magistri, etc. occasione ea, dum in supremum comitem comitatus Zempliniensis installaretur, habita die 4. Maji 1790. 2-r., 4 lap. — Allocutio excellentissimi, ac illustrissimi domini comitis Francisci Zichy de Vasonkő, pincernarum regalium magistri, et comitatus

mes törvényeink és szokásainkban helyheztetvén magát, nekünk is egyszersmind, előbbi törvényes tanácsi tiszteinket, és ezekkel ősi nemes szabadságinkat visszaadni, azokat támasztani, erősíteni nemcsak kívánja, hanem csalhatatlanul is akarja» s ez által lehetővé teszi, hogy az «időnek kemény mostohasága miatt csaknem földig leomlott édes hazának töredék-falait új épségre, tökéletességre emeljék».

Károlyi Antal szatmári főispán beiktatására, — melyről a *Hadi és más nevezetes Történetek* nagykárolyi levelezője részletesen referált az említett hírlapban,[1] — egy ismeretlen poéta latin ódát írt,[2] melyben szemére hányja az előző kormánynak a nemzet ellen elkövetett bűneit. A vers így kezdődik: «Meddig álltál ellent, te Bécs! a mi kívánságainknak! ?» Végül a szerző hálát ád az Istennek, hogy a szomorú idők elmultak.

Ugyanebből az alkalomból még két latin óda jelent meg hasonló tartalommal.[3]

Zempliniensis supremi comitis, terminata ejusdem comitatus officiorum restauratione, habita die 5. Maji 1790. 2-r., 3 lap.

[1] *Hadi és más nev. Tört.* 1790. II. 577—585.

[2] Ode ad excellentissimum *comitem Ant. Károlyi* supremum comitem provinciæ Szathmariensis cum anno 1790. post complurium annorum procellas, quibus Hungaricæ res jactatæ fuerunt, ad regendam provinciam, et ad magistratus publicos more majorum instaurandos inter festivas populi confluentis acclamationes, et gaudia feliciter Karolinum venit 7-ma Aprilis splendidissima exceptus pompa. Magno Karolyini. Typis excell. comitis Antonii Károlyi. Per Josephum Klemann. 4-r., 8 lap.

[3] Ode ad excellentissimum *comitem Antonium Károlyi*, cum anno 1790. ad regendam provinciam Szathmáriensem, atque ad ejus magistratus publicos more, institutoque majorum instaurandos feliciter veniens, insigni celebritate, et summo gaudio

Teleki Sámuel grófot, Biharmegye főispánját, a tudós Miller Jakab üdvözli, beiktatásának emlékére közölvén egyszersmind Biharmegye főispánjainak névsorát és rövid életrajzát.*

Abaujmegye új főispánját, *br.* Orczy László-t, nem kisebb emberek, mint Bacsányi és Baróti Szabó üdvözlik «*Két magyar hazafi érzékenységei*» czím alatt megjelent versökben.**

Mind a ketten erőteljesen fejezik ki a nemzet méltatlankodását a mult sérelmei felett s reményöket egy szebb jövő iránt.

Bacsányi, mielőtt az örömnek helyet adna szívében, keserűséggel emlékezik vissza az előbbi kormány bűneire:

> «Hasztalan reméltünk urunk s koronánkban,
> Idegenek voltunk tulajdon hazánkban.

omnium acceptus est 8. Aprilis. Debreczini, per Samuelem R. Huszthy. 4-r., 10 lap.

Genuina sensa boni patriæ civis declamata coram excellentissimo *comite Antonio Károlyi* supremo comite provinciæ Szathmáriensis, et coram illustrissimorum, reverendissimorum, magnificorum, spectabilium, perillustrium virorum magna frequentia, quæ ad publicorum ejusdem provinciæ magistratuum instaurationem, more, institutoque majorum die 13. Aprilis anno 1790. habitam confluxerat. Debreczini, per Samuelem R. Huszthy. 4-r., 8 lap.

Comites Bihorienses fide diplomatica eruti a Jac. Ferd. de Miller, incl. comit. Bihar. tab. jud. assess. in reg. acad. M. Varad. statist. p. p. o. et libror. revisor reg. Magno-Varadini, ex officina Eizenbergeriana. 1791. 8-r., 28 lap.

** Két magyar hazafi érzékenységei, tekéntetes nemes Aba-új vármegye öröm-ünnepén. Sz. György hav. 16-dik napj. 1790. 8-r., 14 lap. A Bacsányi verse «Egy magyar hazafi érzékenységei t. ns. Abaúj-vármegye öröm-ünnepén» czím alatt a *Hadi és más nev. Történetekben* is megjelent. 1790. II. 586—590.

Az öröm, kedv s népünk szokott nyájassága
Eltünt, mert kötve volt a szív szabadsága.
Nem bízott az atya saját magzatjában,
Barát, ellenségét vélte barátjában.
Titokban sírt a jó hazafi s hallgatott,
Mert ha szólt, pártosnak s bolondnak tartatott,*
Ősi szabadsága emlékezetére
Reszketett s nevét sem vehette nyelvére.
Telkén az idegen mérő-lánczczal jára,
Már adót készítvén nemes birtokára,
S a mely ugart atyja, vérével öntözött,
Azon a jövevény kévéket kötözött,
S hogy boszúságának mértéke se lenne,
Jóltévőjét kellett szemlélnie benne.
Ily szörnyűségeknek elviselésére
Tűrést az egektől csak nyögéssel kére;
Mert habár rabságot rendeltek is rólunk,
Igaz ügyünk mellett nem lehetett szólnunk!»

Majd föllelkesedve a beállt fordulaton, megyéjét inti, hogy Orczy László-t ismerje el vezérének s kövesse:

«Eredj hát, s igérd meg igaz hívségedet,
Igérd vezérednek kész tehetségedet,
Kövesd, s figyelmezvén okos tanácsára,
Úgy siess megindult hazád oltalmára,
Hogy most vagy szabadság lesz munkádnak ára,
Vagy jobbágyodnak jutsz magad is sorsára.»

Baróti versét, — melyből Toldy Ferencz «A magyar költészet kézikönyvében» mutatványt közöl,** a miből természetesen azt kell következtetnünk, hogy az említett verset Toldy æsthetikai szempontból is kiválónak tartotta, —

* Czélzás *gr. Forgách Miklósra*, a «dekretális bolondra».
** Toldy: A magyar költészet kézikönyve. II. 148. Toldy azonban, úgy látszik, nem tudott róla, hogy Baróti verse külön füzetben is megjelent, mert Baróti műveit chronologiai sorrendben közölvén, ezt a versét nem említi. (U. o. 145—148. ll.)

ugyanaz a szellem lengi át, a mi a Bacsányiet. Az új ærát s annak Abaujvármegyében első hirnökét, Orczy főispánt ekkép köszönti Baróti:

«Megtért szent koronánk! (Hívtelen őrizők,
Hát igy kelle hazánk kincsit eladnotok?)
Megjött szent koronánk, és vele visszajött
A volt régi szabás, nyelv s ruha. Visszajött
A régen kiveszett víg öröm; a rabi
Lánczokból szabados lábra bocsáttatunk.
Ispányink* nem-igaz kézbe szoríttatott
Székek visszaveszik. Látom az útakat
Néppel töltve; kivont karddal előre megy
Lejtőző lovakon a nemes; hajdani
Nyelvét hallom; örül öltözetén szemem.
A kormányra kelők közt amaz Orczynak
Nagy magzatja, minő pompa s öröm között
Tér tisztébe! Kamill így vitetik vala
Bé Rómába. Setét éjszaka gyászait
Elvervén az egek boltozatin imígy
Kél a száz meg ezer-féle panaszszal hítt
Áldott nap. Te vagy, oh mái nap, életünk
Feljött napja! Te légy annyi veszélyeink
Végső napja! Nemes nemzetem, élsz s szabad
Vagy már, feljöve már csillagod, élj, örülj!»

Pozsonymegyéből egy igen érdekes hivatalos okmány maradt ránk nyomtatásban: egy felirat 1790. ápr. 9-kéről keltezve.**

Pozsonymegye ebben a feliratában tiltakozik az ellen, hogy József hütlen tanácsosait meghagyják magas állami hivatalaikban, holott az ország törvényei szerint számüzetéssel és jószágaik elkobzásával kellene őket büntetni; kéri egy-

* Értsd: főispánjaink.

** Unterthänigste Vorstellung der löblichen Stände des Pressburger Komitats an Seine Königl. Apost. Majestät Leopold dem Zweyten. H. és é. n. 4-r, 4 lap.

szersmind a királyt, hogy arra érdemes honfiakat nevezzen ki főispánokká, kir. biztosokká stb.

A szóban forgó okmány éles vádirat József kormányzati rendszere ellen; csakhogy nem közvetlenül, hanem közvetve intéz az ellen támadást.

Pozsonymegye rendei így okoskodnak: Minthogy József, kormányraléptekor megigérte, hogy az országot saját törvényei és nem más tartományok törvényei szerint fogja kormányozni, s minthogy a megyéket is királyi szavával biztositotta, hogy a nemzet jogait, privilégiumait és szabadságát tiszteletben tartja: ebből az következik, hogy József nem *önszántából*, hanem gonosz és aláváló tanácsadói által ösztönöztetve ignorálta az ország törvényeit és alkotmányát. A megye József minden reformját elitéli, és pedig nemcsak formai szempontból, de — a mi már a rendek konzervativizmusát bizonyitja — lényegileg is; még a sajtószabadságot se tartja helyesnek; de az ujitásokért nem Józsefet, hanem az ő tanácsadóit teszi felelősekke, nem törődvén azzal, hogy ily módon a mily mértékben kiméli az elhunyt uralkodó emlékét, ép oly mértékben degradálja az ő valóban nagy egyéniségét a mások befolyása alatt álló középszerűség színvonalára.

Pozsonymegye a maga követeit is utasitotta, hogy az ápr. 9-én kelt feliratában kifejtett nézeteit az országgyűlésen repræzentálják. S Benyovszky György csakugyan emez utasitáshoz képest, mindjárt az első ülésen, jun. 10-kén kinyilatkoztatta, hogy mivel az előbbi alkotmányellenes kormány legfőbb eszközei a kir. biztosok voltak s mivel kir. biztos volt a mostani perszonális, Ürményi József is, ez utóbbinak elnöksége alatt a rendek nem tanácskozhatnak, annyival kevésbé, mert az hivatalát nem a koronás királytól nyerte.

Ehez a felfogáshoz csatlakoztak még Trencsén- és Nyitramegyék követei is. Az egyik nyitramegyei követ Jezerniczky Károly volt, az ellenzék ama kiválóbb tagja, ki később az illyrizmus kérdésében is rendkívül erélyes és nagy feltűnést keltett beszédet tartott a hatalom túlkapásai ellen.

A rendek azonban elhatározták, hogy Ürményi és társai tartsák meg hivatalukat, de csak az alatt a föltétel alatt, hogy a hitlevél elkészülte után az ország rendei előtt eddigi maguktartását igazolják.

Jezerniczkyt ebből az alkalomból egy német poéta, Schneidt András, kimeletlenűl megtámadja.* Jezerniczky nevét nem írja ugyan ki a névtelenség köpenyébe burkolódzott poéta, csak nevének kezdő- és végbetűit; de a vers tartalmából következtetve, a megtámadott nem lehet más, mint Nyitramegye követe. A pamflet tartalma röviden az, hogy Jezerniczky hiába hirdette a gyűlölséget: az általa megrohant Zeüs lerugta őt az Orkus torkába s most már ugathat ott megszégyenülve, kinevetve, kigúnyolva. Ürményi ellenben teljes fényben ragyog, mint «a magyar égbolt tündöklő csillaga», s fölemelt fővel állhat meg azok előtt, kik hazafiságát galádul kétségbe vonták.

Maga Ürményi nyomban visszautasította Jezerniczkyék gyanusítását, önérzettel jelentvén ki, hogy «a mennyire az idők mostohasága engedte, minden alkalmatosságban tökéletes igyekezettel munkálkodta légyen a haza boldogságát.» **

* Der am ungarischen Firmamente schimmrende Stern *Joseph von Ürményi.* 1790. 4-r., 3 lap.

** Naponként-való jegyzései az 1790-dik esztendőben felséges *II-dik Leopold* tsászár, és Magyar országi király által, szabad királyi várossába Budára, szent Jakab havának 6-dik napjára

Jezerniczkytől és társaitól mindenesetre tapintatlanság volt az előző kormányzati rendszert épen Ürményi személyében támadni meg, kinek honfiui érdemeit később, a koronázás után, maga az országgyűlés ismerte el. Valószinű, hogy ekkor jelent meg Schneidt pamfletje is, elégtételt adandó mintegy a méltatlanul meghurczolt Ürményinek. Az már más kérdés, hogy Ürményinek szüksége volt-e az országgyűlés részéről nyert elégtétel után még a Schneidt elismerésére is?

Ürményi, József császár alatt elvállalta ugyan a királyi biztosságot, mert nem tudta loyalitásával összeegyeztetni, hogy — Apponyi Antal gróf példájára — megtagadja szolgálatait uralkodójától; de azért még akkor is, midőn mint kir. biztos a régi közigazgatási szervezet fölforgatására eszközül dobta oda saját személyét: néhány társával szövetkezve mindent elkövetett, hogy a régi szervezetből legalább valamit megmentsen, s csakugyan sikerült is nekik az alispáni hivatal, valamint a generális és partikuláris megyegyűlések eltörlését megakadályozniok.

Ürményi bizonyára meggyőződésén tett erőszakot, midőn nem utasitotta vissza a neki felajánlott kir. biztosi hivatalt. Mert valahányszor csak alkalma nyilt, mindig egész rajongással s a legnagyobb konzervativizmussal nyilatkozott a megyei szervezetről s az ősi alkotmányos intézményekről.

rendelt, s szent András havának 3-dik napjára Posony királyi várossába által-tétetett, s ugyan ott következő 1791-dik esztendőben, böjt-más havának 13-dik napján bé-fejezett Magyar ország gyűlésének; mellyek eredet-képen magyar nyelven irattattak és az ország gyűlésének fő-vigyázata alatt, hitelesen deák nyelvre-is fordíttattak. Bétsben, nemes Baumeister Jósef betüivel. 1791. 8-r., XLIV + 507 + 8 + 40 + 8 lap. (18. l.)

1783-ban, mint bihari főispán, székfoglalójában * nem győzi eléggé magasztalni a századok viharait átélt megyei szervezetet. 1790-ben pedig, midőn *Pestvármegye* élére állíttatott, a tisztújítás alkalmából ismételve kifejezi bámulatát a magyar közigazgatás tökéletessége felett.** Elmondja, hogy ő alaposan tanulmányozta a magyar törvényeket, s mennél inkább belemélyedt tanulmányaiba, annál inkább meggyőződött a felől, hogy a magyar közjogi és közigazgatási törvények alapján a közboldogság a leghatályosabban megvalósitható. Hatalmas nyilatkozat egy olyan ember szájából, ki korának bizonyára egyik legtanultabb juristája volt. Ürményi ugyanis tudvalevőleg Miksa főherczeg-nek, a későbbi kölni érseknek, a magyar közjogból előadásokat tartott s előadásaihoz vezérfonalul egy rendszeres közjogi kézikönyvet is készitett, melyet aztán később Lakits, egyetemi tanár adott ki.

József kormányának a megyék közt *Nyitra* okozott mindig legtöbb gondot, mely a törhetetlen erélyű Forgách Miklós gr. vezetése alatt a központi kormány túlzásai ellen még akkor is fölemelte tiltakozó szavát, mikor a többi megyék megfélemlitve vagy kedvöket vesztve, hallgattak. Ott a forrongó kedélyek József császár halála után sem csillapodtak le azonnal; hanem a tiz év alatt felgyülemlett keserűség éles szemrehányásokban tört ki.

Gr. Amade Antal-nak, Nyitramegye márcz. 2-kán tartott közgyűlésén elmondott s két kiadásban is megjelent

* Ld. 222. lapon.

** Méltóságos Ürményi Ürményi Jósef úr ő excellentiája által nemes Pest, Pilis, és Solth törvényessen égyben kaptsolt vármegyék rendeihez tett beszédek az épitő szék alkalmatosságával, melly tartatódott Pesten 1790-dik esztendőben böjt-más-havának 23-dik napján. Nyomt. Patzkó Ferentz betűivel. 4-r., 8 lap.

beszédét* bizvást úgy tekinthetjük, mint Nyitramegye közönségének nyilatkozatát. Ennél erélyesebb nyilatkozatot pedig ebből az időből nem sokat ismerünk.

Amade beszéde a közönséges megyei oráeziók színvonalán messze túlemelkedik. Egy kipróbált hazafinak nagy gonddal kidolgozott, eszmékben gazdag szónoki műve ez, oly modorban előadva, mely még a szabad szó korában is feltűnést kelthetett.

A szónok nem annyira örvend, midőn a szabadság helyreálltát jelzi, mint inkább irtózik, ha meggondolja, mily könnyen vesztette el a nemzet, a mit ősei vérökkel szereztek. A nemzet bűnt nem követett el, söt az osztrák ház iránti hűsége, melylyel annak a koronát megtartotta, egész Európa előtt ismeretes: mind a mellett, mintha a legnagyobb hűtlenségre vetemedett volna, jogaitól, szabadságától, privilégiumaitól megfosztatott. A mit hosszantartó, kegyetlen háborúkkal nem voltak képesek elérni, azt néhány év alatt dekrétumok és intimátumok vitték véghez. A múlt tapasztalatai a nemzet szemét kinyithatták, hogy belássa, miben kell egyfelől keresnie biztonságát az erőhatalom ellen, s mivel lehet másfelől jogait roszakarói ellen megvédelmeznie.

* Dictio illustrissimi domini comitis Antonii Amade de Várkony habita ad status, et ordines inclyti comitatus Nitriensis anno 1790. die 2. Martii congregatos. Jaurini. Typis Josephi Streibig. 1790. Ezzel együtt: Ejusdem illustrissimi domini comitis dictio extemporanea, qua excellentissimum, ac illustrissimum dominum *Nicolaum e comitibus Forgács de Ghymes, et Gáts*, s. c. r. a. majestatis camerarium, actualem intimum status consiliarium, incliti comitatus Nitriensis supremum comitem salutavit. H. és é. n. 8-r., 16 lap. — A másik kiadás czíme ugyanaz; nyomtatási helye és ideje ekkép jelezve: «Neo-Solii. Reimpressa characteribus Tumlerianis. 1790.» 8-r., 16 lap.

Három pontban foglalja össze a sérelmeket és a jövendő teendőit. Itt azonban már nem a nép összeségének jogaiért küzdő hazafi, hanem a regnum Marianum bajnoka szólal meg, kit exkluziv felekezeti álláspontja annyira egyoldalúvá tesz, hogy a katholiczizmus sérelmeit identifikálja a nemzet sérelmeivel, s mintha József kormányának egyéb büne sem lett volna, az egyházzal szemben tanúsitott magaviseletéért ülteti azt a vádlottak padjára.

Amade először is kivánja, hogy a toleráncziának még a nevét is töröljék el. Mivel a toleránczia czíme alatt kedvezményekben részesültek egyes felekezetek a törvény ellenére és a katholikusok rovására: attól lehet tartani, hogy az utódok által a toleránczia ép ugy elnyomásra fog felhasználtatni, mint most kedvezésre. A türelmi rendeletnek volt köszönhető, hogy míg az autonom felekezetek, iskoláik igazgatóit maguk választották, a katholikusok nyakára idegen vallásu iskolaigazgatókat küldtek; hogy a kath. templomokból szinházakat, raktárakat csináltattak stb.

Másodszor, még az akath. irók is elismerik, mily injuria volt bezárni a klastromokat, a kath. szülők menedékhelyét, melyek még hozzá — miután jövedelmeiket helyben költötték el — keresetet adtak a környékbeli iparosoknak.

Harmadszor, az alattvalók a katholikusok megkárositásával teherkönnyebbitésben részesültek ugyan, de más oldalról annál inkább megterheltettek.

A mióta — igy végzi beszédét — a boldogtalan vallási versengés Németországból Magyarországba átjött, azóta vagyunk veszedelemben. Ha nem lehet, hogy az ország szent István vallására visszatérjen (!): az mindenesetre elérhető, hogy a vallásügy a szabadság ügyétől elválasztassék akként, hogy a vallást törvény által megszabott módon gyakoroljuk, a szabadságot pedig valláskülömbség

nélkül vállvetve védelmezzük. Fényes példa erre nézve Németország példája, a hol midőn némelyek bírvágya, hatalomszomja az összesegre nézve veszedelmes kezdett lenni: II. Frigyes porosz király kezdeményezése folytán az egyházi és világi prot. és kath. fejedelmek közt oly szövetség jött létre, mely szerint kölcsönösen köteleztek magukat egymás birtokainak és jogainak megvédésere.

Az a füzet, mely Amadénak fennebbi beszedet tartalmazza, ugyanannak Forgáchhoz, az uj főispánhoz intezett rövid üdvözlő beszédét is magában foglalja, melyben Amade örömét fejezi ki a felett, hogy a közszabadság lelkes bajnoka ismét a megye élere állittatott; kivánja egyszersmind, hogy a kitünő hazafi, rangjánál fogva, mint koronaőr, minél előbb szerepeljen a mindenki által oly hőn óhajtott koronázásnál.

A nemzeti visszahatás, mely a megyegyűléseken tartott szónoklatokban és megyei végzésekben oly élénken nyilvánult, lehet mondani: a megyek ama határozatában érte el tetőpontját, mely szerint a Bécsből visszaérkezett szent korona permanens őrzésére nemesi bandériumok szervezendők.

Már 1790. febr. 17-kén, midőn a koronát, öt magyar testőr, névszerint Dóczy, Bácsmegyey, Zsigárdi, Stermenszky és Redel kiséretében * Becsből megindították, Köpcsényben a drága ereklyére száz lovas banderialista várakozott, élükön Forgách Miklós gróf-fal. Dugonics elbeszélése szerint, Forgách, gr. Keglevich József és gr. Nádasdy Mihály koronaőröket felszólította, hogy nyissák föl a koronát rejtő ládát, hogy meggyőződjék az ország, «ha vajjon koronát küldött-e le Bécsből József császár, nem

* Rend-tartás sz. koronánk örvendetes haza jövetelekor. Pest, nyom. Patzkó. 1. l.

pedig valami régi koszos parókát». Forgách eme követelésenek a koronaőrök hosszas ellenkezés után tettek csak eleget, mire «Forgách szemeiből kicsordultak a könynyek s áldotta az Istennek az országhoz való nagy kegyelmét.» [1]

Dugonics előadása nem egészen felel ugyan meg a históriai tényeknek, mert a koronát Köpcsényben két ízben, sőt még Esztergomban is minden felszólítás nélkül kitették közszemlére; [2] azután abban az alkalmi iratban, — mely Pesten 1790-ben Patzkó-nál jelent meg s melyben a korona utja van leírva, [3] — szintén említtetik, hogy Köpcsényben az «uraságok kívánságának» eleget teendők, «tartójából kivetetett a szent korona és kinek-kinek a főrendek közül szerencséje vala csupasz szemeivel szemlélni valami egy óráig fedél nélkül»; valamint ugyanott olvassuk, hogy Győrött hasonlóképen felnyitották a korona ládáját: de mindezek daczára nincs mit csodálkoznunk Dugonics túlzásain. Az udvari körökről a közvélemény minden roszat föltételezett s Dugonics bizonyára nem állt egyedül azzal a gyanújával, hátha a korona vasas ládáját korona nélkül bocsájtották útra.

Budán febr. 21-kén nagy pompával fogadták a nemzet drága kincsét, a fogadtatás programmja előre megállapittatván és közhirré tétetvén. [4] A budai magisztrátus és pol-

[1] Dugonics följegyzései. 60. l.

[2] Pétzeli: A magyar koronának rövid históriája. 31. 44. ll. *Hadi és más nevezetes Történetek.* 1790. II. 311.

[3] Rend-tartás a melly Posony, Mosony, Győr, Komárom, Esztergom, és kivált Pest vármegyékben vala-állítva sz. koronánk örvendetes haza jövetelekor. Pesten. Nyomt. és fel-találtatik Patzkó Ferentznél. 1790. 4-r., 4 lap.

[4] Ordnung zum Einzug, und Empfang der königl. hungar.

gárság nevében a bécsi kapunál BALÁSY FERENCZ városi főjegyző tartotta az üdvözlő beszédet, mely később nemcsak a hirlapokban, de önállóan is megjelent.[1] A fogadtatás részleteit egy ismeretlen, külön füzetben örökítette meg.[2]

A korona hazaérkezte fölött azonban bármily általános volt is a lelkesedés: a közelmúlt események sokkal elevenebben éltek még az emberek emlékezetében, semhogy a jelen örömei egyszerre elfelejtették volna velök a kiállt szenvedéseket.

A poeták, kik a hazatért korona üdvözlésére tollat fogtak, általában keserűséggel emlékeztek vissza arra az időre, a midőn a hatalom az ország alkotmányát és törvényeit tabula rasanak tekintette s nem átallotta az ország legféltettebb kincsét fogva tartani.

De egyikök se oly engesztelhetetlen, mint RÉVAI, ki «*a hazatért magyar koronának örömünnepére*» irt versében[3] nem válogatva a szót, sőt még néhol a jóizléssel sem törődve, a közmegvetés martalékául dobja oda mindazokat, kik a nemzet ellen oly súlyosan vétkeztek.

Még az elhunyt császár személyét sem kiméli. Igaz ugyan, hogy ha a szelídlelkű piaristának a császárról irt sorait összehasonlítjuk az ingerlékeny ÁNYOS «*Kalapos királyá*»-

Krone in der Freystadt Ofen den 21-ten Hornung 1790. H. n. 2-r., 3 lap.

[1] Salutatio excelsis sacræ regni Hungariæ coronæ custodibus dum eadem ritu solenni in arce regia Budensi illocanda urbis mœnia die 21-ma Februarii 1790. subintrareto nmine magistratus et civitatis per FRANCISCUM BALÁSY ordinarium notarium dicta. H. és é. n. 4-r., 4 lap.

[2] A magyar-országi szent koronának Budára történt le-hozatásáról-való tudósítás. 1790. 8-r., 8 lap.

[3] A haza tért magyar koronának öröm ünnepére. H. és é. n. 8-r., 4 lap.

val: azt fogjuk találni, hogy Révai verse galambturbékolás az Ányoséhoz képest; de azért Révai se hallgatja el az igazságot, s egyáltalában nem lehet nála észrevenni azt a bizonyos tartózkodást, melyet Csaplár Benedek észlel nála.*

Csaplár szerint ugyanis, Révai arra gondolván, hogy II. József kormányának köszönheti állását, valamint hogy jövőjét is koczkára vethetné, eszélyesen óvakodott a császár személye ellen oly lesújtó kifejezéseket használni, mint Ányos. Úgyde, ha Révait ítéletében megvesztegette volna a hála érzete, ha minden áron eszélyes akart volna lenni: akkor egyáltalán semmit se ír vala József ellen. S ha mégis fölemelte szavát ellene: bizvást föltehetjük róla, hogy a mit írt, azt minden tartózkodás nélkül írta, mitsem törődve az esetleges következményekkel.

A mennyiben pedig szelidebben nyilatkozik, mint Ányos, ez a kettőjük egyéni tulajdonai és viszonyai közt mutatkozó lényeges külömbségnek tulajdonitandó. Ányos, testben, lélekben megtörve, önmagával és a világgal meghasonlva, szinte kéjelegni látszik abban, hogy a kalapos (meg nem koronázott) királyon kitöltheti az emberiség iránt érzett gyűlöletét s ezért természetesen nem válogatja kifejezéseit, hanem «képtelen fajzatnak, vére gyalázatjának, népe gyilkosának» nevezi a császárt: Révai ellenben a legbensőbb meggyőződéstől áthatva, minden szenvedélyeskedés nélkül tárja föl József bűneit, nem azért, mintha neki magának jól esnék a szitkozódás, hanem mert hazafias szolgálatot akar tenni, eszméletre akarja hozni elalélt nemzetét. Amaz a láz által gyötörtetve halluczinál, ez öntudatosan cselekszik; amaz szánalmat ébreszt maga iránt, a

* Abafi: Figyelő. XVII. 142.

nélkül, hogy a kedélyekre egyeb hatást gyakorolna, ez a jobbak elismerését érdemli ki, miután szavai szélesebb körben viszhangra találtak.

Révai általában azok közé tartozott, kik nem szivesen hallgatják el meggyőződésüket. A hazatért magyar koronának örömünnepén agyába tolúl mind ama szerencsétlenség, mely a szent korona elrablásával érte a nemzetet:

«Jaj! miként fordult fel minden a hazában,
Keresni kellett már a magyart honjában.
Távul léted kára: * házunk billyegzése,
Szabad ugarinkon mérő lánez csörgése.
Távul léted kára: kincsünk elrablása,
Sok jámbor szándéknak híjúlt másolása.
Távul léted kára: bányánk kissebbsége,
Magyar aranyunknak kitolt dicsősége.
Távul léted kára: nyelvünk kivesztése,
Hitvány gyülevészszel tisztünk megtelése.
Erre s még többekre a szívünk repedett,
S bánat záporával bús arczánk epedett.»

Minthogy pedig abban, hogy a korona Bécsbe vitessék, a császár legfőbb tanácsadója Niczky volt, haragjával első sorban ez ellen fordul Révai. «Büdös dögnek» nevezi őt,

«Ki nemes érzésre megtompult szívével,
Udvart elcsábító rút szövevényével,
A szabad nemzetre nyügöt akart vetni,
S omlott falai közt nevét eltemetni.»

A roszlelkű tanácsadók azonban — folytatja tovább — felsültek. A korona hazaérkeztével visszakapta a nemzet mind azt, a mit a hatalom töle «elcsipett». Ez a tény is bizonyítja, hogy a korona nem játékszer, nem csecsebecse, hanem záloga a fejedelmi hűségnek s forrása a nép ragasz-

* T. i. a korona távollétéé.

kodásának uralkodójához. És itt tesz már a költő keserű szemrehányásokat Józsefnek:

«Mikor ez a zálog fénylett anyád fején,
Dűlő házatoknak inséges idején:
József! mit tett akkor a magyar hívsége,
Villogó kardokkal kikelt vitézsége?
Érzékeny anyádnak gördültek könyei,
Ragyogtak arczáján az öröm gyöngyei.
A mi erőnk volt az, mely harczolt értetek,
Általunk mentődött megrendült széketek;
A mi vállainkon nyugodt örökséged,
Kiért mint fizetett hideg keménységed?
Rútúl megvetetted arany koronánkat,
Elkeserítetted azzal jó hazánkat.
Rosz hitű oroszra akartál szorúlni,
Mikor hatalmadat kivántad tágúlni.
Élsz-e még? De bátor már hamuvá lettél,
Árnyékod is érzi, hogy nagyot vétettél.
Azzal jobbíts rajta, hogy a más világon
Örülj a feltámadt magyar méltóságon,
Mikor koronánkkal öcséd fog ragyogni,
S hívebb segedelmet lát bennünk buzogni.»

A jövőre nézve végül azt a tanácsot adja Révai, hogy «ne erőltessék a magyart idegen szokásra» s ne akarják erőnek erejével kivetköztetni nemzetiségéből.

Hogy Révai verse mily nagy hatást idézett elő, azt abból is következtethetjük, hogy számosan utánnyomatták. Így nevezetesen megjelent az a «*Hadi és más nevezetes Történetekben*»,* továbbá Horányi «*De sacra corona Hungariæ*» czimű művében,** s Kazinczy «*Orpheus*»-

* 1790. II. Szakasz. 321. l.

** Alexii Horányi hungari Budensis cler. reg. scholarum piarum de sacra corona Hungariæ ac de regibus eadem redimitis commentarius. Pestini, typis Trattnerianis. 1790. 8-r., VI + 378 lap. Révai verse a 354—358. lapokon.

ában.[1] Révai a verset változatlanul, úgy, a mint eredetileg megírta, elküldte DUGONICS-nak s Dugonics, hogy megörökítse azt, «*Följegyzései*» közé beiktatta,[2] megjegyezvén, hogy Révai eme versét, «Bécsben sokat kitörülvén belőle, csak csupa töredékekben adták elő». Az előttünk fekvő, négy lapos kis nyomtatvány szövege azonban szórul-szóra megegyezik a Dugonics följegyzéseiben foglalt szöveggel.

Egészen más szellemben ír a korona hazatérése alkalmából PÉCZELI. Ő csak örülni tud s mindent elfelejt és mindent megbocsájt. A mily jó magyar, s a mily lelkes támasza volt Péczeli a nemzeti ügynek: ép oly hűséggel ragaszkodott egész életén át a dynasztiához. Gondolkodásmódjára, érzelmeire nézve igen hasonlított GVADÁNYI-hoz. Mint afféle rokonlelkek, csakhamar meg is szerették egymást s a legbensőbb baráti viszony fejlődött ki köztük, a mint arról a «*Figyelő*» 1887-iki folyamában közlött leveleikből is meggyőződhetünk.[3]

Péczeli tehát a nemzet örömünnepét nem zavarja meg rekriminácziókkal; hanem a császári kegyelmet hálával viszonozza, s következőleg buzdítja nemzetét:[4]

«E bujdosó kincsnek, magyar nép! úgy örülj.
Minden panaszkönyet szemedről letörülj,

[1] *Orpheus.* 1790. I. 218. Itt a szerző megnevezve.

[2] *Olcsó Könyvtár.* 162. szám. 55. l.

[3] ABAFI: Figyelő. 1887. januári füz.

[4] A magyar koronához, mikor ezen drága kints ezen folyó hónapnak 20-dik napján Budára lett le-vitettetésekor, Komárom alatt meg-állapodott, s az ország útján két felől álló sok ezer emberektől, kitsinyektől s nagyoktól fő-hajtással tiszteltetett. Sietve készítette PÉTZELI JÓSEF komáromi prédikátor. Budán, a királyi akadémiának betűivel. 1790. 8-r., 7 lap. — Megjelent a *Magyar Kurir* 1790. évi Toldalékjában is, 88. l.; valamint a *Hadi és más nevezetes Történetekben*, 1790. II. Szakasz. 282.

Hétszerte inkább már szeresd Józsefedet,
Ki ily édes lánczczal szorongat tégedet.
Hallom, hogy a haza örömében sírva
Igy szól: szívemben lesz Kaunitz neve írva,
Mert vitéz nemzetünk mindig kedvellette,
Ügyében mint atya bátran szólt mellette.
Te késő maradék! e hazánk tútorát
Tiszteld s háladással csókold hideg porát.»

A hazatért koronát melegen üdvözli még Révain és Péczelin kívül Tertina Mihály budai főgymnáziumi segédtanár, kinek üdvözlő versét[1] hasonlókép a békülékenység szelleme hatja át; továbbá Radlinger János veszprémi kispap[2] és Tóth Farkas, «Budán tanító pécsi pap» (jezsuita),[3] ez utóbbi a nemzet nevében esküvel fogadván, hogy a drága kincset többé nem engedik elrabolni:

«Ha csak fejekre nem teszed,
Még császároknak sem viszed
Innét el, esküszünk!
Ha Bellonával ütsz reánk,
Öl, hal mellette katonánk,
Inkább mind elveszünk!»

[1] Sacræ apostolicæ regni Hungariæ coronæ in regia Budensi die 21. Februarii, anno 1790. collocatæ, memoriam carmine elegiaco celebravit Michael Tertina, archi-gymnasii Budensis professorum adjunctus regius. Budæ, apud Catharinam Landerer viduam. 4-r., 4 lap.

[2] Sacræ apostolicæ coronæ et ceterorum regni Hungariæ clenodiorum in regia Budensi adventus in publicum reverentiæ monimentum, celebratus ab Joan. Radlinger, diœc. Veszpr. in g. r. seminario alumno 9. id. febr. 1790. Pesthini, typis Francisci Aug. Patzko. 8-r., 8 lap.

[3] A magyar szent koronának utólsó haza-jövetele. H. és é. n. 8-r., 9 lap. (Belül a szerző megnevezve.) — Megjelent a *Magyar Kurir* 1790. évi Toldalékjában is, 86. l.; továbbá az *Ungarischen*

Ezt a verset, a Rosenbacher piarista versével együtt a néző publikum közt osztogatták szét, mikor a febr. 21-kén Budára érkezett koronát Buda várába szállították nagy pompával. [1]

A vármegyék közül Komárom- és Fejérmegyék részesültek abban a szerencsében, hogy a korona hazaérkezte feletti örömüket egy-egy poéta tolmácsolta. A komáromiak poétája ekként búcsúzik el a Bécsből Komárom városán át Budára szállított koronától: [2]

«Adjon isten méltó fejet,
Amely téged hordozzon,
Országunknak arany időt,
S minden jókat okozzon.
Nem lehet már tovább várnod,
Velünk tovább nem maradsz.
El kell néked tőlünk válnod,
De szívünkben megakadsz.»

Fejérvármegye nevében pedig valószinűleg Virág Benedek, ki még akkor Fejérvárott lakott, nyilatkozik, [3] elegikus hangon, lendületes sorokban elmélkedvén az esemény jelentősége felett ekképen:

Staats- und Gelehrten Nachrichten 17-dik darabjának mellékletén szintén eredetiben; csupán első és utolsó versszaka a *Hadi és más nevezetes Történetekben*, 1790. II. 323.

[1] Rend-tartás sz. koronánk örvendetes haza jövetelekor. Pest, nyom. Patzkó. 3. l.

[2] N. Komárom vármegyének, városának, és várának pompás öröme, midőn február 20 napján az országnak ditsőséges koronája Bétsbül Budára ezen által költözött. Komárom. Weber Simon Péter betűivel. 1790. 4-r., 8 lap.

[3] Tekéntetes nemes Székes Fejér vármegye öröm-ünnepére írtt versek. Aprilis 13, 14-dik napj. 1790. Pesten, Trattner Mátyás betűjivel. 8-r., 8 lap.

. . . . . . «Mi hazánk kincsére
Tekintsünk, barátim! koronánk fénnyére.
Ez, ez oszlatta el azt a bús felleget,
Mely gyászszal borítá bé a magyar eget
S a mely nemzetünknek szeméből könyeket
Facsart ki, sok vérrel elegyes cseppeket.
Ah! szomorú felleg! te vetted el tőlünk
Fejünket,* s kiűzted lelkünket belőlünk.
Csuda, ha még élünk! — Mennyei atyánkat
Áldjuk, ki megszánta nyomorúlt hazánkat.»

Söt a hazafiak mellett, még egy angol is, kinek magyar ember volt a nevelője, részt vesz a közörömben, egész enthuziazmussal magasztalván német versében** a magyarokat, kik büszkeséggel kérdezhetik, van-e az ő országukhoz hasonló ország Európában, s kiknek hatalmas erejök most, hogy visszanyerték koronájukat s hogy olyan uralkodó állt élökre, ki nem uralkodó, hanem népének atyja akar lenni, ellenállhatatlanná vált.

Budára megérkezvén a nemzet szent ereklyéje, a Pestvármegye nemeseiből alakult s a br. Orczy László vezérlete alatt álló nádori bandérium vette át annak őrizetét. Az uralkodó és a nemzet közt a bizalmatlanság még ekkor oly nagy volt s az utóbbi részéről oly erős volt a visszahatás, hogy az egyes vármegyék — mint fennebb említők — a korona őrzésére külön-külön bandériumokat alakítottak, melyek egymást fölváltva teljesítették a szolgálatot. Nem

* Itt a szerző arra czéloz, hogy ama napon, mikor a koronát Pozsonyból elszállították, nagy égi háború volt; mint Dugonics írja, «a korona Pozsonyból menydörgések és menykövek hullása alatt vitetett el». (Dugonics följegyzései. 54. l.)

** An Hungarn. Bey Zurükkehr der heiligen Krone ins Königreich. Wien, 1790. Gedr. und zu finden bey Johann David Hummel. 4-r., 8 lap.

bíztak a királyban. Tartottak tőle, hogy a nemzetet féltett kincsétől ismét megfosztja.

Hogy a megyei bandériumok csakugyan a nemzeti féltékenység és bizalmatlanság kifolyásai voltak, leginkább az a tény mutatja, hogy midőn Leopold kibékült a nemzettel s elhatározta magát a megkoronáztatásra, feltételül kötötte ki, hogy a koronázásnál a bandériumok ne szerepeljenek. *A koronaőrző csapatokat úgy tekintették, mint a nemzet alkotmányának fegyveres őreit a hatalommal szemben.* A kibékülés őszinteségét tehát azzal kellett a nemzetnek bebizonyitania, hogy *ilynemű* alkotmány-garancziákról mondjon le.

A legtöbb megye bandériumának tiszteletére alkalmi irók üdvözlő verseket készitettek, melyek az 1790-diki nemesi fölkelés még eddig kevés figyelemre méltatott történetét mintegy magokban foglalják és kiegészitik a «*Tekéntetes nemes magyar hazánknak vármegyéibül a szent koronának őrizetére kirendelt nemesbanderiumoknak protocollumában*» foglalt adatokat. Ezt a protokollumot a br. Orczy-család által az aradi kir. főgymnáziumnak ajándékozott könyvtár kézirat-gyűjteményéből, dr. Márki Sándor ismertette a «Századok» 1881. évi folyamában. (335. sk. l.)

Pestmegye nádori koronaőrző nemességét és *Buda város* koronaőrző polgárait egy márcz. 12-kén kelt latin költeményben * üdvözli valami ismeretlen poéta. A vers végén a bandérium névsora is közölve van.

* Carmen de sacræ apostolici regni coronæ reditu. Excellentissimo domino, domino *Ladislao l. b. Orczy* de eadem sacræ cæsareæ, et regiæ apostolicæ maiestatis camerario, actuali intimo status, et excelsi consilii locum. regii consiliario, inclyti comitatus Aba-Uivariensis supremo comiti oblatum. Budæ, typis regiæ universitatis. 1790. 4-r., 12 lap.

A pestmegyei bandériumot márcz. 21-én a *hevesmegyei* váltotta fel. Az «álombul felserkent Muzsa» — NAGY P. egri kispap — köszönti őket márcz. 30-kán.* A sereg két részre volt osztva. A tisztek nevét a Muzsa így szedi versbe:

«Midőn e szép sereg mozdula Budára,
Két részre volt osztva a lovasság száma,
Báró Orczy vala fő kormányozója,
Almási, Berényi grófok adjutántja.
Keglevics gróf vala kapitány a sorban,
Rózsa és *Tarrodi István* itt valóban
Főhadnagyok voltak, forgatja markában
Gróf Buttler János zászlót, első osztályban.
— — — — — — — — — — — —
Kezdődik második lovasok osztálya,
Almási Ignácz ur sereg kapitánya,
Szeletzki Márkus, Stészel József hadnagya
Valának, a zászlót *Sági* ur itt tartja.»

A Márki által közlött naplóban «*Rózsa*» helyett «*Józsa*» áll; s a zászlótartók közül *Sághy* az Orczy, *Buttler* pedig az Almássy csapatában szerepel.

Ápr. 5-kén a hevesi bandérium után a *nógrádi* következett. «Egy kegyes-oskola-béli hív magyar poéta», RÓZSAPATAKY, énekli meg a nógrádiakat.** A vitézek kalpagjának színe ragadja meg leginkább a poéta figyelmét, mert abban hazafias áldozatkészségök szymbolumát látja:

«Nézd fején tündöklő piros kalpagjokat.
Hogy vérrel is készek víjni kincstárjokat,
Azt jelentik ezzel» . . . .

* Álombul fel serkent Muzsának látási mellyek az *hevesi* nemes, korona őrzőknek kedvükért négy ágyú strófában ki botsáttattak böjt más havának 30-dik napján 1790-ben. Pestenn, nyomt. Patzkó Ferentz betűivel. 8-r., 8 lap.

** Tekéntetes nemes *Neográd vármegye* gyöngy képét viselő nagy-lelkű méltóságos nemes és nemzetes korona-őrző vitézeknek

A nemzet visszahatását ekként tolmácsolja:

«Ámult Európa mi nagy tűrésünkben,
Melyet nyelegeténk kilencz esztendőkben,
De megvirradt napunk, (bár még nincs kezünkben)
Háláld koronánknak ezt is őrzésedben.»

Nógrádmegye helyet *Fejér* foglalta el ápr. 16-kán. «Egy kegyes-oskola-béli pesti növendék-pap», ugyancsak Rózsapataky, írja le versében,* hogy kik voltak vezetői ennek a seregnek. S midőn Fejérmegye nemességet bókokkal halmozza el, egyszersmind a nemzetet buzdítja, hogy:

«Hanyatlott törvényed, haldoklott nyelveddel,
Az arany szabadság nyögött nemzeteddel;
De már mind itthon van, csak már jól végezd el
Többit a diétán egy szívvel-lélekkel.»

Ezen kívül még egy vers jelent meg a fejérmegyei bandérium tiszteletére** Virág Benedek tollából. A verseles könnyedsége és szabatossága azonnal elárulja, hogy a szerző — amennyiben fejérmegyei ember volt, — nem lehetett más, mint Virág Benedek. A hazafias költő így lelkesíti a nemes csapatot:

örök ditső emlékezetjek: midőn a szentséges koronánknak tiszteletes őrzésére Buda várába nagy pompával érkezének, köszöntetének. Egy kegyes-oskola-béli hív magyar poéta által. 1790. 8-r., 8 lap.

* Tekéntetes nemes *Fejér vármegyei* korona-őrző vitézségnek ajánlott versek, midőn a szentséges koronánknak pompás udvarlására, és őrzésére Buda várában, Mátyás palotájához érkezvén a nógrádi nemes bandériumat fel-váltanák. Egy kegyes-oskola-béli pesti nevend. pap által. 1790. 8-r., 8 lap.

** A *Székes Fejér-vármegyebéli* nemességhez, mikor a magyar korona őrizésére Budára menne apr. 14. napj. 1790. Budán, a királyi akademiának betűivel. 8-r., 7 lap. — Megjelent «*Virág Benedek poétai munkái*» közt is. A Toldy által eszközölt III. kiadásban (Pest, 1863), 80. lapon.

«Eljött már az óra: hát csak induljatok,
Nem volt Buda felé még méltóbb útatok.
Ott van, mint tudjátok, Mátyás udvarában
Egész Magyarország a szent koronában.
Ott vagyon a törvény, ott a szép szabadság,
Ott a nyelv s öltözet, a magyar boldogság.
Ott vagyon királytok, ottan őseitek,
Hűségnek példái, dicső eleitek,
Kik sirhalmokból is intenek titeket,
Hogy nyitva tartsátok most szemeiteket,
S hogy megemlékezvén nagyatyáitokra,
Viseljetek gondot édes hazátokra.
Kezetekben vagyon ennek dicsősége,
Mostani s jövendő magyar idvessége.»

Majd Múzsájához fohászkodik, mondván:

«Jer, Árpád fiait kisérjük Budára,
Dicső koronánknak szentelt szállására,
S kérjük ismét őket, hogy hazánk kincsére
Vigyázzanak, s ebben a nemzet ügyére.»

A *pozsonymegyei* bandérium kiegészítve a *nyitramegyei-vel* máj. 10-én kezdte meg a szolgálatot. Az előbbit ROSENBACHER FERENCZ énekli meg.[1] Rosenbachertól tudjuk meg, hogy a pozsonyiak vezére GRÓF AMADE FERENCZ volt, kinek a bandérialisták közt volt nyolcz éves fiacskája is:

«Ez *Amadé Thádé* gyönyörű grófocska,
Szent koronánkhoz jött vitéz őrállócska.
Még csak nyolcz tavaszon nyilt ez virágocska,
Láng színnel vegyes hó, rózsa kis bimbócska.»

[1] Örvendetes lantotska mellyel a tekéntetes nemes *Posony vármegye* gyöngy képét viselő nagy lelkű, méltóságos, nemes, és nemzetes korona-őrző vitézséget Budára való pompás jövetelekor meg-tisztelé ROSENBACHER FERENTZ. Pesten, Trattner Mátyás betűjivel. 1790. 8-r., 16 lap.

Különben a zemplénmegyei banderialisták közt is volt két kis fiú, az egyik BERNÁTH JÓZSEF kir. tanácsos 12 éves fia, András, a másik CSOMA SÁMUEL 10 éves fia, Zsigmond. Máj. 24-kén mindketten ott álltak kivont karddal a korona körül s felnőtt társaikkal együtt teljesitették a szolgálatot.[1] Sopronmegye bandériumában meg ott volt a zsenge korú SZÉCHENYI LAJOS GRÓF, kiről a *Hadi és más nev. Történetekben* ezt olvassuk: «Ezen ifjú őrállónak gyenge idejét bőven kipótolja magyaros termetén s tekintetén kivül, a nemzete öltözetéhez s nyelvéhez vonzó és a magyar névben való nemes dicsekedéssel egybeköttetett példás hajlandóság.»[2]

A pozsonymegyei bandérium öltözetét úgy tekinti Rosenbacher, mint szymbolumot:

«Tudod, mért van veres kalpagba szép fejed?
Tudod, mért égszínü pompás öltözeted?
Hogy kész légy érette ontani véredet,
Támaszszad e mellett arany törvényedet.
Ebben a kettőben leled az ügyedet,
Máskép leteheted szép magyar nevedet.»

A *nyitrai* bandériumnak is akadt poétája,[3] ki a bandérium minden tagját külön-külön megdicséri: de különösen kitűnteti fővezérét GRÓF AMADE ANTALT, kapitányait: GRÓF TRAUN FERENCZET és MAJTHÉNYI JÁNOST, s tisztjeit: GRÓF

[1] *Századok.* 1881. 340. l.

[2] *Hadi és más nev. Tört.* 1790. II. 647.

[3] A tekéntetes nemes *Nittra vármegye* gyöngy képét viselő nagy érdemű, méltóságos, nemes, és nemzetes korona-őrző vitézség örök ditső emlékezete midőn a szentséges magyar koronánknak pompás őrzésére a t. n. posonyi ör-álló vitézséget fel-váltaná meg-tiszteltetett 12-dik Ikerben 1790. Pesten, Trattner Mátyás betűjivel. 8-r., 8 lap.

Berényi Zsigmondot és Horváthy Jánost. A bandérialisták ruhájában és fölszerelésében ez is a hazafias erények mindmegannyi jelképét ismeri fel:

«Véres rózsaszínü zászlót lobogtatják,
Ezzel is igaz hív szívöket mutatják,
Istenért, királyért, hazáért áldozzák
Éltöket s véröket, azzal magyarázzák.
Gyöngy bársony tarsolyán hordoz bagoly képét,
Jelenti, hogy vigyáz s védelmezi népét,
Három nagy hegyünkre körmeit terjeszti,
Ez is ellenséget mindenütt ijeszti,
Fekete szép bársony aranyos csákója,
Mert az ellenségnek halálig csapója.
Égi kéket visel szép derekán s czombján,
Aranynyal veres színt szívén és mellcsontján,
Tudja, hogy hazáért ha kiontja vérét,
Megnyeri az égben jutalmát és bérét.»

A mult szenvedéseit ekkép írja le a nyitraiak poétája:

«Nyögve nyeltünk ugyan majd tizedfél telet,
De vérontás nélkül eljött gyöngy kikelet.
Bölcs toll, nagy magyar szív, ime mit nem tehet?
Itthon is, hadban is, ime mire mehet?
Próbálták pörölni nagy magyar szíveket,
Hogy öntsenek ebből majd új nemzeteket,
De gyémántok voltak, az ütést elállták,
A pőröllyel együtt más népek csudálták.»

A pozsonyi és nyitrai bandérium után az abauji, a borsodi és a *zempléni* együtt léptek szolgálatba máj. 21-én. Ez utóbbi tiszteletére írt költemény * szerint, a zempléni bandérium sötét zöld mente, fekete csákó, veres nadrág,

* Versek melylyekkel a tekintetes nemes *Zemplén vár-megyei* nemesek meg-tiszteltettenek midőnn a szent koronát őriznék Budánn pünkösd-havábann. Pestenn, Füskúti Landerer Mihály bötűjeivel. 1790. 8-r., 13 lap.

sárga csizmából álló ruházatának külömböző szinei: a zempléni nemesség erényeinek szymbolumai. Ez a poéta is örvend a felett, hogy helyreállt a szabadság s hogy a nemzeti öltözetet ismét föllhúzták. De óhajtását fejezi ki egyszersmind, «bár Mátyás palotája se lenne üresen» s Budán laknék a király. A koronát nem félti többé, mert a nemzet legjelesebb fiai vették azt őrizetök alá:

«Nem félhetsz hát szent koronánk, gondjok van ezeknek
Rád; nem fogsz ezután ország-kül számkivetésbe
Menni; de úgy-e nem is voltál még ilyen erőtől
Környűlvéve talán soha? Hármas (titkos) erő ez,
Azt teszi: érts eggyet, dolgozzál észszel, erővel,
Igy fogsz istennek hív lenni, s hazádnak, uradnak
Meg fogod, a mi övék, szó nélkül adni» . . . . . .

Biharmegye bandériumának Czúcz István nagyváradi joghallgató volt a poétája.* «Gyöngye megyénknek már indúl paripára kapódva», írja egy helyütt. A bihari bandériumnak, mely jun. 4-től vette át a korona őrizetét, Baranyi Mihály megyei asszesszor volt a vezére. Czucz, verse végén hálát ad az Istennek, hogy a korona ismét megkerült s Biharmegye nevében fogadja, hogy a drága kincset ezentúl életökkel és vérökkel oltalmazzák:

«A mi reánk czéloz, igérjük, hogy ha ravasz kéz
Nyúl hozzá, ütlek, koppan azomba' reá.
Nem lészen hatalom, nem lesz erő, mely kicsavarja
Várunkbúl többé» . . . .

A *zalavármegyei* koronaőrző sereg tiszteletére, — mely máj. 26-kán indúlt Füredről Budára s mely jun. 8-kán a

* Magyar öröm, mellyet: tekéntetes n. *Bihar vármegyének* érdemes rendjei mutattak, szentséges apostoli koronánknak szerentsés haza jövetelén. Éneklette: n. Tzútz István a n. váradi királyi feő oskolákban magyar törvényt tanuló iffjú 1790-diben. Bőjt más havának 16-dik napján. 4-r., 4 lap.

bihariak helyét foglalta el, — Pálóczi Horváth Ádám írt alkalmi verset s azt valószínűleg nemcsak az «*Orpheus*»-ban,[1] hanem önálló füzetben is közzétette.

A *szatmári* bandériumot, mely jun. 21-kén vette át a szolgálatot, Demeter János üdvözli,[2] ki a szebb jövő képét élénk színekkel festi versében:

«Nézz s örvendezzél magyaroknak erőre kapásán,
A kiknek tartós és zűrzavar éjjelük és már
Gyászba borult sorsuk ragyogó napfényre derül ki.
S régi setétségnek takaréktalan háza porábúl
Már ügye felserdül e népnek, s gyenge virágit
Naprúl-napra nevelgetvén, nem félti gyomok közt
A kártékonyos eltapodástúl. Bízva reményli
Fáradságának nagyszámú drága gyümölcsét.»

A *somogymegyei* bandériumot, — mely a szolgálatban jun. 25-kén Szatmár után következett, — Nagy Ferencz veszprémi kanonok Siófokon nemcsak hogy gazdagon megvendégelte, de mint «békesség angyala» (angela pacis) üdvözlő verssel is megtisztelte.[3] Mire Pálóczi Horváth Ádám, a bandérium egyik tagja, «az asztalnál ültében» deák versben válaszolt, s ezt a verset kibővítve, magyarúl ki is adta.[4] Horváth így szól a többi közt a békesség angyalához:

[1] *Orpheus.* 1790. II. 199.

[2] A nemes *Szathmár vár-megye* korona-őrző seregének Pestre érkezése, melly esett az ország gyűlése kezdetekor sz. Iván havának 13-dik napjánn 1790. Pestenn, nyomt. Patzkó Ferentz betűivel. 1790. 8-r., 8 lap.

[3] Banderium *Simighiense.* In Sio-Fok anno 1790. 16-ta junii salutatum. 1790. 8-r., 4 lap. — A vers végén: «Salutavit *A. P.*» (angela pacis). Megjelent a *Magyar Kurirban* is 1790. évf. 777. l. A Kurir tudósítójától tudjuk meg, hogy a vers szerzője Nagy Ferencz volt.

[4] Békesség angyala köszöntésire *sümeghi* banderiumnak felelettye. Sio-Fok 16-ta junii 1790. 8-r., 4 lap. — Megjelent a *Magyar*

«Jól mondád, jól, áldott békesség angyala,
Hogy nem a határszél s ellenség várfala,
Nem hadi kürt s rézdob visz utra bennünket,
Más angyal vezeti nemes seregünket.»
— — — — — — — — —
«Nem hát, mert nem szükség; nem megyünk harczolni,
Mert békességet kezd az ég parancsolni!»

Gömörmegye kissé megkésett. Bandériuma csak aug. 21-kén állt ki a korona őrzésére. Versírója* ekként menti ki:

«Nem azért késett el, mintha buzgósága
Nem volna honjához hív hajlandósága,
Mert ennek jeleit bőven megmutatta,
Midőn annak ügyét nyomósan folytatta;
Hanem a koronát eggyütt királyával
Akarta tisztelni hív szolgálatjával.»

A vers végén három lelkesítő beszéd van közölve a bandérialistákhoz.

Heves-, Fejér- és Nógrádvármegyék még egyszer küldtek bandériumot októberben. A *hevesi második bandériumot*, mely megváltoztatott tisztikarral október 11-kén vette át a korona őrizetét, Czúcz István énekli meg:**

«Hát már ujra megint országom dísze nemesség
Itt vagy? oh hevesi nemzetem érdeme nagy!
Hát te magad teszed azt, valamit tehetett vala kettő?
Oh vigságomnak oszlopa, nemzeti dísz!»

Kurirban is 1790. évf. 778. l. Hogy szerzője Horváth Ádám, erre nézve ld. a *M. Kurirt* u. o.

* A *Gömör vármegyei* nemes korona őrző seregnek le-ábrázolása. Versekben foglaltatott *D*** N* D*** által ezer hét száz kilentzvenedik esztendőnek kis-aszszony havának 20. napján 1790. 8-r., 23 lap.

** A nemes *Heves vármegye* korona-őrző seregének második Budára való jövetele. Szerzette n. Tzutz Istvány, mind-szent-

A visszahatás a József-féle régime ellen, mint a fennebb előadottakból látható, nemcsak az irodalomban, hanem az országgyűlésen és a megyékben is észlelhető volt.

A nemzet jobbjai azonban belátták, hogy a nemzet előmenetelére nem elegendő József kormányzati rendszerének perhorreskálásával a régi alkotmány helyreállítása: hanem szükség van olyan reformokra is, melyek az elavult alkotmány korszerű átalakítását eredményezik. Ezek azt óhajtották, hogy a franczia forradalom tanulságait a nemzet saját hasznára fordítsa.

A szabadság, egyenlőség és testvériség jelszava viszhangra talál a mi irodalmunkban is. A feudális államszerkezet ellen, melyet már József aláaknázott, a toll emberei meginditották az ostromot. A XVIII. század filozofiája volt az arzenál, mely az ostromhoz ellátta őket hatalmas fegyverekkel. A diadal nem az ő fegyvereik gyöngeségén múlt, hanem a kiváltságos állásában fenyegetett nemesség makacs ellentállásán. A feudálizmus megölő mérge, az egyenlőség, első sorban a nemzeti privilégiumok feláldozását követelte volna. Ily nagy áldozat hazafias fennköltséget és önzetlenséget igényelt; de ezek az erények a nemesség zömét nem ékítették. Az 1764-diki országgyűlés szelleme lidércznyomásként nehezedett reájuk s visszatartóztatta őket a szabadságért való nagyobb áldozatok hozatalától.

Az írók, kik az államszervezetet és társadalmat gyökeresen át akarták alakitani, bizonyára maguk se remélték, hogy egyhamar czélt érnek. De talán épen, mert tudták, hogy nem a jelen, hanem a jövő számára dolgoznak: a

havának 12-dik napján. 1790. Budán, a királyi akademiának betűivel. 4-r., 7 lap.

jövőt legalább igyekeztek minél eszményibb, minél rózsásabb színben tűntetni fel.

Az ideálisták legideálistábbja volt Batthyány Alajos gróf, ki «*Ad amicam aurem*» czimű négy kötetes munkájában,* a reális élet követelményeit teljesen figyelmen kivül hagyva, eszményeit — hogy ugy szóljunk — vakon követi.

Rhapszodikus irmodora daczára, a legrendszeresebben gondolkozó irók közé tartozik, a mennyiben ha egyik-másik kérdésben a skepsis erőt vesz is rajta, csak kivételesen, nagyritkán keveredik ellenmondásba önmagával s szigoruan formulázott alapelveiből vas-következetességgel vonja le konzekvencziáit.

Állameszménye a jogegyenlőség alapján szervezett monarchia, melyben az individuum teljes mértékben érvényesiti magát s melyben az egyes hatalmi ágak szétválasztása s az uralkodó jogainak korlátozása által ugy az egyesek, mint a nép, biztosittatnak az elnyomatás ellen.

Ebben a keretben mozog folytonosan, kiterjeszkedve mind azokra a részletekre, melyek okozati összefüggésben állnak egymással. Az állami és társadalmi élet tényezői: az uralkodó, a nép, a rendek és az egyház részére kijelöli az irányt, melyet követniök kell, hogy amaz állameszmény keretébe beilleszkedhessenek. Az akadályokat, melyek az emlitett tényezők átalakulását gátolják, nem kicsinyli ugyan, de nem is sokat törődik velök. A pozitiv jogi és politikai intézmények egész sorát félrelöki, mert tudja, hogy csak azoknak romjain emelkedhetik fel a népek jóléte és boldogsága. S mint a radikálizmus embere és mint

* Ad amicam aurem. 1790. 8-r. Fasc. I. 62 lap. II. 78 lap. III. 95 lap. IV. 85 lap. (A 4-ik kötet 1791-ben jelent meg.)

ideálista, rombolásai közben semmi egyébre nem gondol, csak a pusztítás végczéljára, mely — az ő képzelete szerint — nem lehet más, mint a megujhodás. Egytől fél csupán — s ez a forradalom.

Sajátságos, paradox jelenség, hogy a forradalomnak még a gondolatától is irtózott az az író, a ki maga pedig forradalmár volt. Azok a reformok ugyanis, melyeknek életbeléptetését ő a forradalom megelőzése czéljából ajánlja: a mennyiben a históriai jogok és hagyományok feláldozását involválják — egyenesen előidéznék a forradalmat. Maga is beismeri, hogy a hosszas halotti álmukból fölébredt polgárok hasonlók ahoz a rabszolgához, ki ura börtönéből kiszabadulván, hálaáldozat gyanánt azokat is meg akarná fosztani életöktől, kik rabszolgasága idején iránta a legnagyobb jótékonyságot gyakorolták. Más helyt meg azt írja, hogy a régi szabadságát visszanyert nép olyan, mint a napfénytől tiz évig elzárt ember, ki ha váratlanul ismét Isten szabad ege alá jut, szemét az erős napfény elkápráztatja s megvakul. Söt az elnyomásról beszélvén, figyelmezteti a világot arra a természeti tüneményre, hogy a lenyomott tárgy, ha a nyomás alól hirtelen fölszabadul, annak a szeme közé ugrik, a ki fölszabadította.

Batthyány tehát rémképeket lát, midőn arra gondol, hogy a nép visszanyeri szabadságát. De azért ő sürgeti legjobban, hogy le kell venni a nép nyakáról a szolgaság jármát. Valóságos czirkulus vicziózusba keveredik, midőn az emberiséget fenyegető forradalom veszélyének elejét veendő, maga jelöli ki a forradalomhoz legbiztosabban vezető útat.

A franczia forradalom tanulságai meggyőzhették őt a felől, hogy a jogegyenlőség, valamint a köz- és egyéni szabadságjogok megszerzése óriási véráldozatot követel.

Miért irtózik hát mégis a forradalomtól ő, ki a demokráczia és a népszabadság szószólójává szegődött!? Ha át volt hatva azoknak az eszméknek az igazságától, melyek természetszerűleg nemzetének megújhodását vonták volna maguk után: miért töprengett mégis a következmények felett? Ő előtte, mint igazán mély gondolkodó előtt, tisztán állhatott LAMARTINE eme szép mondása: «a mely forradalmak erkölcsi eszméknek, az események logikájának szüleményei; ha a kormányzat és társadalom jobb rendje utáni vágyódásból erednek, legyen bár e vágyódás határozatlan és homályos; ha a polgárok egymás közti vagy a nemzetnek más nemzetek iránti viszonya tökéletesedésére való törekvésből származnak s nem aljas szenvedélyeket, hanem magasztos eszményeket képviselnek: az ily forradalmak még válságaikban s muló kicsapongásaikban is oly fiatalító életerőt mutatnak, mely az illető népfajnak a növekvés hosszú és dicsőséges korszakát igéri».*

Bármily skeptikus volt azonban Batthyány, elveinek következményeit illetőleg: sokkal logikusabb fő volt, semhogy államelméletének megalkotásában bármiféle tekintetek miatt eltért volna eszményeitől. A jogegyenlőséget tekintvén a közboldogság alapjának, annak határai megállapitásában mértéket nem ismer. A mellett, hogy a társadalmi osztályok közt fennálló válaszfalak ledöntésen fáradozik: a vagyoni egyenlőtlenségen is segitni akar némileg.

Az egyenlőség szelleme megköveteli, — irja a többi közt — hogy azoknak nagyravágyó hatalmát, kik gazdagságban és jóletben úsznak s vagyonukra nézve a többi

* LAMARTINE: Histoire de la révolution de 1848. Bruxelles, 1849. I. 2.

polgárokat nagyon is tulszárnyalják, szükebb korlátok közé szoritsuk; mert egyeseknek gazdagságon alapuló hatalma könnyen félelmetes lehet a nagy többségre s mivel azok, kik vagyongyüjtő őseik fösvénysége, vagy a vak sors, vagy a felsőbb hatóságok elnézése folytán nagy vagyonra és fényes családi kitüntetésekre tettek szert és így az uralkodóhoz is mintegy közelébb állnak: könnyen parazitáivá válhatnak az államnak. Ha erre nem gondol az állam, úgy járhat, mint az a majoros, ki a farkasok elől juhait az akolba zárja be, nem gondolván meg, hogy juhait az akol belsejében magok az őrzésükre rendelt juhászkutyák marczangolják szét.

Akár csak egy modern kommunista, vagy szocziáldemokrata beszédét olvasnók! Batthyány fennebbi nyilatkozata alapján bizvást kimondhatnók az egyeni tulajdonjogra a halálos itéletet a nélkül, hogy következetlenségbe esnénk. Ő azonban nem megy idáig. A præmisszákból csak bizonyos jogintezmények megszüntetésének szükségességet vonja le, így pl. kivánja a majorátusnak, a lyányok örökösödési jogára vonatkozó megszorításoknak eltörlését.

De a mellett ellene nyilatkozik mind ama kiváltságoknak és külső kitüntetéseknek, melyek az arisztokrácziának tulajdonképeni megteremtői. A kiváltságokat ugy tekinti, mint a barbár kor maradványait, melyek a zsarnok kezében a zsarnokság fenntartásának eszközei voltak. A kitüntetéseket pedig nemcsak fölöslegeseknek tartja amaz elvnél fogva, hogy a közjó érdekében véghezvitt tettek önmagukban hordják jutalmukat s nem szorulnak külső elismerésre: de szerinte, veszedelmes is a fejedelmi kegynek érdemkeresztek s más effele csecsebecsék adományozásában való nyilvánitása. Az arany lánez, ugymond, melyen az érdemjel függ, ha az ég csillagainál fényesebben ragyog is, min-

denkor a szolgaság láncza lesz, melynek csörgése az emberek hallását tompítja meg.

A rendi szervezettel, hatását tekintve, együvé sorozza Batthyány a vallásfelekezetek közti különbséget. Az igazi vallásos kedély melegével beszél Krisztus tanairól s a keresztyén vallás alapigazságairól, melyekben a hivő lelek megnyugvást találhat; de annál nagyobb keserűséggel említi, hogy a felebaráti szeretetet hirdető keresztyén tanokat nem átallották lábbal tapodni ép azok, kik, mint a vallás fölkentjei, annak őreiül rendeltettek. A vallásfelekezetek üldözése, a türelmetlenség, az egyenlőség eszméjével homlokegyenest ellenkezik. Hitéért hátrányt senki sem szenvedhet s a mennyiben valaki polgári kötelességeinek eleget tesz, méltán számot tarthat rá, hogy az állam nemcsak vallásának szabad gyakorlásában védelmezi meg, hanem hogy részesíti egyszersmind ama jogokban, melyek a hazának minden polgárát egyaránt megilletik.

A mennyiben pedig Batthyány a felekezetek közt különbséget nem tesz: a kath. papság rendi állását természetesen már ebből a szempontból sem véli fenntarthatónak; de szükségszerűleg meg kell azt, szerinte, fosztani előjogaitól azért is, mert a rendi szervezet megszüntetése alapföltételét képezi a politikai átalakulásnak.

A rendi előjogok eltörlésével szoros kapcsolatban állt meg egy kérdés, mely fölött a XVIII. század reformerei nem térhettek napirendre, de a melynek kielégítő megoldása a fennforgott körülmények közt a legnagyobb nehézséggel járt. Ez volt a jobbágyság kérdése.

Bármennyire theoretikus volt is különben Batthyány, ennél a kérdésnél különösen éreznie kellett a gyakorlati viszonyok számbavételének szükségességét. Ha az elvont okoskodás terén marad: egyszerűen alkalmaznia kellett

volna a jobbágyságra nézve is, már megállapitott alapelveit. Az abszolut jogegyenlőség eszméjéből egyéb nem következhetett, mint hogy a jobbágy szabadittassék fel, legyen teljesen egyenjoguvá a többi polgárokkal s terheitől az állam közvetitésével váltsa meg magát. Úgyde a jobbágyi terhek megváltásához ép annyira hiányzottak a szükséges föltételek, mint a mily kevésse volt megérve műveltségi tekintetben a jobbágyság a teljes emanczipáczióra. Kénytelen volt tehát Batthyány a jobbágyságot illetőleg egyelőre megelégedni olyan mérsékelt reformokkal, melyek legalább a kérdés későbbi gyökeres megoldását tették volna lehetővé.

Politikai tekintetben annyi konczessziót hajlandó tenni a jobbágynak, a mennyit csak lehet. Az úri hatóság alól fölszabaditja, szabad költözködési-, valamint birtokszerzési és hivatalviselési képességgel ruházza föl, sőt még a törvenyhozásban való részvételre is följogositja azzal a megszoritással, hogy megyénként két-két nemest választanának a jobbágyok, hogy azok képviseljék őket az országgyűlésen.

A jobbágy magánjogi helyzetének javitására nézve javaslata abban áll, hogy a jobbágy és a földesúr közti viszonyt szerződéses viszonynak kivánja tekinteni. A jobbágy lenne a bérlő, a földesúr a bérbeadó, a bérleti szerződés szabad egyezség útján állapittatván meg köztük.

Ugyanezt a megoldást ajánlja egy évvel később Eleutherius, a magyar próféta glosszátora (Horányi Elek), azzal az eredeti indokolással, hogy «facile jugum est, quod sponte assummitur, nimium grave, quod invito imponitur».*

De bármily tetszetősnek látszik Batthyány javaslata, s bármennyire beleszeretett is abba Eleutherius glosszátora: tökéletesen igazat adunk Conchá-nak, hogy ama javaslat elfo-

* *Eleutherii Pannonii* mirabilia fata. 91. l.

gadásával a jobbágy magánjogi helyzetén nemcsak hogy javítva nem lett volna, de ellenkezőleg, sorsa roszabbra fordul vala. Batthyány konczepcziója — írja Concha — a földesurat és jobbágyot mint tulajdonost és bérlőt állítja szembe, a jobbágynak egyszerű bérlői, szerződési jogokat enged csak, holott jobbágyságunknak épen nem kedvező törvényhozásunk, de főleg a királyság elfogadott elve volt, hogy a jobbágyság sorsa nem bizható a Verbőczi értelmében tulajdoni joggal egyedül biró, vagyonuknál, műveltségöknél fogva tulhatalmas földesurak akaratára, kedvező vagy kedvezőtlen szerződési hajlamára; hogy bár a jobbágyokat tulajdonosoknak nem tekintette is, helyzetüket, állásukat épen ezért, épen gyöngeségök miatt úgy saját, mint a közállomány szempontjából az államnak kell védeni, szabályozni.*

Mint az előadottakból látható, Batthyány, a jobbágyság bizonyos mérvű emanczipácziója, a rendi szervezet megszüntetése, a vallásfelekezetek közti egyenlőség és viszonosság helyreállítása által, a mily mértékben eleget kivánt tenni a jogegyenlőség követelményének, ép oly mértékben biztositni akarta egyszersmind az egyéni szabadságot. Azonban arra, hogy az individuum szabadon érvényesithesse magát, nem elegendő felszabadítani őt az apró zsarnokok hatalma alól, a milyenek pl. a földesúr, vagy az arisztokráczia vagy a papság; hanem biztositani kell függetlenségét a legnagyobb zsarnokkal, a fejedelemmel szemben is. E tekintetben két dolgot tart szükségesnek: a hatalom megosztását úgy, a mint azt Montesquieu tervezte, s a mi ennek természetes következménye, a fejedelmi jogok korlátozásával a népszabadság-jogok lehető kiterjesztését.

* Concha: A kilenczvenes évek reformeszméi. Olcsó Könyvtár. 133. l.

A hatalomnak egykézben való összpontositása szüli, szerinte is, a zsarnokságot. Az egyes hatalmi ágak gyakorlásában osztozkodnia kell a népnek és uralkodónak. A souverainitás azonban kizárólag a népet illeti meg. A király tehát a nép és nem Isten kegyelméből uralkodik, azaz hogy az Isten kegyelmének is köszönheti hatalmát olyan értelemben, hogy valamint semmiféle emberi intézmény, ugy a királyság sem lehet el Isten kegyelme nélkül.

Érdekes tünemény azonban, hogy az, a ki elméletben a királyt akaratnélküli bábbá, az alkotmánynak — hogy úgy szóljunk — eszközévé teszi: mint gyakorlati politikus nemcsak hogy nem volt barátja a királyi hatalom korlátozásának, hanem épen ő volt az, ki midőn a királyi jogok megszorítását czélzó új inaugurale diplomára nézve Lipót és az országgyűlés közt differencziák merűltek fel: «*Ad amicissimam aurem*» czímű kis alkalmi iratában,* egyenesen az uralkodó részére állt s annak a rendek által formulázott koronázási diplomára tett csaknem minden kifogását helyeselte.

Az ő *theoriaja* szerint, az uralkodó törvényhozási hatalma illuzóriussá válik az által, hogy sokkal korlátoltabb a vétójoga, mint ma például az északamerikai unió elnökének. Az országgyűlés által közakarattal hozott törvényekkel szemben ugyanis vétójogával egyáltalán nem élhetne. S még az olyan törvények végrehajtását sem tagadhatná meg.

* Ad amicissimam aurem. 1791. 8-r., 24 lap. — Fraknói a Martinovics-féle összeesküvésről közlött tanulmányában (*Századok.* 1878. I. 16.) tévesen írja, hogy Batthyány «Ad amicam aurem» czímű röpiratára Szeitz Leó «Ad amicissimam aurem» czím alatt válaszolt; mert ez utóbbi röpirat szintén Batthyány Alajos tollából származott s az «Ad amicam aurem»-re Szeitz «Magyar és Erdély-országnak rövid ismereté»-ben adta meg a választ.

csupán elhalaszthatná, melyekre nézve a szavazatok megoszlottak.

A kormányzat fogalmával és tartalmával Batthyány még nincs tisztában. Rousseaut követi, ki az akarat és végrehajtás organumáról beszél, az akarat organumának tekintvén a nemzetgyűlést, a végrehajtás közegének az államfőt.

De hagyján, ha legalább a végrehajtás tekintetében bizonyos foku önállóságot engedne az uralkodónak. Hanem a király még az alárendelt végrehajtási funkcziókat is a nép képviselőinek közreműködésével végezné. Az ő javaslata szerint, a király a nemzet által három évre választott állandó tanácscsal egyetértve bocsájtaná ki rendeleteit. Söt még a hatalom legfőbb eszközét, a katonaságot is ki akarja venni az uralkodó rendelkezési köréből s azt ajánlja, hogy valamint a kormányzat és közigazgatás minden közegét, úgy a hadsereg tisztjeit is a nép válaszsza, továbbá, hogy a hadsereg a nemzet és nem a király iránti hűségre esküdjék fel, hogy a hadüzenes jogát az uralkodó a néppel együttesen gyakorolja, végre, hogy a király hadseregén kivül a megyéknek, illetőleg a nemzetnek is legyen egy külön, 30 ezer főnyi hadserege.

Mind ezek után azt kérdezhetnők: mi szükség van hát a királyra, ha egyszer a hatalom minden attributumától megfosztjuk?

Batthyány erre azt feleli, hogy a király a legfőbb biró, az igazság kútforrása, a tekintély elvének képviselője az államban s mint ilyen, senki más által nem pótolható és nem helyettesithető. Úgyde hová lesz a tekintélye, ha mind azt elveszszük töle, a mi a királyi tekintélyt alkotja? A Batthyány által tervezett demokratikus államszervezetben a tekintély elvének tulajdonképen nincs is semmi helye.

De minek elemeznők tovább Batthyány államböleseé-

szetet? Úgy hiszszük, az előadottak után tisztában lehetünk politikai rendszerének értékével s bizvást kimondhatjuk, hogy bármily ideálista volt is különben, bármennyire habozni látszott is bizonyos kérdésekben: a demokrácziának következetesebb, lelkesebb és tanultabb szószólója Magyarországon a 90-es években nem volt nálánál. Művéről pedig el kell ismernünk, hogy a liberális eszmeknek valóságos tárháza.

Azok az eszmények, melyek Batthyányt lelkesíték, ideáljait képezték ugyanebben a korban még egy másik írónak, a szerencsétlen véget ért Hajnóczy-nak is. A módszer azonban, melyet politikai rendszerök konstruálásában követtek, külömböző volt. Batthyány, mint láttuk, a gyakorlati élet követelményeivel nem számolt, s ennélfogva eszméit gyakorlatilag alkalmazni bajos lett volna; Hajnóczy ellenben a tételes közjogból indulva ki, históriai alapon állapította meg a politikai átalakulás föltételeit, s még az átalakulás proczesszusának tényleges akadályait is fölismerte, úgy hogy maga sem kívánta a szükséges reformokat egyszerre, minden átmenet nélkül, életbeléptetni.

Hajnóczy a következő három értekezésében fejtette ki politikai álláspontját: «*Dissertatio de regiæ potestatis limitibus*»,[1] «*De comitiis regni Hungariæ*»[2] és «*De diversis subsidiis*».[3]

Ő szerinte is a kiváltságok megszüntetése a legfőbb feladat, melynek keresztülvitele az egészséges államfejlődés

[1] Dissertatio politico publica de regiæ potestatis in Hungaria limitibus. 1791. 8-r., IV + 180 lap.

[2] De comitiis regni Hungariæ, deque organisatione eorundem dissertatio juris publici hungarici. 1791. 8-r., IV + 180 lap.

[3] De diversis subsidiis publicis dissertatio. 1792. 8-r., IV + 233 lap.

alapföltétele. Mennel több a kiváltság valamely államban, annál több a szethuzó elem, mely kizárólag a saját önző érdekeit tartván szem előtt, a közérdek szükségképen föl fog áldoztatni.

Az országgyülés szervezetében különösen szükségesnek tartja a demokratikus elvek érvényesitését; mert közkötelező erővel csak az országgyűlés által alkotott törvények birnak, ugyde a törvény ereje annál nagyobb lesz, mennél többen folynak be a nemzet tagjai közül annak hozatalába. Kivánja tehát, hogy a városok nagyobb számmal képviseltessenek az országgyűlésen, mint eddig. Az alsó táblának a király által kinevezett hivatalnokok ne legyenek tagjai. A főrendektől is megvonná a maga részéről a személyes szavazatot.

Közbevetőleg meg kell jegyeznünk, hogy ha csakugyan Hajnóczy tollából származott az egy, illetőleg két évvel előbb (1790-ben) megjelent s alább ismertetendő »*Manch-Hermæon*» czimű röpirat: akkor egy év alatt az ő általános politikai felfogása gyökeresen megváltozott. A «Manch-Hermæon»-ban, — melynek egyrészet József uralkodása alatt irta, — József uralkodása ellen még formailag sincs kifogása, sőt helyesli, hogy a hatalmat, tehát a törvényhozás hatalmát is, az uralkodó saját kezében összpontositja, hiszen mint Szerémmegyének a császár által kinevezett alispánja maga is hozzájárult az alkotmány megdöntéséhez: 1791-ben ellenben, a törvények hozatalához a király és a rendek konszenzusát kivánván meg s kétségbe vonván a pátensek kötelező erejét, egyenesen a konstituczionális államszervezet mellett foglal állást s azt jelöli ki közjogunk továbbfejlődésének, illetőleg a még fennálló és tiszteletben tartandó közjogi törvények szükséges átalakitásának végczéljául.

«De comitiis» czímű munkájában legnagyobb hévvel argumentál a klérus ülés- és szavazati joga ellen, s erélyesen sürgeti a papság politikai befolyásának megszüntetését.

Ha a római kath. klérus — így okoskodik — részt vesz az országgyűlés tanácskozásaiban: ugyan azzal a joggal részt kellene vennie a többi felekezetek papságának is. De egyáltalán semmiféle felekezet papjának sincs helye a törvényhozó testületben, minthogy ott nem az örök üdvösség, hanem a polgári dolgok felett foly a tanácskozás. Nem foglalhat ott helyet a r. kath. papság azért sem, mivel a nemzetgyűlésen csak azoknak lehet vótumot adni, kik tulajdonnal bírnak, a r. kath. egyházférfiak azonban — saját kánonaik értelmében — nem proprietáriusok, hanem csupán haszonélvezők. A józan ész szerint továbbá a közügyek intézésébe oly emberek nem folyhatnak be, kiknek elveik a nemzet legnagyobb részenek érdekeivel ellentétben állanak, a róm. kath. klerus pedig az akatholikusoknak nemcsak létezését tartja magára nézve præjudicziózusnak, de azokat a törvény minden kedvezményéből kizárni kivánja, sőt tőlük még azt a jogot is megtagadja, melynél fogva az Istent úgy imádják, a mint nekik tetszik. Végre, minthogy az országgyűlésben való részvétel alapföltétele, hogy az illető résztvevőnek akarata legyen es saját akaratát érvenyesítse, mert e nélkül politikai közvélemény nem jöhet letre, a klérus pedig — a mint arról meggyőződhetünk, ha hazánk országgyűlési aktáiba beletekintünk — mindig egyertelemben volt az egyház fejével: ennélfogva, ha a klérust nem zárnók is ki a nemzetgyűlésből, elegendő volna oda egymagát az egyház fejét meghívni.

A reorganizált országgyűléstől várja Hajnóczy az alaptörvények olyatén átalakitását, hogy azok a jogegyenlőség

és szabadság követelményeinek megfeleljenek. Ilyen alaptörvények lennének a következők:

Minden ember szabadon választhatja meg lakását s mindenkit megillet a betelepülés- és a kivándorlás joga. A sajtó- és lekiismeret-szabadság biztosittatik. Az uj királylyal a nemzetnek joga van uj szerződésre lépni, mert a nemzet a saját és nem az uralkodó akarata szerint kormányozandó. Birtokszerzési joggal és hivatalképességgel mindenki felruháztatik. A földesur és jobbágy szabad egyezség utján állapitják meg egymáshoz való viszonyukat. A nemes ember amaz előjoga, melynél fogva perbeidézés előtt le nem tartóztatható, kiterjesztendő az ország minden lakosára. Törvény előtt mindenki egyenlő. A közterhek viselésében mindenki arányosan részt vesz és senki sem kötelezhető olyan adó fizetésére, melyet vagy maga, vagy képviselője meg nem szavazott. A polgárságot megilleti az egyesülési és a gyűlésezési jog.

Hajnóczy eme programmjából a jogállam körvonalai domborodnak ki. Ha az ő eszmei számára Magyarországon a talaj elő lett volna készitve: már a 90-es években megoldhatta volna a törvényhozás mind azokat a kérdéseket, melyeknek elintézése a jelen századnak jutott osztályrészül De maga Hajnóczy is elismerte, hogy az általa megpenditett reformok még nem értek meg. Ha — irja egy helyütt — az alkotmányt meg akarjuk változtatni, ezt csak fokozatosan és kellő mérséklettel tehetjük. Kivánni sem lehet, hogy a nemesség, százados előitéleteivel egyszerre szakitson; valamint a szolgaságban nevelkedett nép bilincseit sem szaggathatjuk össze azonnal, mert tartani lehet tőle, hogy abban a tévhitben, hogy már most minden szabad, féktelenségbe fogna kitörni. Elég lenne tehát, szerinte, egyelőre, ha a jobbágy számára a szabad költözködés biztosittatnék, ha a nemes-

ség a megyei domesztika terhét magára vállalná, azután ha kimondatnék, hogy a követek napidijait nem a jobbágy fizeti.

«De subsidiis» czímű munkájában kifejti, hogy volt idő, midőn a nemesség adóprivilégiumát a törvény nem biztosította ; a mi pedig az adómentesség jogosultságát illeti, erre nézve megjegyzi, hogy az adómentesség azzal nem indokolható, hogy a nemes vérével adózik, mert adózik és adózott vérével a közember is. Ez az intézmény tehát szintén azok közé tartozik, melyek az ujjászervezendő állam keretébe nem illenek be ; de azért nem meri ajánlani már a jelenben annak eltörlését. Ép úgy van a két-kamara-rendszerrel is, melyet természetesen, mint a rendi elkülönzés fenntartására szolgáló intézményt, elméletileg nem helyesel, de azért a gyakorlatban nem tartja tanácsosnak az egy-kamara-rendszerrel való fölváltását.

Végeredményben Hajnóczy a mily radikális az elméletben, ép oly mérsékelt a gyakorlatban. A mult században nálánál alaposabban senki sem ismerte és határozta meg az alkotmányos, képviseleti monarchia kellékeit ; de senki sem tudta egyszersmind annyira, mint ő, hogy mily távol van még az idő, midőn amaz állameszmény Magyarországon testet ölthet. Minthogy forradalmár nem volt, nem is ajánlotta, hogy reformjaival kisérletet tegyenek. Csak a szebb jövő képét kívánta honfitársai előtt lefesteni. Gondolatait közlötte velök, hogy ez által anyagot nyújtson a gondolkozásra. S ezt a czélját el is érte.

Ha eszmékben szegényebb is, de irányára nézve méltó társa volt Hajnóczynak és Batthyánynak a 90-es években *«A tizenkilenczedik században élt igaz magyar hazafinak öröm-órái»* * czímű irat szerzője, Nagyváti János, az a jeles

* A tizen-kilentzedik százban élt igaz magyar hazafinak öröm-órái. *A nagy szívűségnél.* MDCCCC. 40 lap.

magyar gazda, kinek később oly tevékeny része volt a keszthelyi Georgicon megalapitásában.

Hogy mikor, melyik évben jelent meg emlitett röpirata, azt biztosan nem tudhatjuk. A szerző eme szavaiból: «láttam a XVIII. száznak végét, *láttam a XIX-diknek dicsőséges felderülését*», azt kellene következtetni, hogy műve a jelen század elején látott napvilágot; de másrészről bizonyos, — a mire CONCHA figyelmeztet bennünket,* — hogy már az 1790-ben megjelent «*Meghamisittatott mértéke az emberi polgarsagban találkozható valóságos elsőségnek*» czimű alkalmi irat a magyar hazafi öröm-óráira hivatkozik s azt nevetségesse teszi a miatt, mert egy kath. főpap jövedelmet 2—300 ezer forintra fölesapta, «vagy elvesztette — úgymond — a rovást, vagy az egyházi rendnek híven bevallott jövedelmi lajstromát nem látta, vagy ugyancsak a nevezett pénznek nemet meg nem határozván, lengyel forintokra csigázta számvetését, bár inkább török buza szemén számlálta volna!» ** Ez utóbbi körülmény kétségtelenné teszi, hogy a kérdéses röpirat már 1790-ben forgalomban volt.

A szerző a legtisztább es legnemesebb emberszeretettől áthatva, oly felvilágosodott eszméket hirdet, melyek meg az úgynevezett «felvilágosodás korában» is rendkivüliek. Nyitott szemmel álmodik; vágyait, *mint megtörtént dolgokat* tárgyalja. A maga korában ábrándozónak, sőt rajongónak tűnik fel a jó «öreg» magyar hazafi; de ilyen ábrándozókra volt szükség, hogy a világ egy evtized alatt evezredekre szóló átalakuláson menjen át.

* CONCHA: A 90-es évek reformeszméi. 102. l.

** Meghamisítatott mértéke az emberi polgárságban találkozható valóságos elsőségnek. 1790. 13. l.

Eszmenyei neki is, mint Batthyánynak, az emberek közti egyenlőségben összpontosulnak. Ez az emberiség végczélja. S mintha már e végczel el volna érve, elénk, megkapó vonásokkal rajzolja le az egyenlőség alapján megújhodott társadalom képet. A jóravaló nemzetek, köztük a magyar nemzet is, «megfontolván azt, hogy az ő vitéz elejek mindnyájan egyforma szabad emberek voltak, következésképen egyik a másiknál magát nemesebben születettnek nem mondhatta: minden, az idők változásival becsuszott egyenetlenséget lakostársaik közül, nemes meggondolás után kiirtottak, és minden rendet az egyenességnek öléhez mérven, arra az egyenlőségre visszaállitottak, a melyben a mezei munkás a polgárt, a polgár a nemest, a nemes a bárót és grófot, jóságos és nemes cselekedetei számához képest, tartja magánál elsőbbnek».

Mi természetesebb, mint hogy a rangkülömbség megszüntével, a földesúr és jobbágy közti viszony is alapjában megváltozik. De az öreg hazafi, ha az eszmények világában kalandozik is, a földet nem hagyja el s nem ragadtatja magát utópiákra. Úr és paraszt, ő szerinte, van is, lesz is; csakhogy a jobbágy földesurának nem rabszolgája, hanem «munka-segitő társa» s viszont a földesur a jobbágynak nem zsarnoka, hanem barátja, atyja, boldogságának vezére. A földesurnak és munka-segitő társainak boldogsága egymással elválaszthatatlanul össze lévén kötve, egyik csak ugy boldog, ha a másik nem boldogtalan: az ő örömeik és bánataik közösek.

Az egyenlőség követelményének eleget tett immár a magyar klerus is. Mivel a papság belátta, mily igaztalanság, hogy egy nőtlen, gyermektelen magánember 2—300 ezer forintnyi jövedelemmel rendelkezik, mig ugyanakkor a családdal biró világi egyének a családi- és közterhek alatt

görnyedeznek: a nemzet kezébe nagylelküen visszaadta javait s ezzel megczáfolta a közmondást, hogy a pap zsákja telhetetlen; azután meg a cœlibátusról lemondván, ez által «a társaságbeli terheknek együtt emelésére» vállalkozott.

De a papság nagylelküsége abban is nyilvánult, hogy igéretet tett, miszerint ezentúl csak a haza boldogságának előmozditására tesz le esküt s nem egyszersmind arra is, hogy a más valláson levő honfitársainak kiirtására törekszik. A lelkiismeret szabadságának helyreállitásában a klerusnak nagy része van. A valódi lelkiismeret-szabadság azonban nem egyértelmű az ugynevezett vallási türelemmel. «Mikor én — irja igen helyesen — valakinek ez, vagy amaz cselekedetét úgy eltűröm, hogy őt annak gyakorlásában sem meg nem akadályoztatom, sem meg nem büntetem: még fennmarad nálam az annak elnyomására való jus, és ha jussomból elengedek, csak nagyszivű vagyok, amellyel sem mindenkor, sem mindennek nem tartozom.»

A nemesség hasonlóképen nagy áldozatokat hozott az egyenlőség érdekében, a mennyiben nem elegszik meg már azzal, hogy «csak egy rész áldozza fel becses vérét a hohérlásnak piaczán, és a másik nézze, de ne érezze, s ugyanazon egy rész fizesse is az ütközetnek csatáján életeket örömest vesztegető vitézeit». Ez azt teszi, hogy a nemesség állandó katonaság tartására kötelezte magát s annak költségeihez hozzájárult, lemondván adóprivilégiumáról.

Hogy az egyenlőség következményei mily áldásosak egy nemzetre nezve, e tekintetben a szerző többi közt a zsidók helyzetenek javitását hozza fel például.

A zsidókról a legnagyobb emberszeretettel szól. «Megfoghatatlan előttem, — úgymond, — hogy miképen üldözhetem én, a szakálával s nyelvével tőlem külömböző zsidóságot? miért keseritem én neki meg azt az életet, a mely-

nek birására vagy érzésére ötet a teremtő szinte oly ép kéz, lábbal felkészítette, mint engem?» Égbekiáltó igazságtalanságnak tartja a türelmi adót. Szörnyűség a zsidótól azért, mert él és magát meg nem öli, türelmi adót kívánni. Hisz a zsidó is ép ugy hozzájárul a közterhek viseléséhez, mint bármely más hazafi.

A zsidók ellen divatba jött vádakra, melyek még ma sem avultak el, szintén megfelel. «Nem szántanak, nem vetnek;» — mert nincs mit. «Csalárd, húzó-vonó nemzetség;» — hát ez némi tekintetben igaz — úgymond, — «de ennek is aligha magunk nem vagyunk okai, mert a boldogságnak minden forrásit bedugjuk előttök.» «A társaságnak veszedelmes nemzetség;» — nem az, mert a földesurak élni se tudnának nélkülök s mert jóerkölcsűek, ami onnan is kitűnik, hogy a tömlöczökben a zsidó «ritka madár».

Ennél nagyobb tárgyilagossággal és humanizmussal alig lehet a zsidó kérdést tárgyalni.

Az egyenlőséggel együtt jár a kultura és a humanitás terjedése.

A büntetőjog a javítási elmélet alkalmazásával gyökerestül átalakul. «A gonosztévő oly állapotra juttatott, melybe többé nem árthat senkinek, használhat pedig hajóhuzással, pokrócz-szövéssel, úgy hogy a társaságnak nincs terhére, mint a puszta tömlöczbe zárottak.»

Minden foglalkozás tiszteletben tartatik; a magyar nemes se szégyenl többé kereskedést és ipart űzni.

A közoktatás áldásaiban a nép minden osztálya részesül. Az oktatásügyet az állam veszi kezébe. Mint a jelen században Macaulay, Carlyle s minden szabadelvű gondolkozó, úgy a mult százade kiváló magyar filozófusa is azt az elvet vallja, hogy a közoktatásügy, állami ügy. «Mivelhogy — úgymond — az országban felállíttatott és felállítandó főis-

kolák, nem valamely bizonyos vallásu embereké csak, hanem az egész hazáé, úgy mint a melyben a haza boldogságára, hazafiak, emberbarátok, atyák és tudósok neveltetnek: nem lehet annak tanítóit is egy bizonyos vallású emberekbül választani csak, annyival is inkább, hogy a vallás alkalmatos és szorgalmatos tanítót egy sem szül, hanem inkább az alkalmatos tanítók szülik azt a vallást is, a mely valakit jó hazafivá, jó atyává s jó emberré tészen.»

Végre a nép nyomorának enyhítése végett a társadalom, árvaházakról, kórházakról, tébolydákról gondoskodik.

A fennkölt lelkű hazafi azzal fejezi be eszmékben gazdag iratát, hogy már most nem bánja, ha meghal is, miután óhajai beteljesültek. Bízik benne, hogy ha cselédei, munkasegítő társai és ismerősei, sírja előtt elhaladnak, azt fogják mondani, hogy «ott egy igaz magyar hazafi nyugoszik».

Az igaz magyar hazafi, Nagyváti János, a «*nagyszivüséghez*» czímzett szabadkőműves-páholy (□ Magnanimitas) tagjai közé tartozott. A 90-es években a humanitás, a vallási türelem, de különösen az egyenlőség eszméinek nálánál lelkesebb és tevékenyebb apostola alig volt. Most bemutatott röpiratán kívül — mint Kazinczy Ferencznek 1791. jan. 7-kén Aranka György-höz írt leveléből tudjuk — még három irat jelent meg tőle, u. m. *A veres barátnak képzelési*, *Vallás-cserélés* és *L'horoscope de Pologne,*[*] melyekről alább lesz szó s melyek egytől-egyig a szabadkőművesség elveit viszhangozzák. Nagyváti a sajtó útján, Kazinczy Ferencz társadalmi úton igyekezett a szabadkőművességnek prozelytákat szerezni. Mind a ketten át voltak hatva a meggyőződéstől, hogy a közboldogság és közmegelégedés alapját vetik meg, midőn a szabadkőművesek programmjának megvalósításán fáradoznak.

[*] Fraknói értekezése a *Századokban*. 1879. 38. l.

«Nagy meg a setétség, kedves barátom, — írja Kazinczy Arankának, midőn egy Kolozsvártt felállítandó páholy szervezésére buzdítja, — és nekem ugy látszik, hogy mivel némely helyeken napok támadnak, a barlangok setétjei még feketébbekké válnak, mint eddig voltak, míg egünket estveli homály fogta vala bé. *Én megmakacsitottam magamat kicsikarni a superstitió kezéből a véres tőrt és irtóztató képéről lekapni az álorczát.* VOLTAIRE, ROUSSEAU, HELVETIUS, a Sanssouciban lakott philosophus s a *kőmüvesség* ugy adnak pajzst balomba, jobbomba kardot, lábaimra szárnyakat, mint mikor Perseust késztették fel az istenek Andromeda megszabadítására.»*

Lelkes frázisok! de csakis frázisok.

Úgy Kazinczy, mint Aranka, túlbecsülték erejöket a babonás hit ellen folytatott küzdelmökben. A felvilágosodás szolgálatában álló kőmüvesek kis serege eltörpült a müveletlen emberek óriási tömege mellett, s bármennyire «megmakacsitotta» is magát Kazinczy, lehetetlen, hogy ne érezte volna tehetetlenségét. S mivel belátta, hogy nem tehet semmit, legalább ábrándjaival nyugtatta meg magát.

Ilyen ábrándozó volt Nagyváti is. Örömórákat szerzett magának, midőn — hogy KOSSUTH kedvencz kifejezésével éljünk — egy századdal előre igazitotta a «világtörténelem óramutatóját» s midőn bele képzelte magát abba a korba, melyben «a mezei munkás a polgárt, a polgár a nemest, a nemes a bárót és grófot csupán jóságos es nemes cselekedetei számához képest tartja magánál elsőbbnek».

Hogy mily általánosak, mennyire tisztán kozmopolitikai alapon nyugvók voltak ama humanisztiko-politikai nézetek, mutatja az, hogy azok megkedveltetésére Nagyváti

* U. o. 37.

többnyire idegen nemzetek idevágó irodalmi termékeit ülteti át nyelvünkre s az azokban fejtegetett nézeteket mint saját meggyőződését terjeszti a magyar közönség elé.

Egy nagy Fridriktől kölcsönzött versezetében a templom romjai felett kesergő *«veres barát»* (templárius) szellemet idézi fel s annak a szájába adja saját vágyait és reményeit.*

A templáriusok rendjét, tudvalevőleg, *szép Fülöp* 1310-ben eltörülte. Templomukat földulták, jószágaikat, miknek jövedelme Jeruzsálem visszahóditására volt szánva, lefoglalták, őket magukat máglyán egették meg. A kivégzett templáriusok sírboltjáról az a monda maradt fenn, hogy minden évben a feloszlatás éjjelén veres keresztes fehér köpenyben egy pajzsos alak jelen meg ott e kérdéssel: «ki szabaditja meg a szent sirt?» — «senki, senki — hangzik a felelet a sírboltból, — mert a templom fel van dúlva».

E regéhez csatlakozik a kőművesek közt máig is élő ama közhiedelem, hogy ők utódjai a templáriusoknak, a kikről szóló hagyomány az ő eszméik sorsát szymbolizálja.**

Nagyváti «veres barátja» nem rezignál, ellenkezőleg bízik a jövőben s felcsillan előtte a reménysugár, hogy 500 évvel a feloszlatás után, mint a hamvaiból feltámadt Phœnix, a templáriusok rendje visszanyeri jogait, templomát és jószágait.

Nagyváti szerint, a máglyára vitt templáriusok sorsához

* A veres barátnak egy el-pusztúlt templom omlása mellett való szomorú képzelési. Mellyeket Fridrik vers-költeményeiből magyarra fordított de la Plume. *A nagy-szírűségnél.* 1790. 8-r., 32 lap.

** Ld. Claudio Jannet: Les précurseurs de la Franc-Maçonnerie. Paris, 1887.

hasonló az egyenlőség és szabadság sorsa is. Ő nem akarja hinni, hogy sírjokból föl ne támadjanak azok az eszmek, melyek, hite szerint, az emberiség ujjászületésének alapföltételei. Az ő «veres barátja» abban a boldogító reménybeu él, hogy a templáriusok rendjének fölvirágzásával a humanizmus, az egyenlőség és szabadság eszméjének diadalát is meg fogják ülni:

«Akkor fog a szelid bárány a farkassal,
A meglánczolt jobbágy a volt tyrannussal
Eggyességre lépni. És a méltóságos
Gróf örül a szűrös embert, barátságos
Karjai lánczával melléhez kulcsolni
S mint testvér testvérét nyájasan csókolni,
Akkor a bársonyos leplek közt született
Báró, az alacsony s szalmával fedetett
Viskóbúl származott jobbágyát csak épen
Virtusival fogja szembetünőképen
Megelőzni. Akkor fogja a nemesség
Megismerni embertársán az istenség
Képit, és csak ez ád neki elsőséget.
Oh ég! hozd közénk ezt az egyenlőséget!
Akkor az okosság vakságbúl veretett
Bilincse elszakad, mellyel megköttetett,
S ama vért szomjúzó lelki mészárosok
Lerakják szégyelve kezekbül pallosok.
Szabadsága lesz a lelkiismeretnek,
Szabad lesz ekkor az emberi nemzetnek
Gondolkozni, írni, szólni és ítélni,
S igaz vagyonával szabadosan élni,
Vagy költi, ha szükség, hazája javára,
Vagy elszegényedett társának hasznára,
Kinek az éhségtűl béestek szemei
S nincsenek fájdalmát könnyítő könnyei,
Gyámolítja az elalélt özvegyeket
S ölökbe fetrengő néma kisdedeket,
Élteti szeretet kenyér darabjával
S mezítelenségét födi ruhájával.»

Az ábrándok országában érzi ugyan magát Nagyváti legjobban; de azért a prózai életnek se fordít hátat, sőt ép az ott szerzett szomorú tapasztalatok ébresztik föl benne a nemesebb ideál utáni vágyat. Az egyenlőség eszméjeért ep azért rajong, mert az életben lépten-nyomon tapasztalja az egyenlőtlenség vészes következményeit. Saját hazájában a társadalom tényleges szervezetét olyannak találja, mely mindössze néhány ezer kiváltságos család érdekeit elégíti ki, milliók és milliók elnyomatása árán. Ennélfogva nem állhatja meg, hogy rá ne mutasson azokra a társadalmi bajokra, melyek őt s vele együtt általában a jobb érzésű embereket szükségképen reformerekké teszik. Hogy reformtörekvéseik viszhangra nem találnak s hogy álláspontjukat kortársaik általában utopisztikusnak tekintik, ennek nem ők az okai, hanem a kor, mely még nem érett meg annyira, hogy bizonyos tényekből szigorú logikával levonja a következményeket. A nemesség a többi társadalmi osztály rovására visszaélt előjogaival, — ezt a tényt az emberek nagy többsége fölismerte, föl is kellett ismernie, mert érezte ama tényből reáháruló hátrányokat; de azért ideálistának tartotta Nagyvátit és társait, kik a nemesi előjogok eltörlése által kívánták a társadalom betegségét orvosolni.

Hogy propagandát csináljon az egyenlőség eszméjének, Nagyváti a nemesek előjogozott állásából, önzéséből és szűkkeblűségéből származó egyenlőtlenség vészes következményeit *históriai alapon* is bemutatja abban a röpiratban, mely eredetiben «*L'horoscope de Pologne*» czímet viselt s magyar fordításban «*Csillagok-forgásibúl való polgári jövendölés Lengyel országra*» czím alatt jelent meg.*

* Tsillagok-forgásibul való polgári jövendölés Lengyel országra a mellybe a borussiai király, és etc. etc. le-ábrázoltatnak. Az ötö-

A történeti reflexiókban gazdag röpirat Lengyelország biztosan bekövetkezendő bukásáért a nemességet teszi felelőssé, miután a nemesi rend teljesen elkorcsosulván, saját önző érdekeit fölibe helyezi az állam érdekeinek s nemcsak hogy egyenlővé nem akarja tenni magával a parasztságot és a polgári rendet, de úgy bánik a paraszttal és a polgárral, mint a barommal. Leghőbb óhajtása tehát, hogy a kormányzók a kormányzottakat emberekül tekintvén, az eddig elnyomott társadalmi osztályok helyzetén javitani törekedjenek. S a mennyiben a lengyel nemesség a humanitás eme követelményének nem tesz eleget s még hozzá egyéb bűneit és hibáit sem képes levetkőzni: az anarchia, és a mi ennek természetes következménye, az állam végbukása kikerülhetetlen.

A röpirat magyar kiadásának czimében ott van, hogy «a magyaroknak tűkörül», a mi azt teszi, hogy a magyarok okuljanak Lengyelország sorsán, s ha hazájuknak nem akarják vesztét okozni, az alkotmány átalakitásával a társadalmi osztályok közt fennálló ellentéteket lehetőleg simitsák el.

Mindenesetre finom tapintatra mutat, hogy Nagyváti, ki maga is tagja volt a nemességnek, nem saját véreit, hanem a lengyel nemességet veszi birálat alá. A ki meg akarta őt érteni a magyar nemesek közül, igy is megértette.

A tükörből, melyet Nagyváti a nemzet elé tart, egy valóban elfajult nemesség s egy veszni indult nemzet képe verődik vissza.

«Csak egy sincs már köztetek — írja a nemességről, — a ki azt mondaná: feljebb becsülöm a szabadságot, ha há-

dik kiadás szerént frantziából, magyarra fordítva. A magyaroknak tűkörül. *A nagy-szívűségnél.* 1790. 8-r., 88 lap.

borgós is, mint a legesendesebb szolgaságot.» «A Saxoniai ház vitte be közetek azokat a hibákat, a melyek meg a közönséges társaságot végtere is el fogják süllyeszteni; az tanitott benneteket arra, hogy a pénzt mindenek felett szeressétek; az szoktatott benneteket jószágotoknak puhasággal s illetlenül való elfecsérlésére.» «A katonai vitézség eltűnt szemlátomást, és szinte szemeremmel esik mondani, azóta talán szivetek sincs. Ebbül származik az érdemnek és a nemes talentumoknak ritkasága; ebbül származnak azok a gyalázatos részrehajlások, a melyek az igazság előtt az ajtót békulcsolják: ebbül foly főrendeiteknek ostobasága, a mely is talán lassabban folyó és zavarosabb itt, mint Európának egyéb részeiben.»

A nemesi rend bűneit ekként elsorolván, a parasztság és a polgárok siralmas helyzetét rajzolja le, ezért is a nemességet tevén felelőssé.

«A ti parasztjaitok — úgymond — a legsiralmasabb szolgaságban nyögnek. A nemességnek nincs még annyi emberisége, hogy azokkal legalább csak úgy kivánna is bánni, mint a lovával; ez ezeket a boldogtalanokat az árendásoknak prédájára bocsátja egészben, a kik őket nem iszonyodnak a pénz istenének kegyetlenül feláldozni. A ti parasztjaitok úgy elbarmosodtak, hogy csak szántani sem tudnak, holott pedig egész foglalatosságok nem egyébből, hanem csak a földmivelésből áll; nincs azoknak sem lelkek sem érzékenységek, s annyira vannak, hogy a magok házaikkal sem gondolnak semmit, sőt ha azt látják égni, még csak meg sem indulnak rajta. Ez volna a ti legelső kötelességtek, hogy ezeket a boldogtalanokat állítnátok jobb lábra; ez segítne osztán nektek a magatok jobb rendbe szedéstekre.»

A mi pedig a polgárságot illeti, «a nevét sem tudjátok

ti annak, micsoda az, a mit másutt polgároknak vagy városi lakosoknak neveznek. A királyi városokban a ti kevés számú polgáraitok, csak igen-igen nyomorult kereskedest folytatnak és mindaz, valamihez csak egy kis ész és szorgalmatosság kivántatik, az idegen nemzetség kezében van. A főrendek városaiban megtelepedett polgárság nem egyéb, hanem egy alávaló gazemberek csomója, a mely épen nem tudja, hogy ő szabad nép; csak a legalábbvaló kézi mestersegeket űzi és tovább nem dolgozik, mihelyt annyit kereshetett, hogy azzal rozspálinkára megérje, a melynek is, szerencsétlensegtekre, ugyan jó kelete van».

Nagyváti, mint az előadottakból látható, irányánál fogva bármennyire radikális volt is: finom modorával meglehetősen el tudta simitani a radikálizmus túlzásait. Szenvedélye csak akkor ragadta őt el, midőn a lengyel nemességet állította pellengérre. De ép az által, hogy a lengyel nemességet tűzte ki támadása czélpontjául s nem fordult közvetlenül saját honfitársai ellen: drasztikus kifakadásainak ingerlő élét maga vette el.

A demokratikus eszmékért folytatott küzdelemben annál lángolóbb szenvedélylyel vett részt Martinovics és Laczkovics. Ezek egyenesen támadtak s provokativ modorukkal a helyett, hogy a helyzeten javitottak volna, csak a reakczió malmára hajtották a vizet.

Martinovics «*Oratio ad proceres et nobiles regni Hungariæ*» czím alatt fejti ki a maga demokratikus nézeteit.* Laczkovics pedig az említett röpiratot átdolgozva s jegyzetekkel ellátva magyarul adta ki.**

* Oratio ad proceres et nobiles regni Hungariæ 1790. idibus Aprilis conscripta, et Vindobonæ supressa, nunc primum in lucem prodit. Typis Parisinis. 4-r., 58 lap.

** A Magyar-ország gyűlésiben egyben-gyűltt méltóságos és

Martinovics és Laczkovics iratait Lipót alatt szabadon árulták és terjesztették, jóllehet tartalmuk sem a nemzetnek sem a kormánynak nem lehetett inyére. Ferencznek azonban jóformán legelső kormányzati ténye volt amaz iratok üldözőbe vétele. A hajsza oly érdekes világot vet a Ferencz korabeli sajtóviszonyokra, hogy érdemesnek tartjuk azt, Fraknói után,* az alábbiakban részletesen előadni.

Ferencz, tizenkét nappal atyja halála után Pálffy kanczellárnak meghagyta, hogy relácziót nyujtson be hozzá az iránt, vajjon az «Oratio», «veszedelmes elveket és lázító felhívásokat tartalmaz-e?» A kanczellár 1792. márczius 26-káról kelt fölterjesztésében a kérdésre igenlőleg felelvén, azt a javaslatot teszi a királynak, hogy a röpirat összes példányait koboztassa el s a kinyomozandó szerzőt és kiadót büntettesse meg. A király ezt a javaslatot elfogadta. Mire a kanczellária a helytartó-tanácsot felhívta, hogy úgy a latin eredeti, mint a magyar fordítás szerzőjének és kiadójának kinyomozására tegye meg a szükséges lépéseket. A helytartó-tanács kiadta ennélfogva rendeletét a megyékhez, városokhoz s a tankerületi igazgatóságokhoz, hogy ezek a nyomozást indítsák meg s a forgalomban levő példányokat foglalják le.

A nyomozás eredményével azonban az udvar nem igen lehetett megelégedve. A szerző és a kiadó személyére nézve a hatóságok felvilágosítást nem tudtak adni. A legtöbb megye lakonicze kijelentette, hogy az inkriminált két röpiratnak még csak hirét sem hallotta. Némelyik megye talán nem is igen járt utána a dolognak. Somogymegye nem tar-

tekintetes nemes rendekhez 1790-dik esztendőben tartattatott beszéd. Most deák-nyelvből magyarra fordíttatott. 1791. 8-r., 184 lap.

* Fraknói Vilmos: Martinovics és társainak összeesküvése. Budapest, 1880. 153. l.

tozik ez utóbbiak közé, a mennyiben nagyon is komolyan vette a helytartó-tanács rendeletét, utasitván szolgabiráit, hogy szigorúan ügyeljenek a vásárokra érkező könyvkötőkre, kiktől a közönség, olvasmányait szokta beszerezni, nehogy becsempészszék ama röpiratokat a megye területére. Hogy Somogymegyében nem adhatták ki a kérdéses iratokat, az iránt a megye, jelentésében megnyugtatja a kormányt, mert Somogymegye területén sem nyomda, sem könyvárus, de még csak könyvkötő sem találtatik.

Mindössze öt hatóság nyomozása vezetett némi eredményre. Pozsony város tanácsának jelentése szerint, ottani könyvárusok az «Oratio»-nak néhány Bécsből kapott példányát tényleg elárusitották. Baranyamegye jelenti, hogy Baján egy budai lakos 20 magyar példányt ingyen osztott szét. Pest város tanácsa Pauer és Kilián könyvárusoknál a magyar kiadás 59 példányát lefoglalta. Kilián azt az egyént is megnevezte, a kitől a példányokat átvette, de a helytartó-tanács olyan nevű embernek sehol nyomára nem akadt. Kilián a röpiratból 25 példányt Pécsre is küldött elárusitás végett; de Pécsett mindössze 4 példány kelt el, a többit a városi tanács elkobozta.

A szerző kilétére nézve csupán a komáromi tanodai igazgató szolgált útbaigazitással, kinek Csicsmán nyugalmazott hadnagy azt vallotta, hogy a magyar kiadásnak nála megtalált s lefoglalt példányait Laczkovics Jánostól, egykori tiszttársától kapta elárusitás végett.

A helytartó-tanács ennek a vallomásnak az alapján, Laczkovics kihallgattatását rendelte el.

Laczkovics Pestmegyéhez irásban terjesztette be vallomását, melyet Fraknói a következőkben reprodukál. Mikor az elmúlt esztendő vége felé Bécsben mulatott, itt hallott beszélni a kérdéses röpirat és forditása felől. Miután pedig

Pestre visszatért, egy este lakásának ajtaja előtt csomagot talált, mely nevére volt czímezve és a magyar fordítás több példányát tartalmazta. Azonnal elolvasta, és mivel abban mitsem talált, a mi a királyra, a vallásra és közjóra nézve sérelmes: feljogosítva hitte magát arra, hogy másokkal is közölje annyival inkább, mert némely részeiben teljesen megegyez a helytartó-tanács pártfogása alatt közrebocsájtott bizonyos tanulmányügyi röpirattal. Csicsmán hadnagygyal is közölte, mert ugy vélekedett, hogy a magyar fordítás ama helye, mely a magyar ezredek ügyeről szól, őt is érdekelni fogja.

Majd kijelenti, hogy ő ezt a könyvet nem tartja lázítónak. «Én — ugymond — másoknál jobban gyűlölöm a lázadásokat és a forradalmakat, melyeket a jó uralkodók ellen, a milyen II. József is volt, támasztani szoktak. Szeretem ugy az erényt és igazságot, mint a hazai törvényeket is, melyek az emberiség jogaival megegyeznek. És Józsefet, Lipóttal együtt, mindig imádni fogom.» Végül kéri, hogy ily zaklatásoktól kiméljék meg, feladásokat ne vegyenek tekintetbe, ha pedig vétkesnek tartják, törvényes uton lépjenek fel ellene.

A helytartó-tanács, ugy látszik, nem helyeselte a bécsi kabinet eljárását; mert különben nem találta volna kielégitőnek és megnyugtatónak Laczkovics ama vallomását, melyben az udvar által veszedelmesnek és lázítónak deklarált röpiratot, «a király, a vallás és közjó» szempontjából kifogástalannak jelentette ki, s nem ajánlotta volna a királynak, hogy mivel a magyar példányok elkobzása által a könyv további elterjedésének elejét vették és mivel a könyvnek ugy leforditása, mint a magyar példányoknak Komáromban küldése az előtt történt, mielőtt a tilalom kiadatott volna: az inquiziczíót hagyja abba.

A kabinet nem is fogadta el a helytartó-tanács javaslatát; hanem utasította azt, hogy Csicsmánt és Laczkovicsot ujból hallgassa ki, vagy más szóval: zaklassa őket még tovább. De Csicsmán és Laczkovics ragaszkodtak előbbi vallomásukhoz.

Az 1792. márcz. 11-kén megindított hajszát csak 1794. febr. 13-kán fejezték be, a következő királyi rezolaczióval: «Bár alapos gyanú forog fenn az iránt, hogy a munkának Laczkovics a szerzője vagy fordítója, és bár ő már az által, hogy első nyilatkozatában e munkát magasztalta, büntetésre méltó cselekedetet követett el: a király ez alkalommal még nem kíván ellene keresetet indítani, azonban meghagyja Pestmegye főispáni helytartójának, hogy ezentúl magaviseletét kisérje figyelemmel, mert ha jövőre bármely vétséget követne el, az előbbit is be fogják neki számitani».

Laczkovics, illetőleg Martinovics ennyi viszontagságon keresztül ment művéről Fraknói azt írja, hogy az a demokratikus irányú publiczisták által közrebocsátott politikai röpiratok közt az egyetlen, mely *magyar nyelven* jelent meg;* Pulszky tanulmányában pedig azt olvassuk, hogy Laczkovics az egyetlen, ki a forradalom eszméit *magyar nyelven* hirdeti.** Mind a ketten tévednek. Nagyváti, mint fennebb láttuk, szintén demokrata volt s ha a demokratikus és forradalmi eszméket identifikáljuk, ő is magyar nyelven hirdette a forradalmi eszméket.

A költői kedélyű Nagyváti azonban inkább a szívhez, mint az észhez szól irataiban; Martinovics és Laczkovics ellenben, mint iskolázott politikusok, az érzelmeket sem hagy-

* Fraknói: Martinovics és társainak összeesküvése. 97. l.

** Pulszky Ferencz: Martinovics és társai. *Olcsó Könyvtár.* 135. sz. 41. l.

ták ugyan számításon kívül, sőt nagyon is értettek hozzá, hogy a közérzületet föllázítsák az előjogozott társadalmi osztályok ellen; de politikai rendszeröket észjogi alapon igyekeztek igazolni.

Martinovics bizonyos módosítással ROUSSEAU szerződési elméletét fogadja el, hogy az államélet demokratikus irányban való átalakításának jogszerűségét és lehetőségét bebizonyítsa. Külömbséget tesz a változhatatlan természeti törvények és az államformára vonatkozó törvények közt. Az ős-szerződés, melyben az emberek állammá egyesülnek s engedelmességre kötelezik magukat az államhatalom irányában olyan törvény, a mit szentül és örökre meg kell tartani; az államforma ellenben az emberiség szükségleteihez képest megváltoztatható.

Az olyan államformát, mely a szabadsággal és egyenlőséggel ellenkezik, Martinovics szerint már csak azért is el kell törülni, mert az ős-szerződés értelmében a polgárok mindannyian szabadoknak születnek s egyik polgár ép annyi joggal bír, mint a másik. Minthogy pedig Magyarország arisztokratikus államszervezete ellenkezik az ős-szerződéssel: annak megváltoztatása és demokratikus szellemben való reorganizálása észjogilag teljesen indokolt.

De az arisztokráczia politikai befolyását meg kell törni szerinte azért is, mert privilégiumainak védsánczai közt egészen elkorcsosodott. A nemesség megköti úgy a király, mint a nemzet kezét; a törvényhozásból és a hivatalokból kizárja a polgárokat; de maga nem tesz semmit a közügyekért; a jobbágyokat nyomorgatja; a tudományt, ipart, kereskedelmet megveti; erkölcstelen életet él.

Majd formaliter lázítja a népet a nemesség ellen, midőn szemére veti a népnek, hogy retteg az őt nyomorgató mágnásoktól, holott azoknak a népben van a legfőbb ere-

jók. «Törd össze tehát már egyszer — így kiált fel, — annyi istentelenségnek s gonoszságnak lánczait, melyeknek súlyos csörgése alatt mind eddig nyögtél!»

Hogy Martinovicsnak a nemesség iránti gyülölete belső meggyőződésen alapult-e, ezt kérdésbe tehetnők ugyan, miután ő, a nagy demokrata, 1791. elején magát is fölvétette a magyar nemesek közé; de akár meggyőződésből eredt gyűlölete, akár nem: kiméletlenebbül, mint ő és Laczkovics, e korban senki sem támadta meg a nemességet.

A rendi államszervezet másik tenyezőjét: a papságot, Martinovics természetesen szintén meg akarja fosztani privilégiumaitól. A papságot s különösen a jezsuita-rendet teszi felelősse nemcsak az egyenlőtlenségért, hanem Magyarország anyagi es szellemi hátramaradásaert is. A papság hatalmát tehát meg kell semmisiteni, es e czelból nem tartja elegendőnek privilegiumainak elvetelét, hanem sürgeti egyszersmind a sækularizácziót is. A lefoglalt papi javadalmakból a különböző felekezetek papjait dotálnák, hogy tisztességesen megélhessenek s ne legyenek kenytelenek alamizsnából tengetni életöket, azután katonai (!) nyugdijalapot szerveznének és vegül jutalmakban részesitenék azokat, kik a tudományokban vagy a kereskedes, gyáripar, kezműipar és földmivelés terén kitüntették magukat.

Ha Martinovics elmelete szerint a fennálló államszervezetet tabula rasa-nak lehet tekinteni a nélkül, hogy magát az államot veszélynek tennők ki; ha csupán az egyesülesi es engedelmességi ős-szerződést (pactum unionis et subjectionis) kell az állam fennmaradása érdekében megtartani: akkor természetesen a pozitiv közjogi törvények legnagyobb része értéktelen lommá válik, a mit akkor lökhet félre a nép, a mikor neki tetszik.

S valóban Martinovics nem is becsülte semmire a ma-

gyar közjogot. II. József uralkodása ellen neki közjogi szempontból sincs semmi kifogása, söt kinyilatkoztatja, hogy «a II. József alatt behozott polgári társaság *igazgatásának módja* (regiminis forma) jobb volt s a hazának boldogitására alkalmatosabb, mintsem a gyalulatlan, durczás, egész nemzetnek kárára czelzó arisztokrácziának az ö fundamentomi». A koronát csecsebecsének, a koronázást leha szertartásnak tekinti s gúnyt űz a nemességből, mely a korona hazaszállitását oly lelkesedéssel fogadta. «Most ujolag ismet — irja erre vonatkozólag — oly nagy vágyásunkat mutattuk a koronának Budára hozatandó alkalmatosságával a ceremóniáknak fenntartásához, hogy azt mind hazánknak okosabb fiai, mind pedig világosodottabb idegen nemzetek kinevették, midőn azt hallották, hogy azon lelketlen, érzékenység s elme nélkül való koronát fanyarodással és jezsuitáskodó deákságnak meghintett virágjaival deák nyelven megszólitottuk, hogy ezen fényes koronának védelmezésere czifra katonaságot nagy drága költségekkel felállitottunk s ez által nemességünknek nagyobb reszét szegénységre juttattuk».

Martinovicscsal jóformán mindenben egyetért forditója, Laczkovics. De azert az utóbbi, forditásában nem ragaszkodik szolgailag az eredeti munka szövegehez; hanem — a mint Fraknói peldákkal is megmutatja — az eredetit több helyen módositja, bővíti s jegyzetei által mintegy kipótolja annak hiányait.

Martinovicsnak főképen ama tételeit változtatja meg, melyek a monarchikus államforma jogszerűségére vonatkoznak, miután azokat, ugy látszik, nem tartja eléggé világosaknak.

Martinovics a monarchiának nem volt ellensege. Elismeri, hogy «regibus corona competit, primus honor et majestas, quia legum fundamentalium a societate latarum exe-

cutionem exactam promovere tenentur, quod onus sane maximum summam ingenii sagacitatem, exactam prudentiam, cor imperterritum, et indefessum poscit laborem». (10. lap.) A királynak tehát megadja a legfőbb tiszteletet és méltóságot; de a hatalomban részeltetni kivánja a népet is, mert irtózik úgy egyesek, mint többeknek zsarnokságától. A zsarnokoskodó monarchát és arisztokrácziát egy kategóriába helyezi. Nem különbözteti azonban meg elég határozottan a despocziát a monarchiától s ezért könnyen félreérthetik őt.

Laczkovics, Martinovics művének utóbb említett hiányán könnyedén segithetett volna oly formán, hogy valahányszor az Oratioban szó van általában a monarchiáról, megjegyzi vala, hogy monarchia alatt abszolut királyság értendő. Ő azonban e helyett fenekestől felforgatja az Oratio minden pontját, a mi a királyságra vonatkozik, hogy tüntessen monarchikus érzelmeivel s hogy kizárólag az arisztokrácziára hárítsa a felelősséget az emberiség elnyomatásaért.

Martinovics például csudálkozását fejezi ki, hogy az emberiség tűri a tyrannusok féktelenkedéseit s biztatja a polgárokat, hogy törjék össze bilincseiket s vessék meg alapját az új állami rendnek. Laczkovics, nehogy a tyrannusok alatt valaki a királyokat értse, az említett lokust ekkent módositja: «szabadítsd meg a legjobb királyoknak kezeit a *mágnások és nemeseknek* bilincselő lánczaitól a végre, hogy a királyok az ujolag felépitendő polgári társaságnak fundamentomául a jó erkölcsöt s igazságot tehessék».

Egy más helyen Martinovics ezeket írja: «Mikor a fejedelem a törvényhozó és a törvények végrehajtója egy személyben, hacsak véletlenül kegyessége vagy szerencsés véralkata vissza nem tartja, az államot bármikor feláldozhatja ambicziójának, uralomvágyának és zsarnoki dühének».

Ennek az igazságnak a helyébe Laczkovics a következő semmitmondó frázist szúrja be: «Az egynél levő hatalomban (monarchia) a királynak tökéletessége, bölcsen itélő, előrelátó hathatós elméje s buzgósága (pietas) valamennyi polgárokat szerencséssé teszi».

Ismét egy más helyen az Oratioban ez áll: «Ha valamely nemzet, nem ismervén természetes jogait, az alaptörvények alkotásának jogát *akár egy fejedelemre, akár a főrendekre* ruházza: helytelenül jár el. Ily társadalomban *a fejedelem vagy a főrendek* az uralomvágy által elragadtatva, sokat fognak a maguk, keveset a közjó érdekében cselekedni». Laczkovics ezt a tételt is módosítja következőleg: «Az olyan nemzet, mely az ország *főrendeit és nemeseit* a törvényhozásnak hatalmához kapcsolja, örökös és mindenféle gonoszságoknak habjai közé veti magát, és az arisztokráti dühösködő hatalomnak áldozatjává lészen. Az ilyen társaságban a mágnások uralkodni való vágyódástól eltántorodván, a királynak az üdvösséges törvények hozásában való legjobb szándékát szüntelen ellenezni fogják és legtöbbet az arisztokrácziának, nem pedig a közönséges jónak előmozditására fognak forditani s háritani».

A két iró alapelvei közt azonban, mint emlitők, alig van külömbség. Inkább modoruknál fogva különböznek egymástól. Martinovics finomabb, kifejezéseiben válogatósabb, Laczkovics durvább s szókimondóbb.

A magyar nemest például Laczkovics oly durván jellemzi, hogy Martinovics nemese az övéhez képest valóságos szeretetreméltó ember.

«Imhol egy nemes ember — irja Laczkovics, — ki a mindenhatónak szintoly alkotmánya, mint a nemtelen; a ki ezen utolsótúl a természetnek és a polgári társaságnak egyeztető kötéseibűl eredett törvények ellen nem egyébben

külömböz, hanem hogy *pergaménáján* lévő nemességinek megbizonyitására czimerül egy bivaly, ökörszarv, medve, szarvas, vadkan, vagy övedzésig lemezitelenedett asszony vagyon papirosára festve, a nemtelen embernek pedig pecsétnyomójára eke, borona, vasmacska vagy más egyéb mesterségűzést jelentő czím vagyon metszve; ki a leges sodalitatis Marianae, florilegium Forgátsianum, officium Rákótzianumnak nyelve alatt való peregtetésivel a vért szomjúhozó ördögtűl szült bűbájosságot magában, másban is bégyökerezteti, hogy a józan eszivel annál kevesebbé élhessen; ki a ködöt párolgó Verbőczyt, pipafüstje között szomorun olvassa; Bercsényi, Rákóczi, Bezerédi nótáit füleket boszantó tárogató sipon, majd zöld, majd pedig a csikós, gulyásokhoz hasonló fekete ümeg és gatyában, üstökben gombozott vagy szerte-széjjel kóczosodott hajakkal, kucsmába boritott fővel, hogy az esztelensége gyapjas borítékja alul ki ne gőzölögjön és az arisztokráti gőz benne annál jobban megsüljön, fújja-danólja; ki a kancsók között hangos torokkal a legjobb, bölcsebb fejedelmeket szidalmazza; privilégiumait, nemességit hányja-veti: mint megörült, dühödött ember széles kardját forgatja: mint Donquichotte a szélmalmokkal viaskodik: arany hegyeket igér s kijózanodása után pedig tökmaggal fizet s gyakorta egynémelyik egy bolha szökéstűl vagy csajhos, sallangos subájábúl gallératlan ingibe mászott tetű-marástúl, a kuczkóba takarodik: kit a természet szintúgy a dologra, munkához, ekéhez, kapa, kaptafához alkota; ki a közönséges jónak előmozditására vagy ország terhinek hordozására semmit sem cselekszik, a miglen a nemtelen, de hasznos ember, szántóföldeit dolgozza, rétjeit kaszálja, kertjeit míveli, kereskedést folytatja, mesterségűzést gyakorolja, fabrikákat, manufakturákat maga virágozásában közönséges hasz-

nunkra fenntartja, — ezen — ugy mondom — nemtelen, de hasznos emberek, a haszontalan nemes ember ellen vagy mellette letett esküvése semmit sem ér s meg nem engedtetődik.»

A mily mértékben túloz Laczkovics, midőn a nemességet aposztrofálja, ép oly túlzó II. József magasztalásában. Egekig emeli Józsefet, hogy megtörte az arisztokráczia és a papság hatalmát. «Csak a dicsőült nagynevezetű második József császár volt az, — írja erre vonatkozólag, — ki az arisztokráti hydrának fejét Herkulesnek erejével megtapodta, a mely ugyan a mérgit még azután is köpködte, de haszontalan vesztegette s vele magát csak annál jobban meggebbesztette: . . . . ő volt az, a ki megalázván a klérust és mágnásokat, az egész polgári társaságot az ő emberiségének jussaiba s természetnek törvényeibe visszahelyheztette.»

A magyar közjogot pedig Laczkovics nemcsak hogy semmibe se veszi, nemcsak hogy istentelen törvényeknek deklarálja az előjogokat biztositó közjogi törvényeket; de a királyra nézve, ama törvények megtartására letett esküjét sem tartja kötelezőnek. «Ne gondoljátok azt, — úgymond — hogy a mostani bölcsen uralkodó fejedelmünk ezen törvényeknek letett esküvéssel való megerősitésére, — melyekre ti papok, mágnások és nemesek őtet az egész közönséges jónak hátráltatásával a mostani veszedelmes környülállásokban, minden isteni, emberi, természet törvényei ellen kényszerítettétek, — megtartására köteles legyen. Nem, az ilyen gonosz, alacsony gondolat az atyáskodó fejedelmit igaz szivből szerető községnek eszébe soha nem juthatott, sőt arra kényszerítheti a fejedelmet, mivel ez nem egyedül a papok, mágnások és nemesek boldogulásának, hanem az egész községnek, polgári társaság és a közönséges jónak előmozditására köteles, hogy ezen *úgyis erővel kipréselt*

esküvésit mentül előbb felbontsa s atyáskodó rendeléseit mindnyájunknak boldogabbítására fordítsa, mely idvességes szándéki mellett örökös hálákat és védelmezést utolsó csepp vérig kivánunk nékie adni.»

Martinovics «Oratio ad proceres»-ét mintegy kiegészítik, «*Oratio pro Leopoldo*» * és «*Status regni Hungariae*» czímű, 1792-ben megjelent iratai.

Különösen az előbbi igen nagy feltünést keltett. «Ezen kis könyvecskének — irja a *Magyar Kurir* — oly nagy kelete van most Bécsben, hogy kijövetele után háromszor 24 órák alatt 5000 egynehány nyomtatványai keltenek el. A könyv minden hizelkedés nélkül, nyersen beszél; mindenek okos ember munkájának tartják.»

Különben az «Oratio ad proceres» után kevés újat találunk akár az egyikben, akár a másikban, úgy hogy az utóbbi két értekezés nem egyéb, mint az «Oratio ad proceres» parafrázisa.

Az «Oratio pro Leopoldo» szintén Rousseau elméletéből indul ki, mely szerint az emberek szerződésileg állammá alakultak, hogy egyrészről rend, másrészről minden ember számára szabadság biztosíttassék. Minthogy tehát — így okoskodik Martinovics — az állam szerződésen alapul: az egyes generácziókra nézve a megelőző nemzedék törvényei csak annyiban kötelezők, a mennyiben az ős-szerződéssel nem ellenkeznek; a következő generáczió csak az olyan törvényt fogadhatja el, mely az ős-szerződés kifolyása. A miből ismét az következik, hogy ha azt akarjuk, hogy törvényeinket az utódok akczeptálják, a törvények hozatalában

* Oratio pro Leopoldo II. rom. imp. aug. Hungariæ, Bohemiæ etc. rege ab hungaris proceribus et nobilibus accusato anno 1792. elucubrata. Germania, 1792. 8-r., II + 99 lap.

az emberi jogokat s ne egyesek érdekeit tartsuk szem előtt. Úgyde az ős-szerződés által a társaság minden tagja szabadnak deklaráltatván, a későbbi időben létrehozott kiváltságok pedig az ős-szerződés által biztositott közszabadság fogalmával ellenkezvén: a kiváltságok, minden aggodalom nélkül, az ős-szerződés minden sérelme nélkül, nemcsak hogy megszüntethetők, de söt annak szellemében okvetlenül megszüntetendők lesznek.

Közbevetőleg megjegyezzük, hogy Martinovics ellenmondásba keveredik önmagával, midőn egyrészről hangsulyozza, hogy az utódokat az elődök törvényei nem kötelezik, másrészről szemére veti nemzetének, hogy a *Mátyás* és *Frigyes* közt 1464-ben kötött szerződést nem respektálta s Mátyás halála után nem emelte trónra az osztrák házat. Hiszen azt a Frigyes és Mátyás közt kötött szerződést csak nem tekinthették ős-szerződésnek, melyet tetszés szerint föl ne bonthattak volna!

A közszabadságot biztositó ős-szerződés elméletére csak azért volt szüksége Martinovicsnak, hogy arra támaszkodva a privilégiumokat és kiváltságos osztályokat támadhassa meg.

Ebben a művében is élénk szinekkel festi le a főpapság kiváltságainak vészes következményeit úgy az emberiségre, mint magára a klérusra nézve. A papság romlottságát, *VI. Sándor* pápa és a *Borgiak* förtelmességeit, a jezsuiták iszonyú tetteit, mind mind a kiváltságoknak tulajdonitja.

A főpapság ellen a szó szoros értelmében lázitja tehát a nemzetet, de lázitja még az alpapságot is. Te szegény parochus — így kiált fel, — ki a lelkeknek gondját viseled, nyisd ki már egyszer szemedet s lásd be, hogy midőn éjjel-nappal a betegek körül forgolódol, szent beszédeiden töröd a fejed és erkölcsi intéseiddel a népet oktatni kívá-

nod: többet teszesz, mint azok a hiu prælátusok, kik palotáikban henyélnek, puha, gaz életet folytatnak s az egyház javaiban duskálódnak. Fölemelt fővel fordulj ennélfogva bölcs királyodhoz és Magyarország rendeihez s kérd meg őket, hogy a püspökök és kanonokok jövedelmeit szállitsák le s adjanak becsületes fizetést azoknak, a kik valójában forgolódnak a lelkipásztorkodásban: kérd meg továbbá őket, hogy a parochusok előléptetése ne a püspökökre, hanem a legbölcsebb királyra bizassék, mert csak így szabadulhat meg a szegény gregárius papság a püspökök theokratikus igájától, csak így terjedhetnek el a nép között a jezuisztikus elvek helyett a keresztyénség igaz tanai. Nyissátok ki szemeiteket, — folytatja tovább, — ti nyomorult szerzetesek is; ne higyjetek többé a püspököknek s a ravasz prælátusoknak, midőn kolostoraitok helyreállitását igérik: mert hiszen ők ezzel is csak a saját ambicziójukat kivánják kielégiteni, s a maguk állását akarják megerősiteni.

Majd a nemesség aposztrofálására tér át. Mindenekelőtt figyelmezteti olvasóit, hogy a nemesi kiváltságok Verbőczi Tripartitumán alapulnak. Verbőczi ugyanis egy helyütt (II. R. 3. czím) azt írja, hogy megkérdezendő a nép, vajjon az életbeléptetendő törvények tetszenek-e neki vagy sem, s csak ha igennel felel, akkor lehet az illető végzéseket törvényeknek tekinteni; azután idéz Verbőcziből egy másik helyet (II. R. 4. czím), a hol az áll, hogy a nép neve és nevezete alatt csupán a főpap, zászlós és más országnagy urakat s minden nemest, de nem a nemteleneket kell érteni. Ezeket előrebocsájtván, részletesen kimutatja, mily hátrányos volt a nemesség kiváltságos állása az ország fejlődésére. Különösen kikel a nemesi privilégiumokból folyó inzurrekczionális rendszer ellen, melyet a jelen korban fenntartani már csak azért is képtelenség, mivel XIV.

Lajos kezdeményezésére általában minden művelt nemzet, tanult, begyakorlott, állandó katonaságra bizza immár a honvédelmet, úgy hogy az inzurrekezió ezentul legföllebb Új-Hollandiában a patagonoknál vagy Otahaiti vadai közt elégítheti ki az igényeket.

A «*Status regni Hungariae*» czimű iratának[1] tárgyát szintén a magyar alkotmány kiváltságos jellegének birálata képezi. Elkeseredéssel konstatálja ebben is, hogy Magyarországon a társasági szerződés két alapelve: a polgárok egyenlősége és szabadsága teljesen mellőzve van. Ennek tulajdonitja aztán a gyakori lázadásokat, melyeknek eredménye mindenkor a privilegiumok kiterjesztése volt a nyomorult nép rovására.

Legérdekesebb fejezete művének az, melyben a *lázadás (rebellio)* és a *forradalom (revolutio)* közti különbséget fejti ki.

A rebellió czélja, szerinte, a czivitás szent törvényeinek felforgatása: a revolueczióé ellenben a törvények sebeinek, tehát első sorban a kiváltságoknak és szabadalmaknak megszüntetése. A rebellió tehát méreg, a revolueczió ellenben a leghathatósabb orvosság a társadalom betegségei ellen. Magyarországon három revolueczió volt. Mind a három a rebelliók által előidezett nyavalyák orvoslását kisérlé meg. Az első volt a *Corvin Mátyásé*, a második az, mely a koronának az osztrák házra ruházásával végződött, a harmadik a halhatatlan *II. Józsefé*. Egy király sem szerette annyira a magyar nemzetet, mint II. József, mert egy sem tett annyit a theokráczia és arisztokráczia pestisének kiirtására, mint ő. Senki sem volt oly őszinte a nemzet elnyomói iránt, mint ő, midőn a kiváltságokra és szaba-

[1] Status regni Hungariae, anno 1792. H. n. 8-r., 32 lap.

dalmakra esküt tenni nem akart, mert azokat a társadalom jólétével ellenkezőknek találta. Úgy tett, mint a jó orvos, ki midőn a lázat a beteg testből kiirtani törekszik, ez utóbbit nem dédelgeti.

Hogy a demokráczia ügyének Martinovics és Laczkovics hasznos szolgálatot tettek volna azzal, hogy a király részére állván, a nemességen s a papságon egy szikrányi becsületet sem hagytak, — ezt józan ember nem állithatja. Mennyivel más, mennyivel bölcsebb és nemesebb volt Nagyváti iránya! A demokratikus szellemben irt röpiratok közt a Nagyvátié, irányára nézve bizonyára a legkülömb, mint olvasmány a legkellemesebb, s belső értékére nézve is vetekszik Martinovics és Laczkovics műveivel, az egyenlőség kérdését fejtegető többi röpiratok pedig belső értéköket illetőleg még csak nyomába sem léphetnek.

Ez utóbbiak nagyobbára czélzatos alkalmi iratok, melyek hasonlóképen a feudalizmust és a nemesi kiváltságokat ostromolják ugyan, de bizonyos egyoldalúsággal, nem véve egyebet számba, mint a polgári osztály érdekeit s nem is gondolva az egyenlőség következetes, minden téren való alkalmazására: Nagyváti említett röpirata ellenben, tétovázás nélkül, teljes tárgyilagossággal vonja le az egyenlőség minden konzekvencziáját s ily módon a nemzet boldogítására szolgáló, részleteiben összhangzó politikai és társadalmi rendszer képét tárja elénk.

A demokrata iratok megjelenésére leginkább a rendek által javaslatba hozott új inaugurale diploma szolgáltatott alkalmat, melynek mindjárt első pontjában az foglaltatik, hogy minden egyházi és világi hivatal nemes honfiúval töltessék be s a mennyiben ezen hivatalokban jelenleg külföldiek vagy nem nemes születésű belföldiek lenné-

nek, ezek még a jelen országgyülés folyamán mozdittassanak el.

Az emlitett javaslat méltán megdöbbenthette a polgárságot s nem csuda, ha az, mitsem törődve az alkotmánynyal, mely a törvényes intézményeknek a király által való egyoldalu megváltoztatását nem tűri meg, és felindulva a rajta elkövetni szándékolt méltatlanságon, egyenesen a király védszárnyai alá menekült s ahoz folyamodott olyan közjogi kedvezményért, melyet a király, alkotmányunk szerint, a törvényhozó testület beleegyezése nélkül nem adhatott meg.

A polgárság, a királyhoz benyujtott rövid kérvényében,* — mely valószinűleg köröztetett a városok közt hozzájárulás végett, — erélyes hangon, de azért kellő önmérséklessel esedezik sérelmei orvoslásáért. Konstatálja, hogy míg a nemesség, a papság és a protestánsok folytonosan sürgetik régi jogaik helyreállitását az országgyűlésen: a polgárság jogai mellett nincs, a ki szót emeljen, sőt a polgárság követei még annyit sem tesznek meg, hogy tiltakoznának az olyanféle inditványok ellen, melyek a polgári elem jogaival ellenkeznek, a milyen pl. az az inditvány, hogy a polgári és a katonai hivatalokból minden nemnemes kizárandó.

A polgárság követeinek indifferentizmusát a kérvényezők annak tulajdonitják, hogy a városi magisztrátusokat nagyobbára nemesekkel és nem polgárokkal töltik be, a magisztrátusok pedig gondoskodnak arról, hogy szintén nemes születésű egyének küldessenek fel az országgyűlésre

* Bittschrift an Seine kais. königl. Majestät Leopold den Zweyten. Welche der Bürgerstand des Königreichs Ungarn eingereicht hat. 1790. 8-r., 11 lap.

a sz. kir. városok követeiül. Ezek aztán nem mint a polgári elem képviselői, hanem mint a nemesség tagjai és mint a magisztrátusok követei szerepelnek fent, s nemcsak hogy érdekökben nem áll nekik a polgári rend ügyeit előbbre vinni, hanem ellenkezőleg, mint nemesek, csak nyernek az által, ha a polgárság jogait és szabadalmait megnyirbálni segítik.

Arra kérik tehát ő felségét, hogy törvényes hatalmából kifolyólag rendelje el(!), hogy nemcsak a szab. királyi-, hanem a *többi városok is, az összes polgárság által választott* két-két követet küldjenek az országgyűlésre, kik a polgárság útasításai szerint valóban képviselnék a polgári rend érdekeit.

Belnay György Alajos, pozsonyi tanár,[1] «*Reflexiones cunctorum Hungariæ civium non nobilium*» czimű röpiratban,[2] — mely német fordításban is megjelent a fordító néhány talpraesett megjegyzésével,[3] s melyet némelyek Szeitz Leó-nak tulajdonították, jóllehet Szeitz egész életében a

[1] Dr. Ortvay Tivadar: Száz év egy hazai főiskola életéből. 1884. 154. l.

[2] Reflexiones cunctorum Hungariæ civium non nobilium adversus illud diplomatis punctum quo nativi etiam patriæ filii, non nobiles, ab omnibus publicis officiis excludendi decernuntur. Directæ ad excelsos regni Hungariæ proceres inclytos item status et ordines. 1790. 8-r., 15 lap.

[3] Betrachtungen aller hungarischen nicht adelichen Staatsbürger, über denjenigen Abschnitt des Diploms, nach welchem auch eingebohrne Vaterlandssöhne, wenn sie nicht Edelleute sind, von allen öffentlichen Staatsämtern ausgeschlossen werden sollen. Dem hohen Adel des Königreiches wie auch den löblichen Ständen ans Herz gelegt. Aus dem Lateinischen übersetzt von einem Freunde der hungarischen Bürgerjugend. 1790. 8-r., 20 lap. — Hogy ez irat szerzője Belnay, erre nézve ld. még Wurzbach: Biogr. Lexikon. I. 248.

nemesi előjogok egyik legmakacsabb védelmezője volt, úgy hogy méltán tiltakozhatott ama gyanúsitás ellen, kinyilatkoztatván, miszerint «azok (t. i. a Reflexiók) teljes természetével viszálkodnak»,* — objektive, észjogi alapon támadja meg a rendek javaslatának idézett pontját, meggyőzőleg, szenvedély nélkül fejtegetvén a polgári osztály jelentőségét. A franczia forradalmi tanok befolyása megérzik okoskodásán.

A természet, szerinte, egyenlő jogokkal ruházott fel mindenkit, ennélfogva kiváltságokat szabad államban megtűrni nem lehet. A hivatalviselés előjoga azonban nemcsak jogilag, de a józan ész szempontjából is képtelenség. Az államra nézve előnyösebb az, ha nem olyan emberek kormányozzák, kiknek nemességük öröklött pergamenen nyugszik, hanem olyanok, kiknek nemességük saját belső értekükön és önmaguk által szerzett érdemeiken alapul.

Francziaország példája mutatja, mily veszedelmes a nemességre nézve a polgárjogok félreismerése. A felhők, melyek a természet- és népjogokat beborították, immár eloszlottak. Semmiféle hatalom s még oly álnok politika sem meri többé a szabadság érzületét az emberekben elfojtani. Csakis bölcseség, igazságosság, nagylelkűség és mérséklet képes meg elhárítani a vihart, mely Európa egén az arisztokráczia felett összetornyosúl. El fog jönni az idő, — s talán már nincs is messze, — midőn a nemzet kifáradva az uralkodó osztály zaklatásaitól, kétségbe vonja a nemesi jogokat s fölveti a kérdést, vajjon efféle előjogozott osztályra van-e szüksége az államnak?

Erre a beszédre bizonyára SYÉYÉ abbé tanította a szerzőt, kiről minden egyoldalusága mellett is el kell ismer-

* Magyar és Erdély-országnak rövid ismérete. X. l.

nünk, hogy át levén hatva a polgári osztály jelentőségének tudatától, a meggyőződés embere volt.

Egészen más megítélés alá esnek: «*Noch etwas zum Nachdenken über Ungarn*» * és «egy pártatlan magyar nemes» tollából eredő «*Ein unpartheiisches aber lautes Wort über die Staatsverfassung des Königreichs Ungarn*» czímű röpiratok, mely utóbbi két kiadásban is megjelent, különböző czím alatt, de — egy mottó kivételével — ugyanazon tartalommal.**

Mindkettőnek, úgy látszik, egy czél lebeg szemei előtt: a nemesség iránt gyűlöletkeltés egyrészről, másrészről a hatalom érdekeinek előmozdítása. Ilyen czélzat mellett a nemesi előjogok megszüntetésére irányuló követelés még azoknál se kelthetett viszhangot, kik a polgárság érdekeit szívükön viselték, s a kik különben a névtelen szerzők álláspontját magában véve jogosultnak ismerték el.

Az előbb említett kis pamflet a nemesség közhivatalviselési privilegiumának tulajdonitja a nemesség hátramaradását. A nemesség és a papság a kormányzati hatalom gyakorlását legfőbbképen azért tartják fenn kizárólag magoknak, mert a nem-nemes, szerintök, teherhordó baromnak született és nem arra való, hogy a társadalom ügyeit intézze.

* Noch etwas zum Nachdenken über Ungarn. 1790. 8-r., 22 lap.

** Az egyik kiadás czíme ez: Ein unpartheiisches aber lautes Wort über die Staatsverfassung des Königreichs Ungarn vor der Krönung des Königs. Von einem unpartheiischen Edelmanne. 1790. 8-r., 28 lap. — A másiké: Ein unpartheiisches Wort! an die Bürger von Ungarn zur Beherzigung vor der Krönung ihres Königs. Von einem ungarischen Edelmann. Frankfurt und Leipzig, 1790. 8-r., 30 lap. — Az utóbbi kiadás egy, Herder irataiból vett mottóval van ellátva.

A szerző József érdemeit nem győzi eléggé magasztalni, ki a polgári osztályra nézve lehetővé tette, hogy tehetségeit a közügyek javára érvényesithesse. Az országgyűlésben bízott eddig a polgárság; de mennyire csalódott benne! Reméli azonban a szerző, hogy a rendek végre is eszökre térnek; mert lehetetlennek tartja, hogy nagy költséggel csak azért gyűltek volna össze több hónapra, hogy a magyarok politikai bűneinek már eddig is korpulens lajstromát újabbakkal terheljék meg.

A másik irat a hűbéri rendszer eltörlésével a közteherviselés életbeléptetését sürgeti. Szemrehányásokat tesz a nemzetnek, hogy Mária Terézia és József ebbeli törekvéseinek ellenszegült. A nemzet eme csökönössége okozta, hogy Magyarország szellemi és anyagi téren annyira hátramaradt. Óhajtja, hogy a nemesség mondjon le ama privilégiumairól, melyek a hűbéri rendszer kifolyásai, mondjon le, még mielőtt II. Lipót megkoronáztatná magát, hogy ne kelljen neki a koronázáskor az ország vesztét okozó eme kiváltságokra esküt tennie. Eredeti okoskodása a szerzőnek, hogy József is csak azért nem koronáztatta meg magát, mert nem akart a privilegiumokra megesküdni.

Míg a fennebb említett iratok a közteherviselés elvének kimondását s általában a kiváltságos osztályok hatalmának és politikai befolyásának ellensulyozását, főleg a polgári rend érdekei szempontjából tartották szükségesnek: a «*Klagen der Unterthanen*» czímű irat, * az osztrák tartományok és Magyarország képviselőihez, illetőleg irányadó

* Klagen der Unterthanen der O· * M. an die Repräsentanten des Volkes wegen Aufhebung des neuen Steuersistems und Wiedereinführung des alten. 1790. 8-r., 154 lap. M. tud. akad. könyvt. Paraszhyai Rácz K. coll.

politikusaihoz fordulva, első sorban a jobbágyság sorsán kíván könnyíteni a hűbéri terhek megszűntetése által.

Azt az adózási rendszert, melynek életbeléptetését Mária Terezia és II. József kisérlettek meg, óhajtaná szerző felelevenìteni. Sajnálkozását fejezi ki ama tény fölött, hogy Lipót félrevezettetve az arisztokráczia hazugságai által, letért az elődei által kijelölt utról s a feudalizmus roskadozó épületét ismét kitatarozta.

A terhek aránytalan megoszlása, szerinte, a közelégületlenség kútforrása. A trón legfőbb biztossága pedig a nép elégültségében rejlik. Francziaország példájára hivatkozva, kérve kéri tehát az uralkodót, hogy szűntesse meg a kiváltságokat, emelje ki a köznépet nyomorából s tegye lehetővé, hogy a nep, szorgalmának gyümölcsét maga élvezze.

Különösen kiemeli a függelékben a magyar jobbágy sanyarú helyzetét, kit két oldalról is szorongatnak, ki kénytelen nemcsak az állami terheket, de a földesur által reá rakott igát is viselni. Hallatlan botránynak tartja, hogy az elnyomott fizet elnyomójának s eszközt ad zsarnoka kezébe, hogy bilincseket kovácsolhasson számára. A botrány annál teljesebb, mert az arisztokráczia, mely hatalmát, tekintélyét a jobbágy præstáczióinak köszönheti, a leghaszontalanabb néposztály. A magyar arisztokráczia a felségjogok korlátozásával a királyt tehetetlenné teszi, maga meg nem tesz semmit a salus reipublicæ előmozditására; azután üldözi a németet, melynek pedig szabadságát köszönheti; barbár szokásaihoz csökönyösen ragaszkodik; a közhivatalokból mindenkit kitúr. Szövetségese a gonoszságokban a klérus, mely a köznepet midőn sanyargatja, azzal vígasztalja, hogy mennél nagyobb nyomorban van itt a földön, annál teljesebb, édesebb lesz rá nezve a túlvilág boldogsága. Sovány vigasztalás!

Az iment emlitett «*Unpartheiisches Wort*» nem maradt felelet nélkül. A magyar nemessel egy másik magyar nemes tüz össze «*Widerlegung des falsch genannten unpartheiischen Worts an die Bürger von Ungarn*»* czim alatt.

A «Widerlegung» szerzője (*G. T. B.*), ellenfelenek művét «gyalázatos, lázitó iratnak» nevezi. Ő maga közjogi tekintetben kifogástalan elveket nyilvánit. József reformjait, szerinte, vissza kellett utasitani a nemzetnek, mert az abszolut hatalom kifolyásai voltak. Ha ellenben II. Lipót megkoronáztatja magát s az alkotmánynak megfelelőleg a nemzettel egyetértve kormányoz: módjában lesz mindent megtenni, a mit az ország szabadsága és jóléte szempontjából szükségesnek tart.

Maga a szerző is belátja, hogy tenni kell valamit a hűberrendszer átalakitására. Itt azonban már igen határozatlan és gyanús az álláspontja. Nem mondja meg világosan, mik lennének ő szerinte az átalakuláshoz szükséges reformok; de azt elárulja, hogy a nemesi előjogok, különösen az adóprivilégium megszüntetésének még a gondolatától is irtózik, különben nem állitaná, hogy a nemesek adómentessége nem áll utjába a közszabadságnak, s hogy az egyenlőséget nem sérti az, hogy vannak több jogot és vannak kevesebb jogot élvező emberek. A mindennapi kenyér, az öltözet, a lakás s betegség esetén keresztyénies, testvéries segély, — ezek azon jótétemenyek, melyeket egyetlen ember sem nélkülözhet; a mi ezeken felül van, az már csak a különös szerencse adománya.

* Wiederlegung des falsch genannten unpartheiischen Worts an die Bürger von Ungarn zur Beherzigung vor der Krönung ihres Königs. Zugleich mit wichtigen anderweitigen Erinnerungen. Auch von einem ungarischen Edelmann. 1790. 8-r., IV + 120 lap.

Az adóprivilégium eltörlésére, szerinte, nincs szükség azért, mert az állam szükségletei fedezetéről emigy is gondoskodva van: például az udvar kiadásai a koronajavak, harminczadok stb. jövedelméből, a közoktatási szükségletek a fundácziók kamataiból, a policzia szükségletei helyi bevételekből, az igazságszolgáltatás költségei illetékekből stb. fedeztetnek. A hűbéri jogok *átalakításának* azonban (nem beszél soha *megszüntetésökről*) mégis meg kell történni, miután azok mai alakjukban nem egyeztethetők össze az állam érdekeivel. Úgyde a reformok keresztülvitelénél az igazság követelményeit szigoruan szem előtt kell tartani; mert kisebb baj a rozzant intézmények fenntartása, mint az igazság megsértésével való megváltoztatásuk.

Hogy ez nem olyan merev álláspont, mint például a Mária Terézia-korabeli rendeké a Kollár-féle javaslattal szemben, az bizonyos; de az is kétségtelen, hogy a «Widerlegung» szerzője sem tud megbarátkozni és megalkudni a kor szellemevel. A reformok jogosultságát elismeri, de csak a régi, elavult rendszer keretében. Midőn művét olvassuk, körülbelől olyan benyomást tesz az ránk, mint az országgyűlési reform-munkálatok egy darabja. Az a tartózkodás, az a habozás a régi és az uj között, jellemzi azt is, mint emezeket.

A jogegyenlőség követelményeit e korban már a politikai írók közül igen kevesen merték kereken visszautasitani. Még a kik különben a régi tradicziókon kegyelettel csüggöttek is, azoknak is be kellett látniok, hogy a nemesi kiváltságok lejárták magukat, mert a haladás utját állják; be kellett látniok, hogy előnyösebb ugy az országra, mint magára a nemességre nézve ama privilégiumokból szépszerivel engedni valamit, mint az ősi jogokhoz való merev

ragaszkodás által provokálni a különben is forrongásban levő elemeket.

A *«Zufällige Gedanken eines Ungarn»* czimű verses röpirat,* nyakas konzervativizmusával elszigetelten áll az irodalomban.

Az idézett röpirat szerzője, Wagner, a speczialis nemzeti jellem megóvása érdekében tiltakozik mindenféle reform ellen, mi az ősi jogok és alkotmány, az ősi szokások és erkölcsök megváltoztatására vagy kiforgatására irányul. Álláspontja azért tarthatatlan, mert kizárólagos s mert kizárólagosságánál fogva rendkivül egyoldalu. Azt tartja, hogy minden, a mi régi, jó, minden, a mi uj, rosz. Ilyetén meggyőződés mellett egyik-másik politikai kérdés megoldása sikerülhet ugyan; mert mindig voltak és lesznek bizonyos régibb intézmények, melyeknek konzerválása egy bizonyos időben helyes, sőt szükséges; de teljes lehetetlenség egy, minden részletében összhangzó politikai programmot állitani össze. A politikai intézmények természetéből következik, hogy egyik hamarább, a másik később járja le magát. Ezzel a ténynyel a józan konzervativizmusnak is számolnia kell s bármennyire ragaszkodik is a régihez, a régi intézményekből csak azokat tarthatja meg, melyek a változott viszonyok keretébe beillenek.

A «Zufällige Gedanken» szerzője abban hibázik, hogy az országgyűlésnek a törvényhozásban való részvételét és a koronázást egy kategóriába helyezi a nemesi előjogokkal,

* Zufällige Gedanken Eines Ungarn bei gegenwärtigen hohen Landtage, aus Herz und Feder eines Patrioten, an Unsere Nachbarn. Pest, 1790. Im Frag- und Kundschafsamte in Schustermajers Hause auf dem Servitenplaz und in allen Buchhandlungen Ungarns. 8-r., 32 lap.

nem gondolván meg, hogy azokra, mint a közszabadság biztosítékaira nélkülözhetetlenül szükség van, míg ezek épen a közszabadság érdekében megszüntetendők. A XVIII. század végén nagymérvű elfogultság kellett ahoz, hogy valaki azt, hogy a törvényhozó hatalmat a király és az országgyűlés együttesen gyakorolják s hogy a királynak törvényesen meg kell magát koronáztatnia, egyforma természetűnek találja azzal a kérdéssel, vajjon a nemesség kiváltságos állásában meghagyassék-e. A szerző elfogultságának kifolyásaként tekinthetők az afféle frázisok is, hogy a nemesség, öröklött jogaiból nem engedhet egy hajszálnyit sem, mert nem tűrheti el, hogy a hol ő vetett, ott más arasson: vagy hogy a kik a földet fegyverökkel hódították meg, azoknak utódait illeti a föld tulajdonjoga, ennélfogva a földesúr és jobbágy közti viszonyt bolygatni nem szabad.

A nemesi előjogok védelmében sokkal több ügyességet tanúsít Szeitz, az egri szervita, ki egy osztrák íróval tolmácsoltatja saját nézeteit a nemességre vonatkozólag. Ez már magában véve is szerencsés ötlet volt. A magyar nemesség védelmére kelt osztrák írónak senki sem vethetett szemére részrehajlást, s így az ő szavának bizonyára nagyobb nyomatéka volt, mint lett volna egy, ítéletében megvesztegetett magyar embernek.

1781-ben Weinbrenner József egy röpiratot adott ki a következő czím alatt: «*Patriotisch gemeinter Vorschlag, wie dem gehemmten Ausfuhr-Handel aus dem Hungarischen und Deutschen Provinzen des Hauses Oestreich aufgeholfen werden könnten?*» Ebből a röpiratból, — melyről a maga helyén már említést tettünk, — «*Kurze unpartheiische Vertheidigung der edlen Ungarn*» czím alatt*

* Kurze unpartheiische Vertheidigung der edlen Ungarn wi-

Szeitz közli azokat a helyeket, a hol az osztrák író saját honfitársainak a magyarokra szórt némely vádjait vissza-útasítja.*

Weinbrenner mindenekelőtt kijelentvén, hogy a magyaroknak több okuk volna a panaszra az osztrákok ellen, mint megfordítva, különösen arra a vádra reflektál, hogy a magyarok a külkereskedelemben azért nem játszhatnak szerepet, mert országútjaik építési költségeihez a vámmentesség privilégiumát élvező nemesség egy krajczárral sem járul s így jó országutjaik, melyek nélkül pedig élénkebb forgalom még csak nem is képzelhető, nincsenek.

Weinbrenner erre azt az észrevételt teszi, hogy nyissák csak meg Magyarország előtt a kivitelt s legyen csak alkalma a nemességnek meggyőződni az élénk kivitelből reá háramló előnyökről: önkényt fog gondoskodni a kivitelt előmozdító eszközökről a nélkül, hogy a nemességnek előjogairól le kellene mondani. Úgyde a szabad kivitelnek Ausztria az ellensége. E szerint nagy igazságtalanság Ausztria hibáját rákenni a magyar nemességre.

Bizonyára ügyes fogás volt az író részéről a nemesi kiváltságok közgazdasági hátrányait Ausztriának Magyarországra nézve mindenkor káros közgazdasági politikájával takargatni. De a figyelmes és tárgyilagosan ítélő olvasót ezzel a fogással nem lehetett félrevezetni s megingatni abbeli meggyőződésében, hogy ha Ausztria kereskedelmi politikája hátrányos volt Magyarország közgazdaságára, nem kevésbé hátrányos volt a nemesség kiváltságos állása is.

der ihre Beneider und Verläumder. Pest, bey Johann Lindauer. 1790. 8-r., 16 lap.

* Hogy e röpirat kiadója Szeitz volt, ezt maga elismeri: *Magyar és Erdély-országnak rövid ismérete.* X. és 77. lapokon.

Hogy Szeitzot mi indíthatta az osztrák író említett nyilatkozatának kiadására, erre megtaláljuk a feleletet a röpirat végén közlött protestácziójában, melyben tiltakozik ama lábra kapott gyanúsítás ellen, mintha a nemességet sértegető, fennebb említett «*Reflexiones cunctorum Hungariæ civium non nobilium*» czimű pamfletet ő írta volna. Az idegen író művéből tehát a nemességre vonatkozó részt azért tette közzé, hogy ama gyanút eloszlassa, jóllehet már «*Igaz magyar*»-jának tartalmából is meggyőződhetett a világ a felől, hogy a nemesi rendnek nagy tisztelője s annak előjogait épségben fenn kívánja tartani.

Szeitz és társai, midőn a nemesi szabadság védelmére tollat fogtak, bármennyire elszigetelve érezhették is magokat az irodalomban: az országgyűlésen és a megyékben a tulnyomó nagy többség helyeslésére és elismerésére bizton számíthattak. Az országgyűlésen az u. n. arisztokrata-párt játszotta a főszerepet. A megyék hasonlóképen kivétel nélkül mindannyian a nemesség malmára hajtották a vizet. A megyei nemesség mennél inkább fenyegettetett kiváltságos állásában, annál reakczionáriusabban viselte magát. Hontmegye nemessége például minden tartózkodás nélkül kinyilatkoztatta, hogy természetes ugyan, hogy a szabadságot, mely még az állatoknál is kedves, minden neposztály kívánja: de mivel a gondviselés, mely az emberi nem felett őrködik, úgy akarta, hogy némelyek királyokká, mások nemesekké, mások szolgákká szülessenek: a keresztényi szeretet sérelme nélkül fogunk jogainkkal élni mindaddig, míg ebben az országgyűlés nem tesz változtatást.*

E szerint a nemesi privilégiumok a lehető leghatályosabb oltalomban részesültek ugyan, a mennyiben az

* Horváth: Magyarorsz. történelme. VIII. 15.

országgyülés és a megyek vették azokat vedszárnyaik alá; de azért magában a nemesi rend körében is akadtak számosan, kik aggodalommal néztek a jövő elé. S aggodalmuk nem is volt alaptalan.

A közjogi kiváltságok, a mellett, hogy a kor egyenlősítési irányzata által fenyegettettek, magának a nemesi rendnek megrögzött hibái és fogyatkozásai következtében sem voltak hosszabb ideig fenntarthatók.

A nemesség egyoldalú neveltetése, idegenkedése a gyakorlati életpályák iránt, léha életmódja, csökönyös konzervativizmusa, melylyel minden ujitástól elzárkózott, — mindmegannyi forrása volt a rohamos elszegényedésnek. S abban az arányban, a mint anyagilag sülyedt, lassankint el kellett szükségszerűleg veszitenie erkölcsi függetlenségét, tekintélyet és a közügyekre való befolyását is. A ki tehát az uralkodó áramlattal, a kor szellemével daczolva, a nemesi privilegiumokat legalább még egyideig fenn kivánta tartani: annak az anyagi décadence feltartóztatására kellett törekednie.

Forgách Miklós gróf, a népszerű nyitrai főispán, a szög fejére üt, midőn Nyitramegyének 1791. máj. 14-kén tartott közgyülésén egy beszédében, mely latin és magyar nyelven nyomtatásban is megjelent,[1] az elszegényedett

[1] A latin kiadás czíme: Sermo quem excellentissimus ac illustrissimus dominus Nicolaus e Comitibus Forgacs de Ghymes sacræ cæsareæ, et regio apostolicæ majestatis actualis intimus status consiliarius, et camerarius, ac inclyti comitatus Nittriensis supremus comes, ad inclytos status, et ordines prælibati comitatus Nittriensis generaliter congregatos die 14. Maji 1791. intuitu provisionis nobilitari prærogativa gaudentium familiarum habuit Anno ut supra. 8-r., 19 lap. — A magyar kiadás czíme: Ajánló-beszéd mely méltoságos Ghymesi gróf Forgács Miklós úr, föl-

nemesek sorsának enyhítésére hívja fel a megye közönségét. Az emberszerető gróf első sorban kétségkívül a humanizmus szempontjából kívánt a szegényeken segiteni; de mint a nemesi szabadság lelkes bajnoka, egyes nemes családok nyomorának enyhítésével, egyuttal ama családok politikai befolyásának, régi fényének helyreállítását is kontemplálta.

A szegény nemesek segélyezésére vonatkozólag részletes javaslatot terjeszt elő, mely azonban gyakorlati szempontból alapos kifogás alá eshetik. Ajánlja nevezetesen egy megyei segély-alap szervezését, melyből gyámolittatnának az iskolába járó, vagy tanulmányaik gyarapítása czéljából külföldre menő szegény nemes ifjak, a nemesek özvegyei és árvái, az elemi csapás által sujtott nemesek, szóval a nemesi rend elhagyatott, szegénysorsu tagjai, es pedig gyámolittatnának abból a czélból, hogy *«mindenektől elhagyattatván, el ne nyomattassanak»*. Az alap a nemesek által evenként szabadon megajánlandó gabona-járulékkal dotáltatnék. Kezeléséről a vármegye gondoskodnék. A segélyösszegek megszavazása a megye közönségét illetné: nehogy azonban a segély kiosztásánál reszrehajlás követtessék el, a segélyért folyamodók nevei előzetesen a megyei gyűléssel nem közöltetnek, csak érdemeik soroltatnak fel, s a segély megszavazása után hozatnának köztudomásra azoknak nevei, kik érdemeseknek iteltettek a segélyezésre.

Forgách javaslata azon az alternativán sarkallik, hogy

séges romai császár és apostoli (királyunk) belső titkos-tanátsa, arany kultsossa, és tekéntetes Nittra vármegyének feő ispánya eő excellentiája által ugyan azon megye egybe gyülekezet rendeihez, most foló 1791. esztendőben pünkösd havának 14 napján a nemessi szabadsággal élő- s meg szorult rokonságok segedelmére fel állétandó rendelés eránt tartatot. Nagyszombatban, Jeleinek Wenczel betüivel. 8-r., 16 lap.

nyomor kell-e vagy alamizsna, s mert a nyomortól mindenáron meg akarta véreit szabaditani: másra nem gondolhatott, mint alamizsnára. Pedig a nyomor megszűntetésének meg más módja is van, mely a mellett, hogy biztosabb, a nemesi büszkeséggel is inkább összefér. Maga a nemesség segithetett volna magán az által, hogy fölkeresi azokat az életpályákat, melyeket az előtt részint előitéletből, részint renyheségből teljesen elhanyagolt.

Ha a nyitramegyei nemesség az önsegély elvét akarja követni s ha tudatával bir annak az igazságnak, hogy a munka tisztesség: bizonyára szégyelt volna alamizsnát fogadni el s Forgách javaslatát önérzettel utasitotta volna vissza, a mint visszautasitotta azt a Forgách beszédére irt «*Reflexiók*» széplelkü szerzője.*

Az ismeretlen szerző, ki bizonyára maga is a nemesi rendhez tartozott, finom gyakorlati érzékkel, erős logikával birálja meg Forgách álláspontját s jelöli ki azzal szemben a nemesség boldogulásának valódi praktikus föltételeit.

Forgách nemes intenczióiról, ismerve az ő emelkedett lelkületet, teljes elismeréssel nyilatkozik s nem kétkedik, hogy magának Forgáchnak tán sikerülne egyes elszegényedett nemes családokon segiteni: de az általa javasolt intézményt nem tartja elfogadhatónak, mivel meggyőződése szerint több kárral járna az, mint haszonnal. Az alamizsnaosztogatás, szerinte, henye életre szoktatná az embereket és tömérdek elszegényedett nemesben igényeket támasztana, a miket utoljára is lehetetlen volna kielégiteni, any-

* Reflexiones super sermone excellentissimi ac illustrissimi domini i. comitatus Nitriensis supremi comitis, quo inclytam universitatem, ad afflictarum nobilitari prærogativa gaudentium familiarum provisionem permovit Nitriæ die 14. Maji 1791. 8-r., 52 lap.

nyival kevésbé, mert a segélyért folyamodók nem mindig a legszegényebbek, hanem a legszemtelenebbek volnának.

A szerző fél attól is, hogy a segélyosztás körül részrehajlással járnának el a megyék. Ha biztosra lehetne venni, hogy az intézmény vezetői Forgách-téle emberek lesznek: akkor nem lehetne tartani semmiféle visszaéléstől; de mivel arról senki jót nem állhat: hol van a biztosíték arra nézve, hogy a fundáczió csakugyan a szegények segélyezésére és nem a fundácziót kezelők családjai javára fog fordittatni?

Föltéve azonban, hogy a Forgách által ajánlott intézménynek semmi hátránya sem lenne: igazán hasznossá csak akkor válhatnék az, ha minden megye részéről fölkaroltatnék. Úgyde a szerző ebben sem bízik.

Arra a rezultátumra jut tehát, hogy a nemességnek nem alamizsnára, hanem *szabadságra és agrár-törvényekre* van szüksége. Mert ő a szegénységet nem tartja valami nagy szerencsétlenségnek, hanem inkább *olyan iskolának, melyben a nemes ember katonáskodásra és mesterségek űzésére nyer ösztönt és buzdítást.*

Hogy Forgách tervével mi történt, nem tudjuk. Mindenesetre jellemző az a derek főúr egyéniségére s igen érdekes históriai szempontból. Forgách, rendkívüli népszerűségét, — mert nála népszerűbb magyar politikus a mult század utolsó tizedeiben alig volt, — nemcsak annak köszönhette, hogy a legválságosabb időben bátran fölemelte tiltakozó szavát a hatalom tulkapásai ellen, hanem annak is, hogy szívósan ragaszkodván ama felfogáshoz, mely szerint kizárólag a nemesség a membrum sacræ regni coronæ, a nemzeti aspirácziókat a kiváltságos nemesi rend érdekeivel azonositotta s midőn amazok megvalósitásáért küzdött, ezekről sem feledkezett meg.

Forgách népszerűségéről tanúskodik a többi közt az a

vers, mely német fordításban is megjelent s melyet «egy alázatos tisztelője» írt, hazafiúi érdemeinek magasztalására.* Míg mások — írja a poéta — titokban siratták elnyomott hazájukat: ő bátran síkra szállt hazája védelmére. Szórul szóra igazat mond a verselő, midőn áradozó szavakban elismeri, hogy Forgách, jólétet, hivatalát, sőt életét is koczkáztatta a nemzet szabadságaért.

Péczeli hasonlóképen egekig emeli Forgáchot abban a versében, melyet a megye helyreállításának örömére írt:**

«Örül minden megye hajdani fejének,
De legfőbb öröme lett Nyitramegyének,
Úgy hogy a ki az nap jelen volt Nyitrában,
Képzelte mely élő öröm volt Rómában,
Mikor az ékesenszólás édes atyja,
A szabad Rómának leghívebb magzatja,

* A magyar kiadás czíme: Örvendező dal. Mellyel a nagyméltóságú kegyelmes *Ghymesi, és Gátsi gróf Forgács Miklós* urat a ts. k. a. felség komornyékját valóságos belső tanátsossát, a t. n. Nitra vármegyének fő-ispányát magasztalta egy alázatos tisztelője. Nyomt. Bétsben, 1790. 8-r., 8 lap. (Megjelent a *Magyar Kurirban* is 1790. évf. 366—368. l.) — A német kiadás czíme: Freuden Gesang An Seine Hochgebohrne Excellenz Herrn Herrn *Nicolaus Grafen Forgács* Herrn und Erbherrn von Ghymes und Gács Seiner königl. apostolischen Majestæt Kæmmerer, wirklichen geheimen Rath, der Hochedlen Naitræer Gespanschaft Ober-Gespan etc. etc. von einem Seiner Bewunderer aus dem Hungarischen frey übersezt. 1790. 8-r., 8 lap.

** A hazának öröme búval elegyedve. Ama tisztes ősznek, Feldmarsal *gróf Hadik Andrásnak*, ő excellentziájának szomorú halálának hírének meg-érkezésekor, s ugyan t. n. Komárom vármegyének régi állapotjára esett vissza tételekor mártiusnak 18-dik napján készítette Pétzeli Jósef, k. prédikátor. Esztendő szám: MInt az ég Itt DerÜL, ott sIr, Vagy feLLeges: Úgy többnyIre bÚVaL VIgságUnk eLegyes. Komárom, Wéber Simon Péter betűvel. 1790. 8-r., 7 lap.

Ama nagy Cicero, számkivetéséből,
Melybe egy-két kevély űzte őt mérgéből,
Oly vígság s tapsolás közt hazájába tért,
Mely akármely pompás triumfussal felért.
Igy fogadta Nyitra keblébe Forgáchot,
Benne egy nagy lelket, szép észt s bölcs tanácsot.
Kiki hogy őt lássa, kívánságtól ége,
Éljen kiáltásnak nem volt száma s vége.
Mosolygó homlokán súgározni tetszett
E szó, melyet arra édes hazánk metszett:
Igy fizetek annak gazdag uzsorával,
A ki ügyemben kész szolgálni kárával.»

Azt hisszük azonban, hogy a római kath. klérus a grófot Nyitramegye élén mégsem látta szívesen, nem azért, mintha egyéni kiváló tulajdonai és érdemei előtt szintén meg nem hajólt volna, hanem elvi szempontból, mivel a nyitramegyei örökös főispánság a nyitrai püspököt illette meg. Ezt egy 1790-ben megjelent latin nyelvű röpirat,* királyi adománylevelek alapján bizonyítgatja. Az említett röpirat tárgyilagosan, a nélkül, hogy a tényleges viszonyokra és speciáliter Forgách főispánságára reflektálna, szól hozzá a kérdéshez. De hallgatólag mégis Forgách ellen irányúl annak éle, a mennyiben ép akkor veti fel a kérdést s ép akkor argumentál a nyitrai püspök örökös főispánsága mellett, mikor Forgáchot főispáni székébe visszahelyezték.

Egyébiránt nemcsak a nyitrai püspök, de általában mindazok a főpapok, kiknek hivatalával az örökös főispánság össze volt kötve s kiket ettől a méltóságuktól Mária Terézia, 1774. május 1-én kelt udvari rendeletében fosztott meg, a régibb törvények alapján állandóan jogot formáltak maguk-

* Nittriensis episcopatus cum honore comitatus perpetuo. 1790. 8-r., 8 lap.

nak ama méltóságra, s valószinüleg az ő megbizásukból készült az 1790-diki országgyüléshez benyujtott amaz irat is, melyben hivatkozással az 1498: 57, 1504: 3, 1554: 19, 1608: 6. és 1609: 23. törvényczikkekre, az örökös főispánságba való visszahelyeztetésöket kérelmezik.[*]

A nemesi kiváltságok elleni küzdelemben részt vett az udvar is, a minek következtében természetesen erős ellentét fejlődött ki közte és a nemesség közt. Ezt az antagonizmust még inkább elősegitette az a körülmény, hogy egyes megyék, feliratikban a trónörökösödés jogát bolygatták, azt vitatván, hogy a királyválasztás joga visszaszállt a nemzetre, miután József a pragmatika szankeziót megsértette, sőt volt olyan megye is, mely minden himezés-hámozás nélkül kinyilatkoztatta, hogy az uralkodó törvénysértései feloldják az alattvalót az engedelmesség kötelessége alól. Ezekben a nyilatkozatokban a forradalom réme kisértett. Nem csuda, ha a gyöngébb idegzetü emberek a vihar emez előjeleitől megrettenve, villámhárító után kapkodtak. Pedig a vihar nem tört ki. A gyorsan elvonuló zivatart verőfény követte.

A gyöngébb idegzetü emberek közé tartozhatott «*A polgári-barátimhoz Magyar országban a mostani folyó üdőkrül*» czimü röpirat[**] szerzője is, ki midőn a legitim hatalom jogait védelme alá veszi, óva inti polgártársait a vészes következményekkel járó forradalomtól.

Kéri a nemzetet, hogy ne hallgasson a hamis prófé-

[*] Ad excelsos proceres, inclytos status, et ordines pro honore comitatus, seu supremi comitis perpetui officio, episcopatibus illegaliter spoliatis, in integrum restituendo. Budæ in regni comitiis 1790. Typis regiæ universitatis. 8-r., 13 lap.

[**] A polgári-barátimhoz Magyar országban a mostani follyó üdőkrűl. 1790. 8-r., 29 lap.

tákra, kik a külföldről, különösen Francziaországból betolakodnak az országba s itt élő szóval és írásban, a törvényes fejedelem ellen izgatnak, azt hirdetvén, hogy «legyen minden meg, hogy az emberi nemzet a kegyetleneknek jármaitúl megszabadulhasson, az ő nemes szabadsága meggyökereztethessék, és a szerencsés egyenlőség köztök ismét visszakeríttessék.»

A forradalom, szerinte, a roszul értelmezett szabadság kifolyása s eredménye a nemzet romlása. «A francziáknak egy urok helyett mostan vagyon száz. Ezen százan pedig akarják a nemzetnek ezereit azzal elbámítani, hogy ők, minekutána a királynak felsége ő általok semmivé tétetett, a népnek felségét a királyi székre felemelték; azonban megis a népnek méltósága csak csupa név és velőnek kísértése.»

Francziaországban a demagógok — folytatja a szerző — «a megcsalatott és a szabadságnak édes szavával megrészegitett népet az orránál fogva hurczolják, azt magok javaikra kedvek szerint fordítják, és azzal, mint egy pompás lóval, magokat szolgáltatják, a melyen azon szerencse-lovasok, mint egy Mirabeau és ehez hasonlok, örökös hírnek templomába bényargalni kivánnak. A szegény elvakított nép gondolja most magát szabadnak, és az ő szabadsága hasonló egy felakasztotthoz, a ki körös környül szabad, csak a kötelet kivévén, a mely a torkát összeszorította».

Ez az állapot nem lehet tartós, a nép utoljára is fel fog ébredni; a félreértett szabadság láza «hihetős képen oly hamar elmúlik, mint a sampánia-bortúl nyert részegség.»

A belgák forradalmáról is hasonló szellemben szól, kik «egy esztelen szabadságos gondolattúl felgyullasztatván, nemes elméjű fejedelmök ellen fegyvert fogtak».

Végül óhajtását fejezi ki, hogy Magyarország okuljon

Francziaország és Belgium példáján. Lássák be a magyarok, hogy érdekeik az osztrák uralkodó ház érdekeivel össze vannak forrva s hogy a monarchikus államforma lehet egyedül üdvhozó rájuk nézve. Óvakodjanak tőle, hogy a Rákóczi-féle szomorú idők visszatérjenek. Ne hallgassanak az ujságokra és a franczia emisszáriusokra, kik olyan kormányformát ajánlanak, mely az ország romlását okozná.

Ezekre a tanácsokra bizony nem volt szükség; de azokra a röpiratokra még kevesebb, melyek tapintatlan modorukkal, sértegetéseikkel s merőben hamis közjogi nézeteikkel a helyett, hogy a nemesség és a király jogkörét tisztázták volna, a kedélyeket mérgeztek meg.

Az utóbb említett röpiratok közül különösen kettő idézett elő nagyobb feltűnést, a mennyiben egész kis irodalmat provokált: a Hoffmann Lipót pesti egyetemi tanár által írt «Babel» és «Ninive».

A «*Babel*»[1] kitűzött czélja volt helyes utra terelni a megtévelyedett magyar nemzetet s jó tanácsokkal kivezetni a bábeli zűrzavarból, melybe keveredett. A névtelen szerző azonban sokkal kevesebb érzékkel bír a kort mozgató eszmék s a magyar közjog iránt, semhogy ezt a czélját elérhetne, sőt ellenkezőleg, reakczionárius nezeteivel még tetézi maga is a zavart. Az udvar pártjára áll, szemben a nemességgel; de oly elveket hirdet, melyek ha csakugyan felsőbb helyről sugalmaztattak volna, az udvar politikáját erősen kompromittálják vala.

A szabadság fogalmát akarja mindenekelőtt tisztázni. A szabadság, szerinte, önkényt jelent, mely szerint az em-

[1] Babel. Fragmente über die jetzigen politischen Angelegenheiten in Ungarn. Gedruckt im römischen Reiche. 1790. 8-r., 102 lap.

ber mindent tehet, a mit akar. E szót tehát minden nemzet szótárából ki kellene törülni. A szabadság csak arra való, hogy a gyönge elméket megzavarja s a forró vérű embereket ábrándozókká és bolondokká tegye. A hol törvények vannak, ott kényszer is van s a hol kényszer van, ott nem lehet szabadság. A miből természetesen az a képtelen alternativa következik, hogy vagy a törvény, vagy a szabadság közt kell választani. A magyar nemesség tudvalevőleg mindig a törvényes szabadságért küzdött ugyan, de azért mégis kemény leczkét kap a német írótól.

Hosszasan bírálja aztán ama divatba jött nézetet, mely szerint az osztrák ház trónörökösödési joga megszakadt, mivel József nem koronáztatta meg magát s mivel a régi alkotmányt a nemzet megkérdezése nélkül felforgatta. A mily túlzott ez a felfogás, ép oly alkotmányellenes a Babel szerzőjéé. József politikáját alakilag is teljesen korrektnek tartja. Azért szorította meg József a nemzet törvényhozási jogát s azért nem koronáztatta meg magát és nem tett esküt a nemesség törvényhozási privilégiumának épségben tartására, mert a nemzetet képviselő nemesség, önzésénél és zsarnoki hajlamainál fogva törvényhozói hatalmát a köznép elnyomására használta volna fel.

A koronázási hitlevél-javaslat, a Babel szerint, nyilt forradalmat hirdet: ama javaslat mesterei az Istennek és a becsületnek hátat fordítottak.

A franczia nemzetgyűlés és a budai országgyűlés közt Hoffmann párhuzamot vonván, úgy találja, hogy míg amott a polgári jogok állíttattak helyre, itt a nemesség csupán saját elavult privilégiumaiért folytat elkeseredett küzdelmet.

Végül szent István szellemét idézi fel s azzal ismételteti azt a leczkét a nemzetnek, melyet már előzőleg ő adott.

Ily szellemben írt röpirat bizonyára rosz vért szült még

azoknál is, a kik különben hajlandók voltak békejobbot nyujtani az udvarnak.

A «*Ninive*»,* — melynek szerzője szintén HOFFMANN egyetemi tanár volt,** — folytatása, illetőleg kiegészitése a Babel-nek. A hitlevel-javaslat alapján, — melyet függelékképen egész terjedelmében közöl, de czélzatosan abban a formában, a mint azt a nagy kisebbségbe maradt egyesült tiszai kerületek állapitották meg, — vádat emel a nemesség ellen, föltárván annak minden bünét, tulzott, nyers és kiméletlen modorban. A Babel támadása ehez képest valóságos czirógatás. Doronggal megy neki a nemességnek. Kitüzött czélja, úgy látszik, nem javitani, hanem pellengerre állitani főképen a külföld előtt azt a társadalmi osztályt, mely minden hibái daczára, évszázadokon keresztül az államfenntartás gondjait egyedül viselte.

Rendkivül durva vonásokat használ s általánositja egyesek hibáit. Az a kép, melyet a magyar nemes emberről e mű alapján a külföld alkothat magának, körülbelől a következő lehet:

A magyar nemes teljesen tudatlan, politikai ismeretei nincsenek; a Tripartitumban és a Corpus Jurisban benne van szerinte a világ összes tudománya, ép ugy, mint a török szerint az Alkoránban. A könyvnel sokkal becsesebb előtte a kártya. Az országgyűlési követek a kártyaasztalnál döntik el az ország sorsát; itt határozzák el, hogy hol és mikor húzzanak ujjat a törvényes királylyal.

A nemes ember gyülöli az idegent, különösen a nemetet,

* Ninive. Fortgesezte Fragmente über die dermaligen politischen Angelegenheiten in Ungarn. Nebst einer wichtigen Beilage. Auch im römischen Reich gedruckt. 1790. 8-r., 149 lap.

** SÁNDOR ISTVÁN: Sokféle. 1796. IV. 69.

pedig mindent annak köszönhet, iparát, kereskedését, tudományát stb.

Durva szokások, fésületlen haj, gubanczos bajusz, dohánybűz és egy széles fringia, — ezek tiszteletjelvényei a nemességnek, de csak Magyarországon és sehol máshol. A magyar nemesség, úgy a polgári elemet, mint a parasztságot teljesen elnyomja; minden jogot magának követel s ez utóbbiak nyakába varrja a közterheket. Privilegiumainak védsánczai a megyék. Itt a nemes az úr. Az alispán valóságos török basa. A polgár és a paraszt életet és vagyonát meg lehet büntetlenül támadni, mert a megye kezében van az igazságszolgáltatás. A polgári személy- és vagyonbiztonság fogalma Magyarországon ismeretlen.

Íme, a nemesség torzképe, mely méltán irtózatot kelthet minden czivilizált emberben.

A Ninive szerzőjének igaza van abban, hogy a javaslatba hozott koronázási diploma a legnagyobb szűkkeblüséggel fenntartja a kiváltságokat a nélkül, hogy a polgári rend és a parasztság helyzetének javitásáról gondoskodnék; megtámadhatta volna e javaslatot abból a szempontból is, hogy az alkotmány biztositékaira nagy gonddal kiterjeszkedik, de csaknem teljesen mellőzi magának az alkotmánynak a jogegyenlőség és a szabadság követelményei szerint való átalakitását; szóval tárgyilagos szempontból méltán kifogásolhatta az egész javaslatot. Ahoz azonban nem volt joga, hogy ama helytelen javaslat miatt a nemességet ugy tüntesse fel, mint egy ázsiai vad hordát.

A nemesség minden szűkkeblűsége mellett is, számos kiváló tulajdonánál fogva tiszteletet érdemelt, melyet csak az tagadhatott meg tőle, ki, mint a Ninive szerzője is, históriai ismeretek nélkül vagy az általa ismert történeti

tények ignorálásával, egyetlen egy tényből vonta le következtetéseit.

Az említett röpirat szerzőjének egyénisége különben annyira megvetett volt nemcsak nálunk, de Ausztriában is, hogy azok előtt, a kik tudták, hogy a Babel és a Ninive az ő tollából származott, semmi nyomatékkal sem bírt a beszéde.

Hoffmannt *van Swieten* nevezte ki 1785-ben a pesti egyetemre a német nyelv tanszékére. 1790-ben, a nemzeti föllendülés korában, mint dühös magyarellenes érzelmű embernek meg kellett válnia tanszékétől s a bécsi egyetemre helyeztetett át. De, Wurzbach szerint, itt is *«főfoglalkozása a spionage és denuntiatio volt,»** ennélfogva annyira megutálták, hogy a kormány jónak látta 1792-ben nyugalomba helyezni.

Mennél igazságtalanabb volt a Babel és a Ninive támadása, annál könnyebb lett volna azzal szemben a védelem. De a védelemre általában gyönge emberek vállalkoztak. Olyan eleven, ügyes tolla, mint különösen a «Ninive» írójának, köztük csak egynek volt: Horányi Elek-nek. Az igaz, hogy ez az egy aztán meg is felelt mindenikert.

Horányi tréfás alakban és bizarr külső alatt a legkomolyabb dolgokat mondja el. Kitűzött czélja az alkotmányos tényezők közt fölmerült ellentéteket kiegyenlíteni. E czél eszközéül a gúnyt választja. A Babelt és Ninivét, melyek a visszavonás szellemét terjesztették, nevetségessé teszi, hogy ekként semmisítse meg esetleges hatásukat. A durva bántalmakért, melyekkel az említett gúnyiratok a magyar nemzetet, illetőleg nemességet vérig sertették, elégtételt vesz a nélkül, hogy az uralkodó iránt tartozó tiszteletről egy

* Wurzbach: Biogr. Lexikon. IX. 162.

pillanatra is megfeledkeznek. A nemzettel együtt érez; de királyához is alattvalói hűséggel ragaszkodik. Ép e tulajdonságai qualifikálták őt a békitő szerepére.

Hogy Horányi minden izében magyar volt, azt nemcsak azzal mutatta meg, hogy megosztotta szeretetét nemzete és királya közt, hanem azzal is, hogy habár latinul írt, de magyarul gondolkozott. Az ő huszár-latinsága valóban komikus benyomást gyakorol az olvasóra, s művének, mely alakilag is humoros, hatását nagyban emeli. Csak magyar ember pennájából kerülhetnek ki például ilyen latin mondatok: «necesse est, ut intelligamus nos ad invicem» (26. l.); «sic tu Dekintesch (Tekintetes) hic loqueris, sed non loquereris in patria tua, ubi germanum in gutta aquæ submergerent, si possent» (58. l.); «o domine spectabilis! cui hoc in mentem venire posset?» (65. l.); «hallyunk! audite, o viri Viennenses sinite adhuc Jonam in pace» (104. l.) stb.

Horányi, — Wurzbach szerint Keresztúri József,* — Pantophelius álnév alatt Eleutherius-nak, a magyar prófétának álomlátását teszi közzé és kommentálja.** Az előszóban, melyet 1840-ről keltez, elmondja, hogy Eleutherius művet a mestergerendán találta s hogy azt a magyar próféta valószinűleg a József halála és Lipót koronáztatása közti időben írta.

Azután átadja a szót Eleutheriusnak, ki azonban természetesen ép oly költött alak, mint Pantophelius, s ki szintén nem más, mint maga Horányi.

Eleutherius beszéli, hogy abban az időben, mikor Lipót

* Wurzbach: Biogr. Lexikon. XI. 179.

** *Eleutherii Pannonii* mirabilia fata dum in metropoli Austriæ famosi duo libelli Babel et Ninive in lucem venissent. Cum notis Joannis Pantophelii aa. ll. et ss. theol. baccalaurei ad calcem libri adnexis. 1791. 8-r., XVI + 291 lap.

Ausztriában uralkodni kezdett, de Magyarországon még nem koronáztatta meg magát, egy Jónás nevű ember jelent meg a császári városban, ki azt hazudván, hogy ő Babelből és Ninivéből jött, a bécsieknek össze-vissza prédikált a magyarokról mindenfélét, mi soha sem történt meg és soha sem fog megtörténni. A nép hitt neki. Eleutherius megsokalván Jónás hazugságait, kérte a bécsieket, hogy ne higyjenek annak az embernek, ki konkolyt akar hinteni a testverek közé; mert hazugság, hogy a magyarok gyűlölik a németeket, hogy Lipótot nem akarják megkoronázni, hogy a nemesség csak a saját érdekeit hajhászsza, a polgárságot ellenben és a parasztokat elnyomja, hogy Magyarország negyven nap leforgása alatt fenekestől fel lesz forgatva. Ezek ellenében Eleutherius megjövendölte, hogy a királyt negyven nap alatt megkoronázzák s hogy a szent koronát saját fia fogja a fejere tenni. Csakhamar ezután mely álomba merült a próféta es az Isten angyala elragadta. A mint azonban fölébredt, börtönbe vetették, aztán a szynedrium elé állították, hol szembesittetvén a Babel es Ninive szerzőjével, a hamis próféczia vádja ellen védenie kellett magát. A tárgyalásban résztvett főbb szereplők voltak Eleutheriuson kivül: Tekintetes, Eleutherius védője; Jónás, a Babel es Ninive szerzője; Kukurikuló, Jónás védője és az «Irrthümer der meisten Ungarn» czimű irat szerzője (*Izdenczy* udvari tanácsos); Jeribai, a biróság elnöke; Gamaliel, primarius judex.

A birói tárgyalás keretében fejti ki Eleutherius-Horányi a fennforgó kérdésekre nézve a maga nézeteit.

A szynedriumban konstatálják, hogy Eleutherius prófécziája beteljesült. Lipót megérkezett Pozsonyba a koronázásra, s az országbiró a szynedriumban összegyűlt rendekhez ekkép szólt: Ime, itt van a boldog pillanat, melyet több

mint tíz év óta oly epedve vártunk, hogy királyunk fejére tehetjük az őt örökségképen és nem a vaksors szeszélyéből megillető koronát; de hogy koronázhatnók meg a királyt, mikor még az ország fővezére, a király és a nép közvetítője, a nádor sincsen megválasztva? Be kell tehát mindenekelőtt tölteni a törvényt és nádort választani.

A nemzet és a király e szerint kibékülvén egymással, az utóbbinak semmi oka sincs többé a nemzet, illetőleg a nemesség iránt bizalmatlankodnia, annyival kevésbé, mert azok az okok, melyek a bizalom megerősödését hátráltatják, közegyetértéssel háríthatók el legkönnyebben.

És itt szól már részletesen Eleutherius a jobbágyság helyzetéről és a magyarok gyűlöletéről a németek iránt, melyek a Babel és Ninive nagyító üvegén nézve oly ellenszenvessé teszik a nemességet s általában a magyarokat a világ előtt.

A jobbágyokra nézve a szynedrium előtt statiszticze kimutatja ugyan, hogy a magyar paraszt úrbéri præstácziója sokkal csekélyebb, mint az ausztriai paraszt terhe; de azért Eleutherius és Tekintetes egymás közt beszélgetvén, őszintén bevallják egymásnak, hogy bizony a magyar jobbágy helyzete sem valami irigylésre méltó. Gondoskodni kell tehát annak javításáról és pedig a földesúr és jobbágy közti egyezség útján. Azt hiszik, hogy ha a földesúr és a jobbágy szerződési viszonyba lépnek egymással, kölcsönösen meg lesznek elégedve amaz igazságnál fogva, hogy «könnyű az iga, melyet önkényt felvállalunk, és szerfelett súlyos, a mit akaratunk ellenére raknak hátunkra».

A magyarok és németek közti gyűlölet forrását Eleutherius részint Magyarországnak Ausztriához való ferde közjogi viszonyában, részint a kölcsönös aprólékos boszantásokban keresi. A gyűlölség megszüntetésére vonatkozó

javaslatai közt egy-kettő olyan reális, hogy még ma is a közkivánalmak közé tartozik s az Ausztria és Magyarország közti paritás elvének természetes következményeül tekintetik; de a többi komoly figyelembevetelre alig érdemes.

Mivel nem illik, — így hangzik például a javaslat 3-dik pontja, — hogy az atya egyik gyermekének a másik felett kedvezzen: igazságosnak látszik, hogy a király, mint jó atya, az év egyrészét töltse a magyarok, más részet az osztrákok közt.

A király — folytatja tovább — minisztereit, valamint a küludvaroknál alkalmazott követeit, fele reszben a magyarok, fele részben az osztrákok közül válaszsza. A hadi tanács szintén a paritás elvenek szem előtt tartásával állittassék össze. A törvenyhozás mindenik országban a fennálló alkotmány értelmében gyakorlandó. A magyarországi akadémiákon, gymnáziumokban és lyczeumokban a német nyelv taníttassék; de viszont az osztrák tanintézetekben meg taníttassék a magyar nyelv; mert illő, hogy a testver testvérét megértse, a mint hogy ezt a kölcsönös érintkezés szüksége is követeli. A polgároknak meg kell hagyni, hogy milyen ruhát viseljenek; tehát a magyar ne húzza fel a plundrát, de viszont a némettől se kivánjuk, hogy magyar ruhát viseljen. A magyar ember ne csufolja a németet svábnak s a német nadrágot bugyogónak; de viszont az osztrák se nevezze a magyart «krobóth»-nak (?) s a nadrágját «Froschhosen»-nek. A magyar merő gyűlöletből a németek iránt (?) ne fintorgassa az orrát, mikor békát vagy teknősbékát hoznak az asztalra; de a német se útálja a szalonnát (!). Nem illik, hogy az osztrák a magyar ember zsebeit és podgyászát kikutassa az osztrák határon; a mikor a magyar Ausztria határát átlépi, úgy érezze magát, hogy testvérei és nem ellenségei közé ment — és viszont.

Horányi elmés védirata mellett a Babel és Ninive ellen irt többi apró pamflet, mint említők, a szó szoros értelmében eltörpül.

Az «*Anti-Ninive*»* sorra veszi a Ninive állításait s röviden, tényekre hivatkozva, megfelel azokra; de a helyett, hogy a magyar nemes ama torzképét, melyet a Ninive festett, egy tetszetősebb és élethűbb képpel helyettesítené, csak retoucholja úgy a hogy a rútabb vonásokat. Szerzője igen rosz polemikus; inog a kezében a toll épen ott, a hol legjobban meg kellene azt nyomni.

Röpiratának még legsikerültebb része talán az, a hol a németekről van szó. A Ninive, ugymond, szemére veti a nemességnek, hogy az idegent, különösen a németet gyűlöli. Ez nem igaz. Ő, az író is, nagy tisztelője a németnek; de sem ő, sem a nemzet nem tűrhetik, hogy az idegen német kiszorítsa a honfiut a hivatalokból, mint II. József alatt, a mikor a hivatalnoki legfőbb qualifikáczió a német nyelvben való jártasság levén, kávéfőzőből csináltak rendőrfőnököt s udvari tanácsost, invalidusból polgármestert, kézművesből iskolamestert stb. stb.

A «*Beurtheilung der Fragmente Babel genannt*»** czímű röpirat, mint czíme is mutatja, a Babel-lel polemizál. Szerzője, úgy látszik, idegen ember, ki sem a magyar közjoggal nincs egészen tisztában, sem a magyar politikai viszonyokat közvetlen tapasztalásból nem ismeri; de általános politikai képzettsége folytán sokkal szélesebb látkörrel bír, mint egy par excellence magyar politikus.

* Anti-Ninive. 1790. 8-r., 32 lap.

** Beurtheilung der Fragmente über die jetzigen politischen Angelegenheiten in Ungarn, Babel genannt. Deutschland, 1790. 8-r., 70 lap.

A Babel egyes tételeit az észjog és a pozitiv törvények alapján, világpolgárias és nem nemzeti szempontból veszi szemügyre. Tárgyilagossága annyira megy, hogy minden tartózkodás nélkül beismeri a Babel némely állításának helyességét. Alapjában igazat ad a Babel-nek, hogy a nemesség jogait, melyek a királyi hatalom rovására tulságosan kiterjesztettek, meg kell szoritani; de azért a kérdéses röpirat szerzőjét sokkal elfogultabbnak s szenvedélyesebbnek tartja, semhogy képes lenne ennek az alapigazságnak helyes kifejtésére.

A magyar nemzet boldogulásának, szerinte, legfőbb akadálya az elavult alkotmány. A képviseleti rendszer behozatalát sürgeti a következő elvek szerint: 1. Az ország minden lakosának joga van magát képviseltetni; 2. a képviselők egyforma számú választókat reprezentáljanak; 3. a képviselők mindenkor a választók akaratától függjenek. Ezen elvek mellett véli a politikai szabadságot megvalósithatni, mely abban áll, hogy a nép maga hozza önmaga számára a törvényeket s azoknak megtartására önmaga ügyeljen fel.

Az «*An den Mauer-Meister des Babels*»,[1] egy honleány tollából eredt. Meg is látszik rajta, hogy szerzője a gyöngéd nemhez tartozik. Szeliden utasitja vissza a Babel vádjait. Minden sora jóakaratról tanuskodik a nemzet iránt, de nincs elegendő erélye, hogy nézeteit kellő nyomatékkal fejtse ki.

Az alkotmány ősi intézményein kegyelettel csügg, meg a bandériális rendszert is fenn akarja tartani. Kivánatos volna azonban, szerinte, hogy a püspökök, kik azelőtt jövedelmük egy harmadát banderiumokra költötték, ezen-

[1] An den Mauer-Meister des Babels. 1790. 8-r., 14 lap.

túl is ezt tennék, hogy a szegény nemesség terhén könnyítsenek. Általában megkivánja a papságtól, hogy enormis jövedelmét. közczélokra önkényt ajánlja fel. «Mert e nélkül a reform nélkül Magyarország soha sem lesz nyugodt és boldog ország.»

A Babel-lel szemben különösen kiemeli a nemzet hűségét az uralkodó ház iránt s tiltakozik amaz állítás ellen, hogy azért, mert József uralkodását a nemzet törvénytelennek tartotta, szakított volna a dynasztiával. Mária Teréziának a magyarok életöket és véröket ajánlották fel; Lipót, a nagy királynő fia, szintén számithat áldozatkészségökre és szeretetökre, ha az ország alkotmányát és törvényeit tiszteletben tartja. Magyarország nem vágyik sem köztársasági sem arisztokratikus kormányformára. A monarchikus kormányforma rá nézve a legmegfelelőbb.

Még legsikerültebb a Babel és a Ninive ellen közzebocsájtott apróbb iratok közt a magyar és latin nyelven megjelent *«Magyar ország-gyűlési végezéseknek egyik darabja»*,[*] mely polemikus fogások és érvelések helyett száraz tényeket sorol fel a Babel és Ninive amaz állításának megczáfolására, mintha a nemzet és király közt visszavonás lenne a miatt, mert jogkörüket kölcsönösen ki akarják egymás rovására terjeszteni.

Az országgyűlés nov. 18-kán hozott határozatai, a nemzet és király közt fennálló jó viszonynak és szeretetnek ékesenszóló bizonyítékai.

Az említett napon «azon szeretetnek jeléül, melylyel a

[*] A magyar ország-gyűlési végezéseknek egyik darabja, úgymint: Ama nevezetes két brosúrák: Bábel, és Ninive ellen tett hiteles tanúság. Posony, Wéber Simon Péter betűivel. 1790. 4-r., 8 lap. — A latin kiadás czíme: Extractus ex actis diætæ hungaricæ tamquam authenticum adversus duo celebria opuscula:

magyar nemzet önnön királyaihoz, törvényeinek hív örállóihoz, szüntelen viseltetik», a rendek, koronázási ajándékul 50 ezer aranyat, tehát oly nagy összeget szavaztak meg, — még pedig a nép minden megterheltetése nélkül, — a mekkorát még soha sem. Ugyanezen az ülésen azt az óhajukat fejezték ki, hogy a királyné is koronáztassa meg magát.

Végre — a mi fényesen megczáfolja a Ninive azon állítását, hogy a király kényteleu volt dicstelen békét kötni a törökkel, mivel az országgyűles elhatározta, hogy mindaddig egy garast sem ád a háboru folytatására, míg az alkotmány helyre nem állittatik, — a rendek kimondták, hogy bár a béke megkötését szivükből óhajtják; de semhogy «nem eléggé bizodalmas, vagy épen dicsőségtelen békességre kellenek hajlani, eltökélett akarattal vagynak, eleiknek szokása szerint, az ország, korona s felséges király dicsőségének védelmezésére, kincsöket, veröket, végső erejöket s életöket örömmel feláldozni».

A király és a nemzet közt mutatkozó ellentétek kiegyenlítésén fáradozik a «*Hungarus pro lege, ex lege pro rege, et patria*»* czímű irat szerzője is, ki azonban a békitő szerepére ép oly kevéssé alkalmas, mint akár a Babel szerzője. A Babelt abban nem követi, hogy sértegetné a nemességet; de egyoldalúság és tapintatlan modor tekintetében versenyez azzal. Egyoldalu annyiban, a mennyiben a létező bajokért kizárólag a nemzetet teszi felelőssé; tapintatlansága pedig abban nyilvánul, hogy a legnagyobb szolgalelküséggel viseltetik az uralkodó ház iránt s ez által föl-

Babel et Ninive documentum. Posonii. Typ. Sim. P. Weber. 1790. 4-r., 8 lap.

* Hungarus pro lege, ex lege pro rege, et patria. 1790. 8-r., 29 lap.

keltvén maga ellen a megvesztegettetés gyanúját, a hazafiak előtt hitelét veszíti.

Csudálkozva tapasztalja — úgymond — egész Európa, hogy a magyar nemzet, ama legnemesebb nemzet, — mely a közel mult 9 év alatt, midőn jogait és kiváltságait lábbal tiporták, oly fényes tanúbizonyságát adta béketűrésének, — most váratlanul és pedig az országgyűlésen, a hol mindennek ékesen és szép renddel kellene folyni, törvényes királyának, II. Leopoldnak jóságával vissza kezd élni. Ez a tapasztalat annál fájdalmasabban eshetik a kegyelmes uralkodónak, mert ő a nemzet sorsát szíven viseli s annak javára mindent elkövet. Minthogy pedig a fejedelemnek okozott kellemetlenségek kútforrása az országgyűlés és a megyék helytelen szervezetében keresendő: az alkotmány eme tényezőinek átalakitásáról kell haladéktalanul gondoskodni.

Az a párbeszéd, melyet egy Magyarországon útazó idegen és egy pártatlanul gondolkozó magyar folytatnak egymás közt, s mely német és latin párhuzamos szöveggel jelent meg,* — egyoldaluság és részrehajlás tekintetében sikerrel állja ki a versenyt a fennebbi röpirattal.

Midőn a magát pártatlannak nevezett magyar, — ki

* Gespräch zwischen einem durch Ungarn reisenden Fremden und einen unparteyisch denkenden Ungarn über das Ende der Regierung weiland Kaiser Josephs des Zweyten und über die dermalige des Kaisers und Königs Leopold des Zweyten. 1791. Dialogus inter exterum quendam per Hungariam iter facientem, ac hungarum nullo partium studio laborantem, de exitu regiminis divi olim imperatoris Josephi II. nec non de hodierno imperatoris et regis Leopoldi II. regimine. 1791. (Hibásan; 1790 helyett.) 8-r., 61 lap. M. tud. akad. könyvt. M. pol. O. 94. — Megjelent Grellmann «*Statistische Aufklärungen* über wichtige Theile der österreichischen Monarchie» czímű folyóiratában is. II. 89—124. l.

nem volt más, mint Izdenczy József, a hirhedt udvari tanácsos.* — a viszonyainkat nem ismerő idegen utazóval elhiteti, hogy a nemesség és a dynasztia közt fennforgó differencziák, kizárólag a nemesség önzésének és szűkkeblűségének a kifolyásai: midőn a nemzet hűségét a dynasztia iránt kétségbe vonja; s midőn szembeállítja a nemesség önző törekvéseivel az uralkodó háznak a salus reipublicae-re czelzó, de a kiváltságos osztályok által mindannyiszor meghiusitott igyekezetét: a kibekülés útját vágja el az alkotmányos tényezők elől.

Czivódó felek lecsillapitásához legfőbb kellék a békitő részéről a tárgyilagosság. Az aulikus, szolgalelkű Izdenczy azonban ezzel a kellékkel nem birt. Innen van aztán, hogy míg egyrészről az uralkodó minden tettét helyesli: másrészről a nemzet magatartását hamis közjogi elvek alapján veszi birálat alá s egyesek ballépéséből vádat kovácsol az egész nemzet ellen. Egészen természetesnek találja például, hogy József a nemességet adóprivilégiumától az országgyűlés megkérdezése nélkül meg akarta fosztani, valamint hogy a koronát Bécsbe vitette, miután a magyarok túlköveteléseikkel felboszantották. A koronának és a koronázásnak semmi jelentőséget sem tulajdonít. A meg nem koronázott királynak is joga van, szerinte, privilégiumokat osztogatni. Az országgyűlés ama követelését, mely szerint II. Lipót uj inaugurale diplomát adjon ki, törvénytelennek deklarálja. Szemére veti továbbá a nemességnek, hogy a közhivatalokat monopolizálni akarja, továbbá, hogy adóprivilégiumát fenn kívánja tartani s hogy a pragmatika szankcziót, mivel József nem koronáztatta meg magát, felbontottnak tekinti.

Ilyen részrehajlás mellett kétségbe kell vonnunk a szerző

* Wurzbach: Biogr. Lexikon. X. 338.

bekitő szándokát, bármily tüntetőleg lengeti is a béke olajágát. Az ő tulajdonképeni, de be nem vallott czélja az volt, hogy meggyőzze az uj uralkodót, miszerint a magyarokkal, ezzel a nyakas, renitens nemzettel szépszerivel nem boldogul, lépjen tehát József nyomdokaiba, s a közjoggal mitsem törődve, saját legjobb belátása szerint boldogitsa alattvalóit.

Hogy ebbeli czélját annál biztosabban elérje, mint fennebb említők, a magyar közjogot hamisította meg. De ez meg nem elég. Hanem, — a mi már nemtelen szándékát egész meztelenségében tükrözi vissza, — beállt denuncziánsnak is, azt a pletykát terjesztvén, hogy a koronaőrző bandériumokat a megyék csak azért szervezték, hogy ha a császár (nota bene: csaknem mindig császárról beszél s a királyt nem is igen akarja ismerni) vonakodnék elfogadni az uj inaugurale diplomát: a fölfegyverzett nemesség segélyével más királyt lehessen választani, úgy, a mint egykor Mátyást kikiáltatta királynak 40 ezer katonájával nagybátyja, Szilágyi.

A 90-es évek egyik legérdekesebb és legszellemdúsabb terméke, a «*Politisch-kirchliches Manch Hermæon*»,* a Babel-lel és Ninivé-vel szintén sok tekintetben rokon szellemben van írva. Szerzője állítólag Hajnóczy József volt. A birtokomban levő példány boritékára Fáy András sajátkezüleg azt írta, hogy «fővesztett Hajnóczy ennek a szerzője».

Fraknói ** azonban nem említi Hajnóczy munkái közt,

* Politisch-kirchliches Manch Hermæon von den Reformen Kayser Josephs überhaupt vorzüglich in Ungarn, mit nüzlichen Winken zur Richtung der Gesinnungen des Adels der Geistlichkeit und des Volks auf den nächst bevorstehenden Reichstag in Ungarn. Gedrukt mit Wörbözischen Schriften. 1790. 8-r., 250 lap.

** Fraknói: Martinovics és társainak összeesküvése.

a mi annál feltűnőbb, mivel nevezett hisztorikusunk Hajnóczy élettörténetének megírásához fölhasználta annak lefoglalt s a budapesti kir. tábla levéltárából 1876-ban a nemz. muzeum könyvtárába került irományait is, melyek közt, — szinte hihetetlen, — hogy a Manch Hermaeonra vonatkozólag valami adatot ne talált volna, ha csakugyan Hajnóczy lett volna annak a szerzője.

De hátha Fáy tévedt? Vajjon (csak a kérdést vetjük fel, a nélkül, hogy el is akarnók dönteni) nem tévesztette-e össze Fáy a «fővesztett» Hajnóczy Józsefet az ugyanebben a korban élt Hajnóczy József, *kiskéri (bácsmegyei) evangelikus pappal*, kiről midőn 1787. decz. 24-én Wittenbergtől bucsut vett, hogy lelkészi állomását Magyarországon elfoglalja, az ottani egyetemen vele együtt tanult magyarok a legnagyobb elismeréssel nyilatkoztak, még ki is nyomtatván a távozó jeles tanulótárshoz intézett bucsu-szózatukat.* Minő szerepet játszott itthon a társadalmi, különösen egyháztársadalmi életben ez a Hajnóczy? tollforgató ember volt-e? volt-e politikai és jogi képzettsége, hogy politikai ügyekhez hozzászóljon? mindezt persze tudnunk kellene, hogy magát a főkérdést eldönthessük.

Akárkinek a tollából került azonban ki a kérdéses röpirat, az bizonyos, hogy protestáns ember műve volt, mert a protestánsokról mindig ugy beszél, mint hitsorsosairól; valamint az sem szenved kétséget, hogy a szerző *egyénisége* nem esik egykategóriába a Babel és Ninive irójáéval, a mennyiben nem olyan szinben mutatja magát, mintha a

* Unsere Gefühle bey dem Abgange Herrn *Haynozy*'s von Wittenberg. Michael Berky. Andreas Kralowanszky. Samuel Martiny. Michael Zorkotzy. George Zelch. Den 24-sten December 1787. Wittenberg, gedr. bey Johann Tzschiedrich. 4-r., 4 lap.

hatalom megfizetett eszköze lenne, hanem benső meggyőződését látszik követni.

A ritka erudiczióval írt munka tulajdonkép nem egyéb, mint József uralkodásának apotheozisa. József reformjait még formailag is helyesli. Hogy József például országgyűlést nem tartott, ezt egészen termeszetesnek találja. Az állam és társadalom ujjászervezése az országgyűléssel egyetértőleg nem lett volna keresztülvihető. A ki azt tanácsolta Józsefnek, hogy országgyűlést ne tartson, jól ismerte a nemzet erkölcseit, jellemét és történetét. Ez a történet tele van politikai bűnökkel. S a ki egyszer bűnt követ el, nem egykönnyen téríthető az vissza a becsület és jó erkölcs útjára. Nagy szolgálatot tenne az országnak, ki «a nemzet politikai bűneinek lexikonát» összeállítaná. A szerző maga is késznek nyilatkozik ehez a lexikonhoz anyagot szolgáltatni.

A nemzeti hibák és előítéletek egész sorozatát állítja össze már e művében is. A legridegebb pesszimizmussal s némileg elpalástolt, de a sorok közül mégis kirívó ellenszenvvel nyilatkozik a magyar nemzetről, illetőleg — a mi akkor még ezzel egyértelmű volt — a nemességről. A magyarok megrögzött hibáiknál fogva, a haladás és felvilágosodás eszméivel nem birnak megbarátkozni; ennélfogva természetesen József intenczióit sem értették meg s a helyett, hogy méltányolták volna, megvalósításuk elé akadályokat gördítettek.

A legbűnösebbnek tartja az arisztokrácziát és a papságot, mely saját rendi érdekeit tolván mindig előtérbe, a parasztságot sanyargatta, a polgári rend kifejlődését lehetetlenné tette, a vallásfelekezeteket folytonosan uszitgatta egymásra, s ezzel bevágta az útját a korszerű előhaladásnak. Európa államai közt Magyarország az egyedüli, mely 300 év alatt egy lépéssel sem jutott előbbre. Pedig ha a földesúr és

jobbágy közti viszony az igazság és morál követelményeinek megfelelőleg rendeztetett volna; ha Mária Terézia emberszerető czélzatait az úrber szabályozása körül lelkiismeretesen végrehajtják; ha a pap-uralom a toleránczia szellemét ki nem irtja az emberekből: Magyarország egy félszázad alatt is csudálatra méltó felvirágzásra juthatott volna.

A *Corpus Juris* — írja a szerző egy helyütt — a magyarok összes bölcseségének tárháza. Hogy egy könyv, — melyről tréfásan azt mondják, hogy két magyar lovat kell elébe fogni, hogy egyik helyről a másikra el lehessen szállítani, — igen sok jót is foglalhat magában, ez természetes. Ki is akarná egy egész nemzetről azt állitani, hogy 790 év alatt országgyűlésein semmit sem határozott, a mi az egyetemes államjog, a józan politika és a morál birálatát kiállhatná? Csak azt nem helyeselheti semmiféle emberbarát, hogy az úgynevezett rendek csak magukról gondoskodtak, az egésznek központjává tették magukat s a közérdekkel mitsem törődtek. József császár a polgárok és a parasztság érdekeire is kiterjesztette figyelmét. Az ő törvényei bizonyára meg fogják teremni gyümölcsüket. Az elnyomott társadalmi osztályok rövid időn öntudatra ébrednek, s ha az arisztokráczia szépszerével nem enged: Magyarország polgári háboru véres szinterévé válik, s az állam romjai maguk alá temetik az ellenszegülő nemességet. Ha a nemesség a hurt a végtelenig feszíti: majd a paraszt egyszer azt találja mondani: mi is emberek vagyunk, a jármot tovább nem viseljük, mert türhetetlenné vált az már ránk nézve.

Hogy József kormányzati rendszerének és üdvös törvényeinek szükségszerűleg visszahatást kellett szülniök, mert a nemzet önérzetét sértették: hogy az emberszerető fejedelem mindent egyetemesebb emberi szempontból itélvén

meg, a jogos nemzeti aspirácziókkal mitsem törődött és azoknak szárnyát szegte; s hogy e szerint Magyarország hátramaradásáért magát a különben haladni vágyó Józsefet oly mértékben legalább is terheli a felelősség, mint a nemzetet, — mindezek oly kicsinyes tények, melyekre az igazságos szerző nem találja érdemesnek reflektálni. Ő csak a nemzetet vádolja, nemcsak azért, mert rosz indulattal viseltetik iránta, hanem azért is, mert a nemzeti aspirácziók iránt maga sem bir a legcsekélyebb érzékkel sem. Ez a kifejezés, hogy «haza», előtte ismeretlen; nem is fordul elő művében egyetlen egyszer sem.

Hogy Magyarország a magyarok hazája, ez sehogy sem fér az ő fejébe. Hiszen még azt is egészen természetesnek találja, hogy József a német nyelvet tette az ország hivatalos nyelvévé. Ha valaki mégis azt találná mondani, hogy a ki Magyarországon él, annak meg kell tanulnia magyarul, erre az a felelete, hogy ebben az országban a nem-magyar ajkúak száma legalább is háromszorta több, mint a magyar ajkúaké; a nem-magyar lakosok ép oly régi, sőt még régibb lakosai az országnak, mint a magyarok; amazok műveltsége minden tekintetben meghaladja a magyarokét: mi jogon követelhetnék mégis a magyarok, hogy nyelvüket tanulják meg az idegen ajkuak? A katholikusok, különösen pedig a kath. hierarchia lármáztak — úgymond — a német nyelv ellen leginkább; mert a hierarchia szerelmes a latin nyelvbe; a protestánsok ellenben ily *csekélységekkel(!)* nem törődnek. A német nyelv behozatala ellen a protestánsoknak már csak azért sem lehetett kifogásuk, mert vallásukat is a biblia mellett leginkább német embereknek és német könyveknek köszönhetik s mert főiskoláik német városokban levén (!), elegen vannak köztük, kik németül beszélnek. Végül inti a magyarokat, hogy símuljanak erkölcsben és

nyelvben nyugati szomszédaikhoz, mert különben könnyen oda jutnak, hogy *oroszul* kell tanulniok.

Mondanunk sem kell talán, hogy ez a beszéd a mellett, hogy roszakaratú, alaptalan is. Lehetetlenség ugyanis föltenni a protestáns szerzőről, hogy komolyan hitte volna, hogy a protestánsok többsége, de különösen a reformátusok, kik a magyarságnak mindig legfőbb támaszai és fenntartói voltak, örömmel fogadták volna a német nyelv behozatalát. Azt pedig szintén tudnia kellett, hogy saját hitfelekezetének főiskolái hol vannak, és hogy például Patak, Debreczen és Pápa nem német városok.

Az, a ki a nemzeti ügyet így ítéli meg s a ki József kormányzati rendszerét meg formailag is helyesli, magától értetik, hogy a magyar közjog sarkalatos törvényeivel sem sokat törődik. A koronáról például mindig a legnagyobb kicsinyléssel beszél. A magyar korona, ez a görög izlésü képecskékkel ellátott *arany darab*, szerinte, vajmi keveset ér. Egy művelt, erkölcsi alapon álló nemzet fenntartja magát korona nélkül is. Azt a rajongást, a mivel a magyarok a korona hazaszállítását fogadták 1790-ben, nevetségesnek találja. Mennyivel okosabbak — úgymond — a csehek, kik ugy gondolkoznak, hogy a korona legyen ott, a hol a király van, maradjon hát Bécsben.

A mi a Manch Hermæon szerzőjét leginkább jellemzi, *s a minél fogva méltán fölvethettük a kérdést, vajjon nem a kiskéri evangelikus pap volt-e az említett irat szerzője?* — az, hogy identifikálván a felvilágosodást a protestántizmussal, József uralkodásának eredményeit s általában *az aktuális politikai, sőt még közgazdasági kérdéseket is protestáns szempontból ítéli meg,* s míg egyrészről a protestánsok iránt a legmelegebb rokonszenvvel viseltetik, a katholiczizmust, de különösen a hierarchiát,

mint a fölvilágosodás terjedésének legfőbb akadályát, szivéből útálja.

Még a népszámlálást is felekezeti szempontból tárgyalja, különösen kiemelvén, hogy az a protestánsok helyeslésével találkozott, s csak azt szerették volna, ha a vallásfelekezetekre is kiterjesztik az összeírást, hogy kitűnt volna, vajjon a protestáns felekezet, létszámánál fogva csakugyan oly jelentéktelen-e, hogy csak toleránczíára érdemes? Sőt, a mi már szinte nevetséges, még a phyziokraták rendszere mellett is azzal érvel, hogy azt minden okos katholikus és protestáns helyesli; mintha ehez a közgazdasági rendszerhez volna valami közük a felekezeteknek.

Rideg felekezeties álláspontja ott tűnik ki leginkább, a hol a protestánsok és katholikusok közt párhuzamot von. A protestáns ember, szerinte, vallásánál fogva az emberi jogok és a szabadság szószólója; mindent a józan emberi ész szempontjából itél meg. A katholikus ember ellenben, mint olyan, képtelen a szó valódi értelmében becsületes polgártársa lenni más vallásúaknak. A katholikus, néhány olasz püspök és a pápa tekintélyén kívül mást nem ismer el; a polgári társaság, az Isten és az emberiség jogait kigúnyolja; előtte semmi sem szent, csak az, a mit Róma, a pápa és a püspök szentnek nyilvánít.

A kath. hierarchia veszedelem az államra nézve. A kath. országok hátramaradtak s ha haladni akarnak is, a haladás óriási akadályokba ütközik, mert a kath. klérus, mely csakis a népek tudatlansága és indolencziája által tartja fenn magát, a népeknek felvilágosodásra irányuló minden törekvését ellensúlyozza. Állam akar lenni az államban, saját kormányformával, saját törvényekkel, saját bírósággal stb.

Azt a tanácsot adja a katholikusoknak, hogy a hierarchia szellemétől, az üres czeremóniáktól s mindenek fölött

a prozelyta-csinálástól váljanak meg, s akkor a gondolkozó keresztyénekre nézve *«kevésbé lesznek elriasztók!»*

A szerző, műve írásának körülbelől a közepéig jutott, midőn József, 1790. jan. 28-kán, a pátenseit visszavonó rendeletét kiadta. Ez a tény egészen kiveszi sodrából az írót, s el kezd tépelődni, hogy mi lesz már most Magyarországból? Majd előveszik ismét — ugymond — a Corpus Jurist, s minthogy abban eligazodni nem lehet, óriási zűrzavar fog bekövetkezni. A csalódások következtében önmagával meghasonlott lélek keserűségével jelenti ki, hogy a mit ezután ir (a német nyelvről és a török háboruról), azt már nem is a magyaroknak irja, hanem az idegeneknek, hogy ismerjék meg Magyarországot.

Azzal az egygyel vigasztalja és biztatja magát, hogy a mi Józsefnek nem sikerült, bizonyára sikerülni fog Lipótnak.

A *Corpus Juris* és Verbőczi Hármaskönyve — mint a fönnebbiekből is látható — a Manch Hermæon szerzőjének szálka a szemében. A hol csak szerét ejtheti, gúnyt űz jogkönyveinkből. Egy helyen óhajtását is fejezi ki az iránt, «bár akadna valaki, a ki annak az embernek (t. i. Verbőczinek) a történetét megirná».

Csakhamar akadt is erre vállalkozó, Monostori Izdenczy József udvari tanácsos személyében. Izdenczy, mint Grossing tanítványa, különösen hivatva volt a Manch Hermæon óhajtásának keresztülvitelére. *«Etwas vom Werbőcz»* czimű, latin és német szövegű röpiratában* siralmas vergődéssel erőlködik a Tripartitum értékét leszállitani.

* Etwas vom Werbőcz dem Verfasser des sogenannten Juris Tripartiti Hungarici. Um einigermassen dem Wunsche des Manch-Hermæon's eine Genüge zu leisten, welcher wörtlich darinn besteht: Verbőczius — möchte doch irgend Jemand die Geschichte dieses Mannes beleuchten! Seite 73. — A túlsó lapon: Aliquid

Okoskodásának veleje az, hogy az 1527-diki országgyülés a Tripartitumot elvetette; mert tele volt hibákkal és ferditésekkel. Miközben elhallgatja azokat a tényeket, melyek az 1527-diki országgyűlés rendelkezése daczára is a Tripartitum kötelező erejét bizonyítják. Elhallgatja azt, hogy sem az 1527-, sem az 1548-, sem az 1563-diki országgyülésnek egy uj, a Verböczi Tripartitumát helyettesitendő jogkönyv előállitására irányuló intézkedései eredményre nem vezettek: elhallgatja azt, hogy 1588-tól 1790-ig a magyar törvenyhozás a Hármaskönyvre, mint kötelező jogi kutfőre számtalanszor hivatkozott; valamint arról sem tesz emlitest, — a mi pedig már az ő évszázadában történt, — hogy t. i. az 1715: 24. t. cz. értelmében összeült commissio systematica a Tripartitumot fogadta el munkálatainak alapjául.

Ime, ilyen szövetségese akadt a Manch Hermæonnak a Tripartitum ellen meginditott hajszában.

A Manch Hermæon egy másik pendant-ja az 1792-ben két kiadásban megjelent s *Batthyány Alajos*-nak ajánlt «*Intoleranz des katholischen Klerus*» czímü röpirat,[1] mely a Manch Hermæon által üldözőbe vett papságot és arisz-

de VERBŐCZIO ita dicti Juris Tripartiti Hungarici authore. Quo nimirum Manchii Hermæonis quodammodo satisfiat desiderio hisce verbis expresso: Verbőczius — optandum sane foret, ut aliquis historiam viri hujus illustraret. Pag. 73. 8-r., 21 lap. — Megjelent GRELLMANN «*Statistische Aufklärungen* über wichtige Theile der österreichischen Monarchie» czímü folyóiratában is. I. 435—468.

[1] Intoleranz des katholischen Klerus gegen die ungarischen Protestanten nach zuverlässigen Aktenstücken, oder Ideen zur gebührenden Schätzung der Verdienste der beyden grossen Kaiser *Josephs* und *Leopolds* um die protestantische Kirche in Ungarn, ein Pendant zum Manch-Hermäon. Gedruckt im protestantischen Deutschlande. 1792. 8-r., 216 lap.

tokrácziát, mint a protestántizmus és a felvilágosodás legveszedelmesebb s legmegátalkodottabb ellenségeit, történelmi alapon támadja meg.

Az említett két társadalmi osztály teherlapjára írja az ismeretlen szerző mind ama csapást és szerencsétlenséget, a mi az emberiséget a keresztyén időszámítás óta érte.

A pap — úgymond — különb lénynek tartja magát más embernél; közvetítőül tolja fel magát az ember és az istenség közé; azt hiszi, hogy csak ő áldozhat, imádkozhat hatályosan, csak ő intézheti el az emberiség sorsát az istenséggel s ily módon ő hozhat le az égből áldást és átkot, szerencsét és szerencsétlenséget. Mindez nevetséges és keresztyénietlen. De ezekre az esztelenségekre van építve a hierarchia varázsépülete. Nem csuda ennélfogva, ha a buta nép tisztelettel viseltetik a papság iránt és fél tőle.

S a papsággal ved- és dacz-szövetségben áll az arisztokráczia, mely közvetítő szerepét játsza a nép és a fejedelem közt; melynek legnagyobb befolyása van a törvényhozásra: mely a királyok felett ellenőrzést gyakorol; mely rabszolgáknak tekinti mindazokat, kik alatta állanak; mely kiállhatatlan felfuvalkodottsággal hánytorgatja őseinek érdemeit még ha magának semmi érdemei sincsenek is; mely abban az őrült hitben él, hogy nélküle egy állam sem lenne fenntartható, holott hasznavehetetlen osztálya az államnak, mert a közterhek viseléséhez nem járul.

Az egymással szövetkezett arisztokráczia és papság, a mellett, hogy a népen zsarnokoskodik és annak jogait és szabadságát konfiskálja, az uralkodók kezét is békóba veri.

Magyarországon a klérus és az arisztokráczia, illetőleg az azokat képviselő jezsuita-rend és helytartó-tanács már évszázadok óta grasszálnak s minthogy sem az elbutított

nép, sem a hatalmában korlátozott király ellentállást nem fejthetett ki velök szemben, lábbal tiporták a legszentebb emberi jogokat.

Legtöbbet szenvedett azonban tőlük a protestántizmus, a mit az ismeretlen szerző egész halmaz históriai adattal bizonyít. Művének második részében rhapszodiszticze elsorol egy csomó helytartósági rendeletet, mely a jezsuiták befolyásával és közreműködésével jött létre, s mely a protestánsok üldöztetését czélozta. S ezt azért teszi, hogy lássák hitfelei, mily sokat köszönhetnek Józsefnek és Lipótnak, kik sérelmeik legnagyobb részét orvosolták. Reményét fejezi ki egyszersmind, hogy az uj uralkodó, Ferencz, unokaöcsesének, Józsefnek és atyjának, Lipótnak, nyomdokairól nem fog letérni. Végül függelékképen (kegyetlen rosz orthografiával) közli a klérus által erőszakkal megsemmisített prot. egyházközségek névsorát.

A most bemutatott mű, habár csak czímlapján tétetik említés a Manch Hermæonról, ez utóbbival, egyházpolitikai felfogását illetőleg, szoros rokonságban van, ugy hogy hajlandók vagyunk azt hinni, hogy a két mű szerzője ugyanaz az iró volt. A Manch Hermæon feljajdulása azonban a protestánsokon elkövetett méltatlanságok felett, bizonyára időszerűbb volt, mint társának 1792-ben közrebocsátott vádirata. Nyomban az 1790/1 : 26. t. cz. meghozatala után nem volt helyes a még be sem heggedt sebeket újból felszaggatni. Az 1790/1-diki törvényhozás intenczióinak azok tettek eleget, kik az évszázadokon keresztül zaklatott kedélyek megnyugtatására törekedtek s nem azok, kik a mult szenvedéseinek fölelevenitésével a gyűlölködés és a boszu érzetét táplálták hitfeleikben.

József uralkodásának megitéleseben nem a Manch Hermæon nyomdokain jár a «*Második József az Elisium*

mezején» czimű röpirat[1] szerzője, SÁNDOR ISTVÁN szerint,[2] SZIRMAY ANTAL. Szirmay műveinek azonban sajátkezűleg összeállitott s az ABAFI *Figyelőjében*[3] közzétett jegyzékébe ez a röpirat nincs fölvéve, a miből azt kell következtetnünk, hogy vagy nem Szirmay volt annak a szerzője, vagy ha igen: ama jegyzék összeállitásánál megfeledkezett róla. Szirmay oly sokat irt, hogy ez az utóbbi eshetőség is föltehető.

Az emlitett röpirat a legnagyobb magasztalással szól József szabadelvű reformjairól; de nem védelmezi annak kormányzati rendszerét. Rokonszenvet akar ébreszteni József iránt, ki «annyi szomoruságokon és szenvedéseken ment keresztül»: de egyszersmind úgy mutatja őt be, mint tragikai hőst, ki szomorú sorsát, bukását nem kerülhette ki, ki elhibázta életét s hibáiért bűnhödött.

Az élénken és elmésen irt röpirat több párbeszédet tartalmaz, melyet II. József kiváló uralkodókkal, őseivel, politikusokkal s hadvezérekkel folytat a más világon.

Mária Terézia a többi közt igy szól fiához: «Nékem úgy tetszik, hogy a te ujitásaidhoz, javitásaidhoz, igazitásaidhoz igen hirtelen fogtál, minekelőtte még a szükséges elegendő készületek ezekre a hasznos újitásokra készen lettek volna». József aztán ugy anyjával, mint atyjával szemben, ki szintén kifejezi fia uralkodásának sikertelensége feletti sajnálkozását, megpróbálja igazolni magát. Elmondja, hogy ő népének jólétet és boldogságát tartotta mindig szem előtt. «Az én képzelődéseim azonban — igy szól tovább — gyakran megcsaltak engem, és most sok dolgot más formán folytatnék.»

[1] *A második József* az Elisium mezején. 1790. 8-r., 64 lap.
[2] SÁNDOR: Magyar Könyvesház. 1803. 179. l.
[3] ABAFI: Figyelő. XIX. 181.

Mikor pedig József a maga központositó politikájának védelmére kel, kifejezvén abbeli meggyőződését, hogy «ha a mi uralkodásunk alatt lévő minden tartományok egyformán igazgattatnának, abból a közjó származna» : atyja következőleg felel meg neki : «Az igaz, hogy annál könynyebben mozgásba lehetne ejteni az egész alkotmányt, és annál jobban s hamarább virágzó állapotba lehetne helyheztetni minden tartományokat ; *de az egymástól annyira külömböző volta mind azoknak az ausztriai házhoz tartozó tartományoknak, sohasem engedi meg, hogy lábra állhasson az az igyekezet, a melyhez te oly igen ragaszkodtál*. A magyarok, a lengyelek, a csehek, a belgák mind úgy fogják nézni, a ki azt próbálja, mint a ki őket az ő jussoktól és szabadságoktól akarja megfosztani, es járom alá vetni, es mindég lesni fogják az alkalmatosságot, hogy azt kivethessék nyakokból».

A Rákóczi Ferencz és József közti párbeszéd szintén igen jellemző. Rákóczi szemrehányást tesz Józsefnek a miatt, hogy a magyarok nemzeti erzületet oly sokszor és oly kiméletlenül megsértette, majd azt kérdi Józseftől : «ha valamely nemzetnek nem szabad a maga szokott ruhájában járni, a maga született nyelvén, vagy szokott nyelvén beszélni, a maga szokása szerint gyűlést tartani ; ha az ő királyi koronáját, melyet mindég úgy tartott, mint ország kincsét, elviszik, egyéb csonkulásokat elhallgatván : mindez nem elégseges-e arra, hogy ő neki az ő szabadságai eszébe jussanak ?» Mire József bűnbánólag így válaszol : «A magyar nemzet megtudja azt már most gondolni, hogy az efféleként nem illő pártot ütni. Mivel kivánságára, minden szabadságait visszanyerte rész szerint, ezután a többit is visszanyeri, azzal vége szakadt minden zúgolódásnak».

Végül VI. Károly császár, töprenkedő unokáját azzal nyugtatja meg, hogy Leopold, «ki maga megmutatta, hogy

ő okos fejedelem, meg fogja a mi házunk (t. i. a Habsburg-ház) dicsőségét erősiteni». S miután ebbe József belenyugszik: kifejezi abbeli óhajtását, hogy «a magyar nemzet virágozzon mindég».

Ugyanaz alatt a czím alatt, ugyanabban a szellemben és formában, mint Szirmay, bírálja József uralkodását Horányi is. «*Josephus II. in campis Elysiis*» czimű iratában,* midőn József kiváló személyi tulajdonait kiemeli, uralkodásának eredménytelenségéről finom modorban és oly körültekintéssel s óvatosan ír, mintha ép az ellenkezőjét akarná bebizonyitani annak, a miről maga ép ugy meg van győződve, mint a gondolkozó, itélni tudó közönség.

Az ő fantáziája által teremtett Elysiumban Mária Terézia fogadja Józsefet s legelőször is csodálkozását fejezi ki azon, hogy József, a magyar királyok gyülekezetében korona nélkül jelen meg, holott nem hiszi, hogy a magyarok ama szent ereklyéjökről immár megfeledkeztek volna. Mire József azt feleli, hogy nem is feledkeztek meg, sőt ellenkezőleg, az egész nemzet óhajtása volt, hogy ősi szokás szerint koronáztassa meg magát; de ő a koronázást hiú és fölösleges czeremóniának tekintvén, mellőzte. Erre élénk párbeszédbe ereszkedik József, anyjával: amaz ujitásai mellett argumentál, emez pedig a pozitiv magyar törvények szempontjából bírálja azokat.

Majd Magyarország többi királyaival is összetalálkozik József s azokkal is tüzetesen megvitatja ama tíz év eseményeit, melyet mint uralkodó Magyarországban töltött.

A vita eredménye az, hogy I. Lajos hizelgő szavakban ismeri el József kiváló uralkodói tulajdonait: rendkívüli

* *Josephus II.* in campis Elysiis. Somnium *Eleutherii Panonii.* H. és é. n. (1790.) 8-r., 204 lap.

szorgalmát, ügyszeretetét és szolgálatkészségét népe javának előmozdításában. LÁSZLÓ király pedig a következőkben foglalja össze a maga és társai ítéletét József uralkodása felett: «Ha — úgymond — József élettörténetét közelebbről szemügyre veszszük, alig találunk abban egyetlen momentumot is, melyről határozott ítéletet mondhatnánk. Méltán hányhatják szemére hibáit, de méltán magasztalhatják erényeit is. Csodálatos azonban, hogy ha mélyebben tekintjük a dolgot: hibáit nem fogjuk hibáknak s erényeit nem fogjuk erényeknek találni; hanem megfordítva, arra a meggyőződésre jutunk, hogy erényei voltak a hibák s hibái az erények. Innen van aztán, hogy cselekvényeit a nép egyrésze kárpálta, a másik ellenben egekig magasztalta. Őt magát pedig alattvalóinak egyrésze mint atyját imádta, a másik pedig mint zsarnokától iszonyodott».

Emez állításait László példákkal is igazolja. Mikor József a parasztokat Csehországban felszabadította, telve voltak iránta hálával; de mikor aztán ugyanazokat a parasztokat besoroztatta katonáknak, volt zúgolódás, mert egy igát egy roszabbal cserélték föl az illetők. Vagy mikor az iparszabadságot életbeléptette, nagy volt az öröm alattvalói részéről; de annál nagyobb volt a jajgatás, mikor az iparszabadságból folyólag a limitácziókat megszüntetvén, az élelmi szerek megdrágultak.

Hogy József uralkodása csupán formailag volt elhibázva, de különben fordulópontot képezett a nemzet történetében, minthogy a haladás útját jelölte meg, — ezt a thémát fejtegetik SIMON és VINKLER *prokurátorok a más világon.** Őket, mint ügyvédeket, főkép az igazságszolgál-

* Procurator *Simon* és *Vinkler* a más világon. Kolosváratt, nyom. Hochmeister Márton ts. kir. priv. könyv nyomtató által. 1791. 8-r., 39 lap.

tatás érdekelvén, Vinkler azt magyarázza kartársának, hogy a József által Erdélyben is életbeleptetett perrendtartás (az u. n. «Josefinische Gerichtsordnung»), mennyire gyorsabbá, olcsóbbá tette a perlekedést. De persze kénytelen beismerni, hogy ha még oly jó lett volna is a perrend, a nemzet nem lehetett azzal megelégedve, mivel «nemzetünknek ma sem kell akármely jó rendelés is, ha az híre s akaratja ellen tétetik».

A két ügyvéd beszélgetése nem esik egykategóriába a József ellen írt többi röpirattal; mert ez utóbbiak csak hangulat-csináló iratok, amannak ellenben az a gyakorlati czelzata van, hogy az önrendelkezesi jogát visszanyert nemzetet rábirja, hogy a helyes elvek szerint készült József-féle perrendtartást ne lökje el, hanem tartsa meg s a mit a közelmultban ráerőszakoltak, azt most önszántából fogadja el.

«Hiszem, — így fejezi be Vinkler a beszélgetést, — hogy valamely idegen volt hazánk Józsefnek rendeléseihez addig, míg azokra erőltetett: epen olyan hajlandó lészen most azok közül az olyanokhoz, melyeket különben jóknak talál. . . . Ha az ország rendjei már most azokból a rendelésekből is béveszik a hasznosakat, a melyektől addig idegenkedtek, míg azokra erőltettek: megbizonyitására fog annak szolgálni jövendőben, hogy az idegenseget bennök egyedül csak az erőltetes okozta és hogy az olyanokat előbb is bevették volna, ha törvényt szabó hatalmuk megesmértetvén, szabad akaratukra bizattak volna. Különben ha most is, minekutána már szabad akaratukra hagyattak, találkoznának olyanok, a kik a hasznos rendelésektől idegenkednének, az olyanok olyan betegeknek esmértetnék magokat, a kikkel akármely hasznos orvosságot is erővel kell itatni.»

A II. József emlekére 1790. márcz. 10—12. napjain, a

budavári templomban tartott gyászünnepély alkalmából egy *«magába szállott magyar»* ugyanoly engesztelékeny hangon és kiméletesen aposztrofálja versében József uralkodását,* mint Szirmay. Szemrehányásokat nem tesz, nem szitkozódik; hanem azért minden során meglátszik, hogy csak a de mortuis nil nisi bene elve fékezi tollát. Mentegeti az elhunyt császár hibáit: de kritikája bármily sima is különben, végeredményében mégis oda lyukad ki, hogy a császár elhibázta életét és semmi maradandót nem hagyott maga után.

Az ismeretlen poéta ekkép igyekszik ugyanis kiengesztelni a népet elhunyt uralkodója emlékével:

«Örök békességet keresztény lelkének,
Kit királyi gondok szüntelen gyötrének!
Országlása módját, mely szárnyadat szegte,
Felejtsd el, és gondold, hogy oldalát lepte
Számos tanácsadó, de bajt okozó ész,
Mely által végtére mind nép mind ország vész.
Holta előtt maga lám bocsánatot kért,
Mindent régi módra visszaadni igért;
De élte gyertyáját halál eloltotta,
Királyi szándékát azzal elfojtotta.
Visszatért már önként hazánknak fő kincse,
Országunk czímere, királyság kilincse.
Hidd el, kis időre megjő a szabadság,
Mely a magyar sebre eggyetlen orvosság.
A földmérő láncznak megútált csörgése,
Nemesi házadnak számmal lett jegyzése,
Elmultak s javadtól messzire távoztak,
Mond hát: nyugodj József, mint a többi holtak!»

* *A második Jósef* halottas tiszteségének alkalmatosságával magában szállott magyarnak keresztény eszmélkedése, melly méltóságos *gróf Károlyi* uraság exactorának, *Bálintffy Mártony* úrnak segedelmével Budán, nyomtattatott Landerer Katalin özvegyének betűivel, 1790. 4-r., 8 lap. (Hátul *T. I.* aláírással.)

Hasonló kíméletet tanúsít a császár emléke iránt Hannulik Chrysostom János piarista, a szabadsághoz írt latin ódájában, mely két kiadásban is megjelent, a 8-adretű kiadás jegyzetekkel ellátva, a 4-edretű jegyzetek nélkül,[1] s melyet Horányi is érdemesnek tartott a szent koronáról írt művében a Révai koronát üdvözlő versével együtt egész terjedelmében közzé tenni.[2]

Kímélete abban áll, hogy nem az elhunyt császár személyét, hanem azokat a magyar honfiakat támadja meg, kik eszközül dobták oda magukat a császár akaratának s kik megfeledkezve a hazáról, a szabadságot elárulták, az ősök viseletét külföldi ruházattal cserélték fel, a hazai erkölcsöket és a honi nyelvet megvetették. (De azért ő is latinul adja elő panaszát.) Majd elfordulván a multak keserű emlékeitől, a nemzet nevében a szabadsághoz, a magyar nemzet emez éltető eleméhez intézi szavait. Neked élek — így kiált fel, — és veled akarok meghalni. A ki téged hütlenül meg merne támadni, érezni fogja a kardom által rajta ejtett sebeket; a ki téged megtámad, nem király az és nem méltó rá, hogy a polgár nevet viselje.

A komáromi református prédikátor, Péczeli, II. József halálára írt versében,[3] szintén elismeri ugyan a bölcs ural-

[1] Ode ad libertatem hungaricam. H. és é. n. 8-r., 8 lap. — A másik kiadás szintén h. és é. n. 4-r., 4 lap.

[2] Horányi: De sacra corona Hungariæ. 358—362. l.

[3] Ama jó szívű s embereket szerető *II-dik Jósefnek* fébruáriusnak 20-dik napján reggeli öt és hat óra között, életének 49-dik esztendejében történt szomorú halálát kesergő versek, mellyeket mindjárt e gyászos hírnek meg-érkezésekor úgymint fébruáriusnak 24-dik napján készített s ugyan akkor ki is nyomtattatott Pétzeli Jósef komáromi predikátor. Komárom, Wéber Simon Péter betűivel. 1790. 8-r., 8 lap.

kodó kiváló érdemeit; de másrészről természetesnek találja, hogy uralkodása sikertelen volt:

«Nemes lelkű József! a mely fát plántáltál
Gyümölcsében más nap már enni kivántál.
Ez az oka, hogy bár sok bajjal vetettél,
Az aratásban majd semmi részt nem vettél.»

A protestánsok általában nagy kegyelettel viseltettek a császár emléke iránt. Több protestáns gyülekezet, mint pl. a *beszterczebányai*, gyászünnepélyt rendezett József emlékére [1] s nyilvánosan is elsiratta a jó fejedelmet. De a protestánsok közt ismét alig volt nagyobb tisztelője Józsefnek Péczelinél.

A komáromi prédikátor a mellett, hogy versben kikeseregte magát József halála fölött, a kitünő uralkodó életrajzát is megirta.[2] Ebben a művében nem politizál, József reformjainak és kormányzati rendszerének birálatába nem bocsájtkozik; csupán a legkiválóbb uralkodói tulajdonok iránt rójja le hódolata adóját. József élettörténetéből azokat a vonásokat emeli ki, melyek jellemére, egyéniségere vetnek világot. Forrásul, úgy látjuk, leginkább az 1790-ben megjelent «*Anekdoten und Charakterzüge von Kaiser Joseph II.*» czímű gyűjteményt[3] használta, melyben az általa közlött adomák és adatok csaknem mind feltalálhatók.

Elbeszéli például, hogy Párisban meglátogatván József

[1] Trauerlieder am Gedächtnisstage des Todes *Josephs des Zweyten* im Evangelischen Bethause zu Neusohl abgesungen. Neusohl, gedruckt bey Johann Joseph Tumler. 1790. 8-r., 7 lap.

[2] *II-dik Jósef* életének rövid le írása mellyet az eggyügyübbeknek kedvekért szedegetett öszve PÉTZELI JÓSEF k. prédikátor. Komárom, Wéber Simon Péter betűivel. 1790. 8-r. 48 lap.

[3] Anekdoten und Charakterzüge von Kaiser *Joseph II.* Nebst einer Skizze seines Lebens. Wien und Leipzig, 1790. 8-r. I. 128 lap. II. 128 lap. III. 96 lap.

Buffont, midőn az hálósapkáját le akarta venni, a császár nem engedte meg neki. Mikor francziaországi útjában, kocsisa a Voltaire lakásához vezető utra tért, azt mondta neki József: «csak menj az egyenes úton; én az olyan poétát szeretem, mint Haller, ki egyszersmind keresztyén is». A helytartó-tanácsnak Budára való áthelyezéseért a budaiak emlékszobrot akartak neki emelni; de ő nem engedte meg, azt mondván, hogy majd ha az ország boldogságát czélzó reformjai sikerülnek, akkor érdemli meg az emlékszobrot; ő az áthelyezéssel csak annyi szolgálatot tett, hogy a budaiak borukat ezentul jobb áron adhatják el s házaik után több haszonbért seperhetnek be. Galicziában tett utazása alatt pikétet és triktrakot játszott; de ha nyert, nem vette el a pénzt, ha ellenben vesztett, veszteségét mindenkor kifizette, úgy hogy sok lengyel gróf telt erszénynyel vett búcsút tőle. A török elleni hadjáratban vitézül viselte magát, s mikor hívei kérték, hogy ne tegye ki magát a veszedelemnek, azt felelte, hogy «a császár számára egy golyót se öntöttek». A táborban katonáival a nélkülözésekben osztozkodott: fekete szalmakalapot hordott; gyakran aludt a földön; rendes étele zöldség, itala víz volt, melyet hetenkint a schönbrunni forrás vizéből küldtek utána stb. stb.

A közönség ezeket az elbeszéléseket bizonyára szivesen fogadta; mert ha József kormányzati rendszere gyűlölt volt is, mint ember a közönség szeretetében részesült.

A «*Babel*» és «*Ninive*» szellemében írt pamfletekkel, hatásukat tekintve, egyrovatba sorozhatók a dynasztia ellen izgató röpiratok.

Ilyen az Izdenczy József-nek tulajdonított s a Széchenyi-könyvtár katalógusa szerint, de tartalmából is kivehetőleg

1790-ben megjelent «*Két minisztereknek egymással közlött gondolati*».*

A 90-es évek ez egyik legérdekesebb terméke két osztrák miniszternek: *H.*-nak és *I.*-nek, Magyarország viszonyai felett folytatott beszélgetését tartalmazza azzal a világos czélzattal, hogy a nemzet lássa, mily roszakarattal viseltetik és viseltetett iránta mindig a bécsi udvar.

H. így szól a többi közt I.-hez: «Ez a váratlan változás Magyarországban nincs, a kit nagy vigyázásra ne gerjesztene». Tartani lehet tőle, hogy a magyarok, «a kikkel oly embertelenül bántunk, minekutána a mi ópiumunkkal altattuk, álmukból felébrednének». S ha ekkor meglátják azt a nagy mélységet, «melybe mi őket taszítani akartuk: akkor, kollega uram, talpig oda vagyunk!» «Oh József, József! ha mi téged a földből kikaparhatnánk s életbe visszahozhatnánk!»

I. igyekszik megnyugtatni miniszter-társát, hogy a mostani magyarok, dicső eleiktől semmi egyebet nem örököltek nevöknél, úgyde ez a név is most már szatyra reájuk. A keresztek, ordók, czímek megrészegitették a nemzetet, a hazafiságot kioltották belőle.

H. azonban egykönnyen nem nyugszik meg; azok az előkészületek, melyeket a nemzet tesz, aggodalomba ejtik. Mire I., hogy társa aggodalmait végkép eloszlassa, a jövendő programmját részletesen kifejti. A magyarok készülődeseire nem ád semmit. Szerinte a fődolog az, hogy a magyarokban a czímkórságot ápolják. Azután a papi rendet és a fanatikusokat rá kell uszítani a protestánsokra; ezeket pedig izgatni kell, hogy törvény által biz-

* Két ministereknek egymással közlött gondolati. H. és é. n. 8-r., 16 lap.

tositott szabadságuktól megrabolták őket. Ily módon hajba fog kapni apa a fiával, magyar a magyarral, s az osztrák miniszterek, hagyományos politikájukat zavartalanul folytathatják. Arra is szükség lesz továbbá, hogy a fő- és középnemesség hadi lábon álljon egymással. Végre a magyar dikasztériumokat tele kell tömni németekkel, illetőleg idegenekkel. S hogy ez a programm végrehajtható, ezt a bölcs miniszter szentül hiszi; mert hát — úgymond — «nekünk nem igaz magyarokkal, hanem azoknak nyomorult maradékival vagyon dolgunk».

E beszélgetésben minden szó egy-egy korbácsütés a nemzet szeme közé. Az irat ismeretlen szerzője midőn leleplezi a bécsi udvar bűnös törekvéseit s midőn azokkal szemben az elkorcsosodott nemzetnek oly durván szemére veti tehetetlenségét: honfitársaiba mintegy ostorral akarja bele verni az önérzetet; de — és ebben hibázik — felkorbácsolja egyszersmind gyűlöletöket az udvar iránt ép akkor, a mikor a nemzet vezérférfiai, fátyolt borítván a mult szomorú emlékeire, békejobbjukat nyujtották az uralkodó felé.

Egyebiránt a kérdéses röpirat szélesebb körben nem igen terjedhetett el. Abból a körülményből, hogy nyomtatási helye és ideje czímlapjáról hiányzik, azt következtetjük, hogy kiadója, könyvárusi forgalomba nem bocsájtotta.

Hogy szerzője Izdenczy lett volna, mint a Széchenyi-könyvtár lajstromában olvassuk,* nemcsak hogy nem valószínű, de véleményünk szerint, lehetetlen. Ha a mű czélja az lett volna, hogy az osztrák minisztereket, a fejedelmi önkény csatlósait, oktatásban részesítse, miképen viseljék magukat a renitens Magyarországgal szemben: akkor elhinnők,

* Catalogus bibliothecæ hungaricæ *Francisci com. Széchenyi.* 1799. Tom. I. Pars I. 426.

hogy szerzője Izdenczy volt; de midőn a mű világos tendencziája az, hogy megismertesse a nemzetet a hatalom viszszaéléseivel: még csak föltevésnek is képtelenség, hogy ilyen feladatra a minden ízében aulikus, szolgalelkű Izdenczy, az «*Irrthümer*» és az «*Etwas vom Werbőcz*» hírhedt szerzője vállalkozott volna.

E pamflet irányzata könnyen felismerhető s még csak vita tárgyát sem képezheti. De hogy mi volt a czélja annak a hisztorikusnak, ki I. FERDINÁND 1527. jan. 19-kén kelt levelét 1790-ben önálló füzetben közrebocsájtotta,* ezt már bajosabb eldönteni. Hogy politikai czélja volt, ez bizonyosnak látszik előttünk, s ép azért teszünk kiadványáról itt említést.

I. Ferdinánd ama levelében ünnepélyesen megigéri, hogy a magyar nyelvet és a magyar nemzetet megvédelmezi; a főpapok, főnemesek, köznemesek, szabad városok s általában a rendek jogait, privilégiumait épségben tartja; a királyi tanácsban idegeneket nem alkalmaz; egyházi javakat és hivatalokat idegeneknek nem adományoz.

Megjegyzendő, hogy I. Ferdinánd ezt a levelet akkor írta, mikor döntő csapásra készült ellenfelével szemben s csak azért irta, hogy a nemzet rokonszenvét a rá nézve olyannyira kritikus időben megnyerje és biztosítsa; valamint az sem tévesztendő szem elől, hogy Ferdinánd, ama levelében tett igéreteit soha be nem váltotta. Csak ha ezeket a körülményeket tekintetbe vesszük, leszünk képesek arra a kérdésre megfelelni, hogy mi szükség volt a kérdéses históriai okmányt épen 1790-ben föleleveníteni? Azért, hogy

* König *Ferdinands I.* Brieff, darinnen Er sich über den Graffen von Trentschin beschweret, und sich gegen die Hungern obligirt 1527. 1790. 8-r., 14 lap.

lássa az ország, mit várhat egy olyan dynasztiától, melynek egyik alapitója már a nemzetet félrevezette, s mely ha bajban van: fűt-fát igér, de sokkal megbízhatatlanabb, semhogy adott szavát a veszély elmultával beváltsa. Ha azonban a kiadónak nem ez lett volna is a czélja; ha csak egyszerűen tájékoztatni akarta volna a nemzetet a tekintetben, hogy mit igért az uralkodó ház a magyaroknak harmadfél századdal azelőtt s ennélfogva mit követelhetnek ma a maguk számára: a mennyiben intenczióit úgy is magyarázhatták, a mint mi magyaráztuk, — igen rosz szolgálatot tett a kiegyezés ügyének.

Ezek a röpiratok azonban ép oly kevéssé gyakoroltak tartós és mély benyomást akár egyik akár másik oldalra s ép oly kevéssé tették áthághatatlanná a nemzet és a király közt fennállott válaszfalat, mint a «Babel» és «Ninive». József példáján okulva Lipótnak nem volt kedve szánt szándékkal meddővé tenni uralkodását az alkotmányos formák mellőzése által; viszont a nemzet sem látta tanácsosnak a kibékülésre hajlandó királylyal ujjat húzni s ez által mintegy kényszeriteni őt a hatalom önkényű gyakorlására. Kölcsönös engedmények árán a király és a nemzet megegyeztek egymással.

De a bizalom a két fél közt csak lassankint állott helyre. Hogy mily nehezen ment a kibékülés, mutatja az, hogy a nemzet egyrésze határozott méltatlankodással fogadta Lipótnak még azt a nyilatkozatát is, melyet mindjárt trónraléptekor bocsájtott ki s melyben igéri, hogy az ország jogait és alkotmányát épségben fogja tartani, ennek bizonyságául az országgyűlést junius hó folyamában összehívja, megkoronáztatja magát s a nádori szék betöltéséről gondoskodik.

A megyei ellenzék azt szerette volna, ha Lipót Magyar-

ország trónját is olyan deklaráczióval foglalja el, a minőt a belga rendekhez intézett. A belga zavarokat ezzel sikerült is lecsendesítenie, s ebből az alkalomból BUCSÁNSZKY GYÖRGY pozsonyi főgymnáziumi tanár egy versében melegen üdvözli őt.*

Az említett nyilatkozat tehát csak szálka volt az oppoziczió szemében. Ugyancsak megjárta ennélfogva az az író, ki azt latinra lefordítva azért adta ki Pozsonyban,** hogy a magyar honfiaknak alkalmuk legyen abból az új uralkodó kitűnő tehetségeit, jó szivét, a nép szabadsága és jóléte iránt fogékony lelkét, valamint népboldogitó terveit megismerni, s ez utóbbiak előmozdításában teljes erejökből közreműködni.

Lipót a belga rendek előtt kifejezi abbeli elhatározását, hogy valamint osztrák örökös tartományainak, ugy Belgiumnak sorsát is szivén viselvén, mindent el fog követni a belga tartományok jólétének és boldogságának megalapitására. E czélból uralkodása zsinórmértékéül a törvényt tekinti; minden intézkedésében irányadó lesz a törvényhozó testület véleménye, s meg se kisérli a rendek hozzájárulása nélkül a tartományra bármit is ráerőszakolni; a «Joyeuse

* Epinicion. De feliciter sopitis Belgii Austriaci turbis *Leopoldo II.* augustissimo romanorum imperatori, et apostolico Hungariæ regi, etc. etc. etc. pie oblatum a *Georgio Bucsánszky* aa. ll. et phil. doct. necnon in regio archi-gymnasio Posoniensi litterarum human. anni 1-mi regio professore pub. ord. Posonii, typis Simonis Petri Weber. 1791. 8-r., 6 lap.

** Declaratio suæ majestatis *Leopoldi II.* Hungariæ Bohemiæ etc. regis apostolici ad Belgii provincias missa. Posonii. Typis Antonii Oderlitzky. 1790. 8-r., 13 lap. — Megjelent magyarul is külön füzetben, valamint a *Hadi és más nevezetes Történetekben*, 1790. II. 363—371. — A magyar kiadás czíme: *Második Leopold* gondolatai Belgyiom eræntt. 1790. 4-r., 8 lap.

Entree»-t (a mi arany bullánkhoz hasonló királyi diplomát), minden pontjában ujolag megerősiti s a belga provincziáknak eme diploma által biztositott kiváltságait helyreállitja; megengedi, hogy a tartomány jövedelmei kizárólag annak szükségleteire fordittassanak; általában gondja lesz rá, hogy a közszabadság semminemű sérelmet ne szenvedjen. Mindez Lipótnak a magyar nemzethez intézett kiáltványában is bennfoglaltatik; még elődének az ujitásokat eltörlő, jan. 28-án kiadott rendeletét is jóváhagyja és végrehajtani igéri. A németalföldi deklaráczióinak csak egy pontja hiányzik a magyar kiáltványból, mely szerint t. i. Lipót törvénytelennek nyilatkoztatja ki József kormányát s az az által elkövetett sérelmeket határozottan rosszalja. S a megyei ellenzék ezt a hiányt elégnek tartotta, hogy annak alapján belekössön az uralkodóba s kétségbe vonja az alkotmány helyreállitására irányuló intenczióinak őszinteségét.

Az országgyülés hangulata engesztelékenyebb volt ugyan; de azért a bizalmatlanság jelei ott is mutatkoztak. Határozatba ment, hogy az országgyülés tagjai esküvel kötelezzék magukat, miszerint a rendek tudta és beleegyezése nélkül semminemű kitüntetést, adományt vagy hivatalt nem fogadnak el. Az inditvány elfogadtatván, az esküt az alsó tábla valamennyi tagja letette. A főrendek közül azonban csak 139-en esküdtek meg s ezek is csak a rendek ama fenyegetése után, mely szerint a ki nem esküszik, azzal egyszéket nem ülnek.

Abaffy Ferencz, árvamegyei követ, az országgyülésen tartott beszedeben azokat, kik az esküt nem tették le, «Judásoknak» nevezte, ami oly nagy felháborodást keltett, hogy a szónok kénytelen volt beszédét félbeszakitani, *Török András* főispán pedig a megyén Abaffy visszahiva-

tását követelte. Miután azonban Abaffy a maga igazolása végett beszédét nyomtatásban is kiadta,* Árvamegye a föispán követelésére azt felelte, hogy Abaffy ugyan azt a bizonyos sértő kifejezést használta, de a sértést nyomban vissza is vonta. Ha mégis visszahívatnék: akkor Árvamegye követeli, hogy utasitásul adassék az új követeknek is, hogy ne tágitsanak mindaddig, míg a mágnások mindnyájan meg nem esküsznek.

Az eskü kérdésének nagy ügygyel-bajjal való megoldása után, az országgyűlés az inaugurale diploma megállapitásához fogott.

A többség abban a véleményben volt, hogy a törvényhozásnak jogában áll a koronázási diplomát minden trónváltozás alkalmával megváltoztatni, abban esetleg újabb alkotmány-biztositékokról gondoskodni. Lipót ellenben egész határozottsággal kinyilatkoztatta, hogy a mennyiben az 1723: 1. 2. t.-czikk egyszer-mindenkorra megállapitotta a trónörökösödés föltételeit s a mennyiben csak ezeknek a föltételeknek megtartására kötelezheti magát az inaugurale diplomában: uj hitlevelre nincs semmi szükség, hanem igenis, ki fogja adni azt a hitlevelet, melyet *III. Károlytól*, illetőleg *Mária Teréziától* örökölt.

A vitás kérdés tisztázásához kivánt, ugy látszik, hozzájárulni a «*Dialogus inter Modestum jurisperitum et Prosperum nobilem ablegatum*»** szerzője.

Prosper az országgyűlés álláspontját védi. Modestus

* Pro se Franciscus Abaffy, a statibus comitatus Arvensis ad comitia deputatus. (Datum Budæ, die 15. Julii 1790.) 8-r., 30 lap.

** Dialogus inter *Modestum* jurisperitum, et *Prosperum* nobilem ablegatum, utrumque: verum hungarum, et felicitatis patriæ studiosum zelatorem. De cursu negotiorum regni in comitiis Budensibus anni 1790. Budæ, typis regiæ universitatis. 4-r., 26 lap.

ellenben abból az elvből indulván ki, hogy «leges regnorum fundamentales potestati legislativæ non subesse» (az ország alaptörvényei a törvényhozó hatalom körebe nem tartoznak) s a hitlevelet is alaptörvénynek deklarálván: tagadja, hogy a nemzetnek joga volna, minden trónváltozás alkalmával új hitlevelet követelni.

Közjogilag egyik félnek sem volt igaza. Az országgyűlés álláspontját képviselő Prosper uj hitlevél kiállitását kivánhatta ugyan, de akkor sem neki, sem az országgyűlésnek nem kellett volna az uj hitlevelet akként formulázni, hogy annak tartalma az örökösödési törvényben foglalt föltételekkel a legkevésbe is ellenkezzek. Modestus pedig téved, midőn a hitlevelet alaptörvenynek minősiti, s midőn nem akarja megengedni, hogy annak szövegén az országgyűlés a legcsekélyebb módositást is tehetné.

A felavatási hitlevél feletti vita oly vegtelenül hosszúra nyúlt az országgyűlesen, hogy e miatt már-már a koronázást is el kellett halasztani. Az alsó tábla tehát, hogy siettesse a dolgot, a kerületek által elkészitett és a két tábla kebeléből kiküldött mixta deputáczió által felülvizsgált hitlevel-javaslatot *vegyes ülésben* kivánta tárgyalás alá vétetni. «Ezen kéréssel — igy hangzik az alsó táblának e tárgyban hozott utolsó határozata — sem az első táblának diszét, sem a m. főrendeknek jussait csak gondolattal is kisebbiteni, sem a régi szokásokat felbontani nem kivánták: nincsen ebben semmi titkos igyekezet, hanem csak időt nyerni, a diploma tökeletességét siettetni akarják. Annak okáért reménylik a t. státusok, hogy a m. főrendek ezen közjóra czelzó kivánságokra reá fognak állani, mind azért, hogy a munkához igazán foghassanak, mind pediglen, hogy a fejedelemnek elhivására kirendelendő deputáczió mentől hamarébb megindulhasson. *Egy hazánk, egy törvényünk, köz-*

hasznunk vagyon: miért irtózik egy része, a ki másika nélkül boldog nem lehet, együtt munkálkodni!!» *

A főrendek végre hosszas huzavona és alkudozás után beleegyeztek a diplomának vegyes ülésben való tárgyalásába. Egy aug. 17-ki dátummal megjelent röpirat ** ismeretlen szerzője azonban sehogy sem tudott megbarátkozni a gondolattal, hogy az ősi szokás ellenére, valamely ügy egyszerre vegyes ülés elé vitessék. Belátja ugyan ennek a fennforgó specziális esetben előnyét; belátja, — a mit az alsó tábla, fennebbi határozatában szintén hangsúlyoz, — hogy vegyes ülésben a diploma letárgyalása gyorsabban menne, hogy könnyebben kapaczitálhatnák egymást a követek és a főrendek; de azért az ősi szokáshoz ragaszkodni kíván, még ha ebből kár háramlanék is az országra.

Ez az a makacs konzervativizmus, mely nem kevésbé hátráltatta az országgyűlés működését, mint a korona és a nemzet közti bizalmatlanság. S az országgyűlés többsége is ily szellemtől volt áthatva. Csak akkor engedett valamit konzervativizmusából, mikor már be kellett látnia, hogy aggatódzásaival az ügyek fejlődését lehetetlenné teszi, s hogy egy merőben másodrendű, alaki kérdés miatt, — a milyennek kellett tekinteni azt, vajjon a diploma egyszerre vegyes ülésben, vagy pedig előbb külön-külön a főrendi- és alsó tábla által tárgyaltassék-e? — magát a lényeget koczkáztatni nem tanácsos. Mert a lényeg mégis csak az volt, hogy az inaugurale diploma szövege állapittassék meg mielőbb,

* Naponként-való jegyzések. 137. l.

** Motiva quæstionis diætalis, super assummendo in mixtis sessionibus diplomate, pro, et contra allata. Ad evertendam vulgarem opinionem illam, quasi eadem sessiones e solo contradicendi, aut aliquo, ab amore patriæ alieno spiritu, per quosdam controversæ fuissent, edita. Die 17. Augusti 1790. 8-r., 8 lap.

hogy aztán a koronázás, illetőleg az alkotmány helyreállítása végrevalahára megtörténhessék.

Az alatt, míg a megyékben és az országgyülésen az izgalmak javában folytak, Lipót a fegyverszünetet a törökkel megkötötte, hogy minden gondját a belső zavarok megszüntetésére összpontosíthassa.

Voltak ugyan számosan, kik a porosz udvar, de különösen *Herzberg* porosz miniszter által izgatva, Lipótnak ezt a lépését is a visszavonás szitására használták fel; de a nemzet többsége a fegyverszünetet, s az erre következett békét megelégedéssel fogadta. Az a német vers, mely «*Spiegel für die Kritiker des heilig gemachten Friedens*» czím alatt* leszidja azokat a roszlelkű embereket, kik a háború iszonyatosságaitól meg nem riadva, számba nem véve a szűk termést, a hadi adó sulyos terhét, az óriási pénz- és véráldozatot, a háború folytatását sürgetik, — a nemzet többségének érzelmeit tolmácsolta.

A nehéz küzdelmek árán letrejött kibékülest betetőzendő, Lipót elhatározta a nádori szék betöltését, s a nádorválasztás napjául nov. 12-ket tűzte ki. A király ebbeli elhatározása a politikai életben uj korszak bekövetkeztét jelezte. Minthogy a nádori hivatal, széles hatáskörénél fogva, az önkényuralomnak mindenkor utjában állt: Lipót elődei, Mária Terézia és József, a nádori széket üresen hagyták. *Batthyány Lajos gróf* halála után, Mária Terezia uralkodásának utolsó 15 évében, Magyarországnak nem volt nádora. A királynő veje, *Albert* főherczeg, királyi helytartóvá nevez-

* Spiegel für die Krittiker des heilig gemachten Friedens, zu Liebe allen denen, die sich nach demselben so würdig sehnten, und zu Ehren Seiner k. k. apost. Majestät *Leopolds des II.* glorreichen Namensfeste verfasst, vom *J. L.* in Oedenburg. H. és é. n. 4-r., 8 lap.

tetvén ki, sem hatáskörénél, sem hivatalba jutásának módjánál fogva — alkotmányunk értelmében — nádornak nem volt tekinthető. Józsefnek pedig még helytartó sem kellett. Az a tény tehát, hogy Lipót a nádori szék betöltését elrendelte, a nemzetben méltán fölkelthette a reményt, hogy az uj uralkodó, elődeinek politikájával teljesen szakitni akar és saját hatalmának az alkotmányos tényezők által való korlátozását készséggel eltűri.

Hogy ki legyen a nádor, ennek elhatározása az országgyűlésnek nem sok fejtörésébe került. Az udvar jelöltjét, *Sándor* főherczeget, — ki, mint a királyi család tagja, legalkalmasabbnak látszott a nemzet és az udvar közti közbenjárói tiszt betöltésére, — a nemzet szivesen fogadta annyival is inkább, mert régi óhajtása volt, hogy ha már a király állandóan nem tartózkodik az ország fővárosában, legalább családjának valamelyik tagját küldje ide. Bármennyire is kivánta azonban Lipót, fiának, Sándor főherczegnek megválasztatását: a dolgot úgy intézte, hogy a kezdeményezés e tekintetben a nemzet köréből induljon ki.

Már aug. 29-én, tehát még mielőtt a nádori szék betöltése végleg elhatároztatott volna, «*Egyenes szivü magyar, azért igaz hazafiú*» czim alatt, Okolicsányi József tollából,* deák és magyar nyelven egy röpirat jelent meg,** mely ajánlja Sándor Leopoldnak, a király fiának, nádorrá választatását, mint a ki «a magyar nemzetbez külömbözve hajlandó, ezen nemzetnek öltözetét, valamint még Flórencziában, úgy most is folyvást viseli és a nemzetet különös

* Sándor István: Magyar Könyvesház. 1803. 181. l. — Catalogus bibl. hung. *Franc. com. Széchenyi.* Tom. I. Pars I. 514.

** Egyenes szívű magyar azért igaz haza-fiú! Pozson. Wéber Simon Péter betűivel. 1790. 8-r., 16 lap. — A deák kiadás czíme: Hungarus dis-interessatus et ideo verus patriota. 1790. 8-r., 15 lap.

hajlandósággal kedveli». Az ő megválasztatása által a mindinkább erősbülő bizalom a nemzet és a dynasztia közt fokoztatnék. Részletesen kifejti, hogy az alkotmány szempontjából ez a választás egyáltalán nem lenne kifogásolható.

Sándor főherczegen kívül voltak más jelöltek is. Például többen *Zichy Károly* országbírót kívánták nádorrá választani. Horváth Ádám is Zichy jelöltsége mellett agitált; de csak addig, míg tudomására nem jutott, hogy a többség Sándor főherczeg személyében állapodott meg.

Horváthnak e tárgyban közzetett röpiratában* a Magyarországot jelképező *özvegy asszony* Magyarország pátronájához, a szent szűzhöz fordul, hogy adjon neki tanácsot, kit válaszszon nádorrá? A szent szűz azt ajánlja, hogy a visszavonás megszüntetése végett

«Emeld eggyel feljebb az ország bíráját,
Ő hogy megérdemli, adta már példáját.»

Itt azonban Horváth Ádám verse a mondat közepén megszakad s a következő új czím alatt folytatja azt: «*Folytatása a szent szűz beszédének és a mindszent napi hajnalnak a novemb. 15-dik napján tartatott öröminnepig*». S ezt már azzal kezdi, hogy «kérd ki ország nádorispányjának Leopold herczeget». E szerint a Horváth által megszólaltatott szent szűz, két jelölt ajánlása által maga terjeszti a «visszavonást», melytől pedig óva inti a nemzetet.

A röpirat czíméből is, mely szerint az özvegy asszony *mindszent napján* forgatja elméjében a nádorválasztást, látni lehet, hogy Horváth versének első fele már ki volt nyomatva, midőn az események az özvegy asszony kívánsá-

* Minden szentek napján 1790. az özvegy aszszony, Magyar ország, palatinusról gondolkozik. Pozsonban, Wéber Simon Péter betűivel. 8-r., 12 lap.

gát meghiusították; kapta tehát magát a leleményes Horváth — bizonyára csak azért, hogy kárba ne veszszen a nyomatási költség, — írt egy folytatást, melynek tartalma az eseményeknek megfelel ugyan, de sehogy sem vág össze az előző verssorok tartalmával.

Az országgyűlés Zichy Károly országbíró indítványára csakugyan Sándor főherczeget választá meg közfelkiáltással nádorrá, a nélkül, hogy a király kandidáczióját tartalmazó leiratot felbontotta volna.

Az alkalmi poéták csakhamar kezökbe vették a lantot, hogy üdvözöljék a nemzetet a szerencsés választásért.

A «*hungarus dis-interessatus*», kinek röpiratáról már fennebb említést tettünk, a nádor megválasztatása után ugyanazt a röpiratát más czím alatt újból kiadta,* megtoldva az uj nádorhoz intézett üdvözlő verssel.

Péczeli József egyfüst alatt nemcsak az új nádornak, de az ujonnan megkoronázott királynak is bemutatja hódolatát. Gördülékeny versében ** egy helyütt így kiált fel:

«Örülj hív magyarság! mert oly királyt nyertél,
A milyent az Úrtól tán kérni sem mertél.»

A nádort pedig ekkép magasztalja:

* Az új kiadás czíme: Hungarus dis-interessatus opusculum suum per occasionem Budæ celebratorum comitiorum typis vulgatum, nunc denuo editum serenissimi principis regii *Leopoldi Alexandri* regni Hungariæ palatini benignitati carmine elegiaco dedicat et devotionem hanc suam singulari epigrammate illustrat. Posonii. Typis Simonis Petri Weber. 1791. 8-r., 16 lap.

** A sz. koronának a magyarokhoz intézett köszöntése. Mellyet írt Pétzeli Jósef, novembernek 28-dik napján, 1790-ben, mikor ez a drága kints Posonból lett visszajövetelekor Komárom alatt meg-állapodott, s az elébe ki-ment sokaságtól kész tapsolással fogadtatott. Komárom. Wéber Simon Péter betűivel. 1790. 8-r., 7 lap.

«Harsogjon az ég s föld Éljen kiáltással,
Ágyú durrogással és kéztapsolással.
Különösen mindég kedvelte hazátok,
A bölcsőtől fogva viseli ruhátok.
Most is kész értetek mindent feláldozni,
Velem együtt [1] végig Budában lakozni,
Hogy jobban tanulja törvénytek s nyelvetek
S magáévá tegye háládó szívetek.»

Ugyancsak Péczeli *«Örvendező verseket»* [2] írt Sándor főherczeghez, midőn az Olaszországból visszatérve, Komárom érintésével Pestre utazott, hogy pestmegyei főispáni székébe beiktattassék.

Baicsy János-nak az országgyűlés tartama alatt készűlt versei közt [3] a nádor érdemeit magasztalók különös melegséggel írvák.

Szrógh Sámuel azt az örvendetes eseményt énekli meg,[4] midőn az új nádor két testvérével, *Ferencz* és *Károly főherczegekkel*, Budára jött, hogy itt állandóan meg-

[1] T. i. a koronával együtt; mert Péczeli itt a koronát szólaltatja meg.

[2] Örvendező versek, mellyek a felséges *Leopold Sándor* értzhertzegnek s Magyar ország kedves palatinusának eö felségének, Olasz országi útjából lett szerentsés haza jövetele után; Pest vármegyei fő-ispányságába lejendő bé-iktattatására R. Komárom alatt lett el-menetelekor sietve késztittettek Pétzeli Jósef r. komáromi prédikátor által augustusnak 5-dik (tentával kiigazítva: 6-dik) napján 1791-ben. Komáromban, Wéber Simon Péter betűivel. 1791. 8-r., 7 lap.

[3] Carmina Sen: Joannis Baicsy pro re nata sub regni comitiis nata. Comaromii, typis Simonis Petri Weber. 1791. 4-r., 18 lap.

[4] Öröm-innep. Mellyet felséges fő-herczeg *Sándor Leopoldnak* országunk palatinussának budai lakhelyébe lett bé-jöveteli napján a versek elejin tündöklö felséges neveknek szentelt Szrógh Sámuel. Pesten. Nyom. Pátzko Ferentz bötűivel. 8-r., 12 lap.

telepedjék. Ugyanekkor szólalt meg ifj. PÁPAY JÓZSEF lantja is a népszerű főherczeg üdvözlésére.* SPÓTH GYÖRGY budai városi főjegyző pedig a Budára érkező nádorhoz a magisztrátus nevében beszédet intézvén, azt később nyomtatásban szintén közrebocsájtotta.**

Ha a nádori hivatal betöltése s a nádorválasztás szerencsés eredménye nem nyugtatta volna is meg teljesen a kedélyeket: a bizalmatlanságnak még árnyékát is eloszlatta a nov. 15-én megejtett koronázás. A nagyfontosságu esemény örömmel és megelégedéssel töltötte el a nemzetet. A poéták és szónokok egész raja versenyzett egymással a közlelkesedés tolmácsolásában.

A megyék és felekezetek hála-istenitiszteleteket rendeztek s az egyházi szónokok alkalmi prédikácziókban dicsőitették az alkotmányos fejedelmet.

A koronázás alkalmából rendezett ünnepélyes istenitiszteletek közül itt természetesen csak azokat említjük fel, melyeket önálló nyomtatványokban is megörökítettek.

* Serenissimi principi regio *Alexandro Leopoldo*, archi duci Austriæ, regni Hungariæ palatino, anno 1791. mense Aug. die 6. Budam venienti infrascriptus humillime aggratulatur. Aláírva: JUNIOR JOSEPHUS PÁPAY. H. és é. n. 2-r., 1 lap.

** Prosphonet con quo serenissimum principem regium, archiducem Austriæ, et inclyti Hungariæ regni palatinum *Leopoldum Alexandrum* in comitiva serenissimi coronæ principis regii *Francisci*, ac serenissimi archi-ducis *Caroli* ritu solemni pro capiendo excelsæ dignitatis palatinalis subsellio præsidium Budense die 6-ta Augusti 1791. feliciter ingredientem excepit magistratus Budensis nomine totius etiam civium communitatis ad arcum triumphalem æternis altefati serenissimi principis et palatini, cæterarumque celsitudinum regiarum honoribus per eandem civitatem erectum, dicente GEORGIO SPÓTH ejusdem liberæ, regiæque ac metropolitanæ civitatis jurato ordinario notario. Budæ, typis regiæ universitatis. 8-r., 4 lap.

A *Turóczvármegye rendei* által Turócz-Szent-Mártonban rendezett istenitiszteleten Rosenbacher Ferencz piarista,[1] a *Biharvármegye mindkét valláson levő rendei* által a váradolaszi reformátusok templomában rendezett istenitiszteleten pedig Szaklányi Zsigmond református predikátor tartottak lelkes beszédet[2] az örömben uszó közönséghez.

A pozsonyi ev. gyülekezetben, annak lelkésze, Rát Mátyás, a *Magyar Hirmondo* volt szerkesztője tartotta az ünnepi predikácziót,[3] mely telve van jóreménységgel a

[1] Öröm ünnepi prédikátzió, melly a tekéntetes, nemes Thúrócz vármegyebéli tekéntetes státusokhoz, és rendekhez mondattatott Rósenbacher Ferentz által, midőn a *második Leopold* tsászárért, a mi felséges koronás király urunkért isteni-háladás pompás ünneplése tartatott Sz. Mártonban karátsony hav. 6-dik napján. 1790-dik esztendőben. Besztercze Bányán, Tumler Jósef János betűivel. 4-r., 16 lap.

[2] Ditséret mondás mellyet felséges *II-dik Leopold* római császár és Magyar ország apostolik irályának azon királyságra 1790-dik esztendőben novembernek 15-dik napján lett meg-koronáztatásán való közönséges örömének ki-jelentésére tartottak t. n. Bihar vármegyének mind a két valláson lévő rendjei; a várad-olaszi reformátusok templomában decembernek 13-dik napján 1790-dik esztendőben az akkor el-mondott prédikátzióval egygyütt mellyben a királyi felségnek eredetét, méltóságát, jussait, és a lakosoknak-is kötelességeket elő-adta Szaklányi Sigmond azon eklésiának rendes predikátora. Diószegen nyomt. Medgyesi Pál betűivel. 1790. 4-r., 16 lap.

[3] Frohe Aussichten treuer Bürger in die feyerlich aufgetretene Regierung ihres weisen Erbkönigs. Eine bey Gelegenheit der Dankfeyer für die den 15-ten November 1790 in Pressburg glücklich vollzogene Krönung des Kaisers und Königs *Leopolds des Zweyten* zum Könige von Ungern, vor der Evangelischen Gemeine in Pressburg am 4-ten Advents-Sonntage desselben Jahres von Matthias Rath gehaltene Predigt. Pressburg mit Weberischen Schriften. 8-r., 30 lap.

jövő iránt. Nem is csuda, hogy a protestánsok reménykedtek; mert hiszen Lipót mindjárt trónraléptekor megigérte régi jogaik és szabadságuk helyreállítását.

A pozsonyi zsidó hitközség a nemzet ünnepében szintén részt vett, közrebocsájtván az ez alkalomból elmondott imák latin fordítását.[1]

Péczeli József, komáromi ref. prédikátornak, híveihez intézett beszéde,[2] mint szónoki mű is kiváló, méltó Péczelihez, ki korának egyik legjelesebb egyházi szónoka volt. Ő is, mint Rát, föltétlen bizalommal viseltetik Lipót iránt, ki már mint toszkánai nagyherczeg is tanúbizonyságát adta tündöklő fejedelmi erényeinek. «Ne féljetek, — ugymond, — hogy ez a bölcs és emberi szivet ismerő fejedelem, a ti lelketek esméretének szabadságát megháboritsa.»

Buberlee Terentian franczískánus atya a «császárt» és «Ausztria uralkodóját» üdvözli, Budán, nov. 7-én tartott beszédében.[3] Mintha csak császár-koronázás ment volna végbe Budán, és nem az apostoli magyar királyé!

[1] Preces ac piæ functiones a comunitate judæorum Posonii nomine cunctorum in gremio regni Hungariæ existentium judæorum lingva hebraica peractæ die, qua sacratissime cæsareo-regia majestas *Leopoldus II.* sacra regni Hungariæ corona incinctus, traditæ idiomati latino. Posonii. Typis Francisci Augustini Patzko. 1790. 8-r., 16 lap.

[2] Hálá-adó prédikátzió mellyet a felséges római tsászárnak, s Magyar ország örökös királyjának, *II. Leopoldnak* Posonban lett meg-koronáztatásának innepekor készített Pétzeli Jósef, komáromi r. prédikátor. Komáromban. Nyom. Simon Péter Wéber betűivel. 1790. 8-r., VI + 42 lap.

[3] Dankrede als Seine Geheiligte Kaiserl. Königl. Apostol. Majestät *Leopold II.* zum Römischen Kaiser und König erwählt, und gekrönet wurde. Von P. Terentian Buberlee Franziskaner Capistranischer Provinz, ordentlichem Sonntagsprediger. Ofen,

A budapesti evangelikus gyülekezet 1791. februárjában mutatta be hódolatát a megkoronázott magyar királynak. Az ünnepélyes istenitisztelet szónoka MOLNÁR JÁNOS volt, kinek egyházi beszéde, Leopold toszkánai uralkodására vonatkozó érdekes históriai, irodalmi és politikai jegyzetekkel jelent meg.*

A kassai református gyülekezet prédikátora, MIHALYI KOVÁCS ISTVÁN, a császár irányában szintén lerótta ugyan hódolata adóját, de a királyról sem feledkezett meg. 1790. deczember hó 7-kén a római császár, ugyanazon hó 12-kén a magyar király megkoronáztatása képezte prédikácziója tárgyát. A két beszéd Kassán jelent meg Ellingernél.**

HRABOWSZKY GYÖRGY lelkésznek *a palotai ev. eklézsia-*

den 7-ten November 1790. Ofen, gedruckt mit königl. Universitätsschriften. 1790. 8-r., 26 lap.

* Das Bild *Leopolds des Zweyten*, nach den Grundsäzen der Bibel und nach der Geschichte gezeichnet, eine Predigt zum Andenken seiner feyerlichen Krönung zum Könige von Ungarn, gehalten von JOHANN MOLNAR Prediger der evangelischen Gemeinde zu Ofen und Pest, mit einem Anhang historischer, literärischer und politischer Anmerkungen, die, einen Theil seiner weisen Regierung in Toskana beleuchten und gewissermassen auch zum bessern Verstand gegenwärtiger Predigt dienlich sein werden. 1791. 8-r., 63 lap.

** Örvendező elmélkedés melly által *II. Leopold* római német szent birodalombéli tsászárrá lett koronáztatásán való öröm közönségessé tétetett Kassán MIHALYI KOVÁTS ISTVÁN által a réformátusok templomában 1790-dik esztendőben karátsony havának 7-dik napján. Kassán, Ellinger János Jósef, ts. és kir. privil. könyv-nyomtatónál. 1790. 4-r., 16 lap. — Örvendező elmélkedés a melly *II. Leopoldnak* magyar királlyá lett koronáztatásának emlékezetire, s azon indúlt örömnek ki fejezésére tartatott Kassán, MIHALYI KOVÁTS ISTVÁN által a réformátusok templomában karátson havának 12. napján 1790-dik esztendőben. Kassán, Ellinger János Jósef, ts. és kir. priv. könyv-nyomtatónál. 1790. 4-r.

ban tartott beszede,[*] mely némi módositással a *csurgói ev. egyházban* is elmondatott. Lipót toszkánai uralkodásának fényes eredményeivel foglalkozik tüzetesebben, hogy lássák Magyarország lakosai, mit várhatnak uj királyuktól. «Ha ezeket cselekedte ez a kegyes fejedelem — kiált föl a szónok — kicsiny tartományában: mit nem cselekszik hazánkban s általában egész birodalomban, holott kinek-kinek mind ezeknek végbenvitelére nagyobb kincscsel biró tárház nyittatott.» Az evangelikusok, a szónok szerint, annál jobban örvendhetnek az uj uralkodó trónraléptének, mert Lipót türelmes, emberszerető fejedelem.

Az *iglói ev. gyülekezet* nemcsak 1790. nov. 15-én, de meg a következő év jan. 16-án is, tehát két izben ülte meg a koronázás ünnepet, a megzenésitett templomi énekek kiadásával hagyván hátra a két ünnepély emlékét.[**]

A kemenesalji ev. esperesség szeniora s a révkomáromi

Háláadó prédikátzió mellyel kegyes királyunk *II-dik Leopold* meg koronáztatásának innepét ülte a *palotai* evangyelika ekklésia adventi vasárnapján. Bétsben. Hummel Dávid betüivel. 1791. 8-r., IV + 36 lap.

Cantate welche am Nahmens und Krönungs-Fest Seiner Röm. Kaiserl. Königl. Apostolischen Mayestät *Leopolds II.* den 15. November, im Jahr 1790. und zugleich zum Andencken, der am 9. Octobr. d. J. zu Frankfurt am Mayn glücklich vollzogenen Römisch Deutschen Kaiser Krönung, in dem Evangel. Bethause zu Iglo musikalisch abgesungen wurde. Leutschau, gedr. bey Michael Edlen von Podhoránszki. 1790. 4-r., 4 lap. — Das glückliche Andencken der zu Pressburg den 15. Novembr. 1790. feyerlich vollzogenen Krönung. Seiner Kays. Königl. Majestät *Leopold des II.* zum Apostolischen Könige von Ungarn, feyerte mit innigster Freude die Evangel. Igloër Gemeine den 16. Jan. 1791. Musikalisch aufgeführt von Johan. Blasius Org. und Chor. Dir. Leutschau. Gedr. bey Michael Edlen von Podhoránszky. 1791. 4-r., 4 lap.

ev. egyház predikátora: Perlaki Dávid, a gyülekezetek számára templomi énekeket készitett,* melyek a koronázáskor bizonyára számos kemenesalji templomban visszhangzottak.

A *soproni* löveszegylet a koronázás évfordulóján s Lipót nevenapján 1791. nov. 15-én zászlószentelési ünnepélyt rendezett, mely alkalommal Gilszberth János ágfalvi (Agendorf) lelkész tartotta a templomi szónoklatot,** megemlékezvén abban az egy évvel azelött végbement koronázásról is. A beszéd legérdekesebb része az, a hol a szónok a francziákat ijesztő például állitja hallgatói elé, hogy lássák, mily zavarokat idézhet elő a monarcha iránt tanusitott hűtlenség és engedetlenség.

A koronázáskor megjelent privát alkalmi iratok tartalmilag általában véve nem emelkednek ugyan tul a középszerűség szinvonalán; de azért mint a nemzet föllbuzdulásának bizonyitékai, semmivel sem állnak alább az imént bemutatott templomi beszédeknél és énekeknél.

Egyik legérdekesebb ilyen alkalmi irat az a verseeske, melyet valaki közvetlenül a koronázás előtt irt, midőn a

* Felséges *II. Leopold* római császárnak Magyar ország királyjává Posonban 1790. eszt. nóv. 15. napján lett meg-koronáztatására készült ének. Készitette Perlaki Dávid komáromi p. és megyebéli fö sénior. H. és é. n. 8-r., 3 lap.

** Ehren- und Lobrede, welche den 15-ten Novemb. 1791, als am Tage des hohen Namensfestes Seiner k. k. apostolischen Majestät *Leopolds des II.* da eben an diesem Tage die neu errichtete löbl. Bürgerscharfschützenkompagnie der königl. Freystadt Oedenburg zum erstenmale paradirte, und die Feyerlichkeit ihrer Fahnweihung begieng, vom Johann Gilszberth Pfarrer zu Agendorf bei Oedenburg in der Pfarrkirche zum heiligen Erzengel Michael gesagt wurde. Oedenburg, gedr. bei Anna Klara Siessin. 8-r., 24 lap.

koronát Budáról Pozsonyba kellett szállítani a koronázásra.*

A nemzet drága ereklyéjét, miután az fogságából kiszabadult, mint már fennebb előadtuk, a megyei bandériumok vették őrizet alá. A koronázásra azonban természetesen Pozsonyba kellett azt vinni, s minthogy Lipót kikötötte, hogy a bandériumok ne legyenek jelen a koronázáson: a közelmult tapasztalatai nem egy hazafiban fölébresztették az aggodalmat, hátha a koronázás után az őrizet nélkül maradt drága kincs ismét a bécsi kincstárba kerül. Ezeknek az újabb politikai viszonyokkal nem számoló, naiv honfiaknak megnyugtatására és vigasztalására szólaltatja meg az ismeretlen poéta magát a koronát.

Előbb elpanaszoltatja a koronával, hogy ismét útaznia kell:

«Megnyugszom, gondoltam,
Mert sokat fáradtam;
Azonban fölszedtek,
Kocsira föltettek,
Utaznom kell.»

De a panaszt vigasztalás követi. Megnyugtatja az útrakész korona a nemzetet, hogy csakhamar visszajön, mert a király igérte:

«Ilyen ajánlásra
Indultam az útra,
Reménységben.
Bízom és bízhatom,
Kedves szép magyarom,
Egy fölségben.
Szent ennek a szava,
Mint király úgy mondja,

* A szent korona midőn Budárúl Posonyban vitetett el-keseredett magyarjait így vigasztalta. Budán, 1790. 8-r., 8 lap.

Ebben nincs kétségem,
Nagy a reménységem,
Visszajövök.»

Majd így folytatja a vigasztalást:

«Ne búsulj nemzetem,
Örvendj hát én hívem,
Mert megtérek.
Koronázat után,
Majd vége lesz talán,
Téged kérlek,
Fogadj kebeledben,
Tarts meg őrizetben,
Veled maradhassak,
Együtt vígadhassak,
Megérdemlem.»

Végre örömét fejezi ki, hogy egy jó királylyal tér vissza budai lakhelyére:

«Azért vígadjatok,
Jószívű magyarok,
Királyt hozok,
Ki szívét magyarnak
Adja rokoninak
Olyt választok.
Leopold a neve,
Már is magyar vére,
Mert hite abbul áll,
Magyartul el nem vál,
Megigérte.»

Az 1790-dik év legtermékenyebb alkalmi poétája, PÉCZELI JÓZSEF, november 15-kén sem maradhatott némán. Az ő lantját a koronázás nemcsak magyarul, de franczia nyelven is megszólaltatja.*

* Vers hongrois et français pour la fête du couronnement de *Leopold II.* Magyar és frantzia versek mellyek *II. Leopold* örökös

WÉBER SIMON PÉTER, pozsonyi nyomdatulajdonos és a pozsonyi lövész-kompánia tagja, lövésztársai számára írt egy dalt,* hogy énekeljék azt a koronázás ünnepén. Az Ausztria és Magyarország, valamint a németek és magyarok közti testvériség ebben a korban nem volt ugyan népszerű tárgy; de azért Wéber, nem tagadhatván meg nemzetiségét, e felett a théma felett ábrándozik, midőn azt írja, hogy «Ausztria, te páratlan ország, a te karjaid közt békében nyugodtunk mi; jöjj, pecsételjük meg a köztünk fennálló frigyet; német és magyar, haladjatok karöltve, hisz szeretitek ti egymást, mint testvér testvérét».

GRILL JÓZSEF a pozsonyi polgárság érzelmeit tolmácsolja, német versének** mottójául KLOPSTOCK következő vers-sorát választván:

«Viel sah ich. Ich weiss, was gross und schön ist
Im Leben. Allein, das ist das Höchste,
Was des Sterblichen Auge
Sehen kann: Ein König, der Glückliche macht.»

Nagy-Szombat városa a koronázást megünneplendő, kivilágítást rendezett. A *Wurtzinger* nevű polgár házára kifüggesztett transzparenteknek valami rosz poeta által

királyunk meg-koronáztatásának innepére készittettettek PÜTZELI JÓSEF komáromi prédikátor által. Komáromban, Wéber Simon Péter betűivel. 1790. 8-r., 15 lap.

* Lied der Schützen-Kompagnie gesungen als *Leopold II.* Römischer Kaiser zum König von Ungarn gekrönt wurde, den 15. November 1790. Verfasst von S. P. WEBER, einem Schützen. Pressburg, gedruckt mit Schriften des Verfassers. 8-r., 8 lap.

** Das Gefühl der Bürger in Pressburg, bei der allgemeinen öffentlichen Freude über die erfolgte Krönung S. K. K. A. M. *Leopold des Zweiten* zum König der Ungarn. Von JOSEPH GRILL. Pressburg, den 15-ten November 1790. 4-r., 4 lap.

készitett feliratait meg önálló füzetben is érdemesnek tartotta a loyális polgár kiadni.[1]

Szepesmegye. Löcsén, szintén kivilágitással ünnepelte meg 1791. jan. 16-kán a koronázást s az ez alkalommal kifüggesztett transzparentek föliratai hasonlóképen megjelentek nyomtatásban.[2]

Ugyancsak a *szepesiek* nevében BÁRDOSY JÁNOS, a hisztorikus, II. Lipótot nov. 15-kén versben dicsőiti.[3]

A *Bács-* és *Szatmármegyék* által nov. 15-ken, illetőleg decz. 14-ken rendezett örömünnepeket egy-egy vers örökiti meg. A szatmáriak poetája PESTI ADOLF piarista volt.[4] Egy ismeretlen iró pedig deák versében nem csupán egy megye, hanem az *«egész ország»* hódolatát tolmácsolja az uj király iránt.[5]

[1] Die *Wurtzingerische* Beleuchtung in Tyrnau auf den Abend der höchsterfreulichen Krönung *Leopolds des II.* Gedruckt mit Jelinekischen Schriften. 1790. 8-r., 7 lap.

[2] Festivi honores quos *Leopoldo II.* in regem Hungariæ inaugurato inclyti comitatus Scepusiensis juxta, ac l. r. que civitatis Leutschoviensis concors pietas adornavit 16. mensis Januarii anno 1791. Leutschoviæ, typis Michaelis nob. de Podhoránszki. 4-r., 22 lap.

[3] Vota et justæ fidelium regnicolarum lacrimæ quas occasione solennis inaugurationis *Leopoldi II.* regis Hungarorum die 15. Novembris anno 1790. Posonii peractæ Scepusiensis Calliope adumbravit per JOANNEM BÁRDOSY i. c. s. t. i. a. et r. l. g. d. Posonii, sumptibus et typis Simonis Petri Weber. 4-r., 14 lap.

[4] Elegia in solennitatem per inclytum comitatum Bacsiensem celebratam. Bacsini die 15. Novembris 1790. Neoplantæ (nb. Újvidék), 1790. 8-r., 7 lap. — Ode *Leopoldo II.* Hungariæ regi dicata, qvum inclitus comitatus Szathmariensis regiæ inaugurationis sollemnia publico cultu celebraret Magno Karolini die 14. Decembris anno 1790. Typis excell. comitis Antonii Károlyi. Impress. per Josephum Klemann. 4-r., 10 lap.

[5] Vota, plausus, et prognoses invictissimo, ac gloriosissimo

Ifj. Pápay József, kinek tollából tömérdek alkalmi vers jelent meg, Bécsben mond «vivát»-ot Lipótra, midön az Magyarországba szándékozott jönni a koronázásra.[1] Ugyanakkor szólal meg Bucsánszky György pozsonyi főgymnáziumi tanár lantja is.[2]

A koronázás felett örvendő magyaroknak II. Lipót hű arczképét igyekszik egy ódájában bemutatni Hohlius Keresztély Dávid, a Meissenben lakó, de magyar őseire büszke poéta.[3] Az új király jellemzéseül annak a következő három, nem oly eredeti, mint a mily szép mondását idézi: «malo meis terris excedere nudus inopsque, quam non subjectos felices reddere cives» (inkább veszítsem el földjeimet s maradjak meztelenül és szükségben, semmint hogy alattvalóimat ne boldogitsam); «opes regum, populorum cordibus insunt» (a királyok gazdagsága népök szivében rejlik); «est princeps propter populum, non princeps ergo

Leopoldo II. romanorum imperatori semper augusto ... Hungariæ ... regi apostolico Posonii deprompta 1790. Posonii et Comaromii, typis Simon-Petro-Weberianis. 1790. 4-r., 7 lap.

[1] Augustissimo cæsari et regi apostolico, patri patriæ Viennæ Austriæ dixi. Vivat. Aláírva: Humillimus, perpetuoque fidelis subditus Josephus junior Pápay. H. és é. n. 2-r., 1 lap.

[2] Idyllion de *Leopoldo secundo* apostolico Hungariæ rege etc. etc. universæ nobili hungarorum genti oblatum a Georgio Bucsánszky, a. a. l. l. et philosophiæ doctore, nec non in regio archi-gymnasio Posoniensi grammaticarum professore publico ordinario, et seniore. Posonii, typis Simonis Petri Weber. 1790. 8-r., 14 lap.

[3] Veram imaginem *Leopoldi II.* imperatoris optimi celsissimique regis Hungariæ et Bohemiæ inclytæ nationi hungaricæ in ipsis sollemnibus inaugurationis dilectissimi regis sui apostolici a. d. 18. calend. Dec. 1790. Posonii factis versibus heroicis delineare conatus est Christianus Davides Hohlius art. m. Chemnicii, typis Gebhardianis. 4-r., 8 lap.

ullius ullus adest populus» (a fejedelem van a népért és nem a nép a fejedelemért).

Schram nevű német költő hymnuszt írt[1] a megkoronázott fejedelem és a nagylelkűsége, vitézsége, hűsége és egyéb erényei miatt «a fél világ által irigylett» magyar nemzet tiszteletére.

Kromp pozsonyi magántanító, növendékeivel ünnepélyt rendezett a koronázás alkalmából s egy beszédben, mely gyönge gyermekek elmejéhez nem igen van alkalmazva, a magasztalás hangján beszél Lipótról. Ez a beszéd és az ünnepély leírása képezi *«Das Frohlocken der Kinder Pressburgs»* czímű füzet[2] tartalmát. Kromp a magyar nemzetnek az émelygésig hízeleg. A magyar nyelvet tartja a legtökéletesebb nyelvnek a világon (de azért ő maga németül ír) s a magyar nemzetet oly nagyrabecsüli, hogy tőle várja, hogy Jézus tanait az Ázsiában élő s vele rokonságban levő nemzetek közt el fogja terjeszteni. (!?)

Egy ismeretlen poéta (*B. B.*), Pozsonyban, a koronázás napján írt, néhány soros latin versében, magát az új királyt szólaltatja meg.[3] Lipót így szól a nemzethez: «Ketszer tíz évig úgy éltél, hogy az erény bűnné volt neked betudva

[1] Bardenhimenäus. Gesungen zur Krönungsfeier Hungariens. Den Erlauchtesten der erhabenen Nation gewidmet von Schram. Wien und Presburg, 1790. Gedr. bei Johann Martin Weimar. 8-r., 8 lap.

[2] Das Frohlocken der Kinder Pressburgs über ihren geliebten König *Leopold II.* bey seiner erfreulichen Krönung in einem Gespräch von einigen derselben feyerlich bezeiget, und auf wiederholtes Verlangen für alle Kinder, die ihren König lieben, zum Neujahrspräsent dem Druck überlassen. Von ihrem Privatlehrer S. S. Kromp. Pressburg, gedr. bey Simon Peter Weber. 1790. 8-r., 64 lap.

[3] *Leopoldus II.* ad hungaros. H. és é. n. 4-r., 4 lap.

és kiszakították a szót a szádból: én azon fáradozom, hogy sebeidet begyógyitsam: atyád, királyod, boldogságod előmozditója leszek; élj nekem, kedves nemzetem, a mint én viszont érted élek!»

Egy igaz hazafi a koronázáskor német beszédet tart honfitársaihoz.[1] A nemzetet, melynek kiváló tulajdonait a leghizelgőbb szavakban ismeri el, bizalomra serkenti Lipót iránt. A bizalom alapjául szolgálhatnak azok az érdemek, melyeket Lipót, mint Toszkána nagyherczege, ama tartomány fölvirágoztatása körül szerzett magának. Magyarország, ugymond, nyugodtan teheti az ő fejére a koronát, mert boldog lesz alatta.

A koronázás utjába álló akadályok elháritásában s a nemzet és az udvar kibékitésében gr. ZICHY KÁROLY országbiró és ÜRMÉNYI JÓZSEF személynök játszották a legfőbb szerepet, a miert az országgyülés ki is fejezte irányukba hláláját, a felséges király kegyelmébe s kegyességébe ajánlván őket.[2] A mikor tehát a sajtó a koronázás által előidézett közlelkesedést viszhangozta, nem feledkezhetett meg az emlitett főurak érdemeiről sem.

Zichy és Ürményi érdemeit magasztalja HORVÁTH ÁDÁM «*Két nagy hazafinak emlékezete*» czimü dicshymnuszában,[3] melynek Ürményire vonatkozó, második részét RAD-

[1] Rede auf die Krönung des Königs von Ungarn *Leopold des Zweyten.* Frey geschrieben von einem wahren Patrioten. Pressburg, 1790. 8-r., 13 lap.

[2] Naponként-való jegyzései az 1790-dik esztendőben tartott magyar ország gyűlésének. 286. l.

[3] Két nagy hazafinak emlékezete. Találtatik Budán, Pesten és Kassán Stromajer Ignátz könyváros bótyában. 1790. 8-r., 8 lap. — Megjelent a *Magyar Kurirban* is 1790. évf. 1173—1176. l.

LINGER JÁNOS németre is leforditotta és önálló füzetben kiadta.*

Horváth ezt a versét nem a koronázás után, hanem akkor készitette, a mikor az inaugurale diploma tárgyában utoljára irtak fel a rendek a királyhoz, kinyilatkoztatván, hogy beleegyeznek, miszerint a király a régi hitlevél alapján koronáztassa meg magát, mire Lipót a koronázás napját nov. 15-kére kitűzte. De ha Horváth verse nem egyidejű is az imént emlitett alkalmi iratokkal: tárgyuk közösségénél fogva egy fejezet alá tartoznak.

A dicshymnusz legjellemzőbb sorai a következők:

«De a már elfásúlt sebes magyar szívnek,
A sok hitetlen közt nem látszhatott hívnek
Senki, mihelyt hazánk szeretete mellett
A bécsi tűznél is pirítkozni kellett.
Most látszik, mint lehet azt megegyeztetni,
Tisztelni az erőst s a hazát szeretni.»

A fennebbiekben bemutatott alkalmi iratok bármily híven visszatükrözik is a politikai életben beállott kedvező fordulatot, mégis csak magán emberek elmeszüleményei, kiknek véleményére, egyéniségök mérlegelése szerint, ha akarjuk sulyt fektetünk, ha akarjuk, nem. Egészen más megitélés alá esik a nádorválasztás és a koronázás előtt és után tartott s magyarra forditott beszédek gyűjteménye,**

* Eine Patriotische Frage und Antwort eines Mitglieds der neu errichteten Gesellschaft zur Beförderung der Ungarischen Sprache zu Ofen den 30. September bei Gelegenheit des eingesandten Reichs-Diploms. Aus dem Ungarischen übersetzt durch einen Bürgersohn in Pest. 1790. 8-r., 7 lap.

** Öszve szedése azon ékes beszédeknek, mellyek ő szentséges felségének *második Leopoldnak* a római császárnak, Német, Magyar, Cseh, Dalmata, Horváth, és Tóth országok apostoli kirá-

melynek tartalma *hivatalosan* dokumentálja a nemzet és király közti jó egyetértés helyreálltát.

Az említett beszédek közül itt csak egy-két érdekesebbre vetünk ügyet. Ilyen például a kanczellárnak az a beszéde, melyet akkor tartott, midőn a nádori hivatalra kijelöltek neveit tartalmazó lepecsételt kir. levéllel megjelent a rendek előtt. A kanczellár a rendek nevében örömét fejezi ki a király amaz igérete felett, hogy jövőben a törvények fognak uralkodni, s még nagyobb öröm tölti el szívét, midőn jelezheti, hogy az uralkodó, adott szavát siet beváltani. «Ő szentséges felsége — úgymond — mindjárt másnap, midőn a maga hűséges magyar népének kebelébe megérkezett, nem annyira a maga királyi hatalmának terjesztéséről, mint a népnek szabadságáról szorgalmatoskodván, királyi elméjét elsőben is az a gond foglalta el, hogy a népnek a maga első tisztviselőjét, ki nélkül az időknek viszontagsági miatt oly sok esztendőkig volt, megtenné, s adna a hazának közbenjárót, ha ugyan az idők, a minémüket második Leopoldnak virtusai mi nékünk igérnek, valaha közbenjáróra rászorúlhatnának.»

A király ama rövid beszéde, melylyel fiának nádorrá választatását jóváhagyja, szintén igen figyelemreméltó. Ebben mondja a többi közt, hogy a státusok és rendek közé nem úgy jött, mint uralkodó népe közé, hanem *mint atya gyermekei közé.* Ez a mondása Lipótnak mélyen bevésődött a nemzet szívébe. Idézték is azt számosan számos alkalommal. Maga a jelen beszédgyűjtemény kiadója is a mű végén közlött versében azt irja, hogy

lyának jelenlétében, a szerentsés királytétel, és koronázás előtt, és annak utánna mondattak. Deákból magyarra fordíttattak. Pozsonban, Wéber Simon Péter költségével s betűivel. 1791. 8-r., 52 lap.

«Itt ugyan király szól egy szabad nemzettel,
Amaz méltósággal, emez tisztelettel;
Mégsem király beszél maga országával,
Hanem édes atya szerelmes fiával.»

Ugyancsak a király, fiát, a nádort, beiktatásakor arra inti, hogy a törvény a nádorispány kötelességeit világosan meghatározván, azokat pontosan töltse be és szentekneк tartsa. «Valamint nem kételkedünk — igy folytatja tovább, — hogy a mi kedves fiunk, a királyi hatalomnak törvényes jussaira szoros kötelessege szerint fog vigyázni: szinte úgy kivánjuk és *akarjuk, hogy a hűséges státusoknak jussait és az országnak közönséges szabadságait is hasonló vigyázással megtartsa és oltalmazza.*»

A nádor ugyanez alkalommal a rendeknek szivökre köti a haza szeretetét, kérve őket, hogy tegyenek eleget ő felsége kivánságának s hazájuk boldogitásán teljes erejökből munkálkodjanak. «Én — ugymond — minden alkalmatosságot szerencsémnek fogok tartani, valamikor azt a különös szives indulatot és jóakaratot, melylyel ezen nemzethez viseltetem, cselekedeteimmel megbizonyithatom.»

A perszonális, Ürményi, az uj nádort üdvözlő beszédeben, — mely mint önálló röpirat is megjelent,[*] — a király és a nemzet közti bizalom helyreállitását várja az uj nádortól. «Kicsoda tépheti ki — igy kiált föl — gyökerestül oly boldogul azt a fejedelem és nép közt akár honnan származó

[*] Oratio occasione inaugurationis publicæ serenissimi regii principis et archi-ducis *Leopoldi Alexandri* pridie votis communibus expetiti et electi regni Hungariæ palatini, dicta ab excellentissimo domino Josepho Ürmenyi de eadem, s. c. et r. a. m. actuali intimo status consiliario, personalis præsentiæ regiæ in judiciis locumtenente, etc. Anno 1790. die 16. Novembris. Posonii. Typis Joannis Michaelis Landerer nobilis in Füskut. 8-r., 12 lap.

szerencsetlen bizodalmatlanságot? és kicsoda győzheti meg bővebben a mi felséges királyunkat arról, mely nagy légyen a magyarok szívében az ő fejedelmek iránt való hűség? mely valóságos, nemcsak a magok, hanem az ő királyuk jussainak is megtartásában és az egész nemzet boldogságának előmozdításában az ő igyekezetek?» — ki más? mint a király fia, Sándor főherczeg?

A prímás, midőn a koronázás után a rendek nevében átnyujtotta a királynak a koronázási ajándékot, elragadtatással kiáltott fel, hogy «a magyar nemzet a királylyal, a király a nemzettel egyesült».

A legnevezetesebb azonban a királynak a prímás beszédére adott felelete. Örömmel vallja be, hogy a valóságos bizalomnak, melylyel a népnek fejedelme iránt viseltetnie kell, számos jelét tapasztalta, s már most a legszebb reményeket táplálja az iránt, hogy ez a bizalom, alkotmányszerű kormányzása alatt még mélyebb gyökeret verven, az ország a virágzás legmagasabb fokát fogja elérni. Hogy a királyné engedni fog a rendek kérésének és szintén megkoronáztatja magát, mihelyt egészsége helyreáll, ezt annál biztosabban hiszi, mert ő és fiai el fogják neki mondani, a mi szívökben él s a mit soha el nem felejtenek, hogy mily szeretetet tanusitottak irántuk az ország rendei. A nemzet hűségét hízelgő szavakban ismeri el; kimondja, hogy felséges anyja idejében a magyar nemzet mentette meg a birodalmat. Kéri a rendeket, hogy vigyék hírül honfitársaiknak, hogy ő népét törvényekkel ugyan, de még inkább szeretettel kívánja kormányozni. Végül inti fiát, a nádorispányt, hogy az ország dolgát ugy nézze, mint a magáét.

Így csak a népével legbensőbb viszonyban lévő alkotmányos fejedelem szólhatott híveihez!

A koronázás megtörténvén, az országgyűlés a megkoronázott királylyal együtt hozzáfogott az állami ujjászervezés nehéz munkájához. Ezt lették volna hivatva részint megkönnyiteni részint előkésziteni az alkotmány átalakitására és a társadalom ujjászervezésére vonatkozó javaslatok, melyek Lipót trónraléptének napjától fogva, nagy számmal jelentek meg. A koronázást megelőzőleg, valamint azután is, egyik terv a másikat éri. Olcsó tanácsokban nincs hiány. S hogy a sok javaslat süket fülekre ne találjon, erről gondoskodnak a versfaragók, kik hol gördülékeny, hol döczögős, de hazafias érzülettől áthatott poemáikban utat törnek maguknak honfitársaik szivéhez s igyekeznek megnyerni őket a nemzeti ügy számára.

Ilyen versben irt röpirat «*A jó magyarhoz*»,* melynek ügyesen verselő szerzője örömet fejezvén ki az alkotmány helyreállitása felett, kéri honfitársait, hogy az uralkodó iránt bizalommal viseltessenek és közös jóakarattal valósítsák meg a közszabadságot; mert

«Nem az a magyar vér, nem az a szabadság,
Hogy öljön, pusztítson, mert ez csupa vadság;
Megfér a szabadság engedelmességgel,
Noha nem él hazánk fejedelmességgel.
Sajátodat kérhedd, díszesen vitathadd,
De pártütéssel azt, hidd el, meg nem foghadd.»

«*Egy jó hazafiutul származott intés*»-ben,** — melyet

* A jó magyarhoz. Pest. Nyom. Lindauer János könyv-árosnak költségével. 1790. 8-r., 14 lap.

** Egy jó hazafiútúl származott intés. H. és é. n. (1790.) 8-r., 4 lap. — Megjelent a *Magyar Kurirban*, 1790. évf. 342. l.; a *Hadi és más nevezetes Történetekben*, 1790. II. 377. l.; valamint az *Orpheusban* is, 1790. II. 3., ez utóbbi folyóiratban a szerző megnevezésével. — Egy másik kiadás a következő czím alatt: Egy

Kereszttesi is közöl egykoru naplójában,[1] s mely német forditásban is megjelent,[2] — Darvas Ferencz, helytartósági tanácsos és Pestvármegye egyik követe, örömmel hirdeti a hajnal hasadását; de inti egyszersmind a nemzetet, hogy nem ment még le a nap:

«Ha jobb lábra teszel nemest és parasztot,
Kikre sokféle mód sok bajt s terht árasztott,
Ha rendbe tész királyt, grófot, bárót, papot,
Akkor lementével dicsérhedd a napot.
Ország gyűlésének kell előbb hát lenni,
S mindezeket előbb rendbe jóba venni.»

A «*Magyar világ*»,[3] — melynek szerzője szintén Darvas Ferencz volt s melyben nehány sorral megtoldva és kibővitve benne van a most említett költemény is, — a török háború hőstetteit dicsőíti s a nemzetnek a korona hazahozatala felett érzett örömét hirdeti. A hazatért korona így szól a nemzethez:

«Hogy bujdostam, keseregtél,
De megáldott már az ég,
Bécsből immár visszanyertél,
Szíved már örömtől ég.
Kincset bennem feltaláltál,
Melyért néped vigadoz,
Itt vagyok már, kit úgy vártál,
Érkezésem sok jót hoz.»

igaz hazafi intése hazafi társaihoz a jó reménység tengerre bényúló hegyéről böjt élő havának 21. napján 1790. esztendőben. H. és é. n. 8-r., 4 lap.

[1] Keresztesi: Krónika Magyarország polgári és egyházi közéletéből. 216. l.

[2] Warnung eines ächten Patrioten. Aus dem Ungarischen übersetzt. H. és é. n. (1790.) 8-r., 4 lap.

[3] Magyar világ, az az: a mostani török háborúnkban vitézlő nagy lelkű magyaroknak nevezet-szerént való örök ditső emléke-

A szerző végül kéri a nemzetet, hogy egyetértéssel fogjon már most hozzá a munkához:

«Itt teremhet ismét a szerencsétlenség,
Körül vehet megént a dühös ellenség.
Jól kifőzd, a mit fogsz diétán tálalni,
Ha mindenben kivánsz bölcsen fellábalni.»

A fennebb bemutatott hangulat-csináló röpiratok mellett a pozitiv alkotmány- és közjogi reformokat tartalmazó művek egész sora jelent meg, melynek azonban legnagyobb része csak rhapszodiszticze foglalkozik az alkotmány körébe vágó kérdésekkel, a nélkül, hogy egy minden részletében kidolgozott alkotmány-tervezetet nyujtana.

A rendszeresebb művek közé tartozik a *«Hungaria graviter aegra»*,* mely egyenkint elősorolván az ország súlyos betegségét előidéző gravameneket, egész patikát rendez be a posztulátumok alakjában készitett orvosszerekből.

A «Hungaria graviter ægra» szerzője gyökeres kúrát nem alkalmaz. Úgy látszik, abban a hiszemben van, hogy a beteg államszervezetet talpra lehet állitani mélyebbre ható alkotmányreformok nélkül, a sérelmek orvoslása által is. A hűbérrendszer, a rendi előjogok, neki semmi fejtörést sem okoznak. A szabadság és egyenlőség előtte ismeretlen fogalmak. A rendek befolyását a törvényhozásba és az ország kormányzatába nemcsak hogy biztositani akarja,

zetek, a melly az haza-tért szentséges koronánknak históriájával egybe foglaltatott 21-dik halak-jelében 1790-ben. Pest. Nyom. Patzkó Ferentz betűivel. 8-r., 31 lap.

* Hungaria graviter ægra ab successore coronæ et statibus atque ordinibus regni in comitiis anni 1790-mi congregatis curam postulans. Oratore angelo pacis. 1790. 8-r., 40 lap, Cicero-nyomással. — Egy másik kiadás, változatlan szöveggel, Garmond-nyomással, kis 8-r., 40 lap. (Ritkább.)

de a fejedelem jogkörének megszorításával ki is szeretné szélesiteni. Vezéreszméje Magyarország függetlensége és önállósága. Ez lebeg előtte folytonosan. S a mennyiben a régi közjog magában foglalja az ország függetlenségének minden attributumát: az ő szempontjából egészen természetesnek találjuk, hogy megelégszik a régi közjog helyreállitásával, beleékelve abba néhány olyan ujabb intézményt, melynek kizárólagos czélja lenne jövőben az ország önállóságát veszélyeztető alkotmánysérelmek meggátlása.

Fontosabb követelményei az alkotmányt illetőleg a következők:

Nagy igazságtalanság lenne, hogy miután Magyarország Ausztria javára mindent megtett, a mit csak tehetett, türjön el minden roszat, a mit Ausztria jogosan nem szabhatott reá. Magyarország nem áldozhatja fel teljesen magát Ausztriának; hanem saját alkotmányát, kellő biztositékokkal ellátva, fenn akarja tartani. Az ország alkotmányán csak a rendek és a király egyetértőleg tehetnek változtatásokat.

A korlátlan egyeduralom a felségjogok megszoritásával szüntettessék meg. Törvényeket az országgyülésileg egybegyült karok és rendek hoznak, épségben maradván a felségnek törvényszentesitési joga.

A király hivei közt lakjék. A nádori méltóság soha se maradjon betöltetlenül s annak minden jogai és kiváltságai helyreállitandók. Az országbiró kötelességei megállapittatván, minden mulasztásért vagy törvénybe ütköző cselekményért bünvád alá helyeztessék. A kanczellária, valamint az államtanács hatáskörét szintén meg kell szabni, s az ország alkotmánya ellen elkövetett vétségeik büntetendők.

A megyei tisztviselőknek legyen joguk a hazai törvényekkel ellenkező rendeleteket, ama törvényekre való hivatkozással visszautasitani. Ha pedig valamely tisztviselő

effajta rendeletet végrehajtana: hivatalától fosztassék meg. Az alsóbb rendű megyei tisztviselőknek kötelességükké tetetik, az alispán és általában a feljebbvalók által elkövetett törvénysértéseket a megyegyülés elé terjeszteni.

Az idegenek közhivatalt nem viselhetnek. A magyar nyelv helyeztessék vissza régi jogaiba.

A király és az országgyűlés közt támadható vitás kérdések elintézése végett országgyűlési- vagy nádori szék állíttatik fel, melynek tagjai az érsekek, a bán, az országbíró és az ország négy kerületének ugyanannyi küldötte.

A nádor vezetése alatt nemzeti hadsereg szerveztetik annyi katonával, a mennyi a kontribuczióból és a kincstár erejéből eltartható. Ezen hadsereg tagjai nemcsak a király, hanem az ország iránti hűségre is esküt tesznek.

A kincstári, kamarai és katonai bevételeket és kiadásokat honfiak kezeljék. Az ország pénzügyi állásáról évenkint mérleg és számadás készíttessék, melynek megvizsgálása a nádori számvevő szék feladata lesz.

Hadat üzenni és külállamokkal békét és szerződést kötni az ország közreműködése nélkül a királynak nem áll jogában. Küludvaroknál a magyar nemzet képviseletéről is gondoskodni kell.

Az ország törvényeihez és az idők követelményeihez alkalmazott urbéri törvényben a parasztok szolgálmányai pontosan megállapittatván, sem a király, sem az ország újabb terheket a parasztság nyakába nem róhat. A jobbágyok sorsának könnyebbitéséről majd később lehet gondoskodni.

Minthogy az ország alkotmányát a külföldről importált jogtanárok folytonosan ostromolják: figyelmeztetni kell őket, hogy vagy fogadják el a magyar jog elveit vagy menjenek vissza hamis elveikkel oda, a honnan jöttek.

A szóban levő röpirat szerzője a közjogi kérdéseken kívül az állam és egyház közti viszonyt is bevonja vizsgálódásai körébe. Az uralkodó egyház iránt meleg rokonszenvet árul el. A kath. egyházat lehetőleg függetleníteni kívánja az államtól, kitágítván annak jogkörét a felségjogok rovására. A többi felekezettel szemben nem mondható ugyan türelmetlennek; de valami különös érzéke sincs jogos követelményeik iránt.

A vallásfelekezetek közti visszavonás megszüntetése czéljából azzal az esetlen javaslattal áll elő, hogy a vitás kérdéseket a különböző felekezetek küldötteiből álló kommisszió döntse el; különben ajánlja a püspököknek, szuperintendenseknek és tanároknak, hogy testvéries szeretettel viseltessenek egymás iránt. A protestánsokra nézve az országgyűlésnek kellene szerinte megállapitani, hogy a türelmi rendelet mifele intézkedései maradjanak továbbra is érvenyben, egyebkent pedig az emlitett pátens előtti törvényes állapotba helyezendők vissza.

A kath. egyház jogállását illetőleg kívánja, hogy az apostoli szék iránti engedelmesség és tisztelet törvényben jusson kifejezésre; a jus circa sacra megszorításával a püspököknek joguk legyen az egyházakat, egyházi ügyeket és személyeket kormányozni, a tanítókra felügyelni, a lelkiek felett intézkedni, és dispenzálni; a szentszék juriszdikcziója a maga teljességében állíttassék helyre; a főpapok jogai és szabadalmai újból erősíttessenek meg; a hiteles helyek régi jogaikba, a káptalanok és zárdák az 1780 előtti állapotba helyeztessenek vissza; a klérus mindennemű közadók fizetése alól mentessék fel; a kegyes alapitványokat eredeti rendeltetésöktől ne vonják el; az iskolai ifjúság vallási- és erkölcsi nevelése a püspökök gondjaira és felügyeletére bízassék; a tanítókat a püspökök nevezzék ki; végre a

kath. hitelveket akár szóval akár irásban gyalázók méltó büntetésöket vegyék el.

A «Hungaria graviter aegra» ismeretlen szerzőjével egynyomon jár FORGÁCH MIKLÓS GRÓF, ki «*Ab optimo principe candida postulata*» czimű röpiratában [*] fejtette ki az alkotmány reorganizálására vonatkozó nezeteit.

A királyi hatalom korlátozása, a nemesi előjogok helyreállitása s az Ausztria és Magyarország közti viszonynak a paritás elve szerint való rendezése, — ezek az ő programmjának vezéreszmei. Ha meg tudott volna barátkozni a gondolattal, hogy a nemességnek is hozni kell nemi áldozatot a czélból, hogy a politikai átalakulás közmegelégedésre mehessen végbe, s ha egész konczepczióját nem a rendiségre alapitja: iskolázott politikusra valló, gyakorlatias nezeteinek hasznát veszik vala még a késő utódok is, kiknek feladatuk volt az alkotmányos rendszer életbeléptetésével az 1723: 1. 2. t. cz. alapján a modus vivendit megállapitani Ausztria és Magyarország közt.

Forgách azonban a rendi előjogokból nemcsak hogy semmit nem engedett, de azoknak helyreállitásától tette függővé az alkotmányreformok sikerét. S hagyján, ha legalább elfogadható érvekkel indokolta volna a privilegiumok fenntartását! De ez még neki, az éles eszű, jó tollú politikusnak sem sikerült.

A legfőbb érve az, hogy az adómentesség csak látszólagos előjog, mert ha a nemes az állam pénztárába adót nem fizet is, más formában adózik; adózik t. i., a mennyiben gyermekei nevelésére sokat költ, gyermekeit pedig, miután azokból közhivatalnokok lesznek, az államnak neveli.

[*] Ab optimo principe candida postulata. 1790. 8-r., 28 lap.

Bajos föltenni, hogy ő maga is észre ne vette volna ennek az okoskodásnak a gyarlóságát. Hiszen azok, kik az egyenjogúságért küzdöttek, ép azon fáradoztak, hogy a közoktatási, közművelődési intézményekhez az ország minden polgára hozzáférhessen s így képessé váljék a legszegényebb és legalacsonyabb születésű egyén is a közügyek vitelére és közfunkcziók végzésére. Az tehát, hogy a nemes ember, gyermekeit neveltethette, nem teher, hanem szintén privilégium volt, melylyel egy másik privilégiumot igazolni semmikép sem lehetett.

A nemesi előjogok helyreállításán kívül Forgách szükségesnek tartotta még, hogy az uralkodó mellől a külföldi tanácsosok távolíttassanak el. Addig a politikai zavarokból való kibontakozást meg se lehet, szerinte, kisérleni, míg annak a két föltételnek eleget nem tettek. Mihelyt ez megtörtent: rákerülhet a sor ama posztulátumok teljesítésére, melyeket ő állított össze s melyek közül az alábbiakban a fontosabbakat reprodukáljuk.

Hogy az uralkodó rezidencziája a birodalom központján, Bécsben legyen, az ellen nincs kifogása; de azt méltán megvárja az uralkodótól, hogy az év egy részét Magyarországon töltse.

A hadüzenés és békekötés jogára nézve nem kívánja az auktoritás principum megszorítását; hanem azt igenis megkívánja, hogy az említett két felségjog a pragmatika szankczió szellemében a magyar tanácsosokkal egyetértőleg gyakoroltassék.

Azt elismeri, hogy a katonaság az egész birodalom védelmére van hivatva; de azért a tisztek kinevezésénél tekintettel kellene lenni minden nemzetre.

Hogy a határőrvidékiek a saját katonai felsőbbségök alatt álljanak, ezt természetesnek találja; de hogy a pol-

gárok is ugyanazon katonai felsőbbségnek legyenek alárendelve, ennek sem hasznosságát sem czélszerűségét nem képes belátni.

A monarchia érdekében áll, szerinte, hogy a magyar katona, szükség esetét kivéve, az országból ki ne vezényeltessék.

Hogy háboru esetén a magyaroknak is adniok kell búzát, szénát, szalmát, fuvart a hadsereg számára, ez magától értetik; de a hadi segély kivetése és beszedése a megyék utján történjék.

Elismeri továbbá, hogy az összmonarchia érdekében az adók pontosan fizetendők; de az adók megajánlásának joga az országgyűlést illeti meg.

Azt sem tagadja, hogy az ország jövedelmei felett az uralkodó szabadon rendelkezhetik; de a király méltóságának viszont nem derogálhat, szerinte, ha a királyi jövedelmek kezelőit számadásra vonják.

Hogy a valuta megállapitásának jogát (jus valorem monetae determinandi) az uralkodó gyakorolja, ezt az összmonarchia érdeke kivánja meg; de viszont nem ellenkezik azzal, hogy a magyar fémből készült érmet az ország jelvényeivel lássák el s benn az országban készitsék.

Minthogy végre az összmonarchia érdekében áll, hogy minden egyes része virágozzék: nem helyes, szerinte, a magyar produktumokat a nyomasztó harminczaddal terhelni.

«Ezekből láthatja felséged, — igy fejezi be a derék főúr, posztulátumainak előadását, — hogy mi nem kivánjuk megtámadni a többi provincziák jogait és alkotmányát; ellenkezőleg mi azt kivánjuk, hogy minden ország jogait és törvényeit tiszteletben tartsák.»

A királyi hatalom gyöngitése lebegett annak az ismeretlen irónak a szeme előtt is, ki «*Pia desideria*» czim

alatt,* minden indokolás nélkül, 22 pontban foglalja össze az alkotmány átalakitására vonatkozó, valóban «jámbor kivánságait».

A mit Concha Győző a «Pia desideria»-ról ir, az nemcsak erre, hanem az összes hasonirányu röpiratokra alkalmazható. A «Pia desideria» terveiben — irja ugyanis Concha — állami életünk régi ellenmondása mutatkozik; nem tudunk szakitani az idegen házból származó királysággal, de vele összeolvadni, egy testet alkotni sem akarunk; az állami lét elodázhatatlan követelményei s a nemzeti eszme önállósága küzdenek egymással, hogy aztán egy képtelen alkotmánytervben végződjenek, mely az országot és a királyt, mint ellenséges hatalmakat, mint két külön világot állitja egymással szembe.**

A «Pia desideria» szerzőjének bizalmatlansága egyrészről a király iránt, másrészről föltetlen bizalma a rendekhez, csakugyan szülőanyja lőn egy olyan monstruózus alkotmánytervnek, a minőhöz hasonlót magyar politikus még aligha produkált.

A jámbor szerző legfőbb kivánsága az, hogy a főhatalomban a királylyal a fölállitandó államtanács osztozkodjék. Az államtanács határozatait ideiglenes törvényeknek kivánja tekinteni, melyek az országgyűlés által utólagosan erősittetnének meg. Országgyűlésre tehát jóformán szükség sem lenne; mert az országgyűlés minden teendőjét elvégezné a királyi tanács. Maga a szerző is világosan kifejezi abbeli nézetét, hogy elég lenne országgyűlést csak a koronázáskor hivni össze.

* Pia desideria cordis unius hungarici dulci suae patriae felicitatem et securitatem aeternam exoptantis. 1790. 8-r., 14 lap.

** Concha: A 90-es évek reformeszméi. 80. l.

A királyi tanács kebelében az arisztokratikus és demokratikus népelemek arányosan lennének képviselve, a mennyiben a szerző terve szerint, a tanács, ép úgy, mint az országgyűlés, két részből állana: a főrendek tanácsából (senatus procerum) és a nép tanácsából (tabula inferiore senatum populi hungarici); amannak elnöke lenne a nádor, alelnökei az országbiró és a primás, tagjai a főpapi és főuri rend 8—8 képviselője; emennek elnöke a tárnok, helyettes elnöke a nép prokurátora vagy tribunja, illetőleg szószólója, tagjai pedig a nemesi és a polgári rend 8—8 képviselője. A főrendi tanács tagjai élethossziglan viselnék tisztöket, a nép tanácsának tagjai ellenben hónaponkint változnának.

A király kezét azonban a szerző nemcsak a törvényhozás terén kívánja megkötni, hanem a hivatalok betöltésében is. Az ország zászlósait, a nádort, országbirót, tárnokot, a szent korona őreit stb., a király jelöltei közül az országgyűlés választaná. Nehogy azonban csupán eme méltóságok egyikének vagy másikának betöltése végett országgyűlést kelljen összehivni, a királyi tanács hatalmaztassék fel, hogy a király jelölteire, 40 nap alatt a kandidáczió után, a megyékben rendelje el a szavazást s a ki a megyék közgyűlésein többséget nyer, azt az államtanács megválasztottnak jelentse ki s hivatalába iktassa be. A király csak a főispáni méltóságra nézve élhetne kinevezési jogával: de erre nézve is olyan megszorítással, hogy a megye által kandidált 3 jelölt közül nevezné ki az arra legérdemesebbet.

Ezek a «Pia desideria» legjellemzőbb pontjai. A többi már csak másodrendű szerepet játszik a szerző alkotmánytervezetében. Ép ez utóbbiak közt akad azonban egy-két életrevaló ötlet is.

Ajánlja például, hogy Magyarország közjogát, a szétszórt, különböző időben hozott törvények alapján, a trón-

kozó többi javaslatával egyenesen arra czéloz, hogy a királyt megfoszsza legfőbb hatalmi eszközétől, hadseregétől. A rendes hadsereg feletti vezérletet és vezényletet t. i. a nádorra, illetőleg a horvát bánra és erdélyi vajdára kívánja ruházni. Ajánlja továbbá, hogy a király csak saját bandériumát szólíthassa fegyverbe; a rendes hadseregnek ellenben — ha az örökös tartományokat ellenség támadná meg — csak egyharmad részét vehesse igénybe s ezt is csupán a nádor és a magyar hadi tanács beleegyezésével; a hadsereg másik harmad része, nagyobb veszedelem esetén, az országgyűlés engedelmével léphetné át a haza határát; egyharmad része azonban a hadseregnek semmi esetre sem távozhatnék az országból. Végre a nemesi inzurrekcziót pótló s a főispánok vezérlete alatt álló megyei bandériumok a király hatalmi köréből teljesen kivonatnának.

A hivatalosztogatás felségjogát a szerző szintén korlátozni kívánja akképen, hogy a palatinustól kezdve a főbb hivatalokra, beleértve a főispánokat is, az országgyűlés négy érdemes egyént kandidálna s a király ezek közűl nevezne ki egyet. A naiv hazafi ezt a javaslatát így indokolja: «Illendőbbnek lenni ítélném, hogy a főhivatalokban való helyheztetését a tisztviselőknek a hazára bízzuk, mivel a haza maga polgárinak erkölcseit jobban ismeri, hogysem a fejedelem; talán ekképen végét szakaszthatnánk ama országunkban megfészkelt és szörnyen elterjedt nepotizmusnak; így remélhetnők, hogy legérdemesebb hazafiak, kik pártfogók nélkül levén, hivatalhoz nem juthattak és mostani tehetetlenségökben hazájok boldogságáért csak fohászkodnak, jó haszonnal s minden hívséggel szolgálni fognak».

A szerző azonban féltékenységét a hatalommal szemben azzal árulja el leginkább, hogy a kitüntetés felségjogát

egészen meg akarja szüntetni. «Tapasztalván — ugymond, — mely könnyen nemzetünk mindenféle, ugy mint herczeg, gróf, báró nevezetekre s más pántlikás vagy kulcsos udvari tisztségekre való vágyódás által a hazátul elvonattatik és mely könnyen ezen különbözések az országbéli nemesség közt hasonlásra alkalmatosságot nyujtanak: talán jó volna törvényt tenni, hogy az ilyetén nevezeteknek vagyis titulusoknak a hazában semmi dísze ne legyen, sőt eltiltathatnék, hogy sem az, a ki már bírja, sem pedig a ki ezután elnyerné, Magyarországban azzal ne élhessen; így megtérne a magyar nemesség közt azon hajdani drága szép egyenlőség és az által az óhajtott egygyesség.» Különben is azt hiszi, hogy ha a herczegi, grófi, bárói családok eredetét megvizsgáljuk, azt fogjuk találni, hogy alig van köztük egy is, mely 200 évesnél régibb lenne; míg ellenben a nemes családok egy részének származása az ország alapitásának idejére vihető vissza. «Egy igaz magyar mondása szerint, — írja tovább, — *a császár, kocsisabül tüstént herczeget, grófot s bárót tehet, de még az Istennek is lehetetlen régi nemes embert teremteni.*»

De a születési arisztokráczia eltörlésével a szerző nem óhajtja egyszersmind a mágnások tábláját is feloszlatni, hanem csak átalakitani oly formán, hogy a főrendek táblájának tagjai lennének a püspökök, az ország bárói, a főispánok és a hadsereg vezérei.

Az efféle, nehezkes modorban föltálalt tervezgetések után, midőn már a feje is kábul a sok projektumtól az embernek, szinte jól esik, egy olyan józan, nagyműveltségű s fennkölt lelkű politikusnak, mint Keresztúri József volt, könnyed, de azért mégis tartalmas csevegését meghallgatni.

«*Második Leopold magyar király, Eleuterinek, egy ma-*

kozó többi javaslatával egyenesen arra czéloz, hogy a királyt megfoszsza legfőbb hatalmi eszközétől, hadseregétől. A rendes hadsereg feletti vezérletet és vezényletet t. i. a nádorra, illetőleg a horvát bánra és erdélyi vajdára kívánja ruházni. Ajánlja továbbá, hogy a király csak saját bandériumát szólíthassa fegyverbe; a rendes hadseregnek ellenben — ha az örökös tartományokat ellenség támadná meg — csak egyharmad részét vehesse igenybe s ezt is csupán a nádor és a magyar hadi tanács beleegyezésével; a hadsereg másik harmad része, nagyobb veszedelem esetén, az országgyűlés engedelmével léphetné át a haza határát; egyharmad része azonban a hadseregnek semmi esetre sem távozhatnék az országból. Végre a nemesi inzurrekcziót pótló s a főispánok vezérlete alatt álló megyei bandériumok a király hatalmi köréből teljesen kivonatnának.

A hivatalosztogatás felségjogát a szerző szintén korlátozni kívánja akképen, hogy a palatinustól kezdve a főbb hivatalokra, beleértve a főispánokat is, az országgyűlés négy érdemes egyént kandidálna s a király ezek közűl nevezne ki egyet. A naiv hazafi ezt a javaslatát így indokolja: «Illendőbbnek lenni ítélném, hogy a főhivatalokban való helyheztetését a tisztviselőknek a házára bízzuk, mivel a haza maga polgárinak erkölcseit jobban ismeri, hogysem a fejedelem; talán ekképen végét szakaszthatnánk ama országunkban megfészkelt és szörnyen elterjedt nepotizmusnak; így remélhetnők, hogy legérdemesebb hazafiak, kik pártfogók nélkül levén, hivatalhoz nem juthattak és mostani tehetetlenségökben hazájok boldogságáért csak fohászkodnak, jó haszonnal s minden hívséggel szolgálni fognak».

A szerző azonban féltekenységét a hatalommal szemben azzal árulja el leginkább, hogy a kitűntetés felségjogát

egészen meg akarja szüntetni. «Tapasztalván — úgymond, — mely könnyen nemzetünk mindenféle, ugy mint herczeg, gróf, báró nevezetekre s más pántlikás vagy kulcsos udvari tisztségekre való vágyódás által a hazától elvonattatik és mely könnyen ezen különbözések az országbéli nemesség közt hasonlásra alkalmatosságot nyujtanak: talán jó volna törvényt tenni, hogy az ilyetén nevezeteknek vagyis titulusoknak a hazában semmi dísze ne legyen, sőt eltiltathatnék, hogy sem az, a ki már bírja, sem pedig a ki ezután elnyerné, Magyarországban azzal ne élhessen; így megtérne a magyar nemesség közt azon hajdani drága szép egyenlőség és az által az óhajtott egygyesség.» Különben is azt hiszi, hogy ha a herczegi, grófi, bárói családok eredetét megvizsgáljuk, azt fogjuk találni, hogy alig van köztük egy is, mely 200 évesnél régibb lenne; míg ellenben a nemes családok egy részének származása az ország alapitásának idejére vihető vissza. «Egy igaz magyar mondása szerint, — írja tovább, — *a császár, kocsisábúl tüstént herczeget, grófot s bárót tehet, de még az Istennek is lehetetlen régi nemes embert teremteni.*»

De a születési arisztokráczia eltörlésével a szerző nem óhajtja egyszersmind a mágnások tábláját is feloszlatni, hanem csak átalakitani oly formán, hogy a főrendek táblájának tagjai lennének a püspökök, az ország bárói, a főispánok és a hadsereg vezérei.

Az efféle, nehézkes modorban föltálalt tervezgetések után, midőn már a feje is kábul a sok projektumtól az embernek, szinte jól esik, egy olyan józan, nagyműveltségű s fennkölt lelkű politikusnak, mint Keresztúri József volt, könnyed, de azért mégis tartalmas csevegését meghallgatni.

«*Második Leopold magyar király, Eleuterinek, egy ma-*

gyar profétának látása szerent».[1] — ez a czíme Keresztúri, az egykori jezsuita, majd varasdi jegyző s 1790-ben a protestánsok bécsi ágense röpiratának,[2] melyet SZIRMAY ANTAL, zemplénmegyei követ forditott magyarra,[3] s melyben a magyar próféta előadja, mit vár ő és vele együtt az egész magyar nemzet az országgyűléstől.

Eleuteri, kinek neve alatt tehát Kereszturi és Szirmay rejtőznek, valóságos *Ripp van Winkle.* Ripp, az éjszakamerikai monda hőse, husz évig aludt a Kaatskill-hegy barlangjában, s hazaterve nem ismert rá falujára, mert megváltozott abban minden. Eleuteri II. Lipót megkoronáztatásában még gyönyörködik. De az 1790-diki országgyűlés alatt egy éjjel az ur angyala, azon pongyolában, egy ingben, háló süvegben és papucsban elragadja, csak annyi ideje maradt, hogy — mint afféle jó magyar ember — dohányzacskóját és pipáját magához vette, azután az angyal a világ egy ismeretlen részébe leteszi. Itt aludt 20 esztendeig. Husz év után aztán — épen, mint Ripp — visszatért hazájába, s egyik meglepetésből a másikba esik. Ő sem

[1] *Második Leopold* magyar király. ELEUTERI-nek, egy magyar profétának látása szerént. Forditotta mulattságból pozsonyi üres órájiban *Sz. Sz. A.* Pozson. Wéber Simon Péter költségével s betűivel. 1790. 8-r., 223 lap.

[2] *Leopoldus II.* in campo Rákos visio *Eleutherii Pannonii.* 1790. Folytatólagos lapszámozással: JOANNIS PANTOPHELII aa. ll. et ss. theol. baccalaurei commentarius in mirabiles visiones *Eleutherii Pannonii.* 1790. 8-r., 266 lap. (A magyar fordító a kommentárt mellőzte). — Egy másik kiadás, ugyanazon czím alatt, kommentár nélkül. 8-r., 245 lap. — Hogy szerzője KERESZTÚRI JÓZSEF, erre nézve ld. SÁNDOR ISTVÁN: Magyar Könyvesház. 1803. 180. l.

[3] Ld. SZIRMAY ANTAL összes műveinek sajátkezűleg összeállított jegyzékét. ABAFI: *Figyelő.* XIX. 181.

ismer rá hazájára. II. Lipót bölcsesége és jósága jóvá tette József hibáit és bűneit: Magyarországot egészen átalakítá.

Eleuteri fantáziája azonban egyátalán nem tulcsapongó. Ábrándjai nagyon is mérsékeltek. A mit húsz évi távollét után Magyarországon talál, azt valósággal megtalálhatta volna, ha a viszonyok meg nem akadályozzák az 1790 1-diki reformeszmék megfogamzását, s ha a haladás abban az arányban történik, a mint 1790-ben megindult.

Leopold visszaadta az ország békességét. «És íme már huszadik esztendő foly, és a békesség áll, mint a Dávidnak tornya mozdulhatatlanul, és állani fog Istennek segítségével mindörökké.»

A vallásfelekezetek közt szeretet és türelem uralkodik. A polgárok lelkiismeretök sugallatát szabadon követhetik. Nem kérdezik, ki mit hisz: «hanem mindnyájan csak arra figyelmeznek, hogy az Urnak törvényeiben és a királynak parancsolatiban járjanak, egymást vedelmezzék és segeljék, és legyen egyik a másiknak paizsa viszontagságiban és vénségének istápja minden szükségében».

A birák hiába huzzák fizetésöket. Nincs, a ki perlekedjék. Az erkölcsök megjobbulván, a perlekedési viszketeg megszűnt az emberekben. «Akárhová mégy — mondja Eleuterinek a kalauza, — már sem akasztófát, sem tömlöczöt, sem kalodát, sem lánczokat, sem bilincseket nem látol.» Az erkölcsök megváltozását mutatja még a polgárok szép családi élete és a földesúr és jobbágy közti kenső viszony is. «Mindnyájan, a kik magyarok vagyunk, már most a mi jobbágyainkat ugy nézzük, mint házunknak egy részit, és őket, mint a fiainkat szeretjük. Viszont ők is nem rettegnek tőlünk, mint uroktól, hanem szeretnek minket, mint atyjokat.»

A magyar divat megint bejött. A bécsieknek nem kül-

dözgetnek többe a magyar asszonyok «ezer meg ezer tálentomokat a hintókért, és a búbokert, és a czipellőkért, és holmi ringy-rongy asszonyi bolondságokért».

Az oktatás meg van osztva a mester és a pap között. «A mester dolga a fiut, midőn megszenteltetik, oktatni, hogy ismerje a betűket és a mezei gazdaságot. De megint a papnak dolga az, hogy az Istent ismerje és őtet teljes szivéből, teljes lelkéből és teljes erejéből szeresse.» A szerzetesek most nem «az éjszakai mormolásban töltik idejöket, hanem a népnek tanitói és a kisdedeknek igazgatói».

Az 1790-diki országgyűlés nagy dolgokat mivelt. Ez az országgyűlés «a véghez vitt terhes dolgoknak nagyságával és új törvény szabásoknak hasznával, annyira külömbözik az országnak más gyűléseitől, valamint külömbözik a száz esztendős tölgyfa az apró fügefáktól, vagy a fehér tenger mellett és a fehér hegyek közt született ember a szerecsenytől, vagy meg többet, ha akarsz, mondok: mint a beczkói riasztó borok a tokaji aszú szőlő boroktól».

Az országgyűlés bölcs intézkedése folytán meg a zsidók is békességben várhatják ezentul Messiásukat, csak «aranyos városainkba» (a bányavárosokba) nem szabad nekik menni, hogy «környülmetélkedésnek törvényeik alá a körmöczi aranyainkat is ne vessék».

Az alkotmány és társadalom reformjaival foglalkozó egyéb apróbb röpiratok, mint a közhangulat kifejezői, szintén figyelmet érdemelnek.

Ezek közé tartozik Spleny János bárónak az inaugurale diploma tárgyában 1790. szept. 1-jen tartott országgyűlési beszéde,* melynek felolvasását — minthogy irásba volt

* De inaugurali diplomate regio sermo *Baronis Joan. Splény* in comitiis regni Ungariæ. Die 1-ma Septembris. 1790. 8-r., 53 lap.

foglalva — az országgyűlesi napló szerint, némelyek ellenezték ugyan: «de mivel mind a dolognak mivolta, mind pedig azon tekintet, hogy a kinek az ország gyűlésen szava vagyon, azt irásban is szabad legyen kinyilatkoztatni, azt érdemlették, hogy értelmének irásban való kinyilatkoztatása se gátoltasson»: a rendek Splénynek megengedték, hogy irásból mondja el beszédét.*

Splény báró, mint konzervativ politikus, reformokról nem beszél, hanem közjogi és történeti széleskörű tájékozottsággal megállapitván ama sarkalatos elveket és intézményeket, melyek a magyar alkotmány alapját s továbbfejlődésének kiindulását képezik, mindenek előtt és mindenek felett a régi alap helyreállitását követeli.

A magyar alkotmány ilyen sarkelve például, szerinte az, hogy a törvényhozó hatalom gyakorlásában a nemzet és a fejedelem osztozkodnak egymással, ennélfogva a fejedelem által összehivott országgyűlés végzései közkötelező erővel birnak s országgyűlésen kivül meg nem változtathatók; továbbá az ősi alkotmány értelmében a nemesség kiváltságai épségben tartandók; a szent István által megállapitott kormányformához szigoruan ragaszkodni kell; a trónörökösödésre nézve a pragmatika szankcziót kötelező erejűnek kell ugyan elismerni, de viszont az uralkodók részéről az örökösödésnek a pragmatika szankczióban megszabott föltételei pontosan megtartandók stb.

A szónok végül szilárd hitét fejezi ki az iránt, hogy a király az ősi alkotmány követelményeinek mindenben eleget fog tenni, s ebben a reményben munkára serkenti a rendeket.

Míg Splény báró kizárólag a magyar közjogra reflektál s a közjogi régi sarkalatos intézmények helyreállitását

Naponként-való jegyzések. 157. l.

illetőleg konzerválását tartja szükségesnek: VERSEGHY FERENCZ, az expaulinus, liberális reformjavaslataival nemcsak a politikai, de a társadalmi átalakulás útjának egyengetésén is fáradozik.

Költeményében, melyet e tárgyban írt, a magyar haza, mint édes anya szól gyermekeihez,* hogy tettre buzdítsa őket:

«Gyermekeim! közelit az idő, ide jertek ölembe:
Végezzünk eggyütt boldogodásom iránt.
Vajha kesergésem már egyszer végre találna!
Boldog nyugodalom, visszakerülsz-e reám?»

Mindenek előtt arra kéri gyermekeit, hogy a vallási viszálkodást, mely szivének oly sok fájdalmat okozott, hagyják abba:

«Róka-lopódzással feneként bécsúsza közikbe
A hamis arczba takart religiói dagály,
S kölcsönözött szép színek alatt egymásra huszítván
Oket, szívemnek néki szögezte tőrét.»

Aztán inti őket, hogy a haladástól ne irtózzanak s az ország előmenetelét hátráltató megrögzött, régi szokásokról mondjanak le:

«Mely balitéleteket rakogat vállára nemünknek
A csak azért kedves, mert ezer-évi szokás!»

Vegyenek példát Angliától, hol két párt van s mind a kettő vállvetve dolgozik az ország jólétén. A tudományt tegyék szabaddá. Az ipartól és kereskedéstől, melyet eddig zsidókra és ráczokra biztak, ne idegenkedjék a magyar

* A magyar hazának anyai szózattya az ország napjára készülő magyarokhoz. [illegible] a józan és természeti tudományoknak doctora által. 1790. 8-r., 14 lap. — Hogy szerzője VERSEGHY, erre nézve ld. SÁNDOR ISTVÁN: Magyar Könyvesház. 1803. 182. l.

nemesség. Egy jegyzetben azzal az eredeti inditványnyal áll elő, hogy a nemeseket, kik közhivatalt nem viselhetnek vagy nem akarnak viselni s kiknek annyi birtokuk nincs, hogy abból megélhetnének, mesterségre kell szoritani s a *mesterséget űző nemesek külön rendet képezzenek,* mely ülés- és szavazati joggal birna az országgyülésen. A papokat kéri, hogy ne avassák magukat polgári ügyekbe. Jó tanácsait ezzel végzi:

«Most hát, gyermekeim, szedjétek el, a mi anyátok
Boldogságának főbb akadálya vala,
S nem magatok, hanem a nemzet hasznára tekintvén,
Nyessetek el mindent, a mi lenyomta fejét.»

Verseghynek az országgyülés számára, kötött sorokban irt tanácsai és a «*Post nubila Phoebus*» czimű röpirat[1] ismeretlen szerzőjének nézetei közt a rokonvonások szembetűnők.

Az utóbbi mindenek előtt azt a tenyt konstatálja, hogy József kormányzati rendszere nem elégitette ki a nemzetet; ő maga is belátta halálos ágyán, hogy elhibázta uralkodását. II. Lipót más uton halad. Az ő magatartása a legszebb reményekre jogosithatja a magyarokat. A borut bizonyosan derű fogja követni. Itt az idő, hogy «a haza javának s annak állandóan való megmaradásának ágyát (a király és a nemzet) megvessék».

Erre nézve a legfőbb szükség, hogy «a hazafiak között, minden vallásbeli külömbség nélkül, egyenlőség és minden tettetés nélkül való egyenesszivüség s egyetértés legyen. Négy felé ágazik a keresztyén vallás e hazában. Isten ajándéka a hit: ne üldözzük tehát egyikünk a másikát azért,

[1] Post nubila Phoebus. Pesten, Budán és Kassán. Stromájer Ignátz urnál. 1790. 8-r., 30 lap.

hogy ez nem ugy gondolkozik, mint amaz». «Az uralkodónak vallását ne állitsuk uralkodó vallásnak lenni.»

A magyar nyelvet vissza kell helyezni jogaiba, mert tapasztalhatta a nemzet, hogy «az idegen nyelv mellett bejönnek az idegen szokások, az idegen emberek, söt a haza fiai is idegenekké lesznek». A magyar nyelvvel együtt ismet divatba kell hozni a magyar öltözetet és szokásokat is. Ha a király nem is, legalább a trónörökös tanuljon meg magyarul. A nemzeti nyelv és öltözet diadalát legfőképen az asszonyok mozdíthatják elő.

Kivánja aztán, hogy országgyűles minden harmadik esztendőben tartassék: az anyagi jólét mozdittassék elő, mert csak gazdag nemzet lehet szabad nemzet; közhivatalokra az ország rendei ajánljanak alkalmas egyéneket; a közhivatalok honfiakkal töltessenek be; az egyházi rend tagjai világi hivatalt ne viselhessenek; necsak a crimen læsæ majestatis, hanem a crimen læsæ nationis is büntettessék; vegre a honfiak benn az országban költsék el jövedelmöket.

Mint az ajánlott reformokat, ugy a röpirat hangját es modorát is mérseklet jellemzi. Ezek a reformok bizonyára minden jó hazafi leghőbb óhajtását képezték, s ha óhajtásuk teljesül, bizony nem fordult volna ki a világ sarkából.

A «*Hazafiak tükörét*»* szintén hazafias, szabadelvű szellem lengi át. »Derül a magyarok ege!» -- így kezdi az ismeretlen szerző buzdító sorait. Az országgyűlés összeült, hogy a királylyal egyetértőleg a haza javát munkálja. Három főteendő várakozik rá. Először, hogy a hivatalokat magyar emberekkel töltse be. A nemet, az idegen, leszoritotta a

* Hazafiak tüköre. Magyarok! a ki jól köt, jól old. Pesten, Budán és Kassán. Stromájer Ignátz urnál. 1790. 8-r., 16 lap.

magyart minden életpályáról. Mi maradt a honfiak számára? Az eke szarva. «Ringy-rongyban tipogtak be az idegenek hazánkba. Mire mentek már? Így terjed-e ez tovább is gyalázatos veszedelmünkre?»

Másik teendő: a magyar nyelvnek minden téren érvényt szerezni.

A harmadik teendő: a vallásfelekezetek közti egyenlőség és viszonosság megvalósítása. «Kábuló fő koholta a toleránczia nevet, s bölcsen mondattak e szavak legközelébb egy vármegyében: protestantes non sunt tolerati, sed recepti, fratres nostri in Christo. Nem is szólhat különben az okos ember.»

Az «*Elé vigyázz*» czímű röpiratban[1] sem találunk magasabban szárnyaló eszméket. Szerzője megragadja a békejobbot, melyet a király nyujt a nemzet felé s bizalommal adja elő — főként Erdélyre való tekintettel — a nemzet kívánságait, hogy az egyetértés megszilárduljon.

Az alkotmány helyreállítását sürgeti. Leopold diplomája nem tartalmaz elegendő biztosítékot a gravamenek ellen. Ugyanolyan alkotmányreformokat kell életbeléptetni Erdélyben, mint aminőket Belgium számára igért a fejedelem. Különösen kívánja, hogy a hivatalnokok honfiak legyenek s a rendek által választassanak; továbbá, hogy a katonák itthon szolgáljanak s idegen katonák ne legyenek az országban. Azután a Belgiumnak engedett alkotmányreformok közül kívánja, hogy a törvényhozó hatalom gyakorlásában osztozkodjék a nép és a fejedelem egymással; hogy

[1] Elé vigyázz, avagy mire kellene most Erdélynek vigyázni, hogy ne tsak sérelmeit orvasollya, hanem magát azok ellen jövendőre-is bátorságba tégye. Kolosvár. Találtatik Hochmeister Márton priv. könyv-bóltyáb. 1791. 8-r., 15 lap.

semmiféle adót a rendek beleegyezése nélkül a király ne vessen ki a népre stb.

Erdély hűsége, ragaszkodása a dynasztiához, biztositékul szolgálhat arra nézve, hogy szabadságával nem fog a dynasztia rovására visszaélni.

Trenk Frigyes báró, a 90-es évek legtermékenyebb írója s a katholikus papság legelkeseredettebb ellensége, röpirataival szintén részt vesz az alkotmányos küzdelmekben. De abban a korban, midőn az idegenek iránt a bizalmatlanság mindinkább lábrakapott s midőn a közvélemény általában az idegenek befolyásának megszüntetését tekintette az ország nyugodt és békés fejlődése alapföltételének: Trenk, mint külföldi ember, nem sokat használhatott felszólalásával a nemzeti átalakulás ügyének, sőt épen ő, egyéniségénél és multjánál fogva meg arra sem tarthatott számot, hogy akár az udvar, akár a nemzet komolyan reflektáljanak beszédeire.

Trenk politikai irataihoz, élettörténete szolgáltatja a kulcsot. E nélkül őt, mint politikust nem ismerhetjük meg: e nélkül magyarországi szereplése érthetetlen.

Élettörténetet ő maga írta meg s három kötetben Tállyai Dániel (Pozsonyban) magyar nyelven is kiadta.* Igaz ugyan, hogy önéletrajza csak 1787-ig terjed, míg magyarországi szereplése 1790-re esik: az is igaz, a mit a *Mindenes Gyűjtemény* kritikusa, Mihályi Kovács István

* *Báró Trenk Fridrik* emlékezetre méltó életének históriája. Irattatott magától, az ollyann emberek számára tanító könyvül, kik valóban bóldogtalanok, avagy még mindenféle történetekben a követésre való jó példa nélkül szűkölködnek. 1788. 8-r. I. köt. XXXII + 304 lap. II. köt. 304 lap. III. köt. 231 lap. Mindenik kötetben egy-egy rézmetszet.

ír a Trenk öneletrajzáról,[1] hogy t. i. az a *Robinson* történetéhez hasonló, a mennyiben annak is, mint ennek, «valóságos megesett dolog a fundamentoma», csakhogy «mód nélkül meg van mind a kettő premezve», vagyis Robinson is, Trenk is tulságosan színezve adják elő az eseményeket; de ha egyszer Trenk mémoire-jait kritikával s kellő óvatossággal átolvastuk s megismertük abból az ő egyéniségét, jellemét, élte irányát, gondolkodásmódját: magunktól is könnyen rájöhetünk, mit keresett ő nálunk 1790-ben s miért avatkozott belé idegen létére közügyeinkbe.

Trenk öneletrajzát lefordították meg orosz, dán, franczia és angol nyelvre is s az ő saját állitása szerint, 40—60 ezer példányban kelt az el egy év alatt. Mindenesetre kapós olvasmány volt. A vélemény azonban, ugy látszik, általában az volt felőle, a mit nálunk a *Mindenes Gyüjtemény* kritikusa nyilvánitott, hogy t. i. sok benne a nagyitás, a valószinűtlenség, a szájhősködés. Maga Trenk menyre-földre esküszik ugyan, hogy igazat mond, s átkozódik, hogy «a keze törjön el», ha csak egy hazug szó is lenne öneletrajzában: de a közönség mégis csak regénynek nézi azt, melyben a mese és a valóság váltakoznak egymással.

Egy brandenburgi patriota pamfletjében,[2] valamint a WUCHERER által kiadott «*Der zweyte Trenck*» czímű pamfletben egyenesen rá is sütik Trenkre a hazugság bélyegét, a mire aztán ő nagy méltatlankodással, gorombán válaszol szintén egy önálló röpiratban.[3] Válaszában arra fekteti a

[1] *Mindenes Gyüjtemény.* 1789. II. 350.

[2] Wahrhafte Beleuchtung der Lebensgeschichte des *Freyherrn von der Trenk*, wider die Beschuldigung gegen *Friedrich den Grossen*, von einem brandenburgischen Patrioten. Lausanne, 1787.

[3] Vertheidigung der Lebensgeschichte *Friedrichs Freyh. von*

fősulyt, hogy az öneletrajzában szereplő egyének nagyrésze még életben van, ha tehát nem mondott volna igazat, ezek bizonyára tanuságot tehetnének ellene. Úgyde kinek lett volna kedve Trenkkel hajba kapni, s mi czélja lett volna a polemiának egy olyan emberrel, kit elbizakodott, makacs természeténél fogva meggyőzni ugy sem lehetett.

A brandenburgi pátriota támadásával szemben különben Trenket Gabelhofer Gyula, a pesti egyetemi könyvtár bibliothekáriusa is védelmébe veszi,[2] szemére vetvén a többi közt *nagy Frigyesnek*, hogy Trenket puszta denunciáczió alapján, s a nélkül, hogy őt magát kihallgatta volna, üldözőbe vette és bebörtönöztette. Tudomásunk szerint Gabelhoferen kivül nem is akadt más, a ki Trenk ügyét magáévá tette volna s Gabelhofer is inkognitóban maradt, midőn a ketes jellemű kalandor védelmet megkisérlette.

Trenk 1726-ban született Königsbergben. Mint 16 éves fiatal ember beállt a hadseregbe, s az élénk eszű, öles termetű, rendkivül szép külsejű katona annyira megtetszett nagy Frigyesnek, hogy három havi szolgálat után a gárdába zászlótartónak nevezte ki. A mily hamar emelkedett azonban, ép oly hamar el is veszitette az uralkodó kegyét. Beleszeretett egy magasrangu dámába s szerelme viszonzásra talált. Öneletrajzában azt irja, hogy ez a viszony vetette meg minden szerencsétlenségének alapját. Hogy ki volt a szeretője, arról nem beszel, ezt olyan titoknak kivánja tekinteni, melyet a sirba visz magával; de egyes elejtett kifejezéséből annyit tőle magától megtudunk, hogy az ő

der Trenck. Nebst einigen Erläuterungen und Beyträgen von Ihm selbst geschrieben. Wien, und Berlin, 1788. 8-r., 86 lap.

[2] Etwas über die Beleuchtung der *Trenkischen* Lebensbeschreibung. Berlin, 1788, bey Petit und Schöne. 8-r., 48 lap. (Hátul *J. G. B.* aláirás.)

szerelmének tárgya nagy Frigyeshez igen közel állt, s minden titkolódzása daczára csakhamar híre terjedt, hogy nagy Frigyes nővérével volt neki viszonya.

Az uralkodónak a tilos viszony felől szállongó hírek fülébe juthattak; mert egyszerre, minden külső ok nélkül megvonta Trenktől pártfogását s csak az alkalomra látszott várni, hogy eltegye őt láb alól. Az alkalmat Trenk irigyei és roszakarói csakhamar megadták az uralkodónak. Egyszer 1744-ben a gárda parancsnoka, *Jasinszky* kapitány azt kérdi Trenktől, hogy *Trenk Ferencz*, a híres osztrák pandurvezér, ki oly sok meleg napot szerzett a porosz hadseregnek, rokona-e?* Trenk igenlőleg felelt a kérdésre, hozzátevén, hogy anyjától nem régiben arról értesült, hogy nagybátyja, a pandur-vezér, közelébb végrendeletet tett, melyben őt tette általános örököseve. Jasinszky erre figyelmeztette Trenket, hogy köszönje meg nagybátyja kegyességét, egyúttal kérje meg, hogy küldjön a számukra egy pár jó fajta magyar lovat. Trenk a felhívásnak engedett, írt bátyjának, de a levelet óvatosságból Jasinszkynak adta át, ki azt maga pecsételte be és küldötte el.

A válasz megérkezett, melyben a pandur-vezér azt írja

* Trenk Frigyes később, viszonyát és összeköttetését Trenk Ferenczczel, valamint általában a pandur-generális élettörténetét, — mely az övével különben is oly szorosan összefüggött, hogy egyiket a másik nélkül megérteni sem igen lehetett volna, — részletesen leírta. Magyarul a Trenk Ferencz életrajza megjelent Trenk önéletrajzának függelékében, németül még külön lenyomatban is a következő czím alatt: *Franz Freyherrn von der Trenck* kaiserl. königl. Obristen, Partheygängers und ersten Anführers der sogenannten Panduren, wahrhafte Lebensgeschichte summarisch geschrieben von FRIEDRICH FREYHERRN VON DER TRENCK. 1790. 8-r. Mint az önéletrajz kiegészítő része, folytatólagos lapszámozással: 113—219 lap.

öcsesének, hogy ha magyar lovakra van szüksége, vagy a harczmezőn szerezzen magának ilyen lovakat, vagy pedig menjen át hozzá, ez utóbbi esetben biztosítja őt, hogy mint saját fiát és barátját, tárt karokkal fogadja.

Ez a levél, melyet, Trenk állítása szerint, ellenségei koholtak, okozta az ő vesztét. Mint árulót letartóztatták s a glatzi várba bebörtönözték. Innen azonban több meghiusult szökési kisérlet után, mielőtt egy év eltelt volna, az őrizetére kirendelt *Schell* hadnagy segélyével megszökött, azután kapitányi ranggal beállt a muszka hadseregbe.

A muszkák közt igen jól érezte magát. Szerelmi kalandokkal és mulatsággal töltötte idejét. «Nékem — írja önéletrajzában — soha se kellett volna Muszkaországot elhagynom. Ez volt a legnagyobb hiba minden cselekedeteim közt, a melyet én még most is bánok. Ott egy esztendő alatt több örvendetes napot és becsületet értem, mint egész hátralevő életemben».

Azonban a muszkák előtt is csakhamar gyanússá tette magát. A kronstadti kikötő térképét *Hyndfordt* angol követ kérésére — saját állítása szerint, csupán időtöltésből — lerajzolta. Ez a rajz véletlenűl Goltz porosz követ kezébe kerülvén, ez lemásoltatta azt s átadta az orosz kanczellárnak azzal a hazugsággal, hogy Trenk a kanczellária birtokában levő térképet másolta le 200 aranyért. A kanczellár erre annyira felindúlt, hogy elrendelte Trenknek, mint kémnek, Sziberiába való számüzetését. Csak a kanczellár neje, kivel szintén viszonya volt neki, mentette őt meg a számüzetéstől.

Ez után az eset után az Oroszországban való tartózkodástól elment a kedve: de oda is kellett hagynia ezt az országot, mert időközben, 1749-ben, bátyja, a pandur-vezér, spielbergi fogságában meghalt s minden vagyonát öcsesére

hagyta az alatt a föltétel alatt, hogy öcscse az osztrák ház szolgálatába áll. Trenk tehát, hogy az egy milliónál többre rugó nagy örökséget átvegye, Oroszországtól bucsut vett s 1750-ben Bécsbe utazott. Itt már akkor a judicium delegatum in causis Trenkianis, megkezdte a Trenk-féle hagyaték rendezését. Trenk, hogy annál könnyebben és annál hamarább hozzájusson az örökséghez, az udvar kivánságának eleget tett s katholizált. Önéletrajzában ezt a lépését ekkép adja elő: «Ajándék által egy paptól egy attesztatumot vettem, hogy megtértem, és az átkozott Luther vallást megtagadtam. De ezzel is csak az maradtam, a mi voltam!?» és milliókért sem vehettem arra magamat, hogy azt higyjem, a mit a pápa akar, hogy higyjek».

E szerint Trenk a végrendelet föltételeinek eleget tett, sőt ősei hitét is elhagyta; de azért a delegátum judicium mégsem itélte neki oda a végrendeletileg őt illető javakat, sőt még a Trenk-család ősi javait, a Szlavoniában fekvő pakraczi, prestovaczi és pleterniczi uradalmakat sem kapta meg, a melyek pedig — miután elhunyt nagybátyjának ő volt legközelebbi rokona — jog szerint őt illették volna meg. Trenk hagyatékára a kamara tette rá a kezét, Trenk Frigyest 76 ezer forinttal elégítvén ki.

Az örökösödési per befejeztével Trenk Magyarországba ment ezredéhez. De — irja önéletrajzában — a ki Berlinben, Péterváratt, Bécsben folytonos szórakozás közt töltötte napjait: nem érezhette magát jól Kecskeméten, vagy a Tiszánál, vagy a Kárpátok tövében. Még hozzá Trenk a rajta elkövetett méltatlanság miatt el is volt keseredve. Ennélfogva 1754-ben odahagyva ezredét, családi ügyeinek rendezése végett Dantzigba útazott.

Alighogy ide megérkezett, nagy Frigyes mint szökevényt elfogatta s a magdeburgi várba bebörtönöztette.

Magdeburgi fogsága csaknem tíz évig tartott. A tömlöczben sokat szenvedett; ugy bántak ott vele, mint valami közönséges gonosztevővel. Mindössze egyszer hallgatták ki, s habár kihallgattatása alkalmával, hivatkozva osztrák katonatiszti rangjára, tiltakozott az erőszak ellen: tiltakozása mitsem használt.

Mint magdeburgi fogoly irta 1760-ban «*Maczedóniai vitéz*» (Macedonischer Held) czímű politikai költeményét, melynek éle nagy Frigyes ellen irányult s melyet 1790-ben Laczkovics János alkalomszerűnek látott magyar nyelvre is lefordítani és kiadni.*

Nagy Sándort, a maczedóniai vitézt, valamint a világ többi zsarnokait, köztük természetesen nagy Frigyest is, *Cartouche*-hoz, a franczia zsiványhoz hasonlítja, kit rablásaiért és gyilkosságaiért kerékbe törtek. A külömbség köztük csak az, hogy:

«Kartus mesterséggel indúl tolvajlásra,
S kéznél egyéb nem kell neki rabolásra;
Philippusnak fia, világ rettentője,
Dárius királynak ostroma s győzője,
Pusztitja országát és hívják vitéznek,
Améglen másikat mondják rosz embernek.
Kartus mesterségit hívják selmaságnak,
Nevezik Sándorét vitézi munkának;
Az visz tolvajokat gyilkos seregében,
Emez katonákat vezérel mentében;
Kartus csak egy lator, emez fejedelem,
S mindenütt egyaránt van a veszedelem;

* A matzedóniai vitéz mellyet tíz esztendő-béli magdeburgi fogságban méltóságos báró Friderik Trenk ezer hétszáz hatvanadik esztendőben először német nyelvben írt most penig magyar nyelvre fordította egy magyar nemes lovas regementben lévő fő tiszt, s haza fi *L . . . k . . . ts J . . . os.* 1790. 8-r., 50 lap.

Éget, ront és rabol Sándor hír és névért,
Kartus öl és prédál arany és ezüstért.»

Midőn Trenk az említett költemény megírásához fogott, nem annyira belső meggyőződése, mint inkább a boszu vezette tollát. Ennélfogva a «Maczedóniai vitéz» egyvatalában nem szolgálhat alapul Trenk politikai álláspontjának megítéléséhez. A zsarnokságot ostorozó költeményével csupán nagy Frigyesen akart boszut állani, ki őt jogtalanul börtönbe vetette. Ő maga írja egy helyen, hogy:

«Ott hol az igazat kelletik mondanom,
Én ott az egész világot *truczczolom.*»

A harag azonban, hogy mily rosz tanácsadó, mutatja az, hogy Trenkből forradalmárt csinált, pedig bármily nyugtalan vérű politikus volt is különben, a törvényes hatalom jogait mindenkor respektálta.

Önéletrajzában a «Maczedóniai vitezről» és általában a börtönben készített műveiről ezt írja: «A lelek *nagyobb érzékenységgel* dolgozik a börtönben, és a kitetelek *elevenebbek*, mintsem rendszerint irhat egy szabad ember a maga alkalmatos tanuló-házában». Ezzel a nyilatkozatával önmaga magyarázza és mintegy menti ki a «Maczedóniai vitéz» szertelen túlzásait.

A börtön legköre kétszeresen nyomasztó lehet arra nézve, ki ártatlannak érzi magát. Nem csuda, ha az állítólag ártatlanul szenvedő Trenk a tömlöcz sötét falai közt mindent a legsötétebb színben lát. S a mennyiben a legbrutálisabb fejedelmi önkény áldozatának tekintette magát: nem okoskodik, nem tesz külömbséget a zsarnok és az alkotmányos uralkodó közt, hanem irtózattal fordul el általában attól az államformától, melyben *egy* ember akaratától függ milliók becsülete, szabadsága, sőt élete is.

Nem gondolja a közben meg, hogy az alacsonyabb ér-

telmi szinvonalon álló köznépet, meg a legalkotmányosabban uralkodó fejedelem ellen is fel lehet izgatni afféle hangzatos, a közönséges észjárásu emberek által ma is széltiben emlegetett frázisokkal, a miket «Macedóniai vitezeben» bocsájt világgá: hogy a nagyoknak csak arra van gondjuk, hogy mások ne lopjanak; hogy az uralkodó, alattvalóit méheknek tekinti, kik csupán arra valók, hogy «neki mezeljenek»: hogy a trónörökösödés rendszere mellett az állam a vak sorsra van bízva, mert a kormányzói képességet nem lehet örökölni; hogy meg kell vetni «a titulusokat, pántlikás kereszteket» s általában «a királyok aranyos kincseit», melyeket ők a paraszt véres verejtékkel szerzett vagyonából osztogatnak kegyenczeiknek: hogy a politika nem egyeb, mint «mesterséges csalás, álnok igéret és szemfény-vakitás»; hogy a háboru, — melynek borzalmait — közbevetőleg legyen mondva — Trenk megdöbbentően élénk szinekkel rajzolja, — csak a királyok dicsőségere szolgál, de

«Esztelen! mi hasznod van te néked benne,
Ha mindjárt világnak urává is lenne,
Mint jobbágynak mégis sorsod meg nem jobbúl,
Az maradsz, a mi vagy, az adód nagyobbúl.»

A szabadságát visszanyert, nyugodtan gondolkozó Trenk maga is beláthatta volna, mily ferde helyzetbe jutott, midőn szenvedelyétől elragadtatva, tollával a monarchikus intézményeket támadta meg, holott kardjával mindenkor a monarchikus erdekek szolgálatában állt.

De Trenk nem az az ember volt, ki ha hibázott, hibáját jóvá tette volna. Önéletrajzában a maga igazolására csak annyit mond, hogy a rab «nagyobb érzékenységgel dolgozik, mint a szabad ember». A dolog erdemére nézve azonban nem tágit. Söt memoire-jaiban fennen hirdeti,

hogy «soha meg nem bánta», hogy a «Maczedóniai vitezt» közrebocsájtotta. Még azt a tréfát is elkövette, hogy öt uralkodónak személyesen átadta az emlitett mű egy-egy példányát. «És — ugymond — egyik sem égettette azt meg. Egyedül csak az én fejedelem-asszonyom (t. i. Mária Terezia) gyuladt fel a foglalatján, nevezetesen azért, hogy meg Dávid királynak is egyenesen kimondám az igazságot, a miért különben a jezsuiták is nyilvánosan kezdének üldözni.»

A mint Trenk a börtönből kiszabadult, Bécsbe sietett, hol legelső dolga volt a királynétól audiencziát kérni. A királyné kegyesen fogadta. Panaszát azonban nem hallgatta meg. Midón sérelmeit el akarta mondani, a következő szavakkal szakitotta félbe a királyné: Kérem kegyelmedet, hagyja abba a panaszkodást; én mindent tudok; cselekedje csak azt, a mit én magától kivánok. Trenk engedelmeskedett s másnap az audienczia után egy nyilatkozatot irattak vele alá, mely szerint szlavoniai birtokairól lemond, magát egyenesen a királynő kegyeire bizza s Bécset azonnal elhagyja. Nem erőszaktétel-e az, irja mémoire-jaiban, midőn az embernek választania kell a tömlöcz és ilyen nyilatkozat közt? A királynő aztán azzal vélte kárpótolhatni, hogy őrnagyi rangra emelte.

Hogy mért bánt az udvar Trenkkel ily méltatlanul, arra ö maga felel meg. Állitólag azért, mert misét nem akart hallgatni s mert e miatt az udvarnál döntő befolyással biró jezsuiták gyülölettel viseltettek iránta. Mi azonban azt hiszszük, azért, mert a kalandos életű Trenkhez bizalmuk nem volt az udvari köröknek.

Az őrnagyi rang az ambicziózus embert nem elégitette ki, s mivel látta, hogy nincs többé mit keresnie Bécsben, 1765-ben letelepedett Aachenben. Ott aztán megházaso-

dott, elvette *de Bröe* polgármester leányát, s ebből a házasságából nyolcz gyermeke született.

Aachenbe azzal az elhatározással ment, hogy ott a sok hányattatás után végre megnyugszik. De nem úgy volt ő alkotva, hogy nyugodt életet tudott volna folytatni. 1772-ben hírlapot indított «*Az emberbarát*» czím alatt, melylyel legfőbb czélja volt a hierarchia bűneit föltárni a világ előtt. A papság, — melyet különben is fölingerelt már előbb maga ellen «Maczedóniai vitézével», — a kihívásra azzal felelt, hogy a népet ráuszította s a mint ő előadja, sokszor veszélyben forgott még az élete is.

A küzdelembe csakhamar belefáradván, fölcsapott borkereskedőnek s ebben a minőségében beutazta egész Európát. Majd visszatért Ausztriába, hol megvette a zwerbachi uradalmat s gazdálkodáshoz fogott; de oly szerencsétlen volt, hogy teljesen tönkre ment.

1786-ban ismét Poroszországban találjuk, hová Frigyes Vilmos meghívása folytán ment vissza, s valószínűleg egészen 1790-ig itt tartózkodott, a mikor aztán bejött Magyarországba. Itteni szereplése azonban igen rövid ideig tartott. Már 1791-ben nem ád többé magáról életjelt.

1793-ban Párisban telepedett le, a hol már azelőtt is többször megfordult s valósággal ünnepeltetett. Monarchikus elveinek megtagadásával belépett a jakobinusok klubbjába s a királyi trón romjain tomboló tömeggel együtt ujjongott. Csakhamar beborult azonban felette a láthatár. Robespierre tömlöczbe vettette, miután gyanúba vették, hogy a külhatalmak titkos ágense. Ezt a gyanút, melyet különben multjánál fogva teljesen kiérdemelt, alkalmasint németországi ellenségei mesterségesen szították ellene. Egy irat akadt a többi közt kezünkbe, melyet valami Semmler nevű lipcsei polgár intézett a párisi konventhez s a jakobi-

nusok klubbjához * s melyben az illető figyelmezteti a franciákat, hogy óvakodjanak Trenktől, a hazaárulótól, a hitvány gazembertől, a szájhőstől, ki őket is ép ugy rá fogja szedni, mint a németeket.

1794. jul. 24-kén ütött végre rá nézve a váltság órája. A guillotine megszabadította az élettől, mely rá nézve ugy is teher volt már. A vérpadon, — midőn a vérszomjas tömeg torkaszakadtából kiabálta, hogy «pokolba a német kutyával!» — Trenk önmegadással, e szavakat rebegé, s ezek voltak utolsó szavai: «Én Francziaország ellensége soha se voltam, mégis véremet kivánjátok? ám teljék kedvetek, úgy se éltem volna soká s *éltem a nélkül is unalmas volt*».**

Az alatt az egy év alatt, a mit Magyarországon töltött, mint említők, rendkívül sokat összeírt. Politikai röpirataival ép oly tevékeny részt vett az aktuális politikai kérdések megvitatásában, mint a legjobb hazafi, mint a kit a legszorosabb kötelékek fűznek az országhoz. De népszerűségre nem tudott vergődni. Nem volt, mert nem is lehetett hozzá bizalma a közönségnek. Mindenki tudta, hogy tollát nem az önzetlen hazafiság, hanem az önérdek hozta mozgásba.

Az ő legfőbb jellemvonása a nagyravágyás volt. Egész életében a rangot és a gazdagságot hajhászta. Öt országban is próbált szerencsét; de sehol sem találta meg, a mit keresett; ellenkezőleg csak a szenvedés és üldöztetés jutott osztályrészeül. Szenvedett, mert sehol sem volt

* Sendschreiben an den National-Convent und den Jacobiner-Club in Paris, den berüchtigten *Freyherrn Friedrich v. d. Trenck* betreffend. 1793. 8-r., 16 lap. A végén: Leipzig den 27-sten Julius 1793. JOHANN GOTTLOB SEMMLER.

** *Rajzolatok.* 1838. évf. II. 53.

megelégedve; üldöztetett, mert legjobb embereit is eltaszította magától, midőn nagyravágyását nem elégíthette ki s midőn e miatt, saját hibáiról megfeledkezve, azokat tette felelősekké, kiktől megkövetelte, hogy nagyratörő terveiben támogassák.

Boldogulásának utját ő maga zárta el maga előtt. Nyughatatlan vére egyik országból a másikba kergette őt. Hazát nem ismert, hanem — úgy látszik — azt az elvet vallotta, hogy ubi bene, ibi patria. Még gyermekeit is e szerint az elv szerint nevelte. Két fia közül az egyiket az osztrák, a másikat a porosz hadseregbe adta, lelkökre kötvén, hogy ők, mint Aachen szabad birodalmi város szülöttei, nincsenek sem egy sem más országhoz kötve, hanem azt az országot választhatják hazájokul, a hol becsületet és kenyeret találnak.

Ha világpolgár akart lenni s mint ilyen az egyetemes emberi jogokért küzdött volna: a jutalmat, ha másban nem, embertársai hálájában megtalálja vala; de világpolgár létére mindenütt beleavatkozott az ország belső ügyeibe, s ezzel mesterségesen felköltötte a gyanút maga ellen, hogy nem az ország jóléte, hanem titkos mellékczélok lebegnek szemei előtt. S még csudálkozik rajta, hogy «Berlinben oly szökevénynek tekintik, a ki osztrák szivet hordoz mellében; Bécsben pedig azt mondják az udvari fülbesugók és gyóntató atyák, hogy Trenk a porosz részen van». Az árulás és kémkedés gyanúja kiséri őt szükségszerüleg egész életén át. Nemcsak Berlinben és Bécsben, de Pétervártt is idegen hatalom kémjének tartják. Hazánkban szintén gyanus szemmel kisérik működését, annyival is inkább, mert — mint ő maga írja — németországi roszakarói a magyar előkelő politikusok közül többeket figyelmeztettek, hogy «a

Trenk lepéseit Magyarországban szemmel kell tartani». Végre mint kém hal meg a vérpadon.

Magyarországon az emberek általában abban a meggyőződésben voltak, hogy Trenk az udvar titkos ágense. De még a ki jobb véleménynyel volt is felőle, irataira sulyt egyáltalán nem fektethetett. Mint idegen ember mindenesetre illetéktelenül avatkozott bele közügyeinkbe. S hagyján, ha legalább szereplésének tisztán a magyar nemzet iránti önzetlen vonzalom és rokonszenv képezte volna rugóját. Ő neki azonban, bármily szeretetet mutatott is egy darabig a magyar nemzet iránt, világosan bevallott magánczéljai voltak. Mikor már teljesen elszegényedett, ugy hogy jóformán enni se volt neki mit, elhatározta magában «ugy élni, mintha a földön a fején kívül semmi más vagyona nem volna, s egyedül csak irásai által keresni meg az életre való szükségest». Magyarországra is azért jött tehát, épen akkor, a mikor a politikai élet fölpezsdülésével a sajtónak szintén fontos szerepe jutott az aktuális politikai feladványok megoldásában, hogy tollával kenyeret keressen. Már ez magában elég ok lehetett arra, hogy Trenket, mint irót, lenézzék. Élenken írt pamfletjei bármily nagy kelendőségnek örvendtek: őt magát közönséges firkásznak tekintették, ki nem azért ír, hogy a közügynek használjon, hanem hogy meg legyen a mindennapi falatja.

A másik, és pedig főczélja volt magyarországi szereplésével az, hogy a Trenk-család ősi javait, melyektől állítólag jogtalanul fosztották meg, visszaszerezze. Abban az illusióban ringatta magát, hogy a mit az abszolut uralkodóktól, Mária Tereziától és Józseftől hiába kért, azt az országgyűlés kegyelméből meg fogja kapni. S hogy az országgyűlés jóindulatát megszerezze a maga számára: mintha csak a legjobb hazafi lett volna, belevegyült a politikai küzdel-

mekbe, így akarván mintegy kiérdemelni a magyar földesuraságot.

Ismerve Trenk multját, jellemét és czélzatait, tudni fogjuk, mit tartsunk felőle, mint politikus felől. A kritika, Trenkkel, mint politikussal szemben, *elvi* alapra nem helyezkedhetik; hanem *szubjektiv szempontok* szerint kell őt megitélnie. Nem volt ő iskolázott politikus, hanem az érdek és a pillanatnyi benyomások embere. Rhapszodisztice, a pillanat hatása alatt vetette papirra gondolatait, melyek közt ép ezért az összhangot hiába keresnők.

Mint fiatal ember egy abszolut uralkodó szolgálatába szegődik, s míg jól bánnak vele, eszébe sem jut megbotránkozni a fejedelmi önkény visszaélésein. A méltatlanul kiállt szenvedések gyülöltetik meg vele ideig-óráig a zsarnokságot. Úgy de kellő politikai képzettség hiányában a monarchikus intézményeket támadja meg, midőn a zsarnokságon akar boszut állani. Később meghazudtolja önmagát. Magán érdekei a monarchák kegyeire utalják őt. Szépet tesz az abszolut uralkodóknak, hogy megnyerje a maga számára jóindulatukat. Mária Terezia és József, Frigyes Vilmos és Erzsébet czárnő az ő hűségére mindaddig bizton számithattak, míg volt neki mit várni tőlük. Még az orosz levegő sem volt rá nézve nyomasztó. Míg a czárnő jogara alatt élt: jólétben volt, az élet örömeiből bőven kivette a maga részét, úgy hogy csakhamar elfelejtette mind ama méltatlanságot, melyet egy másik fejedelem önkénye mért reá, de megfelejtkezett egyszersmind amaz elveiről is, melyeket a magdeburgi börtön sanyaruságai sajtoltak ki belőle.

1790-ben egyszerre csak jónak látja megváltoztatni taktikáját. Az alkotmányos monarchiáért lelkesedik, a nélkül, hogy tisztába volna az alkotmányos intézmények természetével: a magyar alkotmány dicsőitésére vesztegeti a pa-

pirost, miközben botrányos tudatlanságot árul el a magyar közjogban: söt magyar hazafinak adja ki magát, holott egész életében kozmopolita volt, és nem győzi eléggé magasztalni a magyarokat, kiknek erényeivel pedig soha se volt alkalma közelebbről megismerkedni. E mellett loyális nyilatkozataival az alkotmányos uralkodónál igyekszik magát behizelegni. S mind ez miért? Mert a magyaroktól, a magyar országgyűléstől s az alkotmányos magyar királytól várja sorsa jobbrafordulását.

Mikor aztán ez a kisérlete is meghiusult, mikor már végre nem volt mit veszítnie s elvesztette minden reményét a jövőre nézve: beállt forradalmárnak.

Trenk politikai iratai általában a sietség bélyegét viselik magukon. Önéletrajzában maga bevallja, hogy «kétszer soha se írja le, a mit a könyvnyomtatásra szánt». Ahoz neki nem volt türelme, hogy egy, minden részletében jól átgondolt, rendszeres politikai programmot dolgozzon ki. «*Der Trenck an alle redliche Ungarn*» czimű müve* is, — a mely pedig Magyarország számára írt röpiratai közt a legterjedelmesebb s mely alapul szolgálhat Trenk, a magyar politikus jellemzéséhez, — csak ötleteket tartalmaz, de nem következetesen egymásból folyó, egymással összhangzó elveket.

Említett röpiratában, melyet az országgyűléshez intéz, határozottan pálczát tör József kormányzati rendszere fölött s inti a nemzetet, hogy bizzék új királyában, ki már eddig is megmutatta, hogy alkotmányos úton akar haladni.

Abban a halotti emlékbeszédében, — melyet József sírja felett tartott s mely német és magyar nyelven két-két

* Der TRENCK an alle redliche Ungarn, eine Epistel für den Landtag. 1790. 8-r., 72 lap.

kiadásban is megjelent * — meg nem jutott odáig, hogy József kormányzati rendszeren fennakadjon, annyival kevesbé, mert hiszen a privilegiumaira büszke magyar nemzet végre mégis megkapta, szerinte, József nagylelküségéből mind azt, a minek kivivása különben polgárvérbe került volna, söt a mit esetleg soha meg se szerezhetett volna magának.

Az elhunyt császárt ugy mutatja be, mint az uralkodók mintaképét, de a kinek nemes törekvéseit siker meg se koronázhatta, nem azert, mert alkotmányellenesen uralkodott, hanem mert a midön elhatározta magát az állam épületét ujra épiteni, a régi épületet nagyon is hamar lerombolta, mielött t. i. mészröl és kövekröl gondoskodott volna, mielött jó épitömesterekre talált volna.

Mellesleg legyen mondva, maga Trenk is feltolta magát a császár munkatársául. Mémoire-jaiban legalább azt irja, hogy a császár felszólitására (?) egy 19 ivre terjedö

* A német kiadások czíme: Trauerrede bei dem Grabe *Joseph des Zweyten* Römischen Kaiser, von Friedrich Freyherr von der Trenck, Wien den 20. Februar 1790. Wien, gedruckt und zu finden bey Johann David Hummel. 8-r., 24 lap. (Ez az elsö német kiadás.) — Trauerrede und patriotische Gedanken bei dem Grabe *Joseph des Zweiten* römischen Kaisers von Friedrich Freih. von der Trenck. 1790. 8-r., 32 lap. — Az első és második német kiadás közt lényegesebb eltérés nincs. Az utóbbi csak egy paszszussal van megtoldva, mely azonban mind a két magyar fordító által mellöztetett, s melyben a szerzö arra buzdítja az új uralkodót, hogy Róma sokfejű szörnyetegét űzze a poklok fenekére. — A magyar kiadások czíme: Szomorú beszéd és haza-fiúi gondolatok a *második Jósef* római császár sírja felett, mellyeket német nyelven írt Báró Trenck Friderik, magyarra pedig fordította *Gy—Cs.—I.* 1790. 8-r., 24 lap. (A fordító Csépány István volt.) — Halotti beszéd és haza-fiúi gondolatok *II-dik Jósef* római tsászárnak sírja felett Báró Trenck Friderik által. 1790. 8-r., 32 lap.

javaslatot készitett, melyben részletesen előadja, mit kell tenni az állam boldogságának megalapitása czeljából. S ezt a javaslatot, ugymond, «a monarcha nem hiába olvasta, abból sok nagy javallások már valósággal munkába is vetetődtek».

Hogy Trenk gyászbeszéde, melyben József alkotmánysérelmeiről még csak emlités sem tetetik, a magyarok tetszését nem nyerhette meg, az természetes. De ugy látszik, az osztrákok sem voltak azzal megelégedve. Valami *Trink* nevü (bizonyosan álnév) osztrák iró * szemére veti Trenknek, hogy kétes dicséretivel a valóban nagy József császár emléket meggyalázza. Megbotránkozását fejezi ki a felett, hogy Trenk azt irja, hogy József szándékai *talán* jók voltak; továbbá, hogy József megérdemli a *részvétet* — tehát csak részvétet s nem egyszersmind elismerést és bámulatot érdemel alattvalói részéről. E szerint ugy látszik, mintha az osztrák iró kevéselte volna az elismerést, melylyel Trenk a boldogult császár emlékének adózik. Az a körülmény azonban, hogy Trenk egyes kifejezésén rágódik, azt mutatja, hogy nem annyira az emlékbeszéd tartalma, lényege ellen volt kifogása, mint inkább a Trenk egyenisége iránt érzett ellenszenvének kivánt kifejezést adni. Mert Trenket Ausztriában sem szerették; ott is bizalmatlanok voltak hozzá az emberek s közönséges kalandornak tekintették, kinek minden nyilatkozatával és tettével szemben a gyanu jogosult.

A József halála után bekövetkezett politikai fordulat Trenk magatartására nagy befolyással volt. Nem emlegette

* Ein paar Worte über die *Trenkische* Trauerrede am Grabe *Josephs II.* Von Trink. Wien, 1790. Im Commission bei Peter Rehm. 8-r., 24 lap. Egyet. könyvt.

többé József fényes uralkodói tulajdonait; hanem annál határozottabban kikelt az elhunyt császár kormányzati rendszere ellen, és ugyanakkor tüntetőleg csatlakozott a magyar alkotmány helyreállítására irányuló mozgalomhoz. A magyar közjogban ugyan teljesen járatlan volt; de azért, úgy látszik, annyit mégis tudott, hogy a koronázás Magyarországon az alkotmányos kormányzat elengedhetetlen föltétele. A koronázással ennélfogva több röpiratában foglalkozik, bizonyára csak azért, hogy megmutassa, mily helyes fogalmai vannak neki a magyar alkotmányról s mennyire szívén fekszik az ország alkotmányának helyreállítása.

«*A nemes magyarokhoz írt idvezlésé*»-ben* azt írja a többi közt, hogy

«Feltisztúl még egyszer a magyarok ege,
Eloszlik immár bús szívetek fellege.
Tégyed koronádat Leopold fejére,
E nem fog indulni József ösvényére.
S induljon: egy király nem sokat csinálhat,
Hol minden hazafi neki ellent állhat.»

Közvetlenül a koronázás előtt, «*Die mit Sehnsucht wartenden Unterthanen*» czimű versében** biztatja a magyarokat, hogy legyenek türelmesek, mert Ausztria Titusa (tehát nem Magyarország királya!) magát megkoronáztatandó, néhány nap alatt megérkezik közéjük s akkor aztán bekövetkeznek az arany idők.

* A nemes magyarokhoz írt idvezlése B. TRENK FRIDERIKnek. 1790. 8-r., 8 lap.

** Die mit Sehnsucht wartende Unterthanen auf die Ankunft Ihres neuen Herrn in Ungarn. Von FRIEDRICH FREYHERRN VON DER TRENCK. Pest, Ofen und Kaschau, bey Ignatz Anton von Strohmayr. 1790. 8-r., 14 lap.

Majd a koronázás után egy »*Triumphlied*»-re* gyujt rá, melyben az örömtől elragadtatva, ilyen furcsaságok kerülnek a tolla alá: «kiáltsátok barátim, hogy éljen a király! büszkén pödörjetek bajusztokat, s midőn a királyt a trónhoz viszitek, fogjátok be magatokat a kocsijába, ne ló húzza azt!» Ezeket a költeményeket egyenesen a nemzet számára írta, valamint azokat is, melyekben a magyarok fényes tulajdonait énekli meg. A magyart, mint lovagias, vitéz, szabadságszerető nemzetet mutatja be a világnak. A magyaroknak különösen vitézségét emeli ki a *Laudon* felett tartott, német és magyar nyelven megjelent emlékbeszédében,** midőn azt írja, hogy Laudon nagyon szerette a magyarokat, mert az ő dicső vezérlete alatt számtalanszor megmutatták, mily jó és bátor katonák. A nagy hadvezér, úgymond, mindig jobban szeretett az ellenséggel a vitéz magyarok, mint a németek élén megmérkőzni.

Ha Trenk, hizelgő nyilatkozataival, — melyekben különben több volt az álpáthosz és a naivitás, mint a komolyság, — képes lett volna is egy-két hiú embert levenni a lábáról: bókjainak hatását ő maga rontotta le. «*Der Trenck an alle redliche Ungarn*» czímű röpiratában ugyanis egész kedvteléssel bizonyitgatja, hogy Ausztria és Magyarország,

* Friedrichs Freyherrn von der Trenck Triumphlied und Gedanken am Namens und Krönungstage *Leopold II.* Römischen Kaisers als Erb-König in Ungarn. Pest u. Ofen den 15. Novemb. 1790. 8-r., 12 lap.

** A német kiadás czíme: Trenks Denkmahl und Trauerrede bei dem Grabe unsers geliebten *Loudons*, Feldmarschall aller Oestreichischen Kriegsheere. Pest den 22. Juli. 1790. 8-r., 24 lap. — A magyar kiadás czíme: Trenk emlékeztető-jele és halotti beszédgye a mi kedves *Loudonunknak* az egész austriai hadi-sereg leg-főbb vezérjének sírja felet. Pesten, 22-dik Júliusban. Pesten és Budán, Weingand I. M. könyvárosnál. 1790. 8-r., 32 lap.

a németek és a magyarok egymásra vannak utalva, továbbá hogy a németeknek mily sokat köszönhet a magyar nemzet, nekik köszönheti műveltségét, söt alkotmányát is. «*Jó szerencse kivánása a magyarokhoz*» czimü versében pedig, — mely — tudtunkkal — négy kiadást ért, * s melynek egyik magyar kiadása Csépány István forditásában jelent meg, — midőn tiltakozik az ellen a vád ellen, hogy Magyarország idegen járom alatt nyög, kifejezi egyszersmind abbeli véleményét, hogy az említett vád megszűnik, ha a magyarok Ausztria zászlóihoz csatlakoznak s egyesült erővel fognak hozzá jólétök és boldogságuk megalapitásához.

1790-ben, midőn épen Ausztria gyámsága alól igyekezett a nemzet magát emanczipálni, s midőn az évszázadokon át elnyomott nemzeti aspiracziók érvényesitésén fáradoztak a nemzet jobbjai: Trenk fennebbi nyilatkozatai méltán visszatetszést szülhettek. Abban a korban Ausztriát és a

* Egy kiadás magyar és német párhuzamos szöveggel, a következő kettős czím alatt: Jó szerencse kívánása a magyarokhoz Báró Trenck Fridrik-nek. Szint annyi sor magyar versekbe foglalva, a hányba németül van. Glückwunsch an die Ungarn von Friedrich Freyherrn von der Trenck. Budán, a királyi akadémiának betűivel. 1790. 8-r., 15 lap. — A többi kiadások czímei: Glückwunsch an die Ungarn von Friedrich Freyherrn von der Trenck. Pest, Ofen und Kaschau. In Kommission der v. Strohmayrischen Buchhandl. 1790. 8-r., 12 lap. — Szerentséltetés a magyarokhoz Báró Trenck Friderik által. Pesten, Budán és Kassán, 1790. Strómájer könyv-árosnál commissióban. 8-r., 12 lap számozva, de csak 10 lap. — Szerentsét kívánó versek a magyarokhoz, mellyeket német nyelven írt B. Trenk Friderik és magyar de más forma versekbe foglalt *Gy—Cs.—I.* 1790. 8 lap. (Ez utóbbit, melynek nyelvezete a leggördülékenyebb, fordította Csépány István.) — Ugyan ez a vers megjelent még németül és Sáray Sámuel fordításában magyarúl az *Orpheus*-ban is. 1790. évf. II. 6.

németeket pártfogásába vehette volna talán egy kipróbált jó hazafi, ki a nemzeti törekvésekben tevékeny részt vett; de tapintatlanság volt tüntetni mellettök egy olyan írónak, ki sem a magyar nyelvnek az állami életben való érvényesítését, sem a nemzeti hadsereg felállítását, sem az idegeneknek a közhivatalokból való kizárását soha még csak egy szóval sem sürgette. A mennyiben Trenk ezt a tapintatlanságot elkövette, magára vethetett, ha meg azok előtt is elvesztette hitelét, a kik különben vele együtt elismerték, hogy Magyarország a németeknek és Ausztriának sokat köszönhet.

A dynasztiának, mint említők, Trenk hasonlókép tette a szépet; de eredménytelenül. A király legitim jogait nálánál senki hevesebben nem védte, valamint senki határozottabban el nem itélte a királyi trón feldöntésére irányuló forradalmakat.

A forradalomtól, saját bevallása szerint, mindig irtózott. «Az a körülmény, — írja mémoire-jaiban, — hogy én pennámmal fullánkokat eresztek és vagdalkózom, azoknál, a kik engem személyesen nem ismernek, azt az itélet-tételt okozza, mintha én egy veszedelmes és nyughatatlanságot szerző ember volnék, a mely azonban valójában az én egész természetemnek ellenkező része».

«*Der Trenck an alle redliche Ungarn*» czímű, többször idézett művében a franczia forradalom szellemétől óva inti a nemzetet. A forradalom megelőzése czéljából azzal a kéréssel fordul a nemességhez, hogy mondjon le kiváltságai egy részéről s hogy különösen szüntesse meg az emberi jogokkal oly annyira ellenkező jobbágyság intézményét. A forradalom ellenszerének a monarchikus államszervezetet tekinti. Magyarország viszonyainak legmegfelelőbb államalkat, szerinte, a korlátolt monarchia. Az arisztokrá-

czia az ország végromlását okozná. A demokrácziára nem eleg érett még a nép.

Megjegyzendő, hogy az emlitett mű kéziratát Trenk, állitólag Lipótnak is bemutatta, az helyeselte annak tartalmát, s azért a czenzura mégis megtiltotta, hogy a legfelsőbb helyen jóváhagyott kézirat kinyomattassék. A könyvvizsgáló hivatalnak méltán szemére veti Trenk ezt az igazságtalan eljárást. Hiszen az ő loyalitása az uralkodó ház iránt, minden sorából kitünik, s röpiratával egyenesen a dynasztia malmára hajtja a vizet, úgy annyira, hogy épen túlságos loyalitásánál fogva némelyek az udvar kémjének tekintették őt. Ez ellen a gyanusitás ellen, idézett művében több helyt szükségesnek is látja erélyes hangon tiltakozni, nyomatékosan hangsulyozván egyszersmind a magyar nemzet iránt önzetlen jóakaratát és szeretetét, melyet — saját kifejezése szerint — semmifele fejedelmi kegy meg nem ingathat benne.

Abban a beszedében, melyet ápr. 6-kán az osztrák rendekhez intézett, * szintén irtózattal beszél a franczia forradalomról és annak következményeiről, s lelkökre köti különösen a belgáknak, hogy a legitim uralkodóhoz hűseggel viseltessenek.

Legjellemzőbb azonban Trenknek a dynasztiához való viszonyára nezve az a verse, melyet márcz. 23-kán irt s melyben az első audienczián szerzett benyomásait örökiti meg.** A mint Lipót t. i. trónra lépett, Trenk rögtön jelentkezett nála. Az uj uralkodónál is meg kellett neki pró-

* F. Freyherr v. d. Trenk Rede als Oesterreichisches Mitglied der Landstände am Huldigungstage *Leopolds II.* als Herzog von Oesterreich. Den 6-ten April 1790. Wien. Gedr. und zu finden bey Joh. David Humel. 8-r., 24 lap. Egyet. könyvt.

** Trenks Empfindung bei seiner ersten Audienz. Den 23-ten

bálnia, a miert Mária Terézia és József trónja zsámolyánál hiába esengett, ősi jószágainak visszaszerzését.

Az első audiencziáról szóló versében míg egyrészről a mellét veri, hogy ő a hatalmasok előtt soha se hunyászkodott meg: másrészről Lipót, «a nagy király» előtt földig hajól, hogy elrablott jogait adja neki vissza. S hogy hizelgő beszédenek annál nagyobb hatása legyen, fennen dicsekszik vele, hogy ő még nem «invalidus», ő meg tud tenni, ha akar, a miből azt kellett értenie a királynak, hogy kéz kezet mos: ha ő Trenken segit, Trenk meg neki fog szolgálatokat tenni.

Mikor József császárnak fölajánlotta szolgálatait: már akkor is azzal utasitották vissza, mint mémoire-jaiban olvassuk, hogy invalidus, öreg ember. De valamint akkor tiltakozott e rágalom ellen, ugy most, Lipót trónraléptével, czélszerűnek látta, két kezének és agyának épségét, erőinek teljességét konstatálni, még mielőtt bárki is rokkantnak nevezte volna. És valóban nem is volt ő invalidus. Öreg kora daczára pezsgett a vére s a közélet izgalmai közepette érezte magát legjobban. Nem is azért mellőzték, mert testileg vagy szellemileg invalidusnak tartották, hanem azért, mert jelleménél fogva már fiatalon rokkanttá vált.

Egyik életrajzirója, ki művét 1793-ban adta ki,[*] azt állitja, hogy II. Lipót egyátalán nem vette igénybe Trenk szolgálatait, hogy köztük semmiféle összeköttetés nem volt s hogy Lipót nemcsak hogy megbizást nem adott Trenknek pamfletek irására, de jó darabig még csak tudomást sem vett

März. Wien, gedr. und zu finden bei Johann David Hummel. 1790. 8-r., 7 lap.

[*] Beiträge Beleuchtungen und rechtliche Urkunden zu *Trencks* Lebensgeschichte. Veritas virtutis vindex. Wahrheitsburg, bei den Gebrüdern Ehrlich und Redlich. 1793. 8-r., VIII + 396 lap.

Trenk irodalmi működéséről. Mikor végre a nagy zajt ütött *«Bilanx»* s az az *imadságos könyv,* mely erkölcssértő és vallásgúnyoló tartalmánál fogva méltán közmegbotránkozást okozott,* — az udvari körök figyelmét is magára vonta: a király Trenket magához hivatta s kérdőre vette, hogy nem szégyelli tollával profanálni a legszentebb dolgokat? Trenk azzal mentette magát, hogy a nyomoruság készteti öt az írásra, mert 900 forintnyi penziójából nem képes magát és családját fenntartani. Mire a király tudtára adta, hogy nyugdíját kész 1500 forintra fölemelni, *ha megígéri, hogy többé nem firkál.*** Trenk hálával fogadta el a király ajánlatát s Becsben 1791. aug. 11-kéről keltezve kiállitotta a reverzálist, melyben «érett megfontolás után, önkénytesen, katonatiszti becsületét lekötve» igéri, hogy a közügyekbe többé nem avatkozik, boszúságot keltő iratok készitésével fölhágy, a meg kezei közt lévő iratokat átadja a katonai hatóságnak, hátralevő napjait az örökös tartományok határain belől tölti el, csendesen viseli magát s nem nyugtalankodik, hogy érdemessé váljék a királynak irányában ezúttal is tanúsított kegyeire.

Szavát azonban nem váltotta be. Kéziratait nem adta át a katonai hatóságnak; csakhamar megint Pestre jött a nélkül, hogy a hadparancsnokságnál jelentkezett volna s itt korcsmákban és kávéházakban a békes polgárokat ismét izgatni kezdte. Ezért elfogták s Bécsben hadi tanács elé állitották. Büntetesül csupán vizsgálati fogságát tudták be neki.

* Neue Art zu beten für solche Gattungen von Menschen, die in den bisher bekannten Gebetbüchern keines finden können, welches ihrer Lieblingsneigung buchstäblich angemessen ist. Von Friedrich Freyherrn von der Trenck. 1788. 8-r., 146 lap.

** Ezt a tényt Alexovics Bazil is konstatálja «A könyvek szabados olvasásáról» írt művében. 66. l.

De a helyett, hogy a különben is enyhe büntetésben megnyugodott volna: a hadparancsnokságnál és a királynál reverzálisának visszaszolgáltatását sürgette s mivel ebbeli kérelmét visszautasították: daczból beadta folyamodványát a katonai szolgálatból való elbocsájtatása iránt. Ez utóbbi kívánsága teljesült is: de egyszersmind kegyvesztetté lőn az udvarnál. S ekkor látván, hogy Ausztriában többé úgy se megy semmire, 1792-ben Ausztriától örökre búcsút vett. *

Az állítólagos méltatlanságért, mely az udvar részéről érte őt, valamint minden szerencsétlenségéért és bajáért ő maga legfőbbképen az udvarnál befolyással bíró papságot okolta, mely neki a legnagyobb ellensége volt. A papsággal való ellenségeskedést azonban ő kezdte. Azok a röpiratai, melyekről alább lesz szó s melyekben a kath. hierarchiát a legdurvábban bántalmazza, valamint általában a papságra vonatkozó expektoráczioi, ismét személyi okokra vezethetők vissza. A papokat gyűlölte, mert a jezsuiták befolyásának tulajdonította, hogy magyarországi jószágaitól megfosztatott. Minthogy pedig gyűlöletet ki is fejezte irányukban: a papság sem maradt neki adósa, hanem a hol csak lehetett, borsot tört az orra alá, sőt formaliter üldözőbe vette.

Trenk irodalmi működése, valamint általában politikai szereplése Magyarországon az események alakulására semmiféle befolyással nem volt. Ha mégis tüzetesebben foglalkoztunk vele: tettük ezt azért, mert végre is tevékeny részt vett a politikai küzdelmekben s daczára ennek, igen sokan máig sincsenek tisztában az ő politikai egyéniségével, úgy mutatván őt be, mint a szabadság apostolát, mint a hierarchia ellen megindított csatározás vezérét. A kik ilyen véleményben vannak felőle, készpénznek veszik mind azt, a mit

* Beiträge. 342—372. ll.

irataiban olvasnak s nem gondolják meg, hogy egy kalandor, — ki sohasem mondja azt, a mit érez, kinek minden szava hazugság, minden tette ámitás, — nem lehet sem a szabadság apostola, sem bármely elvi harcz vezére, ha a szabadságért és bizonyos elvekért még úgy hevülni látszik is.

Trenk egyéniségét az az ismeretlen iró ítéli meg helyesen, ki a «*Rajzolatok*» 1838. évfolyamában rövid életrajzát közli. Trenk, ugymond, a hazugságot oly tökéletességre vitte, hogy akárkit orránál fogva hurczolhatott kénye-kedve szerint. Hitére nézve s amugy is, lutheránus volt, azonban egyszer istentagadó, egyszer szabad gondolkodású, egyszer ismét vakbuzgó képet vett magára, a mint t. i. a körülmények kivánták. Ma úgy beszélt, mint egy törvénytudó s jó hazafi, holnap mint egy bolond, s átkozta, mocskolta a hazát s nemzetét, máskor ismét a legaljasabb paraszt beszédeket vitte véghez. Különféle szerepeket tudott játszani; most sirt, most víg volt, máskor a leggorombább, a mint neki tetszett vagy eszébe jutott. Némelyek gyönyörrel olvassák munkáját, azonban kár velök az időt tölteni.*

Az 1790/1-diki országgyűlés, sikerdús működését márcz. 13-kán fejezte be. A sikerben legfőbb része volt magának az uralkodónak, mint a ki trónraléptekor tett igéretéhez híven, az alkotmány követelményeinek eleget téve, a törvényhozás utjába akadályokat nem görditett s ha egyszer-másszor saját nézetei az országgyűlés szándokaival összeütközésbe jöttek is, a kolliziót bölcs mérsékletével és engedékenységével mindannyiszor sikerült kiegyenlítenie.

* TRENK BÁRÓ. (Rövid életrajzban.) *Rajzolatok.* 1838. évf. II. 53.

Az országgyűlést berekesztő trónbeszédében, — mely latin nyelven a diáriumban,[1] német nyelven szintén a diáriumban,[2] s ezenkívül *Sándor* főherczeg-nádornak az országgyűlést berekesztő beszédével együtt önálló füzetben,[3] végre Jeszenszky Antal baranyamegyei követ által fordítva hasonlókép külön röpiratban magyarul is megjelent,[4] — egész önerzettel nyilatkoztathatta ki ismételve, hogy mindenkor kötelességének ismerte, nem a saját tetszése és hatalma szerint, hanem a szabad magyar nemzetnek egyértelemmel elfogadott törvényei szerint uralkodni. Méltán hivatkozhatott egyszersmind a közte és a nemzet közt kifejlődött bizalomra, «mely semminémű időnek viszontagságai által fel nem bontathatik». Valamint azt is tudtára adhatta «egész

[1] Naponként-való jegyzések. 493. l.

[2] U. o. 499. l.

[3] Rede, gehalten von Seiner K. K. Apostolischen Majestät *Leopold dem Zweyten* Römischen Kaiser, zu Hungarn, Böheim, Dalmatien, Kroatien und Slavonien Apostolischen König an die sämmtliche Stände des Königreichs Ungarn, als der Reichstag den 13-ten März 1791 geendiget wurde. Pressburg, gedruckt bey Anton Oberlitzky 1791. Lapszámozás nélkül, folytatólag: Rede, gehalten von Seiner Königlichen Hoheit dem Erzherzoge *Alexander Leopold* des Königreichs Ungarn Palatin an die Stände des Reichs den 13-ten März 1791, als der Reichstag geschlossen wurde. 8-r., 16 lap.

[4] Szerentséssen uralkodó ő szentséges felségének *II. Leopold*, római császárnak, Magyar, Cseh, Horváth sat. országok apostoli királyjának ékes beszédje, mellyet böjt más havának 13. napján 1791-dik esztendőben az öszsze gyűlt Magyar ország rendjeinek, minek előtte a közönséges ország gyűlése el-oszlott, élő nyelven Pozsonyban az országnak végső gyülekezetében mondott. Mellyet deák nyelvből, a magyarok kedvéért anyai nyelvre fordított Baranya vármegyének megyéjéből való Megyefalvi Jesz. Ant. Pozsony, Simon Péter Wéber költségével, és betűivel. 8-r., 7 lap.

Európának», hogy midőn az uralkodó ház Magyarországot saját törvényei szerint kormányozza és a közboldogság megalapitásának terhét és gondját vele megosztja, oly erőt bir benne, melylyel a legdühösebb ellenséget is legyőzheti.

Ez a trónbeszéd legfényesebb bizonyitéka a nemzet és királya közt helyreállt teljes egyetértésnek, a mint azt egy német poeta is konstatálja abban a versében, melyet az országgyűlés berekesztése végett Pozsonyba érkezett király üdvözlésére irt.[1] A pesti lövészek néhány hónappal később hasonlóképen a király iránti közbizalmat dokumentálják, midőn a nádorhoz intézett versökben[2] kérik őt, hogy biztositsa atyját tántorithatatlan hűségük és ragaszkodásuk felől.

Az 1790/1-diki országgyűlés — ismételjük — szép sikert mutathatott fel; igen sokat tett, a mit az ország előmenetele végett tennie kellett; de nem mindent. A teendők hosszu lisztáját örökölte tőle egy jövőben tartandó országgyűlés. A politikai irókra nézve hálás feladatúl kinálkozott egyrészről a bevégzett tényeket kritizálni, másrészről a jövő munkarendjét megállapitani. Erre a hálás szerepre azonban vajmi kevesen vállalkoztak.

A zalamegyei Spissich János és Somssich Lázár, követi jelentésökben,[3] — melyet, a *M. Kurir* közlése szerint,

[1] An meine Muse. Bey Ankunft Seiner K. K. Majestät *Leopold des Zweyten* in Pressburg am 13. März 1791. H. és é. n. 4-r., 4 lap.

[2] An Seine Königliche Hoheit *Alexander Leopold*, Erzherzog von Oesterreich, Palatin von Hungarn. Von der Schützenkompagnie des Pester Bürger-Bataillons am 6-ten Aerndtemondes 1791. Pest, gedruckt mit Patzkoischen Schriften. 8-r., 7 lap.

[3] Az 1790-ben Budán, szent-Iván havának hatodikára rendelt, s kezdődött, és 1791-dik esztendőben, Posonyban, böjt-más havának tizen-harmadikán végeződött Magyar országi nagy gyűlésnek,

Spissich élő szóval adott elő a megyegyülesen s mely a megye közönségének kivánatára jelent meg nyomtatásban is.* — reasszummálják az országgyülés által végzetteket, de szárazon, minden kritika nélkül, ha csak kritikának nem veszszük ama nyilatkozatukat, hogy az országgyülesen hozott 74 törvényczikk «nem kilencz hónapi dolog, hanem egész századnak munkája», a miben mindenesetre igazuk volt. Ez a jelentés különben érdekes abból a szempontból, mert *a legelső nyomtatásban megjelent magyar nyelvű köreti jelentés.*

Gvadányi József gróf verses ropirata: «*A mostan folyo ország gyülésének satyrico critice való leirasa*»,** a komoly politikai művek közé sem alakjánál sem tartalmánál fogva nem sorozható.

E műről Kazinczy Ferencz egy. Édes Gergely-hez Becsből 1791. aug. 17-röl kelt levelében ekkep nyilatkozik: «Káromkodva olvastam most gróf Gvadányinak az ország gyüléséről irt szatyráját, mely teli van setet gondolkozással, intoleránicziát predikálván, rosz hazafisággal, alacsony lelkü-

folytáról tett jelentő tudósitása nemes Zala vármegye küldöttjeinek, *Jappai Spissich Jánosnak* egyébb-aránt első vice ispánynak, és *Sárdi Somsich Lázár* királyi tanátsos, és a nemes vármegye tábla-birájának: Zala-Egerszegenn szent-György havának ötödik napján tartatott közönséges gyülésnek alkalmatosságával. 1791. 8-r., 32 lap.

* *Magyar Kurir.* 1791. évf. 498. l.

A mostan folyo ország gyülésének satyrico critice való leírása, a mellyet egy Isten mezején lakó palócznak színlése alatt írta azon buzgó szívvel biró hazafi, a kinek pennájából folyt ki a Falusi Nótáriusnak Budára való Útazása; ezen munkáját-is négy sorú versekben hazájának éleibe terjesztette 1790. esztendőben, bak havának 25. napján. Lipsiában, Wéber Simon Péter költségével, 1791. 8-r., VIII + 290 lap.

séggel, és erkölcstelen szemtelenséggel. De ez nem maga lesz általam keményen megkorbácsolva. A bolondoknak száma igen sok és az ő útok igen tágas».*

Kazinczy eme túlszigorú, sőt határozottan igazságtalan ítélete arra az ellentétre vezethető vissza, mely írói egyéniségük, társadalmi állásuk, életirányuk és világnézletük közt mutatkozott.

A mi Gvadányinál a nép géniuszának romlatlan nyilatkozataként szerepel, az Kazinczy szemében pórias durvaság. Egészen természetesnek találjuk ennélfogva, hogy Kazinczy «az Isten mezején lakó palócz» subája alá húzódó Gvadányitól idegenkedéssel fordul el s a Gvadányi palóczát, — a ki pedig a maga természetes eszével, egyenes eszjárásával, oly sok talpraesett észrevételt tesz az országgyűlés működésére, — faragatlan parasztnak nézi, kinek társasága művelt emberre nézve annyira kiállhatatlan, hogy szinte örülnünk kell, midőn a következő, hozzáméltó kijelentéssel búcsút vesz tőlünk:

«Megtérek én is már Isten mezejére,
A palóczok közé, lakásom helyére,
Felfekszem szobámnak fűlt kemenczéjére,
Tél van, a sűlt tököt eszem szám ízére.»

A loyalitás és szolgalelkűség közti határvonal megállapításában szintén kiegyenlíthetetlen volt Gvadányi és Kazinczy közt a nézeteltérés. A mi amannál loyalitás, az emennek szemében alacsony lelkűség, sőt erkölcstelen szemtelenség.

Kazinczy szerint egy független, a hatalom által meg nem vesztegetett, önérzetes magyar politikus, — bármily hűséggel viseltetett is különben a dynasztiához — az

* Abafi: Figyelő. VI. 54.

osztrák császárság szymbolumáról, a kétfejü sasról igy nem írhatott:

. . . .
«Hegyesek körmei, karmol igen nagyon,
Mint Jupiter sassa, szór menykőt, üt agyon,
Bármennyi ellenség ellene támadjon.

Nyugszik régtül hazánk két szárnyai alatt,
Melyet szánkba teszünk, édes minden falat,
Pálmafa árnyékba úr, pór, paraszt mulat,
Kerített békesség körülöttök falat.»

Gvadányinál azonban, — ki vérmérsékleténél fogva konzervativ, katonai élethivatásánál fogva pedig dynasztikus volt, — az efféle nyilatkozatok ama legtisztább meggyőződésből fakadtak, melynél fogva a nemzet és az uralkodó ház közt a legszorosabb érdekközösség állván fenn, a haza biztonsága a dynasztia iránti hűségben keresendő.

A toleráncziáról is külömböző volt Kazinczy és Gvadányi felfogása, a mennyiben amaz a türelem elvét az uralkodó vallás fogalmával összeegyeztethetőnek nem tartotta s országos törvénynyel kívánta biztositani a vallásfelekezetek jogait; míg ellenben Gvadányi az uralkodó egyház privilégiumainak fenntartásával a vallásügy szabályozására nézve kétségbe vonta a törvényhozás illetékességét, ekként nyilatkozván e tárgyban:

«Törvényünk azt tartja, király hatalmába
Van a religio, nincs ország jussába,
Mi szükség hát tenni ezt a diplomába,
Arról csak szólni is az ország házába.

Ha ki épít bécsi s linczi békességen,
Nem épít kősziklán, hanem épít jégen,
Elolvad, melegen, ha nap süt az égen,
Álmélkodik, elhűl, roszúl történt végen.

Nem esett diétán azon két békesség.
Sőt erőltetett volt mind a két egyezség,
De hogy vért ontani szűnjön kereszténység,
Kényszeríté erre királyt a kegyesség.»

Hogy Gvadányi ilyen nézetekkel bizonytalanná és kétessé teszi a vallásfelekezetek jogállását, az ketségtelen: mindazáltal hogy mennyire távol állt ő az intoleráncziától s hogy saját vallásos hitéhez való buzgó ragaszkodása daczára mennyire nem volt szándékában a vallás ügyenek a király kizárólagos hatalmi körebe való utasitása által a vallásfelekezetek közti békét megzavarni, mutatja az, hogy lelkökre köti honfitársainak, hogy a valláskülömbségre nem tekintve, szeressék egymást, mint testvér testverét.

A legigazságtalanabb azonban Kazinczy Gvadányival szemben, midőn őt hazafiatlansággal bélyegzi meg. Irodalmunk két kitűnő alakja, nagyon, de nagyon külömbözhetett egymástól: de épen ebben az egyben, t. i. a legmelegebb hazaszeretetben bizonyára nem volt köztük külömbség.

A ki, mint Gvadányi, elitéli azokat a mágnásokat, kik az országgyűlésen a hitet le nem tették; aki a koronázásról azt írja, hogy

«Jelen van már a nap, melyet az Úr munkált,
A melyen rab szívünk szabadságra talált,
Lenyomott nemzetünk lábaira felállt,
Perczentés volt híjja, hogy nem szenvedt halált»;

a ki az országgyűlés jövő programmját akként állapitja meg, hogy a magyar ruha viselésére fiskális akczióval kötelezze a honfiakat, a magyar nyelvet helyezze vissza jogaiba, magyar tudós társaság felállitását rendelje el, magyar nemzeti hadsereget szervezzen stb. stb., — a kinek ilyen nézetei vannak, az a rosz hazafi vádját nem érdemli meg.

De Gvadányi hazafias indulata a «*Babel*» és «*Ninive*»

szerzőjével, a hirhedt *Hoffmann* professzorral szemben hág tetőfokára, a magyarfaló professzor működését ekkép aposztrofálván:

«Nem indul meg senki bolondnak szavára,
Mi gondja szamárnak egy ország dolgára,
Arany pereczet a disznónak orrára
Ki tészen? vagy bársony nyerget a hátára?

Autoruk annyit ért hazánk törvényéhez,
Szabadságainkhoz, több végezéséhez,
Mint város hajdúja harang öntéséhez,
Kényteleníttetik látni éléséhez.

Mert ő professzori székit elvesztette,
Melyért nemzetünkre haragszik felette,
Hogy éhen ne haljon, pennáját felvette,
Brosúrokat firkál, élhessen mellette.

Ostobaságait mind Bécsbe munkálja,
A könyvnyomtatókat azokkal kínálja,
Néhány garasokon el is adogálja,
Mégis ne koldúljon, magát így táplálja.

Ilyen dib-dáb embert fel sem is kell venni,
Csak mint egy salakot, úgy kell tekinteni,
De ha meg nem szűnne rágalmazást tenni,
Bolondok házába kell bérekeszteni.»

Az istenmezei palócz verses kronikája a koronázás leírásával végződik. Különösen hosszadalmasan meséli el az inaugurale diploma felett folyt huzavonát, e kérdésben a rendek ellenében a király részére állván. A krónika egyharmad részét pedig egy vadászat leírása képezi, mely azonban semminemű összefüggésben nincs a mű tárgyával.

T. i. a *«Babel»* és *«Ninive»* autora.

HATVANI ISTVÁN egyike azoknak a keveseknek, kik a lefolyt országgyűlés működésének eredményét a tárgyhoz mért komolysággal bírálják meg. A nevezett iró «*Freimüthige Beurtheilung des zurückgelegten Landtages*» czimű befejezetlen művében* az országgyűlést a megkezdett reform-munkálatok folytatására ösztönzi. Különösen kulturális téren van még, szerinte, igen sok tenni való. Vallásfelekezetek közti békesség, jó igazságszolgáltatás, hazaszeretet, személy- és vagyonbiztonság az ő programmjának alaptételei. Műve nagy olvasottságot árul el. A klasszikusokat, de különösen VOLTAIRE-t és ROUSSEAU-t, úgy látszik, igen szereti, mert sokszor idézi őket. Hazafias érzülete még akkor is kétségen felül állana, ha a «*Babelt*» és «*Ninivét*», mint esetlen irka-firkákat nem tűntetné is föl.

A protestánsok iránt különös rokonszenvvel viseltetik. Veszélyesnek tartaná az államra nézve azoknak egyházalkotmányát kikezdeni. A katholikusokat se bántja; csak a jezsuitákról nyilatkozik ellenszenvvel, mint a kik a vallási gyűlöletnek szitói. Hogy a protestáns felekezet politikai sulyáról minél inkább meggyőzze olvasóit, egy helyt el is veti a sulykot, midőn a protestánsok számát 3 millió 100 ezerre becsüli, kik közül ev. ref. 2 millión felül, ág. evang. körülbelől egy millió, s ezzel szemben a róm. és gör. katholikusok számát 2 millió 500 ezerben, a nemegyesültekét 1 millió 600 ezerben állapitja meg. Hogy ez a számitás mennyire légből kapott, mutatja az, hogy SCHWARTNER meg

* Freimüthige Beurtheilung des zurückgelegten Landtages vom Jahr 1791. Mit nützlichen Winken, die sich auf einige statistisch-politische Gegenstände Hungarns beziehen. I-tes Heft. Germanien, 1791. 8-r., VIII + 116 lap. (Csak első kötete jelent meg.)

1811-ben is csak 624,776 lutheránust s 1.002,490 kálvinistát vesz fel.*

Az igazságszolgáltatás érdekeben, Verböczi Tripartituma helyett, — melyről különben tisztelettel nyilatkozik, de a melyet elavultnak tart, — a modern jogelveknek megfelelő polgári- és büntető-törvénykönyv, valamint a szóbeliség elvére fektetett perrendtartás készitését kívánja.

Hogy a hazaszeretet minél mélyebb gyökeret verjen a polgárok szívében, az ifjuságnak ajánlja a hazai viszonyok tanulmányozását. Nem helyesli, hogy az ifjak, mielőtt az otthont megismernék s mielőtt kellő előtanulmányokat tennének, a külföldet barangolják be. Az ilyen kóborlók, ha hazajönnek, kicsinylenek mindent, a mi hazai; ezekből lesznek a rosz hazafiak.

Végre a személy- és vagyonbiztonság érdekében, melyet főképen a rablóbandák fenyegetnek, a nepnevelés fölkarolását sürgeti. Különös figyelem forditandó az oláhokra, kiknek még pópáik is műveletlenek. A legszigorubb büntetőtörvénykönyv sem fogja ezeket megfékezni, hanem csak az iskola.

A Hatvani művében fölemlitett tárgyak egytől-egyig foglalkoztatták az országgyülést, s ha az azokra vonatkozó törvényhozási intézkedések a haladás vermesebb barátait nem elégitették is ki teljesen, a tekintetben legalább panaszra nem volt okuk, hogy az országgyülés a maga munkarendjének megállapitásában az irodalmi es társadalmi téren nyilvánuló óhajokat mellőzte volna.

Még az irodalomban megpenditett nőkérdést sem mellőzte teljesen, a mennyiben megengedte a nőknek, hogy az országos üléseken mint hallgatók megjelenhetnek.

* Schwartner: Statistik. II. III. 160.

A 90-es évek reformtörekvéseinek sokoldaluságát és eredetiségét semmi sem mutatja annyira, mint az, hogy a haladás programmjába a nőemanczipáczió szintén fölvetetett s hogy ezt a reformot már akkor egyátalában megpendítették, holott még Francziaországban is csak 1791-ben került szőnyegre a «requete des dames à l'assemblée nationale», melyben a nők először állanak elő a nyilvánosság előtt azzal a követelményükkel, hogy a fertiakkal nemcsak közgazdasági, hanem politikai tekintetben is egyenjogosittassanak.

Az ez irányban meginditott agitáczió azonban, amint Francziaországban, ugy nálunk sem keltett és nem kelthetett visszhangot. Még ma sem jutottunk annyira, hogy a nő mint aktiv politikai tényező szerepet játszana az állami életben, s meg kell elégednünk egyelőre vagy talán örökre azzal, hogy mind szélesebb és szélesebb munkakör biztosittatik nőink számára a közgazdaság körében. A fejlődés természetes menete az, hogy a nő először közgazdaságilag önállósittassék s legfölebb csak az után, ha már produktiv s produktivitásánál fogva a közterhekben osztozkodó tagja a társadalomnak, ruháztassék fel politikai jogokkal is. Ezt a természetes fejlődési sorrendet nem vette tekintetbe az a néhány iró, ki 1790-ben a nőemanczipáczió apostolává szegődött, s azért maradt felszólalásuk pusztában kiáltó szó.

«*A magyar anyaknak alázatos kérések*» czimű röpirat,* — melynek szerzője Bárány Péter, Széchenyi Ferencz gróf titkára volt,** s mely «a német dámáknak ajánlva» a következő évben német forditásban is megje-

* A magyar anyáknak az ország-gyűlésére egybe-gyűltt ország nagyai, s magyar atyák elejébe terjesztett alázatos kéréssek. 1790. 8-r., 32 lap.

** Sándor István: Magyar Könyvesház. 1803. 179. l. — *Tudományos Gyűjtemény.* 1829. IX. 106.

lent,* — egyelőre csak annyit kér a nők számára, hogy közülök a «főbb renden lévők» s ezek is csak mint nézők, az országbíró vagy a személynök engedelmével résztvehessenek az országgyűlésen. «Mi, kedves férjeink, szintoly nemes jussal birunk, mint ti; szintugy fele részét tesszük a hazának, mint ti: nincs is világos törvény arról, hogy a magyar nemes asszonyságok szintoly szabadok ne legyenek, mint ti: tehát miért ne engedhetnétek meg, hogy szabad létünkre, egy szabad hazának szabad országgyűlésen — az igaz szabadságnak jelén — meg ne jelenhetnénk?»

A nők képesítve is vannak, a szerző szerint, eme joguk gyakorlására: mert szellemi tehetségeiknél fogva meg tudják itélni, mi előnyös és mi nem az országra nézve, a mit mutat a többi közt az a históriai tény is, hogy Franczia-országot több mint kétszáz esztendőn át asszonyok kormányozták titokban.

Ha az asszonyok kérését az országgyűlés meghallgatná: a szerző igéri nevökben, hogy a közterhekben is szivesen részt fognak venni: «a hadnak könnyebb s boldogabb elviselésére, örömestebb odaszánnák — ugymond — asszonyi arany, ezüst, gyöngy drágaságaikat is»: sőt még nagyobb áldozatra is késznek nyilvánitja a hölgyeket: «ha a dolognak szorgos ügye úgy hozná magával, — irja a lelkes honleányok nevében, — *magyar vitézséggel magunk is fegyverhez kaphatunk*, s gyenge karjainkkal öregbíthetjük kedves férjeinknek s fiainknak a hosszas ütközetben már-már csüggedező erejeket».

* Der Ungarischen Mütter an die zum Reichstag versammelte Magnaten und Ungarische Väter gestellte demüthige Bitte. Aus der ungarischen Sprache buchstäblich übersetzt, und den Deutschen Damen gewidmet. Gedruckt in Römischen Reich. 1791. 8-r., 32 lap.

Mintha csak a francziai nőket hallanók, kik *két évvel később* ép így beszéltek, midőn az iránt folyamodtak a nemzetgyűléshez, hogy fegyvert viselhessenek s a Mars mezején hadgyakorlatokat tarthassanak.

Bárány tehát, mint a fennebbiekből látható, csak annyit kér a nők számára, a mennyit azok tényleg meg is kaptak az országgyűléstől, hogy t. i. az országos üléseken megjelenhessenek; *de argumentumaival többet bizonyit, mint a mennyit kér, bebizonyitja általában a nők politikai emanczipacziójának jogosultságát* s minden ékesszólását előveszi, hogy ezzel az eszmével barátkoztassa meg a közönséget.

«*A magyar asszonyok prókátora*»,* Pálóczi Horváth Ádám,** ugyan azon szellemben tárgyalja a nőkérdést, mint a fennebbi röpirat, ennelfogva természetesen álláspontja is ugyan azon szempontból itélendő meg. Javaslata abban összpontosul, hogy «mivel az asszonyok sem nem olyan ostobák, hogy a közönség javát meg ne értenék, sem nem olyan semmik országunkban, hogy társaságunk tagjainak ne tartattathatnának: illendő volna őket mind az alsóbb, mind a felsőbb polgári gyűlésekbe bebocsátani s megengedni, hogy férjeiknek tanácskozásait, törvényteteleit szinte ugy hallgathassák, mint az iródeákok s olyan közrendű férfiak, a kik nemesek ugyan és hazafiak, de nem arra vagynak az ország szertartása szerént rendelve, hogy széket üljenek s a dologhoz szóljanak».

* A magyar asszonyok prókátora a Budán öszve-gyűlt rendekhez. 1790. 8-r., 16 lap. — Még egy változatlan, nagyobb betűkkel szedett kiadás, ugyan azon évben, ugyan azon czím alatt. 8-r., 19 lap.

** Ld. P. Horváth Ádám műveinek sajátkezűleg összeállított jegyzékét Abafi Figyelőjében. I. 47. — Sándor István: Magyar Könyvesház. 1803. 182. l.

Az asszonyoknak a közügyekben való részvetelét prókátoruk igen üdvösnek tartaná az országra nézve. A nő szellemi tehetségei ez által jobban kifejlödnének, már pedig az bizonyos, «hogy könnyebb az éles, kicsinosított elméjű asszony gyermekéből a nevelés által nagy embert faragni, mint a csupa botból Merkuriust». Az országgyűlési tanácskozások nemesebb, finomabb szellemben folynának, mert a férfiak szégyelnének asszonyok előtt illetlen és durva beszédeket tartani. A nemzeti nyelv terjedne; mert az asszonyok fülei az országgyűlésen hozzászokván a magyar szóhoz, gyermekeiket is jól megtanítanák magyarul, «hogy majd ha azok is ilyen nagy gyülekezetekbe mennek idővel, ne ejtsenek idétlen hangokat s ne tördeljék a magyar szót».

Az asszonyok ama kivánságát, hogy a törvényhozó testület ülésein ők is részt vehessenek, a férfiak nem hagyták felelet nélkül. Ez utóbbiak nevében szintén HORVÁTH ÁDÁM nyilatkozott «*A férfiak felelete az asszonyokhoz*» czím alatt.*

Horváth a saját művére adott feleletében elvileg nem kifogásolja az asszonyok kivánságát, csak az elv keresztűlvitelét kivánja bizonyos föltételekhez kötni, fölhasználván

* A férjfiak felelete az aszszonyokhoz. Arra a javallásra: hogy jó vólna az aszszonyokat-is a közönséges gyülekezetekbe bé-botsátani. 1790. 8-r., 16 lap. — Hogy ennek a röpiratnak is PÁLÓCZI HORVÁTH ÁDÁM a szerzője, erre nézve ld. saját nyilatkozatát a *Tudományos Gyűjteményben*, 1822. II. 70. — TOLDY téved (A magyar költészet kézikönyve. II. 189.), midőn azt állítja, hogy Horváthnak a nőkérdésről írt két brosürje «egy könyvtárunkban sincsen meg»; mert mind a kettő megvan a nemz. muzeum könyvtárában, és pedig több példányban, a «Férjfiak felelete az aszszonyokhoz» 8-r. Hung. h. 1855., a «Magyar asszonyok prókátora» 8-r. Hung. j. 2450. jelzet alatt, valamint mind a kettő az apró nyomtatványok közt jelzet nélkül.

egyszersmind az alkalmat, hogy szemrehányásokat tegyen a magyar nőknek az elnemzetietlenedés miatt. «A ruhában, viseletben, alkalmaztatásban — így szól hozzájuk, — a bujálkodást annyira vittétek, hogy ha hajdani nemes asszonyaink a sírból felkelnének s elhihetnék, hogy ti vagytok az ő unokáik, azon szempillantásban, melyben felköltek, a föld alá visszabujnának ijedtökben s szégyenletökben».

A főfeltétel tehát a szerző szerint az, hogy javitsák meg az asszonyok magukat. Az idegen öltözetet, melyet immár levetettek, soha többé magukra ne öltsek; a nemzeti nyelvet szorgalmasan tanulják: gyermekeikkel magyarúl beszéljenek s addig ne tanitsák őket idegen nyelvekre, míg magyarul tökeletesen nem tudnak; gyermekeiket maguk szoptassák, puhaságban, erkölcstelenségben és idegen szokásokban ne neveljék őket. S ha a nők mind eme honleányi kötelességeiknek eleget tettek és bebocsájtattak az országgyűlés tanácskozási termébe: ott illedelmesen kell magukat viselniök, a tanácskozásokba bele ne szóljanak, azokat suttogással, helytelenkedéssel ne zavarják, s a mi fő, ismerjék el mindenkor a férfiak elsőségét.

Horváth tehát, mint a férfiak képviselője és mint az asszonyok prókátora, ugyanazon elvi alapon áll; csakhogy a nők nevében szólván, a nők körében a nemzeties szellem terjedését politikai jogokkal való felruháztatásuk elmaradhatatlan következményének tekinti; mint a férfiak tolmácsa ellenben föltételül köti ki a nők részéről a nemzeti aspirácziók előmozditásában való tettleges részvételt arra nézve, hogy aztán érdemesekké váljanak bizonyos politikai jogok gyakorlására.

Véleményünk szerint sem az egyik, sem a másik felfogás nem helyes ugyan; mert, mint fennebb már megjegyeztük, mi a politikai élet küzdelmeibe egyátalán nem

óhajtjuk a nőt bevonni; de relative mégis elfogadhatóbbnak tartjuk a férfiak álláspontját.

Horváth, midőn a nők mellett prókátoroskodik, nem gondolja meg, hogy ha a társadalomban nincsen elegendő erő, hogy a nőket honleányi kötelességeik teljesitésére serkentse, a politikai élet a nőt ép oly kevéssé alakitja át szükségszerűleg jó honleánynyá, mint nem teszi mindig és mindenkor a férfit jó honfivá. A nőt tehát csak azért, hogy jó honleánynyá legyen, épenséggel nem szükséges a politikai tényezők sorába emelni. Sokkal helyesebb a nőktől, kik a közügyekre befolyást akarnak maguknak szerezni, mindenek előtt azt követelni meg, hogy olvadjanak be egész lelkükkel a nemzet testébe s ne érezzék magukat otthon idegeneknek. Ez olyan kivánság, a minek hogy eleget tegyenek, rajtuk áll s a melyet bármely ország közjoga szerint, mely idegenek és honlakosok közt külömbséget tesz, csakugyan meg kell tenniök, mielőtt arra kerülne a sor, hogy az ország sorsának intézésébe a honpolgárokkal együtt ők is befolyjanak.

Az alatt, mig az irók egy része az alkotmány korszerű átalakitásán fáradozott, az irók nem kevésbé tekintélyes másik csoportja — az időközben bekövetkezett politikai események, mint pl. a koronázás által is sarkalva — magának a fennálló alkotmánynak s a közjogi pozitiv intézményeknek természetét tette vizsgálódása tárgyává. Az irodalom eme kettős irányu működése egymást kölcsönösen kiegészité. Egyikre ép oly szükség volt, mint a másikra.

A haladás legvermesebb hívei sem óhajtották a történelmi fejlődés megszakitásával az alkotmány felforgatását. De hogy ez be ne következzék, tisztázni kellett ama közjogi kérdéseket, melyek az előző korszakban részint az udvar

roszakaratú és alkotmányellenes magatartása, részint egyes tudatlan és gonosz író jogcsavarása következtében vitássá váltak. A József-féle régime és a GROSSING-féle írók, a magyar közjogot kiforgatták eredeti valóságából. Vissza kellett tehát azt állitani az ország sarkalatos törvényei szerint, hogy a megujitandó alkotmány ne a levegőben függjön, hanem biztos alapon épüljön föl.

A Grossing-féle iránynak azonban ebben a korban is akadt még követője. Az «*Irrthümer in den Begriffen der meisten Ungarn*»,* — melynek szerzője MONOSTORI IZDENCZY JÓZSEF udvari tanácsos volt, — a «*Babel*» és «*Ninive*» modorában s GROSSING szellemében igyekszik a magyar közjog elvitázhatatlan alapelveit sarkaiból kiforgatni. S szinte komikussá teszi föllépését az a nyilatkozata, hogy ő neki kitűzött czélja a «Babel» tévedéseit kijavitani, a helyreigazitás abban állván, hogy a «Babel» roszakaratu és badar állitásait még badarabbakkal tetézi.

Előszavában József uralkodásának dicsőitésére alig talál szavakat, s a magyar nemzetet ugy tünteti fel, mint a melynek Ázsiából magával hozott vadsága még most sem szeliditható meg.

Az első tévedés Izdenczy szerint az, hogy Magyarország *I. Ferdinándig* választási monarchia volt, holott Magyarország kezdettől fogva máig mint örökösödési monarchia áll fenn, az örökösödés joga mindkét nemet megilletvén. Még annak a bizonyitgatására is vállalkozik, — képzelhetni mily alapon!? — hogy midőn Álmos vezérré választatott, még az *örökösödés rendje* is világosan megállapittatott. Mivel azonban *Mátyásra* semmiféle rabulisztikával sem lehet

* Irrthümer in den Begriffen der meisten Ungarn von der Staatsverfassung ihres Vaterlandes, und von den Rechten ihrer Könige. Gedruckt im Römischen Reiche. 1790. 8-r., 134 lap.

rásütni, hogy örökösödés czimen jutott a trónra: a leleményes iró úgy vergődik ki a hínárból, hogy őt törvénytelen uralkodónak nyilvánitja. A választási monarchia ábrándja Verbőczi-től származik, kiről a legnagyobb megvetéssel és kicsinyléssel beszél mindenkor.

A második tévedés, hogy a király a rendek közreműködése nélkül törvényt nem hozhat. Ezzel szemben Izdenczy hallatlan czynizmussal azt vitatja, hogy Magyarország kezdettől fogva *abszolut* monarchia volt. Egész csomó királyra ráfogja, kikről törvényeink maradtak hátra, hogy országgyűlést nem tartottak. A mennyiben pedig ezt a későbbi királyokról épen nem állíthatja, kimondja, hogy az utóbb tartott országgyűlések a fejedelem kizárólagos törvényhozási jogát nem alterálhatták; mert alaptörvények az országgyűlés tárgyát nem képezhetik s így országgyűlésileg az az alaptörvény sem volt megváltoztatható, mely szerint a törvényhozás joga a király kizárólagos sajátja. Hogy II. Lipót most országgyűlést tart s ezzel az őt illető felségjog korlátozásába belenyugszik, ez csupán az ő határtalan jóságának kifolyása; de ha így viseli magát az országgyűlés, mint eddig; ha egy új koronázási diplomában saját hatalmának öregbítésével a korona jogait meg akarja nyirbálni: akkor joga van II. Lipótnak a korlátlan törvényhozási jogot reklamálni.

A harmadik tévedés, hogy a királynak meg kell magát koronáztatnia, különben nem tekinthető törvényes királynak s privilégiumai nem birnak érvénynyel. Erre Izdenczy azt a megjegyzést teszi, hogy a mennyiben már bebizonyította (?!), hogy Magyarország örökösödési és abszolut monarchia: a koronázás sem lehet egyéb, mint fölösleges czeremónia. Hogy az angol királynak is meg kell magát koronáztatnia, ez nem bizonyit semmit; mert Anglia nem abszolut monarchia.

A negyedik tévedés, hogy a királynak koronázási diplomát kell kiadnia s koronázási esküt kell tennie. A mire természetesen a felelet ugyanaz, a mi a harmadik tévedésre. De azért is el kell a koronázási esküt hagyni, mert a király különben is csak a nemzet kisebb részének, az arisztokrácziának szabadalmaira esküdnék meg.

Az ötödik tévedés, hogy a nádor csaknem félistennek tekintetik, királynak, a király helyett; holott a palatinus eredetileg, mint neve is mutatja, nem volt egyéb, mint *udvari szolga*. Nádort a király választ magának, ha akar; annyi hatalma van, a mennyit a király ád neki; a neve sem «ország nádora», hanem mint udvari szolgát, csak «a király palatinusa» elnevezés illetheti meg.

Végre a hatodik tévedés, hogy a prímás és a főpapok ugyanazon jogokat vindikálják maguknak, melyek a nemeseket illetik meg.

A szerző állításainak egyszerű előadásából is fogalmat szerezhet magának az olvasó arra nézve, mily hazugságokhoz kellett annak az írónak folyamodnia, ki amaz állítások bebizonyítására vállalkozott.

Ha a hazafias érzelmű, nemes lelkű GRÓF BATTHYÁNY ALAJOS «*Tausend und ein Irrthum*» czímű röpiratában* mégis szóba állt Izdenczyvel, ezt — saját nyilatkozata szerint — csak azért tette, hogy a hazai viszonyok körül tájékozatlan idegeneket emanczipálja ama benyomás alól, melyet Izdenczy művének olvasása gyakorolt esetleg reájok.

Batthyány, svaviter in modo, fortiter in re, ízekre szedi szét Izdenczy minden tételét s mozaikszerűleg állítja össze ellenfelének részint szándékos, részint tudatlanság szűlte tévedéseit.

* Tausend und Ein Irrthum des Verfassers der Ungrischen Irrthümer. 1791. 8-r., VII + 150 lap.

A «Tausend und ein Irrthum» a közjogi irodalomban előkelő helyet foglal ugyan el, mert hamisittatlan közjogi elvei a legszigorúbb kritikát is kiállják; de valódi értéke alkalomszerűségében rejlik. A magyar közjogra nézve oly veszedelmes Grossing-Izdenczy-féle irány ellen való tiltakozás volt Batthyány irata. Erre nagy szükség volt, hogy a magyar közjogot sarkaiból kiforgató tanok erőre ne kapjanak. Akár Batthyány föllépésének tulajdonitandó azonban, akár nem, annyi bizonyos, hogy Izdenczy a maga közjogi nezeteivel teljesen elszigetelve maradt, a mi bizonyára becsületére válik az e korbeli irodalomnak.

Az a rendszeres közjogi munka, — mely 1791-ben latinúl, majd 1792-ben német forditásban Rosenmann neve alatt jelent meg,[1] de a melynek tulajdonképeni szerzői Ürményi József és Lakits György voltak,[2] — valamint Petrovits János zágrábi akadémiai tanárnak s később a szeptemvirális tábla ülnökének, II. József császár megbizásából írt «*Introductioja*»,[3] — egészen szabatosan s némi apróbb tevedést leszámitva, a valóságnak megfelelőleg, — Beck Ágoston konziliáriusnak es thereziánumi tanárnak 1790-ben második kiadásban Benzur József észrevételeivel meg-

[1] A latin kiadás czíme: Jus publicum regni Hungariæ ex combinatione veterum, recentiorumque legum, in compendium sistematicum redactum, et usibus maxime scholasticæ juventutis adcommodatum; studio et impendiis Stephani Rosenmann juris candidati. Viennæ. Typis a Baumeisterianis. 1791. 8-r., VIII + 256 lap. — A német kiadás czíme: Stephan Rosenmanns Staatsrecht des Königreichs Hungarn. Nach der heutigen Verfassung dieses Reichs bearbeitet. Wien. In der Aloys Dollischen Buchhandl. 1792. 8-r., VIII + 390 lap.

[2] Schwartner: Statistik. II. III. 16.

[3] Joh. Petrovits: Introductio in jus publicum regni Hungariæ. 1790. 8-r., 93 lap.

jelent[1] *Jus publicuma*[2] pedig legalább czélzatos ferdítés nélkül mutatják be a magyar közjog rendszerét.

Az apróbb alkalmi monográfiák hasonlóképen jóakaratúlag és nagyobbára korrektül tárgyalják az egyes közjogi kérdéseket.

Egy-két író, idegen államok alkotmányával való összehasonlítás utján kísérli meg a magyar alkotmányra nézve lábrakapott ferde vagy téves nézeteket helyreigazítani s a közjogi kételyeket eloszlatni.

Az összehasonlításra nyujtott módot és alkalmat Póka-teleki Kondé József Benedek, Esztergomvármegye táblabírája s az esztergomi érsekség főügyésze, midőn Nagy Frigyes-nek «*Az országlások nemeiről*» írt művét,[3] — melyet a nagy uralkodó élemedettebb korában írt 1777-ben s melyben röviden bennfoglaltatik egész politikai rendszere,[4] — magyarra fordítva közrebocsájtotta. A fordítás meglehetős gyarló, a mit maga Kondé is érezvén, mentségeül azt hozza fel, hogy «az írásban való szokást, mely hazánknak több részeiben mindekkoráig különböző volt, még kötelező parancsolat meg nem határozta».

[1] Az első kiadás 1752-ből.

[2] Christiani Augusti Beck, s. c. r. et a. m. consiliarii regiminis inferioris Austriæ professoris juris publici et feudalis jus publicum Hungariæ. Cum notis autoris et observationibus Josephi Benzur. Ex originali ejus exemplari desumptis et nunc primum in lucem publicam emissis. Viennæ, apud Joh. Paul. Krauss. 1790. 8-r., 284 lap.

[3] *II. Fridrik* burkusok királlya. Az országlások nemeiről, és az országlóknak kötelességeikről. Fordétotta Póka-teleki Kondé Jósef Benedek, t. n. Esztergam-vármegyének tábla-bírája. Pesthenn. Nyom. Patzkó Ferentz betűivel. 1790. 8-r., XII + 65 lap.

[4] Bluntschli-Acsádi : Az általános államjog és politika története. I. 281.

Kondé a művet jegyzetekkel kiséri, melyekben a hazai viszonyokra reflektál, s a többi közt a nemességnek kemény leczkét ád, hogy «büdös neki a katonaság», hogy erkölcstelenségbe merült, hogy luxust űz stb.; de azért a nemesi előjogok iránt mégis kegyeletet tanusit.

Az esztergomi érsek főügyésze, ki KATONA ISTVÁN keze alatt nőtt fel a nagyszombati egyetemen, nagy Frigyes politikai rendszeret egészben véve elfogadja ugyan; de a vallásszabadság kérdésében határozottan szembeszáll II. Frigyessel.

Mindenekelött kijelenti, hogy a porosz király a vallásfelekezetekre vonatkozó elveit a gyakorlatban kenytelen volt maga is módositani. Magyarországon, szerinte, a törvények értelmeben a r. kath. vallás az uralkodó; ettől a jellegétől nem szabad megfosztania az országgyűlésnek, annyival kevésbé, mert az 1604: 22. t. cz. világosan megtiltja, hogy az országgyűlésen vallási kérdések tárgyaltassanak. Azt azonban elhallgatja, hogy az említett törvenyt *Rudolf* önkényüleg iktatta be a törvények közé s igy annak kötelező ereje mindenkor kétséges volt. Az 1790-ben összeült országgyűlést különösen óvja a vallási kerdések bolygatásától; mert különben megzavartatnék az egyetértés ep akkor, midőn arra az égető kerdesek sikeres megoldhatása szempontjából olyannyira szükség van. A róm. katholikusokkal szemben — ugymond — annál kevésbé lehetnek a többi felekezetek követelők, mert ők meg azoktól tagadnak meg mindent ott, a hol mint uralkodó felekezet szerepelnek. A vallási türelem elvének életbeléptetéséről hallani sem akar; mert a közelmult tapasztalatai megmutatták, hogy a vallási türelem volt minden bajnak kútforrása.

Ezek az expektoracziók bizvást elmaradhattak volna;

mert nem hiszszük, hogy bárki előtt is emelték volna a mű magyar fordításának értékét; ellenkezőleg diszharmoniát idéztek elő az eredeti és a fordítás szelleme közt.

Nagy Frigyesnek ugyanezt a munkáját, — melyről a *Magyar Kurir* is azt írja, hogy «hazánkfiainak az egybehasonlítás végett szükséges»,[1] — egy évvel később Aranka György szintén kiadta,[2] még gyarlóbb fordításban ugyan, de legalább ügyetlen jegyzetekkel nem zavarván meg annak hatását.

Az ő czélja a mű közzétételével egyszerűen csak az volt, hogy honfitársai «a különböző igazgatások formáinak (kormányformáknak) egybevetésével a fundamentomos tiszta ismeretekbe annál inkább világosodjanak is, erősödjenek is». És ezt a czélját bizonyára el is érte. A fordító valószinüleg gr. Batthyány József erdélyi püspök volt.[3]

Ugyancsak Aranka György az «*Anglus és magyar igazgatásnak egyben-vetése*» czím alatt[4] az angol és a magyar alkotmány közt mutatkozó rokonvonásokat és eltéréseket állítja a közönség elé.

Mielőtt az összehasonlításhoz hozzáfogna, erősen hang-

[1] *Magyar Kurir.* 1791. évf. 519. l.

[2] Az igazgatás formáiról, és az uralkodok kötelességeiről edgy proba. A *II. Fridrik* prussiai király munkái közül. Fordítás a VI-dik darabbol. Kolosvár. A püspöki bötűkkel. 1791. 8-r., 45 lap.

[3] Jakab Elek közlése Abafi Figyelőjében. XVI. 167.

[4] Anglus és magyar igazgatásnak egyben-vetése. Nyomt. Kolosvár, Hochmeister Márton, ts. k. privil. könyv-nyomtató által. 1790. 8-r., 39 lap. — Hogy e röpirat szerzője csakugyan Aranka, erre nézve ld. Toldy: A magy. nemz. irodalom története. 161. l. Sándor István: Magyar Könyvesház. 1803. 177. l. Szilágyi Sándor értekezése: Vázlatok az erdélyi magyar irodalom történetéből, az *Új Magyar Muzeum*-ban, 1860. évf. 220. l. — Toldy azonban téved, midőn a mű megjelenését 1791-re teszi.

sulyozza a magyar állam függetlenségét. «Európában közönségesen a göttingai nagy tudományu professzoroktól fogva a becsi irókig, mindnyájan a magyar koronához tartozó tartományokat ausztriai tartományoknak — österreichische Staaten — nevezik, holott egész Ausztria, mint Ausztria, annyit bir Magyarországon, mint a mennyi szőr a tenyereden vagyon».

Érdekes resze az élénk modorban írt, de tévedésektől s ellenmondásoktól egyátalán nem ment munkának az, a hol a szerző kifejti, hogy a magyar alkotmányban a patrimoniális felfogásnak nyoma sincs. Míg Ausztriában «az erczherczeg az egész herczegségnek tulajdonosa, és azert mind a földhöz, mind a lakosokhoz, mind a rendszabáshoz nemcsak olyan szava vagyon, mint uralkodónak, hanem mint földesurnak is és tulajdonosnak»: addig «Magyarország hasonló Angliához; egész Magyarországon nincsen a felséges királyi háznak több tulajdona, hanem a mi keveset pénzen vettek».

Magyarország es Anglia, Aranka szerint, abban is hasonlók egymáshoz, hogy a főhatalom ott is, itt is, meg van osztva a király és az ország rendei közt.

A nemesség és a többi társadalmi osztályok közt fennálló viszonyra nézve azonban az összehasonlítás szerencsetlenül üt ki. Nem hiába jegyzi meg Aranka művére a *Magyar Kurir* kritikusa, hogy «ha ez az írás németre fordittatván kijönne és az ausztriai vagy hannoverai publiczistáknak kezökre akadna, akkor válnék meg, hogy állhatnának meg némely, talán igen bátor feltételek».*

Aranka azt állítja, hogy Angliában nem «egyforma szabadság részesei» az angol és az ír, az amerikai és az

* *Magyar Kurir.* 1791. évf. 469. l.

indiai tartományok és nemzetek, a fehérek és feketék. «A nagyszívű anglus nemzet minden alattvalóinak boldogságokon igyekszik, és nevezetesen a szegény feketéknek sorsokon könynyebbíteni; de hogy ezek is hozzá hasonlók legyenek, annál inkább, hogy ellenben ők annyira megalacsonyíttassanak, mint emezek, egy szám alá menvén, nagy és szörnyű képtelenségű igazság volna.»

Hát Magyarországon hogy áll a dolog? «Egy magyar nemes ember, milyenekből állanak tulajdonképen az ország rendei, megkülömböztetett dolog a maga parasztjaitól, olyan megkülömböztetett dolog épen, mint egy tulajdonos személy a maga tulajdonától törvény szerint. Ennek, mint maga tulajdonának, minden boldogságán teljes tehetsége szerint igyekezni tartozik és nemes szívvel igyekezik is; de hogy ő mellé, egy korona tagja mellé, a maga parasztja egy rangba, egy szám alá tétessék, annál inkább, hogy ő maga, az ő eredeti nemesi méltóságától megfosztatván, arra az alacsony sorsra vettessék, melyre a természet és gondviselés az ő parasztját hívta, és minden paraszti terheket véle együtt viseljen: ez is a fennebb említett nagy és szörnyű igazságnak mássa volna. Szörnyű igazság! A mit törvény szerint, a hitetlenségnek vétkén kívül el nem veszthet, azt tőle egy tolla vonással, egy nyűves okoskodással (vitiosus syllogismussal) elvenni! Ezt láttatnak vala némely rosz tanácsosok akarni. Mert azt mondották: egyik ember a társaságban olyan, mint a másik. Mely a *Mátyás* király igazságánál is erőszakosabb igazság.»

Aranka tehát midőn a magyar nemesség kiváltságainak a legnagyobb szűkkeblűséggel védelmére kel; midőn a parasztot mint objektumot tekinti, a ki felett a nemes ember, mint tulajdona felett rendelkezik: ezt a rideg felfogását azzal akarja tetszetősebbe tenni, hogy Angliában keresi az

analógiát. Óriási tévedés, mely azon irányzatnál fogva, melyért elkövettetik, kétszeres beszámitás alá esik. Angliában a különböző *néptajok* közt igenis mutatkoztak ellentétek s az egyenlőségi eszme diadalának utjában állt az uralkodó faj önzése; de maga a szoros értelemben vett angol társadalom, — miután Anglia már a XVII. században szakitott a hűbériséggel s a polgári rendnek nemcsak mint társadalmi, hanem mint politikai tenyezőnek is kellő befolyást biztositott, — teljesen elütött attól a magyar társadalomtól, melyben az előjogozott nemesség és a többi társadalmi osztályok közt a válaszfal még ekkor oly erősen állott, mint a Sion hegye. Aranka ennek a válaszfalnak fenntartásán fáradozik.

A kor szelleme és az Aranka felfogása közt oly kirivó az ellentét, hogy annak áthidalása lehetetlen. Szrógh Sámuel mégis vállalkozott erre a lehetetlenségre, midón Aranka művet németre lefordítván,* forditásához egy függeléket csatolt, melyben eszrevetelekkel kiseri az eredeti műnek a nemességre és a parasztságra vonatkozó állitásait.

Az alkotmányt Szrógh sem akarja bolygatni, mert az úgy, a mint tényleg fennáll, 800 év óta ha nem is egészen boldoggá, de megelégedetté tette a nemzetet. A szemrehányás, hogy ezzel az alkotmánynyal csak a hatalmas nemesség

* Vergleichung zwischen Engellands und Ungarns Regierungsform. Oder: Ein Wort an diejenigen, von welchen die Ungarn für unruhige Köpfe gehalten werden. Aus dem Ungarischen übersezt und vermehrt von Samuel Szrógh. 1791. 8-r., 63 lap. — Ha Jakab Elek amaz állítása, mely szerint Aranka műve németből van fordítva (Abafi: Figyelő. XVI. 167.), a valóságnak megfelel: akkor Szrógh csak visszafordította németre azt a művet, a mi eredetileg is németül jelent meg.

lehet megelégedve, csupán oly embertől származhat, ki az ország viszonyait nem ismeri. Meg kell kérdezni a becsületes, munkás parasztot, vajjon földesura emberségesen bánik-e vele? Azt fogja felelni, hogy földesura mindent elkövet, hogy jobbágyának sorsát elviselhetőbbé tegye. Ennélfogva ha a parasztság elé azt az alternativát terjesztenék, hogy ezentul a nemesség vele együtt húzza az igát, vagy pedig a nemesség a maga kiváltságos állásában továbbra is jobbágyai javára munkálkodjék, — bizonyára ez utóbbit választaná.

Szrógh e szerint a volenti non fit injuria elvere alapítja okoskodását. Maga a paraszt megnyugszik sorsában: mi szükség volna hát — akarata ellenére — más úton, a régi rendszer megváltoztatásával boldogítani? Úgyde az író, ki igy okoskodik, a mellett, hogy okoskodását egy épenséggel be nem bizonyított föltevésre alapítja, nem bir semmi érzékkel a közszabadság követelményei iránt. Ha a jobbágyság csakugyan örömest viselte volna is a reá rótt terheket, még ez a körülmény sem tette volna jogosulttá magát a közszabadsággal homlokegyenest ellenkező intézményt. 1848-ban sem volt ínyere a jobbágyok egyrészének, a robot, de különösen a pénzbeli adónál rájuk nézve sokkal kényelmesebb dézsma eltörlése: de ki merné azért állitani, hogy a 48-diki törvényhozás nem a jogállam követelményének tett eleget, midőn az úrbéri præstácziókat, az urbéresek akarata ellenére is megszüntette?

De visszatérve Aranka művére, ki kell még emelnünk a hadügyre vonatkozó összehasonlítását. «Valamilyen képtelenség volna — Aranka szerint — Angliában, szükség és különös egyezés kivül hannoverai katonát látni: szinte úgy meg nem foghatja józan okosságu ember, hogy az ausztriai hadak békesség idején is Magyarországon laknak, az ország

kincset emesztik és a lakosokat szállással, élesadással s hordással terhelik.»

Magyarország önálló nemzeti hadsereggel bir, mely az osztrák hadseregtől jól megkülönböztetendő. A magyar nemzeti hadsereg kizárólag Magyarország védelmezésére van hivatva. Ha mégis Ausztriát megtámadnák: minthogy Ausztriának és Magyarországnak közös fejedelmök van s minthogy «az ausztriai erczherczeg *igen jó barátja* a magyar királynak, ez pedig amannak: okkal-móddal egyik a másikat hathatósan segélheti».

Ilyen formán felelt meg DEÁK FERENCZ is 1867-ben NYÁRY PÁLNAK arra a fogas kérdésére, hogy miután Magyarország független állam: a közös minisztereket ki fogja kinevezni? az osztrák császár ezt nem teheti, mert ekkor a magyar király souverain jogát sértené meg; a magyar király se teheti, mert ez által az osztrák császár fejedelmi jogába vágna. — Én azt hiszem — felelte Deák, — hogy ő felsége a magyar király és ő felsége az osztrák császár majd csak meg fognak egyezni *magok közt*.

Végre Aranka — ismét hivatkozva Anglia példájára — indokolja az idegenektől való félelem jogosultságát, s kifejezi abbeli óhajtását, hogy a király tudja az ország nyelvét. «A hány idegen nemzetet egy hazafi a haza szolgálatjában meglát, — úgymond, — mindannyi csorbáját látja benne törvényinek és eszközit nemzete, hazája, szabadsága és boldogsága romlásának.»

A magyar és angol alkotmány összehasonlítása ebben a korban általán véve kedvencz thémájuk volt a magyar publiczistáknak.* BARITSCH ADALBERT pesti egyetemi tanár

* Az «*Orpheus*»-ban is jelent meg egy gyarló kis értekezés ez alatt a czím alatt: «Anglia, és Magyar ország igazgatások

is erre a feladatra vállalkozott; azonban ő is, mint társai, csekély sikerrel.

Baritsch egyidejüleg a következő három röpiratot bocsájtotta közre névtelenül: «*Dissertatio statistica de potestate exequente regis Angliae*»; «*Conspectus regiminis formae regnorum Angliae et Hungariae*»; és «*Dissertatio statistica, de forma legali regiminis hungarici*». A két első ugyanazon évben *két kiadásban* jelent meg. Az egyik, *nyolczadrét kiadásban* a két röpirat lapszámozása folytatólag megy, ugy hogy ez a kiadás tulajdonképen két különböző czím alatt ugyan, de egy röpiratnak tekintendő. A másik, *negyedrét kiadásban* ellenben mind a három munka különkülön lapszámozással s külön czímek alatt szerepel.

A «*Dissertatio statistica de potestate exequente regis Angliae*» * czímű művében Angolországot, mint az alkotmányosság mintaházáját mutatja be azzal a világos czélzattal, hogy Magyarország annak példáján okuljon. Salus reipublicæ suprema lex esto, — ez volt, szerinte, jelszavuk azoknak, kik Anglia kormányformáját megállapitották. Az angol alkotmány megmérhetetlen hatalmat ád az uralkodónak; de a hatalom eszközeivel való rendelkezés jogát a népre ruházván, az uralkodó zsarnoki önkényének meg a lehetőségét is kizárja.

Hogy Baritsch mennyire tisztában volt az alkotmányos monarcha közjogi állásával s mily alaposan ismerte Angolország közjogát, erre nézve a legeklatánsabb bizonyitékul szolgál alábbi összeállitása, mely az angol király prærogativáit foglalja magában.

formájának elö-adása. Irta hazafi-társunk *gróf* . .*r*. . . .*j*. . .» (1790. I. 327—342. ll.)

* Dissertatio statistica de potestate exsequente regis Angliæ. 1790. 4-rét kiadás 31 lap; 8-rét kiadás 28 lap.

Az angol király az igazságszolgáltatás kutfeje; az ő nevében hozzák a biróságok itéleteiket: ő gondoskodik ezen itéletek végrehajtásáról; ő gyakorolja a kegyelmezés jogát. A czimeket, méltóságokat, hivatalokat a király osztogatja. Őt illeti meg a pénzverési jog; ő határozza meg a mérték- és sulyrendszert. A király nevezi ki az érsekeket és püspököket: összehivja, feloszlatja vagy elnapolja az egyházi zsinatokat: megerősiti a zsinati végzéseket. A királyt illeti meg a tengeri és szárazföldi hadsereg legfőbb vezénylete. Ő képviseli az államot a külállamokkal szemben s ebből kifolyólag követeket küld és fogad el, hadat üzen és békét köt. Végre a király személye szent és sérthetetlen, a törvények felett áll, ennélfogva a király roszat nem tehet: «the king can do no wrong».

Másik röpiratában, a «*Conspectus regiminis formae regnorum Angliae et Hungariae*»-ben,* — mely a most tárgyaltnak folytatása, — szigoruan tudományos alapon összehasonlítja Anglia alkotmányával Magyarországét. A kettő között mindenáron föl akarja fedezni a rokonságot, a mi azonban — mint emlitők — neki sem sikerül. A két állam alkotmánya jóformán csak abban hasonlit egymáshoz, hogy ott is, itt is a király osztogatja a czimeket, nemességet, hivatalokat, s hogy a király trónraleptekor esküvel kötelezi magát az ország törvényeinek megtartására.

De az alkotmány egyéb alkatrészeit illetőleg az összehasonlitást jobb lett volna, ha meg sem kisérli. Hiszen saját állitása szerint, még a törvényhozás *tényleges* szervezete közt is óriási eltérés mutatkozik. Angliában *III. Eduard* óta a parlament egyik tényezője a törvényhozásnak; nálunk

* Conspectus regiminis formæ regnorum Angliæ et Hungariæ. 1790. 4-rét kiadás 12 lap; 8-rét kiadás 8 lap.

ellenben a nemzetet közjogilag ugyan megilleti a legiszláczió, de *tényleg* csak hajdan élt ezzel a jogával.

Azután — így folytatja a parallelát — a mi a parlament közjogi szerkezetét illeti, a magyar országgyűlésen a pór nép képviselve nincs, míg ellenben az angol parlamentbe a népesebb városok is elküldvén követeiket, ott az egész nemzet képviselve van. Angliában a parlamentet minden harmadik évben össze kell hívnia a királynak: míg nálunk országgyűlések csak ritkábban tartatnak. Az angol alkotmányban továbbá a polgári szabadság, s a mi ennek kifolyása: az egyéni tulajdon, a személyiség- és a szabad költözködés joga, minden egyes honpolgár részére biztosittatik; nálunk a szabadságot csak a nemesség élvezi. Az angol királyok minden megszorítás nélkül gyakorolják a hadüzenés-, békekötés- és követküldés jogát; nálunk eme jogok gyakorlásába befolyása van az államtanácsnak is. A pénzverés Angliában kizárólag a király prærogativái közé tartozik; nálunk ez a felségjog is korlátozva van.

Ime, a szerző ép az ellenkezőjét bizonyítja be annak, a minek bebizonyítására vállalkozik. Az ő előadása arról győzi meg az olvasót, hogy a két állam szerkezete közt alig van valami hasonlatosság. És 1790-ben csakugyan ez volt a valóság.

Baritsch harmadik műve, a «*Dissertatio statistica, de forma legali regiminis hungarici*»,[*] polemikus irat, melyben Grossing közjogának gonosz állításait, nagy erudiczióval, folytonos hivatkozással a Corpus Jurisra, de nem minden szenvedély nélkül igazítja helyre. Grossing, úgymond,

[*] Dissertatio statistica, de forma legali regiminis hungarici. 1790. 4-r., 28 lap. (Kassán jelent meg, április hóban. *Hadi és más nev. Tört.* 1790. II. 590.)

a magyar törvényeket megcsonkította s azoknak értelmet hamis interpretáczióval mindenáron meg akarta vesztegetni. Ez a roszakaratu eljárás, minden tisztességes emberben, tehát benne is, olyan visszatetszest szült, hogy nem csuda, ha a roszhiszemű íróval szemben, szokása ellenére, talán a kelletinel indulatosabb. De a részrehajlatlan biró azért, ugy hiszi, neki ád igazat, mert ő a Corpus Juris meghamisíttatlan szövegére támaszkodik.

Az irodalom a mellett, hogy a magyar közjog egész rendszerére kiterjesztette figyelmét s feladatául tűzte ki a magyar alkotmány természetét tudományos alapon tisztába hozni: egyes közjogi részletkerdeseket is behatóbban megvitatott.

II. Lipót megkoronáztatása alkalmából számos röpirat jelent meg, melynek tárgyát a koronázás es az azzal egybekötött szertartás mibenlete és közjogi jelentősege képezi.

E tárgyra vonatkozólag mint becses forrásmű használható még ma is a Potkonitzky Ádámé,* melyet a hirhedt Grossing megczáfolására irt.

Grossing, a magyar közjog czegeres meghamisítója, 1787-ben, az általa kiadott államtudományi folyóiratban egy czikket tett közze, melyben a koronázásról ír s ezzel kapcsolatban a magyar nemzet állítólagos büneit es gyarlóságait a nála megszokott maliczíával feltárja a világ előtt. A koronázás, szerinte, csak üres czeremónia, rosz szokás, melynek semmi nyoma sincs az alaptörvényekben. A koronázási esküt hasonlóképen csak erőszakkal es cselfogások-

* Freimüthige Untersuchungen über die Krönung in Ungarn und andere damit verknüpfte Gegenstände des ungrischen Staatsrechts. Nach Veranlassung des *Grossingischen* darüber herausgegebenen Aufsatzes. Verfasst von Adam Potkonitzky. Pressburg, bei Anton Löwe. 1790. 8-r., VIII + 160 lap.

kal hozták szokásba, ennélfogva az alól is feloldhatja magát a király, s elég, ha irásban tesz igéretet az alkotmány megtartására. A koronázás előtt az inaugurale diploma szövegének megállapítása végett országgyűlést nem kell tartani; mert a diplomát maga a király, saját belátása szerint formulázza; legfölebb abból a czélból jöhetne össze az országgyűlés, hogy a rendeknek alkalmuk legyen a trónralépő király iránt hódolatukat kinyilvánitani. A törvényhozási hatalom különben is kizárólag ő felségét illeti, s amennyiben mégis a rendek időnkint résztvettek a legiszláczióban, ez által a fejedelmi teljhatalom bizonyára csorbát szenvedett.

S midőn mindezek után Grossing fölveti azt az alkalomszerű kérdést, vajjon II. József mégis megkoronáztassa-e hát magát: hallatlan czynizmussal azt feleli, hogy a «*csőcselék*» szereti a czeremóniát, nagy súlyt fektet a koronázásra: miért rontanák hát el a kedvét? hisz az egész «*koronázási hókusz-pókusz*» úgy se jelent semmit.

Potkonitzky, a késmárki evangelikus iskola rektora, mint komoly tudós, szenvedélyétől ritkán hagyja magát elragadtatni, hanem történeti tényekre és alaptörvényekre hivatkozva, tételről-tételre kimutatja, hogy Grossing állításai egytől-egyig hamisak, s ezekkel szemben, nagy készültséggel védi saját álláspontját, mely szerint csupán a megkoronázott király tekinthető az ország *törvényes* uralkodójának. A nemzet hibáit és előitéleteit nem takargatja, de Grossingnak sem ád igazat, ki a szúnyogot elefánttá fújja fel. A nemzet hátramaradottságának, mint ő véli, nem csak maga a nemzet az oka, hanem tehetetlen és roszakaratú királyai és a szerencsétlen kül- és belviszonyok is.

Azon apróbb alkalmi iratoknak, melyek csupán a koronázási szertartás leirását tartalmazzák, nem sok tudomá-

nyos becsök van; de mint ama fontos közjogi aktus jelentőségét feltüntető iratok mégis fölemlítendők.

A koronázást megelőzőleg *Landerer* könyvnyomdász közrebocsátotta a *koronázásnak hivatalosan megállapított rendjét*,[1] melyből meggyőződhetünk, hogy II. Lipót megkoronáztatásánál is szigorúan megtartották a közjogilag kiszabott szertartásokat.

A «*Beschreibung der königl. hungarischen Krönung*» czimű röpirat, — mely II. Lipót megkoronáztatása után jelent meg három kiadásban is,[2] s melyet az élelmes kiadó, mint *koronázási kalendariomot* is kiadott,[3] — bevezetésül különösen kiemeli, hogy a korona minden nép által nagy tiszteletben tartatik ugyan, de sehol oly hódolattal nem viseltetnek a polgárok a fenségiség eme jelvénye iránt, mint Magyarországon.

A korona jelentőséget illetőleg tehát a szerző felfogása

[1] Ordnung der Krönung Seiner K. K. Majestät *Leopold des Zweyten* Ungarischen Königs, welche zu Pressburg feyerlich vollzogen wird, den 15. November 1790. Pressburg, gedruckt bey Johann Michael Landerer, Edlen in Füskut. 4-r., 8 lap.

[2] I. kiadás: Beschreibung der königl. hungarischen Krönung als Seine Apostolische Majestät *Leopold der Zweyte* zu Pressburg zum Hungarischen Könige gekrönt wurde. 1790. 8-r., 72 lap. — II. kiad.: 8-r., 60 lap, czíme ugyanaz, tartalma változatlan. — III. kiad.: 4-r., 22 lap; czímén a nyomtatás helye megjelölve: «Wien, bey Hieronymus Löschenkohl, 1790»; 3 rézmetszetű lappal; végén a két függelék, mely a koronázási menet leírását tartalmazza, hiányzik.

[3] Historischer Krönungskalender für Hungarn auf das Jahr 1791. 4-r., maga a naptári rész 18 lap. A röpirat, saját czíme alatt, egyszerűen hozzá van fűzve. 10 rézmetszetű képpel, melyek közűl érdekesebbek: a magyar vezérek és királyok arczképei, a templomi szertartás, a koronázási eskü, Lipót a koronázási dombon, a koronázási menetnek a Királyhegyre való fölvonulása stb.

egészen helyes; de a részletekben sokszor téved, s minthogy tévedései csaknem ugyanazok, melyek az alább említendő *«Skizze der ung. Krönung Leopold II.»* czímű röpiratban is egytől-egyig föllelhetők: ezt a két röpiratot vagy ugyanazon szerző írta vagy az egyik a másik röpiratát forrásul használta. Sőt ugyanaz áll még egy harmadik röpiratra is, mely *Oehler* bécsi könyvnyomdásznál *«Beschreibung der Feyerlichkeiten bey der Krönung eines Königs von Ungarn»* czím alatt jelent meg,* s melynek szerzője például *III. Károlyt* összetéveszti *II. Károlylyal*, azután azt írja, hogy az arany almát a koronázáskor a tavernicorum magister viszi, holott ez a horvát bán kötelessége, szóval csaknem ugyanazokat a hibákat követi el, a mik az előbb említett két röpiratban is előfordulnak

A magyar közjogban és históriában sokkal jártasabb az az ismeretlen író, ki a korona történetét, a koronázási szertartásokat és a II. Lipót megkoronáztatása alkalmával Pozsonyban végbement ünnepélyt írja le, *Wéber*-nél, illetőleg *Landerer Mihály*-nál magyar és német nyelven megjelent röpiratában;** valamint Péczeli József, ki a korona

* Beschreibung der Feyerlichkeiten bey der Krönung eines Königs von Ungarn. Wien, 1790. Gedruckt bey Joseph Georg Oehler. 8-r., 40 lap. — Ez a röpirat némi bővítéssel és módosítással bennfoglaltatik abban a nagyobb terjedelmű munkában is, melyet szintén Oehler bécsi könyvnyomdász adott ki s melynek czíme: Vollständige Beschreibung aller Feyerlichkeiten bey den Krönungen und Huldigungen *Leopolds II.* Im Jahre 1790. Wien, 1790. Gedr. bey Joseph Georg Oehler. 8-r., 183 lap.

** A mostan kegyelmesen uralkodó római császár és apostoli magyar király *második Leopold* ő felségének, 1790-dik esztendőben, szent András havának 15-dik napján Posonyban tartatott szerentsés meg-koronáztatásának rövid le-írása. Posony, Wéber Simon Péter költségével s betűivel. 8-r., 38 lap. — A német kiadás czíme

históriáját adja elő népies modorban,[1] részletesebben kiterjeszkedvén a korona 1790-diki diadalutjának leírására; végre az a szintén ismeretlen író, ki *Mária Terézia megkoronáztatását* beszéli el[2] s ez által hallgatag mintegy dokumentálja, hogy a koronázás a nemzet vérébe átment százados szokáson alapulván, 1790-ben sem mehet az végbe más szertartásokkal, mint a hogy 1741-ben végbement.

A «*Skizze der ungarischen Krönung Leopold II.*»[3] szerzője, valóságos elragadtatással és bámulattal beszél a magyar nemzetről, mely az osztrák ház legfőbb támasza, mely a jelen forradalmi időszakban is tántorithatatlan hűséggel és ragaszkodással viseltetik a dynasztiához. Az uralkodó ház jogara alatt álló országok közt Magyarországot «gyémántnak» nevezi; ennek szeretetét birva, Mária Terézia bátran szembeszállhatott ellenségeivel.

A derék írónak azonban a magyarok iráuti rokonszenve,

Beschreibung der Feyerlichkeiten bey der erwünschten Krönung Seiner itzt so glücklich als weise regierenden kaiserlich-königlich-apostolischen Majestät *Leopolds des Zweyten*, den fünfzehenten November des 1790-igsten Jahres in der königl. freyen Krönungsstadt Pressburg. Pressburg, bey Johann Michael Landerer, Edlen in Füskut. 1790. 8-r., 52 lap.

[1] A magyar koronának rövid históriája; mellyet az aszszonyok és gyermekek kedvekért szedegetett öszve Pétzeli Jósef. Komárom, Wéber Simon Péter betűivel. 1790. 8-r., 50 lap.

[2] Ausführliche Beschreibung der Krönung Ihrer Majestät *Marien Theresiens* Erz-Herzoginn zu Oesterreich, vermählten Herzoginn zu Lothringen und Baar, Gross-Herzoginn zu Toscana, zur Königinn in Ungarn. Vollzogen in der königlichen ungarischen freyen Reichs-Stadt Prespurg, den 25. Juni, 1741. Aus einer gleichzeitigen Schrift. Wien, gedr. im königl. Taubstummen-Institute. 1790. 8-r., 32 lap.

[3] Skizze der Ungarischen Krönung *Leopold II.* Gefeyert zu Ofen den 24. Juny 1790. Zu finden um 15 kr. in Ofen beym

ugy látszik, erősebb volt közjogi ismereteinél: mert különben nem bocsátott volna szárnyra afféle merőben téves állitást, hogy a koronázás csak ősi szokáson alapúl es az uralkodói hatalom gyakorlására semmi befolyással sincs.

Baritsch Adalbert, pesti egyetemi tanár, kinek három művével már fennebb foglalkoztunk, «*Die gewöhnliche Krönungsfeyer der ungarischen Könige und Königinnen*» czimű, magyar fordításban is megjelent röpiratában,[*] az ismeretlen szerző ama tévedését, valamint egyeb apróbb botlásait helyre is igazítja: figyelmezteti öt például arra, hogy a «tavernicorum magister» nem «Landesschatzmeister», vagy hogy a koronázási saru nem aranyból, hanem sárga bőrből van, vagy hogy a prímás az ország összes mágnásai közt rangra nézve nem első, mert első a nádor, azután az országbíró, a prímás csak a magyarországi egyház feje s mint

Buchhändler Diepold; Pest bey Lindauer, Weingand, Stahel und Kilian etc. 8-r., 32 lap.

[*] Die gewöhnliche Krönungsfeyer der Ungarischen Könige und Königinnen beschrieben von Adalbert Edlen von Baritsch, der Rechten Doktor, öffent. ordent. Lehrer der Statistik auf der hohen Schule zu Pest. In Ungarischer und Deutscher Sprache herausgegeben. Pest. Gedruckt bey Franz Patzko. 1790. 8-r., 63 lap. — A fordítás czíme: A magyar királyok és királynék koronáztatásoknak inneplése melylynek szokott szer-tartásait német nyelven le-írta, és közre botsátotta n. nemzetes Barits Albert, a törvénynek tudósa, és a pesti, királyi, tudomány mindenességbenn, ugyan azon törvénynek tanítója. Magyarra fordította Lambach Elek kegyes iskola-béli pap, és a pesti iskolákbann, a szelidebb tudományoknak tanítójok. Pestenn. Nyomt. Patzko Ferentz betűivel, 1790. 8-r., 71 lap. — A XVI. fejezet, mely a tárnokról szól, s a XVII., mely a «*Beschreibung d. kön. hung. Krönung*» czímű röpirat közjogi tévedéseinek helyreigazítását tartalmazza, a magyar fordításból hiányzik.

ilyen a prælátusok közt első, de nem első az összes mágnások közt stb.

A legérdekesebb azonban a koronázást megörökitő alkalmi iratok közt a SCHAUFF NEPOMUK JÁNOS, pozsonyi rajztanitó műve,* mely minden tekintetben megfelel a czélnak, a mire szerzője szánta. Az utókort akarta emlékeztetni az 1790-dik év legnagyobb eseményére. A mű, tartalmára nézve nem valami kiváló ugyan, de becsessé teszik a hozzámellékelt szinezett rajzok s ezek közt különösen a koronázáskor alakitott pozsonyi polgárőrség jelmezképei.

Schauff nem szoritkozik kizárólag a korona, a koronázási jelvények és szertartások leirására, hanem röviden megismerteti olvasóit Magyarország multjával és azon kori állapotával is.

Művének statisztikai, közjogi része tűrhető; történeti része ellenben botrányosan silány. Nincs distingváló érzéke; nem tud külömbséget tenni a fontosabb és jelentéktelen históriai események közt; nem képes eltalálni, mit kell az események közül kiemelni, hogy Magyarország multjának körvonalait hiven állitsa olvasói elé. II. József uralkodásának például mindössze 10—15 sort szentel, s ebben a néhány sorban emlitést tesz ugyan a földek felméréséről, Józsefnek a hadügy fejlesztése körüli intézkedéseiről, sőt

* Die Feyerlichkeiten bey der Krönung Seiner kaiserlich-königlich-apostolischen Majestät *Leopold des Zweyten* als König von Ungarn zu Pressburg den 15-ten November 1790. Im Zusammenhange beschrieben von JOHANN NEPOMUK SCHAUFF, ordentlichem Lehrer der Zeichenklasse an der königlichen Hauptnationalschule. Im Verlage der Schauffischen Kunsthandlung in Pressburg, auch zu haben bey Ignaz Alberti in Wien. 4-r., 148 lap. 12 rézmetszettel.

meg azt is kiemeli, hogy József azokat a katonákat, kik a török háboruban kitüntették magukat, emlékpénzzel és életfogytiglani zsolddal jutalmazta meg; de arról, a mi legjellemzőbb József uralkodására, a minek tudása nélkül a József korabeli események nagyrészét megérteni sem lehet, egy szót sem szól, hogy t. i. József szent István koronájával nem koronáztatta meg magát; azután meg alig lehet megfogni, hogy ha már a földek felmérésére reflektál, a sokkal fontosabb vallásügyi rendeleteket, a türelmi pátenst vagy a sajtóügyi rendeletet vagy a közigazgatás átalakitását hogyan mellőzhette?

Schaufftól tehát históriát nem tanulhatunk; de megismerhetjük művéből annak a kornak, melyben ő élt, több érdekes részletét.

Erdély uniója s az erdélyi szászok közjogi állása szintén irodalmi megbeszélés tárgyát képezte e korban.

Az unió kérdését az országgyülés hozta szóba. Az erdélyi székek és megyék megbizottai, valamint a szász nemzet megbizottai is az unió mellett nyilatkozván, az országgyűlés az 1741 : 8. törvényczikk végrehajtását követelte. Lipót azonban nem csak hogy az unióba nem egyezett bele, de József császár intézkedésének megsemmisitésével, a külön erdélyi udvari kanczelláriát ujból felállitotta, az e felett méltatlankodó rendeket azzal nyugtatván meg, hogy azért ő és utódai Erdélyt, mint a magyar korona kiegészitő részét, mint magyar királyok fogják kormányozni.

Továbbá összehivta decz. 12-kére Kolozsvárra az ország gyűlést, mely a gubernátori és a többi főbb hivatalokat mindjárt első ülésén betöltötte ugyanazokkal, kik már ama hivatalokat kinevezés folytán régebb idő óta viselték, kimondván azonban, hogy «az említett hivatalokra a választás előtt lett kinevezése a tisztelt személyeknek, a törvény-

nyel, nevezetesen pedig az *első Leopold* magyar király kötéslevelének 7-dik és 8-dik czikkelyével ellenkezik.»[1] A gubernátorrá megválasztott, nagy népszerűségnek örvendő *Bánffy György grófot* KÁDÁR JÁNOS, az erdélyi püspökség fiskálisa és BOLLA MÁRTON piarista külön-külön üdvözlő verssel tisztelték meg.[2]

Még mielőtt az unió kérdése az országgyűlés, illetőleg a király által eldöntetett volna, egy alkalmi irat jelent meg «*Anonymische Schrift*» czím alatt,[3] melyet a *Magyar Kurir* is közzetett egész terjedelmében azzal a megjegyzéssel, hogy «ezen kis munkácska deákul és németül kinyomtattatva kering Bécsben»,[4] s mely az unió közjogi és politikai hátrányait kimutatván, a két kanczellária szétválasztását sürgeti. Erdély a kanczellária egyesitésével elvesztené önállóságát és alkotmányát, s kiszolgáltattatnék Magyarország önkényének.

[1] Az erdélyi három nemes nemzetekből álló tekintetes rendeknek közönséges gyűléseikben lett végezéseknek és foglalatosságoknak jegyző könyve. 8. l.

[2] KÁDÁR JÁNOS röpirata czím nélkül; a czímlapon következő megszólítással: «Fő Méltóságu gróf ur, Kegyelmes Uram!» H. és é. n. 4-r., 12 lap. — BOLLA MÁRTON röpiratának czíme: Éneki szerzemény, melly musikához alkalmaztatva, méltóságos *gróf Losontzi Bánffi György* ő kegyelmességének, erdélyi nagy fejedelemség fő igazgatójának tiszteletére, az ország gyűlésének alkalmatosságával ki-adatott. Kolosváratt. Nyom. Hochmeister Márton ts. k. priv. könyv-nyomtató által. 1791. 8-r., 15 lap. (Zenére alkalmazta SCHREIER JÁNOS philosophiæ professor.)

[3] Anonymische Schrift, die im Grossfürstenthum Siebenbürgen in Vorschein gekommen ist, und die Trennung der siebenbürgischen Hofkanzelley von der ungarischen zum Gegenstande hat. Scriptum anonymum, quod in magno Transilvaniæ principatu in lucem prodiit; argumentum ejus est, Transilvanicam aulicam cancellariam ab Hungarica separandam esse. 1791. 8-r., 31 lap.

[4] *Magyar Kurir*. 1791. évf. 293—298. l.

A párhuzamos, t. i. német és latin szövegű röpiratnak azonban az az állítása, hogy az unió hátrányait Erdélyre nézve a közelebbi országgyűlésen az erdélyi követek is belátták, a történelmi tényeknek nem felel meg.

Mert az erdélyi országgyűlés 1791. márcz. 4-kén egész határozottsággal kimondta, hogy mivel «az erdélyi udvari kanczelláriának a magyarországival való egyesülése az *I. Leopold* király kötéslevele értelmével nem ellenkezik, azért ez is mostani állapotjában megmaradjon.»[1] Magyarország rendeit pedig a kanczellária szétválasztásának terve a szó szoros értelmében elkeserítette. SPISSICH JÁNOS és SOMSSICH LÁZÁR zalamegyei követek azt írják követi jelentésökben, hogy «az erdélyi kanczelláriának a magyar kanczelláriától való elválasztásának híre annyira megrettentette az egész országgyűlést, hogy annak egyszerre levert kedvét és szomoru tekintetet csak árnyékban is lerajzolni tehetségökön felül áll».[2]

Egy ismeretlen író *Leopold diplomájának és az Alvinczi-féle rezolucziónak* közzétételével,[3] szintén figyelmezteti mintegy honfitársait, hogy Erdélynek önállóságát föl ne adják. Az ő tendencziája, úgy látszik, az volt, hogy bebizonyítsa, miszerint «Erdély a felséges ausztriai ház védelme alá adta ugyan magát», de a Leopold diplomájában

[1] Az erdélyi három nemes nemzetekből álló tekintetes rendeknek 1790-dik esztendőben karátson havának 12-dik napjára szabad királyi városba Kolosvárra hirdettetett, és több következett napokon tartatott közönséges gyűléseikben lett végezéseknek és foglalatosságoknak jegyző könyve. (8-r., 462 + 16 lap.) 266. l.

[2] Magyar országi nagy gyűlésnek folytáról tett jelentő tudósítása nemes Zala vármegye küldöttjeinek. 27. l.

[3] *Első Leopold* császár diplomája. Avagy azok az edgyezések, melyek mellett magát Erdély a felséges Austriai ház védelme alá adta. Kolosváratt. Nyom. a püspöki betűkkel. 1790. 4-r., 27 lap.

kikötött ama föltétel alatt, hogy Erdély élére egy külön kormányzó-tanács állíttatik, mely az országot a magyar király személyében egyesített erdélyi fejedelem nevében a külön erdélyi udvari kanczellária utján kiadott utasítások szerint fogja kormányozni.

Az erdélyi szászok közjogi állása abból az alkalomból került szőnyegre az irodalomban, hogy József visszavonta az erdélyi közigazgatás átalakítására vonatkozó, a szász nemzet kiváltságait megsemmisítő rendeletet.

«*Die Siebenbürger Sachsen*» czímű alkalmi irat* szerzője nem tudja, hogy mik birhatták rá Józsefet a privilegiumok eltörlésére; csak azt tudja, hogy nem a szász nemzet bűnei. Pedig bizony nem lett volna nehéz erre a nagy rejtélyre rájönnie. Mind a három nemzet kiváltságait föl kellett áldozni a birodalmi egység érdekében.

A szász nemzet, történetének minden stádiumán végigvezetvén az ismeretlen szerző olvasóit, elragadtatással konstatálja, hogy a szász nemzet ismét önállóvá lett; régi közigazgatását, önmaga által választott hivatalnokait visszanyerte; alkotmánya és törvénykezési rendszere helyreállíttatott. Mindezt, szerinte, az isteni gondviselésnek meg kell hálálni. Valódi hazafias érzülettől áthatva igy kiált föl: A hála mindenekfölött a hazaszeretetben nyilvánuljon. Erdély a szász nemzetnek 600 éven át hű, szerető anyja volt, táplálta és ápolta azt. Egyetlen szász se legyen a jó anyának hálátlan fia! A hazáért utolsó csepp vérét se sajnálja!

Hasonló szellemben van irva «*Der Verfassungszustand*

* Die Siebenbürger Sachsen. Eine Volksschrift, herausgegeben bey Auflebung der für erloschen erklärten Nation. 1790. Hermannstadt, gedruckt bey Johann Gottlieb Mühlsteffen. 8-r., VIII + 156 lap.

der sächsischen Nation in Siebenbürgen»,* mely szárazon, históriai okmányok alapján mutatja ki a szász nemzet politikai helyzetét Erdélyben. Ezen röpirat szerzője is önérzettel hivatkozik a szászok hazafiasságára. A magyar királyoktól kapott privilégiumok mindenkor hálával viszonoztattak a szász nemzet részéről és semmi nyoma a történelemben, hogy ez a nemzet Magyarország törvényes királyaival és Erdély fejedelmeivel szemben bármikor is megtagadta volna az alattvalói hűséget.

A szász nemzet, önkormányzati jogait visszanyervén, *Bruckenthal Mihályt* választotta meg kómeszévé, kinek beiktatására valami ismeretlen poéta tollából egy ballada-czyklus jelent meg,** melyben a versíró humorosan meséli el a szász nemzet viszontagságait. Minden sorából a megelégedés tűnik ki. Jó kedve a frivolitásba is átcsap néha.

A közjogi kérdések közt, melyek a 90-es években az országgyűlést és az irodalmat foglalkoztatták, jelentőségre nézve nem utolsó volt az sem, melyet a szerbek, illetőleg a nem egyesült görög hitűek vetettek fel s mely az ő közjogi állásuk rendezésére vonatkozott.

Mielőtt az országgyűlés megnyittatott volna, *Putnik Mózes*, karloviczi érsek folyamodást nyujtott be a királyhoz, melyben megújította elődének már 1708-ban előterjesztett

* Der Verfassungszustand der sächsischen Nation in Siebenbürgen, nach ihren verschiedenen Verhältnissen betrachtet, und aus bewährten Urkunden bewiesen. Hermannstadt, gedruckt und im Verlag bey Martin Hochmeister, k. k. dikast. Buchdruckern und privil. Buchhändlern. 1790. 8-r., 115 lap.

** Die Geschichte der Sachsen. Eine Ballade, zur Volksfeyer der Installation Sr. Excellenz, des Hochgebornen Herrn, Herrn *Michaels Edlen von Bruckenthal* des neuerwählten Comes der Nation. Herrmannstadt, gedr. bey Johann Gottlieb Mühlsteffen. 1790. 8-r., 24 lap.

kérelmét, hogy ő s meg néhány alkalmas egyén a nem egyesült görög szertartású klerusból és illyr nemzetből, az országgyűlésre annak módja szerint meghivassanak.

Putnik kérelme teljesittetett is, a meghivó leveleket kiállították számukra, a miről az érsek külön-külön levelben tudósitotta a primást, az országbirót és a személynököt, azt irván többi közt levelében, hogy az országgyűlésre főképen azért hivatta meg magát és püspök-társait, hogy módjukban legyen «a közjóról s *népöknek a magyar szent koronához szorosabb kapcsolásáról* gondoskodni».

Az országgyűlés a szerb főpapok eme lépését rokonszenvesen fogadta. A kerületi ülések kifejezték helyeslésüket az ország görög nem egyesült lakosainak amaz elhatározása felett, hogy ezentul a hazai törvényektől s nem holmi rezoluczióktól és privilegiumoktól kivánnak függeni s hogy a magyar nemzet részeül s nem idegen népül kivánnak tekintetni. Söt a hitlevél-javaslat indokolásában minden fenntartás nélkül kimondta az országgyűlés, hogy «nem látszik rendén lenni, hogy ily nagy számu s harczias nép, mely már régi inkolátusa által az állam jogát megnyerte, idegennek tekintessék, és vallásra nézve, melyhez a legnagyobb buzgalommal ragaszkodik, önkénytől függjön».

Az a, közjogi szempontból teljesen korrekt álláspont, melyet a karloviczi érsek képviselt, irodalmi téren is visszhangra talált. Novákovics István, a szerb nemzet bécsi ágense, a szerb, vagyis rácz nemzet multjáról irt, latin és német nyelven megjelent rövid értekezésében, * a történelem és a pozitiv törvények alapján kimutatja, hogy a szer-

* A latin kiadás czíme: Dissertatio brevis ac sincera hungari auctoris de gente serbica perperam rasciana dicta ejusque meritis ac fatis in Hungaria. Cum appendice privilegiorum eidem genti elargitorum. 1790. 8-r., 80 lap. — A német kiadás czíme: Kurz-

bek vagy *ráczok*[2] nem idegenek a hazában, hanem az ország polgárai, kik úgy is, mint a török hatalom ellensulyozói, ugy is, mint kereskedők és földmivesek, évszázadokon át szolgálatokat tettek hazájuknak. Ennélfogva méltán megkivánhatják, hogy hivatalképességgel, polgárjoggal ruháztassanak fel; hogy püspökeik az országgyülésen ülés- és szavazati joggal birjanak; hogy vallásuk gyakorlatában ne háborgattassanak; hogy ingatlanokat szerezhessenek.

Novákovicsnak ugyanaz volt tehát a czelja, a mi a görög nem egyesült püspököknek. A privilegiumok teréről közjogi alapra helyezkedvén, a szerbeket minél szorosabban igyekszik hozzá fűzni a magyar szent koronához. Azt akarta, hogy a szerbek otthon érezzék magukat az országban, melyet hazájokul választottak, és pedig otthon érezzék magukat ne csupán a fejedelem kegyelméből, hanem az országgyülésnek és a fejedelemnek, mint a törvényhozó hatalom részeseinek törvényben kifejezett akaratához képest.

Csak abban hibázott, hogy a *görögökkel* minden közösséget megtagadott s kizárólag a szerb nemzet részére követelte az egyenjogositást.

A görögöket, — kik kulturális tekintetben határozottan előbbre voltak a szerbeknél s kik a közös magyar hazának

gefasste Abhandlung über die Verdienste und Schiksale der serbischen oder razischen Nazion, in dem Königreiche Hungarn. Von einem hungarischen Patriot. Mit einem Anhang der derselben verliehenen Privilegien. Neusatz und Belgrad, bei Emanuel Jankowits, 1791. 8-r., 96 lap.

[2] Érdekes, hogy Novákovics, a szerb nemzet ágense, *ráczнak* nevezi nemzetét. S ma mégis általában neheztelik ezt az elnevezést, söt — úgy emlékszünk — *Wenckheim Béla bárónak*, az egykori magyar belügyminiszternek kellemetlen affaire-je is volt a miatt, mert az országgyülésen egy beszédében a szerbeket ráczoknak találta nevezni.

mindenkor hűbb fiai is voltak, — a szerbek sohasem szerettek. De Novákovics ellenszenve irányukban már a megvetéssel volt határos. S hagyján, ha legalább gyűlöletét leplezte volna. Ha valakinek, úgy neki mindenesetre türtőztetnie kellett volna magát. Mert ellenmondásba keveredett önmagával, midőn a disunitus szerbek részere olyan jogokat követelt, melyeknek gyakorlásából vallásuk miatt voltak kizárva, s ugyanezeket a jogokat továbbra is megtagadta a szerbekkel egyvalláson levő görögöktől. Ez az ellenmondás bizonyára gyöngitette az ő, különben helyes álláspontját.

Hogy Novákovics a görögökre vonatkozólag pozitiv tényeket tagadott el s a históriát hamisitotta meg, midőn megtagadta tőlük, hogy honfiak lennenek, midőn kétségbevonta a rokonságot köztük és a szerbek közt, s midőn a privilegiumokat kizárólag a szerbek részere vindikálta, — ezt nem volt nehez bebizonyitani. Egy ismeretlen iró vállalkozott is rá, hogy Novákovicsnak inkább ellenszenvből, mint meggyőződésből származott tévedéseit helyreigazitsa.

«*Eines freymüthigen und unpartheyischen Ungarns Erörterung der Fragen: Welche Rücksicht verdienen die Griechen in Ungarn?*» stb. czimű röpirat,[*] kerülve minden szenvedélyeskedést, a legnagyobb tárgyilagossággal mutatja ki, hogy a görögök a kulturának mily nagy szolgálatokat tettek, mily hasznos polgárai az országnak, mely

[*] Eines freymüthigen, und unpartheyischen Ungarns Erörterung der Fragen: Welche Rücksicht verdienen die Griechen in Ungarn unter andern hier wohnenden Nazionen, und in welcher Verbindung sie da mit der raitzischen, oder sogenannten illyrischen Nazion stehen? Zur gründlichen Wiederlegung der unlängst unter den Titel: Dissertatio de gente serbica perperam rasciana erschienenen Brochüre, in soweit darinn die griechische Nazion angegriffen ist. 1791. 8-r., 46 lap. Egy czímképpel.

őket mint jövevényeket befogadta, s mily kitűnő erényekkel dicsekedhetnek; történelmi alapon bizonyitja be, hogy Magyarországon honfiaknak tekintettek a görögök nyolcz századon át; hogy számos magyar család görög eredetű, pl. a *Forgách*-család, mely *Xeudochia* császárnétól származik; végre, hogy körülbelől 500-ra tehető a görög eredetű magyar családok száma.

A szerbekkel való rokonságra nézve kifejti a szerző, hogy a rokonság nem kizárólag a vallás közösségeben nyilvánul, mint azt ellenfele állítja, hanem a közös szokásokban, erkölcsökben, viseletben is; konstatálja egyszersmind, hogy a szerbek és görögök összeházasodás által s az együttlakás következtében annyira összevegyültek, hogy egy nemzetnek tekinthetők.

A mi végül a privilégiumokat illeti, határozottan kinyilatkoztatja, hogy a privilégiumok a szerbeket és a görögöket közösen illetik meg, mert *I. Lipót* a szabadalmakat a török járom alól fölszabaditott *összes keresztyén népek* s nem kizárólag a szerbek részére adományozta. És ebben is tökéletesen igaza van a szerzőnek. Lipót ugyanis 1690. április 6-kán kelt kiáltványában ezt irja: «a török háborút folytatni fogjuk oly végre, hogy a nekünk jogosan alávetett és mondott Magyarországunktól jogosan függő s az iszonyatos török járom alól fölmentett *valamennyi* egyéb keresztyén népeket régi szabadságukba, régi kiváltságaikba, régi egyesülésükbe azon testtel, melytől függenek, — megszűntetvén minden visszaélést, helyrepótolván a török zsarnokság által okozott minden fogyatkozást, és visszaadván mindenkinek a maga jogát, — újra beiktassuk». *

* Szalay László: A magyarországi szerb telepek jogviszonya az államhoz. 1861. 22. l.

A szerb mozgalom addig, míg törvényes mederben folyt, nem okozott aggodalmat az országgyűlésnek. A szerbek egyelőre csak azt kívánták, a mihez joguk volt, hogy t. i. ne tekintessenek idegeneknek a hazában. Később azonban a jóirányú mozgalom elfajult. Az uralkodó és a rendek közt az inaugurale diploma felett támadt huzavonának, mely mindinkább és inkább elmérgesedett, az udvar minden áron véget akarván vetni, a szerb mozgalmat mesterségesen oly irányba terelte, hogy veszedelmessé váljék az az ország alkotmányára, területi épségére nézve. Minthogy pedig ilynemű veszélynek elhárítása a király és a nemzet közti egyetértés mielőbbi helyreállítását tette szükségessé: úgy látszik, abban a reményben ringatta magát az udvar, hogy maguk a rendek fogják siettetni a hitlevél vitás pontjainak kiegyenlítésével a kibékülést.

A szerbek vérszemet kapva, egyszerre megváltoztatták programmjukat. A karloviczi érsek által formulázott programm sem őket, sem magát az érseket nem elégítette többé ki. Hiszen legmagasabb helyről kaptak figyelmeztetést, hogy kevesebbet kértek, mint a mennyi megilleti őket. S hogy újabb követelményeiket hivatalos alakban megállapíthassák, ugyancsak az udvar által felbiztatva, engedélyt kértek a felségtől nemzeti kongresszus tartására.

A kongresszus 1790. szept. 1-sején ült össze. De mielőtt tanácskozásait megkezdte volna, a primipilusok titkos értekezleteket tartottak.

A beavatottak emez értekezletein a fékevesztett szenvedely ült diadalt a józan ész felett. A beavatottak, többnyire katonatisztek, a helyett, hogy a kongresszus teendőiről tanácskoztak volna, a magyar nemzet ellen intézett kifakadásaikkal a fajgyűlölet magvait hintették el.

A kongresszus vezértagjainak hangulatát a legjobban

jellemzi az a beszéd, melyet a beavatottak egyike tartott valamelyik értekezleten s melyet, hogy minél szélesebb körben elterjedjen, *öt kiadásban* is közrebocsátottak. Mi legalább öt, tartalmilag változatlan, de külső kiállításra nézve különböző kiadását ismerjük. *

Ezt a beszédet, Horváth Mihály szerint, valami határőri katonatiszt tarthatta. A szellem — úgymond, — mely a beszéden végig vonúl, a gyűlésen jelen levő katonatiszteknek volt sajátja, kik osztrák elvekben s hadi fegyelem alatt nevekedvén, az alkotmányosságnak egyáltalában nem voltak barátjai; azon testületi szellemnél fogva pedig, mely az osztrák hadsereg tiszti karában már rég megfészkelte magát, minden polgári hatalom iránt lenéző, megvető gyűlölettel viseltetének.** S Horváth föltevése egészen alapos volt, a mennyiben az említett beszéddel — a mi tudomásunk szerint — csakugyan egy katonatiszt, *Szecsujacz* tábornok, kongresszusi követ szerzett magának dicsőséget magyarfaló társai előtt.

A tábornok, úgy látszik, otthon érezte magát a szószéken. Tudott beszélni; de nem tudta, talán nem is akarta

* Rede vor Eröffnung der illyrischen Nazionalversammlung. Gehalten zu Temeswar in einem Zirkel der Eingeweihten. Im August 1790. — I. kiadás: 4-r., 11 lap. Czímlapján egy fa alatt ülő nő és férfi képe. (Trattner pesti nyomdász és könyvkiadó vignette-ja.) — II. kiad.: 4-r., 11 lap. Czíméből kihagyva: «in einem Zirkel der Eingeweihten». Czímlapján két angyal koszorúval. — III. kiad.: 4-r., 11 lap. Czímlapján egy szőlőfürtöt csipkedő kakas. Czíme következő bővítéssel és változtatással: «Kostet gefalzt 7. Kr. Im *September* 1790.» — IV. kiad.: 8-r., 23 lap. — V. kiad.: 8-r., 16 lap. Czímlapján két üstön doboló angyallal. A motto: «non erimus regno indecores», mely a többi kiadásnál a czímlap belsejére van nyomatva, ennél a czímlap külsején olvasható.

** Horváth: Magyarorsz. történelme. VIII. 64.

fékezni indulatait. Egyrészről undorítón hízeleg a hatalomnak, melytől ügyöknek előbbrevitelét várja; másrészről párhuzamot vonván a magyar és szerb nemzet között, míg amazt — a nélkül, hogy nevén nevezné — a leghitványabb nemzetnek deklarálja, ezt úgy tűnteti fel, mint a világ legnagyobb, fényes tulajdonokban gazdag nemzetét.

A szerb nemzet, — mely, szerinte, a legrégibb nemzet, melynek hatalma egykoron Kárpátoktól Ádriáig terjedt, mely a rómaiakkal, góthokkal és hunnokkal megküzdött és egy Sándort megreszkettetett, melynek vitézsége, uralkodóihoz való hűsége mindenkor ismeretes volt, — jobban megérdemli a világ figyelmét, mint az a «barbár» nép, mely csak az imént bújt ki Ázsia barlangjaiból s mely származásának bélyegét örökidőkre változatlanúl fenn akarja tartani. Vajjon — így kiált fel — egykedvűn lehet-e nézni, hogy egy nép egy másikat eltipor, mikor magának is vizsgát kell kiállnia Európa előtt a tekintetben, hogy érdemes-e rá, hogy a művelt Európa határain belül lakjék?

Majd tűntetőleg emlegetvén a szerbek loyalitását és háláját az uralkodo ház iránt, a magyaroknak szemökre veti, hogy képzelt jogaik visszaszerzése végett a XVIII. század történetét a *Rákóczi*-kor barbár jeleneteivel undokká tették; továbbá, hogy felhasználva a birodalom erőtlenségét, azzal szemben túlfeszitett követelésekkel álltak elő, pedig Ausztria változtatta orángutángjaikat emberekké, vadonjaikat édenné, annak védelme alatt évszázadokon át boldogan, nyugalomban eltek; s hogy végre ama birodalom jótéteményeit egy tőrszúrással viszonozzák és az elkövetett apagyilkosságra nézve a Jus Tripartitumnak egy rettenetes helyével nyugtatják meg magukat.

Az összehasonlítást folytatva kiemeli, hogy míg az egyik nép 4 millió vitéz harczosból és derék polgárból áll, addig

a másik fél annyi emberből sem áll; az egyik lakatlan területet népesitett be és vett kultura alá, a másik saját lakhelyét el hagyta pusztulni s a többi nemzeteket kiűzte lakhelyökből; az egyik «imádott» uralkodójához jó- és balszerencse közt hű maradt, a másik törvényes uralkodója ellen többször föllázadt.

A vége a beszédnek oda lyukad ki, hogy elérkezett az idő, midőn a szerbek Európa többi felvilágosodott nemzeteivel egyenlőkké lesznek, s midőn Illyria Magyarországtól elválik.

Ilyen beszédek után a kongresszustól nem sok jót lehetett várni, annyival kevésbé, mert az udvar folytonosan kaczérkodott a túlzókkal s a helyett, hogy csillapitotta volna őket, a szó szoros értelmében lovat adott alájok.

A királyi biztos, Schmidfeld János báró, a kongresszust megnyitó, külön füzetben is megjelent beszédében * fölhíván a gyűlést, hogy terjeszsze elő kívánalmait, biztosította a szerbeket, hogy méltányos kívánalmaik figyelembe fognak vétetni annyival is inkább, mert a szerb nemzet, vérével pecsételte meg az uralkodó ház iránti hűségét. Általában a leghizelgőbb szavakban nyilatkozott a szerb nemzetről, s mintegy provokálta a kongresszust, hogy csak kérjen, hát kapni fog.

S a kongresszus a biztatást el is értette. Kért annyit, hogy már többet nem is kérhetett. Kívánalmait a következő három pontban foglalta össze:

1. Erősíttessenek meg a nemzet szabadalmai; *hasíttassék ki ezekhez képest számára külön territorium,* hogy

* Anrede des königlichen Kommissairs, und General Feldmarschallieutenants *Freyherrn v. Schmidfeld*, bei Eröfnung des illyrischen Nazionalkongresses, zu Temeswar am 1-ten September 1790. 1790. 8-r., 14 lap.

fennállhasson; alkottassék ezen ország összes ügyeinek kezelésére, a nemzetnek és közös jogainak képviselésére s az őt általában és egyházát különösebben illető ügyek kormányzására, külön magisztrátus a legfelsőbb udvarnál, egyetemben az alárendelt szükséges hatóságokkal in partibus; és végre tartassék fenn a nemzeti összefüggés az egyházi, világi és katonai renddel, a szokásos kongresszus egybehívása által, valahányszor a szükség megkívánja.

2. A nem egyesült görög hitvallás nyilatkoztassék törvényesnek valamennyi örökös tartományban, s tagjai ennélfogva, bárhol legyenek letelepedve, vallásuk miatt hátrányt ne szenvedjenek, hanem a különböző országok alkotmányaiból származó valamennyi előnyöket, másokkal egyenlően élvezzék, miután a terhek viselésében is egyenlően részt vesznek.

3. A nemzeti határőrző katonaság, a bánsági ezredeknek is idetudásával, a főhaditanács kormánya alatt maradjon, s ha előbb vagy utóbb megkívánná az államérdek, hogy ezen katonaság polgári állapotba helyeztessék, ne jusson jobbágyi sorsra, hanem érdemeihez képest alkotmánynyal s egyéb szabadságokkal és kiváltságokkal ruháztassék fel.*

A temesvári kongresszus, fölterjesztésének első pontjában vakmerően sérti a magyar közjogot. Külön földterület kihasítását kéri a szerb nemzet részére, holott tudnia kellett, hogy a magyar közjog szerint az állam területrészei el nem idegeníthetők, és a király a koronázáskor esküvel kötelezi magát az ország területi integritásának megóvására. S ily vakmerő követelésre a jelenvolt királyi biztos a helyett, hogy a legerélyesebb visszautasítással felelt volna: azt a botrányt követte el, — persze nem proprio motu, hanem

* Szalay i. m. 78. l.

kétségtelenül felsőbb parancs folytán, — hogy maga indítványozta a kihasítandó földterület megjelölését, sőt meglepő czynizmussal kifejezte abbeli véleményét, hogy *talán legalkalmasabb volna a Bánság kihasítása*, mint a mely területrész törvényesen még úgy sincs bekeblezve az országba. A király pedig a fölterjesztésre azt felelte, hogy «az illyr nemzet kérelmei *nemcsak helyeseltetnek*, hanem egyszersmind *valóságos öröm nyilvánittatik*, mind a gyűlés valamennyi tagjának szabályszerű, józan, szerény és emberséges eljárása, mind ama különös bizodalom felett, melylyel ő felsége iránt viseltetik azon illyr nemzet, mely az összbirodalom érdekeinek előmozdítása körül annyi érdemeket szerzett magának. A császár élte hosszáig főfeladatai közé fogja sorozni, megfelelni e bizodalomnak. Mihelyt Frankfurtból visszajön, látni kívánja a felség az egész javaslatot, azt is, a mi az összes nemzetet, valamint azt, a mi az egyes rendeket illeti. És ők bizonyosak lehetnek a felől, hogy a mi valóságos jólétökre czéloz, azt ő meg fogja adni; a mihez névszerint egy külön udvari hatoság felállítása is tartozik, mely az egész illyr nemzetet állandóan képviselje, kiváltságait kezelje, s törvényesnek ismert hitvallásuk nyilvános gyakorlatát biztosítsa».

A király eme válaszának publikálásáról maga a kongresszus gondoskodott. Valaki a tagok közűl kiadta azt,* ellátva bevezetéssel és utóirattal, melyben a szerb nemzet nevében háláját fejezi ki az uralkodó iránt. Nem állhatja azonban meg, hogy egyuttal egy kis oldalvágást ne adjon a

* Bekanntmachung der durch Se. Majestät unsern allergnädigsten Landesfürsten dem bestehenden illyrischen Nazionalkongresse neuerlich eröfneten väterlichen Gesinnungen als ein von den versammelten Ständen der ganzen übrigen Nazion gewidmetes Denkmal. Temeswar im Septembermonate 1790. 4-r., 8 lap.

magyaroknak. Azt írja ugyanis, hogy a szerb nemzet részére *I. Lipót* által nyújtott kedvezmények nem azért nem hajtattak végre, mintha a későbbi uralkodók érzelmei a szerbek iránt megváltoztak volna, hanem azoknak (értvén alattok természetesen a magyarokat) kedvezőtlen alkotmánya miatt, kikkel a szerb nemzetet a sors összekötötte.

A mit a kongresszuson a törvény hivatalos őre, a királyi biztos elmulasztott megtenni, hogy t. i. tiltakozott volna ama törvénytelen és alkotmányellenes határozat ellen, azt megtette a kongresszusnak egy hazafias érzületű, derék tagja, TÖKÖLY SZÁVA.

Tököly a szeptember 9-diki kongresszusi ülésen tartott beszédében, mely latin fordításban is megjelent,* megmutatta a szerbeknek, miként lehet összeegyeztetni saját nemzetiségi érdekeiket a közhaza érdekeivel. Okoskodása oly világos, mint a kristály. Közjogi nézetei tiszták, mint a színarany.

A derék Tököly a meggyőződés bátorságával jelenti ki, hogy nagy hibát követett el a szerb nemzet, midőn 1690-ben a törvények teréről a kiváltságok terére, a jogosság állapotáról a kegyelemére lépett át. Figyelmezteti a kongresszus tagjait, hogy a magyar alkotmány értelmében a törvényhozó hatalmat a király és a rendek együttesen gyakorolják. Ha tehát a szerb nemzet kérni akar valamit, a törvényhozás egyik tényezőjét sem mellőzheti. «Mindkét részhez kell — ugymond — folyamodnunk, érdemeinket és szolgálatainkat mindkettő elébe kell terjesztenünk, mindkettőnél azon

* Sermo quem SABBAS TÖKÖLY qua deputatus ad nationalem illyricum congressum in sessione, Temesvarini die 9-na septembris anno 1790 celebrata, idiomate nationali fecit, in lingvam latinam traductus. Pestini, typis Francisci Augustini Patzko. 1791. 8-r., 52 lap.

egy kedvezésért kell esedeznünk. Midőn a királyi felség hatalmának hódolunk, tisztelnünk kell egyszersmind azokat is, kik a méltóságot és a hatalmat megadták a királynak. Soha se menthető hálátlanságot követnénk el, ha azokat elhanyagolnók, kiknek földjeik nekünk lakást és eleséget szolgáltattak; kik testvéreinket, őseinket, midőn hazájokat odahagyva, bujdosni voltak kénytelenek, atyai ölükbe fogadták; kik erőiket a mieinkkel egyesítvén, a mi jólétünkért nem kevésbé, mint a magokéért annyi századokon át mindig készek voltak életöket, véröket, vagyonukat koczkára vetni; kik végre, a mi üdvünket és boldogságunkat mindig a maguk szerencséjéül is tekintették.»

Midőn a külön földterület kihasításáról nyilatkozik, éles vágást mér nemcsak a kongresszusi többségre, de magára a királyi biztosra is, ki elég meggondolatlan volt a többség alkotmánysértő határozatát jóváhagyni. Ama követelmény ellenkezik, szerinte, az ország törvényeivel, a királyi hitlevéllel, sőt a szerb nemzet kiváltságaival is. Az ország törvényei ugyanis tiltják bármely földterületnek Magyarországtól való elszakítását; a király a koronázáskor esküt tesz az ország területi épségének megóvására; a kiváltságok pedig azzal a záradékkal vannak ellátva, hogy «in quantum servitio nostro regio, regnique legibus non repugnaverit», és «salvo jure alieno». Ha tehát a temesi bánság kihasítása ellenkezik a törvényekkel, a királyi esküvel és a kiváltságokkal: szabad-e ilyesmit reméłniök? Istentelenség volna még csak gondolni is, hogy a király esküjét megszegi, a törvényeket lábbal tapodja a kedvökért.

«Haszontalan és eszélytelen tehát azoknak *szószátyársága*, kik hogy ráijeszthessenek a szerbekre s hogy saját céljaikat elérhessék, nem pirulnak mondogatni: a király akarja, a király óhajtja a Bánságnak kihasítását. S ezek vakmerőse-

gükben annyira mentek, hogy a király ebbeli óhajtásának okát is értésül adták, mondván: azért óhajtja a kihasitást, hogy a szerb nemzet a király s a magyar nép közé, mint közbenjáró, vagyis — az ő kifejezésök szerint — mint ellenőr helyezkedhessék. *Istentelen, szemérmetlen és sérelmes beszéd ez,* mely a király kegyelmességét sértven, a visszavonás magvait hinti el egyszersmind az alattvalók közt, s minden kigondolható politikai bűnt foglal magában.»

De tegyük fel, — így fűzi tovább a szónok okoskodását, — hogy a temesi bánság kihasittatik. Kérdi, miféle boldogság háramlanék ebből a szerb nemzetre? Gondolják-e a szerbek, hogy ez esetben a törvényhozás egyedül rájuk fog bizatni? Remélik-e, hogy a közterhek viselésetől meg fognak menekülni? Hiszik-e, hogy több jogot fognak nyerni, mint a mennyivel Magyarország bir? Boldogabbak lesznek-e hát, ha saját földterületükön laknak ugyan, de egyszersmind önkényű hatalomnak lesznek alávetve? «Nem bánom — folytatja tovább, — nevezzétek ezt boldogságnak, *nekem ez a boldogság nem kell.* Söt — hogy öszinten tárjam fel lelkemet elöttetek — még azon esetre is, *ha a kedvező szerencse magát Szerbiát adná nekünk saját lakásunkul,* ezt az önkényű kormánynyal járó szerencsét én soha se kivánnám, hanem jogaink beczikkelyezését s *a tartomány bekeblezését,* mint polgár és mint követ, lelkiismeretem szerint, egész erővel szorgalmaznám, sürgetném.»

«Higyjétek meg nekem — így fejezi be beszédét, — nem egymaga a földterület s ennek fizikai állapota ád lételt a nemzetnek; hanem a területen lakozó nép polgári állapota, a nemzetek saját közjoga s a lakosoknak a polgári törvények általi összeköttetése, ezek adják meg külön mindenik nemzetnek a formát, a létezést. Ezek pedig biztositva lesznek nekünk, mihelyt *a polgári jogokat s a tör-*

rényeket, melyek bennünket Magyarországgal polgárilag összekötnek, nem fogjuk nélkülözni.»

Tököly hazafias, bölcs felszólalása kiáltó szó maradt a pusztában. A katonák által felizgatott többség az okos szóra nem hallgatott: magok a katonák pedig, kik a többséget befolyásolták, meg se értették Tököly közjogi fejtegetéseit.

Időközben azonban a hitlevélre nézve a király és a rendek megegyeztek egymással. S a mint a kibékülés a király és a rendek közt megtörtent, az udvar a szerbekkel szemben azonnal megváltoztatta taktikáját. Rosz politika volt tőle, üszköt vetni a nemzetiségek közé. De ha már egyszer az üszök lángot fogott, neki kellett gondoskodni annak eloltásáról is.

Az illyr kanczellária felállíttatott ugyan, mert e tekintetben Lipót határozott igéretet tett a szerbeknek: de az országgyűlés megnyugtatásául kijelentette egyszersmind Lipót, hogy az illyr kanczellária felállítása által teljességgel nincs szándéka megserteni az ország alkotmányát, a törvényes kormányszékek működése a nem egyesült görögök irányában ezentúl is sértetlenül fennmaradván. A mi a szerbek részére külön terület kihasítását illeti, erről szó sem volt többé. A szerb nemzet, mint olyan, teljesen háttérbe szorult, s a törvényhozás a 27-dik törvényczikkben nem beszél többe a szerbekről, hanem *a polgárjoggal (jus civitatis) megajándékozott nem egyesült görög szertartású országlakosokról.* Ezeket egyenjogosítja és ezeknek kiváltságait erősíti meg, a mennyiben kiváltságaik az ország alkotmányával nem állanak ellentétben.

Így végződött az illyr mozgalom, mely végeredményében bármily üdvös volt is, könnyen végzetessé válhatott volna az országra nézve.

A 90-es évek politikai irodalma, mint a fennebbiekből látható, hű tolmácsolója volt ama nemzeti visszahatásnak, melyet főképen II. József alkotmányellenes kormányzata idézett elő.

A fejlődésében erőszakkal föltartóztatott alkotmánynak helyreállítása és átalakítása volt a visszahatás legelső és legfőbb, de nem *kizárólagos* eredménye.

Nem kellett hozzá valami mély belátás, csak a történelmi fejlemények megfigyelése, hogy a nemzet jobbjai belássák, miszerint az alkotmányos intézmények bukása a társadalom degenerácziójával okozati összefüggésben állt.

A feudális alapokon nyugvó magyar társadalom már szervezeténél fogva sem volt képes nagyobb, intenzivebb erőt kifejteni az abszolut fejedelmi hatalommal szemben; ellenállási képességét azonban teljesen elveszitette az erkölcsök meglazulása következtében. A honfiúi erények, a hazaszeretet, az áldozatkészség, kivesző félben voltak, s különösen siettette az alkotmány bukását az, hogy a társadalom elnemzetietlenedett: elhanyagolta nyelvét, levetkőzte ősi szokásait.

Ezek a tapasztalatok eleg világosan és érthetően kijelölték a nemzeti megujhodás apostolainak működési irányát. Az alkotmány helyreállitásának s továbbfejlesztésének alapföltétele volt a társadalom nemzeti szellemben való regenerálása.

Ennélfogva azok, kik az alkotmányt korszerűen reformálni akarták, szükségképen kiterjesztették figyelmöket a társadalomra is. Az országgyűlés, valamint a hivatása magaslatán álló irodalom vállvetve fogott hozzá a társadalom olyatén ujjászervezéséhez, hogy annak körében a vezérszerepre és államfenntartásra hivatott magyar faj szupre-

mácziája biztosítva legyen s igazi magyar szellem hassa át annak minden rétegét.

A nemzet individualitásának fenntartására és érvényesítésére nézve kétségtelenül leghatalmasabb eszköz: a nyelv és a ruha; kétszeres jelentőséggel birnak ezek válságos időkben, midőn a nemzetiség létele veszélyben forog. A történelem tanúsága szerint nincs is ezeknek soha olyan keletök, mint elnyomatás idején. Ilyenkor még a túlzás is jogosúlt; mert az önfenntartás a maga eszközeiben nem lehet válogatós, s a létélében megtámadott nemzet, faji temperamentuma szerint, tuloz vagy mértéket tart, de a jogtalan támadással szemben tehetségéhez képest védi magát.

Az 1790/91-ki országgyülés, midőn a magyar nemzetiség ügyét fölkarolta, szintén a nyelvre fektette a legfőbb súlyt. Mindjárt második ülésében, jun. 11-kén, fontos határozatokat hozott a magyar nyelv használatára nézve. Kimondta ugyanis, hogy miután minden nemzet a maga közügyeit a saját anyanyelvén szokta elintézni, s miután a tapasztalás azt mutatja, hogy a magyar nyelv számkivetése s az ebből eredt idegen szokások Magyarországnak csaknem végromlását okozták: ezentul a két tábla közti üzenetváltásoknál a magyar nyelv használtassék s az országgyülési napló magyar nyelven vezettessék.*

A mint Péczeli, a lelkes magyar, az országgyülés eme határozatáról értesült, már harmadnapra dicshymnuszszal üdvözölte a hazafias rendeket.** Mielőtt azonban a rendeknek gratulálna, előbb kikesergi magát ekképen:

* Naponként-való jegyzések. 23. sk. l.

** Az ország gyűléséhez nyujtott háládó köszönetek azoknak a kik szeretik az anyai nyelvet, — mellyet mindjárt azon örvendetes hírnek, hogy a magyar nyelv vétetett bé nemzeti nyelvnek,

«Nemzetünk sínlődött e nagy nyavalyában,
Hogy idegen volt ő saját hazájában,
Csak a neve volt meg, hogy magyarnak hítták,
De a haza zsírját idegenek szították,
A tisztségből s pénzből minket kiferedtek,
Bokros gyötrelmeink mind ebből eredtek.»

Csak ezután fejezi ki a nemzet nevében a magyar nyelvnek jogaiba való visszahelyezése felett érzett örömét:

«Bölcs rendek! kik újjá szültetek bennünket
Felvévén a porból eltapodt nyelvünket,
Oly sok ezer áldást nem kívánhatnátok,
Mennyi ezért omlik mindenfelől rátok.
A nemzetek sorsát mérő Úr nevére
Esküszünk, míg bennünk forr Átilla vére,
Sőt míg a magyar név el nem vesz egészen,
Ez áldott nap nékünk örökké szent lészen.»

Verseghy, szintén erre az alkalomra írt versében «*Emlékeztető oszlopot*» kíván emelni «azoknak a hazafiaknak tiszteletére, a kik a haza-nyelvnek bevétele mellett szólottak».* Az említett honfiakat egyenként is megnevezi ekképen:

«Fogd hamar a tollat, s írd egy oszlopra nevenként,
A kik szívre vevék a haza-nyelvnek ügyét.
Darvas az oszlopnak tetején tündököljön; az égig
Nyúlt márvány tiszteletére kevés.

meg-érkezésekor, úgy mint juniusnak 14-dik napján készített s az nap ki is nyomtattatott Pétzeli Jósef k. p. Komáromban, Wéber Simon Péter betűjivel. 1790. 8-r., 7 lap. — Megjelent az *Orpheus*-ban is. 1790. II. 194.

* Emlékesztető oszlop, azon hazafiak tiszteletére, a kik az ország előtt, júniusnak 11-dik és 12-dik napjain 1790, a haza-nyelvnek bévétele mellett szóllottak. H. nélk. 1790. 4-r. — Megjelent, és pedig a szerző megnevezésével az *Orpheus*-ban is. 1790. II. 219—223. ll.

Háromszor szólott s háromszor győz vala szívet,
Mert magyarúl szólott a magyar őszek előtt.
Oh! láttam lelkét anyanyelvén nyögve lebegni!
S a mi azokba kivált béhata, lelke vala.
Ird fel odább *Beöthyt*, *Feketét*, *Márjássyt*, az ilyen
Nagylelkű neveket gyermeki rendbe se szedd.
Két *Vayt* és *Balogot*, *Domokost* s *Almásit* is írd fel,
Kikhez meg-meg odább tedd *Bezerédy* nevét.
Tíz vala szószólód, anyanyelv! tíz, a ki koporsód
Mélyeiből téged fényre s folyásba hozott . . . . . .
Ime! azok neveit, kik az első talpfalat a mi
Bóldogodásunknak felvitelére veték,
Ird fel!» . . . . .*

Az országgyűles nehány tagját azonban, az említett határozat nem elégítette ki; hanem azt kívánta, hogy a magyar ruhaviselet is *törvény* által tétessék kötelezővé. Úgyde a többség ama képtelen kívánságnak nem volt megnyerhető. A többség belátta azt, hogy törvénynyel ráparancsolni a polgárokra, hogy milyen ruhát hordjanak, ellenkezik az egyéni szabadsággal s a mellett formailag is kivihetetlen, a mennyiben a nemzeti viseletet, mint a faji összetartozóság jelvényét, az öntudatra ébredt társadalom hivatása fölkarolni s e tekintetben csupán annak a részéről gyakorolt erkölcsi kényszernek van helye és lehet sikere. Minthogy pedig a társadalom egyik legfontosabb tényezője,

* A versben megnevezett követek alatt a következők értendők: *Darvas Ferencz* helytartó-tanácsos, pestvármegyei követ, *Beöthy Imre* hétszemélynök, bihari követ, *gr. Fekete János* generális, aradi követ, *Márjássy István* gömöri alispán és követ, *Vay József* helytartó-tanácsos, borsodi követ, *Vay István* pécsi tanulmányi igazgató, szabolcsi követ, *Balog Péter* hétszemélynök, nógrádi követ, *Domokos Lajos* bihari táblabíró és követ, *Almássy Ignácz* hétszemélynök, hevesi követ, *Bezerédy Ignácz* udvari tanácsos, tolnai követ.

az irodalom, a magyar divat érdekében tényleg megkezdte és pedig egész erővel az agitácziót, annál kevésbé lett volna indokolt az országgyűlés részéről ezt a tárgyat, mint különben sem a törvényhozás körébe tartozót, bolygatni.

A nemzeties iránynak az irodalomban az u. n. népies iskola volt legbuzgóbb ápolója, s a népies iskola tagjai közül speczialiter a magyar viselet újból való fölkarolása érdekeben senki sem fáradozott annyit, mint Gvadányi József.

Ha valamely mű értékének megitelesénél a közéletre gyakorolt hatását is számbaveszszük: akkor Gvadányi «*Falusi nótárius*»-át a vele hasonirányú s egyidejűleg megjelent könyvek bármelyikénél is többre kell becsülnünk.

«Ezen szatyrám — írja Gvadányi 1788. máj. 10-kén Péczeli-nek — az abajdoncz szivű magyar gavallérok és dámák ellen írtam.»* A művéhez írt ajánló levélben pedig kinyilatkoztatja, hogy a gavallérok és dámák elé tükröt kívánt állítani, melyben tetőtől-talpig megláthatják magukat. «Óhajtom — úgymond — egyedűl csak azt, és kérem is, hogy ebbe gyakran méltóztassanak tekinteni, hogy így meglátván magokat, mind azokat, a melyek renden kívül valók és az egészséges elmét felmúlják, nehogy magokon viseljék, sőt mintegy majd bálványozást kiirtsák és számkivessék. Ha ezen czélját munkám eléri: akkor Názóval örömest fogom eztet énekelni: Ite triumphales circum mea tempora lauri, mert így óhajtott tárgyamhoz jutok.»

A fennebbi sorokból látható, hogy magának Gvadányinak sem volt egyéb czélja Falusi nótáriusával, mint bizonyos irányban hatni a közvéleményre s tollát nem magasabb

* Kovács Dénes: Gr. Gvadányi József élete és munkái. Irodalom-történeti tanulmány. Bpest., 1884. 51. l.

röptű költői ambiczió, mint inkább a legigazabb hazafias érzület vezette.

A kérdés már csak az, vajjon Gvadányi elérte-e nótáriusával a maga elé kitűzött czélt? Én nem tanulmányoztam — írja ARANY JÁNOS — az 1790-dik évi magyar divat történetét, de tekintve, hogy a nótárius *1788. újévre jelent meg*, nem csalódom talán, ha a nemzeti visszahatást a magyar öltözet tekintetében, *főleg* a Gvadányi népszerű művének tulajdonitom.* Arany præmisszája téves ugyan, mert a Falusi nótárius nem 1788-ban jelent meg, hanem 1787. telén elkészülvén, 1790-ben látott napvilágot; de azért a következtetést, hogy a nemzeti öltözet tekintetében a visszahatás *főleg* Gvadányi művének tulajdonitható, egy kis módositással elfogadjuk.

József elnemzetietlenitő politikája ellen a visszahatás kézzelfogható jelei 1790-ben mutatkoztak, s így nem kellett szükségképen már 1788-ban megjelenni a Falusi nótáriusnak, hogy a visszahatás előidézésére befolyást gyakorolt légyen. Ha Arany a Falusi nótárius megjelenési idejét alaposabban határozza is meg: más következtetésre úgy sem juthatott volna. Csak abban túloz talán némileg, hogy a visszahatást *főleg* Gvadányi művének tulajdonitja, holott DUGONICS «*Etelkájának*», — a mely már csakugyan 1788-ban jelent meg, — ebben egy szemernyivel sem volt kisebb része. Általán véve pedig sem Gvadányi sem Dugonics, nem vindikálhatták maguknak a főérdemet a nemzeties szellem föllélesztése tekintetében. A nagy feladat megoldásában mint egyenrangú tényezők működtek közre az országgyűlés, a megyék, a társadalom és az íróknak egy kis cso-

* ARANY JÁNOS prózai dolgozatai. A m. tud. akadémia könyvkiadó-vállalata. 1879. 303. l.

portja, mely utóbbiak közt ketségtelenül az első helyet foglalták el Dugonics és Gvadányi. Ez az igazság.

A peleskei nótárius rövid idő alatt korának egyik legnépszerűbb alakjává nőtte ki magát. Egyszerű észjárása, tősgyökeres, zamatos nyelve, pattogó rigmusai, élénk, népies előadása tették őt a közönség kedvenczévé. Nyers modora is csak előnyére vált abban a korban, midőn még a finomabb tónus legfölebb az előkelő körökben divatozott. A durvasággal határos egy-két kifejezésen olvasóinak legnagyobb része nem ütközött meg, söt ellenkezőleg azért szerettek bele a nótáriusba, mert az ő szájuk íze szerint beszélt.

A Falusi nótárius ép ama tulajdonságai által vált népszerűvé, melyek művenek költői értékéből például egy Kazinczy előtt oly sokat levonhattak. Hogy budai utazása mily kapós volt s mily mély és tartós hatást gyakorolt a közönségre, ezt legjobban mutatja az, hogy 1807-ben s 1822-ben uj kiadást rendeztek belőle.* Legujabban GYULAI PÁL adta azt ki az «Olcsó Könyvtárban».** Söt 1838-ban GAÁL JÓZSEF a peleskei nótárius anyagát bohózattá is feldolgozta, mely máig sem kopott el, hanem a magyar szinpadnak — lehet mondani — még mindig répertoire-darabja.

Az aesthetikus a nótárius budai élményeinek leírására azt a, saját szempontjából helyes megjegyzést teszi, hogy itt már a nótárius személye alig személy többé, hanem csupán Gvadányi boszuságának hordozója, az idegen divat

* Mi az 1807-diki kiadást használtuk, melynek czíme: Egy falusi nótáriusnak budai utazása, mellyet önnön maga abban esett viszszontagságaival egygyütt az el-aludt vérű magyar szívek fel-erkentésére és múlatságára e versekbe foglaltt. Pozsony, Wéber Simon Péter költségével és betűivel. 1807. 8-r., XVIII + 151 lap.

** *Olcsó Könyvtár.* 50. sz. *Negyedik kiadás.* Budapest, 1878. Franklin-Társulat. 8-r., 160 lap.

majmai ellen; élő alakból egy eszmévé párolgott; a költő alig engedi többé, hogy a nótárius rovására nevessünk: környezetére hárítna minden komikumot»*; mi pedig attól a percztől, a mint a nótárius Budára beteszi a lábát s ott a magyar nemzeti viseletből kivetkőzött urakat és hölgyeket a maga nyers modorában leczkéztetni kezdi, fokozott érdeklődéssel hallgatjuk, s szinte örülünk, hogy az együgyű nótárius helyett végre megszólal az öntudatos, hazafias érzületű Gvadányi, s politikai sikerét épen abban látjuk, hogy a nótárius után, a kin már különben is eléggé kimulattuk magunkat, nevetség tárgyává teszi annak környezetét is: a divat majmait.

Az elnemzetietlenedés veszélye a társadalom csaknem minden osztályát fenyegetvén, Gvadányi mindenikből kiszemel egy-egy áldozatot, kit idegen öltözetéért kíméletlenül pellengérre állít. Elve az, hogy a nemzetiség legfőbb ismertető jelei és fenntartói a nyelv és ruha. A ki tehát nyelvet megtagadja s őseinek viseletét félredobja: nemzetiségét tagadja meg s mint ilyen közmegvetést érdemel. Egy magyar grófnak például ilyen leczkét ád:

«Gróf uram? hogy ökör ökröt a szarváról
Lehet megismerni, madarat tolláról,
Ez török, ez lengyel látom gunyájáról,
Hogy ez magyar legyen, tudom ruhájáról.
Nagyságod, hogy magyar, kétségem szavában
Nincsen; de nem tudom, mert jár ily ruhában;
Ha azt le nem veti és jár ily tarkában,
Bécsbe bézáratik bolondok házában.»

Gvadányi megütközik azon, hogy Magyarország fővárosában magyar szót nem hall és magyar öltözetet nem lát. Nagy megbotránkozással tapasztalja, hogy még az

* Arany i. m. 308. l.

országgyűlésen is csak egy pár öreg mágnáson van magyar ruha, a fiatalja német ruhát hord, a fején parókával. Sőt, — a mi már épenséggel kihozza a sodrából, — meg a nők is, mint «farsangi maskarák» «idegen czundrában» parádéznak.

A magyar viselet elhanyagolásán annál inkább csudálkozik, mert ennél szebb viselet, szerinte, nincs a föld kerekségén :

«Az egész világon aztat minden nemzet
Megvallja, hogy legszebb a magyar öltözet,
Ki magyar s nem hordja, más módon nem lehet,
Hanem, hogy ily magyar nadragulyát vehet.»

Azok után a keserves tapasztalatok után, a miket a nótárius Budán tett, nem csuda, ha megbánja, hogy Peleskéről kimozdult :

«De hogy ide jöttem, azt már most sajnáltam,
Mert a mit kerestem, itt fel nem találtam.
Véltem, fogom látni nemzetemnek fényét,
Magyar öltözetnek kiválasztott kényét . . . .
Ily öltözeteket Budán nem láthattam,
És még magyar szót is csak ritkán hallhattam.
Hogy lehet ez? épen azt meg nem foghattam,
Ezen dolgon méltán én álmélkodhattam.»

Gvadányi még egy kisebb verses röpiratot is írt a magyar ruha érdekében. Ebben már kizárólag a nőkhöz fordúl. Egy lovas generálishoz méltó, ügyes taktika volt, a nemzeti öltözet számára a nők körében csinálni propagandát. Tudta ő azt jól, hogy a kinek sikerül a nőket meggyőzni a felől, hogy hiuságukat a pruszlikkal, főkötővel és pártával is kielégíthetik : annak sikerül az idegenszerű divat irányát is megváltoztatni s a nemzeti divatot állandositani.

A Szakolczán lakó költő (Gvadányi, mint nyugalmazott

tábornok, élte végnapjait Szakolczán töltötte) «*A nemes magyar dámákhoz*» intézett versében,[1] melegen üdvözli Magyarország hölgyeit, hogy levetették az idegen ruhát[2]:

«Érdemletek is ti minden szeretetet,
Mert elővettétek azon öltözetet,
Mellyel őseitek fedezték testeket,
Mind addig, a meddig kiadák lelkeket.

Valameddig ti az idegen ruhákat
Viseltétek, holmi enczen-bencz czundrákat,
Nem ismerte világ a magyar dámákat,
Hanem személyekben annyi álarczákat.»

Inti aztán a honleányokat, hogy le ne tegyék többé a magyar főkötőt és gyöngyös pártát. A ki mégis szót nem fogadna közülök, azokra meglehetős nyers, de komikus átkot mond: fekély szállja meg a testet, veres hangyák rakjanak fészket a mellen, «patkányok elljenek a két bufányjába», «kössenek a pókok hálót sinyónjába».

Komolyabb és tartalmasabb ennél az a kis röpirat, melynek czíme «*Gedanken über die Nationaltracht der Frauenzimmer in Ungarn*».[3] Ennek szerzője a Széchenyi-könyvtár katalógusa szerint bizonyos Moll nevű író lett

[1] A nemes magyar dámákhoz, és kis aszszonyokhoz szólló versek, mellyeket egy meg változhatatlan buzgó szívvel bíró hazafi, a most közelebb történt változásokra nézve a meg nevezett szép nemnek mulatságára, és gyönyörködtetésére ki botsátott. Pozsonban, és Komáromban Simon Péter Wéber költségével, és betűivel. 1790. 4-r., 12 lap. Egy hangjegy-melléklettel.

[2] Hogy e röpirat szerzője Gvadányi, erre nézve ld. Toldy: A magy. költészet kézikönyve. II. 201.

[3] Gedanken über die Nazionaltracht der Frauenzimmer in Ungarn und einige andere Gegenstände wider das berüchtigte Buch Ninive. 1790. 8-r., 16 lap.

volna.[1] valószinűbb azonban, hogy Miller Ferdinánd Jakab, a derék, hazafias érzületű nagyváradi akademiai tanár volt, ki irodalmunkat már 1780-ban Cicero egyik darabjának magyar forditásával gazdagitotta.[2] Hogy a kérdéses mű szerzője Miller volt, ezt abból következtetjük, hogy a nemzeti muzeumnak Miller könyvtárából kapott s előttunk fekvő példánya Miller többi műveivel együve van kötve[3] s a röpirat végen a szerző neve «*M.*» betüvel van jelezve.

Miller a «*Nimirc*»-vel polemizál. Vedi vele szemben a nemességet, mely méltán büszke lehet s melynek büszkeségét nem lehet szemere vetni, mert hisz erdemei a haza körül elevülhetetlenek. Ez a vád főként a német polgárságtól ered, mely azt akarná, hogy a magyar nemes földig hajóljon előtte, míg ő fel se kel ültő helyeből, ha egy nemes emberrel találkozik. A német polgárok közt ritka az olyan, ki hálával beismerne, hogy vagyonát, jóletét a nemességnek köszönheti.

Ezen bevezetes után Miller Ferdinánd közli egy magyar nőnek állitólag hozzá intezett levelet. Ez a nő nem született magyar, hanem egy derék, szeretetreméltó magyar nemes ember neje. Mint ilyen illendőbbnek tartja, hogy egy nő, kinek ferje benszülött magyar, magyar ruhába járjon, még ha magyarul nem tud is, mint hogy egy született

[1] Catalogus bibliothecæ hungaricæ *Francisci com. Széchenyi* 1799. Tom. I. Pars II. 69.

[2] Sztzipionak álma. Töredékdarab Marcus Tullius Tzitzeronak az országlásról iratott hatodik könyvéből. Magyarázta Miller Ferdinand Jakab a nagy-váradi megyés fő oskolában a szelidebb tudományoknak második királyi tanitója. Nagy-Váradon. Nyom. Bálent Ignátz által. 1780. 8-r., 78 lap.

[3] 8-r. Hung. h. 3945.

magyar nő, a nélkül, hogy egy szót is tudna németül, német módi szerint öltözködjék. A magyar ruha külsőség ugyan, de a hazaszeretet kifejlődésére befolyással van. Az mitsem tesz, hogy a művelt Európa a német divatot követi. Ha Magyarország is olyan leigázott ország lenne, mint Európának legtöbb állama, akkor nem volna helye a nemzeti viseletnek; de Magyarország szabad ország, melynek szabadsága a ruha megválasztására is kiterjed. Őt, mint külföldit, nem gyanusíthatják elfogultsággal, ha azt állítja, hogy a magyar nő nemesebb, szebb öltözetet nem választhat magának a magyarnál. A mit a Ninive állít, hogy a magyar viselettel is a német iránt érzett gyűlöletet árulják el, ez nem igaz; mert a magyar a németnek sem ruháját sem nyelvét nem gyűlöli, söt senkit sem tart tanult és művelt embernek, ki németül nem tud, s bizonyos alkalmakkor, az udvarnál dívó öltözetet is fölveszi.

Mennél élénkebbé vált az agitáczió a magyar divat érdekében, természetesen annál hevesebb volt a visszahatás is. A reakczió emberei minden áron olyan színben akarták a mozgalmat feltüntetni, mintha az egyenesen a németek ellen volna irányulva, arra számítván, hogy ezen az úton az udvart a nemzeties irányú mozgalom ellen határozott föllépésre fogják birni. A «*Babel*» és «*Ninive*» czélzata ez volt. A «*Gespräch zwischen einer ungarischen und deutschen Hose*» czímű kis gúnyirat* szintén úgy beszél a nemzeti divatról, mint tüntetésről a németség ellen. Az utóbb említett pamflet, eredeti, nem annyira szellemes, mint inkább szellemeskedő képletben figurázza ki a magyar divatot és szerez elégtételt a magyar nemzet által állítólag megsértett németségnek.

* Gespräch zwischen einer ungarischen und deutschen Hose. Thorn und Danzig, 1790. 8-r., 16 lap.

Az útczán egy gazdagon kivarrt, sujtásos magyar ruhát és egy szegényes német ruhát lát a szerző kifüggesztve. Amaz bizonyosan valami banderialistáé, ez pedig egy becsületes polgár-emberé lehet. A két nadrág beszédbe ereszkedik egymással s ő beszélgetésüket kihallgatja.

A magyar nadrág rárivall a németre, hogy takarodjék el a színe elől; mire a német azt az alázatos kérdést bátorkodik társához intézni, hogy mért haragszik rá, hisz oly sokszor lógtak már együtt, egymás mellett s mindig jó barátok voltak. Azért — feleli a magyar, — mert a körülmények megváltoztak. Erre a német nadrág önérzete fölébred, s többé nem alázatos, hanem ugyancsak arrogáns hangon hálátlansággal vádolja társát s abbeli hitét fejezi ki, hogy a felvilágosodottabb magyar nadrágok nem így gondolkoznak. A német iránt — így folytatja szemrehányásait az önérzetében megsértett nadrág — hálával tartoznak a magyarok; műveltségöket, vallásukat, koronájukat, szabadságukat, mindent de mindent, a németnek köszönhetnek. Az a nadrág különben, — úgymond, — melyet németnek tartanak, nem is az; minden művelt, fölvilágosodott nép azt hordja; bátran nevezhető az a jóerkölcs és a fölvilágosodás nadrágjának ép úgy, mint a magyar, a barbarizmus nadrágjának. Ilyen erélyes föllépésnek aztán természetesen mi lehetne más a következménye, mint hogy a magyar nadrág elszégyelli magát s összeölelkezik a némettel, melynek ezentúl is jó barátja akar lenni.

Az exkluzív nemzeties szellemet támadja meg, habár kevésbé durván, mint a magyar és német nadrág közti párbeszéd szerzője, egy honleány is, «*Etwas für Ungarn*» czímű pamfletjében.*

* Etwas für Ungarn von einer Patriotinn. Wien. Gedr. bei Ignaz Alberti. 1790. 8-r., 14 lap.

Concha azt irja, hogy az említett röpirat állítólag egy Viczay grófnő tollából származott.* A m. tud. akadémia könyvtarában levő s a Paraszny ai Rácz Károly kolligátumában foglalt példány czímlapjára ellenben szerzőül valami ismeretlen kéz a Felsőbüki Nagy-család egyik nőtagját jegyezte föl. Az bizonyos, mert maga a szerző árulja el, hogy ő csak születésére nézve volt magyar, de férje után idegen állam kötelékébe tartozott.

A hazájától elszakadt honleány, emberszerető kozmopolita, ki nemzetiségről, nemzeti jogokról hallani sem akar. Abból az elvből indul ki, hogy nem a nyelv s nem a ruha teszi az embert, hanem az emberi jogok általánosságát vitatván, a honpolgároknak az idegenek iránti ellenszenvét s az idegeneknek az országból való kizáratását határozottan roszszalja.

Effele iratok a nemzeti párt túlhajtásai által idéztettek elő; de hatásuk ép az ellenkező volt, mint a mit el akartak érni. Az öntudatra ébredt nemzetiség a kozmopolitizmusban látta legnagyobb ellenségét; nem csuda tehát, ha ingerlőleg hatott rá minden világpolgárias nyilatkozat. Midőn az a bizonyos «honleány» a nemzetiséget és a nemzeti jogokat perhorreskálva, tiltakozik az idegenek üldöztetése ellen: a helyett, hogy a különben is fölizgatott kedélyeket csillapítaná, csak olajat önt a tűzre. Hiszen Magyarországon nem csupán azért gyűlölték az idegeneket, mert idegen létökre kiszorították a honfiakat a közhivatalokból; hanem főképen azért, mert daczára annak, hogy magyar kenyéren éltek, teljesen távol tartották magukat a nemzeti törekvésektől, söt határozottan megtagadták azoknak jogosultságát, egész czynizmussal hirdetven úton-útfélen ők is,

* Concha: A kilenczvenes évek reformeszméi. Olcsó Könyvtár. 99. l.

mint ama «honleány», hogy nem a nyelv s nem a ruha teszi az embert.

Amaz igazságra, mely szerint nyelvében, viseletében, szokásaiban él a nemzet, 1790/1-ben már rájöttek a nemzet jobbjai, rájöttek különösen a közelmult keserves tapasztalatai alapján, midőn a nemzeti nyelvvel és ruhával együtt veszélyben forgott a nemzet élete is. Hazafias kötelességüknek tekintették ennélfogva az elalélt nemzetiség fölébresztésére minden lehetőt megtenni.

Valamint a nemzeti viselet megkedveltetésében, ugy a nemzeti nyelvnek jogaiba való visszahelyezésében is az irodalomnak nem kis része volt.

Decsy Sámuel-nek, az «*Ozmanografia*» hírneves szerzőjének «*Pannóniai Féniksz*» czimű, nagyobb terjedelmű müve,* önmagában is elég lett volna, hogy észere térítse a vesztének indult nemzetet.

«Mi ezen könyvet — irja a *Magyar Kurir* — végig elolvastuk, és a mi ítéletünk szerint, megérdemlette volna ezen munka, hogy ennek előtte egy századdal minden magyar hazafiaknak kezökben forgott volna. Meg lehet ezen könyvből a mostani bécsi könyvvizsgáló széknek is kegyelmességét ítélni: mert ezen könyv csak egy néhány esztendőkkel is ezelőtt bajosan jöhetett volna világosságra, oly bátran ki vagyon ebben az igaz mondva.»**

Decsy a nemzetnek minden hímezés-hámozás nélkül szemére veti hibáit, ugy hogy művét olvasva az önérzetes magyar ember arczát bizonyára szégyenpír borította el.

* Pannóniai Féniksz avagy hamvából fel-támadott magyar nyelv mellyet írt D. Decsy Sámuel. Bétsben. Nyomt. nemes Trattner János Tamás könyv-nyomtató műhelyében. 1790. 8-r., XVI + 285 lap.

** *Magyar Kurir.* 1790. évf. 1120. l.

Szemere veti honfitársainak, hogy röstellik magukat magyaroknak nevezni, de bezzeg nem röstellik magyar kenyeret enni: szemökre veti, hogy a magyar ruhát levetették s ezzel együtt nyelvöket is elhanyagolták. A mikor azonban az elnemzetietlenedés bűneért szégyenpadra állítja honfitársait, nehogy megirtózva bűneiktől, a rezignáczió vegyen rajtok erőt, a veszélyből való kibontakozás útját is megmutatja nekik.

Mint a magyar nyelv ügyével foglalkozó legtöbb író, úgy Decsy is, a deák nyelvet tartja a magyar nyelv terjedésére nezve a legfőbb akadálynak. És méltán. Mert Mária Terezia es József germanizácziója bármily sikerrel járt is, a német nyelv a társadalom közép- és alsó rétegeibe mélyebben nem fészkelhette be magát. A deák nyelv ellenben úgy a törvényhozas, mint a kormányzás, a közigazgatás és az igazságszolgáltatás terén századokon keresztül teljesen háttérbe szorította a nemzeti nyelvet.

Decsy szerint, külföldön a 18—20 éves ifjú többet tud és alaposabb ismeretekkel bir, mint nálunk sok iskolázott öreg ember: mert a mi iskoláinkban minden figyelem a latin nyelv tanitásában összpontosul. «Ha mi — úgymond — azt az időt, melyet a deák nyelvnek tanulására vesztegettünk, a valóságos tudományoknak gyakorlásában töltöttük volna el, sokkal hasznosabb tagjai lehettünk volna a köztársaságnak.» «Az alatt, — írja tovább egy más helyen, — mig az ifjak a deák nyelvnek tanulásán gyötrik elméjöket, más hasznosabb nyelveket tanulhatnának, u. m. a német, lengyel, cseh, horvát, franczia és olasz nyelveket. Ezeknek, akármely tekintetben vegyük is, több hasznát vennék, mint a deák nyelvnek.» A külföldön «nem kinoztatik az ifjúság a holt nyelveknek tanulásával, hanem mihelyt olvasni tud, mindjárt a hasznos tudományoknak gyakorlásához kezd.

Mi pedig 10 s 12 esztendőt töltöttünk el az iskolákban, mégis hírét sem hallottuk a tudományoknak, szüntelen egy nyelvet tanultunk, mégis meg nem tanulhattuk azt jól, és a mit tanultunk is, iskoláinkból való kikelésünk után egy s két esztendővel elfelejtettük».

Nem csodálkoznánk felette, ha ezeket Decsy ma írná, a midőn a latin nyelv tanításának eredménye csakugyan megdöbbentően csekely, jóllehet a latin nyelv tanulásával a többi tantárgyak rovására tömérdek időt fecsérelnek el. De a ki nálunk a mult század végén a latin nyelv tanításának czéltalanságát és eredménytelenségét vitatta: az — minthogy iskoláinkban még akkor egyebet sem tanultak, mint latinul — ezzel azt mondta ki, hogy iskoláinkban semmit sem tanultak, a mi kissé talán mégis merész állítás.

A Pannóniai Féniksz írójából azonban, midőn a nemzet hátramaradását főképen a deák nyelv tanításának tulajdonítja, nem a pædagogus, hanem a magyar nyelv jogaiert küzdő hazafi beszel. S így fogva fel álláspontját, bizonyára méltányolni fogjuk azt. Mert kétségtelen, hogy a magyar nyelv csak a latinnak romjain emelkedhetett ki elnyomatott helyzetéből.

A deák nyelvet, szerinte, csak azoknak kellene tanulniok, kik tudományos pályára szándékoznak lépni, «mint pl. a jövendőbeli papok, birák, prókátorok, ezek is pedig csak annyit tanulnának abból, a mennyi elég a deák könyveknek értésére». Az iparosok és kereskedők ellenben tanuljanak élő nyelveket. Itt keményen megpirongatja a főurakat és köznemeseket, kik hiu pompára költik mindenüket, a kereskedést megvetik, s ennélfogva tönkre mennek. «Mintha a spanyol levegőég alatt születtünk volna, készebbek vagyunk koplalni, mint őseinkről reánk maradt aranyos betűjű

nemes leveleinket az adás s vevés által meghomályosítani.» A nemességnek az anyagi életpályák iránti ellenszenvéhez hozzájárulván még egyik-másik fejedelmünknek roszakarata a nemzet iránt, az ország rohamosan szegényedik. Tejben-vajban úszunk, mégis «Bécs szedi az epret, mi nekünk pedig koppan az állunk». Az iparnál és a kereskedésnél csak a tudományos foglalkozást becsüli kevesebbre a magyar ember. «Több becsülete volt — úgymond — a magyar urak s asszonyok előtt, egy a la mode varrni tudó német szabónak, mint a legékesebben beszélő s író magyar tudósnak.»

A leczke után rendszeres, jól átgondolt programmal áll elő Decsy a magyar nyelv felvirágoztatása érdekében.

Mindenekelőtt indítványozza egy magyar tudós társaság felállítását Ferencz trónörökös védnöksége alatt. A társaság szervezetére nézve egyszersmind részletes javaslatot terjeszt elő. Az akadémia legfőbb és legsürgősebb feladata lenne, szerinte, egy magyar szótár és nyelvtan készítése.

A sajtót szabaddá kell tenni, és pedig a sajtószabadság «minden határ nélkül való legyen, nem olyan, mint aminemű itten Bécsben és Magyarországban is volt és még most is vagyon, mivel az ilyen szabadság csak árnyéka a szabadságnak és a tudós írókkal való szembekötő játék». Mily kevéssé voltak tisztában még e korban az emberek a valódi sajtószabadság fogalmával, ezt eléggé illusztrálja a többi közt Decsy ama javaslata is, hogy a czenzurát a felállítandó tudós társaság gyakorolja, s a mit ez méltónak talál a kinyomatásra, azt saját könyvnyomdájában nyomassa ki. A papok kezéből ki akarja ugyan venni a könyvvizsgálatot; mert «valameddig papok lesznek a könyvvizsgálók, soha addig semmi reménységünk nincsen, nem is lehet, a magyar tudományoknak épületéhez»; de azért a czenzuráról nem tud lemondani; mintha bizony a czen-

zura akár a papok, akár a tudósok kezeben nem mindig csak czenzura maradna. Nem szeretne, hogy a sajtószabadság csak affele szembekötő játek legyen: de azért a tudós társaságot ő maga hatalmazza fel, hogy szembekötősdit játszék az írókkal.

A magyarosodás eszközei közt Decsy termeszetesen az iskoláról sem feledkezik meg. Sürgeti, hogy a tannyelv magyar legyen, mert «a tanitásnak es tanulásnak módját leginkább neheziti a tudományoknak idegen nyelven való taníttatása».

Az iskola mellett a templomi szószeket is kiváló figyelmében reszesiti, jól tudván, hogy ezzel a ket tenyezővel erhet el nemzete legtöbbet, mert ezek óvhatják meg az elkorcsosodás veszelyetől s másreszről az idegen nemzetisegek beolvasztása, illetőleg a magyarság letszámának fokozása ezeknek segelyevel eszközölhető legsikeresebben. «A magyar nyelvnek — irja egy helyütt — az idegen nyelvvel elő lakosok között talpraállitására lehetne minden német, tót, sváb es orosz iskolákban magyar nyelvtanitó mestereket bevinni, a kik bizonyos órákon tanitanák azt az iskolába járó ifjúságnak. Sőt lelkipásztorokat is olyakat kellene a német, sváb, tót es orosz eklezsiákba küldeni, a kik egyszersmind a magyar nyelvet is értenék es nehányszor magyarul is prédikálnának. Ekképen erezhetetlenül magyarizáltatnának hazánknak idegen nyelvvel elő lakosai.»

Kivánja végül a szerző, hogy az igazságszolgáltatás, a közigazgatás, söt meg a hadsereg nyelve is magyar legyen, kivánja ezt annyival is inkább, mert ha egyszer a hivatalnoktól megköveteli a magyar nyelv ismeretet, a közhivatalokból az idegenek nagyobb része kicseppen. «Egyedül nyelvünknek közönsegesse tételében találhatunk — ugymond — egy kevés menedekhelyet. Mihelyt ezt végbe vihet-

jük, mindjárt vagy eltávoznának tőlünk a kenyerünkön élő idegenek, vagy megmaradhatásokért nyelvünket megtanulnák, és igy, ámbár soha sem vetkezik is ők le előbbi bőreiket, de csakugyan némely részben jobb indulattal viseltetnének hozzánk.»

A hadsereg megmagyarosítását Decsy főképen azért óhajtja, mert az idegen szellemű hadseregben nem szívesen szolgál a magyar ember. Jóllehet a magyar faj kitünő katonai erényekkel van megáldva, lassankint teljesen hátat fordítanak a magyar ifjak a katonai pályának. «A magyar seregeknél szolgáló magyar nemes ifjak közül — írja e tárgyra vonatkozólag — sokan öt, hat, tiz s tizenöt esztendőket is elszolgálnak, még sem emeltetnek tisztségekre, más nemzetből valók pedig alig mennek oda, mindjárt aranyos kardkötőt kötnek oldalfegyvereiknek markolatjára, melyet érdemes hazánkfiai nem tűrhetvén, oda hagyják a katonaságot, haza mennek, és minden vitézi tüzet megfojtnak magukban.»

Műve végén a lelkes szerző a következő tételben reaszszummálja a maga álláspontját: «Valameddig mi serényebbek nem leszünk nemzeti nyelvünknek mivelésében; valameddig azt az egész hazában közönségessé nem teszszük; valameddig az iskolákba, polgári és törvényes székekbe be nem viszszük, és valameddig meg fogjuk azokat az eszközöket vetni, melyek által a mi nyelvünk virágzóbbá tétetődne: soha addig sem természeti, sem erkölcsi, sem polgári állapotunkra nézve boldogok nem leszünk».

A mit a magyar nyelv és a magyar nemzeti szellem terjesztésére Decsy 1790-ben javasol, az a programm még ma sincs teljesen végrehajtva; a magyarosodás proczesszusa sincs még távolról sem befejezve. Maga Decsy is belátta, hogy idő kell ahoz, hogy Magyarország magyar legyen. Bíz-

vást kimondhatjuk, hogy ő mint író, mint politikus, korát egy századdal előzte meg.

Decsy mindent felölelő, minden részletében jól kidolgozott műve mellett az utókor teljes méltánylására érdemesek a hasonirányú, habár nem annyira tartalmas röpiratok is. A magyar nyelv érdekében leírt minden betű, minden kimondott szó nagyjelentőségű volt abban a korban, midőn a nemzetben, annak minden retegében, a csaknem teljesen kiveszett nemzeti öntudat fölébresztése volt a feladat.

A *Hadi és más nevezetes Történetek* írói, a derek Görög Demeter és Kerekes Sámuel, 1790. márczius elején 20 arany pályadíjat tűztek ki (melyet meg tíz arannyal Péczeli József toldott meg) a következő kérdésekre:

«1-ső kérdés: Micsoda ereje vagyon az anyai nyelvnek a nemzet természeti tulajdonságának (nationalis character) fenntartására?

2-dik: Mennyire segíti a nemzet valóságos boldogulását az anyai nyelv gyarapodása, és ellenben mennyire hátráltatja azt valamely idegenért való elmellőzése?

3-dik: Mennyire szükséges a magyar nemzetnek a deák nyelvnek tudása?» *

* *Hadi és más nevezetes Történetek.* 1790. II. 280. — A harmadik kérdést szükségesnek látják az említett hírlap néhány nappal később megjelent számában a szerkesztők megmagyarázni ekképen: «Az említett kérdések harmadika épen nem azt teszi, mely elmulhatatlanul szükséges a deák nyelvnek oly módon való további fenntartása a magyar hazában, miként volt az ez előtt való időkben, mint ezt egy közelébb hozzánk küldött feleletnek érdemes szerzője láttatott talán gondolni. A kérdés nem hozza ugyan teljességgel kétségbe a deák nyelvnek nemzetünkre nézve való szükséges voltát, sőt akarja azt okokkal is támogattatni: de az is egyszersmind a czélja, hogy az anyai nyelvnek megadassa

Erre a pályakérdésre két mű érkezett be, az egyik GÁTI ISTVÁN szigeti ref. prédikátortól, a másik VEDRES ISTVÁN-tól. Görög és Kerekes mindkét művet egy füzetben közös czím alatt adta ki.[1] A Vedres pályaműve 1806-ban[2] és 1807-ben[3] még két kiadást ért.

GÁTI pedáns pontossággal, meglehetős nehézkesen felel meg a pályakérdés minden részletére, nagyobbára elvont theoriákra alapitván okoskodását. A mily erőltetett egyik-másik. szobatudósra valló elmélete, annál természetesebbek, mint hazafinak, a magyar nyelv jogaira vonatkozó nézetei.

Minden nemzet anyagi és szellemi előmenetelére nézve a legfőbb kelléknek tartja az anyanyelv ápolását és fejlesztését. «Az anyai nyelvet semmibe se venni és megvetni — irja egy helyt. — annyi, mint elnyírni a maga haját, hogy a más szőriből készült parókával takarja be fejét, vagy a maga vastag lábát elvágni a kengyelfutónak, hogy vékonyabb lábat vagy fát toldhasson hozzá, a melyen osztán úgy se szaladhasson.»

Magyarországon az anyanyelv terjedésének. Gáti szerint

méltó jussal az *elsőséget* nemcsak az oskolákban, hanem a főbb s alsóbb polgári és törvényszékekben is.» (U. o. II. 344.)

[1] A magyar nyelvnek a magyar házában való szükséges voltát tárgyozó hazafiui elmélkedések. Bétsben, Hummel Dávidnál. 1790. 8-r., 70 lap.

[2] A magyar nyelvnek a magyar házában való szükséges voltát tárgyozó hazafiui elmélkedés. Irta VEDRES ISTVÁN Szegeden 1790-dik esztendőben, s ki nyomtattatott Bétsben Hummel Dávidnál a *Hadi, és más nevezetes Történetek* írói költségivel. Most újabban ki adta: Szegeden, Grünn Orbán k. priv. könyvnyomtató. 1806. 8-r., 34 lap.

[3] A főczím ugyanaz. Irta VEDRES ISTVÁN. Harmadik kiadás. Kassán, Ellinger János betűivel. 1807. 8-r., 32 lap.

is, a deák nyelv áll utjába. A mit a deák nyelvről ir, művének az a része a leggyakorlatiasabb. A latin nyelvre nézve a következő tételeket állítja fel és bizonyítja be: hogy a latin nyelvet legfölebb csak érteni kell, de beszélni senkinek sem szükséges; hogy érteni is csak azoknak kell, kik hivatásuknál fogva latin okleveleket kénytelenek olvasni, ezeknek is csak addig, míg ama régi oklevelek használata nem mellőzhető. Új, habár nem valami szerencsés, mert kivihetetlen, szerzőnek az a gondolata, hogy a latin nyelv még a kath. egyház kebeléből is kiküszöbölendő. Hogy ez sikerüljön, sürgeti a magyar bibliafordítást. Mintha a kath. egyháznak nemzeti egyházzá való átalakulására egyéb nem is kivántatnék a biblia lefordításánál.

Vedres István, Szeged városának főmérnöke, — ha hitelt adhatunk a Ferenczy-Danielik-féle életrajzgyüjtemény adatainak, — mint magán ember a szó szoros értelmében veresszáju magyar volt. Az még megjárná, hogy más ruhát, mint magyar posztóból készültet öregebb korában nem vett magára; de a mi már valóságos rajongás vagy legalább is különczség volt nála: más bort soha nem ivott, csak olyant, a mi a «magyarkának» nevezett szőlő nedvéből készült.*

Mint a magyar nyelv jogaiért küzdő iró nem tartozott a túlzók közé. Gátival és Decsyvel együtt ő is főleg a deák nyelv háttérbe szorítását sürgeti. A mint Gáti a bibliafordítást, ugy Vedres a törvények magyarra fordítását tartja szükségesnek. Inditványa azonban viszhangot nem keltett. Az országgyülés tanácskozási nyelvéül ugyan már 1790/1-ben a magyar fogadtatott el, az országgyülési napló is magyar nyelven vezettetett; de a törvényeket latin nyel-

* Ferenczy-Danielik: Magyar írók. II. 367.

ven fogalmazták, a régibb törvényeknek lefordítására pedig senki sem vállalkozott. Egyébiránt a Corpus Juris fordítása a magyar nyelv terjesztésére nem is nagy befolyással lett volna, hacsak maga a törvényhozás nem bízott volna meg valakit a fordítással s az ekként készült hivatalos fordításra ki nem mondta volna azt, a mit az 1832/6. 3. t. cz. az azon időn túl hozott törvényekre kimondott, hogy t. i. «a törvények magyar szerkezete *eredeti* és a két szerkezet (t. i. a magyar és a latin szerkezet) közt támadható ketséges értelem eseteiben elhatározó legyen».

Vedres az előző tíz év nemzetietlen kormányára erős megjegyzéseket tesz s az új uralkodótól várja a közelmult bajainak orvoslását. A nyugateurópai nagyobb nemzetek példáira hivatkozva azt állítja, hogy a nemzeti nyelv jogainak helyreállításával nagygyá és dicsővé lesz a magyar nemzet is, az idegenek pedig, kik az országot a romlás szélére juttatták, az ország kormányzatából és a közhivatalokból kiszorúlnak. Általában Vedres az idegenek irányában gyűlölettel viseltetik s gyűlöletét nem is leplezgeti, söt ellenkezőleg Aristoteles amaz ismeretes mondásával indokolni igyekszik, mely szerint «a kik eddig zselléreket és jövevényeket városukba (országukba) befogadtak, azok többnyire belső háborúságokkal nyomorgattattak».

A Görög és Kerekes által kitűzött pályakérdések ama pontjára: «mennyire szükséges a magyar nemzetnek a deák nyelv tudása?» — állítólag még egy pályamű érkezett be, melynek ismeretlen szerzője a latin nyelv mellett argumentál. Nincs rajta mit csudálkoznunk, ha meggondoljuk, mily önmegtagadás kívántatik ahoz, hogy valaki egy oly művelt nyelvet, melyen ismereteit szerezte, gondolatait legszabatosabban tudta kifejezni, felcseréljen egy százados elhanyagolás folytán teljesen elparlagiasodott és sem a

tudományok művelésére sem a hivatalos ügyek intézésére nem alkalmas nyelvvel. Mind a mellett a magyar nyelv fejletlensége csak kibúvóul szolgálhatott a hazafias kötelesség teljesítése alól, de nem argumentumul a latin nyelv használata mellett. Hiszen a feladat épen az volt, hogy a nemzeti nyelv, használatba vétele által lassankint annyira kiműveltessék, hogy a latin nyelvet mind a társadalom köréből, mind a hivatalokból kiszoríthassa.

Ha azzal a felfogással, a mit a páter HERMOLAUS kapuczinus, a magyarok bécsi konczionátora, a latin nyelv mellett írt apologiájában * tolmácsolt, hogy a katholika egyház a latin nyelv nélkül nem lehet el, mivel a dogmák a maguk tisztaságukban a latin nyelven írt Vulgátában és a latin egyházi atyák irataiban találhatók fel s hogy sem a törvényhozó, sem a bíró, sem a közhivatalnok, sőt még a külfölddel érintkező kereskedő sem boldogúlhat Latium nyelve nélkül, — ha ezzel a felfogással a közvélemény valamikor nem szakított volna: Magyarországon a magyar nyelv még ma sem lenne diplomatikus nyelv. Abból a tényből azonban, hogy 1790-ben még a Vulgátá-t és VERBŐCZI Tripartitumát nem lehetett nélkülözni: a nemzet jobbjai nem azt a következtetést vonták le, hogy a latin nyelv elsőbbséget érdemel a magyar felett; hanem ellenkezőleg, az említett tény kitartásra sarkalta őket a nemzeti nyelv jogai érdekében folytatott küzdelmökben. A közönséget végre-valahára meg kellett győzni a felől, hogy a latin nyelv a közéletben bitorolja azt a helyet, a mely jog szerint a magyar nyelvet illeti meg.

* Ad virum clarissimum GEORGIUM SZERDAHELYI, Sylvæ Parnassi Pannonii authorem. Apologia pro lingva latina. Budæ, 1790. 8-r., 23 lap. (Szerdahelyi idézett műve 1788-ban, Bécsben jelent meg.)

Ez utóbbi feladatra vállalkozott a többi közt Báróczi Sándor, midőn «*Védelmeztetett magyar nyelv*»-eben* a *Hadi és más nevezetes Történetek* szerkesztői által kitűzött pályakerdésre beérkezett s a latin nyelv érdekében írt pályaművet pontonkint megbírálta.

Hogy az említett, 16 pontból álló pályamű tényleg beküldetett-e, vagy pedig Báróczi maga koholta azt, hogy polemiájának alapjául, háttereül szolgáljon, — ez mellékes kérdés. Annyi azonban bizonyos, hogy abban az állítólagos pályaműben a latin nyelv mellett minden kigondolható érv föl van hozva, s így az ellenkező nézeten levő író, a menynyiben saját álláspontját kimeritőn, minden oldalról meg akarta világitani, bizvást elfogadhatta azt a vita alapjául.

Az álláspont, melyet elfoglal, — irja Beöthy Zsolt a Báróczi műveről, — ma sokkal általánosabb, a nézetek, melyek mellett kardoskodik, sokkal közönségesebbek s magoktól értetőknek tetszők, semhogy a gondolkodás mélysége hatna reánk e röpiratban. De az érzésnek és fölfogásnak emelkedettsége, melyet nyugodtságában is lelkes előadása oly híven tolmácsol, a nemzeti kórok nyűgeitől való menekülés heves vágya, a nemzeti életnek forró kivánása, egy nagy jövőről való álmodozás s egy nagy multnak mélázó, de erős önérzete: ezek gyakorolnak reánk könyvében élénk benyomást.**

Báróczi egyátalán nem tartozik a tulzók közé. Hogy szükséges-e a latin nyelv ismerete, ezt kérdés tárgyává sem engedi tenni. A latin nyelv klasszikus nyelv, a legmélyebb

* A védelmeztetett magyar nyelv. Vagyis a deákság mennyire szükséges voltáról való kettős-beszélgetés. Bétsben, Hummel Dávidnál. 1790. 8-r., 83 lap.

** Gyulai: Budapesti Szemle. XLVII. 392.

tudományok kulcsa, ennélfogva az emberek tudományos kiképzésének egyik legfőbb eszköze. Félredobni tehát a közműveltség szempontjából nem lehet. Iskoláinkból pedig a latin nyelv már csak azért sem küszöbölhető ki, mert magyar tankönyveink nincsenek. Ő azt kívánja, hogy a latin nyelv mellett saját nyelvünk műveléséhez és fejlesztéséhez is fogjunk már hozzá végre valahára.

A magyar nyelv terjedése és ezzel kapcsolatban a nemzet boldogulása tekintetéből javaslatait öt pontban foglalja össze. Ajánlja ugyanis: 1., hogy Magyarország történetet magyarul írják meg; 2., hogy a tudományokat magyar nyelven kultiválják; 3., hogy a műipart és kereskedést a nemzet karolja fel, mely esetben mindazok az idegenek, kik a magyarokkal kereskedelmi összeköttetésbe akarnának lépni, megtanulnák a magyar nyelvet; 4., hogy Magyarország lakói igyekezzenek megkedveltetni magukat az idegen nemzetekkel; végre 5., bízik benne, hogy maga a természet, az ország fekvése és éghajlata is elősegíti a nyelv terjedését, a mennyiben az idegenekre nézve a természet által nyujtott előnyök kellemessé teszik az itt-tartózkodást, már pedig ha az idegenek huzamosb ideig köztünk laknak, nyelvünket is elsajátítják.

Báróczi ellenfelének legfőbb argumentuma a latin nyelv mellett az, hogy a magyar nemzet a latin nyelv elhanyagolása által a keresztyén vallás szent könyveitől zárja el magát és szabadságát veszélyezteti. Mindmegannyi régi, elkoptatott érv, melynek megczáfolása nem sok fejtörésébe kerülhetett Báróczinak.

A latin nyelv mellőzése miatt vallását féltő írót megnyugtathatta azzal, hogy az ó-testamentomot eredetileg zsidóul, az uj-testamentomot pedig görögül írták, arra nézve tehát, hogy a keresztyén ember a keresztyénség kutforrá-

saiból *közvetlenül* meríthessen, zsidóul és görögül kell neki tudnia, és nem latinul.

De különben is a hívőknek hitökben való megtartása nem attól függ, hogy milyen nyelven hirdetik nekik a vallás igazságait. «A kálvinisták — úgymond — mind magyarúl tanulják keresztyéni leczkéjöket, úgy hogy egész Magyarországon minden religión való község a kálvinistákét magyar vallásnak nevezi: disputáld ki azért mégis a kálvinistát vallásából. Már pedig ha még a kálvinista vallást is úgy lehet magyarúl mind megtanúlni, mind pedig szubtilis zofizmákkal védelmezni, hogy a legorthodoxabb pápista sem vetheti ki sarkából: annyival is inkább nem lehet attól tartani, hogy az a hit, mely mellett az igazság is fegyverkezik, a nyelv miatt valaha fogyatkozást szenvedjen.»

Hogy pedig a latin nyelv és a szabadság közt összefüggés lenne, ezt Bároczi históriai tényekkel czáfolja meg. Fölemlíti például, hogy a közszabadságnak mindenkor legbuzgóbb védői, előharczosai voltak «a magyar vallású és vastag esses kálvinisták»; hogy a szent koronát 1784. ápr. 13-án rabolták el a nemzettől, a mikor még a latin nyelv Magyarországon virágjában volt; hogy *Mária Terézia* a latin nyelv uralma alatt hozta be az urbáriumot stb. Ezekre a tényekre hivatkozva méltán fejezhette ki csudálkozását Bároczi a felett, hogy honfitársai olyan csudatévő, varázserőt tulajdonítanak a latin nyelvnek, mint az egyptomiak bizonyos varázs-szóknak.

A nemzeties szellem élesztgetésében szintén tevékeny részt vett, mint arról már az eddig előadottakból is meggyőződhettünk, Péczeli, a komáromi prédikátor, ki nem szalasztott el egyetlen alkalmat sem, hogy kifejezze elismerését azok iránt, kik vele együtt a magyar nemzetiség ügyének előbbrevitelén fáradoztak.

A «*Hazának öröme búval elegyedve*» czímű költeményében például, — melyet *Hadik* halála és a régi megye helyreállítása alkalmából írt, s melyről már fennebb említést tettünk, — midőn Hadikot elsiratja, a jeles hadvezér egyéb érdemet nem is említi, mint hogy ő volt «nyelvünk legerősebb tútora», a mennyiben a legelőkelőbb társaságokban is, ha olyan emberrel találkozott, ki tudott magyarul, más nyelven soha se beszélt, csak anyanyelven: *Nádasdi Mihályt* pedig, a koronaőrt, Komárommegye főispáni székén üdvözölvén, csupán azt jegyzi meg róla, — mintha egyéb kiváló tulajdonsága nem is lett volna, — hogy «mikor nemzetünk volt legalsóbb estén, nem szégyelt bennünket, nem volt pundra testén», vagyis soha le nem vetette a magyar ruhát.

A megyék helyreállítása szolgált alkalmúl Baróti Szabó Dávid-nak is, hogy a magyar nemzetiség jogai mellett síkra szálljon. *Splényinek*, szabolcsmegyei főispáni székébe való beiktatására ódát írt,* melyben az álmából fölocsudott s öntudatra ébredt nemzetet kitartásra buzdítja:

. . . . «Él már a magyar: el nem ereszti
Drága szabadságát keziből; le nem engedi többé
Öltözetét; nyelvét soha fel nem fogja cserélni,
Esküszik, a melyet felövedzett honnya s királya
Ügyéért, köszörült kardjára; megesküszik a ti
Hamvaitokra.»** . . . .

Minthogy pedig át van hatva a költő a meggyőződéstől, hogy nyelvében él a nemzet, honfitársait különösen az anyanyelv művelésére serkenti:

* Örvendező vers tekéntetes nemes Szabólts vármegye örömünnepére. Pünkösd havának 30-dik napján 1791. Szerzette Baróti Szabó Dávid, a kassai magyar társaságnak eggyik tagja. Kassán Ellinger Jánosnál. 2-r., 8 lap.

** T. i. az ősök hamvaira.

. . . . «Nyelvünket ajánlom!
Ősinkről maradott legfőbb kincsünket ha vesztjük,
Elvesztünk! Ne kövesd azokat, kik most is lohnak
A vendég ajakért!» . . . . . .

Jellemző, hogy ez utóbbi sorait Baróti szükségesnek látja még kommentálni is. Tiltakozik a fölteves ellen, minthа ők, kik a magyar nyelvnek jogaiba való visszahelyezésén fáradoznak, a latint teljesen ki akarnák küszöbölni, sőt ellenkezőleg, mindannyian elismerik a latin nyelv fontosságát és szükséges voltát. Nekik egyéb kivánságuk nincs, csupán az, hogy «Magyarország magyar legyen», a mi csak akkor lesz elérhető, ha «az édes anyai nyelv a maga természeti méltóságába visszahelyeztetik».

Baróti lelkesitő szózata Virág Benedek-re oly mely hatást gyakorolt, hogy nyomban kezébe vette lantját s egy ódában fejezte ki hódolatát «nemzetünk Ossiánja», «a menynyei hangozatu poeta» iránt, a bámulat hangján magasztalván őt ekképen:

«Megért korodnak napjaiban, mikor
Lankadni szoktunk, olyan az éneked,
Mint a dagadt felhő nyögése,
Mely mikoron kifakad, magából
Széllyel halálos mennyköveket lövell,
S igy a puhúltság karjai közt magok'
Vesztekre nyugvóknak szemekből
Elveri a veszedelmes álmot.»

Hogy Magyarország magyar legyen, ezt Baróti s vele együtt egy szerény egri kispap, Baloghy József, joggal tolmácsolhatták mint közkívánalmat.

* *Baróti Szabó Dávidhoz* mikor 1791. eszt. t. n. Szabolcs vármegye örömünnepére örvendező verset énekelne. Virág Benedek poétai munkái. III. kiadás Toldy Ferencz által. 22. l.

Az utóbbi «*Mátyás király levele a magyarokhoz*» czímű versében,* a magyarok legnépszerűbb királyának szellemét idézi fel s annak a szájába adja saját gondolatait.

Mátyás király a nemzeti nyelv elhanyagolása felett ekként méltatlankodik:

«Háborodott lelkem s érzésim kínba merültek,
A mikor értettem, hogy romlására sietne
Önként népem. Mely sokan, ah! még magyar közt is
Hagyták őssöknek nyelvét! ezzel netalántán
Mint a rómaiak hagyták a nemzeti kényt is.
Félek igen, jaj! mert ugyanis már ez ha kivészen,
Olyan az ország, mint a test lélek, vagy az óra
Indító kerekek nélkül.» . . . .

Azután inti nemzetét, hogy atyái nyelvét ismét karolja fel s akkor reméli, hogy

«Fognak szólni magyar nyelven majd a tudományok,
Mint francz, anglus, olasz, németnek nemzeti nyelvén,
Csak kis idővel szent gyűléseiben az atyáknak
Fognak lenni magyar Cæsarok, bölcs Cicerokkal.»

Sőt bizik benne a király, hogy az anyanyelv feléledésével magyar írókban sem lesz hiány s «fog támadni magyar Orpheus is».

A magyar nyelv művelése és terjesztése czéljából, mint fennebb láttuk, Décsy egy magyar tudós társaság felállítását tartotta szükségesnek, s annak szervezetére nézve részletes javaslatot dolgozott ki. Révai Miklós pedig, a mellett, hogy hasonlóképen elkészítette az «erigendae eruditae societatis hungaricae» Plánumát, a nádornál, a helytartó-tanácsnál és

* *Első Mátyás* király levele a holtak mezeiről a magyarokhoz. Pestenn. Nyomt. Patzkó Ferentz betűivel. 1790. 8-r., 8 lap.

az országgyűlésen a tudós társaság megalapítására a szükséges lépéseket is megtette. De csak annyit birt kivinni, hogy az ügyet az országgyűlés a tanügyi országos küldöttséghez utasitotta.

A magyar tudós társaság fölállításának eszméjét azonban Révai és Decsy előtt Bessenyei penditette meg még 1777-ben. «*Holmi*»-jában ugyanis ezeket írja: «Kezdünk mi mozogni; anyanyelvünkön írunk, fáradunk; de mikor fogunk oda menni, hogy benne a tudományoknak minden erein evezhessünk? Mikor fognak *tiszta magyar akadémiát* csinálni? vagy oly tudós társaságot összeszerezni, melynek más kötelessége, hivatala szerint ne lenne, hanem hogy magyarúl írjon?» «Ha a nemzet akarja s valamit összetészen — folytatja tovább egy más helyen, — fundálhat egy magyar társaságot, mely neki mindég magyarúl írna. Be dicsőséges dolog lenne!» *

Majd 1781-ben ugyancsak Bessenyei «*Jámbor szándék*» czímű művében részletesen kifejtette a tudós társaságra vonatkozó nézeteit. Könyvárús azonban 1781-ben nem akadt, ki a «Jámbor szándék»-ot kiadta volna, minthogy szerzője a többi közt azt inditványozza benne, hogy a felállítandó társaság *saját nyomdájában* nyomassa ki tagjainak műveit, a mi természetesen a privát könyvkiadók üzletét rontotta volna. De még ha vállalkozott volna is valaki a röpirat kiadására: a magyar nyelvmívelő társaság eszméje József uralkodásának elején, a *Mária Terézia* alatt megpuhitott és elnemzetietlenedett közönség körében viszhangra bizonyára nem talál vala.

1790-ben az akadémia ügyét Révai vevén kezébe s megkezdvén ez irányban izgatásait, időszerűnek látta Bes-

* Bessenyei György: A holmi. Bécs, 1777. 239., 242. ll.

senyei «Jámbor szándékát» kiadni,* annyival is inkább, mert immár számíthatott rá, hogy az öntudatra ébredt nemzet a saját nemzeti létének megóvására irányuló minden javaslatot szíves-örömest felkarol. De nem vette figyelembe Révai, hogy a magyar tudós társaság felállításához hiányzik a legfőbb két kellék, hiányzik a pénz és a magyar tudós. Ez volt az oka, hogy Révaiék törekvése, daczára a közönség élénk rokonszenvének, melylyel az általuk megindított mozgalom iránt eleitől fogva viseltetett, hajótörést szenvedett. Az, hogy a társaság tervezői közt nézeteltérések, sőt személyes összeütközések is támadtak; az, hogy közülök egyik-másik, maga Bessenyei is elkedvetlenedett, mielőtt a terv a megvalósítás stádiumáig jutott volna; az, hogy akadtak roszlelkű emberek, kik a keletkezőben levő társaságot aljas rágalmakkal diskreditálni igyekeztek az irányadó körök előtt, — mindmegannyi akadálya volt ugyan a társaság létrejövetelének, de nem legyőzhetetlen akadálya. A hatalmas eszme bukása — mint említők — legfőképen, sőt mondhatnók kizárólag, a megvalósításához szükséges szellemi és anyagi erők hiányára vezethető vissza.

De ha Bessenyei «Jámbor szándéka» jámbor szándék maradt is: a művében kifejtett nézeteknek idővel mégis hasznát vették. A talajt el kellett számukra késziteni, hogy megfogamzanak, s meg is fogamzottak. A magyar akadémia 1831-ben, midőn működését megkezdte, szervezetét tekintve sokban hasonlított ahoz a tudós társasághoz, melynek tervrajzát Bessenyei dolgozta ki.

Bessenyei a magyar nyelv művelését tűzi ki az akadémia főczéljául. Az anyanyelv művelésének hasznát kézzel-

* Egy magyar társaság iránt való jámbor szándék. Bétsben, Hummel János Dávid betűivel. 1790. 8-r., 46 lap.

foghatóvá teszi, midőn kifejti, hogy a tudományok terjedése az anyanyelv fejlettségével kapcsolatban áll. Ha az anyanyelv alkalmassá tétetik tudományos kérdések tárgyalására: igen sokan meg fogják szerezni maguknak azt a magasabb képzettséget, melyet eddig nem szerezhettek meg, mert idegen nyelvek elsajátítása nem állt módjukban, anyanyelvükön írt szakmunkák pedig nem álltak rendelkezésökre. Eddig az országban mindenki arra törekedett, hogy a magyar emberből először deákot, azután németet, tótot, francziát, olaszt faragjon; ezentul — ha a magyar nyelv tudományos nyelv lesz — a magyar ember az idegen nyelv tanulását utoljára hagyja, mert a tudományos ismereteket saját anyanyelven is meg fogja szerezhetni, sőt a köztünk lakó németek és tótok is magyarokká lesznek. E szerint a nemzeti nyelv kiművelése a tudományok terjedésén kívül a magyar nemzetiség megerősödését is maga után vonná.

Hogy pedig a magyar nyelvet miként lehetne a tudományok nyelvévé tenni, erre nézve Bessenyei is első sorban egy magyar nyelvtan és szótár készítését ajánlja. Ennek a nehéz feladatnak megoldása azonban, szerinte, egy ember erőit és képességeit felülhaladja. A tudósoknak össze kell, ugymond, állniok, hogy egyesült erővel végezzék el a magukra vállalandó nagy munkát. A tudós társaság, a király beleegyezésével és az ország költségén tartatnék fönn s a franczia Institute alapján szerveztetnék. Működését kiterjesztené mindenre, a mi által a magyar nyelv és tudomány előbbre vihető lenne. A magyar nyelvtan és szótár készítésén kívül tehát az irodalom ujabb termékeit megbírálná: pályadíjakat tűzne ki s a jutalmazott pályaműveket saját nyomdájában kinyomatná: gondoskodnék a törvénykönyvnek magyarra fordításáról, mi ha megtörténnék, az igazság-

szolgáltatás magyarul mehetne; a tudományt előbbre vivő művek kiadatását lehetővé tenné stb.

Bessenyei, tervének végrehajtását az ország főrendeitől várta, szerényen megjegyezvén, hogy ha tervének részletei nem lennének is helyesek, azért egész terve fölött pálczát ne törjenek; «ha — úgymond — a dolog módja hibás, ne menjen azért az egész feltétel füstbe; ha az épülethez való garádicsok helytelenek, ne romoljék azért el maga is az épület».

Míg a Bessenyei «Jámbor szándékában» foglaltak felett a közönség elmélkedett: Révai, fennebb említett, nyomtatásban is megjelent *Plánumát* * benyujtotta az országgyűléshez s ezzel a tudós társaság eszméje a megvalósítás stádiumába jutott.

Révait, a Plánum elkészítésére — saját nyilatkozata szerint — a király magatartása buzdította, ki a magyar nyelv terjesztése érdekében jó példával ment elől, a mennyiben egyrészről elrendelte, hogy az országban különösen oly helyeken, hol többféle nyelv divik, a magyar nyelv művelésére kellő gond fordittassék; másrészről a királyi herczegeknek meghagyta, hogy a magyar nyelvet szorgalmasan tanúlják.

Maga a király is elismervén a nemzeti nyelv művelésének fontosságát, Révai nem tartotta többé szükségesnek per extenzum bizonyitgatni, hogy a nemzet hátramaradásának legfőbb oka az anyanyelv elhanyagolása volt, annyival kevesbé, mert utalhatott öt olyan munkára, mely ezt a tételt alaposan megvilágította, ezek voltak Bessenyei

* Planum erigendæ eruditæ societatis hungaricæ alterum elaboratius. Viennæ, typis Joannis Davidis Hummel. 1790. 8-r., 58 lap.

Jámbor szándéka, BÁRÓCZI Védelmeztetett magyar nyelve, DECSY Pannóniai Fénixe s GÁTI és VEDRES Hazafiúi elmélkedése.

Az ő teendője az volt, hogy közelebbről megismertesse a rendeket a felállitandó tudós társaság czéljával, munkakörével, belső szervezetével, vagyis hogy alaposan tájékoztassa őket amaz ügy körül, melynek pártolásáért és fölkarolásáért hozzájuk folyamodott.

A Plánum egy, minden részletében jól átgondolt, szabatos munka, mely bizvást alapul szolgálhatott volna a tudós társaság szervezéséhez, a mint hogy 1825-ben VAY ÁBRAHÁM csakugyan e szerint készitette el az akadémiára vonatkozó s az országgyűléshez benyújtott tervrajzát.

Nem a mi feladatunk ugyan a Plánum tartalmát tüzetesen reprodukálni; de annak bizonyságául, hogy Révai gyakorlatias irányu Plánumával a tudós társaság eszméjének kivihetősége felől meggyőzhette az irányadó köröket s hogy ha mégsem sikerült 1790-ben a társaság felállitása, az nem azon múlt, minthа a hivatottak nem jelölték volna ki az eszme keresztülvitelének praktikus módozatait, — a Plánum tartalmára néhány szóval mégis reflektálnunk kell.

A tudós társaságnak, a Plánum szerint, legfőbb czélja lenne a magyar nyelv művelése és a tudományok s művészetek terjesztése.

A nyelv művelése alatt Révai azt érti, hogy az elavult szókat föléleszténék, a nyelv természetének megfelelő új szókat képeznének s a szókötés szabályait megállapitanák. Mindez az ország különböző részeiben dívó népies nyelvjárás alapján történnék. Ha aztán a kellő kritikával összegyűjtött szókészlet együtt volna: a társaság által meghatározott methodus szerint elkészittetnék a magyar nyelv grammatikája és lehetőleg teljes szótára.

A tudományok es művészetek terjesztéséről pedig oly módon gondoskodnék a társaság, hogy eleintén a műveltebb nemzetek irodalmának jelesebb termékeit fordittatná le nyelvünkre, majd eredeti tudományos munkákat adna ki saját nyomdájában, azután pályakérdéseket tűzne ki, a magyar irodalmi műveket megbirálná s valami magyar színtársulat által jó, erkölcsképző drámákat adatna elő.

A társaság a tudomány minden ágát — kivéve a theologiát — működési körébe vonná, s a tagok a tudományok természetéhez képest négy osztályba, u. m. a filológiai, filozófiai, mathematikai es fizikai osztályokba soroztatnának.

Minden osztály élére 2—2 igazgató (dirigens) állittatnék, kiknek legfőbb kötelességök lenne a czenzura gyakorlása a kiadandó művek felett. Ezt a «kedvezményt» (t. i. a czenzura gyakorlását) az intézet haladásának előmozditása végett kérelmezi Révai.

A társaság tagjai három rendbeliek lennének, u. m. tiszteletbeliek, rendesek és rendkívüliek. A rendes tagok száma egyelőre 24-ben állapittatnék meg, később aztán 36-ra emeltetnék. A levelező-, illetve rendkívüli tagok számát a Plánum nem határozza meg. A rendes tagok megválasztása körül minél szigorúbban kivánna Révai eljárni, nehogy méltatlanok jussanak be a társaságba. Ép ezért a rendes tagok qualifikáczióját pontosan megállapitja a következőkben: feddhetlen jellem, a magyar nyelv alapos ismerete és tudományos képzettség, idegen nyelvekben való jártasság, érett ítélet és jó ízlés, végül irodalmi téren kifejtett sikeres tevékenység.

A társaság költségvetését szintén megállapitja Révai oly formán, hogy egyelőre dijazásokra 17,000, jutalmazásokra 6300 és egyéb kiadásokra 3700, tehát összesen

27,000 forintot irányoz elő. Ezek közül a kiadási tételek közül az elsőre van legnagyobb szükség, minthogy titkár, dirigensek s általában tisztviselők nélkül a társaság nem kezdhetné meg működését, ezeknek a díjazására pedig ha nem is épen 17,000, de 14,000 forint mindenesetre megkivántatik. Ezt az összeget legczélszerűbb lenne a felség jóváhagyásával a tanulmányi alapból kiutalványozni.

Íme, főbb vonásaiban a tudós társaság szervezete!

A Plánum alapján módjukban állt a rendeknek itélni a kérdés felett, hogy arra a sokszor emlegetett tudós társaságra szükség van-e hát csakugyan s hogy olyan nehéz-e annak a megalakítása, mint a milyennek látszott a kishitűek előtt. Révai azonban, hogy annál inkább meggyőzze a rendeket az ügy kivihetősége felől s talán azért is, hogy a legfőbb akadályra, t. i. a szükséges szellemi erők hiányára vonatkozó aggodalmukat eloszlassa, egy évvel később közzétette a megválasztandó tagok névsorát is.*

E szerint megválasztásra a következők szemeltettek ki: *tiszteletbeli tagokul:* a főrendek közül: gr. Gvadányi János (tévedésből, József helyett), br. Ráday Gedeon, az egyházi rendből: Molnár János (a Magyar Könyv-ház szerzője), Majláth Antal, Nagy János (a szanyi plébános), a nemesi rendből: Barcsai Ábrahám, Báróczi Sándor, Kazinczy Ferencz, összesen 8-an; *rendes tagokul:* Balog Sándor (győri gymnáziumi tanár, kit Fábchich kollegájával együtt azért ajánl Révai, mert könyvtáruk és ásványgyűjteményök van, melyet — ha megválasztatnak — a társaságnak fognak ajándékozni; úgy látszik, erre nézve Révai előzetesen meg

* Candidati erigendæ eruditæ societatis hungaricæ, et ratio facti in ea promovenda progressus. Jaurini, typis Josephi Streibig. 1791. A Plánumhoz mellékelve, folytatólagos lapszámozással. 8-r., 59—116 lap.

is egyezett győri kartársaival s talán ez az egyezség szolgált a kandidáczió feltételéül). Bárány Péter, Bacsányi János, Benke Mihály (nagyenyedi professzor), Benyak Bernát, Bolla Márton, Csepány István, Decsy Sámuel, Dugonics András, Fábchich József (győri gymnáziumi tanár, ki — úgy látszik — különösen nagy megtiszteltetésnek vette a nem várt szerencsét, hogy a kandidátusok közé fölvették, mert még évek multán is hűségesen oda tette a neve mellé, hogy a magyar tudós társaság 11-dik helyen nevezett tagja), Földi János, Góbol Gáspár, Görög Demeter, Gyöngyösi János (tordai református pap), Horváth Ádám, Illei János (jezsuita), Kerekes Sámuel, Komjáthy Ábrahám (tanár a miskolczi ref. gymnáziumban), Kovásznai Sándor (tanár a marosvásárhelyi ref. kollegiumban), Kovács Ferencz (mérnök és nem jezsuita, mint Ferenczy-Danielik állítják,* Boileu és Gautier egy-egy müvének átültetője), Kreskai Imre (paulinus), Mátyus István, Milesz József (orvostudor, a debreczeni ref. kollegiumban a filozófia professzora), Nagyváti János, Novák István (kassai akadémiai tanár, ki a kandidáczióba azért vétetett fel, mert egy magyar nyelvű jogi munkán dolgozik!), Peczeli József, Rajnis József, Rát Mátyás, Rácz Sámuel, Révai Miklós, Rozgonyi József (a későbbi sárospataki tanár), Simai Kristóf (piarista, pozsonyi rajztanító), Szabó Dávid, Tolnai Sándor (orvostudor, az állatgyógyászat tanára a pesti egyetemen), Tóth Farkas, Verseghy Ferencz, Virág Benedek, Őri Fülöp Gábor (sárospataki theologiai tanár), *összesen 38-an* és nem, mint Csaplár és Bánóczi tévesen írják, 40-en.** Csaplár és Bá-

* Ferenczy-Danielik i. m. II. 407.

** Csaplár: A nemzeti törekvés akadályai. Abafi Figyelőjében. XVIII. 52. — Bánóczi József: Révai Miklós élete és munkái. 226. l.

nóczi tévedése bizonyosan onnan ered, hogy nem vették észre, hogy a katalógusban a sorszámozás hibás. Pedig ha azt megfigyelik, egy, általuk vitatott tényre nézve is olyan bizonyitékot találnak, mi többet nyom minden argumentumuknál.

Azt állítják ugyanis Ballagi Aladár-ral szemben, hogy Révai a kandidátusok névsorának összeállításánál Bessenyei-t nem mellőzte, s hogy Bessenyei föl volt véve *eredetileg* a társaság *tiszteletbeli* tagjai közé, de neve a saját kértére maradt ki Révai művéből.

Bánóczi ezt a nézetét azzal indokolja, hogy Révai többeket kihagyott a kandidáczióból, «részint szerénységük, részint a beállható viszálkodástól való félelmük miatt» s hogy Bessenyei is ezek közé tartozott; továbbá, hogy Révai Bessenyeiről mindig a legnagyobb tisztelettel és a legmelegebb elismeréssel szól, tehát merő pajtáskodásból vagy gyűlölségből nem hagyhatta őt ki.*

Ezzel az okoskodással azonban, szerintünk, még nincs bebizonyítva, hogy Bessenyei neve *eredetileg* előfordúlt a jelöltek lisztájában. Hátha egyáltalában nem volt neki ínyére, hogy az akadémia jelöltjei publikáltassanak? hátha ő is, mint Bacsányi, szeleskedésnek tartván Révainak ezt az eljárását, összetűzött vele, a minek következtében aztán Révai teljesen kihagyta őt a kombináczióból?

A mi csaknem bizonyossá teszi, hogy Bessenyei *nem a tiszteleti-*, hanem a *rendes* tagok közé fölvétetett, s hogy a kandidátusok lisztájának *nyomatása közben* hagyatott ki — bármi oknál fogva, nem kutatjuk — a névsorból: az a körülmény, hogy *a rendes tagok ábécze rendben közlött lisztájának sorszámozásában egy számot ép ott ugrott Révai ke-*

* Bánóczi i. m. 229. l.

resztül, a hol az abécze rend szerint a Bessenyei neve következnék. Az 5-ik szám alatt nevezett BENYÁK BERNÁT és a 7-ik szám alatt nevezett BOLLA MÁRTON neve közt kellene ugyanis 6-ik szám alatt BESSENYEI nevének előfordulni; a 6-ik szám azonban hiányzik, s ezzel hallgatólag mintegy tudtára adja Révai a közönségnek, hogy Bessenyei számára a hely fenn van tartva, de Bessenyei nem akarta, hogy a nevét kinyomassák.

Ha az említett névsort figyelemmel átolvassuk s ha végig tekintünk a Révai korában működött magyar írókon: el kell ismernünk, hogy Révait a katalógus összeállítása körül részrehajlás nem igen vezette; de azért még sem értünk egyet Csaplárral, ki Révai emez eljárását mindenképen igazolni akarja.*

Maga Csaplár is bevallja félig-meddig, hogy a katalógusba fölvétettek olyanok is, pl. BALOG SÁNDOR, FÁBCHICH JÓZSEF (mindketten tanárok a győri gymnáziumban), kiktől a magyar nyelv előmozdítása érdekében nem sokat lehetett remélni s viszont kimaradtak abból olyanok, kik méltán megvárhatták volna, hogy egy tudós társaság szervezésénél reflektáljanak rájuk; kimaradt például FEJÉR GYÖRGY, HORVÁTH ISTVÁN, SÁNDOR ISTVÁN, HORÁNYI ELEK stb. Hogy a méltatlan kitüntetés egyrészről, másrészről az arra érdemesek mellőzése nem jó vért szűlt s nem igen volt az ügynek hasznára, az természetes. Ha pedig a mellőzöttek közt voltak olyanok is, mint Horváth István, kik, Csaplár szerint, nem akartak a társaságba belépni s ezért hagyattak ki a kandidátusok közül: ez a körülmény, erkölcsi hatását tekintve, hasonlóképen megnehezítette az ügy előbbrevitelét.

* CSAPLÁR idézett értekezése. 34—54. l.

Mi azt hiszszük, igaza volt BACSÁNYI-nak, midőn a katalógus közzetetele alkalmából azt írta GR. RÁDAY GEDEON-nak, hogy «nagy vakmerő *szelességnek* tartják sokan Revainak ezen cselekedetét; lesz-e már e társaságból valami? nekem igen csekély reménységem van hozzá!» *

Már magában az is, hogy Bacsányi így nyilatkozott, baj volt. Mert bármit mond Csaplár, annyi bizonyos, hogy Bacsányi sokat tett és tehetett a társaság érdekeben. Hogy vezerszerepre vágyott, s hogy e tekintetben riválisa volt Revainak, ez gyanusítás, mely pozitiv adatokkal igazolva nincsen. Az azonban tény, hogy Pozsonyban audienczián volt a királynál es szemelyesen kérte a társaság felállítására az engedélyt; hogy el volt tökélve a diétán is mozgatni az ügyet s hogy hathatósan előmozdította azt a «*kassai magyar társaság*» megalakítása által.

Az alatt, míg Revai, Bacsányi és társaik ily irányban fáradoztak, a pesti egyetemi ifjúság 1791-ben a maga körében létrehozott egy önképző- és magyar nyelvmívelő társaságot «*pesti magyar társaság*» czím alatt, mely mintegy előkészitője akart lenni a Revaiék által tervezett tudós társaságnak. A «*Nem magyar, a ki nem örvend*» czímű röpívben,** — mely a pesti magyar társaság szervezeti szabályait foglalja magában, — olvassuk a többi közt, hogy «a nemes magyar ifjak Pesten egy magyar nevendék társaságot állítottak fel maguk között oly czéllal, hogy ez az egész magyar ég alatt elterjedjen, és a kik magukat köztök példásan kimutatják, *idővel az anya tudós társaságba léphessenek által*».

A társaság elnökévé CZIRÁKY ANTAL gróf, kamarás,

* BALLAGI ALADÁR: A m. kir. testőrség története. 255. l.

** Nem magyar, a ki nem örvend. Pest, 1792. 4-r., 4 lap.

joghallgató, a későbbi jeles közjogi író, titkárjává Szluha György választatott meg. Az előbbi, — kinek a pesti egyetemen a magyar nyelvtanulásban tanusított szorgalmáról és előmeneteléről magasztalólag emlékezik meg a *Hadi és más nevezetes Történetek* pesti levelezője s kit ebbeli érdemeiert nem kisebb állásra, mint a nádorispányságra kandidált egyik tisztelője.[*] — a társaság 1792. ápril 12-ken tartott ülésén az elhunyt *II. Lipót* felett gyászbeszédet tartott s ezt nyomtatásban is kiadta,[**] a mit főkép azért említünk meg, mert — tudtunkkal — a társaság működésének a fennebb jelzett, valamint néhány alább bemutatandó röpiven kivül ez az egyetlen kezzelfogható emleke.

Cziráky említett gyászbeszédében a nemzeti szellem föleledését igazi benső örömmel konstatálja, háláját fejezvén ki egyszersmind Lipót emleke iránt, ki a magyarokhoz való szeretetet abban mutatta ki, hogy a magyar nyelvet visszahelyezte régi jogaiba. A magyar nyelv — ugymond — «kitolattatott volt már a magyar ruházattal együtt minden főházakból, királyi városokból, itelő- s tanácskozó székhelyekből. Csak némely megyekben, jószágokon lakozó nemes uraságoknál, mezővárosokban, falukban, kalyibákban tengetve lappangott». Lipót alatt mindez egyszerre megváltozott, a mennyiben a magyar nyelv a törvényhozás és kormányzat hivatalos nyelvévé lőn ; az iskolákban a magyar nyelv tanítása elrendeltetett, söt a magyarokat kedvelő

[*] *Hadi és más nev. Tört.* 1790. II. 327.

[**] Gyászoló beszéd, mellyel *második Leopold* meg-boldogultt felséges tsászárt, és királyt a pesti magyar társaság gyülekezetében, sz. György havának 12-dik napján 1792-dikben a Dénesfalvai gróf Cziráky Antal királyi dekretális kamarás, és ugyan azon nemes társaságnak elől-ülője, élő szavával meg-tisztelte. Pesten, Füskúti Landerer Mihály betűire. 8-r., 31 lap.

uralkodó saját gyermekei mellé is magyar nyelvtanítókat fogadott.

Hogy visszatérjünk a pesti magyar társaságra, ennek czélját a «Nem magyar, a ki nem örvend» czímű irat ekkép formulázza: «A mi társaságunknak tagjai és jó barátaink lehetnek mindazok, kik a magyar nyelvet, — *a melynek terjesztése, tisztogatása és öregbülése végett összeállottunk*, — gyökeresen és méltóképen kitanulván, ezt úgy, mint nemzetünk díszét és előmenetelének bizonyságát nemcsak fenntartják, hanem okos, ártatlan és kedveltető tehetőséggel holtig gyarapítják s hazafiui nemeslelkű igyekezettel terjesztik«.

A szervezeti szabályok ama pontját sem hallgathatjuk el, mint felette jellemzőt, mely így hangzik: «Hogy ellenségeink és hazánknak más nyelvű lakosai méltatlansággal ne vádolhassanak, sőt a kegyelmesen uralkodó ház is nemes és tagadhatatlanul hasznos igyekezeteinket láthassa: kérjük minden hazafitársainkat és barátinkat, hogy a német és más tudós nyelveknek megtanulását, amennyire módjuk és tehetségök engedi, mind azoknak nagy hasznaiért, mind a magok előmeneteléért, mind pedig a társaságnak díszéért, nemkülönben a széptudományokat s mesterségeket is nevezetes kötelességöknek állítsák». Tehát a tagoknak a német és más idegen nyelvek tanulása első sorban azért ajánltatik, hogy az idegen nyelvű honpolgárok és a dynasztia rokonszenvét a társaság részére megnyerjék!

Hogy kik voltak a társaság tagjai, erre nézve a többször idézett irat felvilágosítással nem szolgál. A kérdéses iratban ugyanis az áll, hogy «a többi érd. ifjú tagok neveit, minthogy ki nem adják, munkáik alatt lehet kitanúlni». Úgyde mivel az ifjú urak munkáiról sem tudunk semmit, kivéve a Cziráky fennebb említett gyászbeszédét, nevök is

homályban maradt volna az utókor előtt, ha Fejér György 1850-ben a pesti egyetemen tartott beszédében, valamint Pauler «Adalékjaiban» föl nem eleveníti emléköket.[1] Tőlük tudjuk meg, hogy a társaság munkálkodásaiban az idősb honfiak közül *Bessenyei György* és *Kács István* nagyváradi egyházmegyei áldozár, a nagyreményű ifjak közül pedig *Jankovics Miklós, Horvát János, Csepesányi Gábor, Ürményi Miksa* stb. vettek részt.

A pesti magyar társaság történetéhez érdekes adatokat szolgáltat az a négy nyomtatvány, melyet a nemzeti muzeum könyvtárában az apró nyomtatványok csomagjai közt találtunk.

Az egyik egy, 1792. jan. 11-kéről kelt körlevél,[2] melyben a társaság megalakulását tudatja az arra érdemes hazafiakkal.

A másik, egy felhívás 1792. jan. 21-kéről keltezve,[3] melyben a társaság fölkéri a nemzeti nyelv barátait, hogy lépjenek be a tagok közé. Ebből tudjuk meg, hogy a társaság 1792. február havában szándékozott első rendes gyűlését megtartani a pesti egyetem valamelyik termeben. Ugyanez az irat kiemeli a társaság nagyfontosságú misszióját még abban az esetben is, ha a Révai és Aranka által tervezett tudós társaságok csakugyan felállíttatnának. «Így is nevezetes haszna lesz a pesti magyar társaságnak, — olvassuk a felhívásban, — mert munkáikat hathatósan elő

[1] Pauler: Adalékok a hazai jogtudomány történetéhez. 113. l

[2] Czím nélkül. 4-r., 2 lap. *Jankovics Miklós*, arra a példányra, mely az ő gyűjteményéből került a nemz. muzeum könyvtárába, sajátkezűleg azt jegyezte föl, hogy «a magyar (pesti) társaságnak béavató levele», pedig nem az volt, ma legalább beavató levél alatt mást értünk.

[3] Czím nélkül. Nyom. Trattner Mátyás úrnál. 1792. 2-r., 2 lap.

fogja mozdítani, s hasznos igyekezetöknek mindenkori szárnya és felsegélője lesz.»

Megtaláltuk továbbá *Szabolcsvármegyének* 1792. máj. 7-én tartott gyűléséből a társasághoz intézett iratát, melyben midőn az ifjak vállalkozását melegen üdvözli, a társaság számára pénzbeli segélyt ajánl föl: valamint a társaságnak erre vonatkozó, 1792. máj. 31-kéről kelt válaszát.*

A legérdekesebb azonban VÁLYI ANDRÁS-nak, a pesti egyetemen a magyar nyelv tanárának, 1791. máj. 31-eről kelt s az országgyűléshez intézett kérvénye.**

Emlitett folyamodványában «a magyar tanító széknek jobb karban való helyheztetéseert» és a pesti magyar társaság számára a királyi privilegium kieszközleseért esedezik.

A «magyar tanító széknek jobb karban való helyheztetese» alatt azt érti, hogy a magyar nyelv a rendes tantárgyak közé soroztatnék, s hogy az országgyűlés által kimondatnék, miszerint közhivatali pályára csak azok bocsájtatnak, kik a magyar nyelvi tanfolyamot elvégezték s a magyar nyelvből sikeresen kiállott nyilvános vizsgálatról bizonyítványt mutatnak fel.

A mi pedig a pesti magyar társaság részére a királyi megerősités kieszközlését illeti, hogy erre a nevezett társaság csakugyan érdemes, röviden megismerteti a rendekkel annak munkaprogrammját, kifejezvén egyszersmind abbeli meggyőződését, hogy «a társaságnak jobb helye nem lehet,

* Czím nélkül. 2-r., 3 lap.

** A felséges magyar házához. VÁLYI ANDRÁS, magyar nyelvnek és literaturának professzora. I. A magyar tanító székek hathatósabb előmeneteléért. II. A pesti magyar társaságot meg erősítő királyi privilegiumnak meg nyerhetését eszközlő közben vetésért. H. és é. n. 2-r., 4 lap.

mint a pesti univerzitás mellett». A társaság feladata lesz szerinte: 1. forditások és eredeti munkák kiadása által a közmüveltséget és közerkölcsiséget terjeszteni és a magyar nyelvet kultiválni, 2. a tudományos kritikát ápolni egy általa meginditandó hirlap utján, 3. minden esztendőben «a gazdálkodást es jó izlést gyarapitó kalendáriomot» közrebocsátani.

A pesti magyar társaság példája követőkre talált Erdélyben. A lelkes ARANKÁ-nak sikerült, a min Révaiek hiába fáradoztak: megalakitotta a magyar nyelvmivelő társaságot. Az okok azonban, mik Révai és Bessenyei törekvéseit meghiusitották, az erdélyi társaság megerősödésének is utját állták. Az országgyűlés a legnagyobb jóakarattal karolta ugyan fel a hazafias vállalatot; hatalmas pártfogóra is sikerült szert tennie a keletkezőben levő társaságnak a népszerű és befolyásos gubernátor személyében; de a megkivántató anyagi és szellemi erők hiányán mégis idő előtt hajótörést szenvedett az üdvös mozgalom.

Aranka 1791. jan. 2-kán nyujtotta be az erdélyi országgyűléshez a nyelvmivelő társaság tárgyában amaz emlékiratát, mely az országgyűlés jegyzőkönyvének függelékében látott napvilágot* s mint önálló röpirat is megjelent.**

Az emlékirat egyenesen a pesti magyar társaság példájára hivatkozik, midőn a nyelvtisztitás czéljából társaság alakítására hívja fel Erdély fiait.

«Midőn a pesti magyar társaság — írja Aranka — a

* Az erdélyi három nemes nemzetekből álló tekintetes rendeknek közönséges gyűléseikben lett végezéseknek és foglalatosságoknak jegyző könyve. Függelék. 1—13. l.

** Egy erdélyi magyar nyelv mívelő társaság fel-állításáról való rajzolat az haza felséges rendeihez. Kolosváratt. Nyomt. a ref. koll. betűivel. 1791. 8-r., 36 lap.

nemes magyar nyelv mivelesében és megállításában foglalatoskodik, egy olyan tárgy körül forgolódik, mely minket véle egyaránt illet. És ha mi magunkat ezen közös dologból kihúznók, netalán könnyen megeshetnék, hogy a nemes magyarországi és erdélyi egy magyar nyelv lassan-lassan majd úgy megkülönböztetnék, hogy nem két hazában egy nyelv, mint most, hanem egy nemzetben két nyelv lenne, melyet nemes hazámnak s édes nemzetemnek nem kívánhatok.»

A magyar nyelv, Aranka szerint, lassankint teljesen elkorcsosodik. A sokféle dialektus, és az idegen, de különösen a német nyelv divata, nyelvünket tisztaságából kivetköztette. A magyar könyvek, egynehány kivételével, oly roszul vannak írva, hogy csaknem olvashatatlanok. A társaság legfőbb teendője tehát a nyelvet megszabadítani fatytyúhajtásaitól. Minthogy pedig az anyanyelv kultiválásával együtt jár a felvilágosodás: a kik az anyanyelvet fejlesztik, egyszersmind a felvilágosodásnak is megbecsülhetetlen szolgálatot tesznek.

A társaság munkakörét Aranka általánosságban körvonalozván, teendőit ekképen reszletezi. Mindenekelőtt arra törekedjék a társaság, hogy «a magyarországi és erdélyi magyar nyelvből két különböző nyelv ne váljék, söt a mely különbség ma a két országban s azoknak némely részeiben vagyon, az is lassan-lassan eltöröltessék s mind a két hazában azon egy igaz magyar nyelv légyen»; azután nyelvtant és szótárt készitsen; továbbá az új könyvek megbirálásáról gondoskodjék s különösen az írók által elkövetett nyelvtani hibákra figyelmeztesse a közönséget; a sikerrel használható regibb és ujabb magyar könyvek lajstromát állítsa össze; a klasszikusokat fordíttassa le magyar nyelvre; olvasó társaságot szervezzen s ennek a számára járassa a hazai és

külföldi folyóiratokat és hírlapokat; kölcsönkönyvtárt rendezzen be; készíttessen egy, a HÜBNER *Real-Lexikonához* hasonló magyarázó szótárt; végre nyomdát és könyvtárt állítson fel.

Az Aranka által tervezett erdélyi nyelvmívelő társaság programmját összehasonlítva a Bessenyeiék tudós társaságának programmjával, amazt sokkal gyakorlatiasabbnak s az akkori viszonyokkal összhangzóbbnak fogjuk találni. Bessenyeiék a franczia Institute-ot akarták áttelepíteni magyar földre, magyar akadémia alapját akarták megvetni, mely a tudomány terjesztésén kívül a tudomány továbbfejlesztését is mihamarább feladatai közé sorozná; Aranka ellenben a magyar nemzeti közművelődést kívánta társulati úton fejleszteni; Bessenyeiék tervének foganatosításához per abszolutum hiányzottak a közreműködők, míg az Aranka által kitűzött feladatok egyrésze legalább olyan volt, melynek megoldásához minden jóravaló, a közművelődést szíven hordó hazafi hozzájárulhatott.

Aranka emlékirata az erdélyi országgyűlés 1791. márcz. 18-diki ülésen került először szőnyegre.* De akkor a rendek érdemleges határozatot e tárgyban nem hoztak. Az ápril 15-diki országos ülés egy bizottságot küldött ki azzal az utasítással, hogy az Aranka emlékiratában foglaltakra nézve adjon véleményt. A bizottság működésének eredményeül tekinthető az 1791 : 45. törvényczikk, melynek bevezető sorai így hangzanak: «Minthogy pedig az ország kk. és rr. a magyar nyelvnek nagyobb eredménynyel mívelésére társaságot szándékoznak alkotni, remélik, hogy ő

* Az erdélyi rendeknek jegyző könyve. 330. l. — JAKAB ELEK-nek ABAFI «Figyelő»-jében megjelent s a társulat történetét tartalmazó értekezésében hibásan áll (bizonyosan sajtóhiba) márcz. 8-dika 18-dika helyett.

felsége, mint született magyar király, azon társaságot, miután annak alapja a beadott terv szerint megvettetett, kegyelmesen megerősítni méltóztatand».

II. Lipót időközben bekövetkezett halála folytán a királyi megerősités elmaradt ugyan; de azért a társaság Marosvásárhelytt, a gubernátor pártfogása alatt *«próba nyelvmüvelő társaság»* czím alatt 1793. decz. 13-án megalakult. Jakab Elek szerint azonban, ki a társaság történetét Abafi «Figyelő»-jében megirta,[1] az utolsó jegyzőkönyv az 1801. jun. 11-ki ülésen vetetett fel, tehát ez volt a társaságnak jegyzőkönyv által igazolható utolsó ülése.[2]

A nemzeties szellem ápolói természetesen az iskolára is kiterjesztették figyelmöket. A magyar nyelvet azonban *egyszerre* tannyelvvé tenni nem lehetett már csak azért sem, mert a magyar tudományos nyelv fejletlensége következtében magyar iskolai kézikönyvek nem voltak.

Dugonics azt írja naplójában, hogy «csak azért is az algebrát és geometriát magyar nyelven kiadtam, hogy megmutassam az ország előtt, hogy a német nyelv soha sem oly alkalmatos a tanulmányoknak kimagyarázásában, mint a magyar nyelv. Soha sem a németek, sem a francziák nem mehettek annyira, hogy a mathezist magok nyelven ugy kiadhatták volna, hogy abba idegen nyelvekből hordott szavakkal nem kellett volna élniek. Én megmutattam, hogy ha a tudákosság magyarul taníttatna, más idegen nyelvre épen nem lenne szükségünk, a mint is azon két tudákos könyveinkben semmi más szavakkal nem éltem, hanem tiszta magyar szavakkal».[3]

[1] Abafi: Figyelő. XVI.
[2] U. o. XVI. 274.
[3] Dugonics följegyzései. 16. l.

De bizony Dugonicsnak is nehezen ment a magyar algebra és geometria írása, bármennyire kérkedik is, — a mi szinte komikus hatást gyakorol az emberre, — a magyar nyelv tökéletességével: rajta kívül pedig vajmi kevesen adták a fejöket hasonló merész vállalatra. A mit Kazinczy Ferencz írt a *Hadi és más nevezetes Történetek* szerkesztőihez, hogy t. i. van elég tudósunk, ki tankönyv írására vállalkoznék, hogy Dugonics, Rácz, Horányi, Révai, Novák, Öri Fülöp Gábor, Szombati, Sinai, Hunyadi, a két Benkö, Péczeli, Perlaki, Rát, Földi és még igen sokan képesek is, készek is a tankönyvekben mutatkozó hiány fedezéséről gondoskodni.[1] — bármennyire igaz és helyes volt is: de tényleg még sem voltak tankönyveink. A magyar kézi könyvek hiányában tehát a törvényhozásnak egyelőre meg kellett elégednie azzal, hogy kimondta, miszerint az egyetemen s a magyar birodalom összes akadémiáin és gymnáziumaiban a magyar nyelvnek és irálynak tanszékek állítandók.

«*A nemes magyar nemzethez rövid emlékeztető beszéd*»[2] írója — valószínűleg Rácz Sámuel, egyetemi tanár, a magyar orvosi szakirodalom egyik úttörője — mind a mellett erélyesen sürgeti, hogy Pesten állíttassék fel a négy fakultású, papi befolyástól ment, *magyar tannyelvű* univerzitás. A német tanárokat nem akarja tűrni az egyetemen; hanem azt javasolja, hogy adjanak nekik időt és alkalmat a magyar nyelv megtanulására s ha a kitűzött idő alatt a nemzet nyelvet nem tanulnák meg: küldjék őket vissza hazájukba. «Ha lehetett — írja a szerző — minden ma-

[1] *Hadi és más nev. Tört.* 1790. II. 417.

[2] A nemes magyar nemzethez rövid emlékeztető beszéd, mellyben meg-mutattatik, hogy Magyar-országban lehet, s kell-is a magyar nyelvet, és a magyar tanításokat fel-állítani, és hogy az universitásnak Pest leg-jobb hely. 1790. 8-r., 52 lap.

gyarországi lakost német tanulásra húzni, miért ne lehetne azokat most inkább magyarra fogni? hiszen a magyar nyelv Magyarországban anyai élő- és főnyelv, a német ellenben csak idegen nyelv.» «Minden ember, — írja tovább, — a ki Magyarországban magyar nevet és magyar szabadságot keres, avagy bir, tartozik magyarúl megtanúlni.»

Addig, míg Magyarországon a német tudósok graszszálnak, a magyar tudományosság kifejlődését a szerző pium deziderínmnak tartja. «Üssétek le azonban csak a gonosz németnek a szarvát — úgymond — és adjatok illendő becsületet a magyarnak: akkor fogadom, hogy rövid időn elbámultok, annyi lészen a híres magyar tudós.»

De a lelkes író nemcsak a tudományt kívánja megmagyarosítani, hanem általában az egész országot. A tótok és horvátok ellenzik a magyar nyelvnek a közéletben való használatát, nem gondolva meg, hogy ez az ország sem nem tót, sem nem horvát, hanem magyar. «Minden nemzet — így folytatja, — ha vagyon különös tulajdon országa és fejedelme, nemcsak helyesen cselekszik, hanem tartozik is az anyai nyelvét felállítani és védelmezni, mert különben attól a nemzettől bizonyosan elnyomatik és rabbá tétetik, a melytől a nyelvet kölcsön veszi. Ha tehát a tót, avagy a horvát megmutatja, hogy nem a magyaroké, hanem övék az ország, a korona és a fejedelemség: akkor állítsa fel a maga nyelvét; de ne hívja az országot Magyarországnak és magát se nevezze magyarnak, hanem mondja vagy tótnak, vagy horvátnak.»

Ha Rácz Sámuel óhajai a tannyelvre vonatkozólag nem teljesültek is, annyi bizonyos, hogy a nemzeties szellem az iskolában szintén tért hódított; az iskola hasonlóképen a megújhodás stádiumára jutott. Bizonysága ennek az a beszéd is, melyet Árvai Jakab egyetemi tanár tartott az

1790/1-ki tanév megnyitásakor.[1] Ez a beszéd chablonszerű intéseivel és jó tanácsaival ha nem emelkedik is felül a hasonló alkalmakkor tartatni szokott beszédeken, jellemző annyiban, a mennyiben egyrészről magyarúl volt elmondva, másrészről mert különösen hangsúlyozza a nemzeti nyelv kultiválásának szükségét. «Nem illik-e — így szól a tudós professzor, tanítványaihoz, — hogy szülött magyar nyelveteket, mely már majd eltörülendő vala, minden alkalmatosságban bátor szívvel védelmezzétek s ápolgassátok?»

Időközben a magyar nyelv tanszéke is felállíttatott az egyetemen s arra 1790-ben — és nem, mint FERENCZY-DANIELIK hibásan írják, 1792-ben[2] — egy fiatal tudós, a fennebb már említett VÁLYI ANDRÁS neveztetett ki.

Vályi, a tanévet berekesztő, nyomtatásban is megjelent beszédében,[3] elismerését fejezi ki tanítványai irányában, «kik hathatósan érzik, hogy a nemzeti nyelvnek mívelése, a mennyiben csak kitelhetik, minden hazafinak különös kötelessége mind azért, hogy magyar születésűek levén, az ország nyelvén illendőképen írni és beszélni tudjunk, mind azért, hogy a nemzeti nyelvbéli tökéletesség, általunk, jó hazafiak által terjedjen; s a kik hatható-

[1] A budai királyi nemzeti fő oskolában 1790/91-dik oskolabéli esztendő kezdetének alkalmatosságával szent András havának első napján tartatott beszéd mellyet élő nyelven mondott ÁRVAI JAKAB ugyan azon nemzeti fő oskolának tanítója. Budán, a királyi akademiának betűivel. 1790. 8-r., 16 lap.

[2] FERENCZY-DANIELIK: Magyar írók. I. 605.

[3] A magyar nyelvnek hathatósságáról mondott beszéd. VÁLYI ANDRÁS, a magyar nyelvnek, és a nemzeti nyelvbéli-literaturának oktatója által; Pesten, a királyi tudományok fő oskolájában. Pesten, Füskúti Landerer Mihály betűivel. 1791. 8-r., IV + 36 lap.

san érzik azt is, hogy a magyar hazának tagjai levén, az ország nyelvét meg sem tudni nem csak disztelen hidegség avagy alacsonyság, hanem sok tekintetben boszantó háládatlanság».

A buzgó tanár a mily száraz modorban, hogy ne mondjuk: unalmasan fejtegeti említett beszédében a nemzeti nyelv művelésének hasznát, ép oly lelkesedéssel buzdítja egyszersmind növendékeit az anyanyelv tanulásában való kitartásra, tartván töle, hogy az ifjuság felbuzdulása csak szalmaláng leend.

«Hát mi magyarok, — igy kiált fel hazafias elragadtatásában, — a kik nemzeti születésünkre oly hathatósan épitünk, hűségtelenebbek lehetnénk-e másoknál a mi nemzeti nyelvünkhöz és kiváltképen mi magunkhoz? nem fogjuk-e követni az elhiresedett nemzetek példáit? alszunk-e tovább is, hogy örökre aludjunk!?»

Azok mellett a lelkes hazafiak mellett azonban, kik a magyar tannyelv behozatala mellett küzdöttek s azt lassankint az oktatás minden ágában meghonositani kivánták, akadtak olyanok is, kik tekintettel arra, hogy Magyarország polyglott ország, a latin nyelvet szintén ki akarták ugyan küszöbölni az iskolából, de nem azért, hogy a magyar foglalja el annak helyét, hanem azért, hogy *minden nemzetiség saját nyelvén részesüljön az oktatás áldásaiban*.

Ez az a túlságos liberalizmus a nemzetiségek iránt, mely az államegységre nézve oly nagy mérvben veszélyes, mely a diplomatikus nyelvnek, az államalapitó és államfenntartó nemzetiség nyelvének elhanyagolását eredményezi ép úgy, mint a holt latin nyelv kizárólagos kultiválása, s melynek — elég meggondolatlanul — szolgálatába szegődött az 1868-ki magyar törvényhozás is. Ennek az iránynak volt szószólója 1791-ben Fucker orvosdoktor, ki

egy röpiratában adta elő az oktatásügy szervezetére vonatkozó nézeteit.*

Az említett író elismeri ugyan, hogy úgy az elemi iskolában, mint a gymnáziumban okvetlenül tanítani kell a *nemzeti*, a *hazai* nyelvet, mert különben bekövetkezik az, a mi Magyarországon tapasztalható, hogy t. i. sokan tudnak több nyelvet a nélkül, hogy egyet is jól tudnának; de nyomban fölveti aztán a kérdést, hogy oly országban, a hol több nemzet van, melynek szelleme, műveltsége, vallása, szokásai különbözők, *ugyan melyik nyelv tekintessék nemzeti nyelvnek?* Vajjon az-e, melyet a régi lakosok beszéltek s elhanyagoltak, vagy pedig a melyet a műveltebbek beszélnek? az-e, melyet legtöbben beszélnek az országban, vagy az, melyet az uralkodó beszél s melyet egyik vagy másik vallásfelekezet használ? S az önmaga által fölállított dilemmából a szerző akként vél kivergődhetni, hogy kimondja a szentencziát, melynél fogva a művelt embernek minél több nyelvet kell tudnia. Ebből a szempontból gymnáziumokat oly helyeken kíván fölállítani, a hol az országban dívó több nyelv képviselve van a lakosság közt, vagyis a hol a lakosság többnyelvű. Nem mondja ugyan ki, de álláspontjából logice az a képtelenség következik, hogy egyugyanazon gymnáziumban tehát annyi lenne a tannyelv, a hány nemzetiség veszi igénybe az illető iskolát.

A Fucker doktor által képviselt emez irány, szerencsére, nem hódított nagyobb körben s így a magyar nyelv és nemzetiség ügyének sem árthatott. A nemzeti szellem terjedését lépten-nyomon tapasztalva, méltán kifejezhette

* Principia adornando systemati rationis rei litterariæ deservitura. Concepit *F. I. F.* med. d. Pestini, typis Mathiæ Trattner. 1791. 8-r., 24 lap.

örömét Kenessey György «*A dicső magyar haza arany szabadságinak visszatérésén teljött magyarok csillaga*» czímű röpiratában,* hogy a magyar nemesi szabadsággal együtt a magyar nyelv napja is fölvirradt, hogy «legottan egyszerre az édes anyai magyar nyelv oly meltóságos karba felemeltetett, melyben lenni ennekelőtte a magyar ég alatt még senki nem emlékezik».

Kenessey, úgy látszik, azoknak akart megfelelni, kik csekély számra leolvadva, szembe találták ugyan magukat a közvéleménynyel, de a kik még mindig az ősi magyar szabadság palládiumának tekintették a deák nyelvet. Ezt az évszázadokon át uralkodott és mély gyökeret vert nézetet azonban nem Kenessey czáfolta meg, mert az ő tolla még a legegyszerűbb igazság kifejtésére sem volt alkalmas; hanem megczáfolták az események. 1790/1-ben az alkotmánynak és a nemzet szabadságának helyreállításával egyidejűleg a magyar nyelv is visszahelyeztetett jogaiba, a miből mindenki megérthette, hogy a nemzet jogai nemcsak hogy nincsenek a deák nyelvhez kötve, sőt ellenkezőleg ennek bukásával virradt fel az «arany szabadság».

Kenessey a közvéleményt tolmácsolja akkor is, midőn a magyar nyelv művelőinek: Orczy-nak, Ányos-nak, Gyöngyösi-nek, Baróczi-nak, Faludi-nak köszönetet mond, s midőn az uj életre kelt magyar nyelvnek csinositására hívja fel az írókat. Érezte mindenki, hogy nem elég a nemzeti nyelvet restituálni, de szükséges egyszersmind a nyelvnek a közéletben való használhatóságáról is gondoskodni. Ez utóbbi feladat megoldása az írók hivatása volt. Magá-

* A ditső magyar haza arany szabadságinak visza-térésén és anyai nyelvének épületén fel-jött magyarok tsillaga. Budán, nyom. Landerer Katalin özvegyének betűivel. 1791. 4-r., 12 lap.

nak Kenesseynek lett volna mindenekelőtt szüksége arra, hogy megtanítsák írótársai a magyar nyelvtan és szókötés szabályaira, mert oly nyakatekert iválya van, hogy alig lehet sok helyen megérteni. Pedig a József-korabeli *«Izé»* vagy *«Zakkariás levelei»*, valamint számos egyéb röpirat 1790/1-ből, zamatos magyar styljökkel, azt mutatják, hogy a múlt század végén már nemcsak a költők, de a politikusok is tudtak magyarúl írni. Hol áll ezekéhez képest Kenessey stylusa!?

Azok, kik a társadalom újjászervezésén fáradoztak, nem mulasztották el egyszersmind az átalakulás nagy munkájába egy újabb, eddigelé tétlenségre kárhoztatott társadalmi tényezőnek, a zsidóságnak bevonását is megkiserleni. A kisérlet igaz, hogy nem sikerült; de azért dicsőségére válik korának s mindenesetre igazolja ama felfogást, mely a modern magyar állam és társadalom alapjait a 90-es évek irodalmi termékeiben és országgyűlési munkálataiban keresi.

Senki nem gondolt még ekkor arra, hogy a zsidó egyenrangúvá tétessék a többi polgárokkal. Ez kissé merész ugrás lett volna a haladás lépcsőjén. A reformerek egyelőre csak arra szorítkoztak, hogy a zsidót, szolgai, elnyomott helyzetéből kiemeljék s ez által módot nyújtsanak neki ama hibái levetközésére, melyek ép a százados elnyomatás folytán lassankint természetévé válván, képtelenné tették őt a nemzeti aspiracziók megértésére s ezen aspirácziók megvalósítását czélzó törekvések aktiv istápolására.

Az 1790/1-diki országgyűlés a zsidóügyet is a megoldandó kérdések közé sorozta, a 38. törvényczikk által kiküldött országos deputácziót bízván meg, hogy készítsen javaslatot a zsidók köz- és magánjogi helyzetének szabályozására vonatkozólag. A deputáczió el is készült munkála-

tával, csakhogy ez is a többi bizottsági munkálatok sorsára jutott, a mennyiben tárgyalás alá nem vették. 1807. nov. 6-kán a magyarországi zsidók a nádor útján folyamodtak az országgyűléshez, hogy az $179^{0}/_{1}$-diki munkálatot venné elő; folyamodványukban, — mely latin és magyar párhuzamos szöveggel nyomtatásban is megjelent,[1] — élénk színekkel festik helyzetük siralmas voltát, beismerik hibáikat, szemrehányásokkal illetvén azokért a magyar társadalmat, mely — saját érdekei rovására is — mindig a legnagyobb szűkkeblűséggel viseltetvén irányukban, mesterségesen terjesztette köztük a demoralizácziót. De ennek a folyamodványnak sem lett eredménye, úgy hogy, mint tudjuk, az 1840-diki törvényhozásra maradt a zsidók ügyének rendezése.

$179^{0}/_{1}$-ben azonban nemcsak az országgyűlésen, hanem az irodalomban is többen szellőztették a zsidókérdést.

Nagyváti János,[2] valamint Keresztúri József és Szirmay Antal,[3] mint fennebb már láttuk, merészen szembeszálltak a keresztyén társadalom amaz előítéleteivel, melyek útját állták a zsidók polgárosításának.

A »*Beschwerden und ohnmassgeblicher Vorschlag, wie dem Handel in Ungarn aufzuhelfen wäre*» czím alatt 1790-ben megjelent röpirat,[4] a zsidók hátramaradottságáért szintén a társadalmat teszi felelőssé. A zsidó kizárólag a

[1] Czím nélkül. «Pestini, die 6. novembris 1807.» dátummal. 2-r., 8 lap.

[2] A tizen-kilentzedik százban élt igaz magyar hazafi örömórái. 28. l.

[3] *Második Leopold Eleuterinek* látása szerént. 196. l.

[4] Beschwerden und ohnmassgeblicher Vorschlag, wie dem Handel in Ungarn aufzuhelfen wäre. Von *P* . . *H* . . *St* . . H. és é. n. 8-r., 80 lap.

kereskedésre van utalva s el van zárva minden más életpályától. A kereskedelmet pedig a helyett, hogy előbbre vinné, az árúk meghamisitása, az orgazdaság, az uzsora, az üzleti ügyekben egymás közt való titkos egyetértés által. fejlődésében akadályozza. Hogy eme hibáiktól a zsidók megszabaduljanak s hogy hasznos tagjai legyenek a társadalomnak, az ismeretlen szerző azt ajánlja, hogy a nagykereskedést, a vásárokon való részvételt nekik is ugyanazon föltételek mellett engedjék meg, mint a keresztyéneknek; de a házalástól tiltsák el őket. Azután arra kell őket szorítani, hogy egy családból legfölebb egy legyen kereskedő, a többi pedig földmívelésre vagy egyéb foglalkozásra adja magát. E czélból kívánatos lenne egy műveletlen földterületet rendelkezésükre bocsátani; tegyék azt termékenynyé saját munkájuk által.

A szerző javaslatának végczélja — saját szavai szerint is, — nem más, mint a zsidók beolvasztása a nemzet testébe. Ennek elérésére nézve pedig csakugyan legelső feltétel a különböző polgári munkakörök megnyitása a zsidóság részére. Ha a zsidó nemcsak a kereskedés, hanem az ipar, a földmívelés és a szellemi munkásság terén is érvényesitheti tehetségeit; ha részt vehet a társadalom minden munkaágában s ez által nélkülözhetetlen, vagy legalább hasznos nép-elemmé válik: bizonyára ki fog emelkedni alárendelt helyzetéből és saját érdemeinél fogva szükségképen föl fog ruháztatni a polgári jogokkal.

Egy-két felvilágosodott és humánus gondolkozású irón kívül azonban ezekre az igazságokra a múlt század végén még nem jött rá az emberek többsége. A nagyobbára csalásból, uzsoráskodásból élő zsidókat erélyes rendszabályok, sőt üldözés által vélték ártalmatlanokká tehetni s nem is gondoltak arra, hogy humánus bánásmóddal, bizonyos en-

gedmények árán, közgazdasági és társadalmi reformok utján sokkal többre mennének, gyökeresen kiirthatnák a zsidóság ama hibáit, melyek ép az embertelen üldözések folytán fejlődtek ki bennök s tették őket veszedelmesekké a polgári társadalomra.

A középkorias, türelmetlen felfogásnak az irodalomban is akadt egy képviselője. Valami német iró «*Freymüthige Aeusserungen zur Belehrung der Juden*»* czím alatt, Nagy-Szombat városának a nádor útján az országgyűléshez intézett s nyomtatásban is megjelent latin nyelvű feliratát, — melyben a nevezett város a zsidók kizárására vonatkozó kiváltságának fenntartásáért esedezik, — német fordításban közzé teszi és észrevételekkel kiséri.

A feliratban Nagy-Szombat városa minden kigondolható érvvel igyekszik megvédeni ama privilégiumát, melynél fogva a város területén zsidók nem telepedhetnek le. Még azt is, mint argumentumot hozza fel, hogy a róm. kath. vallás érdekében szükség van legalább egy helyre az országban, a hol a zsidó vallásról áttértek zavartalanul részesülhessenek a keresztyén vallásos oktatásban s ne legyenek kitéve e miatt a zsidók üldözéseinek.

Az említett privilégium alapja egy vérvád volt *I. Ferdinánd* korából, mely szerint a zsidók megöltek egy 2—3 éves keresztyén gyermeket. A vád, miután *gr. Thurzó Sándor* helytartó a hely színén személyesen megtartotta a vizsgálatot, — Ferdinánd szabadalom-levele szerint, — alaposnak bizonyúlt be s a főtettest egy zsidó személyében kivégezték. Ezen eset alkalmából adta Ferdinánd Nagy-

* Freymüthige Aeusserungen zur Belehrung der Juden, und ihrer Christlichen Anhänger. Zur Entschuldigung der bürgerlichen geschwornen Gemeinde in der Königlichen Hungarischen Frey-Stadt Tyrnau. Gedruckt im Jahre der Christen 1790. 8-r., 103 lap.

Szombatnak örök időkre azt a kiváltságot, melyet később *I. Lipót* és *Mária Terézia* is megerősítettek. I. Lipót szabadalom-levelében szintén történik hivatkozás arra az esetre, a Mária Teréziáéban ellenben már a vérvád nem említtetik.

Az a német író, ki a nagyszombati feliratot és az ahoz mellékelt szabadalom-leveleket közli, megelőzőleg saját álláspontját is kifejti a felirat tárgyára vonatkozólag. A vérvádra csak úgy mellesleg hivatkozik, s ez még szép tőle; hanem a privilégium fenntartásának szükségességét azzal indokolja, hogy a zsidó a polgári kötelességeket nem teljesíti, a tisztességes munkát megveti, a földmíveléstől irtózik, csal, lop, uzsoráskodik, s ennélfogva ha megtűretnék a városban, tönkre tenné a polgárságot. S végül, hogy bebizonyítsa, mennyire érdemes Nagy-Szombat városa arra a privilégiumra, ujjára szedve elsorolja a város hazafias érdemeit.

Bajos lenne eldönteni, hogy a türelmetlenség szelleme a német író fejtegetéseiben vagy a német polgárság feliratában jut-e élesebben kifejezésre? A magyarságnak dicséretére válik, hogy efféle embertelen üldözésekben és izgatásokban soha nem volt semmi része.

Az utóbb említett röpirat nem maradt felelet nélkül Egy világpolgár felelt meg rá,* több buzgalommal, mint szerencsével. Magára a feliratra, melyet a nagyszombatiak intéztek az országgyűléshez, nem reflektál, hanem a «Freymüthige Aeusserungen»-t egész terjedelmében utánnyomatván, annak egy-egy kifejezésére, állítására teszi meg *zárjel közt* a maga észrevételeit.

* Bemerkungen eines Weltbürgers bey Lesung der gedruckten freymüthigen Aeusserungen, über die Judengeschichte zu Tyrnau. Pressburg, gedr. bey Simon Peter Weber. 8-r., 56 lap.

Szemére veti ellenfelének, és pedig méltán, hogy a zsidók élete és vagyona ellen izgat; de kifejezi egyszersmind reményét, hogy a város jól szervezett rendőrsége és a szelidséget s felebaráti szeretetet hirdető káptalan nem tűrik meg a zsidók üldöztetését. A város privilégiumára nézve konstatálja, hogy azt Ferdinánd akkor adta, mikor még sem királynak elismerve, sem megkoronázva nem volt s így ama privilégium érvényesnek nem tekinthető. A mi pedig azt illeti, hogy a szabadalmat azért kapták, mert egy zsidó megölt egy keresztyen gyermeket, erre azt jegyzi meg, hogy sem a gyilkos, sem az állitólag meggyilkolt neve sehol sem fordúl elő, a mi már magában véve is kétessé teszi az egész történetet. De még ha megtörtént volna is a gyilkosság, a miatt a jelenkori zsidók igazság szerint nem bűnhödhetnek.

Ennyi az, mi figyelemreméltó a világpolgár művében. Többi megjegyzései kicsinyes szőrszálhasogatások. Ellenfelének egyes kifejezésén rágódik, a helyett, hogy a dolog érdemét igyekeznék minden oldalról megvilágitani. Álláspontja a humanizmus és a felvilágosodás követelményeinek minden tekintetben megfelel ugyan; de polemiájának ügyetlen formája és előadásának nehézkessége, szakadozottsága miatt felszólalásával különösebb hatást nem érhetett el.

A 90-es évek politikai irói, kezdve a legfontosabb alkotmány-reformtól le a zsidókérdésig, mindenre kiterjesztven figyelmöket, mi az állam és társadalom megújhodásával összefüggésben állt, természetesen a valláspolitikai kérdéseket sem mellőzhették, sőt ezekkel különös előszeretettel foglalkoztak, úgy hogy a vallásipolitikai tárgyú röpiratokkal a szó szoros értelmében elárasztották a közönséget. «Ez

idő szerint — írja Keresztesi, egykoru naplójában* — a vallás dolga forogván kérdésben, a sok apró munkák pro et kontra minden nap jöttek s bujtak ki, mint a gombák, nyomtatásban, melyekért nem győzött az ember fizetni, minthogy eleinte igen drágák es kapósak voltanak. Ezeken kívül a sok pasquillusoknak, mocskos írásoknak is nagy divatja vala.»

A felekezetek, különösen a katholikusok és protestánsok, még mindig hadi lábon álltak egymással. A katholiczizmust ugy az országgyülésen, mint az irodalomban a papság képviselte, a minek következtében protestáns részről természetesen a támadás czélpontja a hierarchia volt. A vallásszabadság eszméjével a hierarchia sehogysem tudott megbarátkozni s körömszakadtig küzdött a regnum Marianum fenntartása érdekében. A felvilágosodás szellemének azonban, mely a magyar társadalom minden tényezőjét áthatotta, hóditania kellett ott is, hol az emberek lelki üdvöket keresték, a vallásfelekezetek körében. A kath. papság utoljára is kénytelen volt a fegyvert lerakni, s a protestánsok vallásszabadságát biztositó 1790/1 : 26. törvényczikk keserves küzdelmek árán ugyan, de létrejött.

A harcz hevében egyik fél sem kímélte a másikat. Az írók nagyrésze abban kereste dicsőségét, hogy minél inkább élére állítsa a fennforgó kérdéseket, s míg katholikus részről számosan a középkori állapotok visszatérése után sóvárogtak, a protestánsok közül viszont akárhányan a katholiczizmust nemcsak mint intézményt támadták meg, hanem még hitelveiből is gunyt űztek. Amazok az

* Krónika Magyarország polgári és egyházi közéletéből a XVIII-dik század végén. Keresztesi József egykorú eredeti naplója. Pest, 1868. Kiadja Ráth Mór. 278. l.

uralkodó egyház jogállásának konzerválása szempontjából, melyet az állam békés fejlődése érdekében is okvetlenűl szükségesnek tartottak, perhorreskálták a vallásszabadságot, az uralkodó egyház fogalmához szívós makacssággal ragaszkodtak s ebből folyólag az aposztáziára nézve *Mária Terézia* felfogását igyekeztek érvényesíteni, ki az erdélyi guberniumhoz intézett számos leiratában az aposztáziát mint hitszegést, tehát mint polgári bűntényt rendelte büntetni:* ezek meg szitkozódtak az ellen az egyház ellen, mely állam akar lenni az államban s mely monarchikus szervezeténél fogva nemcsak a protestantizmusra, de az államra nézve is kész veszedelem.

A József korabeli valláspolitikai küzdelmeket jellemző szertelen túlzások, habár szórványosan, de 1790/1-ben is előfordulnak. A vallási felvilágosodás sokaknál a vallástalanságban s a pozitiv hitczikkek kigúnyolásában nyilvánúl. Az irodalomban a pápa íródeákjának, Zakkariásnak s a hírhedt *Izének* szelleme, mint a hazajáró lélek, egyre kísért.

Laczkovics János 1790-ben megjelent gúnyirata: «*A keresztény vallásban magát oktattatni vágyódó utazó ember*»,** példátlan profanácziója a kath., illetőleg a keresztyén vallásnak. A szent háromság tanát például mint hallatlan ostobaságot tűnteti fel. «Jóllehet — úgymond, — hogy ezen dolog a számvetésnek a reguláival ellenkezik, de tudod azt, mennyivel méltóságosabb tudomány a theologia a számvetésnek kis tudományánál, annyival inkább

* Szilágyi Ferencz: Rajzok Erdély államéletéből a XVIII. században. Akad. értekezések a tört. tudományok köréből. III. köt. V. szám.

** A keresztény vallásban magát oktattatni vágyódó utazó ember. Jerusalemben. 8-r., 60 lap.

által láthatod azt, hogy többet kelletik hinni a theologia tudományának.» El kell ezt hinni, mert ez mysztérium. «Higyjed azt, a mi lehetetlen és a józan gondolkozással ellenkezik, ez az a dolog, a mely a mi istenünk előtt a legkedvesebb». Ugyanily hangon és értelemben nyilatkozik a Jézus születéséről és az úrvacsorájáról szóló tanról. Végül a keresztyénség, illetőleg a katholiczizmus hitczikkeiről ekképen foglalja össze nézeteit: «Ezek az esztelenségek, melyeket most láttál, hallottál és tapasztaltál, mind bolond bűbájos embereknek a találmányi, melyeknek némely gazemberek pártjokat fogták; mind a ketten hasznokat találták az emberek megcsalásában».

Ha azt akarnók, hogy határozott fogalmat szerezzen magának az olvasó Laczkovics valláskáromlásáról: csak néhány kifejezését kellene idéznünk; erről azonban lemondunk, mert obscén dolgok reprodukálásához nincs kedvünk.

A keresztyén vallás ilyeten profanácziója visszatetszést idézett elő még abban a korban is, midőn pedig a felvilágosodás czímén ugyancsak sokat megengedtek maguknak az emberek a pozitiv keresztyénséggel szemben.

Minthogy Laczkovics magára vonta a gyanút, hogy ő a röpirat szerzője, a helytartó-tanács megindította ellene a vizsgálatot, s Pestvármegye alispánja útján kérdést intézett hozzá, kitől kapta a példányokat? ki a munka szerzője és hol nyomatott az?

Laczkovics e kérdésekre egy nyilatkozatban felelt, melyet magyar és latin nyelven ki is nyomatott s melynek egy példánya, Fraknói szerint, megvan a nemz. muzeum könyvtárában.*

1792. febr. 4-én kelt nyilatkozatában Laczkovics azt

* Fraknói értekezése a *Századokban*. 1877. évf. 327.

állítja, hogy a munka több példányát ismeretlen kézből kapta meg s mivel úgy találta, hogy «nem egyeb munka annál, melyet VOLTAIRE már régen írt, s mely most minden országokban és boltokban árultatik» : minden töprengés nélkül osztogatta azt szét barátai közt. Majd kijelenti, hogy a szerző kiléte és a nyomtatás helyére nézve felvilágositással nem szolgálhat. De még ha felvilágositást adhatna is, a hozzá intézett kérdésekre még sem válaszolna. «Azon okból — úgymond, — hogy országunkban a józan észszel, emberiségnek törvényeivel ütköző, gyalázatos spanyol inquizicziónak helye nincsen, sem országunk törvényei az effele isteni, természet és polgári szabadságnak törvényein épült szabadságnak mivoltát, mint emberi szabadságot legfőkepen illető dolgot sehol semmiféle kérdés alá nem vetik, felőle nem szólanak, és meg mindekkoráig az effeléknek meggátolásával ezen részben a mi magyar törvényeink és konstituczióink magokat más európai pallérozott nemzetek előtt nevetségessé nem tették: ugyanezen okból feleletet adni nem köteleztethetném.»

A büntetéstől Laczkovics csakugyan megmenekült, miután a hozzá intézett kérdésekre vonatkozólag a felvilágosítást megtagadta. A vizsgálat 1794. elejéig húzódott. 1794. jan. 14-én a kanczellária azt javasolta a királynak, hogy mivel Laczkovics tagadása mellett megmarad, a kereset ne indíttassék meg ellene annyival kevésbé, mert ha fölmentetnék, a botrány még nagyobb lenne. A király a kanczellária javaslatát elfogadván, az ügy befejeztetett a nélkül, hogy Laczkovicsot a vizsgálat kellemetlenségein kívül egyéb baj érte volna.*

Méltó társa az utazó ember pamfletjének «*A Jézus*

* U. o.

*társaságbeli szerzeteseinek Khinábúl való kiűzettetése».** Csak formailag különböznek egymástól. Amabban egy idegen utazó beszéli el oly ismeretlen földrészen szerzett tapasztalatait, hol a katholiczizmus az uralkodó vallás; emez pedig RIGOLET jezsuita-páternek és missziionáriusnak a khinai császárral folytatott párbeszédét tartalmazza. De eszméik, modoruk, irályuk annyira rokon, hogy önkénytelenül arra a föltevésre jutunk, hogy vagy ugyanazon író tollából származott mindket gunyirat, vagy egyik a másik művét felhasználta.

Rigolet párbeszéde eredetileg német nyelven jelent meg *Wucherer* bécsi könyvárus kiadásában, s — mint Wucherer a Rautenstrauch támadására feleletűl írt s fennebb már bemutatott pamfletjében írja** — állítólagos szerzője RAUTENSTRAUCH volt ugyan, de később kisült, hogy Rautenstrauch, művének anyagát nagyobbrészt franczia könyvekből, különösen pedig VOLTAIRE munkáiból merítette. Nagyon valószinűnek tartjuk, hogy «A keresztény vallásban magát oktattatni vágyódó utazó ember»-t is Rautenstrauch állította össze franczia forrásokból s Laczkovics csak magyarra fordította.

Rigolet a khinai császárt a keresztyén vallásra akarja téríteni s e czélból előadást tart neki a szentháromságról, a csudákról, az oltári szentségről, a próféták életéről; de oly visszataszító modorban és szellemben, hogy előadása befejeztével méltán intézhette hozzá a császár azt a kérdést: «hogy eshetett az meg, hogy ilyen, minden józan észszel ellenkező, káromló, undok religió csúszhatott be

* A Jésus társaságbeli szerzeteseinek, Khinábúl való ki-űzettetése. Romában. 8-r., 51 lap.

** Eine Beilage zum Pasquill von dem Verläumdeten. 7. és 47. l.

annyi sokféle kis nemzetek közé?» A megtérítésből sem lesz persze semmi, sőt ellenkezőleg a khinai császár, mint a vallási türelem barátja, kiűzi az esztelen vallás erőszakos terjesztőit birodalmából. «Mink itt — így hangzik a felvilágosodott császár ítélete — a magunk vallásának méltóságát nem szoktuk a hóhéroknak erejével fenntartani; mink ez ilyetén fegyverekkel nem szoktuk az ellenvetéseket felbontani. Takarodjatok s vigyétek másuvá fene esztelenségteket, és bár valaha megokosodhassatok.»

Nem oly durván ugyan, mint az előbb említett két irat: de szintén a pozitiv keresztyénség mai alakzatai ellen intéz támadást az az ismeretlen író is, ki «*An die Protestanten in Ungarn*» czím alatt,* a két nagy keresztyén felekezetnek: a katholiczizmusnak és protestantizmusnak bűneit és viszszaéléseit szembeállítván egymással, mind a kettőre kimondja a halálos ítéletet. Iratával a protestánsokhoz fordúl, de ama közmondás szerint, hogy fiamnak szólok, menyem értsen róla, — midőn a protestánsokat leczkézteti, a katholikusok is kikapják a pirongatásból az őket illető részt.

A szerző véleménye szerint, mind a két felekezet egyedül üdvözitőnek tartja a maga vallását. A mi a katholikusoknál a pápa infallibilitása: ugyanaz a protestánsoknál a szymbolikus könyvek csalatkozhatatlansága. A protestánsok a többi felekezetek iránt oly türelmetlenek soha sem voltak ugyan, mint a katholikusok: de csak azért nem, mert a kath. egyház régiségét és hatalmát nélkülözték. A dán prot. misszionáriusok vallási könyvei ép annyi képtelenséggel telvék, mint a jezsuiták hittérítésre szánt iratai. A kath. és prot. papok, a kath. és prot. püspökök egyaránt

* An die Protestanten in Ungarn. Sapere aude! Von *A. A.* Hannover. 1791. 8-r., 44 lap.

hatalmaskodnak, halásznak a zavarosban, kereskednek a lelki üdvösséggel és árulják a halhatatlanságot. Mindket felekezet ellensége a szabad kutatás elvének és a vallásszabadságnak. Gyermekeit egyik sem neveli úgy, hogy azokból idővel az állam hasznos polgárai válhatnának.

Daczára azonban a katholiczizmus és protestantizmus visszaéléseinek, a szerző — saját bevallása szerint — gyűlölettel sem egyik, sem másik felekezet iránt nem viseltetik. Ő minden vallást jogosultnak ismer el, melynek dogmái nem államellenesek, s azt vallja, hogy egyedül üdvözitő hit nincsen, hanem az ember minden vallásban, a pogány és a keresztyén, a mohamedán és a zsidó vallásban egyformán üdvözűlhet, csak mindenkor jót cselekedjék. A hitre általában nem nagy súlyt fektet; ő tőle hihet bárki bármily esztelenséget; de annál szigorúbban megköveteli, hogy a morál parancsait mindenki híven betöltse. Minthogy pedig az ő felfogása szerint, a keresztyénség, mai alakjában, kizárólag dogmatikus alapon áll: morális elvek szerint való ujjáalakitásáról kell gondoskodni, vagyis «*a theologiai vallasok helyét foglalja el a tiszta, minden emberi hozzaragasztástól ment, moralis keresztyénseg, mely oly pompásan összhangzik a természet torvenyeivel és a józan emberi észszel.*»

Az ismeretlen szerző eme nézetei és Rousseau-nak a vallásra vonatkozó elvei közt a rokonság könnyen felismerhető. Rousseau is tiltakozik az egyedül üdvözitő hit fogalma ellen; ő is megtűr minden vallást, mely államellenes tanokat nem hirdet; előtte is csak annyiban birnak jelentőséggel a vallás tanai, a mennyiben az erkölcsös életre és a polgári kötelességek hű teljesitésére ösztönöznek.

A Rousseau iskolájából való irókkal közvetlen vitába nálunk senki sem bocsájtkozott; indirekte azonban annál

hatályosabban ellensúlyozták őket ama derék írók, kik a valódi vallási felvilágosodás mibenlétét a tárgyhoz illő komolysággal s az igazság meggyőző erejével fejtegették.

A ki EWALD-nak «*A köznép megvilágosodásáról*» írt értekezését lefordította magyarra,* bizonyára a legnagyobb szolgálatot tette a felvilágosodás ügyének.** Ewald józan felfogású, széplelkű író, s mint ilyen, a legnagyobb tartózkodással beszél a vallási kérdésről, nehogy bárkinek is vallásos érzületét megsértse.

A felvilágosodás fogalmát akként határozza meg, hogy az nem egyéb, mint «az embernek azon álláspontja, melyben, a milyen messze csak szeme szolgálhat, s látása kiterjed, a körülötte lévő dolgokat mindaddig tisztán megismerheti». Hogy az emberiség látköre minél inkább kiszélesedjék, a legfőbb feladat, szerinte, a köznépet a tanítás áldásaiban részesiteni. A valódi felvilágosodás sem nem a vallástalanságban, sem nem a jogegyenlőségben, sem nem abban áll, hogy a paraszt fizikussá, mathematikussá legyen; hanem abban, hogy a legutolsó ember is ismerje és kövesse a vallás és morál elveit s jártas legyen legalább az elemi ismeretekben.

A történelem tanusága szerint «ott vagyon legnagyobb megvilágosodás, a hol a keresztény vallás uralkodik, s az országokat egymáshoz hasonlítván, ott legboldogabbak az emberek, ott legerősebbek a királyi székek, ott legvirágzóbbak az országok, a hol keresztények a lakosok. Általjában vévén a dolgot, tagadhatatlan az, hogy nagyobb a megvilá-

* A köznép meg-világosodásáról, ennek határairól és hasznairól. Irta német nyelven EWALD I. L. Bétsben, Hummel Dávid betűivel. 1791. 8-r., VIII + 154 lap.

** «Fordította némelyek szerint BÁRÁNY PÉTER, mások szerint NAGY MIHÁLY». SÁNDOR ISTVÁN: Magyar Könyvesház. 1803. 184. l.

gosodás a protestáns, mint a katholikus tartományokban, s hogy szorgalmatosabb s boldogabb a nép a protestáns tartományokban».

Az államok hatalma a felvilágosodás terjedésével növekedik. Nagy tévedés azt hinni, hogy a felvilágosodott nép idézi elő a forradalmakat; ellenkezőleg, a felvilágosodással a közmegelégedés jár együtt, mely kizárja a forradalom lehetőségét. A forradalmat a despotizmus szüli. «Soha se is tarthattok számot — inti a fejedelmeket — ezen felséges nevezetekre: fejedelmek, királyok, embereken uralkodók, ha úgy bántok az emberekkel, mint a hidlásba zárt vagy járomba fogott barmokkal. Hatalmatok alatt van az ember; de bizonyára nem uralkodtok rajta.»

Ewald, mint a fennebbiekből látható, a konzervativ irány híve, a mennyiben az állami intézmények felforgatásától irtózik s épen azoknak konszolidálása végett sürgeti a felvilágosodás terjesztését, mint a forradalom leghathatósabb ellenszerét.

Egy magyar hazafi, «*Warnungsschreiben*» czimű iratában * a forradalmat a vallástalanságnak és az erkölcsi romlottságnak tulajdonitja, a minek igazolásául s egyszersmind elrettentésül, Francziaország és a franczia forradalom példáját állítja honfitársai elé.

Voltaire, Rousseau, Diderot tanai, melyek megmételyezték Francziaországot, ijesztő mérvben terjednek, szerinte, Magyarországon is; terjesztésökről különösen a pozitiv vallás felett gunyolódó röpiratok gondoskodnak, melyek immár mindenütt föltalálhatók, a nők pipereasztalán ép

* Warnungsschreiben eines ungarischen Patrioten, den der wirkliche Zustand Frankreichs seines Vaterlandswegen in Besorgniss sezet, an alle seine sowohl Protestantische als katholische Landesbrüder. 1790. 8-r., 23 lap.

úgy, mint az államférfiak körében, a tanárok kathedráiban ép úgy, mint fiatal theologusok czelláiban s a katonák sátrában. A magyar hazafi azt hiszi, hogy *szent István* és *szent László* megfordulnának sírjokban, ha látnák, mire vezetett nálunk az újmódi filozófia, az úgynevezett fölvilágosodás.

A forradalomról más véleményben van az a «*Nagynevezetű külső országi ember*»,* ki a felvilágosodást csupán forradalmi úton véli előmozdithatni. A forradalomnak köszönhető, hogy a sötétség legbuzgóbb terjesztői, a szerzetesrendek Francziaországban eltörültettek. Képletben fejezi ki magát, midőn a franczia forradalom által teremtett alkotmányt épülethez hasonlítja, melyet nem toldottak-foldottak, hanem alapjában épitettek ujra s épen «az új építés által kellett szükségképen megháborittatniok a patkányoknak, egereknek, szóval a pinczében lakó férgeknek (értvén ezek alatt a barátokat), melyek az előtt a régi épületben kedvekre éltek».

A szerzetesi intézmény ebben a korban általában igen sok úgynevezett felvilágosodott embernek szálka a szemében, s ennélfogva annak megszüntetését ha nem forradalmi úton is, de szükségesnek tartják.

Zimmermann hannoveri orvos «*A magános életről*» írt filozófiai értekezésében, melyet Szent-Miklósi Timotheus benczés, később világi pap, fordított magyarra,** a sorok

* Egy nagy nevezetű külső országi embernek gondolati a szerzeteseknek franczíai országban lett el-töröltetése alkalmatosságával. Nyomtattatott Cosmopolisban. 8-r., 16 lap.

** Czimmermann Ján. Gy. angliai királyi orvos Hannoverában, a magános életről. Fordíttatott németből magyarra *Sz. M. T.* által. Pozsonban és Komáromban, Wéber Simon Péter költségével és betűivel. 1791. 8-r., 104 lap.

közt ugyan s diplomatikus körülírásokkal, de szintén a szerzetesek ellen nyilatkozik.

Abból indúl ki, hogy a magános élet, az önmagunkba való elmélyedés üdvös hatással lehet művelődésünkre és erkölcsiségünkre. De magányba vonulhat az ember a nélkül, hogy klastromba zárná magát vagy mint a remete, a hegyek közt bujdokolnék. A szerzetesi élet csak a «helyes értelmű» embernek való. «A fanatikus, eszelős ember előtt, a dologkerülés okosságnak, az emberektől való eltávozás kegyességnek, az érzékenységek megtompítása a legfőbb valósággal, az Istennel való szoros egyezségnek látszik lenni.» A szerzetesek közt igen sok az álszenteskedő és a hiu bolond, a mit történelmi példákkal is igazol.

A szerzetesrendek ügye s ezzel kapcsolatban az egyházi vagyon s a szækularizáczió kérdése e korban az országgyűlést is foglalkoztatta.

A szeptember 2-diki országos űlésben a koronázási diploma tárgyalása közben valaki szóba hozta, vajjon a József által föloszlatott szerzetesrendeket nem kellene-e ismét helyreállítani? A többség azonban abban a véleményben volt, hogy először az efféle ügyek nem tartoznak a koronázási diplomába, hanem azokat a már megkoronázott királynak kell az országgyűlés közreműködésével és hozzájárulásával elintéznie; másodszor a feloszlatott szerzetrendek vagyonából a parochiák száma szaporíttatván, minden szerzetrend restituczióját «az ország kára nélkül sürgetni sem lehetne»; végre harmadszor a felség már különben is igéretet tett a szükséges szerzetrendek helyreállítására. Mindezeknél fogva a fölvetett kérdés tárgyalását a rendek jónak látták elnapolni.*

* Naponként-való jegyzések. 173. l.

Később azonban az országgyűlés, a nélkül, hogy a szerzetrendekre különösen reflektált volna, megalkotta az 1791 : 23. törvényczikket, melyben kimondatik, hogy ő felsége, mint az egyházak legfőbb védura, Isten egyházait jogaikban megőrzendi s alapítványaikat az alapítók akarata szerint kezelteti, a minek kijelentése által természetesen az állam főtulajdonjoga az egyházi javakra nézve korlátok közé szoríttatott s helytelenittetett a szækularizáczió, vagyis az egyházi javaknak világi czélokra való fordítása.

A szerzetesrendek és az egyházi vagyon kérdését az országgyűlés szőnyegre hozván s aktuálissá tevén, nem csuda, ha a politikai írók közül ahoz szintén többen hozzászóltak.

Szeitz, egri szervita, az egyházi javaknak az egyháziak kezén való maradását főképen az állam érdekei szempontjából tartja szükségesnek, mert a papok és püspökök, jövedelmeik nagy részét közczélokra, humanisztikus és közművelődési czélokra fordítják. Mért nem sürgetik az emberek — így kiált fel a rendkívül ügyes polemikus — a mágnások javainak elkobzását, s mért fáj a foguk csupán a papok vagyonára? A papokat szidja mindenki, de a mágnások ellen nincs panasz, pedig amazok áldoznak a közjóért, míg ezek, kik közül némelyiknek százezrekre rúg az évi jövedelme, mire költik pénzüket? «Vajjon az ország, az anyaszentegyház javára-e, mint a régi jámbor vitéz magyarok, s nem inkább másra-e? — szóljon itt az egész ország.» A mi pedig a szerzeteseket illeti, ezek ellen szintén jogtalan minden agitáczió; mert ezek ép úgy munkálkodnak az Úr szőlejében, mint a világi papok, ennélfogva ép úgy megérdemlik jövedelmeiket, mint emezek.*

* Magyar és Erdély-országnak ismérete. 125—134., 145—158. ll.

Más véleményben volt Molnár János bélakúti apát, a *Magyar Könyv-ház* tudós szerzője, ki — bár maga is a jezsuitarendhez tartozott s előkelő helyet foglalt el a hierarchiában, — az egyház érdekében állónak tartotta a szerzetrendek vagyonának más, üdvösebb czélokra való fordítását.

Abban a művében, melyet a felsőbb klérus újjászervezése és reformálása tárgyában írt,* nyiltan kifejezi abbeli kívánságát, hogy az egyházi vagyon rendezését az állam vegye kezébe, miután erre maga az egyház nem képes s miután az egyházi javaknak egyházi czélokra való felhasználása különben is az államot illeti meg.

Szerinte az állam az egyháznak tesz szolgálatot, ha a szerzetrendeket s apátságokat föloszlatja, illetőleg megszünteti s azoknak vagyonából alapot szervez, melyből az újonnan felállítandó püspökségek dotáltatnának. Kívánatos ugyanis, hogy az államfő minél több apró püspökséget alapítson, hogy a püspökök a juriszdikcziót, — mely megyéjökben kizárólag őket illeti meg s melyben a pápa velök nem osztozkodik, — teljes mértékben gyakorolhassák. De ez a reform természetesen csak akkor sikerűlhet, ha a hivatalban levő püspökök kárpótoltatnak oly formán, hogy érseki rangra emeltetnek s az újonnan kinevezendő püspökök szuffraganeus-aikká tétetnek, a nélkűl azonban, hogy ez utóbbiak a juriszdikcziót illetőleg korlátoztatnának. Végre az új érsekeket kárpótolni lehetne azzal is, hogy csupán nekik lennének káptalanaik.

Az új püspökségek jövedelme, Molnár szerint, az 5000 forintot nem haladhatja meg s az ehez szükséges alap —

* Materialien zur Reformation des höheren katholischen Klerus in Ungarn. 1709. (Sajtóhiba. Olv. 1790.) 8-r., II + 45 lap.

mint említők — a feloszlatandó szerzetek és apátságok vagyonából kerűlne ki.

Az egyházi és speczialiter a szerzetesi vagyon jogi természetét s ezzel kapcsolatban a szerzetesi intézményt, kánonjogi, szigorúan tudományos szempontból tárgyalja Szirmay Antal, «*Jus reipublicae in bona ecclesiasticorum*» czímű tanulmányában.*

Szirmay a fennforgó tárgyat minden oldalról megvilágítja. Az ő álláspontja sok tekintetben hasonlít a Molnáréhoz Nem tudjuk, min csudálkozzunk inkább, rendkívül alapos készültségén-e, vagy tárgyilagosságán, vagy világos irályán, vagy egyenes észjárásán? Bizonyára voltak és lesznek sokan, kik álláspontját nem fogadják el; de még a kik elveiben nem osztozkodnak is, kétsegtelenűl elismerik, hogy a jus in bona ecclesiasticorum, vagyis az állami főtulajdonjog kérdését az egyházi javakra vonatkozólag a maga szempontjából ő nála alaposabban még magyar író máig sem vitatta meg.

Álláspontját ő maga röviden úgy fejezi ki, hogy az államnak joga van az egyházi javak felett rendelkezni. Ebből kifolyólag elveit a következőkben formulázza.

A közjog amaz általános elvéből, hogy úgy egyesek, mint társaságok, kötelesek a közügy terhei viseléséhez aránylagosan járulni, természetszerűleg következik, hogy ama társaságok, melyek az említett kötelességnek nem akarnak eleget tenni, mint a szerzetrendek, kötelességök teljesitésére szorítandók.

* Jus reipublicae in bona ecclesiasticorum. Anno 1791. 8-r., 56 lap. — Hogy e röpirat szerzője Szirmay, erre nézve ld. összes műveinek sajátkezűleg összeállított jegyzékét, közölve Abafi Figyelőjében. XIX. 181. Ugyanott jelezve van a nyomtatás helye is. Nyomatott Pesten, Trattner Mátyásnál.

Ha koldúsok jól rendezett országban általában nem türhetők: vajjon türhetők-e egész társulatok (szerzetrendek), melyeknek czéljuk a koldulás s a munkás polgárokon való élősködés? Bizonyára nem. Ennélfogva az állam által első sorban a kolduló szerzetek törlendők el.

Minthogy az államnak is érdekében áll, hogy minden polgára lelki gondozásban részesüljön: az állam, illetőleg az államot képviselő uralkodó csak kötelességét teljesíti, midőn azokat a szerzeteseket, kik lelkipásztori teendők végzésére képességgel birnak, lelkészekül alkalmazza s midőn a kolostorok vagyonát lelkipásztorkodó szerzetesek fizetésére, templomok épitésére, emeritus papok segélyezésére, az ifjúság nevelésére, szegenyek és ügyefogyottak gyámolitására forditja. Tarthatatlan immár az az állapot, mely szerint vagyonban duskálkodó kolostorok mellett faluhelyeken a szegény nép nyomorog s teljesen nélkülözni kénytelen a lelki táplálékot.

Azokat a jótékony alapitványokból fenntartott szerzetrendeket, melyek feladatuknak nem felelnek meg, vagy a melyek a közboldogság szempontjából ártalmasokká válnak, fel kell mindenesetre oszlatni. Az egri püspök, *Eszterházy Károly gróf*, ezért oszlatta fel a nazarénusrendet, melyet elődje *Barkóczy Ferencz gróf*, a legnagyobb kegyben tartott; a pápa pedig hasonló okból törölte el a templáriusok és jezsuiták rendjét. De ha egy püspök, vagy a pápa feljogositva érzi magát efféle intézkedésre: mennyivel inkább joga van ehez az államnak, mely az alapitványokra kötelességszerüleg felügyel, hogy azok az alapitók intencziói szerint használtassanak fel.

De meg kell szünniök bizonyos intézményeknek akkor is, ha azt tapasztaljuk, hogy a czél, melynek előmozditása végett jöttek létre, más instituczió által biztosabban és

sikeresebben lesz elérhető. Ime, egyidőben keletkeztek prépostságok, apátságok, konventek, tisztán abból a czélból, hogy az akkori időben nagy számmal levő irás-tudatlan polgárok szerződéseit irásba foglalják, megőrizzék, ezek voltak az u. n. hiteles helyek: ma már ezek, miután nincs rájuk többé szükség, megszűntethetők.

Sőt még bizonyos kényszeritő körülmények nyomása alatt és a gyakorlati élet tapasztalatai alapján is kénytelen néha az állam egyes szerzetrendeket eltörülni vagy legalább azoknak létszámát redukálni. Nápolyban például 1779-ben 56,730 szerzetes volt, tehát több, mint a mennyi katona: vajjon nem helyesen cselekedett-e ennélfogva a nápolyi király, midőn a szerzetesek számát leszállitotta, hogy hadseregét erősitse.

Az u. n. amortizáczionális törvények Európa csaknem minden államában előfordulnak s korlátozzák a holt kézre történő fundácziókat. Így például Ausztriában 1500 forintban állapittatott meg a maximum, melyen túl a szerzetek javára senki sem végrendelkezhetik.

A szerzetrendek megszoritása a katholika egyháznak semmi kárára nem lehet, miután a kath. egyház három századon keresztül fennállott a szerzetesi intézmény nélkül és akkor felelt meg legtökéletesebben magasztos hivatásának; söt ellenkezőleg, a szerzetrendek megszoritása az egyháznak határozott előnyére szolgálna. Ha a czélt akarjuk: akarnunk kell az eszközöket is. A kath. hitvallás érdekeit pedig semmi se mozditaná elő annyira, mint az, hogy a henye életet folytató szerzetesek helyébe lelkipásztorok állittatnának, kik a népet a hitben oktatnák s megtartanák. Máskülönben a nép, mely leginkább a külső istenitisztelet által vonzatik, attól megfosztatván, oda fordúlna, a hol az Isten igéjet hirdetik és az ifjuságot oktatás-

ban részesitik, t. i. a protestánsokhoz. Hogy a mohácsi vész után oly sokan odahagyták őseik vallását, azt főképen a prédikátorok hiányának lehet tulajdonitani.

A papi és szerzetesi javak rendezése sem a nemesség kiváltságainak, sem az egyéni tulajdonjognak nem derogál. Mert ámbár a klérus és a nemesség ugyanazon szabadsággal és előjogokkal birnak, mégis nagy különbség van a papi és nemesi javak tulajdonjoga közt. A klerikális javak birtokbavétele præzentáczió vagy nomináczió utján történik; a nemesi javak ellenben örököltetnek. A klérus birtoka állami hűbér, a nemességé magán-hűbér. A papok, szerzeményökről szabadon nem végrendelkezhetnek, mivel jövedelmeik közjövedelmeknek tekintetnek, továbbá ingatlanaikat el nem zálogosithatják, a mi arra mutat, hogy ők csak haszonélvezőik és nem tulajdonosaik birtokaiknak; ellenben a nemesek, szerzeményökről szabadon végrendelkezhetnek, ősi jószágaikat zálogul leköthetik, sőt bizonyos esetben azokat el is idegenithetik. A klérus, beneficziumát a közügynek tett szolgálatai jutalmául kapja; a nemesség örökli ősi jószágát, mint az ősök érdemeinek jutalmát. A klérusnak a javak ad perszonám adatnak, a nemességnek ad hæredesz. A papi fundácziók csak bizonyos időre szólók, míg t. i. hasznosaknak találtatnak, és folyvást a korona hatalmi körébe tartoznak; a nemesség donácziói a korona hatalmi körén kivül állnak, mert azoknak fenntartását az állam érdeke követeli. A nemesi donácziók fenntartása föltételekhez kötve nincs; a papi beneficziumok ellenben föltételesek, mert ez utóbbiak a hivatal szempontjából adatnak; ha tehát a hivatal érdeke ugy kivánja, mért ne lehetne azokat megváltoztatni, sőt ha a javadalmas, kötelességét nem teljesíti vagyis ha a föltételeknek eleget nem tesz: mért ne állna a patrónus hatalmában a javadalmast beneficziumától meg-

fosztani? — hiszen még a nemesi jószág is — ha tulajdonosa pazarló — sequesztrum alá vétetik: mért ne vétethetnék tehát a klérus birtoka is zár alá, ha a szükség úgy kívánja.

A Szirmay művéből kiszemelt fennebbi aforizmák, mint látható, egytől-egyig a jozefinizmus elveire alapítvák. A szerzetesi intézménynek radikális átalakítását, az egyházi-, illetőleg a szerzetesi javak egy részének hasznosabb czélokra való fordítását, József a felvilágosodás követelményének tekintette s ennek eleget is tett. Szirmay a fennebbiekben József egyházpolitikáját igazolja és pedig nem frázisokkal, hanem ha egyesekre nézve talán nem is meggyőző, de mindenesetre bármely részről komoly figyelmet érdemlő érvekkel.

Az 1792-ben megjelent «*Castigatio*»* szerzője például azok közé tartozott, kiket Szirmaynak nem sikerült meggyőznie. Az ügyes tollú író terjedelmesen s nagy elmeéllel igyekszik Szirmay álláspontjának tarthatatlanságát kimutatni, dorgáló modorban figyelmeztetvén őt, hogy a klérus mindenkor óriási áldozatokkal járult a közművelődési és humanitási intézmények fenntartásához, ennélfogva a kik mégis a papi javak elkobzását tanácsolják, meg akarják ölni a tyúkot, mely arany tojásokat tojik.

Ha a felvilágosodás kérdésével a szerzetesrendek ügye némelyek szerint nem állt is okozati összefüggésben: az tagadhatatlan, hogy mihelyt a szerzetesi intézmény rendezése szóba hozatott, és pedig épen a felvilágosodás szempontjából: e felett csak úgy könnyedén napirendre térni nem lehetett.

* Castigatio libelli, Jus reipublicæ in bona ecclesiasticorum dicti. Cassoviæ, typis Joannis Mich. Landerer, perpetui in Füskút. 1792. 8-r., 493 lap.

A felvilágosodásnak azonban azok tettek igazi nagy szolgálatot, kik nem az azzal összefüggő vagy épen csak összefüggőnek hitt részletkérdéseket világosították meg; hanem a kik magát a felvilágosodást, valamint annak végeredményét, a vallás- és lelkiismeret-szabadságot tették vizsgálódásuk tárgyává s ez utóbbinak az emberi nem boldogulása és jóléte szempontjából való szükségességét bizonyítgatták.

A vallási felvilágosodásnak egyik kiváló szószólója volt nálunk e korban *«egy igaz katholikus»*, ki *«Az erőszakos térítőknek káros visszaélésekről»* írt tanulmányában,* hazai viszonyainkra való tekintettel tárgyalja a fontos problemát. Az igaz katholikus, Verenfels Sámuel bázeli tanár latin műve nyomán rendkívül szabadelvűen fejti ki a vallásszabadságra vonatkozó általános elveket. «A ki a vallásnak igaz érdemét érzi — írja Verenfels, — és azt ugy, a mint kell, becsülleni tudja, az soha is azt az erőszak bélyegével bemocskoltatni hajlandó nem lehet, sőt attól az erőszaknak meg csak árnyékát is, mint a valláshoz illetlen, sőt egészben annak megalacsonyítására szolgáló homályos dolgot, szorgalmatosan eltávoztatni kívánja.» «Soha ember az ő embertársát — folytatja tovább — annak elhitelére, a mit ő igaznak lenni meg nem esmér, nem kényszerítheti, és ehez képest szükségesképen a lelkiesméreten való uralkodást egyedül az Istenre kelletik hagyni, ki azt oda hajthatja, a hová akarja és akkor, a mikor s mihelyt ő néki tetszik. Így fogjuk követni a szent apostolok példáját, a kik az embereket Isten beszédével, nem pedig fegyverrel térítették.»

* Az erőszakos térítőknek a szent vallással való káros viszsza élésekről eggy igaz catholicus. 1790. 8-r., 45 lap.

A bázeli tanár magyar tolmácsa, mint igazságszerető ember, katholikus létére is kénytelen beismerni, hogy a vallásszabadság és türelem eszméje a magyar társadalomban még nem vert gyökeret. «Nemes magyar hazánkban — úgymond — találtatnak oly setétes lelkek, a kik, ha lehetne, a Krisztus és sz. apostolok követésre méltó szelid példájok ellen, fustélyos, fegyveres és botos apostolokká lennének, a kik fekete epesárral bővölködő írásokban, üldözés lelkétül lett elfoglaltatásokat, közönségessé tenni nem szégyenlették. Talán a magok ügyök igazságához való bizodalmok csekélysége fegyverkezteti és kényszeríti őket annak erőszakos oltalmára? vagy a kereskedésnek alacsony lelke nógatja őket a lelkek fogásba való tartására, hogy az egek nevében földi kincset gyűjthessenek és a lelkiek színe alatt a zavarosban testieket halászhassanak?»

A protestánsok üldözése, a derék katholikus író szerint, nemcsak az isteni-, de a világi törvényekkel is ellenkezik, s csak a «roszakaratú hazafiak» tekinthetik a bécsi és linczi békekötést érvénytelennek. A protestánsok véleményét fejezi ki, midőn a «türelem» kifejezését velök szemben helytelennek nyilvánítja; mert a prot. felekezet bevett vallásfelekezet. Előadását azzal az óhajtással fejezi be, hogy «mind Isten, mind természet, mind haza törvényével ellenkező, egyébként is nem a mostani időkhöz való vallásbéli erőszakoskodásokra, vagy ostoba üldözésekre valaha ne vezéreltessünk».

Verenfels magyar tolmácsát a szabadelvűségben nem múlja ugyan felül, de mint írót, mint gondolkozót határozottan túlszárnyalja a «*Declaratio sincera, christiana et patriotica*»* szerzője. Meglepő olvasottság, erős logika,

* Declaratio sincera, christiana, et patriotica civis hungari

filozófiai mélység s a szynekdochek, metonymiák, epifónák bőséges alkalmazása miatt kissé ugyan nehézkes, de különben szép irály, — ezek ama jellemvonások, melyek az ismeretlen szerzőt korának egyik legkiválóbb irójává avatják.

A lelkiismereti szabadság védelmére ugyanabból az elvből indul ki, a mire ellenfelei hamis következtetés utján a vallási kényszer elméletét alapitják. A társadalom üdvét és boldogságát ő is, mint ezek, a viribusz unitisz elvének alkalmazása által véli előmozdithatni. Csakhogy mig ezek az erők egyesitése czéljából a különböző vallásfelekezeteket üldözőbe veszik, s az egész emberiséget az egyedül üdvözitő vallásra akarják téríteni, hogy az erők együttes működését megbénitó vallási különbségek megszűnjenek : a «Declaratio» szerzője az ember természetét és individuális szabadságát véve tekintetbe, a lelkiismereti kényszerről azt tartja, hogy az gyűlölködést kelt a társadalmi osztályok közt s ez lehetetlenné teszi a közboldogságnak közös akarattal való munkálását.

Az erők egyesitését, szerinte, nem a vallásbeli különbség akadályozza meg; hanem az ebből származó türelmetlenség és gyűlölködés. Hagyjon fel csak egyik felekezet a másiknak üldözésével: viseltessenek csak egymás iránt szeretettel, szelidséggel és béketűréssel: a türelmetlenség forrása azonnal bedugul s a közjóra való törekvés utjában álló akadályok elenyésznek; mert a mint emberi természetünkben gyökerezik, hogy gyűlölettel viseltetünk az iránt, a ki ártalmunkra van: ép ugy ragaszkodni fogunk mindenkor jóakaróinkhoz.

catholici ad questionem, an sic dicta apostasia inter delicta civilia referenda? Pestini. Typis Francisci Patzko, 1790. 8-r., 40 lap.

A szerző saját álláspontjának igazolása végett tekintélyekre is hivatkozik. Históriai személyek nyilatkozatait idézi, s ezekkel a jól kiválasztott és jól alkalmazott idézetekkel nemcsak olvasottságot, de kiváló irói tehetséget is árul el. Felhozza például *Báthory Istvánt*, ki egyszer azt mondta, hogy az Isten három dolgot tartott fenn magának: semmiből valamit teremteni, a jövendőbe látni, s a lelkiismeret felett uralkodni. Azután idézi *II. Miksa* császár mondását, mely szerint a fejedelem, ki a lelkiismeret felett azért zsarnokoskodik, hogy az égi koronát megszerezze magának, könnyen elvesztheti e közben földi koronáját.

Ezek a Krisztus tanain alapuló igazságok Angliában és Németországban rég átmentek már az életbe, csak Magyarországon nem képesek gyökeret verni. A szerző részletesen kifejti azokat a visszaéléseket, melyeket hazánkban a vallásszabadság ellen, a katholikus ifjak nevelése, a protestánsok megadóztatása, a protestáns lelkészekre való felügyelet, a katholikus ünnepek általánositása s a kath. vallásról való áttérések körül elkövetnek.

A mű czímében foglalt kérdésre, hogy polgári bűntény-e a hitehagyás, csak azután felel a szerző, miután már a vallásszabadságra vonatkozó álláspontját körvonalozta. A ki a lelkiismerettel szemben semmiféle kényszert nem ismer el jogosultnak, az természetesen az aposztáziát sem tekintheti büntetendő cselekménynek. A «Declaratio» írója azonban itt nem elégszik meg a vallásszabadság tárgyában előzetesen kifejtett elveinek egyszerű alkalmazásával, hanem a kérdést egészen önállóan igyekszik tisztába hozni és megoldani.

Gondolatmenete e tekintetben hasonlít a *Lutheréhez*. Külömbséget kell tenni — így okoskodik — az ember jelen, testi életének boldogsága és a lélek jövendő boldogsága

közt. Amazt a polgári társadalom körében, az államhatalom segélyével, emezt az egyház körében, az egyház segélyével érhetjük el. Mindkettőre szükségünk van; mindkettő végczélját képezi az embernek. De a kettős czél eszközei teljesen külömböznek egymástól; az egyik testi-, a másik szellemi eszközök felhasználását igenyli. Már magában ennel a körülménynél fogva is képtelenség szellemi dolgokért bárkit is testileg fenyiteni. De meg az államhatalom a testi boldogság előmozditására levén hivatva s a lelki ügyekkel nem foglalkozván, ez utóbbiakat nem is ismerheti és igy illetékesen belé sem szólhat a spirituáliákba. A miből viszont az is következik, hogy azok a fejedelmek, kik mégis erőhatalmat gyakoroltak a lelki dolgokban, jogkörüket tullépték és ezzel a társadalom rendjét zavarták meg.

A mint azonban az állam nem büntethet meg senkit vallásos meggyőződéseért, ugy az egyházi hatalom sem sujthatja a hitehagyást külső büntetésekkel. Az egyház rendeltetése a lelkiek gondozása; de ennek a rendeltetésének csak akkor felel meg, ha szellemi eszközökkel él, ha az evangéliumot Krisztus parancsa szerint hirdeti. Mihelyt az egyház bizonyos esetekben testi büntetéseket alkalmaz, a mellett, hogy Krisztus tanait megsérti, az állam jogkörébe is beleavatkozik.

Az egyház rendszerint akkor tér el eredeti hivatásától, ha uralkodó egyháznak deklarálja magát. Az uralkodó egyház, saját hitelveit tartván egyedül üdvözitő hitelveknek, a többi felekezetek irányában türelmetlen. Ha az egyedül üdvözitő hit jogosultságát elismernők, akkor az emberiség jövő boldogsága érdekében az erőszakot is el kellene néznünk, hogy ama hit minél általánosabbá váljék. Úgyde ki mondja meg, hogy melyik az igaz vallás? Ha a cujus

est regio ejus est religio elve alapján a többségben levő felekezet vallását ismerjük el egyedül üdvözítő vallásnak: akkor ép oly jogosnak kell tekintenünk *Nero* kegyetlenkedéseit, valamint azt a tényt is, hogy a zsidók Jézust megfeszítették.

Az egyház az első nyolcz század alatt Krisztus abbeli tanácsát híven követte, hogy «elmenvén, hirdessétek az evangéliumot mindenfelé, minden népnek, megkeresztelvén őket az atyának, fiúnak és szentléleknek nevében». A tanítás fegyverén kívül az egyház más eszközt nem alkalmazott. A hitehagyottat exkommunikálta ugyan; de az exkommunikáczió nem járt testi büntetéssel, vagy ha megtörtént is, hogy a kiközösitettet testileg is megfenyítették, ez nem az egyház rendeletéből történt, hanem a kor indiskrét szellemének róható fel.

Az emberiségnek vissza kell ismét térnie Krisztus tanaihoz, s akkor szóba sem jöhet többé az a kérdés, hogy a hitehagyás polgári bűnténynek tekintessék-e?

A fennebbiekben előadván a «Declaratio» tartalmát, az, a mit Concha ír, hogy e mű szerzője állítólag Pray György lenne,* nemcsak hogy nem valószínű, de föltevésnek sem járja meg. Bármily nagyra becsülje is valaki Praynak mint hisztorikusnak érdemeit, nem fogja elhinni, hogy ő, a jezsuita, a nagyváradi kanonok, a theologiai tanár, Mária Terézia egykori hivatalos történetírója, képes lett volna felülemelkedni minden felekezeti elfogultságon, hogy síkraszálljon a hazai katholiczizmus visszaélései ellen. Conchát talán az vezette félre, hogy a műnek a nemzeti muzeum birtokában levő példányát használta, melynek czímlapjára valaki Pray

* Concha: A 90-es évek reformeszméi és következményeik. *Olcsó Könyvtár.* 195. szám. 85. l.

nevét jegyezte föl. Úgyde ugyanez a kéz az *«Animadversiones in libellum, cui titulus: Sola salvifica»*, valamint az *«Ad autorem nullitatis animadversionum in libellum, cui titulus: Sola salvifica»* czímű brosűrök czímlapjára is ráírta Pray nevét, már pedig ezeknek az iránya, mint alább látni fogjuk, a «Declaratio» irányával homlokegyenest ellenkezik, úgy hogy semmiesetre sem lehet ugyanazon egy ember a szerzőjök. Ha mégis Pray írta volna a három közül valamelyiket: ez utóbbi kettőt — szigorúan katholikus szelleménél fogva — inkább lehetne neki tulajdonítani, a mint hogy Wurzbach tényleg neki is tulajdonítja.

A *«Vallás-cserélés»** írójának, Nagyváti János-nak, a szabadkőműves eszmék buzgó apostolának,** alapgondolata hasonlóképen az, hogy a közboldogság legfőbb feltétele abban áll, miszerint vallását mindenki szabadon választhatja. Ez az eszme egy vitatkozás eredménye, melyet egy világi bölcs, egy jezsuita és egy hazafi folytat egymással. A jezsuita a kath. vallás egyedül üdvözítő voltát vitatja. A bölcs és a hazafi azonban két tűz közé fogják s anynyira sarokba szorítják, hogy miután minden érvéből kifogyott, annyit legalább beismer, hogy tanult a beszélgetésből, azt tanulta t. i., hogy «jó a gondolkozás».

A mű bevezetéseül s egyszersmind mottójául szolgáló

* Vallás-tserélés, avagy egy világi-böltsnek, egy jésuitának, és egy hazafinak aról való beszélgetések: ha vallyon szabad é az embernek vallását, a mellyben született, meg hányni vetni, és van é szabad választása, azt, ha hibás, jobbal fel-tserélni? egy emberbarát által. Nyomtattatott Gondolat-falván Elmélkedő János betűivel. 1790. 8-r., 48 lap.

** Kazinczy Ferencz Aranká-hoz intézett egyik levelében írja, hogy a Vallás-cserélés czímű röpirat szerzője Nagyváti János. (Fraknói értekezése a *Századokban.* 1879. évf. 38.)

vers, a mű irányát és modorát illetőleg könnyen tévedésbe ejtheti az olvasót. Már a vers kezdete is igen drasztikus:

«Édes ember-társom! értsd meg lételedet,
Ne add árendában a papnak eszedet.
Gondolkozz, vizsgálódj; erre való az ész;
A ki vakon hiszen, papok szamara lész.»

A befejező sorokban pedig a szerző úgy tünteti fel a vallást, mint «konyháért való emberi találást».

Ilyen mottóból mit lehetne egyebet következtetni, mint hogy a szerző általában minden pozitiv vallásnak ellensége? Művének tartalmából azonban ez nem tűnik ki. A pozitiv hitczikkeket nem bántja egy szóval sem; csak a szabad kutatás jogát vitatja vallási téren, s ezzel a protestantizmus álláspontjára helyezkedik.

Az a kis röpirat, — mely «*A magyar keresztyénséghez egy alkalmatos időben mondott szó*» czím alatt,* a pozitiv keresztyén vallást gúnyolókkal szemben, bibliai alapra támaszkodva, Pál apostol leveleiből nagy gonddal idézi a keresztyén tanok örökigazságát bizonyító helyeket, — inkább a theologiai értekezések közé sorozható; de azért itt is megemlíthetjük, mint a felekezetek közti kölcsönös türelem egyik igénytelen, de annál melegebb nyilatkozatát.

A liberális gondolkozású szerző, szabadelvűségét a bibliából meríti. A szentírással kezében kéri polgártársait, hogy valláskülömbség nélkül szeressék egymást, hitbeli meggyőződésüket kölcsönösen tiszteljék; mert «a hitetleneket és a keresztyén vallás csúfolóit semmi sem idegeníti el jobban a keresztyén hittől, mint ugyan a keresztyének közt

* A magyar keresztyénséghez eggy alkalmatos időben mondott szó. Német kéz-írásból fordítatott. Duna-partján, 1791. 8-r., 48 lap.

szüntelen szomorúan tapasztalható egyenetlenség, békételenség, egymás ellen forró vakbuzgóságok, gyűlölségek, kegyetlenkedések s egymásnak nyilvánságos vagy legalább titkon való üldözése».

A hit- és lelkiismereti szabadságot hirdetik egyszerű, keresetlen szavakban a «*Fragmentum disceptationum*» és «*Az emberi polgárságban található valóságos elsőség*» czimű röpiratok is.

A «*Fragmentum disceptationum*»* a lelkiismeret szabadságát az egyén eredeti, el nem idegeníthető jogának nyilvánítja s a francziaországi vallásüldözésekre reflektálván, a franczia forradalom által hirdetett szabadság és egyenlőség nevében, emelkedett hangon tiltakozik a vallásfelekezetek mindennemű elnyomatása ellen.

«*Az emberi polgárságban található valóságos elsőség*»** gyakorlatias észjárású szerzője ellenben elméleti fejtegetések helyett a vallásszabadság megvalósításához vezető útat jelöli ki. E czélból, szerinte, meg kell törni a klérus hatalmát, minthogy az uralkodó vallás és az egyedűl üdvözítő hit theoriáját a klérus tartja fenn. Uralkodó vallás pedig nincs; «mert ez (t. i. a vallás) egyedűl lelki dolog levén, az emberek között sem uralkodást, sem szolgálatot nem esmér; hanem csak olyatén emberek költeménye, kik a vallásnak színe alatt maguk kívánnak uralkodni». Egyedűl üdvözítő hit sincs; a ki ilyenről beszél, «szidalmazza a teremtőt, ki nem annyira tudományok, mint erkölcsi tökéletességek szerint akarja teremtéseit egyátaljában boldogokká tenni koporsóik után».

* Fragmentum disceptationum de religione et tolerantia in comitiis nationis Gallicæ die 21. aug. 1789. habitarum. Latinitate donavit nobilis hungarus. 1790. 8-r., 38 lap.

** Az emberi polgárságba található valóságos elsőségnek igaz mértéke. 1790. 8-r., 16 lap.

Az uralkodó vallás intézményét, mint a vallásszabadság legfőbb akadályát, a római egyháznak a nem katholikus keresztyénekkel való egyesülése által véli kiirthatni II. József császár, egy apokryf levelében, mely «*Epistola posthuma Josephi II.*» czim alatt * látott napvilágot s melyet a császár állitólag élte utolsó napjaiban, 1790. januáriusában, a római pápához és a püspökökhöz intézett, de a melynek tulajdonképeni szerzője Csernánszky Sámuel volt. A levél közlője annak a kérdésnek a megvitatásába nem bocsájtkozik, vajjon a levél csakugyan József császártól származott-e, sőt azt sem akarja eldönteni, vajjon az abban foglaltak megegyeznek-e a József elveivel vagy sem; hanem egyszerűen megjegyzésekkel kiséri s igazolni és felvilágosítani igyekszik a császárnak tulajdonitott nézeteket.

Hogy a levél hamisitott, az kétségtelen; de viszont az is bizonyos, hogy ügyes hamisítvány; mert híven kifejezi a boldogult császár valláspolitikai álláspontját, midőn a keresztyén felekezetek egyesitésének legfőbb feltételét a kath. vallás megtisztításában s a pápák hatalmi törekvéseinek ellensúlyozásában keresi.

A mily könnyű volt a felvilágosodott irók feladata, kik az embert, mint individuumot megillető jogaiba kivánták visszahelyezni: ép oly nehéz volt elfogadhatóvá tenni az ellenkező álláspontot, mely nemcsak az egyén jogainak, de egyszersmind a humanitás legszentebb elveinek a feláldozását is magában foglalta.

A felvilágosodás elleneinek legfőbb érvök az volt, hogy

* Epistola posthuma *Josephi II.* rom. condam. imperat. ad summum rom. pontificem reliquosque ecclesiæ romano catholicæ episcopos exarata, svadens r. catholicorum unionem cum acatholicis. Cum notis editoris. 1790. 8-r., 29 lap.

a szabad gondolkozás hitbeli dolgokban anarchiára vezet, a mennyiben az értelmetlen köznep a szabad gondolkozás jogára támaszkodva, semmiféle tekintélyt sem fog maga felett elismerni. A kik a középkori állapotok fenntartását óhajtották, érvek helyett történelmi jogokra és tradicziókra hivatkoztak. A történelem legsötétebb tényeit sem átallották emlékezetbe hozni, az emberiség jogait sértő, ódon törvényeket vakmerően idézték, hogy legalább legális színben tűntessék fel inhumánus törekvéseiket a világ előtt. Nem gondolták azonban meg, hogy ha a törvény a közvélemény kifolyása, akkor a rosz törvény csak a közvelemény elfajulását bizonyíthatja; de a józan ész itélőszéke előtt semmiféle embertelen intézményt nem igazol. A jobbak törekvéseinek végczélja épen az volt mindig, hogy a megtévedt közvéleményt helyesebb irányba terelvén, az elavult, rosz törvényeket átalakítsák.

A felvilágosodás és a vallási türelem ellen az ostromot 179⁰/₁-ben is SZEITZ, az egri szervita vezeti.

Az ő álláspontját fennebb már tüzetesen ismertettük. Abban a statisztikai-, politikai-, közjogi munkájában, mely «*Magyar és Erdélyországnak rövid ismérete*» czím alatt jelent meg 1791-ben,* nem enged semmit pozicziójából, sőt — ha egyátalán lehetséges fokozni az ő illiberalizmusát — még merevebben és kihívóbban viseli magát az általa úgynevezett «Aufklärungs-Fantasztákkal» és «újmódi filozófusokkal» szemben

A franczia forradalom eseményei kapóra jöttek neki,

* Magyar és Erdély-országnak rövid isméreté melly e két országnak mind világi mind egyházi állapottyát szem eleibe állittya. Pesten, Lindauer János könyv-árosnál. 1791. 8-r., XVI + 304 lap.

hogy ezekkel is kimutassa a felvilágosodás veszélyes voltát az államra nézve. A forradalom végső eredményét nem kutatja, csak a forradalom által tényleg előidézett fejetlenségre, pillanatnyi zavarra, a társadalmi és állami korhadt intézmények összeomlására reflektál s nagy hangon hirdeti: ime, itt van a forradalom eredménye!

Óva inti nemzetét, hogy félre ne hagyja magát vezettetni a francziák példája által. Az a szabadság és egyenlőség, melyet az ő filozófusaik hirdetnek, szükségszerűleg anarchiára vezet. *Rousseau* és társai a fejedelmet, a nemességet, a papi rendet meg akarják fosztani minden jogaiktól, hogy a tömeg kezében összpontosítsák a hatalmat; a vallásszabadságot akként magyarázzák, hogy a nép higyjen, a mit neki tetszik; az egyházi és világi ügyekben törvényhozási joggal a népet kívánják felruházni; s azok ellen, kik a nép akaratának ellenszegülni merészkednének, az irtó háborút hirdetik. Mivel pedig az efféle tanok a keresztyén vallás tanaival homlokegyenest ellenkeznek, gondjuk van rá, hogy a keresztyén vallás helyét a *Rousseau, Voltaire* és *Bayle* rendszere szerint szerkesztett naturalizmus foglalja el az emberek szívében. Szeitz tudomása szerint, Magyarországon az efféle nézeteknek szintén vannak apostolai, kik hasonlóképen a szabadságot hordják ugyan minduntalan szájukon: de — úgymond — ezek az újmódi filozófusok szabadság alatt «korántsem azt a törvényes szabadságot értik, melyért igenis minden igaz hazafi kész vérét is kiontani s a melynek fenntartására a mostani felséges királyunk is magát esküvel lekötelezte, hanem azt a minden isteni és emberi törvény ellen való franczia szabadságot».

Szeitz a forradalomról általánosságban már «*Igaz magyar*»-jában is nyilatkozott, úgy hogy a mit az időközben bekövetkezett franczia forradalomról jelen művében ír, az

tulajdonképen nem egyéb, mint az általánosságban megállapított forradalom elleni nezeteinek alkalmazása. Egyéb kérdésekben nagyobbára önmagát ismétli. Régi programmjához híven: az omladozó regnum Marianum tatarozásán fáradozik; a róm. kath. hierarchiának, mint közjogi tényezőnek, előjogait, társadalmi és politikai tekintélyét, valamint vagyonát védelmezi; a nemesi előjogok konzerválása érdekében mindent elkövet; s e mellett minden sorából a nemzeti ügy iránti lelkesedés, ragaszkodás és szeretet, a legridegebb konzervativizmus, a fölvilágosodás gyűlölete és a határt nem ismerő vallási türelmetlenség tűnik ki.

Mint olyan író, ki csak akkor érzi magát igazán elemében, ha polemizálhat, ebben a munkájában is keres magának ellenfelet, ki felvillanyozza kedélyét es idegeit s alkalmat és anyagot ad neki szigorúan megállapított elveinek különböző alakban való kifejtéséhez. Minthogy pedig mindig más-más ellenféllel áll szemközt: egy-ugyanazon eszmét, a szükséghez képest, százféleképen is variál, úgy hogy ha lényegben nem mond is újat, polemikus megjegyzései mindig az újság ingerével hatnak.

A «Magyar- és Erdélyországnak ismérete» czímű művében Győrffi József-fel, de különösen gr. Batthyány Alajos-sal méri össze fegyverét. Ez utóbbi a kihívást el is fogadta.

Batthyány Alajos gróf, kit Szeitz keresztelt el *«a nagy papramorgónak»*, a 90-es években a liberalizmus legkitűnőbb képviselője volt. Mint egyház-politikus úgy az irodalomban, mint az országgyűlésen lelkesen harczolt a vallásszabadság érdekében s midőn az országgyűlésen a vallásügyi törvényre vonatkozó királyi rezoluczió ellen a papság óvást emelt, Batthyány nyilatkoztatta ki, hogy «lehet egy egész státusnak (rendnek) megegyezése nélkül is törvényt

hozni» és hogy «a törvénytévő testnek azt a részét, a mely az ország boldogságát mindenkor ellenzi, és a melynek ellentmondásának a törvényben semmi ereje nincsen, mint épen szükségtelent úgy kellessék a törvénytévő hatalomban nézni».*

Ugyancsak Batthyány volt az, ki «*Ad amicam aurem*» czímű politikai tanulmányában a legerélyesebb, habár talán a kelletinél drasztikusabb támadást intézte a szerzetesrendek ellen.

Nem csuda ennélfogva, ha Szeitz, — ki maga is szerzetes volt s ki a papságot közjogilag fölibe helyezte a nemességnek, — Batthyányt úgy állítja a világ elé, mint «religiójára nézve filozófust, azaz naturalistát, indifferentistát és machiavellistát; morálissára nézve epikuristát; tudományára nézve új illuminátust vagyis afféle Aufklärungs-Fantasztát, kikről azt szokták mondani: ex omnibus aliquid, ex toto nihil, azaz magyarúl: mindenhez látó, semmivel biró; hazafiságára nézve országháborítót, törvényrontót, hazaárulót».

Szeitz a katholikus érdekeket a legjobban féltette a fölvilágosodás szolgálatában álló szabadkőművesektől, újmódi filozófusoktól és a protestantizmustól. Nemzetét senki jobban nem szerette nálánál s minden mozgalmat, mi a magyar nemzet megerősödését s nemzeti jellegének fejlesztését czélozta, rajongó hévvel pártfogolt; de még hőn szeretett nemzetének ügyét is kész volt feláldozni, ha annak előbbrevitele esetleg a katholiczizmusra nézve általa veszedelmesnek vélt felvilágosodási áramlat terjedését vonta volna maga után. A magyar tudós társaság eszméjét például lelkesen üdvözli;

* Batthyány 1791. febr. 8-kán tartott országgyűlési beszéde. Ld. alább.

de nyomban kijelenti egyszersmind, hogy ha a társaság «merő szabadkőművesek bandája találna lenni» : akkor ő rá ugyan ne számítsanak, hogy annak érdekében bármit is tenni fog. «Én is — írja erre vonatkozólag — minden igaz hazafiakkal kimondhatatlan nagyon éhezem, szomjúhozom a magyar nyelvnek nagyobb boldogulását, s magam is kész vagyok teljes tehetségemet ezen jámbor szándéknak elősegélésére szentelni ; de nem úgy, hogy a magyar nyelvnek (mint másutt a franczia, német nyelvnek) kipallérozása merő korcsolyája legyen a szabadkőművességnek, a szabad hitetlenségnek s erkölcstelenségnek.»

A protestánsokat egykategóriába sorozza a szabadkőművesekkel. A reformácziót a köznép tudatlanságának s annak a «nagy feslettségnek» tulajdonítja, «mely abban az időben mind a világiak között, mind a papok között is mód nélkül elhatalmazott vala, s melyre igen nagy szabadságot adott vala az új reformáczió kivált a papoknak és a nagy uraknak, a papoknak a fajtalan életre, a nagy uraknak erre is és egyszersmind az egyházi jószágoknak elfoglalására is».

Magyarországra nézve különös szerencsétlenség volt a reformáczió, mert szakadást idézett elő a honfiak közt. «Mit vesztett volna avval az ország — így kiált fel — ha azok a gaz németek, kik elsőben hozták be közinkbe azt a nagy szakadást és sok testi, lelki veszedelmet, füstbe bocsáttattak (vagyis megégettettek) volna?»

S hogy türelmetlenségére rátegye a koronát, míg egyrészről kijelenti, hogy «a katholikusok nagyobb és józanabb része» a bécsi és linczi békeszerződést törvénytelennek és semmisnek tartja, másrészről lelkiismeretes pontossággal idézi azokat a törvényeket, melyeknek alapján a protestánsok nálunk évszázadokon keresztül jogosan üldözhetők voltak.

A politikai szabad gondolkodóknak és a hamis fölvilágosodás apostolainak nem kevésbé elkeseredett ellenségök volt FRIEDENLIEBER, ki «*Die verlarften Feinde der Kirche und des Staates*» czím alatt* harczra ingerli ellenök az államhatalmat. A Friedenlieber álnév alá állítólag szintén SZEITZ LEÓ rejtőzött. De akárkit takart is el ez a név a világ kiváncsisága elől, annyi bizonyos, hogy Friedenlieber Szeitznak nemcsak elvtársa, de eszméinek hűséges visszhangja is volt.

Friedenlieber mindenekelőtt konstatálja, hogy az úgynevezett fölvilágosodás hivei, — kiknek vezérök Magyarországon *Trenk Frigyes báró*, s kiknek számuk, az *Augsburger Zeitung* 1790. jan. 13-diki számában közlött becslés szerint, egész Európában 20 millióra rúg (!), — az egyházat és papságot folytonosan becsmérlik, a vallás intézményeiből gúnyt űznek s irataikat a czenzura mégis szabadon engedi terjeszteni.

Bevallja őszintén, hogy az egyház a fölvilágosodás áramlatával szemben tehetetlen. Az államnak kellene tehát annak terjedését meggátolnia. S hogy az állam erre kedvet kapjon, Friedenlieber főként állami szempontból igyekszik a fölvilágosodás veszedelmes voltát feltüntetni.

Az ujitók — igy okoskodik, — midőn az embernek ama jogát vitatják, hogy az egyház igáját lerázhatja: azt a jogot is megadja neki, hogy az állam törvényeivel szemben hasonlóképen megtagadhatja az engedelmességet. Egyrész-

* Die verlarften Feinde der Kirche, und des Staates. Entlarft von L. FR. FRIEDENLIEBER. Eine Belehrung für *Trenks* Anhänger in Ungarn. Pressburg, 1790. 8-r., 40 lap. — Ugyanez a röpirat megjelent még a következő czím alatt is: Die schwere Wolke. Ein bedeutender Wink für Katholiken in Ungarn. Im Römischen Reich. 1790. 8-r., 40 lap.

ről az alattvalók közt terjesztik az elégületlenséget az által, hogy kéz alatt új meg új projektumokkal állnak elő, melyeknek czéljuk a népet szabadságától megfosztani, adókkal annyira terhelni, hogy roskadozzék a teher alatt: másrészről a fejedelmet szintén titokban deszpotikus intézkedésekre sarkalják. Ekként mesterségesen egymásra uszítván az uralkodót, a papságot és a népet, bekövetkezik az általok hőn óhajtott forradalom és ezzel együtt az anarchia.

Az uralkodóknak tehát — ugy a saját érdekökben, mint a nép érdekében — kötelességök haladéktalanul és a legerélyesebben föllépni az u. n. fölvilágosodás ellen. A legfőbb teendőik lennének szerinte: az egyházat, melynek ők a fővédnökei, oltalmazni a megtámadtatások ellen: a papságot hivatása teljesítésében segíteni; az egyház szolgáinak jogait és javait védelmezni; felügyelni az iskolákra, vallásos tanárokat alkalmazni az iskolákban, a szabad gondolkodók és szabadkőművesek egyleteit feloszlatni, a botrányos iratokat elnyomni, lelkiismeretes czenzorokat bízni meg a könyvek vizsgálatával és nem olyanokat, mint *Blumauer*, ki mint 20—22 éves ifjú, elegendő tapasztalattal nem birt s még hozzá vallástalan ember is volt stb.

S a bölcs szerző ezekkel az eszközökkel véli a haladás kerekét forgásában feltartóztathatni, illetőleg biztosítani a világ békéjét!

Szeitz invektiváit, mint említők, GRÓF BATTHYÁNY ALAJOS nem hagyta magán száradni.

«*Ad utramque aurem autori operis hungarici, cui titulus: Magyar és Erdélyországnak isméréte*» czímű, klasszikus latinsággal irt művében,* attikai urbanitással védekezik a rá-

* Ad utramque aurem autori operis hungarici, cui titulus Magyar és Erdély-országnak rövid ismerete melly e két országnak

galmak ellen, Szeitz durvaságait finom gúnynyal viszonozza s az előkelőség fölényével mondja ki a goromba ellenfélre ama lesujtó itéletet, hogy «jaj neked felséges religió, ha csak ilyen védőkre tehettél szert!»

Szeitz, mint emlitők, Batthyányt eretneknek, naturalistának, indifferentistának, machiavellistának nevezte el. Hogy azonban ezek alatt az elnevezések alatt mit kelljen érteni, erre nézve sem Batthyányt, sem a közönséget nem tájékoztatta. E korban is divatban volt a szabadelvűséget gyanús, kétes értelmű kifejezésekkel diskreditálni a közönség előtt. A védekezés természetesen ily módon megnehezíttetett a liberális emberekre nézve.

Batthyány a szög fejére üt, midőn előbb ama kétes fogalmak tisztázását kisérli meg s csak azután utasitja vissza ellenfelének inszinuáczióit.

Hogy mi legyen az eretnekség s mi tesz valakit eretnekké, ezt — írja Batthyány — pontosan meghatározni, *szent Ágoston* szerint, vagy épenséggel lehetetlen, vagy a legnehezebb dolog. Ha Szeitz mégis meg meri tenni azt, a mit szent Ágoston a lehetetlenséggel határosnak nyilvánított, hogy t. i. eretnekséggel vádol egyeseket: vegye a szívére *Gergely* amaz intését, mely szerint a hívek oktalan túlbuzgóságból egyeseket mint hæretikusokat üldözőbe vesznek és ép ez által terjesztik az eretnekséget.

A naturalista szó valódi értelmét Szeitz, úgy látszik, nem tudja. Mert naturalista az, ki a természetet ismeri el az élet minden viszonyai közt kalauzának, tanácsadójának. Hogy ez hiba lenne, a szerző kereken tagadja. Sőt azt hiszi, okos ember nem is teheti túl magát a természet törvényein.

mind világi mind egyházi állapottyát szem eleibe állittya. 1791. 8-r., VIII + 150 lap.

Az indifferentizmus vádjára nem tud felelni; mert ez a barbár szó előtte teljesen ismeretlen.

A mi végül azt illeti, hogy ő machiavellista lenne, ezt kereken tagadja. Mert ki a machiavellista? A képmutató. Úgyde ő neki olyan az életmódja, állása, hogy egyátalán fölösleges hypokritáskodnia. A színeskedés csak olyan emberre nézve életszükség, ki más úton nem képes csalárdsággal szerzett vagyonát és kierőszakolt tekintélyét megőrizni.

A dolog érdemére nézve Batthyány semmi újat nem mond; hanem ismétli, illetőleg bővebben kifejti már előbbi műveiből ismeretes nézeteit.

A papság politikai befolyását kellő mértékre kívánja aláschállítani s ismételve tiltakozik a papi rendnek, mint politikai tényezőnek, ama törekvése ellen, mely szerint nyakára akar ülni az ország többi rendeinek.

A papi vagyont eredeti rendeltetésére kívánja fordíttatni. A szentírásból vett idézetekkel bizonyítja be, hogy a pap elkölthet jövedelméből annyit, a mennyi élelmére és tisztességes ruházkodására szükséges, de a mit azonfelül költ magára, azt a szegények szájától vonja el, miután vagyonát csak az alatt a föltétel alatt kapta, hogy annak jövedelméből a szegényeket gyámolítja.

A szerzetesekre vonatkozólag hasonlóképen ragaszkodik ama, többször kinyilvánított nézetéhez, hogy t. i. a szerzetrendek eltörlendők s a zárdák kórházakká, lelenczházakká és bordélyházakká (!) alakitandók át; mert ama humanitárius intézetekre szüksége van az emberiségnek, a zárdák ellenben a lomhaság és semmittevés menedékhelyei.

Szeitznak sokkal kisebb szabású, de dühösebb antagonistája volt Batthyánynál, Nagy János, a szanyi plébános. Ez utóbbi, úgy látszik, jobban gyűlölte Szeitz egyéniségét,

mint elveit; gyűlöletének pedig sértett hiúság volt a forrása, a mennyiben Szeitz *»Nyájas Múzsa»* czímű költeményfüzetét, szokott modorában, kedvezőtlenül bírálta meg. Mind a mellett Nagy János a Szeitz ellen írt *«Oroszlány és nyájas Múzsa»* czímű pamfletjében,* ellenfelének az Aufklärungs-Fantaszták ellen folytatott harczát is perhorreskálja s minden sorából kitűnik, hogy Szeitzot útálja nem csak azért, mert neki kellemetlenséget okozott, hanem irányáért is.

Az igazságtalan kritika által fölingerelt plébános a «vörös szakálú» barátón tőrülmetszett magyaros vers-sorokban ekként tölti ki haragját:

«Ájtatosság az ő színe,
Azonban nagy fantaszta;
Igaz Magyar, könyve czímje,
Belé mit nem ragaszta?
Öszvehordván mindenfélét,
Fertelmesen szúr és vág,
S csak tölthesse könyv-levelét,
Józan törvényt általhág.
. . . .
Aufklärungsz-Fantasztákkal
Harczolt, ezek megvetik,
Most a nyájas víd' Múzsákkal
Csatáz, ezek nevetik;
Nevetséget a szakála
Indít köztök, s kaczagást,
Csodálván, hogy szembe álla
Vélek s próbált bajvívást.»

Majd megfenyegetvén ellenfelét, hogy ha még eddig nem akadt emberére, itt van ő, majd megtanítja móresre, azt a tanácsot adja neki:

* Az oroszlány és a nyájas Múzsa. Bétsben, 1790. 8-r., 8 lap. — Hogy szerzője Nagy János, erre nézve ld. Sándor István: Magyar Könyvesház. 1803. 176. l.

«Ha barát vagy, végy olvasót
A kezedbe, imádkozz!
Egyél, igyál, forgass korsót,
Ez neked több hasznot hoz!
Veszekedjél klastromodban,
Szokásodként, dúlj mindent,
Ördög ellen a szobádban
Segítségül hídd Istent!»

Szeitz természetesen az effele gorombaságokért nem maradt adós. A *«Magyar és Erdélyországnak ismérete»* czímű művében Nagy János fenyegetődzésére (az igaz, hogy csak úgy mellékesen, egy jegyzetben, ez által is kimutatván kicsinylését ellenfele irányában) ekként válaszol: «Nagyon csudálom, hogy némely plébános urak s ex-jezsuiták oly nagyon orrolták, vagyis szégyenlették azt, a mit én egy bizonyos mocskos száju plébános és ex-jezsuita* ellen írtam s a mi csak egy kis reváns volt azokra a mocskos és gyermekes versekre, melyekkel ő ezt a revántsot belőlem kikereste. Hallom, hogy még több is van nála in reservo, de nálam is még több van ám. Csakhogy magam is mintegy átallom a dolgot; de mi haszna, mikor mások kiveszik belőlem?»**

A Szeitz és Nagy János közti polemia csak annyiban érdemel figyelmet, a mennyiben Szeitz írói egyéniségére vet világot. Ha ő valakinek irányát nem helyeselte: nemcsak elveit, de személyét is megtámadta. A megtámadott fél aztán természetesen a legtöbbször szintén személyes invektivákkal védte magát, úgy hogy Szeitz polemiáinak általában a személyeskedés képezi egyik fő jellemvonását.

* Értsd Nagy János-t, ki a jezsuita-rend tagja volt, mielőtt plébános lett volna.

** Szeitz i. m. 242. l.

A vallási türelmetlenség szelleme, melyet Szeitz oly virtuozitással terjesztett irataival, meglehetősen befészkelte magát a 90-es évek irodalmába, a mint arról bizonyságot tesznek az alábbi apróbb brosürök.

Mollik Tóbiás benczés tanárnak[1] Verenfels ellen írt «*Expenditur extractus dissertationis Samuelis Verenfelsii de jure magistratus in conscientias*» czímű röpirata[2] csupán a róm. kath. vallást tartván «igaz» vallásnak, ennek terjesztése érdekeben kényszer alkalmazását tartja szükségesnek.

Ugyanazon alapeszméből indúl ki Mollik Tóbiás, egy másik röpiratában is,[3] melyet «*Reflexiones*» czím alatt[4] a «*Declaratio sincera, christiana et patriotica*» ellen írt s melyet Wurzbach tévesen tulajdonít Pray-nak.[5] Az «egy igaz hit» præmisszájából természetesen itt sem vonhat le egyebet, mint a vallási kényszer jogosultságát. Egész következetességgel állítja, hogy a ki a róm. kath. vallást elhagyja s más vallásra tér át, az aposztata, s mint ilyen, az örök üdv elvesztése veszélyének van kitéve; míg ellenben a tévelygő, ki akár a helvét, akár az ágostai hitvallásról az egyedül üdvözítő hitre tér át, az örök üdvöt biztosítja magának és nem aposztata. Sőt a szerző még tovább is megy,

[1] Hogy e röpirat szerzője Mollik Tóbiás, erre nézve ld. Fehér Ipoly: Győrmegye és város egyetemes leírása. 643. l.

[2] Expenditur extractus dissertationis Samuelis Verenfelsii de jure magistratus in conscientias, nuper editus per s. d. Adamum Pogány de Cséb. 1790. 8-r., 38 lap.

[3] A röpirat szerzőjére nézve ld. Fehér Ipoly: Győrmegye és város egyetemes leírása. 643. l.

[4] Reflexiones super Declaratione sincera, christiana, et patriotica civis hungari catholici ad qvæstionem: an sic dicta apostasia inter delicta civilia referenda? 1790. 8-r., 32 lap.

[5] Wurzbach: Biogr. Lexikon. XXIII. 226.

azt vitatván, hogy a hitehagyás polgári bűntenynek tekintendő, mivel az nem pusztán belső lelki cselekmeny, hanem egyszersmind az állam rendjet es bekejet fenyegető külső cselekmény. Semmi sem zavarja meg annyira — ugymond — a polgárok közti egyetertést, mint a vallások különfelesége, a miből az következik, hogy valóságos chimera a vallást nem mint az állami élet egyik főtenyezőjet, hanem mint valami abstrakt intezmenyt tekinteni.

A *«Declarationak»* egy másik *«Recensioja»*,[*] — mely hasonlóképen hosszasan bizonyitgatja, a miben soha senki nem ketelkedett, hogy az *egyházi atyak irataiban* elég bizonyság található arra nézve, hogy az aposztázia büntetendő cselekmeny, — a hitehagyás kérdeset sokkal elmesebben és símábban tárgyalja.

A «Recensio» irója az által, hogy az aposztáziát büntetendő cselekmenynek nyilvánitja, nem azt akarja elérni, hogy az akatholikusokat megtéritse, vagy hogy a többi felekezeteket vallásuk gyakorlatában gátolja; hanem csupán azt, hogy a katholikusok katholikusok maradjanak s igy egyházukat büntetlenül el ne hagyhassák. Neki a becsi es linczi bekekötes ellen nincs kifogása; nem bánja, ha ama bekekötesek által nyujtott előnyöket a protestánsok zavartalanul elvezik; de megköveteli, hogy a katholikusok se háborgattassanak vallásuk szabad gyakorlatában s vallásuknak a hitehagyásra vonatkozó elveit es rendszabályait szabadon ervenyesithessek. A mennyiben pedig a «Declaratio» szerzője ezeket az elveket nem respektálja, őt katholikusnak nem tekintheti. Hogy is lenne az az ember — igy

[*] Recensio opusculi, cui titulus: Declaratio sincera, christiana et patriotica civis hungari catholici ad questionem: An sic dicta apostasia inter delicta civilia referenda. 1790. 8-r., 32 lap.

kiált fel — katholikus, ki a maga hitvallásának igazságai felől nincsen meggyőződve!?

II. József fennebb említett apokryf levelének «*Josephi II. litterae de coelis missae contra impositam sibi epistolam posthumam*» czím alatt közzétett czáfolata,[1] Mollik Tóbiás benczés tanár tollából,[2] ugyanennek az írónak előbb említett két röpiratával szoros rokonságban áll, csakhogy ebben a dogmatikai elem a túlnyomó. A II. Józsefnek tulajdonított levelet hamisitványnak deklarálván, a r. kath. vallás főbb dogmáit igazolni törekszik s végül arra az eredményre jut, hogy igenis szükséges a keresztyén felekezetek egyesülése, csakhogy ennek, csupán az egyedül üdvözitő vallás dogmáiban való erős hit, vagyis a r. kath. dogmák általános elfogadása képezhetné alapját.

A róm. kath. hit egyedül üdvözitő voltát bizonyítgatja az «*Egyenes és üdvösséges beszélgetés*»[3] is egy pap, egy róm. kath. hitre tért református ur és annak evangelikus valláson levő hitvese közt. A dogmatikus vitatkozást a kálvinista úr fejezi be, az egész mű tartalmát és irányát híven

[1] *Josephi II.* condam imper. litteræ de cœlis missæ contra inpositam sibi epistolam posthumam, cujus cavillationes redarguendo, simul suam suæque ecclesiæ orthodoxiam declarat: ac præmissa dogmatum, catholicos inter et acatholicos controversorum synoptica declaratione, rectam unionis reparandæ viam monstrat. 1790. 8-r., 52 lap.

[2] Fehér Ipoly: Győrmegye és város egyetemes leírása. 643. l. — Wurzbach: Biogr. Lexikon. XIX. 19.

[3] Egyenes, és üdvösséges beszélgetés Grundmayer Ferencz baráti (monachumi) pap, és Agostában (Augsburgban) 1790. esztendőben a római hitre tért reformatus ur, és annak evangelicus valláson lévő hitvese közt deákból magyarra fordította *K. P.* Keőszegen. Szombathely, Sziesz Antal Jósef betűivel. 8-r., VIII + 83 lap.

visszatükröző következő szavakkal: «Meggyőzettetvén hitvesemmel együtt, hiszem és vallom az egy igaz üdvözítő római katholika hitet, és magamat hitvesemmel együtt a római katholika anyaszentegyházhoz vallástételemmel kapcsolom». A beszélgetés szerzője, előszavában nem mulasztja el inteni és figyelmeztetni a magyar nemzetet, hogy térjen vissza arra a hitre, melyet hűtlenűl elhagyott, de a melyben évszázadokon át oly boldog volt.

Thayer János, bosztoni volt protestáns lelkész, önéletrajza,* — melyet csak azért említünk itt meg, mert német fordítása a hazai nyomdászat produktuma s egyenesen arra volt szánva, hogy a magyar közönség körében terjedjen el, — hasonlókép a katholiczizmust dicsőiti s annak igyekszik prozelytákat szerezni.

Thayert, saját előadása szerint, Európában két jezsuita ismertette meg a kath. hitczikkekkel. Mennél inkább belémerűlt eme dogmák tanulmányozásába, annál erősebb meggyőződésévé vált, hogy a kath. vallás Krisztus igaz vallása. Hosszas belső küzdelem után határozta el magát a tévelygés útjáról letérni, s most hálát ád az Istennek, hogy megmutatta neki az irányt, melyben haladva, lelki üdvét megszerezheti. Oly jó katholikussá lett, hogy

* Nachricht von der Bekehrung des Herrn *Johann Thayer*, vormaligen protestantischen Wortdieners zu Boston in Nordamerika, der sich zur katholischen Religion in Rom bekehret hat, den 25. May 1783. Von ihm selbst geschrieben. Nebst einem Schreiben an seinen Bruder, zur Beantwortung einiger Einwendungen wider die Kirche, in die er eingetreten ist, und einem andern Briefe eines englischen Fräulein, welche er im Monat September 1787. in London zur Glaubensbekenntniss bewegt hat, den sie den andern Tag nach ihrer ersten Communion an ihn geschrieben hat. Aus dem Französischen. Ofen. Gedruckt bey Katharina Landerin, Wittwe. 1790. 8-r., 95 lap.

a kath. dogmáknak még csodatévő erőt is tulajdonít s szentűl meg van a felől győződve, hogy az azokban való szilárd hit még a testi betegségre is a leghathatósabb gyógyszer.

Thayer iratának pendantja *«Egy katholikus keresztyénnek vallástétele»*,[1] melyben viszont egy volt kath. ember írja le, hogy 30 éves korában mért tért át a prot. vallásra? Azért, mert a pápa csalatkozhatatlanságával, a purgatoriummal, böjtöléssel, bucsujárással stb. sehogy sem tudott megbarátkozni, s mert különösen a transzszubstancziáczió tana nem fért a fejébe. Ép úgy érzi magát az áttérés után, mint Thayer, t. i. «mint a sok szélvész és hánykódó habok után a kikötő helybe érkezett hajós». A transzszubstancziáczió felett tartott hosszadalmas dogmatikai értekezésének befejezése után kéri az irgalmasság Istenét, hogy «szánja meg a tévelygőket, világosítsa meg őket, a mint őtet megvilágosította».

«Az emberi polgárságban található valóságos elsőség» czáfolatáúl írt *«Meghamisíttatott mértéke az emberi polgárságban találkozható valóságos elsőségnek»*,[2] — melynek szerzője ERDÉLYI (KERESZTÚRI) JÓZSEF, váczi kanonok volt,[3] — durva gunyirat, telve válogatott gorombaságokkal. Ellenfeléről azt írja, hogy «köröm-méreg, vagy pokolvar támadott azon ujjaidon, melyekkel tolladat vezérletted». Egész határozottsággal állítja, hogy az államnak nyugalmat «a religiónak állattyában levő egysége, nem pedig a

[1] Egy katholikus keresztyénnek vallástétele. Deák nyelvből fordíttatott *A. M. E. H. F.* által. Lipsiában, Theophilus János betűivel. 1791. 8-r., II + 72 lap.

[2] Meg-hamisítatott mértéke az emberi polgárságban találkozható valóságos elsőségnek. 1790. 8-r., 32 lap.

[3] FERENCZY-DANIELIK: Magyar írók. II. 70.

külömb vallásoknak hatalom- s szabadságbéli egyenlősége szerezhet» ; továbbá, hogy a vallásszabadság behozatalával «újra feltámadhatnának az országban mindennemű hitbéli szakadások és eretnekségek, sőt még a bálványozás és vakoskodó pogányság is» ; hogy a kath. vallás az egyedüli bevett vallás, a protestáns és a többi ellenben csak megtűrt stb.

A türelmetlenség szelleme e korban még a templomi szószékbe is behatolt.

Pater Hermolaus, családi neven More György, «Bécsben a nemes magyar nemzetnek lelki-tanítója», 1790-ben a bécsi kapuczinusok templomában szent István emlékét azzal véli megszentelhetni, hogy a felekezeti gyűlölködést hirdeti. Szent István napján tartott s nyomtatásban is megjelent beszédében[*] a tévelygőket keményen ostorozván, végezetűl kéri az Istent, hogy tekintsen le «illetődéssel» azokra, kik az egyedűl üdvözitő hittől elszakadtak, kik «gyalázatos szakadás s vetkes engedetlenség által a közönséges és legrégibb keresztény anyaszentegyházból s minden időbéli szentek egyességéből kitértek».

Förderer karmelita, a budai Zsigmond-templomban ugyanazon alkalomból tartott egyházi beszédében,[**] —

[*] A keresztény jóságnak, s erősségnek tűköre ditsőséges *szent István* magyarok első s apostoli királyja. Mondotta páter Hermolaus a kapuczinusok szerzete-béli pap, és Bétsben a nemes magyar nemzetnek lelki-tanítója. Azon n. nemzet nemzeti inneplésének alkalmatosságával kis-asszony havának 22-dik napján 1790-dik esztendőben. Béts, 1790. 8-r., 55 lap.

[**] Lobrede auf den *heiligen Stephan* ersten König, und Apostel Ungerlandes, als dessen Fest während des hohen Landtages, in der königlichen Schlosspfarrkirche zum heil. Sigismund, den 20-ten August 1790. feierlichst begangen wurde. Gehalten von

mely a *Magyar Kurir* budai tudósítója szerint, «a jelenvaló sokaságnak teljes megelégedésével» találkozott volna,* — símábban fejezi ugyan ki magát; de azért beszédének lényege a Hermolausétól nem sokban külömbözik. Szemrehányást tesz ő is a nemzetnek, hogy szent István nyomdokairól letért s a mindenkor veszélyes vallási szabadságot életbeléptette. Szent István legfőbb óhajtása az volt, hogy az egész országot jó katholikussá tegye. És soha sem törődtek oly keveset a katholiczizmus érdekeivel, mint jelenleg.

Egy évvel később azonban, 1791-ben, szent István napján, ugyancsak a budai Zsigmond-templom falai, már a vallási türelem igeit viszhangozták. A szónok, Walther Lipót dominikánus,** szent Istvánt, mint a türelem példányképét állítja hallgatói elé; az ő példájára hivatkozva figyelmezteti őket, hogy tartsák tiszteletben a hazai törvényeket és a felsőbb rendeleteket s polgártársaikkal szemben legyenek igazságosak és békességszeretők. Nem beszél ugyan világosan a protestánsokról és a vallásszabadságot biztositó törvényekről; de azért minden szavából kitetszik, hogy ő a felekezetek közti békességnek és nem a visszavonásnak barátja.

Ugyanebben az evben pater Isaurus (családi nevén

p. Berthold Förderer, des heil. Karmeliter Ordens Priester, Katechet in der Haupt-Nazionalschule. Ofen. Gedr. mit königl. Universitätsschriften. Im Verlag bei Floridus Diepold. 8-r., 27 lap.

* *Magyar Kurir*. 1790. évf. 1004. l.

** Rede am Festtage des *heiligen Stephan*, ersten König, und Apostel Ungerlandes. Gesagt in der königlichen Schlosspfarrkirche zum heiligen Sigismund, von Leopold Walther, Predigerordens; den 20-ten August 1791. Pest, gedr. mit Patzkoischen Schriften. 8-r., 21 lap.

Budai) Bécsben eleveniti föl a szent király emlékét, mint államalapitóét, mint a keresztyénség apostoláét, minden egyéb tendenczia nélkül, tisztán a kegyelet ébresztgetése és fönntartása czéljából.[1]

A vallásnak egy másik szolgája, *az országgyűlés megnyitására készitett imájában,*[2] szintén a türelem elvét hirdeti. Kéri az Istent egyrészről, hogy a rendek a kath. anyaszentegyház békességén és boldogságán munkálkodjanak; de másrészről, hogy azok, kik «azon egy örök üdvösségre a szent evangyéliom által hívattatnak», kiknek egy Istenük és atyjuk van, atyafiságos szeretettel viseltessenek egymáshoz.

Az e korban megjelent valláspolitikai röpiratok közt a legélénkebb polemiát idézte elő a liberális szellemben irt «*Sola salvifica*».[3] Alapeszméje, hogy egyedül üdvözitő hit nincsen, nem új; iránya meg épenséggel nem provokativ, sőt ellenkezőleg, békitő. Hogy mégis feltünést keltett s vitát idézett elő: ezt egyébnek nem tulajdonithatjuk, mint ritka őszinteségének és határozottságának.

A «Sola salvifica» írója, valószinűleg Crudy Dániel, evangelikus szuperintendens és pozsonyi pap, — hogy triviális kifejezéssel éljünk, — zsákba macskát nem árul.

[1] Ditsőséges *szent Istvánnak* Magyar ország első királyának és apostolának ditsérete mellyet a bétsi nemes magyar nemzet nemzeti ünneplése alkalmatosságával meg-magyarázott pater Isaurus kaputzinusok szerzete-béli pap, és Bétsben a n. magyar nemzetnek közönséges lelki-tanitója. Tartatott kis-aszszony havának 21-dik napján 1791-dik esztendőben. Nyom. Bétsben Hraschánzky Josef tsász. és kir. könyvnyomtató által. 1791. 8-r., 43 lap.

[2] Ország gyűlésekor el-mondandó sz. imádság 1790. esztendőben. H. és é. n. 8-r., 4 lap.

[3] Sola salvifica, ad trutinam rationis et revelationis expensa. 1791. 8-r., 47 lap.

A mily határozottan formulázza az általa megvilágitandó kérdéseket, ép oly határozottan, minden körülirás nélkül felel is meg azokra.

Kérdései ezek: melyik hit szükséges az üdvözülésre? melyik a Krisztusban való hit? melyik a katholikus hit? melyik a kath. s ugynevezett egyedül üdvözitő hit? Felelet: egyik sem. Az egyedül üdvözitő hit fogalma képtelenség, mert mindenki a maga módja szerint üdvözül; ez a fogalom ellenkezik Jézus tanaival; nem egyeztethető össze a római egyház többi dogmáival; összeütközésbe hozza a régi római egyházzal a mait; magára a róm. kath. egyházra nézve is ártalmas; végre számos visszaélésnek képezi kutforrását.

Mihelyt a kath. egyház az üdv kizárólagos osztogatásának jogáról lemond: a keresztyén felekezetek közt, a szerző szerint, a békesség azonnal helyre áll, annyival is inkább, mert hisz mindnyájan egy Istent imádunk, mindnyájan megváltattunk a Jézus vére által, mindnyájan a szentháromság nevében kereszteltettünk, mindnyájan Krisztus evangéliuma által hivattunk el az üdvösségre s mindnyájan ugyanegy apostoli hitvallással birunk.

Ama dogmatikai igazságról azonban, hogy a keresztyén felekezetek közös alapon, az evangéliumén állnak s igy egyiknek sincs a másik felett semmiféle előnye és kiváltsága, arról ép ez utóbbi konzekvencziájánál fogva hallani sem akartak azok, kik az uralkodó egyház hatalmi állására féltékenyek voltak. S a mennyiben a «Sola salvifica» szerzője szokatlan erélylyel hangsúlyozta a keresztyén felekezetek egyenrangúságát és egyenjogúságát, nem csuda, ha az uralkodó egyház képviselői hasonló erélylyel siettek visszautasitani a veszedelmes felfogást.

Az «*Examen schediasmatis, cui titulus: Sola salvi-*

tica» czimü röpirat* kiváló tehetségü szerzője. — Szeitz állítása szerint, *egy pozsonyi professzor.*** — ellenfelet kicsinyli ugyan s oly tudatlannak és roszakaratunak mondja, a kivel nem is érdemes komolyan szóba állni; de önmagát hazudtolja meg, midőn ellenfelének röpiratára mégis körülbelöl négyszer akkora terjedelmü czáfolatot ír. Mottóul Máté ama mondását választja, hogy «őrizkedjetek a hamis prófétáktól, kik hozzátok báránybőrben jönnek, belől pedig ragadozó farkasok». A báránybőrbe bujt ragadozó farkas a «Sola salvifica» szerzője, ki sima szavakba foglalt hazugságokkal igyekszik eltántorítani a híveket az igaz útról.

E hazugságok kiderítése közben a czáfoló épenséggel nem válogatja kifejezéseit. Durván hurrogatja le ellenfelet különösen ott, a hol érvekkel nem tud előállni vagy a hol azokból kifogyott. De éles eszével és széles olvasottságánál fogva ügyesen el tudja palástolni zavarát, midőn valamiben megakad. Legjobban sikerül neki annak az állításnak megczáfolása, hogy az egyedül üdvözítő elnevezés ellenmondásba keveri a régi római egyházat a maival; s a legkevésbe sikerül, mert legmerészebb az a tétele, hogy a prot. felekezet tudósai közül is többen egyedül üdvözítőnek nevezték a római egyházat, pl. MILLER, ROSENMÜLLER, SALZMANN, FISCHER stb. Hogy végre anathemát mond mindazok fejére, kik más evangéliumot fogadnak el, mint a mit a római egyház ád kezökbe, ez természetes eredménye ugyan az egyedül üdvözítő hit elméletének, de épen a XVIII. század végén egy kissé mégis visszatetsző.

* Examen schediasmatis, cui titulus: Sola salvifica ad trutinam rationis, et revelationis expensa. 1791. Mense martio. 8-r., IV + 154 lap.

** Magyar és Erdély-országnak rövid ismérete. 215. l.

Függelékképen nehány megjegyzést tesz az «*Observationes super legis religionariae paragrapho 13.*» és a «*Declaratio statuum catholicorum*» czímű, alább ismertetendő röpiratokra, úgy mutatván be azoknak szerzőjét — mert azt hiszi, hogy mind a két irat ugyanazon írótól származik, — mint valóságos szörnyeteget.

A klérus valamelyik tagja «*Vox pastoris Christi*» czím alatt[1] a «Sola salvifica» amaz állítását igyekszik megczáfolni, hogy a prot. felekezetek a kath. vagyis egyetemes egyházhoz tartoznak ép úgy, mint az u. n. *római* kath. felekezet. Ennek ellenében az ismeretlen szerző hosszasan fejtegeti, hogy a kath. és római egyház egy és ugyanaz, ennélfogva csak azok tartozhatnak a kath. egyházhoz, kik egyszersmind a római egyháznak tagjai, vagyis a kik a kath. egyház fejét, a római pápát elismerik a hit központjának. Egyik fő argumentuma erre nézve az, hogy közhit szerint a róm. kath. egyház a maga hitelveit soha sem változtatta, ennélfogva mikor a XV. (értsd: XVI.) században a protestáns eretnekek a római egyháztól elszakadtak, egyúttal a kath. egyházat is oda hagyták.

Az «*Animadversiones in libellum, cui titulus: Sola salvifica*» czímű irat[2] szerzője — Wurzbach szerint Pray György,[3] — tudományos higgadtsággal, mindennemű gorombáskodást kerülve szól belé a vitába; de csak vak töltéssel lövöldöz, miután a «Sola salvifica»-nak, — úgy látszik, szándékosan, — olyan intencziót tulajdonít, mely attól telje-

[1] Vox pastoris Christi ad oves Christi, quæ sunt in ovili, et extra ovile Christi. 1791. 8-r., 60 lap.

[2] Animadversiones in libellum, cui titulus: Sola salvifica ad trutinam rationis et revelationis expensa. Ad rectum revelationis et rationis usum exactæ. 1791. 8-r., 52 lap.

[3] Wurzbach: Biogr. Lexikon. XXIII. 226.

sen távol állt, hogy t. i. a vallási türelem megsértésével gúny tárgyává akarta tenni a r. kath. hitet. Föltéve azonban, hogy igaza van; föltéve, hogy a «Sola salvifica»-ban csakugyan a vallási türelmetlenség jut kifejezésre: vajjon az «Animadversiones» írója nem hasonló türelmetlenséget árul-e el akkor, midőn jelezvén a lutheránus és kálvinista theologusoknak az isteni kegyelemre és az úrvacsorára vonatkozó ellenmondó és zavaros tanait, az egész emberiségnek az egy igaz vallásban való egyesülését tartja egyedüli óvszernek a szoczinianizmus, a deizmus és atheizmus terjedése ellen?

Crudy szuperintendens, a «Sola salvifica» állítólagos szerzője, a türelmetlenség vádját, «*Nullitas animadversionum in libellum, cui titulus: Sola salvifica*» czím alatt* siet visszautasítani. Ezt annál jogosabban tehette; mert épen ő volt az, ki a keresztyén felekezeteknek a Krisztusban való közösségét hangsúlyozván, a toleránczia mellett a leghatározottabban és legőszintébben síkra szállt. Méltán tehetett szemrehányást az előbbi mű írójának, hogy az szántszándékkal nem akarta őt megérteni s gondolatmenetét logikai összefüggésében nem reprodukálván, egyes önkényűleg kikapkodott s önmagában könnyen félremagyarázható tételébe kötött belé.

Az «Examen» írója is megszólal még egyszer,** azzal igyekezvén lecsillapítani a háborgó kedélyeket s elvenni a vita élét, hogy konstatálja, miszerint minden felekezet

* Nullitas animadversionum in libellum, cui titulus: sola salvifica, ad trutinam rationis et revelationis expensa. 1791. 8-r., 70 lap.

** Declaratio authoris schediasmatis de fide r. catholica Sola salvifica, ad Examen ejusdem schediasmatis facta, cum reflexionibus authoris Examinis. 1791. mense aprili. 8-r., 104 lap.

egyedül üdvözitőnek tartja a maga vallását, csak nem mondja ki. BECHER például azt írja «*Ueber die Toleranz*» czímű munkájában, hogy nincs a föld kerekségén egyház, mely kizárólag magának ne vindikálná az üdvözithetést. DOEDERLEIN művében pedig ezek olvashatók: «Extra ecclesiam nulla salus, — gondolják a legtöbben, habár a katholikusok után nem mondják is fennhangon».

A «Sola salvifica» által provokált vitát «*Ad autorem nullitatis animadversionum in libellum, cui titulus: Sola salvifica*»* fejezi be.

E röpirat szerzője — WURZBACH szerint szintén PRAY GYÖRGY,** — széleskörű históriai ismeretekkel, hol komolyan, hol gunyosan, söt gyakran tréfálkozva, — mert úgy látszik, a tréfát szereti, — három levélben adja elő a vitás kérdésre vonatkozó nézeteit.

Az első levélben azzal az eredeti ötlettel áll elő, a mi már az «Animadversiones»-ben is előfordul, hogy a menynyiben a «Sola salvifica» a r. kath. hitet hamisnak nyilvánítja: bizonyitsa hát be a református hit egyedül üdvözitő voltát. Furcsa kívánság azzal az íróval szemben, ki a kath. hitczikkekről sohasem állította, hogy azok hamis hitczikkek, s ki általában és nem kizárólag a kath. vallásra reflektálva, vonta kétségbe az egyedül üdvözitő vallás jogosultságát. Majd a róm. katholikusok vallási türelmet igyekszik egyes törvényekre való hivatkozással bebizonyitani, s a pápaságot veszi védelme alá.

* Ad autorem nullitatis animadversionum in libellum, cui titulus: Sola salvifica ad trutinam rationis, et revelationis expensa, ad rectum revelationis, et rationis usum exactarum, epistolae III. familiares. Pestini. Typis Francisci Augustini Patzko. 1791. 158 lap.

** WURZBACH: Biogr. Lexikon. XXIII. 226.

Második levelében a nyugati egyház kebelében előfordult szakadásokkal foglalkozik, s a kath. misszió fényes eredményeiből a kath. hit egyedül üdvözítő voltára következtet. Harmadik levelében pedig azt a vádat utasítja vissza, mintha az egyedül üdvözítő kath. egyház, eme tulajdonságánál fogva, csakugyan veszedelem lenne az emberiségre nézve.

A vallásszabadság és a felvilágosodás kérdésében folytatott polemia a kath. hierarchiát igen közelről érdekelte, a mennyiben a legtöbben a hierarchiát tették felelőssé az egyes vallásfelekezeteknek, de különösen a protestánsoknak az uralkodó egyház részéről szenvedett sérelmeiért.

A kath. papság legszenvedelyesebb s legkíméletlenebb ellenfele ugyanaz a Trenk báró volt, ki idegen létére az alkotmány-küzdelmekben is tevékeny részt vett. Antiklerikális gunyiratait lázas sietséggel gyártotta és bocsájtotta világgá. Főműve a magyar, német és latin nyelven egyidejüleg megjelent «*Mérő serpenyő*»,* melyben egész egyházpolitikai programmja bennfoglaltatik. Egyéb hasontárgyu röpirataiban önmagát ismétli.

* A magyar kiadás czíme: Mérő serpenyő mellyel a fejedelem és a papság hatalmát öszve-mérte Trenck ezer-hét-száz kilentzvenedik esztendőben julius havában. 1790. 8-r., 72 lap. — A német kiadás czíme: Bilanz zwischen des Monarchen und der Kirchen-Gewalt so wie sie der Trenck abwägt 1790. im Jul. 1790. 8-r., 56 lap. — A latin kiadás együtt jelent meg Trenk egy másik röpiratának, az «*Álorczából kibujtatott pap*»-nak latin fordításával, folytatólagos lapszámozással a következő czím alatt: Bilanx inter potestatem imperantis et ecclesiæ prout illam Trenck ponderat. Cui cum fine adnectitur Sacerdos Delarvatus opportuno fortassis adhuc tempore pro patriæ patribus in Hungaria ex ejusdem calamo et animo. 1790. 8-r., 64 lap.

Alapgondolata az, hogy fölvilágosodásról és közboldogságról mindaddig szó sem lehet s a király és a rendek mindaddig korlátozva lesznek az ország jólétének előmozdításában, míg a kath. papság hatalmát és befolyását meg nem törik. Ezt a tételt variálja aztán folytonosan. A hierarchián nem hágy egy szemernyi becsületet sem. A legsötétebb színekkel festi a papuralom politikai vészes következményeit. A kath. papságot tartja az államra nézve legveszedelmesebbnek, minthogy az a pápától függvén, emanczipálva érzi magát saját hazájának törvényei alól. De a többi felekezetek papjaival sem igen rokonszenvez. «A protestánsok — irja «Mérő serpenyőjében» — szintén olyan tűrhetetlenek, mint minden olyan valláson levők, a kiknél a hatalom a papok kezében vagyon. Lehet ezt nyilván látni Svécziában, Hollandiában és Angliában. De ezeknek papjaik csakugyan kevésbé ártalmasok, minthogy oly nagy számmal nincsenek, minthogy a házassági élet által polgártársakká és atyákká lésznek, minthogy tovább a purgatoriumból semmi jövedelmet nem vesznek, és minthogy Rómától nem függenek.»

Trenk, ezen főművéhez a következő devise-t írta:

«Végy el a papságtól minden nyereséget,
Megtagad azonnal minden istenséget,
Templomot és oltárt és minden szentséget
Leront és falba rúg minden kegyességet.»

Ezt az épületes jelszót, mely híven fejezi ki a «Mérő serpenyő» irányát és szellemét, Szeitz Leó, «*A Trenk mérő serpenyőjének öszvetörése*» czímű röpiratában, *

* A Trenk mérő serpenyőjének öszve-törése. Az-az felelet azokra a hazug vádakra, mellyekkel Trenk a papságot az egész világ előtt igen méltatlanúl terhelte. Pesten, 1791. 8-r., 61 lap.

Márk evangelista következő szentencziájával viszonozza: «A mely mértékkel mértek, visszaméretttetik néktek, hozzája is adatik nektek.« S hogy Szeitz, mottójához híven, csakugyan mily nagy sikerrel tesz tul ellenfelén a gorombáskodásban, erre nézve álljon itt egy néhány példa.

Mikor Trenk szemére veti a r. kath. papságnak, hogy a tömérdek ünneppel dologtalanságra szoktatja a népet: Szeitz azzal vág vissza, hogy «a kálvinisták is, kivált a debreczeniek, mihelyt valami kedvetlen parancsolat megy rájok, mindjárt böjtöt hirdetnek és a sok alkalmatlan imádkozásaikkal a predikánsok a népet a dologtól elvonják. Innen esett az, hogy a felséges *második József* egy Debreczenbe menő parancsolatjának a végére ezt vetette: Ezért pedig nem szükség böjtöt hirdetni. Melyre a prédikáns azt mondotta: No már azért is hirdetek».

Mikor Trenk azt állítja, hogy 20 ezer tatár nem pusztítja úgy el az országot, mint 10 ezer pap és kolduló barát: Szeitz meg azt kérdezi, hogy hát a kálvinisták nem küldenek-e szerteszét az országba évenkint ötször, longás diákokat (legátusokat) s azok mellett egy-egy szűrös vagy köpönyeges mendikánst, s ezek nem koldulnak-e szintén arczátlanul?

Trenk megbotránkozását fejezi ki a fölött, hogy a deák misét a nép nem érti meg; Szeitz meg a kálvinista papokat gunyolja ki, hogy az ő prédikáczióját sem érti meg a nép, mert keverik azt mindenféle latin, görög és zsidó szóval, hogy annál tudósabbaknak látszanak.

Trenk szemére veti a róm. kath. papoknak, hogy tömérdek pénzt küldenek Rómába; mire Szeitz számokkal mutatja ki, hogy a kálvinista deákok is tenger pénzt visznek ki a külföldre, s kérdi: mit hoznak érte cserébe? «eszet nem, mert köztök van ama mondás: a ki oda nem

visz, nem is hoz a'. És közönséges hír nálok az egyszeri deák cselekedete, a ki Lejdában kihirdettette, hogy ha valakinek elveszett az esze, most keresse, mert ő ugyan egy cseppet se visz haza. Mit hoznak hát? Egy magyar gyomrot csömörltető parókát, bugyogót, órát, ezüst csattos czipőket, tászlit, és némelyik egy vén helvéta leányt».

Trenk és Szeitz minden áron meg akarták mutatni, ki a legeny a csárdában? Ha a dulakodásban csak egymás személyét öklelték volna meg, meg hagyján; de felekezetök szokásait, intézményeit, hitczikkeit rántották a sárba, s ezzel a vallási gyűlölködés magvát hintették el. Trenken csakugyan beteljesedett, hogy a ki szelet vet, vihart arat. S ez a vihar fölkavarta a szenvedélyeket a nélkül, hogy a levegőt megtisztította volna.

Az izgékony és bőbeszédű Trenket azonban Szeitz föllépése nemcsak hogy nem kedvetlenítette el, de sőt inkább ingert adott neki a küzdelem folytatására. «Mérő serpenyő»-jét még két pótfüzettel toldotta meg.

A *«Nachtrag zur näheren Beleuchtung der Bilanz»* czímű füzetével* tulajdonképeni czélja az volt, hogy a nemességet elidegenítse a papságtól, mely elhitette vele, hogy az ő érdekeik közösek, a mennyiben a régi alkotmány által biztosított hatalmuk és befolyásuk fenntartása szempontjából egyformán szükségök van a királyi hatalom lehető korlátozására.

A papi befolyás megszüntetése czéljából részletes programmal áll elő, melynek főbb pontjai a következők. Nemcsak a nemesség, hanem a polgárok és a parasztok is

* Nachtrag zur näheren Beleuchtung der Bilanz zwischen Fürsten und Priestergewalt. Zweites Heft. Von Friedrich Freyherrn von der Trenck. 1790. 8-r., II + 94 lap.

emanczipálják magukat a papok gyámsága alól. A püspökök fizetése 4000 forintban állapittassék meg s vagyonuk konfiskáltatván, abból kórházakat rendezzenek be s az alsó papság fizeteset javitsák. A czimzetes püspököket ki kell kergetni az országgyűlésből, a hová különben is csak bitorlás utján jutottak be s el kell őket küldeni Jeruzsálembe, Jerichóba, ott aztán fizesse őket a pápa, ki a chimaerikus czimeket adta nekik. Végre az iskolából — kivéve a szemináriumokat — számüzendő minden pap.

De Trenk nem elegszik meg azzal, hogy a papság a politikai tényezők sorából kiküszöböltessék, hanem erkölcsileg is tönkre akarja tenni a hierarchia tekintélyét, midőn hallatlan durvasággal leirja, hogy kikből is lesznek hát a papok? Az ostoba, lomha parasztkölyök — úgymond — elmegy az iskolába, a hol semmit sem tanul, mi által hasznos tagja lehetne a társadalomnak; de megtanul latinul annyira, hogy a mise-könyvet olvashatja. Ekkor aztán lenyirják a haját, belebujtatják a csuklyába, megkenik a fejét és a kezeit olajjal, s a parasztból egyszerre csak főtisztelendő ur lesz, kit munkás polgártársai hizlalni tartoznak a nélkül, hogy ő maga dolgoznék bármit is; söt még püspök is lehet valamikor belőle 80 ezer forintnyi évi jövedelemmel; belső erteke szerint azonban meg ez esetben is csak «dologkerülő parasztkölyök, fölszentelt buta fej es szabadalmazott csaló marad ő kelme».

A «Bilanz» második pótfüzete «*Abbitte und Ehrenerklärung*»* czím alatt jelent meg.

* Abbitte und Ehrenerklärung an alle die, welche ich etwan durch meine Schriften beleidiget habe. Aus dem 3-ten Bande meiner Lebensgeschichte ausgeschnitten, welche mit Wiener Censur gedruckt wurde. Als Beilage zur Bilanz. Wien, 1790. 8-r.

Ez nem egyéb, mint a szerző önéletrajzának az a darabja, melyet eredetileg az aacheni papság számára írt megszívlelésül, s csak azért adta ki ismételve a «Bilanz» mellékletéül, hogy a magyar papság is könnyebben hozzájuthasson s okuljon belőle.

Czíme után ítélve azt hinnők, hogy az eszére tért Trenk bocsánatot kér benne azoktól, kiket annyiszor megbántott. De a czímnek a legtávolabbról sem felel meg a tartalom. Trenk a nemességgel és a papsággal szemben fenntartja és ismétli régi vádjait, s végül egy elmés fordulattal, bocsánatot senki mástól nem kér, mint — védangyalától, kinek annyi dolgot adott, hogy megmentse őt hosszú és viszontagságos élete folyamán, a nyaktöréstől, az éhenhalástól s más efféle veszedelemtől, melybe mindannyiszor szókimondó őszintesége miatt keveredett. Egy pár kalandját azon mód el is beszéli, bebizonyítandó, mennyire igénybe vette védangyalának szolgálatait.

A «Mérő serpenyő» nagy felháborodást keltett papi körökben. Batthyány prímás elrendelte, hogy a mű összes készletben levő példányait vásárolják össze s ez által akadályozzák meg annak szélesebb körben való elterjedését. Egy kéziratban fennmaradt egykorú gúnyvers szerint,* a prímás így szólt komornyikjához:

«Legény, siess! — úgymond — mind bevásárolni,
Világi embernek nem jó ezt kóstolni.
Ne is alkudj, inkább duplán fizesd árát,
Mintsem valljuk a szem nyílásának kárát.»

Mint a czímben említett önéletrajz kiegészítő része, folytatólagos lapszámozással: 219—314. lapig.

* Dús László közlése a «*Hazánk*» (szerk. Abafi) 1885. októberi füzetében. 637. l.

A röpirat első füzete különben később az *«Entlarvte Priester»*-rel együtt, melyről alább lesz szó, hivatalosan is elkoboztatott. A helytartó-tanács 1790. szept. 7-en kelt rendeletében adta ki az utasitást elkobzásukra, egyszersmind 50 forint birság terhe alatt megtiltotta a könyvárusoknak a Bilanz árulását.[1]

Trenk ezzel a hatósági eljárással is a nyilvanosság előtt számol le, a mennyiben a *«Nota der hiesigen löbl. Statthalterey an das kön. Generalcommando»* czimű röpiratában [2] a rajta elkövetett igazságtalanság feletti neheztelesenek kifejezést ád, megjegyezvén egyszersmind, hogy a helytartótanács emlitett rendelete már nem hajtható végre, miután ama röpiratai néhány ezer példányban elkelven, csak 11 példány van még belőlök készletben. Valószinűbb azonban, a mit a *Magyar Kurir* ir, hogy t. i. Trenk az emlitett rendelet kibocsátása után, röpiratait azonnal magához váltotta s azért nem lehetett azokat elkobozni.[3] Ez alkalomból a Kurir nem állhatja meg, hogy a czenzura eltörlését ismetelve ne sürgesse. «Dicseretes — ugymond — n. Pestvármegye az egesz tudós világ előtt azert, hogy a czenzurát teljességgel eltörleni igyekezik, mint Angliában es más szabad nemzeteknél vagyon. Ezt az egesz t. státusok táblája is nyilvánságosan kivánja. Oh boldog óra! Oh józanon gondolkozó nemzet! Nem lehetne azt száz árkusra leirni, mely boldogságára fog ez szolgálni nemzetünknek!»[4]

[1] Keresztesi: Krónika. 293. l.

[2] Nota der hiesigen löblichen Statthalterey an das königliche Generalcommando, die Confiscation meiner Bilanz betreffend, und meine Antwort und Verantwortung. Im September 1790. Friedrich Freyherrn von der Trenck. 1790. 8-r., 8 lap.

[3] *Magyar Kurir.* 1790. évf. 1109.

[4] U. o.

A helytartó-tanács kérdéses rendeletét Trenk azért tartja magára nézve sérelmesnek, mert a papság által pártfogolt iratokkal szemben a helytartó-tanács más mértéket alkalmaz. A czenzurának eszébe sem jut üldözőbe venni Horányi ama művét, melyben fennen hirdeti, hogy a pápa a király iránti hűségeskü alól is feloldozhatja a magyar alattvalót; vagy a «*Hungaria aegra*»-t, mely Magyarországot arra akarja kötelezni, hogy hűségesküt tegyen le a pápa kezébe; vagy a «*Warnung an die Ungarn*» czímű röpiratot, melyben a magyar nemzet fölkelésre buzdíttatik; vagy «az elvetemedett, szemtelen egri barát», Szeitz Leó «*Igaz Magyar*»-ját, melyben azt írja, hogy Magyarország mindaddig szerencsétlen lesz, míg az osztrák uralkodó ház alatt áll, s ugyanezen szerzőnek «*Entlarvten Trenk*»-jet, melyben Trenket gazembernek, sehonnainak nevezi.

Úgy a kor hangulatára, mint emberünkre nézve egyaránt jellemzetes, hogy oly mese is hívőkre találhatott, mint ha Trenk az udvar sugallatára írta volna a «Mérő serpenyőt». «Sinai — írja Keresztesi — báró Trenkről, kivel egy szálláson volt, beszéllette, hogy ő a bécsi udvarnak Pesten levő emissariusa és kémje, és hogy a Bilanx nevű könyvecskének a papok ellen való készítésére Bécsből vett subsidiumot, és csak szembekötés, hogy sub poena rhfl. 50 meg van tiltva. Ő neki éjjel is szabad admissiója van a Leopold királyhoz.» *

Trenk sokat tapasztalt, olyan ember volt, kiről azt szokták mondani, hogy sokféle fából faragott. Életének jórészét tömlöczben töltötte; szlavóniai birtokait elvesztette; a félvilágot bekalandozta, hogy szerencsét próbáljon; szóval annyi viszontagságon ment keresztül, hogy az életben előforduló

* Keresztesi: Krónika. 314. l.

apróbb kellemetlenségeket föl sem vette, sőt mint afféle kalandor, akkor érezte magát elemében, ha bajban volt s ha kalandjai számát szaporíthatta.

A papság ellen — daczára minden megfélemlítési kisérletnek — rakásra gyártotta részint versben, részint prózában a pasquillusokat.

«Az álorczából kibujtatott pap».[1] — mely németül *«Der entlarvte Priester»*[2] czim alatt látott napvilágot, s mely latin prózai fordításban is megjelent a *«Mérő serpenyő»* latin kiadásának mintegy folytatásakép,[3] — viszhangja a «Mérő serpenyő»-nek. A mit itt prózában mond el, ugyanazt amott kötött sorokban ismétli:

«Jutni fog a magyar szolgaság sorsára,
Úgy hogy ne is essék magának tudtára,
Egy oly nép, mely tartja szabadság jussának
Bátorsággal ellent szólni királyának,
De a pap-palástban nem esméri czélját
A kegyetlen urnak, s csalt-vető fortéllyát,
Meggörnyedve s vakon, a midőn jármot tol,
Theologusokért viaskodik s harczol.»

Majd a néphez fordul, arra kérve, hogy a papi jármot rázza le nyakáról:

«Ó! megszédített nép, kérlek már serkenj fel,
Tépd le álorczáját annak és szaggasd el,
A ki egyezségét a köztársaságnak
Bontja; másképp sírja ama szabadságnak,

[1] Az áll-ortzából ki-bujtatott pap, talám még nem késön a magyar haza attyaira nézve a Trenck szívéből s pennájából. 1790. 8-r., 24 lap.

[2] Der Entlarvte Priester, vielleicht noch zu rechter Zeit. Für Ungarns Landesvater. Aus des Trenck Feder und Herzen. Pest, im Juli 1790. 8-r., 13 lap.

[3] Czímét ld. fennebb.

Melyet ti tartotok ily nagy szentségteknek,
Nyitva áll». . . . . . .

Az «Entlarvte Priester» megjelenése alkalmából Szeitz Leó «*Der entlarvte Trenk*» czím alatt* szokott modorában neki ront Trenk személyének.

A katholika vallás megátalkodott ellenségét, saját életirata alapján állítja pellengérre. Kimutatja, hogy Trenk egész élete a gazságok lánczolata. Hiú bolondnak, pogánynak, az ég és föld ellenségének, Don Quichotte-nak, jöttmentnek nevezi őt el, kiről, szerinte, méltán mondhatta *nagy Frigyes,* hogy «igen veszedelmes ember». Végül függelékképen, latin eredetiben idézi az 1723 : 9. t.-czikket, mely szerint a hűtlenség bűntenye fővesztéssel és jószágelkobzással büntetendő, s ezt alkalmazandónak véli Trenkre, mint a ki az ország első rendjét megtámadta, ki az ország törvenyes állapotának felforgatására törekszik s ki hitetlen.

A megfélemlítésnek bármily drasztikus eszközéhez nyult is Szeitz Trenkkel szemben: ez utóbbi nem ijedt meg. A fejét nem féltette, mert elégszer forgott már nagyobb veszedelemben is és mindannyiszor sikerült megmentenie, a jószágelkobzás büntetése pedig ő rajta nem fogott volna, mert hiszen jószágaitól már előbb megfosztották.

Szeitz leleplezeseire «*Antwort an den elenden Entlarver des Trenk*» ** czímű füzetében felelt meg.

* Der Entlarvte Trenk, vielleicht noch zu rechter Zeit. Für Ungarns Landesväter, aus eines Ungarischen Patrioten Feder und Herzen. Pesth, im August. 1790. 8-r., 20 lap.

** Antwort an den elenden Entlarver des Trenck. Wird für 3 Kreutzer an Vorwitzige verkauft. Ehrlichen Leuten umsonst ausgetheilt. Und die Klerisey zahlt einen Gulden in die Büchse für die Armen in majorem Dei gloriam. Wird die Büchse nicht leer bleiben? Pest und Ofen. 1790. 8-r., 16 lap.

Őt, ugymond, kit egész Európa ismer a maga valóságában s ki tetteit soha sem álczázta, nem lehet leálczázni. Tagadja, hogy jöttment lenne; mert ő az osztrák hadseregben őrnagyi rangot visel, neki Ausztriában és Poroszországban birtokai vannak s Magyarországba is azért jött, hogy uradalmait, melyeket elrabolták tőle, visszakövetelje. A papságra nézve fenntartja nézeteit. Határozottan kétségbe vonja, hogy a papok jó hazafiak lennének: valóságos átok a papság a nemzeten. De egyszersmind tiltakozik az ellen, hogy ő valaha a keresztyén vallást megsértette volna; csak papjait utálja, kik állam akarnak lenni az államban.

Trenk tehát nemcsak hogy nem vonja vissza a papság ellen elkövetett sértéseit, hanem ismétli azokat, és pedig a fölingerelt kedély daczosságával, még élesebb és kihívóbb modorban.

Ép ez a provokativ modor ösztönözte azonban Szeitzot is ujabb és ujabb támadásra. Egy röpirat nem is volt elég, hogy fölkavart epéjét kiöntse, hanem egyszerre kettővel állt elő. Az egyiket latinul, a másikat németül irta meg.

A «*Responsum latinum*»-ban* formaliter izgatja a nemzetet az idegen báró személye ellen. Csudálkozását fejezi ki a magyarok türelmén, hogy olyan «pestisét az emberiségnek», és «privilegizált kémet» maguk közt megtűrnek és hogy oly aláváló embernek — «ha ugyan az ember nevet megérdemli, mert inkább hasonlít vad állathoz, mint emberi lényhez» — inzultusait és gunyolódásait elszenvedik.

Ama másik pamfletjében pedig, melynek czíme «*Der Kampf mit dem Waldschnepf*»,** ismételve bolygatja azt a

* Responsum latinum delarvantis ANTI-TRENKII ad responsum germanicum delarvati TRENKII. 1790. 8-r., 16 lap.

** Der Kampf mit dem Waldschnepf oder die Wiederlegung der Antwort an den Elenden Entlarver des TRENK. Zum Ver-

kérdést, mi köze van Trenknek a magyar papsághoz és a magyar országgyűléshez? Trenk ama kijelentésére, hogy ő nem jöttment s hogy Magyarországra is azért jött, mert itteni birtokait követeli vissza, azt feleli, hogy ki az ördög látta, hogy a ki birtokainak revindikálása végett tolakodik be valamely országba, a helyett, hogy a jog útján kereskednék, a vallás és a papság ellen, valamint az ország belső ügyeiről írt firkáival minden embert ellenségévé tesz. Hogy pedig Trenk szereplésének értékét és jogosultságát kellőképen devalválja, a triviális közmondások egész sorával tarkítja röpiratát, például: nec sutor ultra crepidam, latratus canum non penetrat cœlos, nem ebre bízták a hájat, fogadatlan prókátornak . . . . a fizetése stb.

A Szeitz-al folytatott rút polemia közben Trenk újabb és újabb invektivákkal bántalmazta a papságot.

A «*Dichter Gedanken*» czimű német poémájában* az inaugurale diploma felett megeredt országgyűlési vitatkozások alkalmából, arra figyelmezteti a nemzetet, hogy eszélytelenül cselekszik, ha megszorítja királyának hatalmi körét s ezzel bizalmatlanságot árul el törvényes uralkodója iránt. Annál inkább helye van azonban a bizalmatlanságnak a papsággal szemben, mely — ha az országot veszély fenyegeti — a markába nevet, keresztet hány magára (mit is csinálna egyebet!?) és hazáját elárulja. A papuralomnak minden áron végét kell vetni; mert mégis csak viszás látvány, hogy a pap kormányozza az országot s a király ministrál neki.

Egyik legdurvább gúnyirata azonban Trenknek a német

gnügen der beleidigten und richtig abwägenden Welt. 1791. 8-r., 14 lap.

* Friedrichs Freyherrn von der Trenck Dichter Gedanken in Ungarn für die Ausbreitung der Wahrheit. 1790. 8-r., 13 lap.

és magyar nyelven megjelent «*Könyörgése*».* A püspökök szájába ád egy imádságot, melyben kérik az Istent, hogy büntesse meg azokat a gonoszokat, kik kényszeritni akarják a püspököket, hogy ne csak a pápa szolgái, de hazafiak is legyenek; kik a püspöki hatalmat a királyival merik öszszehasonlítani, sőt amazt ez alá helyezik; kik a jó asztalhoz szokott püspököket javadalmaiktól akarják megfosztani; kik a felvilágosodást terjesztendő, a papot kiutasitják az iskolából. De különösen azért fohászkodnak az Istenhez, hogy Trenket még maradékaiban is verje meg, a gyalázatos embernek merevedjenek meg ujjai, melyekkel a hamis tanokat terjesztette, s a pokol kinjait minoriták, franczis-kánusok, lengyel zsidók és olyan irók társaságában szenvedje, mint a minők KATONA, SZEITZ LEÓ és társai.

A protestánsok irányában Trenk jóindulattal viseltetik. Az a röpirat, melyet «*Hungarns Aufklärung*» czim alatt** névtelenül írt a prot. vallásszabadság érdekében, minden érdessége és darabossága daczára is hasonlíthatatlanul tárgyilagosabb többi iratainál, ugy hogy alig tudjuk elhinni, —

* Gebet, welches vermuthlich ein grosser Theil der ungarischen Bischöfe und Geistlichkeit gegenwärtig in Geheim, aber gewiss nicht laut beten wird. Aus des TRENKS Gebetbuche, Seite 60. u. 90. treu copirt. Pest, 1790. 8-r., 16 lap. — A magyar kiadás a következő czímet viseli: Könyörgés, mellyet kétség kívül a Magyar országi püspököknek és papoknak nagy része most titkon, és bizonyosan nem fel-szóval fog imádkozni; melly TRENK imádságos könyvének 60-dik és 90-dik leveléből hiba nélkül kiirattatott. Mostan pedig köz haszonra németből magyarra fordíttatott. H. és é. n. 8-r., 22 lap. Sárosp. főisk. könyvt.

** Hungarns Aufklärung unserer Zeiten in Gegeneinanderhaltung mit dem gegenwärtigen Landtage. Ein patriotischer Beitrag pro Incremento Bonæ Fidei, Unice salvificæ. *Erlau*, 1790. 8-r., 43 lap.

a miről a Széchenyi-könyvtár katalógusából értesülünk,[1] — hogy az említett mű szerzője csakugyan Trenk lett volna. Ebbeli kételyünket fokozza még az a körülmény is, hogy az említett röpirat névtelenül jelent meg, holott a hiú, feltűnést hajhászó Trenk még leghitványabb skartékájának czímlapjára is rányomatta a nevét, mint szerzőét.

Hogy a «Hungarns Aufklärung» Egerben, a püspök könyvnyomdájában nyomatott (mert más könyvnyomda Egerben nem volt), ez bizonyára *Eszterhazi*, az akkori egri püspök rendkívüli türelmességeről tesz tanubizonyságot. Nem hiába írta róla Kazinczy, hogy «a protestánsokat mind udvarában mind azon kívül oly kegyességgel fogadja, mintha katholikusok volnának».[2] Ugyancsak Kazinczy utleírásában olvassuk, hogy Eszterházi mig egyrészről Szeitz egri szervita iratait nem engedte Egerben nyomatni: másrészről olyan iratokat, mint «az *Indusok bölcsesége* (profánus mind maga a könyv, mind a fordító), tulajdon műhelyéből s tulajdon költségeivel bocsáttatta ki».[3]

A «Hungarns Aufklärung» szerzője (tegyük fel, hogy csakugyan Trenk), egyéb, alkotmányjogi kérdésen kívül, a protestánsok közjogi helyzetével foglalkozik tüzetesebben. Az általa javasolt szabadelvű reformok életbeléptetéséhez nincs ugyan reménye, mert a klérus ellenszegülésén a legüdvösebb, leghazafiasabb törekvés is megtörik: de azért mégis elmondja, a mi a szívén fekszik. Az országgyűléstől különösen azt kívánná meg, hogy a protestánsok szabad vallásgyakorlatát biztositsa; mielőtt azonban ezt tenné, a

[1] Catalogus bibliothecæ hungaricæ *Francisci com. Széchenyi.* 1799. Tom. I. Pars II. 480.

[2] *Orpheus.* 1790. I. 165.

[3] U. o. 173.

helytartó-tanácsot, mely eddig az udvar vak eszköze volt s egyebet sem tett, mint hogy a protestánsokat üldözte, okvetlenűl újjá kell szervezni.

A kik Trenkkel polemizáltak, Szeitz Leó példáját követve, rendesen személye ellen fordultak. Kalandos élete eleg anyagot szolgáltatott ellenfeleinek a piszkolódásra.

E tekintetben senki sem mulja felül William Wilibald Striegel von Striegelsheim néptanítót, ki 1791-ben megjelent nagyterjedelmű polemikus iratában,[1] Trenket, mint szabadkőművest, ördögök fajzatjának, kalandornak mondja, műveit pedig, de különösen a «*Bilanx*»-ot oly ingerülten bírálja, hogy egyetlenegy lapon, egy lélegzetre, elnevezi a Trenk pamfletjeit «piszkos, devaj, buja, gyalázatos, rágalmazó, förtelmes, pártütő, a keresztyén erkölcs kiirtására, az egyházi és világi felsőség hatalmának, valamint a Krisztus egyházának megsemmisítésére irányzott szennyiratoknak». A düheben tomboló néptanító azonban, egy-egy szenvedelyesebb kifakadása után ismét és ismét azzal nyugtatja meg magát, hogy Trenknek nem fog sikerülni izgatásaival megzavarni a köznyugalmat. Különösen bízik «a becsületes, nemes, vitéz és uralkodójához hű magyar nemzetben», hogy nem hagyja magát a békesség utjáról letereltetni.

[1] Frage: Wer, und was ist der Friedrich Freyherr von der Trenck? aus dessen eigenen alles schändenden, und mit seinen Höllen-Geifer angezischten Schriften zu seiner und seines gleichen verdienstmässiger Züchtigung, in geschöpfter Hofnung, dass alle noch menschlich denkende, andurch zur Verabscheuung und möglichster Vertilgung seiner verfluchten Schriften, werden beweget werden, gründlich beantwortet von William Wilibald Striegel von Striegelsheim, gewesten Schulmeister zu Necedemalis, und Christoglaub, mit erforderlichen Genehmigung gedruckt zu Lästrenicht mit Verläumdhassers Buchstaben, nach Erschaffung der Welt im 5741. Jahre. 8-r., X + 282 lap.

Ugyanezzel a reménynyel kecsegteti magát Radlinger Nep. János pesti papnövendék is, ki «*Auch ein lyrischer Gesang an Trenck*» czímű versezetében [1] a leálczázott Trenket arra figyelmezteti, hogy hagyjon békét a nemzetnek, ne izgassa azt a papság ellen; különben is hiába teszi, mert nem hallgat rá senki, az ő «ugatása» nem hallatszik a menyországba.

«*A Trenk csúfos ember*» czímű gúnyvers [2] pedig, — melynek szerzője, az alkalmi verseiről ismeretes Tóth Farkas jezsuita volt, [3] — Trenk viselt dolgait eleveníti fel, s szégyenpadra állítja a «vén dögöt», ki «alig birja a tök fejét» s kinek «nyívek eszik már velejét». Még azt is szemére hányja, hogy szegény ember s hogy *nagy Frigyes* tömlöczbe vettette:

«Freyherr, még sincs annyi földje,
Hová fáradt fejét tegye,
Más tűzhelyén melegszik;
Papot, szentet s barátokat
Ostromol, nem kőfalakat,
S májor czímmel dicsekszik.»
. . . .
«Tovább lakott a tömlöczben,
Mint sem az annya méhében,
Mégis szabadságról szól.
Elszokott szeme napfénytől,
Reszket keze bilincsektől,
Mégis rútúl bilánczol.»

Sajátságos jelenség, hogy az a latin vers, mely «*In libellum Baronis a Trenck Bilanz intitulatum*» czím alatt

[1] Auch ein Lyrischer Gesang an Friedrich Freyherrn von der Trenck von einem Bürgersohne in Pest. 1790. 8-r., 12 lap.

[2] A Trenk tsúfos ember. 1790. 8-r., 13 lap.

[3] Sándor István: Magyar Könyvesház. 1803. 183. l.

jelent meg,* s mely tárgyilagosabb a hasonszellemű pamfleteknél, a legsilányabb és legüresebb mind között. Semmitmondó frázisaival Trenknek sem személyében nem tesz kárt, sem elveit nem czáfolja meg. Az a tanácsa, hogy Trenk hagyjon fel a hiábavaló erőlködéssel s ne akarja a klérust megingatni kiváltságos állásában és megfosztani javaitól, — ép olyan, mint ha — Szeitz irmodorában fejezvén ki magunkat — a harapós ebet szép szóval arra akarnók megtanítani, hogy ne harapjon.

A Trenk ellen megjelent pamfletek közt legelmesebb s egyszersmind legérdekesebb a «*Sera Trenkii poenitudo seriaque libellorum infamium retractatio*» czímű, klasszikus latinsággal írt röpirat,** melynek ismeretlen szerzője, ugy látszik, a «Bilanz» függelékét, az «*Abbitte und Ehrenerklarung*»-ot szándékozott nevetségessé tenni. Komikusabb látványt képzelni is alig lehet, mint a daczos, fékezhetetlen Trenket, a mint mellét veri s a mint önmagába szállva vezekel. Ezzel a spektákulummal kedveskedik olvasóinak az említett irat elmés szerzője.

Nem rég — így hangzik a Trenk szájába adott vezeklés — egy ismeretlen lény emlékeztetvén engem közeledő halálomra, gondolkozni kezdtem a felett, hogy mi lesz velem, ki czynikus kutya módjára oly sok jeles, minden rendű és rangu embert iszonyú szilajsággal megugattam. Ezekben a gondolatokban elmerülve, a sötét éj csendjében, a világosság egy sugara lövelt rám s mikor ez a villámhoz hasonló sugár bensőmbe hatolt, mint tükörben láttam, mit, menynyit és mily súlyos bűnöket követtem el. Az történt ve-

* In libellum illustrissimi domini liberi *Baronis a Trenk* Bilanz intitulatum. 1790. 4-r., 4 lap.

** Sera *Trenkii* pœnitudo seriaque libellorum infamium retractatio. 1790. 8-r., 8 lap.

lem, a mit teljes életemben soha nem tapasztaltam, hogy a lelkiismeret — ez a nálam teljesen ismeretlen vendeg — furdalni kezdett s addig gyötrötte bensömet, míg általa teljesen le nem győzetve, későn bár, de a legnagyobb komolysággal elhatároztam, hogy mindazokat, miket Pesten a közönség megbotránkoztatására irtam, nyiltan es ünnepélyesen visszavonom abban a reményben, hogy mielőtt ősz fejem a poklok fenekere szállna le, mint tisztességes ember végzem életemet.

Ezeknek előrebocsátása után kinyilatkoztatja, hogy a király, a karok és rendek, a pápa, Magyarország püspökei, valamint az egesz klerus ellen fektelen tollal irt szemtelen rágalmaiért az illetőktől bocsánatot ker.

Lelkiismerete által ösztönöztetve, mindenekelőtt visszavonja amaz állitását, mely szerint Magyarország királyai a legegyszerűbb papnak is alá vannak rendelve, mert a legutolsó papnak is hatalma van az embereket meggyóntatni s bűneik alól őket feloldozni, Magyarország királyainak pedig ez nem áll hatalmukban. Belátja, hogy ez az okoskodása ép oly bolond, mint konfuzus, mert hiszen a nyolcz eves elemi iskolás gyerek is ezeket olvasva, azt felelhetné neki: Trenk uram, ily módon azt is be lehetne bizonyitani, hogy a csizmadia és szabó hatalmasabb, mint a király, mert ez sem csizmát varrni sem kabátot késziteni nem tud.

Majd bocsánatot kér ő szentségetől, a pápától, kit az Isten az egész keresztyén világ atyjául és igazgatójául rendelt. Fájlalja, a mennyire egy kétes vagy épen semmi vallással nem biró ember fájlalhatja, hogy a szent atyát oly rútul megsértette. Fájlalja különösen, hogy a monarchikus igát az egyházi hierarchiától származtatta, holott eszébe kellett volna jutni, hogy a monarchikus járom már az előtt ránehezedett az emberiségre, mielőtt a hierarchia szervezke-

dett volna, söt meg ma is vannak imperiumok Ázsia több tartományában, hol a hierarchiának híre sincs. Sajnálja, hogy szemére lobbantotta a szent atyának, Magyarországból huzott jövedelmeit, holott tudnia kellett volna, hogy a pápa a magyar királyokat nemcsak pénzzel, hanem elelemmel és katonai erővel is segélyezte a török ellen.

A dominikánusok, franczişkánusok, kapuczinusok és a többi kötéllel övezett szerzetesek, kiket föld terhének nevezett, hasonlóképen megkapják tőle az elégtételt. Általában revokál mindent, s nem mellőz semmit, a mivel meghazudtolhatja önmagát. Épen ebben rejlik a komikum. Ez az, a mi oly sikerültté teszi a paródiát.

Míg a «Sera Trenkii pœnitudo retractatio» elmés szerzője a gúny fegyverét használja ellenfelével szemben: addig KATONA ISTVÁN, a hisztorikus, «*Trenckii Bilanx pondere vacua*» czímű pamfletjében,* a logika és a történelem alapján, komoly érvekkel igyekszik a «Bilanx» íróját észere téríteni. A személyes invektivák azonban Katona művéből sem hiányzanak. Hogy is lehetett volna Trenkkel polemizálni és a személyét kímélni. Annyi volt az ő egyéniségében a gyarlóság, hogy ellenfeleinél emberfeletti önmegtagadás lett volna azokat ki nem zsákmányolni.

Katona VERULAMI BACO-ra hivatkozva, — ki azt mondja, hogy a logika, mint minden tudomány és művészet kulcsa, a meglett, komoly emberek, és nem az ifjúság tanulmányát képezi, — többé-kevésbé sikerült példákkal igazolja, hogy Trenk a tudományok ama kulcsával nem rendelkezik, jóllehet már nem fiatal ember.

Azt írja például Trenk, hogy a legkisebb pap is hatalmasabb, mint a király, mert a bűnök alól az embereket

* *Trenckii* Bilanx pondere vacua. Anno 1790. 8-r., 39 lap.

feloldhatja. Micsoda szyllogizmus ez! — kiált fel Katona. Mintha csak azt mondanók, hogy a hóhér a delinquenst kínozhatja, megbélyegezheti, a pap ellenben — neveztessék bár püspöknek, kardinálisnak vagy pápának — ezzel a hatalommal nem bir: ergo, a hóhér nagyobb úr, mint a legelső pap.

Vagy azt kérdi Trenk: történt-e valaha valami szerencsetlenség, miben papnak a keze ne lett volna? Ugyanilyen logikával — feleli rá Katona — azt is kérdezhetnők: van-e valami rosz a világon, miben katonáknak, biráknak, férjeknek, asszonyoknak, királyoknak részök ne volna? Ilyen okoskodással a társadalom bármely osztályára rá lehet kenni a legnagyobb gonoszságot.

A mily gyönge azonban, Katona szerint, a Trenk logikája, ép oly hiányosak történelmi ismeretei is. A hisztorikus Katonának nem kerülhetett valami nagy fáradságába Trenkkel szemben egész sorát ama történeti adatoknak idézni, melyekkel ad oculos bebizonyítható, hogy a klérus és a pápák nemcsak Magyarország érdekei ellen, mint ellenségeik állítják, hanem a magyar állam jólétéért is tettek igen sokat.

Trenk amaz állítására nézve például, hogy a pápa Magyarországból évenkint tömérdek pénzt kap a nélkül, hogy viszont ő is adna valaha valamit nekünk, a nélkül, hogy egy garassal is segítne bennünket háború vagy éhség idején: Katona Heltait, Bonfiniust stb. idézi s azokkal bizonyítja be Trenk állításának ellenkezőjét. Heltai Krónikájában olvasható a többi közt, hogy a római kuria *Mátyás* király részére 45 ezer arany forintot tett félre, hogy a török ellen annál hatályosabban folytathassa hadjáratát, mely összeg a hirtelen elhunyt *Pius* pápa kincstárában, illetőleg hagyatékában meg is találtatott,

söt ugyanekkor elhatározta a pápa, hogy magánpénztárából évenkint 50 ezer arany forintnyi szubzidiumot küld a királynak.

A klérus érdemeit illetőleg Katona szintén históriai adatokkal áll elő s kimutatja, hogy például a tudomány és művészetek érdekében mily tömérdek áldozatot hozott időnkint a magyar főpapság, köztük *Pázmán*, *Lippay*, *Lósy*, *Szelepcsényi*, *Kolonics* stb.

A Trenk személye ellen intézett rút támadások méltán megbotránkoztathatták a jóizlésű közönséget. De hát a milyen volt a mosdó, olyan volt a törülköző. Trenk megérdemlette, hogy úgy bánjanak vele, mint tisztességtelen emberrel; mert ő is átlépte a tisztesség határait.

Ha Trenket a legbensőbb meggyőződés vezette volna is a papság ellen folytatott küzdelmében: a féktelen gyűlölet, melylyel a klérus iránt viseltetett, annyira elfogulttá és igazságtalanná tette őt, hogy még azok is átallották nyiltan mellé szegődni, kik a dolog lényegére nézve különben vele egyetértettek.

Trenk, antiklerikális nézeteivel nem állt pedig egyedül. Elvtársa volt a többi közt annak a kis pamfletnek a szerzője, ki «*Ratio status jesuitici*» czím alatt * a jezsuitákat persziflálja a következő reczipével: «Accipe togam a monachis, svavitatem a fœminis, subtilitatem ab italis, usuram a judaeis, hæc omnia misce ita, et fit formalis jesuita»; magyarúl: vedd a barát tógáját, a nő édességét, az olasz finomságát, a zsidó uzsorás szellemét, és keverd össze: lesz belőle tökéletes jezsuita.

Ennél a gúnyiratnál azonban még drasztikusabb az

* Ratio status jesuitici in effigie. (Nyomatott Pozsonyban, 1791-ben.)

*«Epistola jesuitæ hungari ex inferno».** A pokolban élő jezsuita levelet intéz a földön élő jezsuitákhoz, melyben hívja őket, hogy jöjjenek le hozzá, miután a földön úgy sincs már mit keresniök, ott már nincs nekik egy barátjuk sem, barátság nélkül pedig az élet halálhoz hasonló; a pokol ellenben hemzseg a jezsuitáktól és ex-jezsuitáktól. A pokolban bachanáliákat rendezhetnek, játékkal szerezhetnek maguknak mulatságot, hírnévre tehetnek szert, jól eltölthetik idejöket az ott levő rektorokkal, konziliáriusokkal, jezsuita írókkal, s ha könyvolvasásban akarnak megőszülni, ott megtalálják a jezsuiták által írt könyvek egész sorát, melyeket maga Luczifer olvasgat.

Az országgyűlésen a vallásügyi törvény tárgyalása alkalmából szintén számos pamflet jelent meg a klérus ellen, mint a mely akadékoskodásával a vallásügyi kérdéseknek a törvényhozás által való liberális megoldását nagy mértékben megnehezíté. Egyike eme gúnyiratoknak a BÁNYAY MIHÁLYÉ,** melyben a szójátékokat különösen kedvelő író szemére veti a papságnak, hogy midőn az atyák nyomdokait követi, eltaszítja magától a hazát s e szerint a klérusnak vannak atyái, de nincs hazája («dum sequitur patres, regi, patriæque repugnat clerus; habet patres ergo; caret patria»). Különben ép oly természetesnek találja a szerző, hogy a papság az atyák nyomdokaiba lép, mint hogy a nagy ökörtől tanúl szántani a kicsi («jure premit patrum clerus vestigia; nempe a bove majori discit arare minor»).

A klérusnak, *mint politikai tényezőnek* szereplésére

* Epistola jesuitæ hungari ex inferno, ad ex-jesuitam hungarum in vivis existentem scripta. 1791. 8-r., 7 lap.

** Clero Hungariæ ob rem relligionis stenue (sic! strenue) gestam VI. Nonas Februarii 1791. sub comitiis Pisonii calatis. D. D. D. 4-r., 4 lap.

nézve egyvéleményben van Trenkkel a *«Minek a pap az ország gyűlésében?»* czímű röpirat* ismeretlen szerzője is. Trenkre azonban mint elvtársára egy szóval sem hivatkozik, nehogy azt hihesse valaki, hogy a hitelét vesztett papfalóval szolidaritásban áll.

Ez irat szerzője a papság politikai befolyását, melyet veszedelmesnek tart az államra nézve, az által véli megszűntethetni, ha a klérus az országgyűlésből kizáratik. A pap, szerinte, hivatását áldozza fel, midőn az országgyűlésen részt vesz. «Pásztorok a papok, — úgymond, — a kiknek juhait annyi időre veszedelem nélkül elhagyni nem lehet.» De az államra nézve is veszedelmes a papok szereplése az országgyűlésen. Ők, mint törvényhozók, csak akkor lépnek akczióba, ha a vallás vagy a klérus ügyei kerülnek szőnyegre s lehetetlenné teszik, hogy ezek az ügyek akként oldassanak meg, a mint azt az ország érdekei megkívánják. «Soha addig csendes országgyűlést ne is reméljünk, — írja egy helyt, — míg vagy ez a szó: religió, vagy ez: klérus, vagy mind a kettő a gyűlésekből ki nem záratnak, vagy legalább meg nem zaboláztatnak; mindenkor lószőr-szálon fejünk felett csügg addig a hegyes paizs, melynek leszakadásátúl méltán félhetünk.»

A röpirat iránya túlságosan radikális, s ha még sem idézett elő a közvetlenűl érdekelt körökben visszatetszést, annak oka az előadás komolyságán és tárgyilagosságán kívül az lehetett, hogy a szerző minden melléktekintet kizárásával egyedül hazájának akart használni. Radikalizmusa főképen a történelmi jogok és tradicziók föl sem vevé-

* Minek a pap az ország gyűlésében? A Magyar országi papirendnek az ország gyűlésében helyének lenni nem kellene. 1791. 8-r., 18 lap.

sében nyilvánul. Azt elismeri, hogy a papság eleitől fogva mint «első rend» szerepelt s azért mégis egyszerre meg akarja fosztani a klérust az állami ügyekbe való minden befolyásától. Az ország rendei közt, szerinte, a legfőbb rangot «világi vér érdemelné meg, mert az cseppent, az futott, az omlott ki azért annyi ízekben, minek előtte azt sem tudták volna eleink, mit jelent azon szó: klérus».

A fennebbi röpiratban foglaltakat viszhangozza és erősíti meg egy 1792-ben megjelent brosúr, mely azonban a kérdést ekként formulázza: szabad-e a püspököknek, parochusoknak, elhagyva székhelyöket, az országgyűlésen és a dikasztériumokban az ország politikai ügyeibe avatkozniok?[1] A föltett kérdésre nemmel felel, és pedig nem anynyira politikai szempontból, mint inkább az egyház érdekeit tartva szem előtt. Álláspontját híven visszatükrözi a bibliából vett mottója, mely így hangzik: «jaj a haszontalan pásztornak, a ki elhagyja a nyáját; fegyver következik annak karjára és jobb szemére; az ő karja megszáradván megszárad és az ő jobb szeme teljességgel kiapad». (Zakariás 11. 17.)

Effajta túlzó nézetek ellensúlyozására írta Szeitz Leó[2] az 1790-ben megjelent (tehát a *Mária Terézia* korabeli hasonczímű röpirattal össze nem tévesztendő) «*Vexatio dat intellectum*»-ot,[3] melynek előszavában a konzervativ Szeitz szerényen bevallja ugyan, hogy ő nem jogász, ennél-

[1] Licetne episcopis, et parochis derelictis residentiis suis, in diætis, et aliis dicasteriis in politica regni negotia se se immiscere? 1792. 8-r., IV + 56 lap

[2] Hogy e mű szerzője Szeitz Leó, ezt maga elismeri: Magyar és Erdély-országnak rövid ismérete. 106. l.

[3] Vexatio dat intellectum episcopis Hungariæ, seu jura episcopalia secundum textum juris hungarici, ex ipso fonte seu ex ipso codice juris patrii excerpta, et tam primo, quam cæteris in-

fogva a hazai törvénykönyvet csak felületesen ismeri, de azért főképen a Corpus Jurisból meritett érvekkel ügyesen vitatja a magyar főpapságnak, illetőleg a püspököknek úgy kánonjogi, mint közjogi privilégiumait. Támadásának éle Kollár, Grossing, Febronius s általában az általa úgynevezett «felvilágosodottak és felvilágositók» ellen irányúl.

Az ő czélja, úgymond, a püspökök jogkörét, hazai törvényeink alapján, tisztába hozni azokkal szemben, kik a római kuria által bitorlott régi püspöki jogok visszaállításának czime alatt a pápát és a püspököket minden jogaiktól megfosztani, az egyház hatalmát megsemmisiteni, sőt az egész keresztyén vallást teljesen felforgatni és gyökerestől kiirtani törekednek; valamint azokkal szemben, kik nemcsak az egyházi és vallási dolgokban, hanem a politikai ügyekben is mindenféle mesterkedéssel fejetlenséget és olyan bábeli zűrzavart akarnak előidézni, mely — hacsak az Isten ama sehonnai emberek törekvését meg nem hiusítja — mind a vallásnak, mind az országnak romlását okozza.

A törvényekből nem volt nehéz Szeitz-nak kimutatnia, hogy a püspöki kar *szent István* idejétől fogva az ország első rendjének tekintetett; hogy a püspökök, mint az egyház igazgatói, ugyanazokkal a jogokkal és szabadalmakkal birnak, melyekkel a világi rendek stb.

A főpapság régi szabadalmait azonban csakis legális alapon igazolja, s így ellenfeleit, az u. n. felvilágosodottakat, kik nagyobbára politikai szempontból intéztek támadást a püspöki jogok ellen, nem czáfolja meg.

Mint konzervativ politikus, mereven ragaszkodik a tör-

clytis regni Hungariæ statibus, simul in diæta congregatis oblata. 1790. 8-r., 49 lap.

vényes állapothoz s főigyekezete abban összpontosúl, hogy a püspöki jogokat biztositó törvények érvényességéről győzze meg olvasóit. E czélból szükségesnek látja hangsúlyozni, hogy ama törvények a királynak és az ország rendeinek, mely utóbbiak közt később akatholikusok is nagy számmal voltak, közmegegyezésével és szabadon hozattak, ennélfogva azokat utólagosan semmiféle óvással és tiltakozással nem lehet hatályon kívül helyezni vagy megváltoztatni. Ezt látná pedig abban is, ha a kath. főpapság kiváltságaiban más felekezetek, speczialiter a protestáns felekezetek papjai is osztozkodnának. A protestánsok, szerinte, megelégesznek azzal, ha szuperintendenst választhatnak ügyeik vezetésére; de soha, még a *Bocskai-*, *Bethlen-* és *Rákóczi*-féle «erőszakoskodások» korában sem kívánták, hogy az ő szuperintendenseik, annyival kevésbé többi prédikátoraik, hacsak nem nemesi származásúak, a kath. klérussal vagy az ország nemeseivel ugyanazon jogokat élvezzék.

Míg a «Vexatio dat intellectum», a főpapság kiváltságai mellett kardoskodik: addig a «*Gravamina cleri pastoralis hungarici*» czímű röpiratban * az alsó papság szólal fel saját helyzetének javítása érdekében.

A róm. kath. lelkipásztorok méltán panaszkodhattak, hogy nyomott anyagi helyzetök miatt elmaradtak a világtól, tudományos ismereteik gyarapítását elhanyagolták s ez által fokról-fokra csökkent társadalmi tekintélyök. Kérik

* Gravamina cleri pastoralis hungarici. Serenissimo et apostolico regi Hungariæ domino domino *Leopoldo II.* et universis inclitis regni statibus ac ordinibus. Budæ mense junio, anno 1790. In generalibus regni comitiis congregatis pro impetrando efficaci legali remedio humillime proposita. Anno ut supra. 8-r., 48 lap.

ennélfogva az uralkodót és az országgyűlest, hogy sebeiket orvosolják, régi szabadalmaikat állítsák helyre s lássák el őket a testi fenntartásukhoz és hivataluk betöltéséhez szükséges javakkal, melyeket részletesen, az utolsó krajczárig felsorolnak.

A nagyváradi egyházmegye parochusai nevében KÁTS ISTVÁN váradvelenczei plébános külön is folyamodott a királyhoz és a rendekhez,* alázattal esedezvén nálok az iránt, hogy 1-ször a parochusok előléptetése ne csupán a püspökök önkényére legyen bízva, miután Magyarországon az egyházi beneficziumok osztogatása a királyt is, mint legfőbb kegyurat megilleti, 2-szor, hogy rendeztessék a kongrua. A parochus szükségleteinek minimumát Káts szintén megállapítja, hogy ekként a kongruára nézve némileg tájékoztassa az illetékes köröket. A minimum, szerinte, 629 frt 25 kr. lenne, a fennebb említett folyamodvány szerzői ellenben beérnek 534 frt 20 krajczárral.

Azok ellenében, kik a róm. kath. klérus tekintélyének aláaknázásán fáradoztak, KATONA ISTVÁN kivonatosan közzétette SCHEURL-nek, Luther tanártársának 1511-ben tartott beszédét,** melyben a szónok a korabeli antiklerikális hangulatot élénk színekkel ecseteli.

* Supplices parochi ad suam majestatem sacratissimam *Leopoldum II.* regem Hungariæ apostolicum ac inclytos status et ordines regni Hungariæ pro gravaminibus (sic! gravaminis) eorundem medela. STEPHANUS KÁTS parochus Várad-Velentzensis in diœcesi Magno-Varadiensi nomine, et cum consensu parochorum ejusdem diœcesis. Pestini, typis Fr. Patzko. 1790. 4-r., 20 lap.

** Vindiciæ sacerdotum, ex oratione *Christophori Scheurl* excerptæ. Pestini, typis Joannis Michaelis Landerer nobilis in Fűskút. 1791. 8-r., 16 lap. — Hogy SCHEURL beszédének kiadója KATONA volt, erre nézve ld. WURZBACH: Biogr. Lexikon. XI. 36.

A beszéd közlésével a kiadó bevallott czélja az volt, hogy bebizonyítsa, miszerint sem LUTHER sem CALVIN műve nem sikerült volna, ha megelőzőleg a papság ellen a népet mesterségesen föl nem izgatják. Úgyde erre azok, kik a klérus szupremacziájának megdöntésén fáradoztak, különösen a protestáns írók, azt felelhették, hogy ép azért kellett a közvéleményt a papságra uszítani, hogy Luther és Calvin műve sikerüljön.

Scheurl-éknak csak akkor lett volna igazuk, ha az egyedül üdvözítő hit theoriája általánosan elfogadott theoria lenne. Ebben az esetben természetesen minden mozgalmat, mely az igaz hittől való elszakadásra czéloz, kárhoztatni kellene. De a vallásszabadság álláspontjára helyezkedve, a protestánsok antiklerikális magatartását annál kevésbé lehetett kifogásolni, mert az kétségtelen, hogy a klérus volt a reformáczió leghatalmasabb és legfélelmetesebb ellensége, ugy hogy csak az önfenntartás ösztönét követték a reformátorok és híveik, midőn a papi befolyás ellensúlyozására törekedtek.

A vallásügyi kérdések közt, melyek irodalmi vita tárgyát képezték, a legaktuálisabb érdekű volt kétségtelenül a protestánsok vallásszabadsága.

A vallás- és lelkiismeret szabadságát általánosságban fejtegető írók mellett, — kik többnyire csak abstrakt észjogi és politikai szempontból tárgyalták a kérdést, ők is azzal a közvetett szándékkal azonban, hogy a közvéleményt s különösen az országgyűlést egy vagy más irányban kapacitálják s a közhangulatot befolyásolják, — igen sokan hozzászóltak az országgyűlésileg megoldandó ügyhöz tisztán gyakorlati szempontból is, elmélkedéseik alapjául nem a vallásszabadság elvont eszméjét, hanem a magyarországi

protestánsok vallásszabadságát biztositó törvényt választván. Ez utóbbiak nem úgy formulázták a kérdést, hogy általában joga van-e bárkinek is lelkiismeretét szabadon követnie, a mi bármikép döntessék is el, elvégre is csak akadémikus diskusszió értékével bir: hanem úgy, hogy a magyar protestánsok követelhetik-e, a bécsi és linczi békekötések alapján, teljes vallásszabadságuk visszaállitását?

Az irók két táborra oszoltak. A protestáns érdekek szószólóinak, — minthogy hátuk megett állt a király, ki tudvalevőleg maga kezdeményezte a később csakugyan beczikkelyezett vallásügyi törvényt, s minthogy mellettök szólt a törvény és az igazság, — sokkal könnyebb szerepök volt, mint a másik tábor embereinek, kik mellőzve törvényt és igazságot, tisztán az uralkodó egyház hatalmi érdekeit tartották szem előtt.

Ez utóbbiak, ép azért, mert feladatuk megoldásában legyőzhetetlen nehézségekkel álltak szemben s mert a harcz kimenetelét — az ország közhangulatából és a politikai viszonyokból következtetve — előre láthatták: ingerültebbek és vakmerőbbek voltak, mint amazok. De különben a protestáns irókat is sokkal izgatottabbakká tették az események s az ellenfél méltatlan támadásai, semhogy higgadtságukat képesek lettek volna mindenkor megőrizni.

A protestáns röpiratok közül, úgy tárgyilagosságánál, mint erélyes és még sem durva modoránál, valamint ritka világos előadásánál fogva a szó szoros értelmében kimagaslik Csebi Pogány Ádám «*Tentamen*»-je.*

* Tentamen demonstrationis trium propositionum. 1. Quod transitus ex religione romano-catholica ad religionem evangelicam, pœnæ subjici non possit. 2. Quod leges, evangelicos, possessorii et officiorum capacitate in regnis Dalmatiæ Croatiæ et Sclavoniæ privantes, subsistere non possint. 3. Quod nec privile-

Pogány Ádám, mesteréül Verenfels-et választotta, kinek híres művét, a »*De jure magistratus in conscientias*«-t, kivonatban függelékül közli is.

Verenfels liberális elveit, az országos törvényekkel támogatva, a következő három tétel igazolására használja fel: 1. Hogy a róm. kath. vallásról az evangyéliomi vallásra való áttérés nem büntethető cselekmény; 2. hogy azon törvények, melyek az evangelikusokat Dalmácziában, Horvát- és Szlavonországban ingatlan birtok szerzésétől és birtoklásától eltiltják, tovább fenn nem állhatnak; 3. hogy egyetlen szabad államnak vagy városnak sem lehet szabadalma az evangelikusok kizárására.

Az első tétel igazolásául hivatkozik a józan észre, a társadalmi szabályokra, Jézusnak a szentírásban foglalt parancsaira, az első századok szent atyáinak irataira s végre Magyarország törvényeire. Művének ez a része a legsikerültebb; ebből tűnik ki leginkább észjárásának fegyelmezettsége, alapos történelmi tájékozottsága, általában ismereteinek bősége. Kiváló elmeéllel tárgyalja a protestánsok ellen *Ferdinánd, I. Miksa* és *Rudolf* alatt hozott törvényeket, melyek bármily szigorúk is különben, a gyakorlatban lényegesen módosultak s enyhén alkalmaztattak.

Legszerencsésebb az uralkodó vallás fogalmának ostromlásában. A józan észre támaszkodva kimutatja, hogy miután

gia nonnullarum liberarum-regiarumque civitatum aut oppidorum, evangelicos excludentia stare possint. Concinnatum per Adamum Pogany de Cséb. Pestini, Budæ, ac Cassoviæ in officinis librariis Ignatii Ant. de Strohmayer, 1790. 8-r., 100 lap. — Külön lapszámozással: Diploma interpretatorium Mathiæ II. Viennæ de anno 1606. 25. septembris elargitum. És: Extractus dissertationis Samuelis Veremfelsii (sic! Verenfelsii) de jure magistratus in conscientias. 43 lap.

az uralom fogalma olyan szubjektumokat föltételez, melyek felett uralkodni lehet: a róm. kath. egyház, ha uralkodónak vallja magát, legfölebb saját hívei felett gyakorolhat uralmat. Azután az uralkodó vallás elnevezésének jogosultságát kétségbe vonja már csak azért is, mert uralkodói jelleget az első keresztyén egyház nem követelt magának, Jézus és az apostolok sem ismertek uralkodó vallást, végre mert a katholikus egyházat hazai törvényeink sem nevezték soha uralkodónak annyival kevésbé, minthogy ilyen elnevezés más európai államokban sincs és nem is volt soha használatban.

A második tételt szintén erős logikával s a magyar közjogban a legapróbb részletekre kiterjedő jártassággal tárgyalja, különösen hangsúlyozván ama körülményt, mely szerint egész Európában nincs példa rá, hogy valaki vallása miatt birtokszerzési képességétől megfosztatnék.

A magyar országgyűlés azonban ezt a felfogást, mint tudva van, nem tette magáévá. Az 1790/1: 26. törvényczikkben ugyanis kimondatott, hogy az evangelikusoknak törvényileg megállapitott jogai egyedűl Magyarország kebelében birnak érvénynyel, Dalmáczia, Horvátország és Szlavónia ellenben helyhatósági törvényeik további használatában meghagyatnak, ennélfogva az evangelikusok azokban az országokban sem birtokszerzési-, sem köz-, avagy magánhivatal-viselési képességgel nem birnak.

Végre a harmadik tétel igazolásául Pogány idézi a többi közt a bécsi és linczi békekötések megfelelő pontjait, melyekből kitűnik, hogy egyetlen egy város vagy országrész sem ruháztatott fel privilégiummal az evangelikusok kizárására. De ilyen privilégium, mely más jogainak világos sérelmét vonná maga után, jogilag is képtelenség; méltányossági szempontból pedig határozottan elitélendő, mert

az evangelikusok ősei ép úgy részt vettek a honfoglalás nagy munkájában s ép úgy fenntartói a magyar államnak, mint a katholikusok, úgy hogy csak a roszakarat foghatja rájuk a hazafiatlanság és államellenes törekvések ocsmány vádját.

Protestáns szellemben van írva a «*Status catholicæ et evangelicae religionum in regno Hungariæ*» czímű röpirat is,* mely történelmi alapon, békekötések és országos törvények alapján kimutatván, mily jogtalan bánásmódban részesültek eleitől fogva a protestánsok a katholikus egyház részéről, a protestánsok sérelmeinek orvoslását, illetőleg a katholikus és protestáns egyház közti viszonynak a törvény értelmében való rendezését és megállapitását sürgeti. Befejezésül az aposztáziáról uralkodó ama téves felfogást igyekszik helyreigazítani, mintha az büntetendő cselekménynek lenne tekintendő.

A protestánsok, békekötéseken és országos törvényeken alapuló szabad vallásgyakorlatának egyik védelmezője és sérelmeiknek leghívebb tolmácsa Szemere Ferencz, protestáns ágens volt, kit Keresztesi, naplójában ekként jellemez: «Ez az úr az, a kit az egri püspök, *Eszterházi Károly*, sok ideig gyötrött ifjabb korában a tömlöczben, és minden iszonyúságokat rajta elkövetett azért, hogy mint pápistává lett atyától származottat azzá tehesse, de reá nem mehetett: ez az oka, hogy természetében elgyöngűlvén s félelmesedvén, most is mindent tentátornak gondol. Minekutána szándékunkat megértette, monda: hogy ugy is mind perszonális

* Status catholicæ et evangelicæ in regno Hungariæ, ex solennibus pacificationibus, regiis diplomatibus et regni constitutionibus sincere deductus et notis illustratus. Cum adnexis reflexionibus de apostasia. Opera Imi Veritatis Cultoris. 1790. 8-r., 70 lap.

nemességet kapnak ezen a diétán papjaink, mert ő is ezt mutogatja traktátusának egy §-ában; mivel írt a protestánsok részéről ezen időre tartozó valami projektumokat, melyek nyomtatásban kiadattak. Szolgálatját ajánlotta, noha mindjárt által láttuk, hogy keveset szolgálhat».[1]

Ha ez a jellemzés találó: úgy konstatálhatjuk, hogy Szemere nem nagy befolyással bírt ugyan arra nézve, hogy a protestánsok ügyén valamit lendítsen, s így felszólalásával sem gyakorolhatott hatást az irányadó körökre: de azért az az értekezése, melyben a protestánsok jogait és sérelmeit adja elő,[2] mint egy tiszta fejű és szakavatott író komoly tanulmányának eredménye, előkelő helyet foglal el a korabeli egyházpolitikai irodalom termékei közt.

A protestánsok jogait az országos törvények alapján állítja össze; sérelmeik megállapításánál hasonlóképen a törvényes alapra helyezkedik. Természetes ennélfogva, hogy az első és legfőbb sérelemnek azt tartja, hogy a protestánsok, kiknek jogait alaptörvények biztosítják ép úgy, mint a katholikusokéit, *József* ediktuma óta mint tűrt felekezet szerepelnek.

József türelmi rendelete a protestáns írók közül, tudtunkkal, csak Keresztesi József-et, a napló-író kálvinista papot elégítette ki. Ő, úgy látszik, azt az elvet vallotta: selten kommt was besseres nach: ennélfogva abban a kis versében, melyet Krónikájában közöl[3] s melyet 1790-ben valaki czím nélkül külön is kinyomatott Nagyváradon,[4] —

[1] Keresztesi: Krónika. 248. l.

[2] Jura, quibus evangelicorum in regno Hungariæ religio nititur, adversaque juribus his gravamina synoptice descripta per Franciscum de Szemere anno 1790. 4-r., 26 lap.

[3] Keresztesi i. m. 226—228. ll.

[4] A vers kezdete: «Magyar protestáns! ellened protestálok

hibáztatja hitfeleit, hogy a vallásszabadságot biztosító törvényt oly zelozitással sürgetik. «Ez pedig — írja naplójában ama versecskéjéről — nem egyéb, hanem a protestánsok ellen való protestáczió és azoknak szemeikre tétetett okulár, ha a világosság előtt önként be nem hunynák. De hiszem, nem hagyja el Isten a maga eklézsiájának ügyét, mely az ő ügye.»*

Az említett kis nyomtatványt *mindössze 20 példányban nyomatták ki,* melyből két példány a nemzeti muzeum birtokában van (az egyik könyvtári jelzet nélkül, az apróbb nyomtatványok közt, a másik Hung. e. 745. alatt). Az egyik példányon egykorú kézből származó, azt az érdekes megjegyzést olvassuk, hogy a revizort (czenzort), ki a versecske kinyomatására engedélyt adott, *Tokodi György,* a váradi akadémia direktora a helytartó-tanácsnál denuncziálta, de sikertelenűl, mert a revizort semmi baj sem érte.

Keresztesi abban a véleményben van, hogy kár a türelmi rendeletet bolygatni, mert egy vallásügyi törvény még attól a kevéstől is meg találja fosztani hitfeleit, a mihez József kegyelméből nagynehezen hozzájutottak:

«Megveted a türedelmet, minthogy félsz a nevétől,
A törvénytől vársz védelmet, mely Bocskay frigyétől
S Rákócziétól erede. Most szemed erre merede;
De magadat megcsalod, midőn a mézet nyalod.»

Törvényük volt már a protestánsoknak, — folytatja tovább, — de mit értek vele!? A beczikkelyezett bécsi és linczi szerződéseket nem tartották meg. *Károly* és *Mária Terézia,* a törvény ellenére, hány eklézsiát elrablott a protestánsoktól!?

magyarúl!» 4-r., 2 lap. — Hogy ki nyomatta ki, maga Keresztesi sem tudta. (Keresztesi i. m. 303. l.)

* Keresztesi i. m. 225. l.

Csudálkozását fejezi ki a fölött, hogy a türelmi rendeletet örömmel és megelégedéssel fogadták hitfelei s most ezt a «gyöngyöt» mégis elvetik, hogy «göröngyöt» kapjanak helyébe. Figyelmezteti őket, hogy az ellenség még nem vallott színt; de már «mozgatja fejét», hogy a protestánsokat törvény által «forgassa ki a tisztségekből» s «hányja ki a törvényszékekből».

A keserűség tölti el a protestánsok eme botorsága felett s remegve gondol jövendőjükre:

«Adjon Isten boldog véget! én ugyan azt kívánom;
De felgyúl a tűz s megéget, azért sorsodat szánom.
Oh Izrael! magad veszted magadat, s tollad mellyeszted,
Siratod majd későre, hogy nem néztél előre.»

A versecskét a következő csattanós strófával fejezi be, mely azonban a nagyváradi nyomtatványból hiányzik, mivel azt Bécsben időzése alatt (1790. szept. 27-kén) toldotta hozzá,* s csak a naplóban van közölve:

«Ezután is királyi kéz hajódat ha nem tartja,
A bécsi frigy bár jóra néz, távol esik révpartja;
Lehetnek törvényid készen, de ha a király nem lészen
Ezeknek pártfogója, megtágul a csomója.»

A protestáns írók közül, állásánál fogva, egészen illetékesen szólhatott az egyházát érdeklő ügyekhez, Nagy Sámuel, a magyarországi helv. hitvallást követők ágense. Az ő nyilatkozatát méltán tekinthették a protestánsok hivatalos nyilatkozatának.

Nagy Sámuel, «*Brevis et sincera deductio status religionis evangelicorum*» czímű iratában** egyenesen a király-

* Keresztesi i. m. 326. l.

** Brevis et sincera deductio status religionis evangelicorum, juriumque, ac legalium libertatum eosdem concernentium, divæ

hoz fordul, hogy hitsorsosinak elnyomott helyzetén javítson. Az igazságszerető uralkodót felvilágosítandó, őszintén, szenvedély nélkül, de igazságának tudatában egész határozottsággal írja le a protestáns egyház százados sérelmeit. Műve a hazai protestáns egyház dióhéjba foglalt története. Nem polemizál senkivel, dogmatikus fejtegetésekbe nem bocsátkozik; hanem históriát ír, hogy magukból az eseményekből győződjék meg a fejedelem, mily alaptalanok a vádak, melyekkel a protestáns egyházat roszakarói illetik. Függelékül közli az ág. és helv. hitvallásúaknak a felséghez intézett feliratát.

A «*Succincta deductio jurium et gravaminum evangelicorum utriusque confessionis*» czímű irat,* melynek szerzője Csebi Pogány Ádám volt, a protestáns egyházjogra nézve mint forrásmű használható, a mennyiben részletesen közli a békekötéseket, a koronázási diplomákat, a róm. katholikusok és evangelikusok közt létrejött kétoldalú szerződéseket és a vallásügyi törvényeket. Ezeknek közlésével a szerző czélja az volt, hogy aztán annál alaposabban kimutathassa, mily súlyos sérelmeket szenvedtek a protestánsok vallásuk gyakorlatában, egyházi javaik, iskoláik használatában stb. E röpirat párja az a latin és német párhuzamos szövegű művecske,** melyben kivonatosan ugyan, de rend-

olim reginæ Hungariæ *Mariae Theresiae* exhibita. 1790. 8-r., 80 lap.

* Succincta deductio jurium et gravaminum evangelicorum utriusque confessionis in Hungaria auctore Privato Veridico de anno 1790. mense junio. 1790. 8-r., 74 lap.

** Extractus articulorum et diplomatum super religionis negotio in inclyto regno Hungariæ conditorum. 1790. Auszug dererjenigen Artikeln und Diplomaten welche in Religionssachen in dem löblichen Königreich Ungarn sind errichtet worden. 1790. 8-r., 149 lap.

szeresen, tárgyi csoportosítással vannak közölve a vallás szabad gyakorlatát s a vallásfelekezetek közti egyenlőséget és viszonosságot illető törvényes intézkedések.

Az országgyűlés tájékoztatása végett írta Molnár János budapesti evangelikus lelkipásztor *«Präliminarien zu einer historisch-kritischen Untersuchung über die Rechte und Freyheiten der prot. Kirche in Ungarn»* czímű tanulmányát,* igazi német alapossággal adván abban elő a magyarországi protestánsok százados küzdelmeinek történetét s a törvények alapján kimutatván a prot. egyháznak a kath. egyházzal való egyenrangúságát.

Fejtegetéseit azzal végzi, hogy összehasonlítja egymással a katholiczizmust és a protestantizmust s politikai szempontból ez utóbbinak fölényét vitatja az előbbivel szemben. Szerinte a protestáns prédikátor, felesége és gyermekei által, tehát a legszentebb kötelékekkel hozzá van fűzve ahoz az országhoz, melynek polgára, ennélfogva okvetlenül hazafinak kell lennie; a katholikus papnak ellenben nincs tulajdonképeni hazája. A katholiczizmus igen gyakran összeütközésbe jön a legjobb fejedelemmel is; a protestantizmus ellenben természeténél fogva csendes és békés polgárokat nevel.

A katholikusok és protestánsok közt lefolyt irodalmi harcz utóhangjául tekintendő *egy evangelikus nemes magyar hazafi és egy plébános «barátságos beszélgetése»*, melyet,

* Präliminarien zu einer historisch-kritischen Untersuchung über die Rechte und Freyheiten der protestantischen Kirche in Ungarn. Ein Beytrag zur Erleichterung der Verhandlungen über kirchliche Gegenstände auf dem nächst künftigen Reichstage in Ungarn. Gedrukt im protestantischen Deutschlande. 1790. 8-r., VIII + 160 lap.

ismeretlen szerzője, 1791-ben írt, de csak a következő évben, a harcz lezajlása után adott ki.*

A hazafi és a plébános külömböző vallási és egyházi kérdések felett vitatkoznak egymással, de főleg a pápa egyházfőnökségéről, mely kérdésben amaz a jozefinizmus álláspontjára helyezkedik, ez a fennebb bemutatott «*Examen schediasmatis*» czímű röpirat felfogását teszi magáévá. Egyben értenek csak egyet, abban t. i., hogy a protestánsok üldözése a katholikusok részéről nem jogosult.

A plébános azt állítja, hogy a protestánsok üldözéseért csupán a szerzeteseket terheli a felelősség; de «az üldözésnek lelke nem a kath. anyaszentegyház lelke». «Én bizonyára azt tartom, — úgymond a plébános, — hogy az Isten minden toleráns fejedelmeket, kik a tudatlan és rosszul nevelt papok kegyetlen uralkodását, a toleráncziáról kiadott keresztény törvények által megzabolázzák, mint az ő anyaszentegyházának jóltévőit meg fogja áldani, mivel ők e szerint a toleráns püspököket, a milyenek, Istennek hála, mai napon alkalmas számmal vagynak, jobb papságnak nevelésében megsegítik.»

Az evangelikus hazafi pedig míg egyrészről a legnagyobb elismeréssel szól a kalocsai értekezlet határozatai ellen tiltakozók *Deklarácziójáról,* valamint *Gömörvármegye feliratáról,* melyben a vallásszabadságot biztosító kir. rezoluczió beczikkelyezését sürgeti: másrészről keményen megtámadja

* Egy evangelikus nemes magyar hazafinak, és plébánosnak, a szent írásról, és egyébb némelly vallásbéli dolgokról, egymással való barátságos beszélgetésinek második része, mellyet azon beszélgetésekhez alkalmaztatott, hiteles autorokból szórul szóra kiírt deák históriával, és egyházi történetekkel, s más tudománybéli haszonra fordításokkal együtt fel-jegyzett 1791. esztendőben, s osztán ki-nyomtattatott azon nemes személy. 1792. 8-r., 184 lap.

Boronkay József, türelmetlenségtől áthatott diétai oráczióját.

E vitatkozásnak gyakorlati értéke nem lehetett ugyan; mert a mikor napvilágot látott, a protestánsok ügye fait accompli volt; de azért érdekessé teszik ezt a röpiratot különösen idézetei, melyekből némi tájékozást szerezhetünk magunknak arra nézve, hogy a 90-es évek vallásügyi vitáiban miféle iratok keltettek nagyobb feltünést.

A protestáns írók, mint a fennebbiekből kitűnik, a törvény védsánczai mögé vonultak, a minek következtében ellenfeleik egyenes úton nem férhettek hozzájuk, hanem rabulisztikával, zofizmákkal igyekeztek őket állásukból kiforgatni.

A Nagy Sámuel irata és az azután említett «*Succincta deductio*», a törvényekre és a békekötésekre fektetvén a legfőbb súlyt, az e röpiratokban foglaltak megerőtlenítése adott legtöbb gondot az ellenfélnek.

A «*Vindiciae cleri Hungariæ contra supplicem libellum Samuelis Nagy*»,* mint czíméből is látható, Nagy Sámuellel polemizál, s annak a klérus ellen intézett vádjait utasítja vissza. A szerző merészsége nagyobb vitatkozó képességénél. A cujus regio, ejus religio elvéből indulva ki, vallásszabadságról tudni sem akar annyival kevésbé, mert a protestánsok vallásszabadságát biztosító törvényeknek a klérus mindenkor ellentmondott. A békekötésekben foglalt engedményeket bármikor visszavonható kegyelmi tényeknek tekinti; az evangelikusoktól erőhatalommal elfoglalt templomok tulajdonjogát a kath. egyház számára vindikálja; a róm. katholika vallásnak, mint uralkodó val-

* Vindiciæ cleri Hungariæ contra supplicem libellum Samuelis Nagy. 1790. Budæ, typis regiæ universitatis. 8-r., 31 lap.

lásnak, még erőszakkal való terjesztését is szükségesnek tartja.

A *«Succincta deductio»* ellen írt *«Funiculus triplex dissolutus»* * szintén a protestánsok által elfoglalt törvényes alap megingatásán fáradozik. Az *A. P.* betűk alá rejtőzött szerző az ellenfele által idézett jogforrásoknak, de különösen a békekötéseknek, nemcsak érvényességét, hanem a protestánsok javára azokból levont következtetések helyességét is kétségbe vonja. Szerinte a bécsi, nikolsburgi és linczi békekötések jogérvényeseknek azért nem tekinthetők, mert részint kierőszakolva, részint a katholikusok hozzájárulása nélkül jöttek létre. A mi különösen a linczi békeszerződést illeti, arra a protestánsok már csak azért sem hivatkozhatnak, mint jogalapra, mert az, az országon kívül, a törvényhozó testület közreműködése nélkül köttetett, és pedig nem abból a czélból, hogy bizonyos vallásfelekezetek ujabb jogokkal ruháztassanak fel, hanem hogy a béke helyreálljon s a keresztyén vérontás megszünjék.

Föltéve azonban, hogy a kérdéses jogforrások érvényessége kétségen felül állana, még ebben az esetben is tagadja, hogy azokból olyatén következtetést lehetne vonni, mintha a protestánsok egyenjoguak lennének a katholikusokkal: a kath. egyház már annál fogva is magasan felette áll a protestáns egyháznak, mert afféle támoszlopokra soha nem volt és nem is lesz szüksége, mint a minők a békeszerződések.

Ugyancsak a *«Succincta deductio»*-val szemben az *igaz-*

* Funiculus triplex dissolutus. Sive pacificationis: viennensis, niklsburgensis, lincziensis ab textura Privati Veridici explicatæ et memoriæ feliciter coronati regis Hungariæ *Leopoldi II.* oblatæ Posonii 1790. Per publium *A. P.* Pestini. Typis Mathiæ Trattner. 1790. 8-r., 47 lap.

ság egy őszinte barátja * erőnek erejével azt akarja bebizonyítani, hogy a protestánsok a boldogság tetőpontjára jutottak, s csudálkozását fejezi ki a fölött, hogy mégis tele vannak panaszszal. A protestánsok, szerinte, mindent elértek, a mit kívántak, sőt reményökön felül elhalmoztattak jótéteményekkel. Igy például többeket kineveztek közülök iskola-kormányzókká, egyetemi tanárokká, s általában az iskolákat megnyitották számukra, hogy ott mint tanárok és tanítók «megmételyezzék» a különböző felekezethez tartozó fiatalságot. Hasonlítsátok össze — így szól a protestánsokhoz — ezt az időt: a jozefinizmus korát, a XVII. századdal, s tagadjátok, hogy nem ti vagytok a legboldogabb emberek!?

Ha a «Succincta deductio»-t, mely végre is nem egyéb, mint a prot. vallásszabadságot biztosító törvények gyűjteménye, szükségesnek tartották az ellentáborból ketten is megtámadni: nem csuda, hogy Pogány Ádám nagyobb szabású s erős érveinél fogva különös figyelmet érdemlett Tentamenje szintén élénk visszahatást idézett elő a katholikus egyházi írók körében.

A «*Censura Tentaminis*» ** Pogány művének különösen az áttérésekre vonatkozó részével foglalkozik, s annak kiindulási pontját tartja teljesen elhibázottnak. A Tentamen ugyanis abból indul ki, hogy a kath. vallásról az ev. vallásra való áttérés nem egyéb, mint külső kifejezése a vallási meggyőződésünkben történt változásnak. A Censura szerzője ezzel szemben azt vitatja, hogy mivel a róm. kath.

* Verophili Sinceri brevis responsio ad succinctam Privati Veredici deductionem jurium acatholicorum anno 1790. mense julio. 8-r., 42 lap.

** Censura Tentaminis demonstrationis trium propositionum. Budæ, typis regiæ universitatis. (1790.) 8-r., 43 lap.

vallás az apostolok ideje óta egész napjainkig continuata successione virágzik, s az egész világon élő keresztyének egyedül üdvözitő vallásának tekintetik, ellenben a helvét és ágostai hitvallások hamis konfessziók: a vallási meggyőződésnek az igaz hit rovására történő változtatása nem engedhető meg.

Egy másik röpirat egy csapásra két legyet üt s Pogány Tentamenjével együtt vizsgálat alá veszi az azzal rokon irányú *Declaratio*-t is, ez utóbbival, melynek tárgyát, mint fennebb már láttuk, szintén az aposztázia képezi, részletesebben foglalkozván.

Az ügyes tollal, rendkívüli zofiztikával írt «*Examen*»,* — mert ez a czime a kérdéses röpiratnak, — már mottójával is elárulja, hogy az áttérések ügyében nemcsak hogy semmiféle engedményre nem hajlandó, de az erőszak alkalmazásától sem riad vissza. Mottójában ugyanis megfordítja azt az örök igazságot, hogy a csendes erő sokszor keresztül visz olyanokat, a miket az erőszak végrehajtani nem képes (peragit tranquilla potestas, quod violenta nequit), megfordítja ekképen: nemde sokszor keresztül visz az erőszak olyanokat, a miket a csendes erő végrehajtani nem képes (an non sæpe nimis peragit violenta potestas, quod tranquilla nequit?).

A «Declaratio»-val szemben hangsúlyozza, hogy a polgári egység csak akkor tartható fenn, ha a polgárság az egyedül üdvözitő hitben egyesül; de nem akkor, ha mindenki azt a vallást követi, a mi neki jónak látszik. Külömbséget tesz az aposztázia folytán eretnekké lett és a születé-

* Examen tum Declarationis (utinam) christianæ et patrioticæ ad questionem: An sic dicta apostasia inter delicta civilia referenda, tum Tentaminis de eadem concinnati per s. d. ADAMUM POGANY DE CSÉB. 1790. 8-r., 99 lap.

sénél fogva eretnek ember közt. Ez utóbbit — úgymond — nem gyűlölik a katholikusok, hanem szívökből sajnálják. Tagadja, hogy a polgári hatóságnak ne lenne hatalma az ember belső indulatai felett. Ha a hatóságnak kötelessége minden véleményt elnyomni, mi a közjóval ellenkezik: kötelessége elfojtani oly vallási meggyőződést is, mely az egyedül üdvözitő vallás tanaiba ütközik. Kétségbe vonja amaz okoskodás helyességét, hogy ha az uralkodónak joga van büntetni az aposztáziát vagy más szóval meggátolni, hogy valaki az uralkodó vallást elhagyja: akkor ahoz is joga van, hogy kényszerítse a más vallásban született egyéneket az egyedül üdvözitő hit akceptálására.

Leginkább megbotránkozik azonban a Declaratio ama nyilatkozata felett, hogy a mily joggal tarthatják a katholikusok a maguk vallását igaznak és üdvözitőnek, ugyanazzal a joggal tarthatják olyannak a protestánsok, a mohamedánusok, zsidók, sőt még a pogányok is a saját vallásukat. Szégyen-gyalázat! — jegyzi meg erre a beszédre az Examen. Azután kéri ellenfelét, hogy saját üdvét tekintve, tartózkodjék ily botrányos doktrinák hirdetésétől.

Pogánynak az áttérések ügyében vallott nézeteit az Examen szerzője ugyanoly szempontból bírálja, mint a Declaratio elveit.

Hogy mily zofizmákkal él Pogánynyal szemben is, erre nézve például csak egyet említünk. Pogány azt írja a többi közt, hogy ha a katholikusok az aposztáziát azért kívánják büntettetni, hogy a büntetéstől való félelem visszatartsa a híveket vallásuk elhagyásától: akkor okot szolgáltatnak arra a gyanúra, hogy a katholikusok nem meggyőződésből, hanem a büntetéstől való félelem miatt ragaszkodnak vallásukhoz. Erre az Examen szerzője azt feleli, hogy ha ez az okoskodás áll, akkor jogos ama gyanú is, hogy midőn a

házasságtörésre és lopásra büntetést szab a világi törvény: az emberek a házasságtöréstől és lopástól csak a büntetéstől való félelemből és nem belső morális okokból tartózkodnak. Mintha bizony az Examen éleseszű szerzője nem ismerte volna a külömbséget a külső polgári cselekvények és a belső vallási meggyőződés közt! De hát nem azért volt ő zofista, hogy helyesen distingváljon.

A protestánsok ellen írt többi pamflet mind ugyanazon nyomon halad, egyik a másiktól leginkább csak modorára nézve külömbözik. Érvek helyett nagyobbára fogásokkal élnek, hogy a törvénynyel világosan ellenkező álláspontjukat tetszetősebb színben tűntessék fel.

Az «*Animadversiones in postulata dd. acatholicorum augustanae et helveticae confessionis*» czímű röpirat * szűklátkörű, elfogult szerzője, Ambrosius-t idézve, azzal kezdi és azzal végzi polemiáját, hogy szilárd alapokon nyugvó béke nem lehet olyan emberek közt, kik a hitvallásra nézve hadi lábon állnak egymással. «Non possunt esse inter eos firma pacis jura, inter quos est fidei bellum». A valláshábori megszűntetését pedig csak egy módon képzelheti. Minthogy a protestáns hitvallás különben is csak becsempésztetett az országba s *szent Istvántól* kezdve a róm. kath. vallást egyeduralom illette meg: az egyedül üdvözítő, tévedéstől ment kath. vallás egyetemes jellegének helyreállítására kell törekedni.

A protestánsok irányában még ridegebb és türelmetlenebb a «*Geminae conclusiones in materia religionis*» ** szerzője, ki a következő két tétel igazolására vállalkozik:

* Animadversiones in postulata dd. acatholicorum augustanæ, et helveticæ confessionis. 1790. 8-r., 38 lap.

** Geminæ conclusiones in materia religionis. 1790. 8-r., 29 lap.

1-ször, hogy az ág. és helv. hitvallást követők nem kívánhatják, hogy hitvallásuknak királyi diploma és törvény által való megerősitésébe a katholikusok beleegyezzenek; 2-szor, hogy a katholikusok nem járulhatnak ahoz, hogy királyi diplomák és törvények az ág. és helv. hitvallásuakat kedvezményekben részesítsék.

E két tétel bebizonyitására sokszor elmondott, elcsépelt érvekkel áll elő, gondosan felhasználván ama szentírásbeli helyeket, melyek immár a gyakori idézés következtében közhelyekké váltak, a minő az, hogy «ne bontsátok meg a régi határt, melyet vetettek a ti atyáitok», vagy Pál apostolnak az a nyilatkozata, hogy «egy hit, egy keresztség». A protestánsok által előidézett szakadás ellen s a hit egysége és a kath. vallás egyedül üdvözitő volta mellett nem először és nem is utoljára idézték az említett bibliai szentencziákat.

Különösen formájánál fogva igen érdekes Zsolnay Dávid kanonok «*Processus*»-a,* melyben költött alakokat állít egymással szembe, hogy egy szintén költött törvényszéki tárgyalás alapján elverje a port a protestánsokon.

A szerző fantáziájában törvényszékké alakult országgyűlés előtt Lölkös Szeverinus ügyvéd előadván a protestánsok követelményeit, a katholikus prokurátor pedig a maga allegáczióját, az országgyűlés a következő itéletet hirdeti ki a czivódó felek előtt: Mivel a bécsi, nikolsburgi és linczi békeszerződésekből, valamint egyéb fölmutatott okiratokból nem tűnik ki, hogy a protestánsokat a vallás-

* Processus summarius augustanæ, et helveticæ confessionum ut aa. contra, et adversus religionem romano-catholicam velut j. ad implementum publicarum conventionum, et obtinendam status omnimodam æqualitatem coram comitiis regni ex jure suscitatus Budæ 1790. 4-r., 80 lap.

szabadság megilletne: ennélfogva törvényes állapotukban (!) továbbra is meghagyandók. Minthogy továbbá a protestánsok által állítólag szenvedett injuriák és üldöztetések bebizonyítva nincsenek, de annál világosabban kiderült, hogy a protestánsok a szentesített törvényeket nem tartják tiszteletben; minthogy másrészről panaszaikkal az országgyűlést folytonosan zaklatják s annak működését megnehezítik: ennélfogva megtartván az 1604-ben és 1715-ben megállapított jogaikat és prærogativáikat, ezentúl semmiféle ügyökkel az országgyűlésnek ne alkalmatlankodjanak.

Ebbe a szentencziába a győző fél természetesen alázatos hálálkodással belenyugszik, a legyőzött ellenben föllebbez. Úgyde az országgyűlés kimondja, hogy föllebbezésnek nincs helye, hanem csupán kegyelemért folyamodhat a vesztes fél a megkoronázott királyhoz.

A «*Causa religionis*»* ismeretlen írója az országgyűléshez intézi szavait. Három kérelme van a rendekhez. Először is azt kéri, hogy a róm. kath. egyház javára *szent István* óta hozott minden törvényt, de különösen az 1548: 5., 1550: 12., 1563: 31. és az 1741: 46. artikulusokat ismét léptessék életbe; másodszor, hogy az 1604: 22. törvényczikk, — melyet *Rudolf* tudvalevőleg az országgyűlés szétoszlása után önkényűleg iktatott be a törvények közé s melyben a nevezett uralkodó a kath. vallás javára bármikor hozott végzeményeket, rendeleteket és törvényczikkeket megerősíti, — szentesíttessék; végre harmadik kérése az, hogy a kath. egyház méltóságának helyreállítása czéljából, az aposztázia ismét büntetendő cselekménynek nyilváníttassék.

* Causa religionis a comitiali deliberatione libera ex legibus patriis, et propriis protestantium actis demonstrata. Budæ. Typis regiæ universitatis Pestiensis. 1790. 8-r., 20 lap.

A *«Peramica responsio ad postulata acatholicorum»* czímű röpirat [1] szintén ama régi vallásügyi törvények föleleveníttését sürgeti, melyek a kath. egyháztól elszakadt tévelygők ellen hozattak s melyek sem a bécsi sem a linczi békeszerződések által hatályon kívül nem helyeztettek. Tiltakozik az ellen az eljárás ellen, hogy az országos törvényeket, melyek a nemzet szabadságának alapját képezik, holmi szerződések elfogadásával egyszerűen félre lökjék. Kérlek benneteket, — eseng a szerző az országgyűléshez, — ne engedjétek a lutheránus és kálvinista újítások kedvéért a mi országunk ősrégi jogainak és szabadságának alapját (értvén ez alatt a törvényeket) lerombolni.

Simán, de annál nagyobb furfanggal tárgyalja a prot. vallásügyi kérdéseket Katona István, a nagynevű hisztorikus, *«Ad amicum augustanae confessionis amici catholici»* czímű röpiratában.[2] Wurzbach ellenmondásba keveredik önmagával, midőn a kérdéses iratot egy helyt Katoná-nak, más helyütt meg Pray-nak tulajdonítja.[3] Mi úgy tudjuk, hogy szerzője az előbbi volt.

Katonának sem a békekötések, sem uj vallás-törvények nem kellenek. A békekötéseket nem ismeri el érvényeseknek azért, mert forradalmi úton jöttek létre; mert *Bocskai* és *Bethlen*, merőben politikai és személyes okokból, török segítséggel, az ország nagy kárára idézték elő a pártütéseket. Új vallásügyi törvényre pedig, szerinte, nincs szükség, minthogy a protestánsok vallásszabadsága eddig törvény nélkül is biztosítva volt, több jogot meg, mint a mennyit

[1] Peramica responsio ad postulata dd. acatholicorum, et imi veritatis cultoris. 1790. 8-r., 44 lap.

[2] Ad amicum augustanæ confessionis amici catholici de viennensi, et lincensi pacificatione epistolæ tres. 1790. 8-r., 46 lap.

[3] Wurzbach: Biogr. Lexikon. XI. 36. XXIII. 226.

eddig élveztek, csakugyan nem nyerhetnének. Mindez világosabban kifejezve azt teszi, hogy maradjon a status quo.

A legingerültebb és legtürelmetlenebb a kath. írók közt MAGYAR DÁNIEL.

GYŐRFFI JÓZSEF egész határozottsággal állítja,[1] hogy a Magyar Dániel álnév alá SZEITZ, a híres egri szervita rejtőzött, valamint egy 1792-ben megjelent röpiratban is olvassuk,[2] hogy Magyar Dániel álnév alatt Szeitz Leó írt; de Szeitz ezt tagadja. «Némelyek — úgymond — azt is fogták reám, hogy én voltam az a Magyar Dániel, ki a protestánsok ellen valamennyire keményebben írt; de én kész vagyok akármikor is azon megesküdni s életemet is belékötni, hogy én nékem se hírem, se tanácsom nem volt abban a munkában, jóllehet azt most nem régen ismét Győrffy József is nagy hamisan reám fogta.»[3]

Annyi bizonyos, hogy Magyar Dániellel egyhúron pendül Szeitz, s azt, a mi mind a két írónak famózus sarktételét képezi, hogy t. i. igaz magyar hazafinak csak a róm. kath. magyar tekinthető, — nem Magyar Dániel, hanem Szeitz bocsátotta szárnyra először; a külömbség köztük legföllebb az, hogy Szeitz kifejezéseiben óvatosabb. Maga Szeitz sem tagadja az elvrokonságot Magyar Dániellel, sőt abban a polemiában, melyet a Magyar pamfletje felidézett, mint alább látni fogjuk, ő is részt vett és szolidaritásba helyezvén magát Magyarral, körmönfont dialektikával igyekszik magát és elvtársát tisztázni a világ előtt.

[1] GYŐRFFI JÓZSEF: Napra forgó virág. 77. l.

[2] Egy evangelikus nemes magyar hazafinak, és plébánosnak, a szent írásról való barátságos beszélgetésinek második része. 1792. 99. l.

[3] Magyar és Erdély-országnak rövid ismérete. IX. l.

Magyar, *«Igen rövid megjegyzések»* czímű, két lapos kis iratában * egész czynizmussal nyilatkoztatja ki, hogy «ezen Magyarországnak törvényes népe és örököse a római katholikus, következésképen ezen nép és király között vagyon megosztva a törvénytévő hatalom (Pars 2. tit. 3.), a mint hogy a hazánk minden törvényei nem is ismernek ezen kívül semmi más vallásúakat hazafiaknak, hanem oly törvénytelen lakosoknak, a melyeket mind a király, mind a haza örökös népe *köteles üldözni és kiirtani,* ha az igaz útra térni nem akar».

Azután a bécsi és linczi békekötéseket törvényteleneknek állítja, s ennélfogva sürgeti, hogy azok *«örökre kitöröltessenek az igaz törvények közül,* mivel különben az eretnekek megszenvedése országunkban, mind a sz. korona díszét, mind az apostoli és Mária nevezetit (az egész világ helyben hagyásával) megpiszkolja, megcsonkítja, és mindazokra minket is méltatlanokká tészen».

E képtelen beszéddel szemben egy *«igaz katholikus magyar»* ** egész komolyan bizonyítgatja, hogy a protestáns ember is lehet jó magyar hazafi, s viszont «legyen bár valaki százszor római katholikus, de ha nemzetsége nem nemes magyar, Magyarországnak jussaival és szabadságával nem élhet». Nagy igyekezettel czáfolja továbbá a bécsi és linczi békekötés érvénytelenségére vonatkozó együgyű

* Igen rövid meg-jegyzések, a mellyek ezen felséges magyar haza ide Budára 1790-dik esztendőben öszve-gyülekezett tekéntetes státusi, és rendinek egy igaz római-katholikus hazafi által bémutattattak a végett, hogy a felséges hazát törvényes kötelességére emlékeztesse. Hátul: Igaz hazafi Magyar Dániel. Budán július holnapnak 15-dik napján, 1790-ban. 4-r., 4 lap.

** Igaz katholikus magyar a ki *Magyar Dánielnek* rövid megjegyzéseire az ország törvénnyeiből meg-felel. 1790. 8-r., 53 lap.

állítást. S utoljára, hogy megmutassa, hogy a botnak két vége van, visszafordítja Magyar vádjait: «ő — úgymond — se nem magyar, se nem katholikus: mert az igaz magyar a maga törvényeit nem piszkálja, a katholikus pedig a Krisztust követi, és annak példája szerint, alázatosságban jár, szelidséggel viseli magát, és szereti az ő felebarátját». Sőt annyira megy, hogy Magyar Dánielt, gonoszságáért halállal kívánja büntettetni.

Győrffi József, veszprémi ügyvéd, «*Napra forgó virág*» czimű iratában * szintén szembeszáll Magyar Dániellel, ki a protestánsok üldözését főképen azért tartja indokoltnak, mert «*szent István* első magyar király a magyarokat a pogány setétségből kivezetvén, őket általában az egy igaz üdvözítő római katholika hitre térítette, és megparancsolta, hogy semmi más idegen vallás meg ne szenvedtessék országában, azon okból, mivel a római katholika hiten kívül, a többi tudomány mind hamis és eretnekség (S. Steph. L. 1. c. 1.).» Győrffi ezzel szemben dogmatikai alapon azt igyekszik kimutatni, hogy a róm. katholikusok szent István vallásától idő folytán teljesen eltértek, ennélfogva, ha szent István megparancsolta is, hogy semmi más idegen vallás meg ne szenvedtessék az országban, csak a mit ő hisz és vall: ezt a törvényt a róm. katholikusok, saját vallásuk terjesztésére s a protestánsok üldözésére nem használhatják fel. Szent István hitének örökösei nem a római katholikusok, hanem a protestánsok, kik ezt a hitet egész tisztaságában helyreállítván, azt a legújabb időig híven megőrizték.

Legrészletesebben foglalkozik a szerző a szűz Mária

* Napra forgó virág mellyben a b. szűz Máriának fogantatása és hét innepei foglaltatnak. Pál plántálta, Apollós öntözte, az Isten nevelte, és ki adatta Győrffi Jósef által. 1791. 8-r., 142 lap.

fogantatásának dogmájával, mire nézve kifejti, hogy a boldogságos szűz Máriát a protestánsok tisztelik az első magyar király «példája szerint», és nem a katholikusok, kiknek Mária-kultusza későbbi találmány.

Győrffi dogmatikai fejtegetései politikai szempontból is figyelmet érdemelnek, a mennyiben a kath. egyház kizárólagos uralma ellen irányulván, a vallásszabadság útját egyengették.

Hrabowszky György, a palotai ev. gyülekezet hírneves lelkésze egy prédikácziójával* kíván bizonyságot tenni Magyar Dániellel szemben a protestánsok hazafias érzületéről.** Ezt a templomi szónoklatot még 1789-ben tartotta; de akkor a czenzura akadályokat gördített közrebocsájtása elé, ennélfogva csak 1790-ben jelent meg némi módositással és mintegy feleletül Magyar Dánielnek.

A prédikáczió tárgya azonban — abból a czélból, hogy a protestánsok hazafiságát dokumentálja, — nem szerencsésen volt megválasztva. Tárgyát ugyanis *Józsefnek* egy merőben törvénytelen és alkotmánysértő rendelete képezi. S a szónok ennek a végrehajtására buzdítja hitfeleit, szívére vevén lelkésztársának, *Petz Józsefnek* következő intését:

* A haza szeretete. Egy protestáns predikátzió, mellynek olvasása utánn ama jó hazafi Magyar Dániel jobb ember, jobb keresztyén, jobb magyar hazafi lehet. 1790. Árultatják a szegények 7 kr. 8-r., IV + 37 lap.

** Hogy szerzője Hrabowszky, azt a prédikácziónak a nemz. muzeum birtokában levő s általam használt példányára sajátkezűleg rájegyzett következő dedikácziója árulja el: «Hazáját igazán szerető, és azt nemes cselekedetekkel bebizonyító Tekintetes, Nemzetes és Vitézlő *Fejérvári József* táblabíró és főjegyző urnak küldi a szerző Hrabowszky György s. k.» Különben Hrabowszky van szerzőjéül megnevezve Sándor: Magyar Könyvesházában is. 1803. 182. l.

«Mi vallás szolgái, mi vagyunk az okai, hogy a nép között oly keves láttatja vagyon az igaz hazai szeretetnek. Mert ha mi nyomós tanitásunkkal s épitő példánkkal másforma gondolatokat s érzékenységeket igyekeznénk hallgatóinknak szivökbe plántálni: megteremnék ezek a valóságos hazai szeretetnek gyümölcsét is».*

József a török háboru folytathatása végett, az országgyűlés összehívása és megkérdezése nélkül elrendelte, hogy a hadsereg élelmezésére az országnak minden lakosa, még a nemeseket és papokat sem véve ki, jószágai arányában bizonyos mennyiségű gabonát, a folyó piaczi árak feléért szállitson a magtárakba. A megyék jogosan szegültek ellene ennek a rendeletnek, kinyilatkoztatván, hogy a hazai törvenyek szerint csakis az országgyűlés ajánlhatja meg a hadi segelyt. Hrabowszky ellenben mitsem törődve a kérdés közjogi oldalával, hazafias kötelességnek mondja, hogy az ország hadseregéről a király kívánsága szerint gondoskodjanak. A protestánsoknak, szerinte, kétszeresen kötelességök ez, mert hisz *Lipót* (ezt már bizonyára később, a nyomtatás alkalmával szúrta be a szerző prédikácziójába) számukra szabad vallásgyakorlatot biztosított, s így illő, hogy meghálálják jóságát.

Hrabowszky nagy tévedésben volt, midőn azt hitte, hogy ha ő, mint protestáns lelkész, ilyen oktatást ád híveinek: tüstént elhallgattatja azokat, kik a protestánsok hazafiasságát kétségbe vonják. Szeitz, illetőleg Magyar Dániel, — ki minden hibája daczára is öntudatosan alkotmányos érzületű volt, — Hrabowszky beszédére egyszerűen azzal vághatott volna vissza, hogy a hazafiság nemcsak abban áll, a mit Palota ultraloyális lelkésze állít, hogy

* *Hadi és más nev. Tört.* 1790. II. 590.

adjuk meg a császárnak, a mi a császáré, s hogy térdet-fejet hajtsunk a hatalom előtt; hanem abban is, hogy az ország alkotmányának hasonlóképen adjuk meg, a mivel annak tartozunk, s ne engedjük, hogy az alkotmány bármely oldalról sérelmet szenvedjen. Ha tehát a protestánsok a fejedelem törvénytelen rendeleteinek is engedelmeskednek: szolgalelküségükről igen, de hazafiságukról nem tesznek bizonyságot. A Hrabowszky felfogásából az a képtelenség következnék, hogy midőn az alkotmányellenes uton elrendelt hadi segélyhez a protestánsok hozzájárulnak: hazafias cselekedetet követnek el: a megyék többsége ellenben, mely a hadi segélyt tényleg megtagadta, a hazafiatlanság bűnébe esett.

Szeitz aligha értesült idejében Hrabowszky predikácziójának megjelenéséről, különben nem hiszszük, hogy a palotai predikátor tapintatlan expektoráczióit észrevétel nélkül hagyta volna s fegyverül ne használta volna fel a protestánsok ellen, annyival is inkább, mert *«Micsoda vallású volt szent István király?»* czimű füzetében,[*] melyet az előbb említett *«igaz katholikus magyar»* ellen irt, alkalma lett volna egyuttal Hrabowszkynak is megfelelni.

Az igaz katholikus által sarokba szorított egri barát, furfanggal segít magán. A főkérdést, hogy t. i. magyar hazafi lehet-e vagy sem a protestáns ember is, csak mellékesen, egy jegyzetben érinti, érezvén mintegy maga

[*] Főczím. Mitsoda vallású vólt *szent István* király? Mellékczím: *Máriafi István* az ő Igaz Magyarjában, söt magok is az józanabb eszű prótestáns írók már előre meg-tzáfolták azt a minap támadott tituláris Igaz Katolikus Magyart, és nyilván megmútogatták, hogy *szent István* király nem aukspurgi, vagy helvetziai vallású, hanem igaz római katolikus, s-pápista vólt. 1790. 8-r., X + 22 lap.

is, hogy elhajította a sulykot, midőn a hazafiság erényét kizárólag egy vallásfelekezet részére foglalta le. Azt, hogy csak a róm. katholikusok az igaz magyarok, úgy kivánja érteni, a mint szent Pál mondta: «mert nem mindnyájan, kik Izraelbűl vannak, azok izraeliták», vagy mint a galatabelieknek írja: «értsétek meg azért, hogy a kik a hitbűl vannak, azok az Ábrahám fiai.» «Más értelemben pedig, és *testiképen s világiképen* örömest megengedi, hogy a protestáns magyarok között is vannak igaz magyar hazafiak.»

Ez a körmönfont megkülönböztetés az «*egyházi*» és «*világi*» értelemben vett hazafiság közt, csak arra való, hogy Szeitz visszavonulási útját fedezze. Azután arra a kérdésre válaszol, hogy micsoda vallású volt tulajdonképen szent István király? S egy egész könyvet ír tele annak a bebizonyítására, hogy «szent István király nem aukspurgi vagy helvécziai vallású(!), hanem igaz katholikus, igaz római katholikus s igaz pápista volt». De hát ki állította az ellenkezőt? Az igaz kath. magyar csak azt vitatta, hogy sem szent István törvénykönyveiben, sem a későbbi, 1550-ig hozott magyar törvényekben *római* kath. egyházról és vallásról nem tétetik említés. Szeitznak ezt a tételt kellett volna megczáfolnia; de minthogy erre nem képes, tréfával üti el a dolgot. Ellenfelével szemben ugyanis kimutatja, hogy szent István sem lutheránus sem kálvinista nem volt!

Szeitznak az igaz kath. magyarral folytatott polemiájában szövetségese is akadt a «*Barátságos válasz*»* ismeretlen szerzőjében. Nincs kizárva különben a lehetősége annak

* Barátságos válasz az igaz katholikus magyar nevezete alatt, a *Magyar Dánielnek* rövid meg-jegyzéseire adatott feleletre. 1791. 8-r., 100 lap.

sem, hogy a «Barátságos választ» maga Szeitz írta. «*Magyar és Erdélyországnak ismérete*» czimű művében közlött ama nyilatkozatából ugyanis, hogy a kik a «*Bold. szűz Mária főbb ünnepeinek szenteléséről*» írt könyvének megczáfolására mernének vállalkozni, «újabb Barátságos választ várhatnak tőle vagy előtte ismeretlen pajtásától»,* azt is lehet következtetni, hogy a «Barátságos válasz» szerzője ő maga volt.

A «Barátságos válasz» a főkérdést, látszólag a protestánsok javára dönti el. Igaz — úgymond, — hogy a protestáns nemesek vitézséggel szerzett nemessége, vallásuk miatt, a XVI. században veszélyben forgott; de «minekutána a bécsi és linczi szövetségek által ezek a törvények (t. i. a XVI. századbeliek) félretétetvén, a tilalom és büntetés alól felszabadultak és vallásuknak a szövetségeknek értelméhez szabatott szabadság engedtetett: már most nemességökről és igaz magyar hazafiságukról kérdés nem lehet, *míglen azon szövetségek mellett meghagyattatnak*».

A protestánsok honfiusága tehát, a szerző szerint, a bécsi és linczi békekötéseken alapul; ennélfogva mindaddig, míg ezek érvényben vannak, a protestánsok honfiusága kétségbe nem vonható. Ezzel a nyilatkozattal a szerző némi konczessziót tesz ugyan a protestánsoknak s az egri barát rideg felfogását bizonyos tekintetben enyhíti; de a látszólagos engedményt csakhamar illuzóriussá teszi az által, hogy ama békeszerződések érvénytelenségére és felbonthatóságára nagyon is nyomatékosan figyelmezteti olvasóit. A pártütők által kicsikart szerződéseket egyszerűen föl kell bontani s a protestánsok honfiusága nyomban megszűnik, — ezt olvassuk ki következő soraiból: «A fejedelem vagy a

* Magyar és Erdély-országnak rövid ismérete. 160. l.

király és az ország között való szövetségről igaz, hogy a nemzetségek törvényein fundáltatik, csakhogy a bécsi és linczi szövetségek nem a király és az ország, hanem a király és *az országnak némely pártütő lakosi* és azoknak vezérei között lettek. Ha mindazonáltal azok a szövetségek a nemzetségek törvényén fundáltatnak: a nemzetségek törvénye szerint *a szövetség csak addig tart, míg meg nem szegettetik s fel nem törettetik*; mihelyt megszegettetik s feltörettetik, a szövetségnek vége vagyon».

Magyar Dániel brutális támadásán nemcsak Győrffi, Hrabowszky és az «igaz katholikus magyar» háborodtak fel, hanem Torkos Kristóf naplója * szerint, még az országgyűlésen is szóba jött az.

Julius 19-kén az alsó tábla országos ülésén, valamelyik követ előhozta, hogy bizonyos névtelen gúnyiratok több alsó- és felső táblai tagot megtámadtak becsületében; mire némelyek megtorlást követeltek; mások ellenben abban a véleményben voltak, hogy a rágalmazók ellen a leghathatósabb fegyver a megvetés. Az oly könyvek kinyomatását azonban, melyek akár az országgyűlési végzéseket, akár az országba bevett vallásokat sértik, meg kellene tiltani.

A tanácskozás folyamán Szabolcsmegye követe, *Vay István*, felolvasott egy szakaszt Magyar Dániel röpiratából, azután a vizsgálat meginditását kérte a vakmerő író ellen, ki a katholikusokat az evangelikusok kiirtására ösztönzi. Hogy Vay István kivánsága nem teljesült, az bizonyára csak a borsodmegyei *Vay József* és a személynök felszólalásának tulajdonitható, kik figyelmeztették az alsó

* Diarium et acta comitiorum etc. anni 1790/1. per c. s. r. i. *principis Livii secundi Odescalchi* ad hæc comitia nuntium Christophorum Torkos concinnatum. Kézirat a n. muzeum könyvtárában.

táblát, hogy ez ügyben óvatosnak kell lennie, mert különben a sajtószabadság szenvedhet sérelmet, s hogy nem is tanácsos a szabad vélemény-nyilvánítást korlátozni, mert ennek az ország nagy hasznát veheti, a közhangulat ily módon jutván kifejezésre.

Míg az irodalomban a katholikusok és protestánsok közt ezek a csatározások folytak, az alatt az országgyűlés ugyancsak belemelegedett a vallásügyi vitába. Katholikus részről a klérus vezette az ostromot a törvény ellen. A protestánsokat ellenben, mint említők, maga a király vette védszárnyai alá. Ha előbb nem, a nov. 11-kén tartott vegyes ülésben felolvasott s november 7-kén kelt királyi válasz * felolvasása után meggyőződhettek a rendek a felől, hogy Lipót szilárdul el van határozva a protestánsok vallásszabadságát törvény által biztosítani.

* Ld. egész terjedelmében, magyar fordításban, az országgyűlés «Naponként-való jegyzései» függelékében. — Latin eredetiben mint külön füzet jelent meg a következő czím alatt: Benigna resolutio regia in negotio religionis de dato 7. mensis novembris 1790. Posonii. Typis Simonis Petri Weber. 8-r., 16 lap. — A magyar kiadás, melyben a protestánsok hálafelirata is közölve van, a következő czímet viseli: Kegyelmes királlyi rendelés a vallás dolgában. Mindszent havának 7-dik napján 1790-dik esztendőben. Hozzá ragasztatott azon alázatos köszönet melly ezen királlyi rendelésért M. országon lévő augusztána, és helvétika confessiót tartók nevében alázatosan bényújtatott. Pozsonban, Wéber Simon Péter betűivel. 8-r., 20 lap. — Német nyelven a királyi propozieziókkal és a koronázási diplomával együtt szintén külön füzetben jelent meg ily czím alatt: Einige der wichtigsten Hungarischen Landtags-Akten. Aus dem Lateinischen ins Deutsche übersetzt. I. Die Königlichen Landtags-Propositionen. II. Das Krönungsdiplom. III. Die K. Entschliessung in Religionssachen. Pressburg, bey Simon Peter Weber. 1790. 8-r., 16 + 21 lap. — A tót kiadás czíme: Cýsářsko-Krákowský Mandát we wěcech

A nov. 7-kén kelt királyi rezolaczió (az első a vallásügy tárgyában) a vármegyék zöld asztalánál élénk és több helyütt heves vita tárgyát képezte. Egyes megyék feliratban tették meg a rezoluczióra észrevételeiket. A megyei repræzentácziók közül Gömör- és Sárosmegyék feliratai nyomtatásban is megjelentek, ennélfogva ezekre itt mindenesetre reflektálnunk kell.

Gömörvármegye rendei jan. 10-kén kelt feliratukban * abbeli óhajtásukat fejezik ki, hogy a kir. rezoluczió minél előbb czikkelyeztessék be az ország törvényei közé. Kívánalmukat a következő érvekkel támogatják: 1. hogy a rezoluczió békekötéseken, kétoldalú szerződéseken, a törvényen és királyi diplomákon alapúl; 2., hogy a rezoluczió elvei Krisztus és az apostolok törvényeivel egyezők; 3., hogy megfelelnek azok a természet törvényeinek és a méltányosság követelményeinek; 4., hogy a rezoluczió beczikkelyezését a közboldogság köveleli.

A legfőbb súlyt a harmadik pontra fektetik. Bizonyára minden szabadelvű politikus igazat fog nekik adni, midőn azt állitják, hogy ember embertársának lelkiismerete felett biró nem lehet, nem lehet a lelkiismeret természeténél fogva; mert hiszen ha két ember nézete lelkiismereti dologban különböző: ki dönti el, melyiknek van igaza; más biró ebben nem lehet, mint maga az Isten, ember semmiképen sem, miután nem bir embertársának lelke felett hatalommal; de még ha ilyen hatalom képzelhető volna is, mindenesetre kölcsönösnek kellene annak lenni, vagyis a

Ewangelického Náboženstwj se týkagjcých, od Leopolda II. Roku Páně 1790. wydaný. W Pessti, v Matěge Trattnera. 8-r., 15 lap.

* Repræsentatio comitatus Gömöriensis in negotio religionis suæ majestati sacratissimæ submissa 1791-mo. Posonii, typis Simonis Petri Weber. 2-r., 4 lap.

mennyi joggal kárhoztatom én embertársam vallási meggyőződését, ugyan azzal a joggal viszont ő is elítélheti az én nézeteimet a hit dolgában.

Míg Gömörvármegye észjogi alapon a lelkiismeret szabadsága mellett szólal fel: a konzervativ *Sárosvármegye* a konzervativ álláspontnak sokkal inkább megfelelő legális alapra helyezkedik s január 27-kén kelt repræzentácziójában * egyrészről az üldözések korában hozott vallásügyi törvényekre hivatkozik, másrészről a protestánsoknak kedvező és a rezolutió alapjául szolgáló békeszerződések érvényességét támadja meg, hogy nyomatékot adjon a dolgok új rendje elleni tiltakozásának.

A nagy elmeéllel és dologi ékesszólással írt repræzentáczió, — mely a maga szempontjából igen ügyes, nyomonjáró okoskodásával az ellenkező nézetben levő olvasó ítéletét könnyen megvesztegetheti, az egyvéleményben levőket pedig megerősiti álláspontjukban, — a vallás ügyében kelt legfelsőbb elhatározást alapjában mondja elhibázottnak.

A rezolutió kiindulási pontja az, hogy a vallás ügye «az 1608-diki és 1647-diki törvények állapotára helyeztessék vissza» (ut negotium religionis intra ambitum regni Hungariæ solum, ad statum legum annorum 1608. et 1647. reponatur), s hogy következőleg «mind az ágostai, mind a helvécziai hitvallást követő evangelikus országlakosok örökre helyreállitott szabad vallásgyakorlatának alapjául és talpköveül az 1608-diki koronázás előtti első törvényczikk által idézett s a törvénykönyvbe beczikkelyezett bécsi békekötés,

* Repræsentatio inclyti comitatus Sáarossiensis in negotio religionis ad augustissimum imperatorem, et apostolicum regni Hungariæ regem *Leopoldum II.* ex publico nomine universitatis facta die 27. januarii anno Domini 1791. Eperiessini, typis Augusti Henrici Pape. 8-r., 136 lap.

valamint az 1647-diki 5-dik t.-czikkbe beiktatott linczi békekötés tekintessék.»

Sárosmegye rendei abban a véleményben vannak, hogy ez a kiindulási pont merőben hamis és tarthatatlan. Mert az említett békeszerződések semmiféle törvény alapjául nem szolgálhatnak. A törvény ugyanis elveszti kötelező erejét, ha közhasználatba nem vétetik. Már pedig a törvények közé beczikkelyezett bécsi és linczi békeszerződések ellen mind elejétől fogva folyvást óvással éltek mind a katholikus egyházi rendek, mind a kath. világiak. Mint kétoldalu szerződéseket pedig maguk a protestánsok helyezték azokat hatályon kívül, midőn az azokban foglalt föltételeket ignorálták és nem tartották meg.

Tekintetbe veendők továbbá a bécsi és linczi békeszerződések előzményei és története. A reformáczió elterjedésének meggátlása végett Magyarországon szigorú törvényeket léptettek életbe. Így az 1523: 54. t.-cz. fejvesztéssel és vagyonkobzással, az 1525: 4. t.-cz. pedig tűzhalállal rendeli büntetni azokat, kik az új valláshoz szegődnek. Mind a mellett a reformáczió tanai a *Zápolya*-féle zavarok alatt a török segítségével erősen befészkelték magukat a magyarok közé. A protestánsok, számban megerősödve, lázadásban törtek ki, előbb *Bocskai*, majd *Bethlen* és *Rakóczi* vezérlete alatt. A lázadás elfojtása a törvényes uralkodónak nem sikerülvén, hogy a királyság belső villongások által el ne pusztuljon s hogy annyi keresztyén vér ne ontassék: megkötötték előbb a bécsi, majd a linczi békét, ez utóbbit azzal a záradékkal czikkelyezvén be az ország törvényei közé, hogy «contradictionibus dominorum cleri et aliorum quorumvis sæcularium catholicorum non obstantibus» (a papság és minden más katholikus világi urak ellenmondásai ellent nem állván). Úgyde egy törvény, mely nem mind a

négy rend hozzájárulásával jött létre, kötelező erővel nem birhat.

Mindezekhez járul az a körülmény, hogy az említett két békeszerződés, melyet magok a protestánsok is bilaterális kötésnek neveznek, erőszakkal, a viszonyok nyomása alatt csikartatott ki, tehát nem szabad elhatározás útján keletkezett, a mi pedig minden szerződésnek lényeges kelléke. De még ha érvényesnek lehetne is tekinteni ama szerződéseket, mivel világosan ki van mondva a becsi békeegyezményben, hogy «absque tamen præjudicio catholicæ romanæ religionis» (mind az által a római katholika vallás jogsérelme nélkül), a legközelebbi vallásügyi rezoluczió pedig a legnagyobb mértékben præjudikál a róm. kath. vallásnak: a rezoluczió ama szerződésre nem alapítható.

A felirat magára a királyi rezolucziόra térvén át, annak törvénybe iktatását azért nem tartja lehetőnek, mert a felség a koronázáskor esküvel fogadta, hogy az ország törvényeit, kiváltságait, szabadságát, szokásait szentül megtartja, a rezoluczió pedig a katholikus karok és rendek jogait serti s derogál az orthodox róm. katholika hitnek, mely az 1550: 12. és az 1741: 46. t.-czikkek szerint «sola et unica, sancta et apostolica, vera et salvifica est».

Majd pontonként kimutatják Sárosmegye rendei, hogy mind azon kedvezmény, melyben a rezoluczió a protestánsokat részesíti, derogámenje a katholikus egyháznak és vallásnak.

A rezoluczió első pontja például, mely szerint a protestánsok — «tekintetbe nem vevén az utóbbi törvényeket, valamint a szabadalmakat, leiratokat és explanácziókat» — ezentúl minden városban szabadon gyakorolhatják vallásukat, — ellenkezik egyes városok ama privilégiumával, melynél fogva örökre megkíméltettek a veszedelem-

től, hogy területükön különböző vallású egyéneket megtűrjenek.

A 3-dik pontra, mely szerint az evangelikusok a kath. vallási szertartásokban való részvételre nem kényszeríthetők, Sárosmegye azt a naiv megjegyzést teszi, hogy «qui fueris Romæ, romano vivito more», a mi azt teszi, hogy a ki katholikusok közt él, az a katholikusok módja szerint imádja Istenét.

A 4-dik pont akként intézkedvén, hogy a protestánsok saját egyházi felsőbbségöktől függjenek, a felirat megjegyzi, hogy az ország törvényei, sőt még a paczifikácziók sem tudnak semmit protestáns konzisztóriumokról, közzsinatokról, prot. kánonokról, hanem az egyházi ügyekben egyedűli törvényes fórumok a diœczezán konzisztóriumok.

Legeredetibb azonban a feliratnak a 12-dik pontra vonatkozó észrevétele. Ama pont szerint «a templomok, iskolák, lelkészlakok és alapítványok iránt mindkét részről a jelen birtokállapot veendő zsinórmértékűl». A felirat ezt nem tartja helyesnek. Mert a templom az Isten és nem az emberek tulajdonát képezi, ennélfogva az emberek nem rendelkezhetnek a felett. Ha valahol mégis megtörtént volna, hogy emberek intézkedtek a templom tulajdonjogáról, a mint lehet, a status quot helyre kell állítani, a mi azt teszi, hogy ha a katholikusok temploma a protestánsok által elfoglaltatott, a katholikusok visszafoglalhatják Istennek tőlük elrablott hajlékát, de nem megfordítva.

Sárosmegye felirata megkésve érkezett rendeltetési helyére. Mert a mikor ez a felirat a felség kezébe jutott, már akkor Lipót a vallásügyben leküldte a rendekhez második rezolutcióját.

A klérus ellenben idejében — habár szintén sikertelenűl — tette meg a lépéseket arra nézve, hogy a királyt

rábirja a vallás ügyében már egyszer kinyilvánitott elhatározásának megmásitására, s nem is mondott le a klérus az utolsó perczig a reményről, hogy a király végre is engedni fog.

Kolonics László gróf, kalocsai érsek, november 30-kára meghivta a püspököket, káptalani küldötteket és a világi róm. kath. országgyűlési követeket Kalocsára, hogy tanácskozzanak a felett, mi módon lehetne megakadályozni a nov. 7-diki királyi válasznak az ország törvényei közé való beczikkelyezését?

Beható tanácskozás után abban állapodtak meg, hogy a felséghez feliratot intéznek, melyben előadják, mily jogsérelem követtetnék el a kath. egyházon, ha a kir. válasz beczikkelyeztetnék, s egyszersmind kifejtik, hogy a kath. egyház tekintélyének megóvása érdekében mi a kivánságuk?

A feliratí javaslat előre elkészittetvén, azonnal fel is olvastatott. Az abban foglalt kivánalmak négy pontban foglalhatók össze. Kivánják 1-ször, hogy az áttérés büntetendő cselekménynek mondassék ki; 2-szor, hogy a vegyes házasságból származó gyermekek a róm. kath. vallásban neveltessenek; 3-szor, hogy az evangelikusok házassági ügyei is a szentszékek illetékessége alá tartozzanak; 4-szer, hogy az evangeliumi vallás ne nyilvánittassék «bevett» vallásnak, mert különben a r. kath. vallással egyenrangúvá tétetnék s a király méltóságára lealázó, ha ő felsége magát az evangelikus egyház fejének mondja.*

A jelenvoltak egy része ezt a feliratot aláirván, Kolonics érsek vezetése alatt egy küldöttség nyujtotta azt át deczember 2-kán a felségnek.

* Irinyi: Az 1790/1-ki 26-ik vallásügyi törvény keletkezésének történelme. 94. l.

A protestánsok azonban nem mulasztották el a felirat hatásának és jelentőségének ellensúlyozásáról gondoskodni. E czélból protestáns részről nyomtatásban közzététetett azon országgyűlési r. kath. tagok névsora, kik a feliratot aláírták s azoké, kik nem írták alá.[1] Ebből a névjegyzékből az tűnik ki, hogy amazok száma csak 84, míg emezeke 291 volt. Minthogy azonban a névsor összeállításában több hiba követtetett el, még pedig a katholikusok rovására: a katholikusok is közrebocsátották ugyanazt a katalógust, természetesen kiigazítva.[2] E szerint a 291 számból legfölebb 29 lenne levonandó. De még így is óriási többségben voltak azok, kik az aláírást megtagadták. A többséggel tartott két püspök is: *báró Splényi* váczi és *Batsinszky András* munkácsi.

A kalocsai értekezletet és annak határozatait igen élesen, de meggyőző érvekkel aposztrofálja SZIRMAY ANTAL «*Harminczkét okok*» czímű iratában:[3] egyszersmind ugyanő

[1] Cathalogus catholicorum voto et sessione gaudentium, qui repraesentationem conventus apud excellentissimum archi-episcopum Colocensem 30. novembris 1790. habiti, subscripserunt. Cathalogus catholicorum voto et sessione in comitiis gaudentium qui praeviam repraesentationem non subscripserunt. 2-r., 11 lap.

[2] Examen cathalogi d. catholicorum in comitiis regni sessione, et voto gaudentium typis in publicum nuper prolati, ut appareat, quinam ex illis repraesentationem in benigni rescripti regii pro augustanae, et helveticae confessionum exercitii libertate editi, merito, sacratissimae suae majestati exhibitam, in conventu apud excellentissimum dominum Colocensem archi-episcopum die 30. 9-bris 1790. habito, subscripserint, aut non subscripserint. 2-r., 8 lap.

[3] Harmintz két okok, mellyeket azon világi catholicusok, kik az 1790-ben 30-dik novemberben a kalotsai érseknél tartott gyülekezet végezésére reá nem állottak, kinek kinek ítélleti alá terjesztettek. 1790-dik esztendőnek XII-dik havában. — Két egészen

szinten közzetette azon tagok nevsorát, kik a kalocsai értekezlet feliratához nem járultak hozzá.[1]

Az emlitett határozatokat Szirmay mindenekelőtt formai szempontból kifogásolja, a mennyiben országos ügyekben csak az országgyűlesnek van joga döntő határozatokat hozni. Országgyűlesen kivül ily ügyeket tárgyalni, es «a státusban mintegy státust formálni» «illetlen» dolog szerinte.

A mi pedig ama határozatok lényeget illeti, ő abban a velemenyben van, hogy ellenkeznek a lelkiismeret szabadságával, az ország törvenyeivel, s ep azert lehetetlenne teszik a nyugalom helyreállitását a hazában.

A röpirat éle a klérus ellen irányul, mint a melynek főresze volt a kalocsai ertekezlet határozataiban. Szemökre veti a papoknak, hogy olyanféle veszedelmes tanokat hirdetnek, mely szerint «az eretnekséghez hajló királynak eletet szabad elvenni, es hogy ők akármely társaságnak s királynak törvenyeit is máskepen beteljesiteni nem kötelesek, hanem ha tanitásaikkal megegyezők». «Soha a jó királynak — ugymond — roszabb védelme nem lehet, a római lánczokkal megterheltetett kezeknel».

A papi rend jellemzésében Szirmay ha túl nem tesz is

változatlan kiadásban. Mindkettő 8-rét. Az egyik kiadás 32, a másik 37 lap. — Hogy ez irat szerzője Szirmay Antal, erre nézve ld. összes műveinek sajátkezűleg összeállított jegyzékét Abafi Figyelőjében. XIX. 181.

[1] Cathalogus eorum, qui repraesentationem cleri catholici Hungariae contra legem relligionariam in conventiculo apud archiepiscopum Colocensem 30. nov. 1790. habito non subscripserunt. Posonii. Typis Simonis Weber. 1791. — Ld. Abafi Figyelőjében (XIX. 181.) Szirmay összes műveinek sajátkezűleg összeállított jegyzékét.

TRENK-en, mindenesetre vetekszik vele. Akár csak Trenket olvasnók, midőn azt írja egy helyütt, hogy a papi rend «szent rend, az őtet követőinek sokasága miatt félelmes, hivatalával s számlálhatatlan jövedelmével negédes, rettenetes erejében biztos, a ki markában tartani állítja az átkoknak rettenetes menykövét, osztogatja az áldást, bír a szentségekkel s a menynek és pokolnak kulcsaival, egy szóval olyan eszközökkel hatalmas, a melyekkel a félelmes gondolkodású, gyarló embert természeti helyheztetéséből kiforgattathatja. Ó! haza, nézd körül magadat, s mérd meg ezt kormányozásodnak mérő serpenyőjével!»

ABAFFY FERENCZ, Árvamegye követe, — kiről KAZINCZY azt írja, hogy «tömérdek olvasású, tömérdek tapasztalású férfi; szépen írt, de nem szólott szerencsével»,* — a kalocsai értekezlet határozatait szintén megtámadja egy latin és német nyelven közzétett nyilatkozatában,** melyet úgy kíván tekinteni, mint az értekezleten részt nem vett összes országgyűlési követek nyilatkozatát. Ha — úgymond — a kath. főpapok az országgyűlésen katholikusnak nevezhették amaz értekezletet, holott abban sem ő, sem a vele egyértelemben levők nem vettek részt: ő is veheti magának a jogot, hogy az összes távollevők nevében nyilatkozzék.

Abaffy eszmemenete igen hasonlít a Szirmayéhoz. A mellett, hogy formai szempontból érvénytelennek nyilatkoz-

* KAZINCZY: Pályám emlékezete. *Nemzeti Könyvtár.* 1879. III. 173.

** A latin kiadás czíme: Declaratio statuum catholicorum, qui ad conventum catholicum die 30. novembris anno 1790. apud archi-episcopum Coloczensem celebratum non influxerunt. H. és é. n. 8-r., 42 lap. — A német kiadás czíme: Erklärung der katholischen Stände welche an der den 30. November 1790. bei dem Erzbischoff von Colocsa gehaltenen Versammlung der Katholiken keinen Antheil genommen haben. 1791. 8-r., 38 lap.

tatja ki a kalocsai határozatokat, lényegöket tekintve sem írja alá azokat. Nem írja pedig alá a következő okoknál fogva: mert ama határozatok ellenszegülést foglalnak magukban a királyi rezoluczió ellen és zavart idéznek elő az ország ügyeiben; ellenkeznek az emberi jogokkal, a hazai törvényekkel és az ország alkotmányával, söt az uralkodó hatalmát is illuzóriussá teszik az egyházi ügyekben, s végre, mert nem a valódi vallásos buzgóság, hanem a papi szenvedély kifolyásai.

A királyi rezolucziót azonban, melyet egészben véve visszautasítani nem tart helyesnek, egyes részleteiben ő is kifogásolja. A rezolucziónak különösen a vegyes házasságokra vonatkozó pontjával foglalkozik tüzetesebben, mely így hangzik: «A vegyes házasságokból, melyek mindig kath. lelkész előtt lesznek kötendők, melyek ellen azonban bárminő ürügy alatt valamely akadályt emelni tiltva van, származott és származandó gyermekek, ha az atya katholikus, az ő vallását kövessék, ha pedig az anya katholika, akkor csak a fiúgyermekek követhessék atyjok vallását».

Abaffyt és elvtársait ez a pont ép oly kevéssé elégíti ki, mint a kalocsai értekezletet. Csakhogy ez sokalta az abban foglalt engedményt, Abaffyék meg kevesellték. A vallásfelekezetek közti villongások megszüntetése és a családok nyugalmának biztosítása czéljából Abaffy az említett pont helyett a következő elfogadását ajánlja: «A vegyes házasságokból származott és származandó gyermekek, nemök szerint, kövessék szüleik vallását; ez a törvény azonban csak abban az esetben áll, ha a szülők — nem tudván egymás közt megegyezni — a megyéhez vagy a helytartótanácshoz fordulnának személyesen panaszukkal; különben pedig mindenkinek szabadságában áll gyermekét abban a vallásban nevelni, a melyben akarja».

Abaffy egynyomon jár Szirmayval a hierarchia megítélésében is. A kalocsai határozatok értelmi szerzői: a papok iránt, ép oly kevés rokonszenvet mutat, mint Szirmay. Minden hímezés-hámozás nélkül fölveti a kérdést, nem volna-e szükséges korlátok közé szorítani a hierarchia hatalmát, mely hivatásánál fogva olyannyira uralomvágyóvá, óriási vagyonánál fogva oly hatalmassá lőn; mely nem a hazájához való hűségre kötelezi magát esküjében, hanem a római egyeduralkodónak fogad vak engedelmességet; mely legyőzhetetlen erőt merít magának a szószék használatából s az áldás- és átokosztogatás jogának gyakorlásából. Bármily tisztelettel viseltetik is Árvamegye követe egy Batthyány vagy egy Kolonics személyisége iránt, mégsem hallgathatja el abbeli meggyőződését, hogy a legnagyobb tehetséggel és lelki tulajdonokkal megáldott római pap is szükségszerűleg vétkezni kenytelen hazája ellen. A pap — úgymond — nem szeretheti hazáját, hanem ép ugy érezheti magát abban, mint a bérlő a házban, melynek csak bizonyos ideig lakója.

Hogy Abaffy Declaratiojának hatása volt, mutatja az a körülmény, hogy ketten is szükségesnek látták czáfolatot írni ellene.

A «*Larva pseudo-catholico detracta*» czimű röpirat * szerzője nem annyira a kérdés lényegére reflektál, mint inkább ellenfelének gondolatmenetére irányozza figyelmét.

Id. Szinnyei József, a «Magyar írók névtára» czímű, az akadémia kiadásában megjelenendő művének 1886. aug. 20-kán közrebocsájtott «*mutatvány-ivében*» ** tévesen írja,

* Larva pseudo-catholico detracta, qui declarationem statuum catholicorum Posonii commentus est. Anno 1791. 8-r., 32 lap.

** Id. Szinnyei József i. m. 4. l.

hogy a Larva-nak is, valamint a Declaratio-nak ABAFFY volt a szerzője. Hogy a Declaratio-t ő írta, azt elhiszszük, nemcsak azért, mert HORÁNYI is állítja,* hanem mert az egyházpolitikai kérdésekben vallott szabadelvű, sőt — mondhatnók — radikális nézetei a Declaratio tartalmával nincsenek ellentétben. De ha a Declaratio az ő tollából származott: akkor természetesen ki van zárva a lehetősége annak, hogy az arra írt czáfolat is tőle származnék. Valószínűbb, a mit a különben nem igen megbizható WURZBACH állít, hogy t. i. a Larva-t KATONA ISTVÁN írta.**

A «Larva» szerzője a Kalocsán összegyűlt katholikus rendek fölterjesztését teljesen jogosultnak tartja; mert ha az evangelikus rendeknek szabad volt magánértekezleteket tartani s ott készült felirataikkal ő felségéhez járulni: a kölcsönösség elvénél fogva ugyanezt a jogot a katholikusoktól sem lehet megtagadni. Abaffy ama nyilatkozatával szemben pedig, mely szerint ő a kalocsai értekezleten azért nem vehetett részt, mert az tisztán csak katholikusok öszszejövetele volt, holott ő első sorban magyar s csak azután katholikus, és mint az országgyűlés tagja, nem egy felekezet, hanem az egész nemzet képviselőjének tekinti magát: azt a körmönfont kérdést veti fel, hogy vajjon abból, hogy valaki első sorban magyar és csak azután katholikus, az következik-e, hogy e szerint előbb kell az ország ügyeiről, mint a kath. vallásról gondoskodni, előbb a földi létről, mint a mennyei életről? Hát nem előbbvaló — mint azt már Máté evangelista is megírta — a lélek a kenyérnél? nem azt tanította-e az Üdvözítő, hogy keressük mindenekelőtt a mennyeknek országát és annak igazságát?

* HORÁNYI: Nova memoria hungarorum et provincialium scriptis editis notorum. 1792. I. 7.

** WURZBACH: Biogr. Lexikon. XI. 36.

Ilyetén okoskodással igyekszik a szerző ellenfelének minden állítását megdönteni. A mily képtelenség Abaffy most említett nyilatkozatából azt következtetni, hogy ő az evangélium tanításával mitsem törődve, elébe helyezte a földi létről való gondoskodást a mennyei javak megszerzésén való munkálkodásnak: ép oly czélzatos elferditése az ő álláspontjának az is, hogy ő az *egyházi* ügyek vezetését ki akarta venni a klérus kezéből.

A szerző hosszasan bizonyítgatja Abaffyval, «a pszeudokatholikussal» szemben, hogy az egyház kormányzása a papokat illeti meg. *Szent István,* egyik törvényében világosan kimondja, hogy az Isten a papokat az emberi nem őreivé rendelvén, a püspököknek hatalmat adott az egyházi ügyek vezetésére, ennélfogva a laikusok, mint egyháztagok, alá vannak rendelve a püspököknek. Úgyde Abaffy egy szóval sem állította ennek az ellenkezőjét. Sürgeti igenis a klérus hatalmának, politikai befolyásának korlátozását; meg akarja fosztani a papságot attól a jogától, hogy más egyház ügyeibe is beleavatkozzék, miután úgy saját korának, mint a multnak tapasztalatai meggyőzték őt a felől, hogy a valláspolitikai kérdéseknek a törvényhozás által való liberális megoldását a papság tette és teszi lehetetlenné, sőt a hierarchia szervezetében is radikális reformok életbeléptetését kívánja, a mennyiben a pápa egyházfőnöksége nincs ínyére; de a püspökök és papok jogkörét a szorosan vett belső egyházi ügyekre nézve nem teszi vita tárgyává.

Rabulisztikában ha nem múlja is felül, de türelmetlenségben messze túlhaladja a «Larva»-t, ugyancsak a «Declaratio» ellen írt «*Censura*»,* melynek szerzője *Mária Teré-*

* Censura religionario-politica libelli, cui titulus: Declaratio

zia egykori hírneves könyvvizsgálója, VAJKOVICS IMRE jezsuita volt s mely 1792-ben második kiadást is ért.* Vajkovicsnak mindjárt kiindulási pontja, a mivel sarokba akarja szorítni Abaffyt, oly ravaszul van formulázva, hogy könnyen zavarba hozhatja az egyenes észjárású olvasót.

Rosz néven veszi a «Declaratio» szerzőjétől, hogy katholikusnak vallja magát, és mégis az akatholikusok ügyét védelmezi. Nem fér a fejébe, hogy katholikus ember hogyan mondhatja a katholikusok részéről bűnös cselekedetnek azt, mit az akatholikusok számtalanszor ismételve elkövettek, hogy t. i. konventikulumokban protestáltak a történtek ellen. Mindmegannyi alaptalan szemrehányás. Mert Abaffy először is nem fogja pártját az akatholikusoknak és semmiféle vallásfelekezetnek; hanem tárgyilagosan, a szabadelvű valláspolitika álláspontjáról tárgyalja a fennforgó kérdéseket, a nélkül, hogy saját felekezetének jogait feláldozná. Másodszor a kalocsai értekezlet protestáczióját Abaffy abból a szempontból kifogásolja, mert annak az értekezletnek nem volt joga az összes katholikusok nevében nyilatkoznia. De különben is a protestáns konventikulumok tiltakozását egykategóriába helyezni az említett értekezlet határozataival, érvnek kissé gyarló, polemikus fogásnak nagyon is merész. Mert a protestáns felekezet, mint elnyomott felekezet, mindig saját elnyomatása ellen protestált; a kalocsai konventikulum ellenben a katholiczizmusra nézve sérelmesnek tartván a többi felekezeteknek tett en-

statuum catholicorum, qui ad conventum catholicum, die 30. novembr. 1790. apud archi-episcopum Colocensem celebratum, non influxerunt. 1791. 8-r., 96 lap.

* PAULER: Adalékok a hazai jogtudomány történetéhez. 84. l. — WURZBACH: Biogr. Lexikon. XLIX. 210.

gedményeket, protestált a törvényhozás által tervbe vett olyatén intézkedések ellen, melyek a magyar kath. egyházat direkte nem érintették.

De Abaffy «czenzora» sokkal elfogultabb és ravaszabb, semhogy saját felekezetével és a protestánsokkal szemben igazságos mértéket alkalmazhatna. Általában ez utóbbiakat nemcsak hogy gyűlöli, de a legrútabb fegyverrel, az árulkodással, lételökben támadja meg.

Nem elégszik meg azzal, hogy tiltakozik az ellen, miszerint valaki három egyenjogú felekezetről beszéljen, holott — úgymond — a bibliában is meg van írva, hogy egy az Úr, egy a hit és egy a keresztség, tehát csak egy az üdvözítő vallás is; nem elégszik meg azzal, hogy az áttérést perhorreskálja, s kétségbe vonja az emberek jogát arra nézve, mely szerint a róm. kath. vallást, melyet szabadon vettek fel, szabadon el is hagyhatják, mert hiszen — így okoskodik — minden kötelezettség szabadon vállaltatik, de épen azért kötelezettség, mert nem lehet attól szabadon elállni; hanem mindezeken felül a honárulás vádjával is terheli a protestánsokat, s mint a törvényes hatalom legfélelmetesebb és legmegátalkodottabb ellenségeit mutatja be őket, hogy rájuk uszítsa a hatalom embereit. Tököly, Bocskai, Bethlen — ő szerinte — a honárulás bűnébe estek, midőn föllázadtak az osztrák ház ellen. Azt kérdezi, vajjon kik félelmetesebbek a királyi hatalomra nézve: a fegyvertelen papság-e vagy azok, kik mindjárt készek fegyvert fogni a törvényes uralkodó ellen?

Óva inti ennélfogva az uralkodót, hogy ne bízzék a protestánsokban. A «Declaratio» szerzője csak ravaszkodik, midőn az ország és a király érdekeit hordozza száján, mert amaz érdekek védelmének ürügye alatt másra nem czéloz, mint annak a r. kath. papságnak az elnyomására, mely a ha-

zának és a trónnak mindig legerősebb támasza volt. A «Declaratio» szerzője tudja azt nagyon jól, hogy mindaddig, míg a főpapság mint politikai aktiv tényező szerepel, az eretnekek a toleráncziával kénytelenek beérni. Ezért haragszik ő oly nagyon a klérusra.

A kalocsai értekezletből kelt feliratra, mely — mint láttuk — oly élénk irodalmi harczra adott alkalmat, az evangelikusok, szintén felirat alakjában, megtették észrevételeiket, s mindkét fél türelmetlenül várta a felség részéről a döntő szót.

Hogy az értekezlet határozatait a korona teljesen nem ignorálta, a felől bárki is meggyőződhetik, ha összehasonlítja egymással a királyi első rezoluczió és a törvénybe iktatott második rezoluczió tartalmát. Ép ezert az 1790 1 : 26. t.-cz. meghozatala után joggal szemökre hányhatták a papoknak, hogy a protestánsok ő miattok nyertek kevesebbet, mint a mennyire az első rezoluczió után méltán számíthattak.

Állítólag szintén Abaffy közzétett névtelenül egy *tanulmányt a vallásügyi törvény 13-ik §-áról.** Hogy csakugyan Abaffy volt ennek a szerzője, nem merjük állítani; mert ugyanaz a forrás, a honnan ezt az adatot merítettük,** az «*Ad amicam aurem*»-et is Abaffynak tulajdonítja, holott annak szerzője, köztudomás szerint, Batthyány Alajos gróf volt.

A vallásügyi törvény 13. §-áról írt tanulmány szerzője tehát — bárki lett légyen is az — konstatálja, hogy például az áttérésekre vonatkozólag lényeges külömbség van

* Observationes super legis religionariæ paragrapho 13. 1791. 8-r., 59 lap.

** Török János: Egyetemes magyar encyclopædia. I. 36.

az első és második rezolució vagyis a törvény intézkedései közt.

Az első rezolució ugyanis az áttérésekről ekkép intézkedik: «Mivel az igaz keresztyéni türelem minden kényszerítést kizár, azok ellen, kik az ország egyik törvényesen bevett vallásáról másik *egyenlően bevett* (æque receptam) vallásra térnek át, hithagyási bűnvád miatt tiszti kereset ne indíttassék, vagy valamely fogsági, verési s közmunkai büntetés ellenök ne szabassék; hogy azonban azoknak, kik elegendő oktatás hiányában szakadnak el a róm. kath. hittől, szabad visszatérési mód szereztessék, a hit igazságáról a szerzetesek házában hat heti, mérséklettel teljes s a keresztyén valláshoz illő szelídséggel alkalmazott oktatásuk kísértessék meg; mind a két felekezetű egyházi szolgáknak pedig parancsoltassék meg, hogy semmi eszközzel se merjenek valamely katholikust az evangyéliomi vallás követésére kecsegtetni, vagy valakit abba fölvenni, kinek a hat heti oktatás helyesen kiállásáról az illető kath. lelkésztől bizonyítványa nincs. A katholikus lelkészeknek pedig kötelességök lesz, az oktatás kiállása után a kérő félnek a kívánt bizonyítványt haladék nélkül kiadni».*

Ezzel szemben a törvény 13. §-a kimondja, hogy «mivel az áttérés a katholika vallásról valamelyikre a békekötések által bevett evangyéliomiakra, *a katholika vallás elveivel ellenkezik,* nehogy az *vakmerően* történjék, az ily előjövendő esetek *ő királyi felségének lesznek bejelentendők;* szigorú büntetés alatt meghagyassék továbbá, hogy végre senki se merjen valamely katholikust az evangyéliomi vallás követésére bárminő eszközzel kecsegtetni».**

* Irínyi fordítása szerint: Az 1790 1-ki 26-ik vallásügyi törvény keletkezésének történelme. 221. l.

** U. o. 220. l.

Az első rezoluczió tehát a vallásfelekezetek közti viszonosság elvén alapúl s az áttérést a bevett vallásfelekezetek közt föltétlenül megengedi; a törvény ellenben midőn hangsulyozza, hogy az áttérés ellenkezik a kath. vallás elveivel s midőn a «vakmerő» áttérések megakadályozása czéljából, az áttérésekre nézve a király beavatkozását provokálja a nélkül, hogy közelebbről meghatározná, mi értendő «vakmerő» áttérés alatt s meddig terjed a király beavatkozási joga: az áttérés szabadságát csaknem teljesen illuzoriussá teszi.

Igaza van ennélfogva a kérdéses mű szerzőjének, midőn azt állítja, hogy az első rezolucziónak az áttérésekre vonatkozó pontja a törvény által a legilliberálisabban módosíttatott. S a mennyiben az említett pont ilyetén megváltoztatását a kalocsai értekezleten részt vett papok befolyásának tulajdonította, csak a közvéleményt fejezte ki.

Mind a mellett fölszólalása a kalocsai értekezlet határozatai ellen, eső után köpenyeg volt. Ha volt az értekezletnek valami eredménye — a mint volt is bizonyára: akkor azt már többe nullifikálni úgysem lehetett; az Observatiókhoz hasonló felszólalásoknak tehát legfölebb morális hatásuk volt. Az Observatiók írója bizonyára maga sem akart többet elérni röpiratával. De hogy ezt aztán annál biztosabban elérje: tüzetesen kifejti, mennyire nem volt joga a kalocsai értekezletnek az összes katholikusok nevében nyilatkozni. Egy táblás kimutatást közöl, melyből kitűnik, hogy az országgyűlés tagjai közűl hányan írták alá és hányan nem az értekezlet határozatait. Aláírta: a főrendiház 16 tagja, a kir. tábla 4 bírája, 24 megyei követ, 23 városi követ, és a távollevők 15 képviselője, tehát összesen 82; nem írta alá: a főrendiház 181 tagja, a kir. tábla 10 bírája, 52 megyei-, 32 városi követ es a távollevők 16 képviselője, tehát összesen 291.

Bármennyire neheztelhettek is azonban a protestánsok a klérusra, mely minden követ megmozdított, hogy minél kevesebb engedményben részesüljenek: a január 18-kán kiadott királyi rezolutió, mely — némi csekély módosítással — mint 26-dik t.-cz. beiktattatott az ország törvényei közé, mégis megelégedéssel tölté el szívöket, a mennyiben ettől a percztől fogva a nagyon is bizonytalan királyi kegyelem helyett országos törvényre hivatkozhattak vallásuk szabad gyakorlatát illetőleg s a törvény által mindenesetre megnyerték azt, a mi után évszázadokon át hiába sóvárogtak, védelmet az üldöztetések ellen.

A magyar és német nyelven, külön röpirat alakjában is megjelent második *rezolutió* * a febr. 8-diki országos vegyes ülésben vétetett tárgyalás alá.

A rendkívül élénk és heves vita ismertetése nem a mi feladatunk. Bennünket közelebbről csupán az a két beszéd érdekel, mely — minthogy külön-külön önálló füzetben is megjelent — az irodalomtörténet anyagához tartozik. Ez a két beszéd a két párt álláspontját híven visszatükrözi. Az egyiket Somogymegye követe, a klerikális párti Boronkay

* A magyar kiadás czíme: Felséges *II. Leopold* császárnak és Magyarország királlyának, az ország-gyűlésében egyben-gyűlt r. katholikus, és mind a két confessión lévő evangyélikus rendeknek és státusoknak meg-egygyezések szerint az egész nemes ország ő felsége eleibe juttatott kívánságára, és kérésére a vallás dolgában tett, és boldog aszszony havának 18-dik napján 1791. esztendőben költ végső kegyelmes meg-határozása. Pozsonyban, Wéber Simon Péter költségével, és betűivel. 8-r., 20 lap. — A német kiadás czíme: Endliche allergnädigste königliche Entscheidung samt dem angeschlossenen Artikel im Religionsgeschäfte vom 18. Jänner. 1791. Aus dem Lateinischen veranstaltete ächte Uibersetzung. Pressburg, gedruckt bey Simon Peter Weber. 8-r., 19 lap.

József, a másikat a liberális gondolkozásáról ismeretes Batthyány Alajos gróf tartotta.

Boronkay, — kinek beszéde nemcsak latinúl, hanem egyszersmind magyar fordításban is megjelent,* egy követtársa (?) Pálóczi Horváth Ádám, a «*Hunnias*» szerzője fordítván azt le,** — a legmerevebb s a legszűkkeblűbb álláspontot foglalja el. Nem látja be szükségét, hogy a vallás ügyeben új törvény hozassék. Ott van a bécsi és a linczi békekötés: ezekkel a protestánsok teljesen meg lehetnek elégedve.

A rezoluczió mind a kath. vallást, mely «egyedül üdvözítő», «uralkodó vallás», mind az országot, mely «Mária országa», kivetközteti eredeti jellegéből, s ezenfelül az uralkodó vallást megfosztja privilegiumaitól.

Ha a rezoluczió kimondja, hogy a protestánsok ne kényszeríttessenek a vallásukkal ellenkező szertartásokra: ebből jog szerint (ugyan furcsa okoskodás!) az következik,

* A latin kiadás czíme: Declaratio circa quæstionem illam an articulus in negotio religionis per suam majestatem sacratissimam de dato 18-væ januarii anni 1791. statibus, et ordinibus regni Hungariæ submissus in publicam legem referri valeat, in comitiis, et quidem mixta sessione regnicolari per nuncium comitatus Simigiensis Josephum Boronkay, de eadem, coram excelsis proceribus, inclytis statibus, et ordinibus regni anno 1791. 8. februarii facta. Posonii, typis Simonis Petri Weber. 8-r., 24 lap. — A magyar kiadás czíme: Boronkay Josef diætai orátziója magyarúl. Apud misericordiam. 1791. 8-r., 39 lap.

** Ld. Pálóczi Horváth Ádám műveinek sajátkezűleg összeállított jegyzékét Abafi Figyelőjében. I. 47. — Horváth Adám még egy más röpiratot is írt Boronkay ellen «*Boronkay Jósef ur Hajnal Csillag nevű kilencz koneczbul álló térítő Triplicájára, három konez Quadruplica*» czím alatt; ez azonban nyomtatásban nem jelent meg. (U. o. 48. l.)

hogy a római katholikusok és a papi rend se kényszeríttessék olyan törvények hozatalára, «a melyek az ő lelkiismeretükkel és fundamentumaikkal ellenkeznek».

Az isteni törvényekkel ellenkezik, hogy a protestánsok házassági perei elvonatnak a szentszéktől; hogy az egyedül üdvözítő hitben levő asszony gyermekei protestánsok is lehetnek, ha a férj protestáns; hogy szűz Mária a protestánsok által leteendő esküből kihagyassék, holott Magyarország Mária országa; hogy az áttérés megengedtetik, holott «ha egyszer a vallás úgy megeresztetik, hogy a dologhoz és környülállásokhoz képest változtatni lehessen, soha semmi ország soká fenn nem állhat.»

«Nem úgy van-e, — kiált fel beszéde vége felé, — hogy az ország gyűlése alatt a protestáns urak szüntelen Angliát kiáltozták például? Légyen hát példa a vallás dolgában is. Vajjon azok a róm. katholikusoknak adtak-é és engedtek-é ilyen törvényeket hozni? Távol légyen, hogy ott csak gondolkodni, annyival inkább suttogni merne a róm. katholikus hasonló törvényről. S hát mi, a Mária országában, az apostoli országban megengedjük-é?»

A fordító, Horváth Ádám, gúnyos észrevételekkel kíséri Boronkay beszédét, s határozottan a protestánsoknak fogja pártját. Nem volt nehéz feladata; megkönnyítette azt Boronkay rendkívül exkluziv és türelmetlen felfogása. De azért megjegyzései általában véve nem a legsikerültebbek.

Horváth Ádám álláspontját leghívebben kifejezi amaz észrevétele, melyet Boronkaynak arra a kijelentésére tesz, hogy ő vármegyéjének utasításához képest jár el, midőn a vallásügyi törvényt ellenzi.

«Az én vármegyém pedig — írja a fordító — keverve r. katholikusokból és protestánsokból áll. Emezeknek is

szintúgy követje vagyok, mint amazoknak;[1] ezeknek is minden jussaikat oltalmazni tartozom, és így vétkezném, ha contra intentionem committentium, a protestáns vallás fényre hozását s gyarapodását ellenzeném; vétkezném esküvésem ellen is, sőt vétkezném a kölcsönös szeretet ellen; mert azok nékem, a r. katholika hit fényessége, elsősége s czeremóniáji ellen semmit sem parancsoltak, sőt nem ellenkeztek abban is, hogy a szerzetektől elszedett jószágok visszaadattassanak, holott ők tudják azt jól, valamint én, hogy azokat jobb végre is lehetne fordítani.»

A Boronkay-féle politikusok leghatározottabb ellenlábasa volt az országgyűlésen, BATTHYÁNY ALAJOS GRÓF, kinek a vallásügyben tartott s három nyelven is különkülön füzetben, valamint a *Magyar Kurirban*[2] megjelent beszéde[3] oly liberális elveket tartalmaz, hogy bízvást bele-

[1] Hogy mi jogon vallja magát *Horváth Ádám Boronkay* követtársának, nem tudjuk. HOFFER ENDRE, ki ABAFI Figyelőjében Horváth sajátkezűleg összeállított műveinek jegyzékét közli, azt írja ugyan, hogy Horváth «1790-től fogva, egyen kívül, minden diætán jelen volt»: az 1790 1-diki országgyűlési követeknek a «*Naponként-való jegyzések*» XIX—XLIV. lapjain közlött névsorában azonban Horváth neve nem fordúl elő.

[2] *Magyar Kurir.* 1791. évf. 197—201. l.

[3] A latin eredeti s annak magyar fordítása a következő czím alatt jelent meg: Oratio boni civis, sani philosophi et veri nominis christiani illustrissimi domini *comitis Aloysii de Battyán* dum in consessu comitiali VI-ta (sajtóhiba, 8 helyett) iduum februarii anno æræ vulgaris 1791. Pisonii in Hungaria habito de lege religionis in publicas tabulas voluntate optimi principis referenda ageretur, magno omnium bonorum applausu dicta. Hungarice reddiderunt atque in speculum secus sentientium typis excudi curarunt sinceri illustris oratoris cultores *L. A. S. P. Sz. M. D. C. S. M. F.* Posonii, typis Simonis Petri Weber. 8-r., 16 lap. — A magyar fordító a jeles beszédet úgy mutatja be,

illenének azok még a modern szabadelvűség programmjába is.

Batthyány nem foghatja meg, hogy bárki is *a hazaárulás terhes gyanúja nélkül* a rezolucziót visszautasíthassa, melyben az emberi nemnek ama megsérthetetlen szentséges törvényei foglalvák össze, melyeket a mi atyánkfiaitól barátainktól és véreinktől (értvén alattok a protestánsokat) meg nem tagadhatunk, kik oly gyakran bizonyságát adták a fejedelem iránt érzett különös tiszteletüknek, a haza szeretetének és a közjó előmozdítása körüli fáradhatatlan buzgalmuknak. A rezoluczió elfogadásával Európa meg fog győzetni arról, hogy a régi tudatlanság homályának eloszlásával, mi is szemléljük már a fölkelő napot; ellenkező esetben egész Európa előtt *gyalázatot* fogunk vallani.

Ily határozott és erélyes állásfoglalás katholikus részről a protestánsok mellett, bizonyára befolyással volt a rezoluczió elfogadására, annyival is inkább, mert Batthyány Alajos gróf, egyéniségénél fogva is, nagy tekintélylyel birt a rendek előtt.

A rezolucziót végre, heves vita után elfogadták s elhatározták annak a törvények közé való iktatását. Batthyány József prímás, a klérus és a világi katholikus rendek egy

mint «a józan okosság, az igaz hazafi indulat és színmutatást nem ismerő tiszta keresztyéni szeretet» kifolyását s azzal fejezi be ajánló sorait, hogy tanulja meg az olvasó gr. Batthyány Alajostól, hogy «csak a szelídség és különböző értelműekre is kiterjedő hazafi- és keresztyéni szeretet teheti az embert minden jók előtt kedvessé». — A német kiadás czíme: Rede des Herrn *Grafen Aloys von Battyan* gehalten an die Stände des Königreichs Ungarn in der Landtags-Sitzung vom 8. Februar 1791. Als die Landesstände im Begrif waren die Königliche Religions-Entschliessung unter die Landes-Gesetze aufzunehmen. Aus dem Lateinischen. Pressburg, bey Simon Peter Weber. 8-r., 8 lap.

része nevében óvást tett ugyan a törvény ellen; de — a mi a derék főpapnak törvénytiszteletét és a parlamentárizmus iránti kiváló érzékét bizonyítja — a márczius 5-iki országos vegyes ülésben tartott beszédében kinyilatkoztatta, hogy föltett szándéka ebben az ügyben többé semmit nem tenni, mi a versenges gyászos emlékét megújíthatná s a közbékét ismét megzavarná.

Ezt a beszédet, mely önálló füzetben magyar és német nyelven szintén megjelent,* általában a békülékenység szelleme lengi át. A nyugalom helyreállítására nézve őszinte óhajtását fejezi ki abban a prímás. S ezt — úgymond — akkor fogjuk elérni, ha mindenkinek megadjuk a magáét; ha ágostai és helvécziai hitvallású polgártársainkat, — kik a polgári jogok és rokonság által különben is hozzánk vannak csatolva, ámbár vallási vélemény tekintetében tőlünk különböznek, — az örök béke és egyezség végett királyi rendelet által kapott legszabadabb vallási gyakorlatukban valódi és őszinte szeretettel, versengés és irigység nélkül szemléljük s tőlük ugyanazon őszinte szeretet viszonzását várjuk.

A vallásügyi törvényt a protestánsok örömmel és megelégedéssel fogadták. Hálájukat az országgyűlésen Teleki

* Beszédje ő eminentziájának *Battyáni Jósef* kárdinális, és ország prímássának, 1791-dik esztendőben, bőjt más havának 5-dik napján tartatott ország gyűlésében. A midőn az uj törvénynek a vallás dolgában közben tett ellen-mondása ujjolag kérdésben vétetődnék. Posonyban, Füskuti Landerer Mihály betűivel. 1791. 8-r., 13 lap. — A német kiadás czíme: Rede des Primas *Joseph von Battyan*, gehalten in der Landtags-Sitzung den 5. März 1791. In welcher der Streit über die Art der dem Artikel in Religions Geschäft einzuschaltender Protestation, oder Gegeneinwendung des Kleri wiederum angezogen worden. Pressburg, bey Johann Michael Landerer Edlen von Füskut. 8-r., 13 lap.

József gróf, az ugocsai főispán tolmácsolta márcz. 13-án tartott fényes beszédében, mely a *Magyar Kurir* hasábjain,* valamint külön is megjelent.**

Teleki hitfelei nevében kinyilatkoztatta, hogy habár nem nyerték is meg minden visszakért jogukat, mindazáltal belátva, hogy nekik is áldozniok kell valamit a béke és jó egyetértés kedvéért s bízva a rendek további jóindulatában és méltányosságában, belenyugosznak a történtekbe.

A papság ama részének, mely a vallásügyi törvény beczikkelyezését ellenezte, miután az immár létrejött törvény rendelkezései által a szilárd és állandó béke meg van állapítva, őszintén fölajánlja a békejobbot, csak azt az egyet kérve tőlök, hogy ők is nyújtsák azt a protestánsoknak s hogy a kölcsönös és ünnepélyes kötéseken alapuló új törvény iránt oly tisztelettel viseltessenek, hogy az az ellen emelt, de a törvény által örökre érvénytelennek nyilvánított ellenmondásuk úgy tünjék fel, mint hivatalból, merő formaságból emelt ellenmondás, és nem mint a melyre támaszkodva a protestánsoknak alkalomadtán árthassanak.

A prímás ugyan — így folytatja beszédét — az 1647., 1681., 1687. és 1715-diki törvények példájára hivatkozva, azt az aggodalmat akarta némileg a protestánsokba önteni, hogy könnyen megtörténhetik, miszerint amaz ellenmondás most maga a törvényhozás által érvényteleníttetvén, valamikor a körülmények és okok szerint föleleveníttethetik: mindazáltal ő azt hiszi, hogy ha olyan királyaink len-

* *Magyar Kurir.* 1791. évf. 387. sk. l.

** Sermo quem *Josephus s. r. i. comes Teleki de Szek*, s. c. r. m. camerarius, et inclyti comitatus Ugocsensis supremus comes, in frequentissimo omnium regni Hungariæ statuum et ordinum conventu die 13. martii 1791. Posonii habuit. H. és é. n. 2-r., 4 lap.

nének, mint *Lipót,* s ha a magyar róm. kath. egyház élén olyan prímások fognak állani, mint a mostani, ki az igazságosság és szelídség törvényeit nemcsak hirdeti, de követi is: aligha következik be valaha az a veszedelem, hogy a most eltemetett ellenmondás ismét életre támadjon. Anynyival kevésbé hiheti ezt, mert ők, a protestánsok sem fognak soha okot szolgáltatni magukviselete által arra, hogy kath. polgártársaik gyűlölettel forduljanak ellenök.

Kéri tehát mindenre, a mi szent, úgy a királyt, mint az ország rendeit és különösen a papságot, hogy a törvény minden pontját lelkiismeretesen hajtsák végre és tartsák meg s akkor — meri állítani, — ezentúl a felekezetek nem a kölcsönös boszantásokban és gyűlölködésben, hanem a szeretetben fognak egymással versenyezni.

Az irodalom terén egyszerű, igénytelen sorokban, de annál melegebben, Hallo, szentcsászárhelyi tanító mondott köszönetet hitfelei nevében Lipótnak, hogy a protestánsok százados sérelmeit orvosolta.* Nem elég azonban, szerinte, megköszönni a kegyes fejedelem jóságát, de meg is kell hálálni azzal, hogy a protestánsok, polgári kötelességeiknek lelkiismeretesen tegyenek eleget, a felsőbbség parancsainak engedelmeskedjenek, a többi felekezetekkel békességben éljenek s ne bántsák a nemzetiségeket, különösen a németet, melynek oly sokat köszönhet Magyarország.

A hódmezővásárhelyi ref. prédikátor, Szőnyi Benjámin, «hálaadó éneket» írt,** melyben döczögős verseléssel, de annál melegebben hirdeti, hogy

* Aufforderung eines Protestanten in Ungarn an seine einheimischen Glaubensgenossen zum Dank gegen *Leopold II.* Von Ferdinand Hallo, Schulmeister zu Szent Császárhely. Wien, 1791. Gedruckt und zu finden bey Johann David Hummel. 8-r., 23 lap.

** Magyar halleluja vagy háláadó ének melly által a Magyar

«Az Úr, ember szívét kéri magának,
Lelkiesméret csak őt tart urának;
E lelkiesméret szabadsága,
Magyar hazánk egyik boldogsága.
Ily jót tett most a jó Isten mi velünk,
Mi vélünk, kik protestans hitbe élünk.
József király ügyünket felvette,
Leopold azt e jóban követte.»

Németország protestánsai is részt vettek hitfeleik örömében. A többi közt dr. Lenhardt József, rozsnyói születésű, quedlinburgi orvos, — ki kiköltözvén hazánkból, a németországi orvosi karban nemcsak mint gyakorló orvos, hanem mint író is előkelő helyet vívott ki magának, — meleg hangon kíván szerencsét a magyar protestánsoknak,[1] kik annyi üldöztetés után végre vallásuk szabad gyakorlatába visszahelyeztettek. Midőn a bölcs király és a felvilágosodott rendek iránt hódolatát fejezi ki, kifejti egyszersmind a vallásszabadságnak áldásos következményeit.

A protestánsok a vallásszabadság helyreállítása felett érzett hálájukat ünnepélyes istenitiszteletek rendezése által fejezték ki legméltóbban. A *pozsonyi,*[2] *késmárki,*[3] *pesti,*[4]

országi augusta és helvetica confession lévő protestánsok buzgó háláadással vallások szabados gyakorlásának meg-erősíttetését, melly először lett az 1780, azután az 1790-dik esztendőben ország gyülésekben meg-köszönik az istennek, a királynak, a statusoknak és fő rendeknek, készítette Szőnyi Bénjámin préd. és esperest. Posonyban és Pesthen, nyomt. Patzkó Ferentz betűivel. 1791. 8-r., 20 lap.

[1] Glükwunsch an die Protestantisch-Ungarische Nation zu der von *Leopold* dem Weisen erhaltenen Religionsfreiheit. Von D. Joseph Lenhardt, ausübendem Arzt in Quedlinburg, gebürtig aus Rosnau in Ungarn. Halle, bei Francke und Bispink. 1791. 8-r., 31 lap.

[2] Istennek, királynak, országnak a vallásbéli szabadságért

selmeczi,[5] *iglói,*[6] *gollniczi*[7] *ev. gyülekezetek* az ez alkalommal énekelt templomi énekeiket nyomtatásban is kiadták. PERLAKI DÁVID ev. főszenior pedig a dunamelléki ev. gyülekezetek számára írt és bocsájtott közre hálaadó énekeket és egy imát,[8] miknek azok bizonyára jó hasznát vették.

nyujtott hálaadó-áldozat, mellyel a *posoni* evangy. ekklésia májusnak 1. napján, 1791. esztend. kegyes, víg szívvel zengedezve áldozott. Posonban, Wéber Simon Péter betűivel. 8-r., 8 lap.

[3] Am Dankfeste in der Evangelischen Kirche zu *Käisersmarkt*, im Jahr 1791. den 1. Maj abgesungen. Leutschau. Gedr. bey Michael Edlen von Podhoránszky. 8-r., 4 lap.

[4] Kirchengesänge auf das am ersten May 1791. von den Protestanten in Ungarn zu feyernde Religionsfest für das evangelische Bethaus zu *Pest*. Verfertigt von FRIEDRICH AUGUST CLEMENS WERTHES, ehmahligen Professor der schönen Wissenschaften auf der k. ungar. Universität zu Pest. 1791. 8-r., 14 lap.

[5] Cantata, welche bey der feyerlichen für die den Evangel. Christen in Ungarn zurückgegebene Religionsfreyheit, den 1. May 1791. gehaltenen Andacht zu *Schemnitz*, musikalisch abgesungen wurde. H. és é. n. 8-r., 4 lap.

[6] Feyerliches Lob-Opfer dem Allerhöchsten Gott, für die auf dem letzten Landtage zu Pressburg den Evangelischen von beyden Confessionen gesetzmässig ertheilte und bestättigte Religions Freyheit in Ungarn am allgemeinen, zu dieser Absicht angeordneten Dankfest der Evangelischen, den 1. May 1791. dargebracht, von der Evangelischen Gemeine der Aug. Conf. in der königl. Kron- und Berg-Stadt *Iglo*. Leutschau, gedr. bey Michael Edlen von Podhoránszky. 4-r., 4 lap.

[7] Arien, die in der evangelischen Gemeine zu *Göllnitz* den 1. May 1791. abgesungen wurden am Dankfeste für die erhaltene Bestättigung der Glaubens und Gewissensfreiheit. Kaschau, gedr. bey Johann Joseph Ellinger, k. k. privil. Buchdruckern. 8-r., 8 lap.

[8] Az evangélika vallás törvényes szabadságának, ditsőségesen uralkodó *II. Leopold* által lett helyre-állatásán tapsoló hálá-adás mellyel a nagy Istennek, és jó királyoknak, közönséges hálá-adó

Hogy Leopoldnak még emléke iránt is mily nagy kegyelettel viseltettek a protestánsok, ezt eléggé bizonyítják a halála után rendezett gyászünnepélyek, melyek közül az *eperjesi*, a *pozsonyi* és az *iglói ev. gyülekezetek* requiemjei az irodalomban egy-egy alkalmi füzettel vannak megörökítve.*

A katholikusok az 1790 1 : 26. törvényczikk életbeléptetése után prímásuk tanácsát követték. A törvényhozás akarata előtt meghajóltak. Az ezt megelőzőleg lefolyt harczok emlékét azonban megőrizte az a tömérdek röpirat, melynek tartalmát, lehetőleg híven, a fennebbiekben mutattuk be.

innepjeken áldoznak a duna-mellyéki évangélika gyülekezetek. Készítette Perlaki Dávid r. komáromi evang. eggy-ház-tanító s megyebéli fő-senior. Komáromban, Wéber Simon Péter betűivel. 1791. 8-r., 16 lap.

* Trauer-Arien am Grabe Sr. Kayserl. Königl. Majestät *Leopolds des Zweyten* unsers geliebtesten Monarchens von der Evangelisch-Deutschen Gemeinde zu *Epperies* im Jahr 1792. den 25. März musikalisch abgesungen. Eperies, gedr. bey August Heinrich Pape. 1792. 8-r., 8 lap. — Kantate welche bey dem höchstschmerzlichen Trauergedächtnisse Wayland Seiner Kaiserl. Königl. Apostolischen Majestät *Leopold des Zweyten*, in der deutschen Kirche der Augsburgischen Konfessionsverwandten zu *Pressburg* den 15-ten April des 1792-sten Jahrs musikalisch abgesungen wurde. Pressburg. Mit Weberischen Schriften. 4-r., 4 lap. — Klag-Lied der Evang. Gemeine zu *Iglo* über den unvermutheten Tod Wayl. Sr. Mayest. *Leopold des II.* in ihrem Bethause gesungen den 10. April 1792. Leutschau. Gedr. bey Michael Edlen von Podhoránszky 8-r., 4 lap

1792—1825.

Az 1790 1-ki országgyűlés reform-munkálataihoz kötött szép remények Lipót halálával csakhamar szétfoszlottak. Egy év alatt minden megváltozott. A reakczió ütötte fel fejét s a tervbe vett reformok, melyek mérsékeltségök daczára is, úgy politikai, mint közgazdasági tekintetben a haladás alapját vetették volna meg, papiroson maradtak. *Ferencz*, az uj király, irtózott minden ujitástól. Félénk, gyanakvó természeténél fogva hallani sem akart a szabadabb eszmékről. A haladásnak az 1790 1-ki országgyűlés által kijelölt iránya nem vezetett volna ugyan forradalomra, sőt ellenkezőleg, ezen az uton lehetett volna lassankint, s minden nagyobb rázkódtatás nélkül végrehajtani az állami és társadalmi átalakulás nagy művet; de Ferencz nem merte fölvenni az országgyűlés által elejtett fonalat, nehogy a reformok életbeléptetésével alattvalóiban kielégithetetlen ujabb vágyakat ébreszszen fel s ez által mesterségesen nyisson útat a forradalom kútforrásának, a közelégületlenségnek. Ő minden ujitásban a forradalom rémét vélte fölismerni, irtózott az alkotmányos formáktól is, sőt következetlen lett volna önmagához, ha népeit ama reformoktól elzárván, melyek a közműveltség terjedését eredményezik vala, másfelől részesíti őket a magasabb műveltséget föltételező alkotmányos jogokban. Az országgyűlés, az autonom törvényhatóságok, mint a konstituczionális államszervezet alapintézményei, a Ferencz által behozott politikai rendszer keretébe nem voltak beilleszthetők. Országgyűlést nem

is hívott össze, csak mikor a nemzet áldozatkészségét kellett igénybe vennie.

Uralkodása első évében azonban türtőztetnie kellett abszolut hajlamait, mert a fenyegető külpolitikai viszonyok miatt nem volt tanácsos hű magyarjainak rokonszenvét az alkotmány felfüggesztésével próbára tenni. Az országgyűlés ama küldöttségének, mely őt a koronázásra meghívta, ünnepélyes igéretet tett, hogy «ő az ország alkotmányának legbuzgóbb őre lesz» s az ország törvényeit tiszteletben fogja tartani. S hogy ebbeli igéretének őszintesége iránt a kételyeket eloszlassa, az országgyűlés megnyitása alkalmával ő maga kívánta az inaugurale diploma némely homályosabb helyét akként módositani, hogy a király és a nemzet közt támadható minden félreértésnek eleje vétessék. A koronázás után pedig a sérelmek közül orvosolta a legfontosabbat, eltörülvén a rendek kívánságára a külön illyr kanczelláriát.

Ferencz első föllépése méltán bizalmat kelthetett a nemzetben s nem is késtek a rendek a trón zsámolyánál loyális nyilatkozatokban tolmácsolni a közmegelégedést, fölajánlván egyszersmind hűséges támogatásukat arra az esetre, ha a trónt bármely oldalról veszély fenyegetné. Kicsiben tehát ismétlődött a *Mária Terézia* korabeli «vitam et sanguinem»-féle jelenet.

A rendek ajánlata most is épen kapóra jött, mert a franczia háború veszélye immár imminenssé vált. A rendek általánosságban tett ajánlatát Ferencz készpénznek vette s hálásan elfogadván, magukra a rendekre bízta, hogy a hadjárat folytatásához szükséges segély mérvét állapitsák meg. S az országgyűlés bőkezűen meg is szavazta a szubzidiumot.

Az udvar politikájában ettől a percztől fogva fordulat

állott be. A viszonyok nagy mértékben kedveztek a reakcziónak. Az országgyűlést föl kellett oszlatni nemcsak azért, mert a kormány a háboru gondjaival volt elfoglalva, hanem azért is, mert az 1790 1-ki reform-munkálatokra nézve a megyék még nem látták el utasitásokkal követeiket, az országgyűles tanácskozásainak pedig ezek a munkálatok képezték volna legfőbb tárgyát. S miután az országgyűlés szétoszlott: egész erővel hozzá lehetett fogni a reakczió aknamunkájához.

A kormány minden igyekezete jóformán abban összpontosult, hogy a franczia forradalmi eszmék az országba be ne hatoljanak s ezért különös gondot forditott a sajtóra. Maga a király vette kezébe a czenzori tollat s személyesen ügyelt fel rá, hogy a társadalom és állam rendjét fenyegető, valamint a trónra nézve veszélyes elvek sajtó útján való terjesztése meggátoltassék. Mindjárt trónralépte után néhány nappal, mint más helyütt már emlitők, sajátkezűleg irt rendeletben hagyta meg *Pálffy* kanczellárnak, hogy Martinovics «*Oratio ad proceres*»-éről tegyen neki jelentest, vajjon csakugyan lázitó-e az? S miután Pálffy a kérdésre igennel felelt, az emlitett nyomtatvány elkobzására s szerzőjének és kiadójának kinyomozására nézve azonnal megtette a helytartó-tanács a szükséges intézkedést. Hasonló sors érte ugyancsak Martinovics «*Oratio pro Leopoldo rege*» és «*Status regni Hungariae*» czimű iratait is.

A nyugtalan vérű Martinovics természetesen nem hagyta magán száradni a czenzura részéről ellene elkövetett méltatlanságot. Már «*Status regni Hungariae*» czimű művében szemére hányja a jezsuitáknak, hogy a czenzurát erőszakkal és csellel magukhoz kaparitották s arra használják fel, hogy az igazságot elnyomják. Különösen kikel pater *Schaffrath*, dominus *Szuma* és *Hübner* czenzorok ellen,

Szumáról azt jegyezvén meg, hogy *II. József* alatt libertinus volt. Hübner jellemzéseül pedig közli annak, *Rádai Gedeon* emlékére írt bizonyos dicsbeszedre tett czenzori jegyzetét, mely szerint «botrányos dolog, hogy egy protestánst, ki a bűnbánatnak semmi jelét nem adta, az örök üdvösség reményével kecsegtetnek».* Ezenfelül külön iratban is megtámadta a czenzorokat, és pedig oly szenvedélylyel, hogy némely helyütt fékevesztett dühében az értelmes előadás kellékeiről is megfeledkezik.

Abban a pamfletjében, melynek czíme «*Discussio oratoria*»,** *Hübner*-t és *Riettaller*-t az emberiseg törvényszéke elé idézi, felségsértéssel vádolván őket azért, mivel a Leopold *mellett* írt műveket (már t. i. az «*Oratio ad proceres*»-t és az «*Oratio pro Leopoldo*»-t), valamint általában az emberi jogok és József reformjai érdekében írt műveket eltiltották; azokat ellenben (pl. Szeitz, Horányi, Alexovics pamfletjeit) approbáczióval látták el, melyek a főpapságnak és a jezsuitáknak hízelegnek, Krisztus szent tanait korrumpálják, a tudatlanságot terjesztik, a theokrácziát dicsőítik s az ellentállás jogosultságát hirdetik amaz uralkodókkal szemben, kik a papság különben is erőszakkal kicsikart privilégiumainak megszüntetésére törekednek.

A czenzorok részrehajlását Martinovics tényleges adatokkal is illusztrálja. Fölemlíti például, hogy az «Oratio ad proceres» magyar kiadását is eltiltották, holott az «a franczia forradalmi tanok mellőzésével, csupán a királyi trón szilárdítását, az arisztokráczia és theokráczia istentelen visszaéléseinek ostorozását s az erény es a társadalmi szerződésből

* I. m. 13., 31. l.

** Discussio oratoria in eos, qui in librorum censuram inve-huntur. H. és é. n. 8-r., 24 lap.

folyó igazságok diadalrajuttatását tűzte ki czéljául». Tichynek azonban «*Philosophische Bemerkungen über das Studienwesen in Ungarn*» czímű művet, melyben az író a sajtószabadságot kitűnő érvekkel vedelmezi, nem tiltották el.

Persze Hübner és Rittaller, mindezekre azt felelik, hogy ők csak a helytartó-tanács eszközei. De ez, Martinovics szerint, nem mentseg, mert nem igaz. Hiszen a «*Magyar ország gyűlesiben egybengyült rendekhez tartatott beszed*», valamint a «*Grosse Wahrheiten und Beweise*» czímű pamflet a helytartó-tanács által approbáltatott s a megyek az említett iratokat ennek daczára üldözőbe vettek. Igen, mert Hübner és Rittaller biztatták erre fel a megyeket.

Hogy a czenzura egyoldalu és részrehajló volt, ebben bizonyára igazat adott mindenki Martinovicsnak. A könyvvizsgáló hivataloknak legfőbb, sőt — mondhatnók — egyetlen gondját a forradalmi eszmék terjedesenek meggátlása képezte. Minthogy pedig amaz eszmek terjedesenek veszelye különösen a külföldi sajtótermekeknek az országba való becsempészése által válhatott volna a hatalomra nézve vegzetessé: a vámhivatalok szigorú utasítást kaptak a kormánytól, hogy a határra érkező könyvszállítmányokat gondosan vizsgálják meg s ha lázitó műveket tartalmaznának, foglalják le azokat.

Fraknói írja,* hogy 1792. nyarán *Forgách Miklós gróf* nevére czímezve egy könyvszállítmány érkezett, mely a franczia forradalmi sajtó nehány termékét tartalmazta, a milyenek voltak például a «*République sans impôts*», «*Theorie et pratique des droits*», «*Les crimes des rois de France*» czímű iratok. A pozsonyi czenzor megtiltotta a

* Fraknói: Martinovics és társainak összeesküvése. 169. l.

szállitmány kezbesitését. A gróf azonban a czenzor erőszakoskodása ellen erélyesen tiltakozott, kijelentvén, hogy «a romlott eszmék az ő lelkében már nem képesek gyökeret verni, minthogy ifjú korától megszokta a legkülömbözőbb könyveket olvasni», s tiltakozásának az lett az eredménye, hogy a helytartó-tanács elrendelte a könyvek kiszolgáltatását.

Ugyanezen időtájban *Laczkovics György* pesti- és *Máriássy* gömöri alispánok nevére Hamburgból szintén érkezett egy-egy csomag, melyben a czenzor Trenk tiltott műveit találta. Ennélfogva a helytartó-tanács a két megye hatóságát felszólította, hogy az alispánokat vonják kérdőre. Laczkovics minden himezés-hámozás nélkül bevallotta, hogy ö Trenkkel régebb idő óta összeköttetésben áll s műveire előfizet, egyszersmind önérzettel jelenté ki ama meggyőződését, hogy a nemes embernek mindent olvasni kell, «még az államok titkait és a szentek szentét is, hogy képes legyen elfogadni a jót és visszautasitani a roszat». Pestmegye osztozott Laczkovics felfogásában és sajnálkozását fejezte ki, hogy nemes embereket ily ügyekben zaklatnak. Gömörmegye pedig határozottan kijelenté, hogy alispánját a tiltott könyvek megrendelése miatt nem vonja kérdőre; mert «a megvilágosodott népeknek a magyar nemzet pallérozatlanságáról elterjedt vélekedése fennmarad mindaddig, valameddig a szabad gondolkodás kötve, a lélek pedig fogva tartatik». Mire a helytartó-tanács jónak látta a további eljárást megszüntetni.

A könyvvizsgálatot azonban Ferencz uralkodásának első évében nem gyakorolták rendszeresen. Egyik-másik könyv szemet szúrt a kormánynak, s az ellen meginditotta a hajszát; de az irók nem érezték magukat arra kötelezve, hogy műveiket approbáczió végett a könyvvizsgáló hivatal-

hoz benyújtsák, s így számos politikai irat jutott forgalomba a nélkül, hogy a czenzor kezén előzetesen megfordult volna.

A helytartó-tanács ennelfogva 1793. jul. 25-én rendeletet bocsájtott ki, melyben királyi jognak deklarálván a könyvnyomdák engedélyezését és a könyvvizsgálatot, az 1599 : 45. t.-czikkre hivatkozva fiskális akczióval fenyegeti azokat, kik ama felségjog ellen vétenének.

E rendeletet a helytartó-tanács annál bátrabban kibocsájthatta, mivel arra mintegy kihívták a megyék. 1792-ben ugyanis több megye fölirt a kormányhoz, hogy a nemzetet becsmérlő könyveket tiltsa el, s ezzel az illető megyék hallgatólag elismerték, hogy a czenzura királyi jog.

Különösen nagy visszatetszést szült a «*Grosse Wahrheiten und Beweise*» czimű pamflet,* mely még *Lipot* életeben jelent meg s melynek minden sora egy-egy durva sértés a nemzet ellen. E pamflet a «*Babel*» és «*Ninive*» szerzője, Hoffmann, egykori pesti egyetemi tanár tollából származott, kit a megsértett becsvágy inkarnátus ellenségévé tett a magyar nemzetnek. A «Grosse Wahrheiten»-t Bécsben irta. Mint fennebb említők, Bécsben sem szerették őt, úgy hogy Unruhe Ferencz bizonyára nem a közvéleményt tolmácsolta, midőn egy versében elismerését fejezi ki irányában, elvárván egyszersmind tőle, a «nemes» és «bölcs» férfiutól, hogy az ellene szórt rágalmakat föl sem veszi.**

* Grosse Wahrheiten und Beweise in einem kleinen Auszuge aus der ungarischen Geschichte. Dem Adel und der Geistlichkeit dieser Nazion zur Beherzigung empfohlen von einem freimüthigen Deutschen. Frankfurt und Leipzig, 1792. Bei Weimar und Schladebach. 8-r., XXX + II + 232 lap.

** An Herrn Professor Hoffmann, Herausgeber der Wiener-

Hoffmann, kérdéses művében, abból a helyes elvből indul ki, hogy ha valamely népet kellőleg méltányolni akarunk, meg kell ismernünk annak történetét, és pedig nem csupán egy-két fényes históriai tény, hanem az események összefüggő előadása alapján. Ezt az elvet aztán akként alkalmazza, hogy Magyarország történetéből kiemelvén a legrutabb vonásokat, meghamisitván a megtörtént tényeket s elhallgatván mind azt, a mi a nemzet dicsőségére válnek: a magyar nemzetet ugy mutatja be a világnak, mint a legnyomorultabb, leggyávább, legműveletlenebb és uralkodójához leghűtlenebb népet.

A pamfletet olvasva, valóban nem tudjuk, mit bámuljunk inkább, szerzőjének tudatlanságát-e vagy roszakaratát. A tendencziája mindenesetre gonosz volt. Mert meg akarta gyűlöltetni a magyarokat nemcsak a külföld, nemcsak Ausztria, hanem a saját dynasztiájuk előtt is, hogy igy mindenkitől elhagyatva, ismet önkényt a szolgaság jármába hajtsák fejöket. A legdurvább kifejezésekkel illeti a nemzetet, mely *II. József* alatt végre felocsudott aléltságából s 1790-ben elvetve a járszalagot, melyen századokon keresztül vezették, megkisérlett a saját lábán járni. A nemzet történetét hamisitja meg, el akarja hitetni a világgal, hogy a magyarok története nem egyéb, mint a belső háboruk, pusztitások, rablások, gyilkosságok, pártütések végtelen lánczolata, — s mindezt miért? mert ellenszenvvel viseltetik az önálló és független Magyarország iránt s mert

Zeitschrift. Von Franz Xav. Adolf v. Unruhe. 1792. 8-r., 6 lap. — Mottóúl a szerző Bürger következő versszakát választotta:

«Wenn dich die Lästerzunge sticht,
So lass dir dies zum Troste sagen:
Die schlechten Früchte sind es nicht,
Woran die Wespen nagen.»

másokban is szeretné megérlelni a meggyőződést, hogy ez az ország nem képes önmagát kormányozni.

Ha már munkájának tartalma is ennyire tendencziózus: előadási modora még inkább az. A nemzet történetének különben is legszomorubb fejezeteit a nagyobb hatás kedvéert mesterileg kiszinezi. Hogy előadási modorának jellemzéseül, a sok közül, csak egy példát hozzunk fel, álljon itt az a néhány sor, melyben egy, *II. Lajos* alatt 1524-ben tartott országos tanácskozmány lefolyását irja le.

«Az esztergomi érsek — igy hangzik az épületes előadás — vitába ereszkedett *Frangepán Kristóf*-fal s mialatt igyekezett őt megnyerni a saját véleményének, *barátságosan beleragadt a szakállába*. Frangepán ezt sértésnek vette (!) *s pofon ütötte az érseket*, a miből általános dulakodás keletkezett. Hogy aztán a jogos és jogtalan közti külömbséget annál alaposabban megértessék egymással (!), behivták a terembe a fölfegyverzett szolgákat; mivel azonban a király szintén *berontott* idejekorán a terembe s békességet parancsolt, a nyugalom ismét helyreállt.»

Egyébként maga a szerző is elismeri utóiratában, hogy előadása «igenis éles és *harapós*, inkább művészietlen és igaz, mint finom és sima volt»: de azért nem vonja vissza egy kifejezését sem s körömszakadtig ragaszkodik az állitólagos igazságokhoz, mint történeti tanulmányainak eredményéhez.

Magyarországon mindenki tudta, mit tartson amaz igazságokról. A külföldet azonban föl kellett világositani az ismeretlen szerző tendencziája felől, hogy kellőképen méltányolhassa annak történelmi adatait.

Erre a feladatra egy német költő, a magyarbarát Alxinger Ker. János vállalkozott, ki «*Babuk, oder der Volks-Ver-*

läumder» czím alatt,* elég higgadtan s igazán bámulatos önmérséklettel demonstrálja, hogy a «Grosse Wahrheiten» írója vakmerően meghamisítja a történetet s roszakaratot árul el, midőn egyes emberek gyöngeségeit egy egész nemzet terhére rójja. Hogy hajdan, a folytonos háboruskodásokban élő magyarság kellőképen nem művelődhetett, az magától értetik. Különben abban a korban a németek sem voltak külömbek műveltség tekintetében. Ennek bizonyságául Alxinger ráidézi ellenfele fejére SCHMIDT *«Geschichte der Deutschen»* czímű művének egy fejezetét. A mi pedig a magyarok gyávaságát illeti, ezt eléggé megczáfolják a németeken aratott fényes győzelmeik. Elmésen sarokba szorítja itt a szerző ellenfelét, a ki azt állítja, hogy a magyar faj a lappokkal van atyafiságban, a szerző ellenben a hunnmagyar rokonságot vitatja. A lappok — írja a szerző — tudvalevőleg rút külsejü, pisze orrú, vékony kezű, kis lábú, négy láb magas emberkék. Ha tehát a magyarok ezekkel lennének rokonságban: mit tartsunk az akkori németekről, kiket ez a nyomorult faj képes volt leigázni.

Két évvel a «Babuk» megjelenése után egy, magát világpolgárnak nevezett író is fölveszi a keztyűt, hogy Hoffmannt rágalmaiért a külföld előtt megszégyenitse. Tollát jóakarat és rokonszenv vezeti, előadása meleg, több helyt lendületes. A magyarok történetét *«Kurzgefasste Entlarvung»* czímű művében ** dióhéjban tárgyalja, s mint a jó kertész, megtisztítja attól a gaztól, mely Hoffmann vetemé-

* Babuk, oder der Volks-Verleumder in den angeblichen grossen Wahrheiten und Beweisen, in einem kleinen Auszuge aus der ungarischen Geschichte. Pressburg, 1792. Bei Simon Peter Weber. 8-r., 231 lap.

** Kurzgefasste Entlarvung der grossen Wahrheiten in einem kleinen Auszuge durch einen Weltbürger, zur Berichtigung des

nyes ágyában kelt ki s nőtt oly magasra, hogy az avatatlan közönség szemei elől az igazságot, a valóban megtörténtet teljesen eltakarta.

A derek író midőn lerántja a leplet Hoffmann arczáról, a legérzékenyebb oldaláról támadja meg. A hivatalából kicseppent professzor a dynasztiának akart szolgálatot tenni a magyarok meggyalázásával s ezen az úton remélte ismét behízeleghetni magát az udvar kegyeibe. A «Kurzgefasste Entlarvung» szerzője tehát vele szemben konstatálja az érdekközösséget az uralkodó ház és a nemzet közt; hivatkozik a válságos időkre, midőn a trónt a magyar nemzet hűsége mentette meg a bukástól.

A magyar nemzet, erényeinél fogva, a szerző szerint, nemcsak az uralkodó ház, de az osztrák s általában a többi európai nemzetek részéről is megérdemli az elismerést. S valóban csak azok nézik le, kik nem ismerik, vagy a kik, mint Hoffmann, nem akarják ismerni. Ez a nemzet műveltség és fölvilágosodottság tekintetében nem áll a többi mögött. Fölvilágosodottsága mellett tanúskodik pl. az, hogy *Lipót* alatt az országgyűlés, a papság cselszövényei daczára életbeléptette a vallásszabadságot, továbbá hogy a nemzet irodalma kifejlett, nemessége a klasszikus nyelvekben ép oly jártas, mint az európai modern nyelvekben s általában műveltségére nézve vetekszik bármely nemzet nemességével; a polgári rendnek és a parasztságnak pedig Magyarországon jobb dolga van, mint bárhol a föld kerekségén.

Csupa szympáthia, csupa barátság a szerző minden sora. Csak az a kár, hogy felszólalásával kissé elkésett. Ellenben Alxinger «Babuk»-ja annak idejében látott nap-

verehrungswürdigen deutschen Publikums über Hungarns Angelegenheiten und Geschichte. Philadelphia, 1794. 8-r., IV + 92 lap.

világot, alaposan rá is sütötte Hoffmannra a rágalmazás bélyeget: czáfolatával meg sem volt képes lecsillapitani és megnyugtatni a felháborodott közvéleményt.

A megyék, melyek abban az időben a legilletékesebb tolmácsai voltak a közhangulatnak, nem elégedtek meg azzal, hogy a nemzetre szórt rágalmakat egyesek irodalmi uton torolták meg, hanem az affele iratok elkobzásával kívántak elégtételt szerezni a megsértett nemzetnek.

Baranyamegye önhatalmulag rendelte el a *«Grosse Wahrheiten»* elkobzását, s midőn ezt a helytartó-tanácsnak 1792. márcz. 16-kán bejelenté, egyszersmind azzal a kérelemmel fordult hozzá, hogy eszközölje ki «a közbiztonság megzavarására alkalmas könyvek» behozatalának megakadályozását.

Hevesmegye 1792. ápr. 13-kán kelt feliratában a sajtószabadság *törvény által* való korlátozását, illetőleg körülirását sürgeti ugyan, de másrészről elismeri a király könyvvizsgálati jogát, midőn fölkéri, hogy léptesse életbe a szükséges rendszabályokat ama névtelenül megjelent röpiratok kiadásának és elterjedésének meggátlására, melyek az egész nemzet ellen emelnek vádakat s melyek a vallást és annak szolgáit becsmérlik.*

A legmeggondolatlanabb és legilliberálisabb volt azonban a sajtót illetőleg Barsmegye magatartása. Ez a megye volt az, mely a külföldi hírlapok behozatalát eltiltó legfelsőbb rendelet ellen, 1820-ban, egy igazán remekül fogalmazott fölterjesztésben kelt védelmére a gondolatszabadságnak, finom tapintattal, de erélyesen fejezvén ki a trón zsámolyánál abbeli kivánságát, hogy «gondolatszabadságunk semmiféle önkényes gát által ne korlátoztassék s a

* Fraknói értekezése a *Századokban*. 1878. III. 232.

többi nemzetektől, kiket barátoknak és testvéreknek tekintünk, mint számüzöttek, el ne szakittassunk». S ugyan ez a megye 1793-ban veszélyes liberalizmust látott a helytartótanács amaz intézkedésében, melynél fogva a magánosok által saját használatukra rendelt könyvek behozhatók az országba a nélkül, hogy czenzura alá terjesztetnének: 1793. febr. 23-kán azzal a kérelemmel járult tehát a kormányhoz, hogy «a szóban forgó üdvös és fölötte szükséges rendeleteket az összes rosz könyveknek *különbség nélkül* kiküszöbölésére és kiirtására terjeszsze ki, meg a magánosok használatára sem engedvén meg azok behozatalát».

Az előadottakból látható, hogy a megyék a szó szoros értelmében kezére játszottak a sajtó elnyomására törekvő abszolut kormánynak, s midőn ez eleget téve kivánságuknak, egymásután bocsajtotta ki a könyvek elnyomására vonatkozó rendeleteit, Zemplénmegye 1792. aug. 16-kán kelt feliratában, ama rendeletekben «a magyar nemzet iránti kiváló hajlandóságnak zálogát» ismerte fel.

De ebben a korban is ismétlődött, a mi *Mária Terézia* alatt már egyszer megtörtént. A nemzet állitólagos sérelmeiért, melyet az a sajtó részéről szenvedett, akkor az országgyűlés, most a megyék, a királynál kerestek elégtételt, s hogy ezt megkapják, a könyvvizsgálat jogát királyi jognak deklarálták. Csakhogy valamint akkor, ugy most is bebizonyult, hogy ama jog törvény által nem levén szabályozva, illetőleg korlátozva, kételű fegyver az uralkodó kezében. A könyvvizsgálat jogára támaszkodva, a király eltiltott ugyan egy-két nemzetellenes röpiratot, de eltiltotta azokat az iratokat is, melyek a nemzeti jogok, vagy a szabadelvü eszmék hangoztatásával a fennálló abszolutisztikus kormányrendszert támadták meg. 1794-ben,

Schwartner szerint, *1476-ra rugott a tiltott könyvek száma.**

Az 1793. julius 25-kén kelt, fennebb már említett sajtóügyi rendelet téritette helyes utra a megtévedt közvéleményt. Ama rendelet megjelenése után a megyék belátták, hogy a sajtót a kormány diskrécziójára bízni nem lehet, s hogy botorságot követtek el, midőn — igaz, hogy a legnemesebb szándektól vezettetve — maguk provokálták a királyt, hogy törvény híjjával, saját belátása szerint gyakorolja a czenzurát.

Most már a megyék feliratakban a czenzura ellen foglaltak állást s nem elegedve meg a sajtó korlátainak kitágitásával, annak teljes fölszabaditását sürgették.

Abaujmegye abban a repraezentácziójában, — melyet Schlözer érdemesnek talált *Staatsanzeigen*-jeiben közzétenni, — a sajtószabadságot a közszabadság biztositékának jelenti ki s hivatkozik a nyugateurópai országokra és az északamerikai unióra, melyek mind a sajtószabadságnak köszönhetik magas fokon álló műveltségöket. A czenzurát pedig főként abból a szempontból iteli el, mert annak ép ellenkező a hatása, mint a mit el akarnak vele érni, előmozditja t. i. a veszedelmes iratok terjedesét.

Biharmegye a Hajnóczy röpiratainak betiltása es elkoboztatása alkalmából fejtette ki a sajtóra nezve a maga álláspontját.

A király, — ki személyesen ügyelt fel a sajtóra es pedig a legnagyobb éberséggel s ki maga adta ki az utasitást egyik vagy másik irat ellen az inquiziczió megindítására. — 1793. január 26-kán sajátkezüleg írt levél kiséretében küldte le a kanczelláriához Hajnóczy-nak «*Dissertatio politico publica*

* Schwartner: Statistik. II. III. 462.

de regiae potestatis in Hungaria limitibus» és ugyanazon évi február 21-ken *«De comitiis regni Hungariae»* czímű, más helyütt már általunk ismertetett munkáit, hogy referáljon neki azoknak tartalmáról s terjeszszen elébe javaslatot az azokra vonatkozólag netalán szükségeseknek mutatkozó intézkedések iránt.

A kanczellária *Langi József* udvari tanácsost bízta meg a jelentéstétellel, ki mindkét munkát veszedelmesnek találta s eltiltatásukat javasolta, a mihez a király is hozzájárult, utasítván egyszersmind a helytartó-tanácsot, hogy indítsa meg a nyomozást a szerző kilétének földerítése czéljából. A megyék és városok közül egyedül Pest városa koboztatott el 17 példányt. A többi megyék és városok a kérdéses ügyben semmit sem végeztek s oly lassan jártak el, hogy jul. 18-kán maga a király intézett kérdést a helytartó-tanácshoz, vajjon az említett művek eltiltására és szerzőik kinyomozására vonatkozó rendelete végrehajtatott-e?

Az azonkori sajtóviszonyok jellemzéseül közbevetőleg megjegyezzük, hogy az alatt, míg Hajnóczy fennebb idézett két munkája eltiltatott, *«De diversis subsidiis»* czímű értekezését, — melyről az udvar téves informáczió alapján azt az értesítést nyerte, hogy a helytartó-tanács azt is eltiltotta, — maga a király vette védelme alá, 1793. nov. 4-kén kelt rezolucziójában kijelentvén, hogy a kérdéses disszertáczió «nem tartozik azok közé, melyek az eltiltást megérdemlik». Ez is egy érdekes bizonyíték arra nézve, hogy a király személyesen gyakorolta a gyámkodást a sajtó felett.

Biharmegye Hajnóczy röpirataínak eltiltásában sérelmet látott a gondolatnyilvánítás szabadsága ellen. Föliratában, mely szintén megjelent SCHLÖZER *Staatsanzeigen*-jeiben, kinyilatkoztatja, hogy az említett röpiratok, czímök után ítélve, — mert tartalmukat Biharmegye rendei nem isme-

rik. — az országos választmányokhoz utasitott ügyekkel foglalkoznak, melyeknek megvitatására maga a törvény szólitja fel a honfiakat. Megragadja egyszersmind a megye az alkalmat, hogy kifejezze a sajtó fölszabaditására irányuló óhajtását. Elismeri, hogy a sajtóval is lehet ugyan visszaéléseket elkövetni, de ezek nem előzetes rendszabályokkal akadályozandók meg, hanem a megtörtent sajtóvétségekkel szemben megtorlást kell alkalmazni. A helyett, hogy a sajtó, működéseben gátoltatnék, a sajtóvétségekért felelősségre vonandó az író és a nyomdász, és pedig a törvény rendes útján, az ország rendes bírái által.

Hasonló szabadelvüséggel szólnak a sajtoszabadság kérdéséhez *Gömörmegye* rendei. A Csázár András, megyei főjegyző, a «*Hungaria semper sua*» czímű röpirat ékes tollu, nagy eszű szerzője által fogalmazott s nyomtatásban is megjelent feliratukban,[*] részint magyar közjogi, részint észjogi szempontból kifogásolják az 1793-diki rendeletet, mely királyi jognak deklarálja a könyvvizsgálatot s büntetést szab azokra, kik a rendeletet áthágnák.

Hogy királyi jog lenne a könyvvizsgálat, ezt nem ismerik el, mert a fejedelem csak olyan jogokkal birhat, melyekkel a társadalmi szerződésben ruháztatott fel, ezek közt pedig a könyvvizsgálat jogát hiába keressük. «A szabad gondolkodás és annak közölhetése, az emberek természeti jussait illetvén, valamint ők azon jussról le nem mondottak, ugy annak határozását, az emberi szentséges jussoknak meggyaláztatása s több veszedelmes következések nélkül a fejedelmeknek által sem adhatták. Feljebbvaló juss ez minden polgári jussoknál.» A magyar nemzet nem is adta fel eme jogát, sőt határozottan fenntartotta magának.

[*] Czím nélkül. 1793. szept. 9-kéről keltezve. 2-r., 8 lap.

az 1791 : 15. t.-czikkben egy országos választmányt bízván meg a sajtószabadság általános elveinek megállapításával. A felirat azt sem ismeri el törvényszerűnek, hogy a rendelet áthágói büntetéssel sujtatnak. Mert a törvényhozó hatalmat a nemzet és a király együttesen gyakorolván, büntető szabványokat a király egyoldalulag nem léptethet életbe.

Majd észjogilag és a józan ész szempontjából igazolja a felirat az ember ama jogát, mely szerint «szabadon irhat a fővalóságról és annak tisztelése módjairól, a társaság jussairól és kötelességeiről, a fejedelmekről, a törvényekről s azoknak megjobbithatásokról, a mesterségekről, kereskedésről, Istenről, emberről, egy szóval *mindenről*».

Egyik nyomós érvök a gömörieknek e tekintetben az, hogy a tiltott gyümölcs mindig édesebb. «Hány könyv nem olvastatott volna, — így kiáltanak fel, — ha meg nem tiltatott volna! Hány irás nem látott volna napot, ha gátolatlan láthatott volna!»

A gondolkodást — igy okoskodnak tovább — a természet öntötte az ember lelkébe. Mit ér azonban az ész, ha azzal élni nem szabad? Annyit ér, mint «a szem, melylyel látni nem lehet, mint a ház, melynek ablakja ugyan van, de zárva tartatik».

De a gondolatnyilvánítás jogával föl kell ruházni az embereket azért is, hogy a keresztyén vallás igazságainak és a fölvilágosodásnak terjedése mozdittassék elő. «Vajjon a nemzetek közt — kérdi a felirat szerzője — melyik emelkedett nagyobb fényre, díszre, dicsőségre, boldogságra? Az-e, a ki szabadon láthatott? vagy az, a ki csak más szemeivel nézhetett?»

Mindezek után kifejezvén a megye a feletti méltatlankodását, hogy ama «szent juss kíméletlenül szoríttatik oly fogadott könyvvizsgálók által, kik mind gyanus létekre,

mind tehetetlenségökre nézve egy nemzet gondolkodásának bírái soha nem lehettek, nem is lehetnek, s kik nem a nemzet boldogittatását, hanem más, mellesleg lévő hasznokat tárgyazván vizsgálásaik által, szárnyakra eresztik sokszor a szemetet, a szép gyöngyöt ellenben szemétre hányják» : kéri a helytartó-tanácsot, hogy addig, míg a sajtóra nézve törvény nem intézkedik, könyvek eltiltásától tartózkodjék.

Gömör, valamint a többi megyék repraezentácziói azonban eredményre nem vezettek. A könyvvizsgálat jogát a király magának tulajdonitván, az arra vonatkozólag egyoldalulag megállapitott rendszabályok visszavonására annál kevesbé volt rábirható, mert a megyék többsége különben is elismerte, hogy a sajtóügyek rendezése a király hatalmi körébe tartozik. Sőt később, az országgyűlés is magáevá tette hallgatólag ezt a felfogást. Az 1811/12-diki országgyűlés a czenzura tárgyában kibocsájtott legmagasabb rendeletekre hivatkozván, nemcsak hogy nem kifogásolta azokat, de ellenkezőleg sérelemnek nyilvánitá, hogy ama rendeletek ellenére ki mertek némelyek bizonyos rágalmazó iratokat nyomatni.

Az említett országgyűlés által összeállitott gravamenek 2-dik pontjában ugyanis, — mely az inzurrekczió ellen és a magyar nemzet, valamint annak alkotmánya ellen írt rágalmazó iratokról szól («de scriptis calumniosis contra novissimam insurrectionem, et contra nationem hungaram ejusque constitutionem»), — a többi közt ez áll: «cujus* de constitutione hungarica recentissime lingva germanica

* Gustermann következő munkájáról van szó: Die Ausbildung der Verfassung des Königreiches Ungern; aus der Geschichte, und den Gesezen dieses Reiches dargestellet von Anton Wilhelm Gustermann, k. k. Bücherzensor, und Professor der Rechte in der k. k. Theresianischen Ritter-Akademie. Wien, 1811. Im Ver-

concinnatum et gravissimis in principia juris publici hungarici impingentibus erroribus refertum opus, quantum statibus et oo. innotuit, *absque cancellariae regiae hungarico-aulicae, cui id secundum ipsas altissimas dispositiones incumbebat,* revisione editum est».

Az irodalomban hasonlóképen vita tárgyát képezte, hogy a könyvvizsgálat joga kit illet meg? s ki van hivatva ennek a gyakorlására nézve a szükséges rendszabályokat megállapitani: a király-e vagy a nemzet, illetőleg a nemzetet képviselő országgyűlés vagy mind a kettő együttesen? Sőt akadtak olyanok is, kik a *József* császár előtt fennállott rendszert kivánták föleleveniteni, mely szerint a könyvvizsgálat jogán az államfő és az egyház osztozkodnak egymással s mind az, mind emez a czenzurát kizárólag a katholikus egyház érdekei szempontjából gyakorolja.

Ennek a felfogásnak volt egyik tolmácsa Alexovics Bazil paulinus, ki «*A könyvek szabados olvasásáról*» irt müvében * az egyházi és világi czenzura jogszerűségét vitatván, annak feladatául a katholiczizmus ellen irt, vallástalan és erkölcstelen könyvek elégetését s az ilyen könyvek szerzőinek üldözését tüzi ki. Prédikáczió-szerű értekezésében oktatást ád egyszersmind hitfeleinek arra nézve, hogy mit olvassanak. Óva inti őket különösen Voltaire, Rousseau és Bayle műveitől. A magyar szellem termékei közül nagy gonddal válogatja ki azokat, melyek a hivők lelkének táplálékot nyújtanak a nélkül, hogy megmételyeznék

lage bey Anton Doll. 8-r. I. kötet XII + 360 lap; II. kötet 360 lap.

* A könyvek szabados olvasásáról két fő-tzikkely. Irta *A. B. P. A. I. T. N. T.* a méltóságok, urak, nagy, s kisasszszonyok, nemes ifjak, és tanúló nevendékek kedvéért. Pestenn, nyomt. Patzkó Ferentz betűivel, 1792. 8-r., XVI + 278 lap.

őket. Ilyenek például SZEITZ «*Igaz magyar*»-ja és «*Magyar és Erdélyországnak rövid ismerete*» czímű munkája, továbbá GVADÁNYI «*Peleskei notariusa*» és az *1790/1-diki országgyűlésről írt verses pamfletje*, azután egy csomó katholikus egyházi és vallási irat. Szerinte a protestáns könyvek olvasásától kell leginkább őrizkedniök a híveknek. Mert nem állítja ugyan, hogy a protestáns írók mind hazugok; de mindenesetre részrehajlók s ennélfogva könnyen megvesztegethetik az olvasó ítéletet. «Isten ments meg! — így kiált fel — nem kívánom kisebbíteni a protestáns urak tudományát, de féltem a katholikusokat. Csak egyetlen egy csepp méreg, mely a legjobb italba bocsájtatott is, elegendő ok, hogy az ilyen italhoz senki, ha okos, ne nyúljon.»

Legnagyobb gondja van azonban Alexovicsnak arra, hogy hitfeleit meggyőzze a felől, hogy az egyház a könyvvizsgálatot ép az ő jól felfogott érdekökben gyakorolja, ennélfogva vakon kövessék az egyház parancsait s belátva saját ítéletök gyarlóságát, olvasmányaik megválasztásában föltétlenül bízzák magukat az egyházra. «Mert vajjon — úgymond — nem kell-e a juhnak a pásztort követnie? a kisdednek anyja ítéletén megállapodnia? Avagy ki érti jobban, melyik a veszedelmes, melyik a hasznos eledel, a juh-e vagy a pásztor? a gyermek-e vagy a gyermek anyja? Ugy-e, atyámfiai, nem tagadhatjátok, hogy ti, ítélettételtekben megcsalattathattok? De bezzeg az anyaszentegyház, midőn azokat a könyveket, melyekben a hitről s az erkölcsi tudományról van a beszéd, vizsgálja, ítéli, rostálja, ebben az ő ítélettételében, Krisztus ígéretéből, meg nem csalatkozhatik. Ezt úgy tartja, valaki igaz keresztyén, s a ki ezt nem tartja, nem igaz keresztyén».

Míg Alexovics a czenzurával az egyházat is föl kívánja

ruházni, a gömöri repræzentaczio ellen irt «*Analysis*» * éles eszü szerzője a czenzurát kizárólag állami jognak tekinti s azt az államfő hatalmi körébe kivánja beosztani.

A gömöriek, mint említők, a társadalmi szerződésből indulnak ki s arra támaszkodva kétségbe vonják, hogy az uralkodónak jogában állna a gondolkozás velünk született szabadságát korlátozni. Ezzel szemben az Analysis iroja, hivatkozással az irás szavaira: «én általam uralkodnak a királyok» (Példab. 8. 15.) és «nincsen hatalmasság, ha nem Istentől» (Róm. 13. 1.), — az Istentől származtatja a fejedelem minden jogát, tehát azt is, melynél fogva a rosz, erkölcsrontó iratokat eltilthatja.

Egyiknek felfogása ép oly tulzott, mint a másiké. Az egyik túloz a nép, a másik a fejedelem jogkörének megállapitásában: mert a souverainitásról egyiknek sincs helyes fogalma. Gömör csupán a népnek tulajdonitja az ősjogokat, az uralkodónak pedig a nép boldogitására irányzott kötelességet hangsulyozza kizárólag: az Analysis iroja ellenben a kérdést VALENTINIANUS imperatornak, katonáihoz intézett következő mondása szerint kivánja megoldani: «oh katonák! az hatalmatokban állt, hogy engem uralkodónak válaszszatok; de miután már megválasztottatok, az én akaratom áll és nem a tiétek: titeket, mint alattvalókat megillet az engedelmesség, engem pedig az, hogy meggondoljam, mi a teendő». Mintha csak MILTON szólna hozzánk a gömöriek feliratában s HOBBES az Analysisben!

Végeredményben mind a két felfogás ellenkezik a sajtószabadság természetével. Gömörmegye rendei nem veszik

* Analysis repræsentationis i. c. G. (sic! Gömöriensis) circa libertatem preli. Budæ, typis ac sumtibus regiæ universitatis. 1796. 8-r., 96 lap.

tekintetbe, hogy a sajtószabadság féktelensége magát a sajtószabadságot semmisiti meg: az Analysis irója hasonlóképp illuzóriussá teszi ama szabadságjogot, midőn kiszolgáltatja az uralkodó önkényének.

Voltak azonban már ebben a korban is, kik a sajtószabadságot helyesen itélték meg. Például, mint fennebb láttuk, Biharmegye rendei az irodalomban meg Hajnóczy, kinel tisztább fejű politikus a mult században alig volt. Ő nemcsak hogy fölismerte a szabad sajtó valódi jelentőségét, de meghatározta egyszersmind a sajtó útján elkövethető visszaélések megtorlásának olyaten módját is, melynek alkalmazása mellett az illető szabadságjog nem lenne veszélynek kitéve.

A szabad sajtó, szerinte, az önkénynek leghatalmasabb korlátja. A hivatalnok, tudva azt, hogy a sajtó útján a közönség őt folytonosan ellenőrzi, — tartózkodni fog minden visszaelestől. De hogy a sajtó, rendeltetését betölthesse, föl kell azt szabaditani a czenzura nyűge alól, annyival is inkább, mert ha az emberi elme írásba foglalt termékei czenzura alá vétetnek: akkor a nyilvános beszédekre, de különösen a templomi szónoklatokra is ki kellene terjeszteni a præventiv czenzurát, miután élő szóval sokkal inkább föl lehet izgatni a kedelyeket, mint nyomtatványokkal.

Hogy a sajtó szabadon mozoghasson, tartózkodni kell *külön* sajtótörvény alkotásától. De ez nem azt teszi, hogy a sajtó minden törvényes korlát alól fölszabadittassék; hanem igenis *alkalmazni kell a sajtó utján elkövetett vétségekre az általános törvényeket.* A ki valakit valamely nyomtatványban rágalmaz, büntettessék meg nem azért, mert *sajtó* útján rágalmazott, hanem mert általában rágalmazott.*

* Dissertatio de regiæ potestatis limitibus. 153. l.

Azt a fogalomzavart, mely a megyékben, az irodalomban, sőt az országgyűlésen is a könyvvizsgálat jogára nézve uralkodott, a kormány bizvást kizsákmányolhatta saját czéljaira. Ki is zsákmányolta, a mint arról az 1793-diki, valamint a későbbi sajtóügyi rendeletek tanúskodnak.

De a szabadelvű eszmék terjedését meggátlandó, bármily szigoru rendszabályokat alkalmazott is a sajtó ellenében: egyesek mégis módját ejtették, hogy a királynak vindikált, különben sem törvényen alapuló jog kijátszásával, titokban megismertessék honfitársaikat a franczia demokráczia elveivel.

Gyurkovics, a pesti egyetemen a politikai tudományok tanára, tett legelőször kisérletet a forradalmi tanok szélesebb körben való elterjesztésére. Ebből a czélból kátét irt, melyben egyedüli észszerű államformának a köztársaságot mondja; tervbe vette továbbá egy titkos társaság alakitását, mely a köztársaság előkészitésére lett volna hivatva. Gyurkovics azonban meghalt, mielőtt tervet foganatosíthatta volna.

Halála után Martinovics apát állt a demokrata propaganda élére, kit azonban Gyurkovics kátéja nem elégitett ki. Írt tehát egy másikat, melyben híven reprodukálta a forradalmi tanokat. S hogy a társadalom minden rétegébe behatoljanak a szabadság és egyenlőség eszméi: két titkos társaságot szervezett: *a szabadság és egyenlőség társaságát* s a *reformátorok társaságát*. Amannak tagjait a szegényebb nemesek sorából toborzotta, emebbe a műveltebbeket vette föl; amazt a Gyurkovics kátéjával ismertette meg, emennek tagjait ellenben eléggé éretteknek gondolta a saját kátéjában foglaltak megértésére.

Martinovics vállalkozásáról a kormány titkos feladások

utján értesülvén, társaival együtt elfogatta öt s megindította ellenök ama felségsértési és hütlenségi pört, melyben az abszolut kormány befolyása alatt álló biróság, a törvényes formák mellőzésével, a védelem szabadságának megsértésével hozta meg ítéletét.

A királyi ügyigazgató, vádlevelének fogalmazásában, szintén a legundoritóbb szolgalelküséget árulta el az udvar irányában. «Tisztelettel előterjesztem – úgymond, — hogy Martinovics Ignácz József, szászvári apát és királyi tanácsos, fölkarolva a rendes állami viszonyok fölforgatására czélzó franczia demokratikus elveket, melyek már első feltünésök alkalmával a virágzó franczia birodalmat fölforgatták, szerzőjévé lett egy oly tervnek, melynek czélja Magyarországban is forradalmat támasztani. Ezen nevezett Martinoviccsal szövetkeztek *Hajnóczy József*, kamarai titkár, *Laczkovics János*, a Greven-ezred nyugalmazott kapitánya, *Szentmarjay Ferencz*, *gr. Sigray Jakab*, a dunántuli kerületi tábla számfölötti birája, *Szolarcsik Sándor* és *Bacsányi János*, kik megfeledkezve az Isten, királyuk és hazájok iránt tartozó hüségről, valamint a királyi felségtől nyert jótéteményekről; nem rettegve Istentől és emberektől; megvetve a törvények szigorát: a jelen évben, forradalom létesítése czéljából titkos társulatot alakitottak; ennek megalapitása, kifejlesztése és megszilárditása végett a társulat tagjai közt kétféle kátét terjesztettek, melynek egyike a szabadság és egyenlőség társulata, másika az úgynevezett reformátorok társulata számára készült; továbbá a társulat szabályait és jelvényeit megállapitották; végre *a királyi felség méltóságát és személyét sértő, különféle döglelletes forradalmi iratokat terjesztettek*. Ekképen úgy a királyi felségnek, a törvényes és kegyelmes uralkodónak java és méltósága ellen, mint az ország és az alkotmány vesztére,

a fennálló kormányforma és a trón megdöntésére egyesült erővel összeesküdtek; a közjónak szándékos földulására, minden alkotmánynak és törvénynek, melynek védszárnyai alatt békében élhettek, megsemmisítésére, az ország békességének és nyugalmának megzavarására törekedni, és ily módon a felségsértés és hűtlenség bűnére vetemedni nem átallottak.»

Ezek után kéri a közvádló, a vádlottakra teljes szigorral alkalmazni a törvényt, mely a felségsértést és hűtlenséget fővesztéssel és jószágelkobzással rendeli büntetni.

Martinovics, Sigray, Szentmarjay, Laczkovics és Hajnóczy, Őz és Szolarcsik kivégzésének szomorú emlékét elevenítik fel az utókor előtt a kir. ítélőszéknek és a hétszemélyes táblának legfelsőbb engedelemmel önálló füzetben közzétett ítéletei,[1] továbbá azok az apró nyomtatványok, melyek az ítélet kivonatát tartalmazzák magyar és német nyelven s melyek a kivégzés alatt a közönség közt osztattak szét, végre KLAUS X. FERENCZ tábori lelkésznek Őz és Szolarcsik kivégeztetése után, a vesztőhelyen tartott beszéde.[2]

A közönség közé szórt, egy-egy oldalra terjedő, negyed-

[1] Urtheile, welche sowohl die löbl. königl. Gerichtstafel als auch die hochlöbliche Septemviraltafel wider die Verbrecher der beleidigten Majestät, oder des Hochverraths gesprochen hat. Mit besonderer allergnädigster Freyheit. Pest, bey Michael Landerer von Füskút dem jüngern Buchdruckern und Buchhändlern. 1795. 8-r., 31 lap.

[2] Rede, welche nach der Hinrichtung der Staatsverbrecher gehalten hat FRANZ XAVER KLAUS, k. k. Feldsuperior, und Generalvikar in Hungarn, Domherr von St. Pölten, in Ofen den 3-ten Juny 1795. Ofen, gedr. mit königl. Universitätsschriften. 1795. 8-r., 4 lap. — Ugyanez a beszéd megjelent még a fennebb idézett «Urtheile» czímű füzetben is.

ret alakban nyomatott iratok, — melyek a muzeum könyvtárában az apró nyomtatványok közt találhatók fel, — a máj. 20-kán kivégzettek ítéletének indokai közül különösen azt állítják előtérbe, hogy Martinovics és társai «az országnak szegletköveit, a törvényeket felforgatni, a királyi méltóságot és hatalmat eltörülni, az egész községnek életét, jószágát koczkára vetni, a bevett isteni tiszteletnek és polgári rendtartásnak szép alkotmányát feldúlni és semmivé tenni akarták»: a jun. 3-kán kivégzettek ítéletéből pedig a fennebbieken kívül még különösen ki van emelve, hogy «már ifjuságokban megátalkodott szívvel s megrögzött gonosz és veszedelmes indulatokkal megvesztegetve lévén, a megjobbulásra semmi reménységet nem nyújtottak és így a királyi kegyelemre is magokat érdemetlenekké tették».

Klaus, beszédében, intő például állítja hallgatói elé a szerencsétlen áldozatokat, kiknek lelkét a rosz társaság és a *mérges könyvek* észrevétlenül megmételyezték s kiket a szenvedély, a képzelt előnyök, a csábító hitegetések borzasztó örvénybe sodortak.

A Martinovics-féle összeesküvés tanulságait a kormány nem hagyta figyelmen kívül. Ez a mozgalom meggyőzte a felől, hogy az addig fennállott sajtórendszabályok nem voltak eléggé szigoruak a forradalmi tanok terjedésének meggátlására. Ennélfogva még mielőtt a felségsértési por befejeztetett volna, 1795. febr. 25-én kibocsátotta *általános könyvvizsgálati rendeletét* (General Zensurverordnung), melyben az osztrák örökös tartományokban e tárgyban időnkint tett intézkedéseket foglalta össze s melyet — daczára annak, hogy néhány évvel azelőtt mondta ki az 1790: 10. t.-cz., hogy «Magyarország a maga törvényesen megkoronázott örökös királya által, saját törvényei és törvé-

nyes szokásai, nem pedig más tartományok módjára kormányzandó és igazgatandó» — a magyar korona országaiban is életbeléptetett.

A rendelet hű fordításban így hangzik:

«Hogy a könyvnyomdászok és könyvárusok a czenzura tekintetében minden tévedés ellen óva legyenek s hogy egyszersmind azok, kik megkisértenék a fennálló törvények alól kisiklani s fölfedeztetés esetében a törvény nem tudásával mentegetődzni vagy más úton-módon ártatlanoknak tüntetni fel magokat, — minden mentségtől megfosztassanak és hogy lehetőleg teljesedésbe menjenek ő felségének ama szándékai, melyeket az időre és körülményekre való tekintettel, a czenzura ügyében kiadott szigoru rendeletei által időről időre kinyilatkoztatott: szükségesnek találtatott, a különböző kormányok által a czenzurára vonatkozólag különböző időben, különböző czélból és körülmények közt kiadott rendeleteket és utasításokat az ideesatolt *általános rendeletben* összefoglalni, melyet aztán kötelesek a tartományi kormányszékek közhirré tenni, nehogy a nyomdászok és könyvkereskedők a törvény nem tudásával menthessek magukat.

Minthogy pedig a törvények elvesztik erejöket s minthogy a visszaélések nyereszkedési vágy vagy más egyeb aljas szándekok által sokszorozódnak abban az esetben, ha a bebizonyitott áthágások miatt a büntetes elengedtetik vagy enyhittetik: ennélfogva a tartományi kormányszékeknek komolyan figyelmökbe ajánltatik a pártatlan pontos vizsgálat, s a kellőleg kihirdetett és világosan megszabott törvények nyilt megsértése esetében, ama törvényekben megállapitott büntetéseknek szigoru végrehajtása. Ezután semmi esetben sem lesz helyök azoknak a melléktekinteteknek, melyek a büntetes elengedesét vagy enyhitését vonták többször magok után, a milyen volt pl. az, hogy a bűnösnek talált

könyvnyomdász keresetének elvesztése által kenyér nélkül marad.

A tapasztalás egyébiránt azt mutatván, hogy gyakran kisebb, jogosittatlan könyvnyomdászok, a maguk rosz áruikat vagy ugynevezett röpiveiket (Laufer, a tömeg izlese szerint készült iratok) kofák vagy lármázó, utczákon és házakba futkosó egyének által lopva igyekeznek elárusitani, s minthogy ebből számos helytelenség és boszuság származik: ennélfogva az ujabb nyomtatványoknak, legyenek azok imádságok, dalok, hadi tudósitások vagy más effélek, ilyetén árulásuk egyszer-mindenkorra és kivétel nélkül megtiltatik, s a vevők börtönbüntetés, a szerzők pedig meg szigorubb fenyités alá vettetnek, végre a nyomdászoknak kemény büntetés terhe alatt meghagyatik, hogy ilyen nyomtatványokat csakis nyilvános boltokban árulhatnak».

Ez általános határozatok után következnek a részletes intézkedések:

«1. §. A vámhivatalok és a revizori hivatal hire nélkül senki ne merészeljen, a csempészetre kiszabott büntetés terhe alatt, bármifele nyomtatványt az országba bevinni s czenzori engedély nélkül árúba bocsájtani.

2. §. A mely könyvárus egy tiltott vagy «erga schedam» engedélyezett könyvet, röpiratot vagy nyomtatványt, különös engedély nélkül, — melyet csupán a generális direktórium s a tartományokban az illető kormányszék van jogositva adni, — elárusit, első esetben *példányonkint 50 forinttal*, második esetben az említett pénzbirságon kivül iparjoga elvesztésével büntettetik.

3. §. A revizori hivataloknál letartóztatott tiltott könyvek, — melyekről tulajdonosaik vagy azoknak megbizottai által aláirt jegyzék vezettetik, föl lévén abban a jegyzékben a lefoglalt példányok száma is tüntetve, — hat hónap alatt,

különbeni elkobzás terhe alatt, a megszabott elővigyázat mellett az örökös tartományokból elviendők. De ha eme rendszabály foganatosítása egy vagy más esetben különös akadályokba ütköznek: a tiltott könyvek tulajdonosainak vagy helyetteseiknek jelentésére, a fennebb megállapított határidő, a körülményekhez képest, három vagy hat hónappal meghosszabbítható.

4. §. A nyomdászoknak semmit sem szabad kinyomatniok, mielőtt a kéziratot olvasható betűkkel, helyesen lapszámozva s lapszéllel ellátva, a revizori hivatalhoz be nem nyujtják s a nyomatásra engedélyt nem kapnak. Az engedélyt nem a czenzorok adják s az ő «admittitur»-jok nem elegendő, hanem a könyvvizsgálati ügyekben szükséges rend szempontjából megkivántatik, hogy a revizor sajátkezüleg jegyezze rá a kéziratra az «imprimatur»-t és pedig vagy ezen megjegyzéssel: «omissis deletis» (a kéziratban kitörült szók és helyek kihagyásával), vagy a nélkül, vagy pedig ezzel a megjegyzéssel: «absque loco impressionis», mely utóbbi esetben az irat kinyomatható ugyan, de a nyomatási hely megnevezése nélkül. Ha valaki az «imprimatur» kieszközlése nélkül vagy a fennebbi megjegyzések és korlátozások ignorálásával nyomat ki valamit: a mellett, hogy egész készlete a szedés széthányásával elkoboztatik, ezenkivül elveszti iparjogát, minden forgalomba bocsájtott példány után 50 forint birságot fizet, s ha a kiszabott birságot nem tudná megfizetni, börtönnel és *testi büntetéssel* fenyittetik: az afféle kifogások pedig, hogy az illető a példányokat nem adta el, hanem csak cserébe adta vagy elajándékozta, vagy hogy a nyomtatványt külföldi megrendelésre és a külföld számára készitette, vagy hogy a vétséget az üzleti szolga vagy valami napszámos követte el, figyelembe nem vétetnek.

5. §. A kéziratok rendszerint két egybehangzó példányban nyújtandók be; de a tárgy természete, a szerző egyénisége és a körülmények szerint a második példány elengedéseért folyamodni lehet Bécsben a direktóriumhoz vagy a tartományokban a kormányszékekhez. Abban az esetben, ha a folyamodvány kedvezően intéztetik el: a kinyomatás után a kéziratot egy kemény borítékba fűzött nyomatott példánynyal együtt azonnal be kell nyújtani a revizori hivatalhoz, s ha a nyomtatványba, előleges jelentés és engedély nélkül szúratnék be valami, úgyszintén ha az eredeti szöveg meghamisíttatnék (kivéve a helyesírási- vagy irálybeli hibák kiigazítását, mely által a dolog értelmén változás nem történik), mindez mint csalás és szándékos hamisítás szigorún fog büntettetni.

6. §. A kinek költségén — legyen az nyomdász, könyvárus, kiadó vagy író — valamely könyv vagy kisebb irat kinyomatik, tartozik nevét, állását és lakását a czenzurához benyújtott kéziratra, ha pedig utánnyomás vagy uj kiadás terveztetik, az eredeti példányra olvashatólag följegyezni; ennek elmulasztása esetén a revizori hivatal a kéziratot vagy az eredeti példányt nem fogadhatja el.

7. §. A kéziratot nem a czenzorokhoz kell benyujtani és nem azoktól kell kivenni, hanem kivetel nélkül minden kézirat a revizori hivatalhoz nyujtandó be s a választ onnan kapja meg a benyújtó. A czenzoroknak nem szabad semmiféle beadványt megvizsgálniok, mi nem a rendes uton, a revizori hivatal utján jutott hozzájuk, s a megvizsgált beadványt is a revizori hivatalnak kötelesek visszaadni. A felek, könyveik és kézirataik számára czenzort nem maguk választanak, a revizori hivatalt sem befolyásolhatják, hogy az műveiket egyik vagy másik czenzornak adja át; ha pedig megtudják, ki lesz a czenzoruk, nem

szabad annak a nyakára járniok, azt kérésekkel és előterjesztésekkel zaklatniok vagy tévútra vezetniök; hanem műveik benyujtása után nyugodtan várják be az eredményt s minden ellenmondás, valamint a czenzorok és a revizori hivatal becsmérlése nélkül, mely a vetség fokához képest fog mindenkor megtoroltatni, alkalmazkodjanak a határozathoz.

8. §. Valamint uj iratok kinyomatására, ugy egy már engedélyezett mű utánnyomására s minden uj kiadásra, írásbeli előterjesztés útján s a mű benyújtása mellett engedélyt kell kérni a revizori hivataltól, illetőleg az «imprimatur»-t vagy «reimprimatur»-t ki kell eszközölni s az engedely megnyerése előtt büntetés terhe alatt tilos akár utánnyomást, akár új kiadást eszközölni.

9. §. A ki oly iratot nyomatott ki, melynek tartalma a büntető törvény értelmében bűntenynek minősíttetik, a törveny által ilynemű iratok szerkesztésére kiszabott büntetéssel sujtandó.

10. §. Olyan művet, melynek kézirata valamely nemet örökös tartománybeli revizori hivatalhoz benyújtatott, de a melyet az nem engedélyezett, senki se merészeljen kinyomatás és terjesztés végett külföldre küldeni. Eme szabály áthágójára, az irat botrányosságához képest s ha gunyiratról lenne szó, a megtámadott egyén serelme arányában kell kiszabni a büntetest. Az a mentség, hogy az illető tudta es akarata nélkül nyomatták ki a kéziratot külföldön, annál kevesbé vehető figyelembe, mert a belföldi czenzura által eltiltott kéziratot nem szabad másokkal közleni vagy megőrizni.

11. §. Senki ne merjen könyvekkel házalni, titokban üzerkedni s könyveket kolportálni. E tilalom áthágója letartóztatandó s a nála talált könyvek elkobzandók, ezenkívül

a körülményekhez képest, a szerint t. i., hogy az elárusitott könyvek mily mértékben erkölcsrontók, az illető keményebb büntetéssel sujtatik, s ha külföldi, az országból kiutasittatik.

12. §. Valamint magánembernek, ki nem szabadalommal biró könyvárus, tilos, könyvnyomtató- vagy kézi sajtót tartani: ugy a nyomdászoknak is iparjoguk elvesztése, szerszámjuk elkobzása s a körülményekhez képest további pénz- és *testi büntetés* terhe alatt tiltva van félreeső, hozzáférhetetlen vagy rejtett helyen sajtót állítani fel s titokban vagy a világosság kerülésével bármit is kinyomatni.

13. §. A fennebbi intézkedések kiterjednek a rézmetszetekre, térképekre és prospektusokra is, valamint a városokról, erőditvényekről, határokról, tengerpartokról fölvett rajzokra is, melyek — ha nyilvános elárusitásra szánvák — a metszetés előtt a revizori hivatalhoz nyujtandók be s czenzori jóváhagyással látandók el: a rézmetszetek tekintetében a kihágások ugyanazon büntetéssel sujtandók, a mi az iratok és könyvek nyomatása körüli kihágásokra van kimérve.

14. §. A ki eladó könyvek jegyzékét akarja a hírlapokhoz mellékelni vagy másképen nyomtatás által közrebocsájtani: tartozik legkésőbb két nappal a közzététel előtt a könyvjegyzék két egybehangzó kéziratát a revizori hivatalhoz benyújtani. Az ilyen jegyzék tisztán, olvashatólag legyen leírva: a könyvek czime valódi szerzőik neve alatt, ha ugyan szerzőik ismeretesek, s mindenkor valódi tartalmuk szerint, a nyomtatási hely és év följegyzésével, elferdités, hamisitás vagy érthetetlen röviditések nélkül iktattassék a jegyzékbe s tartózkodni kell bibliai és egyházi vagy más tiszteletreméltó tárgyakkal foglalkozó könyveket, komikus, regényszerü vagy nevettető tartalommal biró könyvekkel egyugyanazon jegyzékben összevegyiteni, a mi

illetlen megjegyzésekre adhat alkalmat. Ha ilyen jegyzékre nézve az «imprimatur» nem föltétlenül, hanem «omissis deletis» korlátozással adatik meg: akkor a nyomatás teljes bevégzése előtt még egyszer be kell azt terjeszteni a revizori hivatalhoz, hogy a revizor meggyőződhessék a felől, vajjon a kitörült helyek csakugyan kihagyattak-e s hogy egyszersmind a föltétlen «imprimatur»-t megadhassa. Az eljárás ugyanez a rézmetszetekről szóló katalogusokra és az árverési hirdetményekre nézve.

15. §. Ha valamely könyvárus nyilvános elárusitásra szánt könyvek katalógusát vagy kisebb jegyzéket terjeszti be a revizori hivatalhoz s a jegyzékben tiltott könyvek találtatnak, ez utóbbiakat kötelesek a revizori hivatalnak haladéktalanul átadni s mindaddig ott hagyni, míg vagy vevőre nem találnak, ki különös engedélylyel bir a tiltott mű megvételére vagy a rendes elővigyázati szabályok megtartásával, az illető művet külföldre nem küldhetik. Az olyan művek azonban, melyek nagy mértékben vallás-, erkölcs- és államellenes tartalmuak, ugyszintén a becsületben gázoló, gonosz indulatu gunyiratok, a revizori hivatal által azonnal megsemmisítendők.

16. §. Ha valamely könyvárus vagy magánember, tiltott vagy «erga schedam» korlátozott nyomtatványért folyamodik s vagy álnevet használ folyamodványában vagy a kieszközlött engedély után a folyamodványban nem emlitett könyvet jegyez be az engedely-okmányba, 50 forinttal büntetendő. Ugyanezen büntetés éri azt a könyvárust vagy magánembert, ki ugyanazon könyvért ugyanazon név alatt többször folyamodik, hogy ez által a czenzurával megbizott közegeket gonoszul félrevezesse. A ki a kiszabott pénzbüntetést nem lenne képes megfizetni, minden forintért egy napi fogsággal büntetendő.

17. §. Valamint a revizorok utasitva vannak, személyválogatás nélkül, mindenkinek ügyében a lehetőség szerint halogatás nélkül eljárni: úgy viszont bárki is, ki könyvének vagy rezmetszetének revideáltatása végett vagy pedig egyéb ügyben, a revizori hivatalhoz fordul, az ott alkalmazott hivatalnokok irányában oly tiszteletet tanusitson, a minő minden, hivatalos kötelességében eljáró tisztviselőt megillet, viselje továbbá magát szerényen, ne tolakodjék, se nyiltan se orozva el ne vigyen onnan valamely letartóztatott könyvet, az illetlen beszédektől, czivódástól, általában minden helytelenségtől tartózkodjék, mert különben a büntetést nem kerüli el. Ha valaki a revizori hivatal eljárását és határozatát magára nézve sérelmesnek találná: panaszával forduljon Bécsbe a cs. k. generális direktóriumhoz vagy az illető tartományi kormányszékhez, mely hatóságok a panasz tárgyát megvizsgálván, szabályszerű végzéssel intézik azt el.

18. §. Minthogy a jelen általános rendelet czélja egyrészről minden előfordulható tájékozatlanság megszüntetése, másrészről minden titkos mesterkedés, zűrzavar és visszaélés meggátlása: ennélfogva mindenki, az országos törvény (!?) tiszteletben tartásának kötelességéből kifolyólag szigorúan alkalmazkodjék a rendeletben foglalt szabályokhoz, s a nyomdászok, könyvárusok, rezmetszők és általában mindazok, kik már jelenleg a czenzura hatáskörébe tartozó üzlettel foglalkoznak, valamint a kik ezentúl alapitanak ilyenféle üzletet, jelen rendeletet eljárásuk zsinórmértékeül fogadják el.»

Eddig a hosszadalmas rendelet, mely több helyt annyira zavaros, sőt érthetetlen, hogy szükségkép tévedésbe ejtette a könyvárúsokat és nyomdászokat, kikhez intézve volt. Pedig ép azért bocsájtatott ki, hogy az

illetők «minden tévedés ellen óva legyenek s hogy egyszersmind azok, kik megkisérlenék a fennálló törvények alól kisiklani s fölfedeztetés esetén a törvény nem tudásával mentegetődzni vagy más úton-módon ártatlanoknak tüntetni fel magokat, — minden mentségtől megfosztassanak». Arról a legminucziózusabban gondoskodik a rendelet, hogy a kéziratok olvasható írással, helyesen lapszámozva, margóval ellátva terjesztessenek fel a revizori hivatalhoz (4. §.), hogy a nyomtatványokat kemény borítékkal kell ellátni (5. §.) stb.; de olyanféle irányadó elveket, melyek egyrészről a nyomdászokat és könyvárusokat tájékoztatták volna kötelességeik felől, másrészt a czenzorok önkényének vették volna elejét, — hiába keresünk a rendeletben.

Az egész rendelet csupa formalitás és csupa büntetés. Míg a József-féle sajtóügyi pátensben egyetlen egy büntető határozmány sem található: ez egyes meghatározott esetekben a pénz-, a börtön-, sőt még a testi büntetés alkalmazását is elrendeli. A könyvárus például, ki valamely tiltott könyvet hatósági engedély nélkül elárusít, első esetben 50 forinttal s a második esetben ezen pénzbírságon kívül még iparjogának elvesztésével is büntettetik. (2. §.) Vagy ha valaki az «imprimatur» megnyerése nélkül bocsájt valamit sajtó alá: nemcsak a példányok elkobzásával, hanem ezenkívül iparjogának elvesztésével s *minden forgalomba hozott példány után 50 forinttal*, ha pedig a pénzbírságot nem lenne képes kifizetni, börtön- és testi büntetéssel fenyíttetik. (4. §.)

Ebből a két, példaképen felhozott §-ból is látható, hogy a büntetések a képtelenségig szigorúk s ép túlszigorúságuknál fogva csaknem végrehajthatatlanok voltak. Mert vegyük csak például, hogy valaki valamely tiltott könyvből

nem többet, csak 1000 példányt árusitott el: akkor, a rendelet értelmében, minden elárusitott példány után 50 forintot tartozván fizetni, 1000 példány után a pénzbírság 50 ezer forint lett volna. Már most kérdés, hány könyvárus és hány ízben volt képes ily óriási bírság fizetésére? S ha nem fizethetett: hány évi börtönbüntetéssel és mily foku testi büntetéssel kellett volna pótolni az 50 ezer forintnyi bírságot?

Hogy a sajtóügyekben fölmerülhető kérdések miféle hatóság által intéztessenek el, a rendelet erre nézve sem tartalmaz világos határozatokat.

Hazánkban öt czenzor működött a helytartó-tanács kebelében. Ezek közül egy görög nem egyesült, kettő pedig egyesült görög vallásu volt, kik szerb, oláh és ruthén könyvek vizsgálatával voltak megbízva. Az utóbbiak közül az egyiket a munkácsi, a másikat a nagyváradi káptalan kandidácziójára nevezte ki a király.

A helytartó-tanács mellett alkalmazott czenzorokon kivül azonban, a protestáns felekezeteknek is megengedtetett, hogy az 1790/1 : 26. t.-cz. értelmében külön czenzorokat tartsanak, a kormány szigoruan ügyelvén rá, hogy az egyházkerületi könyvvizsgálók csupán a vallásos tartalmu könyvek felett gyakorolják a czenzurát. Ámde a prot. egyházkerületek, ugy látszik, a vallásügyi törvény alapján maguknak kivánták fenntartani annak megitélését, hogy valamely könyv vallásos tartalmu-e vagy sem s hogy ennelfogva fölterjesztendő-e az állami könyvvizsgáló hivatalhoz, vagy pedig az egyházkerületi czenzorok itéljenek felette?

A tiszántuli ref. egyházkerület több izben remonstrált a helytartó-tanács olyatén határozatai ellen, melyek az említett felfogással ellentétben állottak. Így pl. az 1795.

októberében tartott szuperintendencziális gyűlés jegyzőkönyvében 82. sz. alatt ez áll: «A mely könyvekre nézve kétséges, hogy csupán vallásos tartalmúak-e, azok a királyi czenzorokhoz küldessenek. Ezen helytartó-tanácsi határozat ellen a tiszántúli e.-kerület felszólal, mert ez által az 1791: 26. artikulus sérelmet láttatik szenvedni». Ehhez hasonló az 1809. januári gyűlés 3. sz. alatti határozata, mely így hangzik: «Helytartó-tanácsi leirat 1808. szept. 20. 21080. sz. a. előadja, hogy a dunántúli egyházkerületben a könyvek czenzori, nyomtatás alá bocsátottak egy könyvet a szuperintendensek életéről, holott annak materiája nemcsak vallásbeli, hanem historiai dolog is levén, annak revíziója a mi czenzorink keze alá nem tartozott volna, intődik ezen szuperintendenczia, hogy a maga czenzorit tegye vigyázókká, hogy hasonló hibába ne essenek. Ezen leirat valóságos sérelmet foglalván magában, a konvent tanácskozzék felette és felséges urunkhoz repraezentálni kell». Ugyanezt a határozatot ismétlik 1823. áprilban 6. jkönyvi sz. alatt a következőképen: «A helytartó-tanács 1823. márcz. 4-ről 5549. sz. a. emlékezteti az e.-kerületet, hogy a könyvvizsgálók az 1795. júl. 17-ken 15116. sz. kegyelmes parancsolatot tartsák szem előtt. Az e.-kerület ezen utasítást a konventre relegálja, annyival is inkább, mert ezen e.-kerület azon rendeletet 1795-ből soha sem vette».

A mint ugyancsak a tiszántúliak 1814. januári közgyűlésének jegyzőkönyvéből értesülünk, az is megtörtént, hogy Varga István, «*Theologiai gyűjtemény*» czímű munkáját megvizsgálás végett a helytartó-tanácshoz fölterjesztvén, az 1813. nov. 30-kán, mint nem reá tartozót, visszaküldte, s ezért aztán Vargát, daczára annak, hogy elismerte tévedését, az egyh.-kerület nem mulasztotta el megdorgálni.

A helytartó-tanács és az e.-kerületek közt általában

nem volt ok a huzavonára, mert hiszen ez utóbbi a könyvvizsgálat körül igen szigorún járt el s mindig óvakodott e tekintetben illetékességi körét túllépni.

A tiszántúli szuperintendenczia például 1792. ápr. 23-kán a következő határozatot hozta: «Látván a konzisztórium, hogy mindenütt minden czenzura nélkül csak nyomatódnak a sok predikácziók, elvégezte, hogy ezen szuperintendencziában levő typografiákban sehol, szuperintendens uram híre nélkül ne nyomatódhassék; egyszersmind, hogy iródgyon a többi szuperintendencziáknak, hogy ezen dologra hasonló vigyázással legyenek». Ugyanezen egyh.-kerület czenzorai 1807-ben a kölcsei és kécskei prédikátorok könyörgéseit, majd 1813-ban Losonczy János fugyi rektor «*Menyekzői köntös*» czímű művét, nem engedték kinyomatni; 1814-ben pedig a czenzornak Szőnyi Benjámin makói lelkész «*Bibliai szörétnek*» czímű munkájára tett észrevételeit az archivumban rendelték elhelyezni, hogy megállapíthassa majd az e.-kerület, vajjon amaz észrevételek figyelembevételével nyomatták-e ki a munkát?

Sőt az egyh.-kerület, úgy látszik, még könyvrendőri teendőket is végzett. 1798-ban ugyanis, a helytartó-tanács felhívására, a debreczeni professzoroknak meghagyta, hogy «a tanulókat véletlenül lepjék meg s szedjék el tőlök a tiltott könyveket».*

Visszatérve az 1795-diki általános könyvvizsgálati rendeletre, ki kell még emelnünk, hogy az, könyvvizsgálati teendőkkel, a Bécsben felállított generális direktóriumot, a tartományi kormányszékeket (nálunk az udvari kanczellá-

* A tiszántúli szuperintendencziára vonatkozó adatokat Tóth Sámuel egyh.-kerületi főjegyző és levéltárnok úr volt szíves velem közleni, melyért fogadja e helyütt is köszönetemet.

riát és a helytartó-tanácsot), a revizori hivatalt, a czenzorokat és a rendőrséget bízta meg; de a bonyolult hivatali gépezet egyes alkatrészeinek hatásköre szabatosan nem állapittatván meg, tág tere nyilt az illetékességi összeütközéseknek, minek következtében a mily mértékben megnehezittetett a sajtóhatóság működése, ép úgy ki voltak téve a felek zaklatásoknak. Valamely könyv kiadására például a pátens szerint, az engedélyt nem a czenzor adja s az ő «admittitur»-ja nem elegendő, hanem a revizornak kell sajátkezüleg rávezetnie a kéziratra az «imprimatur»-t (4. §.); vagy az író nem a czenzorhoz, hanem a revizori hivatalhoz nyujtja be művét s a czenzor nem az írónak, hanem a revizori hivatalnak adja vissza a megvizsgált könyvet. (7. §.) Hogy aztán a revizori hivatal mit tegyen a munkával, hogy miféle elvek szerint járjon el, miután a czenzor véleménye közöltetett vele, hogy általában mire és meddig terjed a revizor és a czenzor hatásköre, mindezekről a pátens csak ugy felületesen és zavarosan intézkedik.

Úgy látszik, a kormánynak nem is volt egyéb czélja, mint hogy a könyvvizsgálók önkényének a rendelet határozatlansága által korlátlan tért engedjen s lehetővé tegye a sajtó teljes elnyomatását.

A sajtórendelet, mely a belföldi sajtót ilyetének bilincsekbe veri, gondoskodik arról is, hogy a külföldi veszedelmes sajtótermékek se csempésztessenek be az országba. Egyébiránt még mielőtt az általános könyvvizsgálati rendelet kibocsájtatott volna, a kormány már megtette a szükséges intézkedéseket a külföldi könyvek becsempészésének meggátlására.

Az 1793. febr. 21-kéről kelt legfelsőbb rezoluczió alapján az erdélyi kir. főkormányszék s bizonyosan a helytartótanács is, elrendelte, hogy «a külföldről visszajövő hazafiak

magukkal hozott könyveik lajstromát a harminczad főigazgatójának adják be s azok addig, míg a lajstrom a felsőbb hatóságokat megjárja, zár alatt maradnak; a külföldi utazók könyvei ellenben hasonló lajstrom mellett és pecsét alatt a harminczad-hivatalok által arra a határszéli állomásra küldetnek, a hol az illető utazó ki fog szállni; nagyobb biztosíték és kihágás esetében a büntetésnek könnyebben való végrehajthatása végett, az utasok azon az állomáson, a hol az országba bejönnek, behozott összes tiltott könyveik kettős árát biztosítékképen kötelesek előre letenni, a mit kimenetelök alkalmával visszakapnak».*

Az 1795-diki pátens után a kormány a vám- és postahivatalokhoz még szigorubb utasításokat küldött, melyek szerint köteleztettek a határon átjött minden hirlapot és könyvet a czenzura elé terjeszteni, a czenzor ítélte aztán meg, hogy az illető idegen szellemi termékek a czimzetteknek kézbesíthetők-e vagy sem?

A külföldi eseményekről ily körülmények közt a közönség nem értesülhetett, annyival kevésbé, mert a hazai két hirlapnak, a *Magyar Kurirnak* és a *Hirmondónak* külföldi dolgokról nemcsak hogy véleményt nem volt szabad nyilvánítniok, de azoknak még csak egyszerű említése is meg volt nekik tiltva.

Később, 1806-ban, a Kulcsár István által akkor megindított *Nemzeti Ujságnak* — Pestmegye és a többi megyék több izben ismételt fölterjesztésére — megengedtetett ugyan a külföldi hírek közlése, de azzal a föltétellel, hogy minden megjegyzés nélkül akkép közli, a mint azok a Pilat József által szerkesztett bécsi hivatalos lapban megjelentek. E sze-

* Jakab Elek czikke: A czenzura története Erdélyben. Abafi Figyelőjében. X. 256.

rint a *Nemzeti Ujság* eredeti tartalmát ép ugy, mint a többi lapokéit, azok a jelentéktelen belföldi hirek képezték, melyek legfölebb egy-egy vidéket érdekeltek.

De a hirlapoknak nemcsak a külföldi hirek közlése, hanem még az is meg volt tiltva, hogy az országgyűlés tárgyalásairól referáljanak, azok felett véleményöket nyilvánitsák s megnevezzék a tárgyalásban résztvett követeket? Csupán az volt nekik megengedve, hogy jelenthették, miszerint ez s ez napon gyűlés tartatott s legfölebb az ünnepélyekről és szertartásokról, továbbá azokról az ügyekről tudósithatták a közönséget, melyek már letárgyaltattak s melyekre nézve a királyi rezolucziό is meghozatott.

Hogy pedig az országgyülési tudósitások tekintetében életbeléptetett rendszabályokat az ujságirók át ne lépjék, a kanczellária által külön utasitással ellátott *országgyülési czenzorokat* neveztek ki. Ismét uj intézmény, mely lehetetlenné tette, hogy a nemzet az öt legközelebbről érdeklő országos ügyekről hű és minden tekintetben megbizható értesülést szerezzen magának.

Az országgyülési czenzoroktól megkövetelte a kormány, hogy kiméletlen szigorral járjanak el megbizatásukban. A következő esetből, melyet Horváth Mihály ir le a kanczellária levéltárában talált adatok alapján, meg lehet itélni, mint kellett az országgyülési czenzornak magát viselnie, ha nem akarta a kormánykörök haragját magára vonni.

A *Hazai Tudósitások* 1807. jul. 18-diki számában egy rövid kis czikk jelent meg, melynek szerzője kiemeli az angol parlamentet, mint a hol a közboldogságról nyilván és szabadon szólhatnak a nemzet követei: azután megnevezi a magyar országgyűlés egy-két tagját, kik «fáradhatlan buzgósággal részt vesznek a nemzet állapotjának

helyes elintézésében», kik «a kir. trónus dicsőségét és a haza közboldogságát terhes hivataljaikban főczéljaikká tették» s kik «megérdemlik, hogy maradékaink is háládatosan emlékezzenek neveikről».

Ártatlan czikkecske biz ez, — mondja a mai olvasó, — minthogy a lázitásnak még csak szinét sem viseli magán, s olyannak tartotta azt a különben szigorú czenzor is, ki megengedte kinyomatását. A kormány azonban nem volt egyvéleményen a czenzorral. Az író és a figyelmetlen czenzor ellen, ki ama sorokat ki engedte nyomatni, szigorú vizsgálatot inditottak meg. Az alkanczellár elnöklete alatt, négy tagú bizottság küldetett ki, hogy állapitaná meg, miként kell azt a czikket érteni s mit kell tenni a vakmerő íróval és a hanyag czenzorral?

Az udvari tanácsosokból álló bizottság egybehangzó véleménye szerint, midőn a kérdéses czikk a nyilvános tanácskozás jogát kizárólag az angol parlamentnek tulajdonitja, járatlanságot árul el a magyar alkotmányos életben, s ennélfogva helytelen; mivel benne, az eddigi szokás ellenére, néhány követ névszerint megemlittetik, szokatlan; s minthogy mások mellöztével csak ezek emlittetnek, egyoldalú, sértő, viszályra késztető; s *mivel végre másokat hasonló hírre jutni ösztönöz (!!), aggasztó s igy büntetésre méltó.*

Hogy mi legyen az író és a czenzor büntetése, az iránt már a bizottság tagjainak itélete szétágazó volt. Az egyik szigorubb, a másik enyhébb megtorlást ajánlt.* Különben ez nem is tartozik a dolog érdemére. Lényeges, mert a viszonyokra jellemző, az, hogy egyátalán büntetésre méltónak találták az idézett sorok szerzőjét és czenzorát.

* Horváth: Magyarorsz. tört. VIII. 315.

A mily szigoruan járt el a kormány azokkal szemben, kik a könyvvizsgálati szabályokat sértették meg, ép oly szigoru, sőt kegyetlen volt a sajtóvétség megtorlásában.

1802-ben három fiatal ember ellen inditotta meg a kir. ügyész a bűnvádi pert, mivel az illetők sajtó utján állitólag felségsértést követtek el. A biróság elmarasztalván őket a felségsértés bűnében, közülök kettő: Zsarnóczy János ügyvéd és Mikola István jurátus kivégeztetett, a harmadik pedig (Kiss Károly főhadnagy) kegyelemből öt évi várfogsággal büntettetett.

Zsarnóczyt a következő vádak terhelték: hogy egynémely kinyomatott versében nemcsak a felséges Isten és szentháromság titkát, a szentségeket és szenteket, hanem magát Üdvözitőnket és az egyházi hatalmat is megsértette; hogy a királyi méltóság és az ország alkotmánya ellen sérelmes beszédeket tartott, hasonló érzelmekre másokat is elcsábitni igyekezett; hogy izgató iratokat szerkesztett és ragasztott ki a falakra, mely iratok által a fejedelmi hatalmat megtámadta, kormányát zsarnoksággal vádolta s általában ő felsége, a papság és a főrendek ellen vakmerően kitört. Mikola vétke pedig abban állott, hogy irataiban az Isten, az Üdvözitő, a szentségek ellen kikelt, Jézust hermafroditához hasonlitotta, a szenteket, az egyházi hatalmat, a privilegiumokat kigúnyolta, a boldogságos szűzet Vénushoz hasonlitá, a vallásfelekezetekből gunyt űzött, azután a törvényhozó test és ő felsége méltóságát megsértette, az ország alkotmányának lerombolását jósolgatta stb.

A kormány terrorizmusa a sajtóval szemben évtizedeken át fenntartotta magát. 1810-ben tett ugyan a kormány némi látszólagos engedményeket a sajtónak; de lényegében minden maradt a régiben.

Hogy az osztrák örökös tartományok könyvvizsgálói

számára 1810-ben kiadott *czenzori utasitásokat* a magyarországi czenzorokra nézve is kötelezőkké tették, ezen annál kevésbe ütközhetett meg bárki is, mivel *maga az 1811—12-diki országgyűlés elismerte, hogy a könyvvizsgálat Ausztriában és Magyarországon ugyanazon irányelvek szerint gyakorlandó*, világosan kimondván az emlitett országgyűlés, hogy «censores, *contra sana principia censurae, quae inter Haereditarias germanicas Provincias et Hungariam reciproca esse debent*, hujusmodi scripta admittentes, ad onus responsionis adstringantur».*

Az 1810-diki könyvvizsgálati rendelet forditásban igy hangzik:

«Mivel ő felsége szakadatlanul fáradozik az összeség és az egyesek jólétének minden uton-módon való előmozditásán; mivel meg van arról győződve, hogy a hasznos ismeretek terjesztése, a nézetek tisztitása, kapcsolatban a kedélyek nemesitésével, a legkitünőbb eszközök közé tartoznak ama czél elérésére; mivel tudja jól, hogy a czélszerüen megállapitott olvasási- és irás-szabadság különösen alkalmas a jólét kifejlesztésére; de e mellett teljesen fölfogva a legfőbb kormányzati és atyai kötelességet, mely az értelmi és erkölcsi képzésben s a fizikai jólét feletti őrködésben áll s mely szerint nem engedhető meg, hogy az alattvalóknak akár lelkök és szivök, akár testök megrontassék: mind ezeknél fogva a czenzura ezutáni vezetésére nézve, a czenzorok részére miheztartás végett a következő elveket állapitotta meg:

Egy világsugár se maradjon ezután, bárhonnan jön is az, figyelem és fölhasználás nélkül a monarchiában; de

* Az 1811–12-diki országgyűlés által összeállitott gravamenek 1-ső pontja.

gondos kézzel biztositandó egyszersmind a gyámoltalanok szive és feje a förtelmes fantázia romlott szülöttei, önző ámitók merges lehellete s fonák elmék veszélyes agyremei ellenében.

1. §. A könyvek és kéziratok megitélésénel mindenekelőtt külömbséget kell tenni ama munkák közt, melyek tartalmuknál és előadási módjuknál fogva csakis a művelt és tudománynyal foglalkozó emberek számára készültek s a röpiratok, népies munkák, mulattató könyvek és humoros iratok közt.

2. §. Valamely munka úgynevezett tudományos munkává nem terjedelme által lesz, hanem a felvett tárgy fontossága és természete s az előadás módja által.

3. §. A tudományos munkák ismet ket osztályba soroztatnak. Az elsőbe tartoznak azok az iratok, melyek új fölfedezések, tömött és világos előadás, új nézetek stb. által tűnnek ki; a másodikba a velőtlen és tartalmatlan kompiláczіók és százszor elmondottak ismétlesei stb.

4. §. Az első osztályba tartozó munkákkal szemben a legnagyobb elnézésnek van helye, s különös fontos ok nelkül azok el nem tilthatók. Ha pedig eltiltásuk szükségesnek látszanék, ezt nem kell nyilvánosságra hozni.

5. §. A második osztályba tartozó munkák semmi kíméletet nem érdemelnek, mivel semmifele előnyt nem nyujtanak s a mi bennök foglaltatik, azt jobb forrásokból is lehet meriteni. Ezekre nézve tehát a fennálló könyvvizsgálati szabályok alkalmazandók.

6. §. A röpiratokra, ifjúsági- es népiratokra, valamint a mulattató könyvekre nézve a fennálló könyvvizsgálati szabályok egész szigorral alkalmazandók. Az ilyen fajta művek közűl nemcsak azok tiltandók el, melyeknek tartalmuk a vallással, az erkölcscsel, az uralkodó ház iránti

tisztelettel és ragaszkodással, a fennálló kormányformával stb., nyiltan vagy lappangva ellenkezik, de még azok is eltiltandók, melyek tartalmuknál fogva sem az értelemre sem a szívre előnyösen nem hatnak s melyeknek egyetlen czéljuk az érzekiség ápolása. Szoros kötelességnek kell tehát tekinteni az efféle kártékony regény-olvasmányok kiirtását. Magától értetik azonban, hogy ezek közé nem tartozik az a nehány jó regény, mely az értelem fejlesztésére s a szív nemesitésére szolgál, hanem igenis ama regények végtelen tömege, melyek csupán szerelmeskedés körül forognak s a képzeletet agyrémekkel töltik be.

7. §. A humorisztikus iratok, költői termékek, a népies munkák közé számitandók. Az ily fajta klasszikus munkákra a 6. §. egész szigorral nem alkalmazható ugyan, de ugyanezek a 4. §-ban rendelt kíméletben sem részesülhetnek annyival kevésbé, mivel az egyesek vagy az összeség jólétenek elömozditására, mely a 4. §-ban jelzett könyvek valódi czélját képezi, nem hivatvák.

8. §. Munkák, melyek az államigazgatást a maga egészében vagy egyes ágaiban méltányolják, a hibákat és balfogásokat föltárják, valamely üdvös dolog elérésére az eszközöket és módokat kijelölik, az elmult eseményeket földerítik stb., ilyen munkák, valami kielégitő ok nélkül el nem tilthatók még akkor sem, ha a szerző elvei és nézetei a kormányéival ellenkeznének. Az effele iratok azonban méltóságteljes hangon es mérséklettel, sertő személyeskedés nélkül legyenek irva és semmi roszat ne foglaljanak magokban a vallás, az erkölcsök és az állam ellen.

9. §. A czenzura alól egyetlen munka sincs fölmentve s a revizori hivatal felel érte, ha valamely könyv az illető czenzor jóváhagyása nélkül a könyvárusoknak kiadatik.

10. §. Iratok, melyek a legmagasabb államfőt es annak

dynasztiáját, vagy idegen államok kormányát megtámadják, melyeknek czéljuk oda irányul, hogy elégedetlenséget és nyugtalanságot idézzenek elő, hogy az alattvalók és a fejedelem közti köteléket meglazitsák, a keresztyén és különösen a katholika vallást aláaknázzák, az erkölcsiséget megrontsák, s a babonát terjeszszék; könyvek, melyek a szoczinianizmus, deizmus, materializmus tanait hirdetik, végre a gunyiratok minden neme, nemcsak hogy nem hivatvák az egyesek szerencséjét és az összeség jólétét emelni, de sőt inkább azokat alapjukban megsemmisitik, s ennélfogva ép oly kevéssé tarthatnak igényt elnézésre, mint az orgyilkos kiméletre. Ezekkel szemben szigoruan alkalmazni kell az eddig fennállott szabályokat.

11. §. Az elősorolt alapelvek nemcsak a kinyomatott iratokra és munkákra nézve irányadók, hanem a kéziratokra nézve is.

12. §. Írók, kiknek kéziratát az udvari rendőrhivatal (Polizei-Hofstelle) kinyomatni nem engedte, ha az említett hivatal eljárását magukra nézve sérelmesnek találják, kéziratukat, védiratuk hozzácsatolásával, saját országuk politikai hatóságához fölterjeszthetik, mely aztán az ügyről ő felségét értesitvén, ő felsége az udvari rendőrhivatal «damnatur»-ját jóváhagyja, vagy a kinyomatást megengedi.

13. §. A tiltott munkák, ha új kiadásban jelennek meg, vagy ha a külföldről ujolag hozatnak be, ismét a czenzura elé terjeszthetők s a megállapitott szabályok szerint itélendők meg.

14. §. A czenzorok lehetőleg gyorsan, a mennyire ez a rendes vizsgálat hátránya nélkül történhetik, tartoznak a könyveket megbirálni, s különösen rajta kell lenni, hogy a könyvek, mielőtt a czenzorok közt kiosztatnának, szükségtelenűl ne heverjenek a revizori hivatalban, valamint a

czenzoroknak is gyorsabban kell a könyvekkel végezniök, mint az eddig történt.

15. §. Mostantól fogva a czenzura következő ítéleti formulákkal él a nyomatott művekre nézve: 1. admittitur, 2. transeat, 3. erga schedam conced., 4. damnatur. «Admittitur»-ral látandók el az olyan iratok, melyek nyilvánosan árulhatók s a hirlapokban is hirdethetők; «transeat»-tal az olyanok, melyek közforgalomba nem bocsáthatók, de szigorúbb korlátozásoknak sem vetvék alá, vagyis a melyeket szabad nyilvánosan árulni s a katalógusokba fölvenni, csak az ujságokban nem szabad hirdettetni; «erga schedam»-mal az olyanok, melyeknek tartalmuk részben botrányos ugyan, de túlnyomó részben jó és közhasznú s a miket ennélfogva az udvari rendőri hivatal által kiállított térítvény mellett csakis a kereskedők és a tudományokba beavatott emberek olvashatnak veszély nélkül. A «damnatur», mint a tilalom legfelsőbb foka, csak azokat az iratokat éri, miknek tartalmuk az államot, a vallást, vagy az erkölcsiséget sérti. Az ily iratok olvasására engedélyt az udvari rendőrhivatal ád s ugyane hivatal évnegyedenkint fölterjeszti ő felségének ama személyek névsorát, kiknek ilynemű könyvek és iratok olvasása megengedtetett.

16. §. A tanárok és tulajdonképeni szakemberek nem tilthatók el azoktól a könyvektől, melyek az ő szakmájukba vágnak vagy arra tekintettel vannak, akár «erga schedam»-mal, akár «damnatur»-ral jelezvék, kivévén, ha csupa rágalmazásból állanak, vagy különben tartalmatlanok lennének.

17. §. A kéziratoknál a formulák ugyanazok maradnak, a mik eddig voltak. Csupán egy ujjal: a «toleratur»-ral toldatnak meg. A kézirat, mely ily módon fölszabadíttatik, kinyomatható és a katalógusba fölvehető, de hirlapokban

nem hirdethető. Ez a formula azokra a belföldi iratokra alkalmazandó, melyeket a művelt közönség olvashat ugyan, de a melyek nem valók műveletlen emberek kezébe. Ugyanez a formula használható azokra a politikai iratokra is, melyeknek szélesebb körben való elterjedéséről az államkormány tudomást venni nem akar.

18. §. Az utánnyomásra vonatkozólag a következő szabályok állapittatnak meg: 1. A külföldön megjelent munkák utánnyomása valamint eddig törvényileg meg volt engedve, úgy ezután sem tiltatik meg általán véve. 2. E tekintetben azonban semmiféle könyvvizsgálati formula nem alkalmazható, hanem valamely munka utánnyomásának megengedéseért az udvari rendőrhivatalhoz kell folyamodni, mely aztán ujból czenzura alá veszi az illető könyvet s határoz annak megengedese vagy eltiltása felett. 3. Azok a munkák, melyeknek kéziratát idegen könyvárusok magukban vagy társaságban valamely belföldi könyvárussal, az itteni czenzura elé terjesztik s melyek — miután a czenzura által engedélyeztettek — bebizonyithatólag a monarchia valamelyik fővárosában nyomattak ki, — után nem nyomhatók. Mégis szükséges minden egyes esetben a nyomatásról a tartományfőnöknek jelentést tenni, hogy ez a szükséges intézkedéseket megtegye annak kinyomozására, vajjon a munka csakugyan az országban nyomatott-e, s erről a tartományfőnök értesiti aztán az udvari rendőrhivatalt.

19. §. Tudományos művek kéziratáról ezután másolat nem kivántatik, kisebb iratokról azonban, hacsak az udvari rendőrhivatal egyes esetben fölmentest nem ád az alól, másolat veendő.

20. §. Valamely irat hirdetését a revizori hivatal addig alá nem írja, mig az illető iratból a megszabott példányok az udvari könyvtár számára meg nem küldetnek.

21. §. Hogy valamely irat, kinyomatása előtt, bírálat végett még egy más udvari hivatallal közlendő-e, e fölött minden egyes esetben az udvari rendőrhivatal határoz.

22. §. *Az előbbi rendeletek, melyek a jelen utasítások által meg nem változtattak, vagy fel nem függesztettek, továbbra is érvényben maradnak.»*

Az itt bemutatott rendelet csak látszólagos konczessziókat tartalmaz: mert ha egy-egy pontban szabad kezet ad az írónak, ugyanabban a pontban rászabadítja a czenzort az íróra. A szabadságnak ez a neme roszabb a legnagyobb elnyomatásnál; mert lépre viszi azt, ki vele élni mer. E paragrafusokat olvasva, lepten-nyomon arról győződünk meg, hogy, a mint Girardin Emil mondja, «la censure est plus facile à établir, qu'à exercer».

A rendelet pl. fölhatalmazza az írókat, hogy az államigazgatás körében elkövetett hibákat tárják fel s arra vonatkozólag egész bátorsággal adják elő nezeteiket, nem lesz bántódásuk meg abban az esetben sem, ha nézeteik a kormányéival ellenkeznének; de ugyanott kiköti a kormány, hogy az ilyen felszólalások méltóságteljes hangon és mérséklettel legyenek írva. Igazodjék már most el az író, mi van neki megengedve, mi nincs? Találja ki, hol végződik a mérsékletnek a czenzor által megállapítandó határa?

A tanároknak megengedi a rendelet még a tiltott könyvek olvasását is; de a czenzorra bízza annak megítélését, vajjon a tiltott könyvek nincsenek-e telve rágalmakkal s nem tartalmatlanok-e (?), mert az ilyeneknek olvasásától még a professzoroknak is tartózkodniok kell. Minthogy pedig a tiltott könyv épen azért tiltatott el, mert a czenzor rágalmat talált benne (azért bajosabban, mert nem talált benne semmit): ebből következik, hogy mégis csak a tanár se különb a többi alattvalónál, mert a mi másnak tilos, az neki is az.

A tudományos munkákról — hogy még egy példát hozzunk fel — a rendelet a legnagyobb szabadelvüséggel intézkedik s kimondja, hogy különös fontos ok nélkül azok el nem tilthatók; de egyúttal *irodalmi kritikussá* teszi a czenzort s ő rá bízza, hogy húzza meg a határvonalat a valódi tudományos munkák közt, melyek tömött és világos előadás, uj nézetek által tűnnek ki s a velőtlen és tartalmatlan kompiláczíók közt.

Ilyen szemfenyvesztéssel, melyre bárki is könnyen rájöhetett, nem lehetett a kormány valódi intenczióira nézve a közvéleményt félrevezetni, annyival kevésbe, mert az 1810-diki czenzori utasitások kibocsájtása után is tenyleg csak oly szigoruan gyakorolták a könyvvizsgálatot, mint az előtt. *Napoleon* bukásával és a szent szövetség megalakitásával pedig *Metternich* kormánya tovább már nem tartván szükségesnek leplezgetni a népszabadság teljes megsemmisitésére irányzott szándokát, az 1810-diki czenzori utasitásokat oda módositotta, hogy azontul minden szabadabb eszme terjesztése gátoltassék meg.

Európa ebben az időben teljesen kimerült; a súlyos háboruk és forradalmak izgalmai megfosztották minden aktiv erejétől. A fejedelmek és a népek egyaránt óhajtották a békét, melynek áldásait oly rég nélkülözték. A nyugalomnak eme szükségérzete — mint *Bluntschli* igen helyesen jegyzi meg — legalkalmasabb az abszolutisztikus eszmék megtestesitésére, s az abszolutizmus valamint soha, ugy most sem késett ama nyugalom utáni vágyat saját czeljaira fölhasználni.

Összeült a bécsi kongresszus s a legitimitás elvét szentesitvén, az egyéni- és népszabadság-jogokat, mint a forradalmak tenyésztőit, megsemmisítette.

Talleyrand volt az első, a ki kifejezte abbeli kivánsá-

gát, hogy «a forradalom szelleme mindenütt és mindenkorra szűnjék meg s hogy minden legitim jog szentté tétessék» (.... que partout et pour jamais l'esprit de revolution cessât, que tout droit legitime fût rendu sacré):* ő volt az első, ki az alternativát a legitim jog és a forradalom, vagy — a mi ezzel szerinte egyértelmű volt — a népszabadságjogok közt felállítá.

Metternich herczeg, valamint a bécsi kongresszus, Talleyrand kívánságát melegen üdvözölte és nem késett megállapítani az alapelveket és intézményeket, melyek segélyével amaz óhaj valósággá válhatott. Hogy pedig ezek közt az intézmények közt a szabad sajtó helyet nem foglalhatott s hogy ennélfogva Ausztriában és Magyarországon is nyiltan és minden leplezgetés nélkül meg kellett fosztani a sajtót a szabadságnak még látszatától is, az magától értetik.

A bécsi kongresszus által megállapitott elveknek *hoszszabb időre* való konzerválása azonban nem sikerült, bármennyire számitottak is az abszolutisták Európának a hosszas küzdelmek után természetszerűleg beállott lethargiájára és közönyére.

A népek csakhamar összeszedték magukat s mint a ki nehéz álmából fölebredvén, lassankint fölidézi emlékezetébe az álom egyes részleteit, mind hangosabban és hangosabban követelték amaz igéretek teljesitését, melyekkel a nehéz időkben biztatták őket. Az ellenzék Magyarországon is napról-napra erősbödött. A megyék nyiltan ellene szegültek a kormány rendeleteinek s maguktartása a kormánynyal szemben mindinkább fenyegetőbbé vált. Már most erélyesen követelték, a mit eddig lanyha és szín-

* *Talleyrand* jegyzéke *Metternichhez*, Bécs, 1814. decz. 19. Közölve Klüber-nél: Acten des Wiener Congresses. VII. 49.

telen feliratokkal és panaszokkal sürgették a kormánynál, az alkotmány helyreállítását.

1825. jul. 3-kán megérkezett végre az országgyűlést összehivó leirat, melyben Ferencz határozott igéretet tett arra nézve, hogy politikája eddigi irányának megváltoztatásával nemcsak a sérelmeket orvosolja, hanem egyszersmind jövőre az alkotmányt és a törvényeket is tiszteletben fogja tartani.

Az 1825-diki országgyűlés uj korszak kezdetét jelenti nemcsak Magyarország politikai történetében, de politikai irodalmában is. Ez az országgyűlés fölvette az 1791-ben elejtett fonalat s úgy látszott, mintha elérkezett volna az idő a 90-es évek reformeszméinek létesitésére.

Ezt megelőzőleg azonban több mint három évtizeden át a sajtó oly elnyomatás alatt állt, a minő alatt sem az előtt, sem az után. Nem csuda ennélfogva, ha a politikai irodalom sem fejlődhetett. Az irók és kiadók egyaránt elkedvetlenedtek s a nyomdák, — miknek száma (az erdélyi nyomdák nélkül) a század első tizedében, Schwartner szerint, 36-ra rugott * és nem 10-re, a mennyire t. i. Horváth becsüli a számukat,** — nagyobbára imádságos könyvek, naptárak és privát alkalmi iratok nyomatásával tartották fenn magukat. A szigorú czenzura elfojtott minden nemesebb törekvest, minden buzgalmat az irodalom terén s az országos politikai kérdések vitatásától visszatartotta az arra hivatottakat.

A magyar politikai irodalom történetét tehát az 1793-ik évnél meg kellett volna szakitanunk. Az a nehány száz röpirat, mely ettől az időtől 1825-ig megjelent, teljességgel

* Schwartner i. m. II. III. 453.
** Horváth: Magyarorsz. tört. VIII. 265.

nem tükrözi vissza a politikai közszellemet; hanem e helyett megláthatni bennök, mint a tükörben, egyesek szervilizmusát, a hatalom árnyékában félénken meghúzódó apró emberek sivár lelket és kedélyét. Ez pedig nem olyan látvány, mi megérdemelné az említett iratok összegyűjtésével járó fáradságot.

Ha e korban egyátalán lehet szó politikai irodalomról: annyira egyoldalu volt az, hogy már ennélfogva sem vehetők számba egyenként termekei. Egyoldalúvá pedig a czenzura tette, mely a kormánynyal szemben a bírálatot, figyelmeztetést — lett legyen az bármily jóakaratú — nem tűrte meg. Ellenben pl. Gustermann-nak szabad volt a magyar publiczistákat üres fejűeknek nevezni, a nemzetet rágalmazni, a közjog alapjait, az alkotmányt megtámadni; mert hiába ő, műve megirásában * «an die allerhöchste Belehrung» tartotta magát, «wie nach Verordnung des höchstseligen Kaisers *Josef II.* bei der Verfassung eines Vorlesebuches über das ungarischen Staatsrecht zu Werk geschritten werden soll». Néhány évvel előbb a «*Versuch einer Darstellung der hung. Konstituzion*» ** ismeretlen szerzője hasonlóképen csúffá tette a világ előtt a magyar alkotmányt, provokálván egyszersmind a királyt, hogy *szent István, nagy Péter* és *Napoleon* példáit követve, önkényüleg, saját belátása szerint alakítsa át a kor szellemével ellenkező, elavult magyar alkotmányt, a koronázáskor letett esküjével pedig mitsem törődjék, mert hiszen igaza volt *II. Friggyesnek*, midőn azt mondta, hogy sokkal helyesebb, ha az uralkodó, esküjét szegi meg, mint ha rosz törvények alatt sinlődő

* Gustermann: Ung. Staatsrecht. Wien, 1818.

** Versuch einer Darstellung der hungarischen Konstituzion. Leipzig, 1812. Gedr. bey J. B. Hirschfeld. 8-r., IV + 172 lap.

népét veszni engedi. Sem Gustermann, sem az ismeretlen író nem követtek el a kormány szerint büntetésre méltó cselekményt. De a nemzet becsületét ama megtámadtatások ellen vedelmező iratok kinyomatásába az országos kormány nem egyezhetett bele, nehogy valamikép az ilyformán keletkezendő szóváltás izgalomba találja hozni a kedelyeket.

Egy-két írónak a magyar közjog meghamisitására irányzott törekvése ép oly elismerésre talált kormánykörökben, mint a mily gyönyörűsége telt a kormánynak a francziák ellen írt s az inzurgenseket lelkesitő alkalmi iratokban. Az egyházi szónokok es alkalmi poéták egész raja szállt versenyre, hogy a francziákat megutáltassa a nemzettel s hogy az inzurgensekbe lelket öntsön.

Idegenkedéssel fordulunk el ettől a sivár kortól, melyben a lenyűgözött közszellem nem nyilatkozhatott, hanem itéletökben anyagi es morális eszközökkel megvesztegetett egyének tolták fel magukat a közvelemény tolmácsaiul.

A politikai irodalom történetenek jelentősege abban áll, hogy föltárja az eszméket, érzelmeket, melyek egy-egy kor törekveseinek, lelkesedesének tárgyát képezték. Ha egy szerencsétlen korszakban a hatalom megnemitja azokat, kik a nemzeti aspiracziók kifejezésére lennenek hivatva : az avatatlanok kezei közt szükségszerüleg elveszti jelentőségét a politikai irodalom, s értéktelenné válik az utókorra nezve annak anyaga.

TÁRGYMUTATÓ.*

(A földolgozott művek jegyzéke.)

A.

* Csillaggal jeleztük azon műveket, melyeknek cziméből vagy czímlapjáról a szerző vagy a fordító neve hiányzik, s melyeknek ennélfogva *eredeti* czimok nem a szerző vagy fordító neve, hanem más vezérszó alatt fordul elő.

B.

C.

D.

E.

F.

G.

H.

I.

J.

K.

L.

M.

N.

S.

T.

U.

V.

W.

Z.

200/B852

PH Ballagi, Géza
3023 A politikai irodalom
P6B3 Magyarorszagon

PLEASE DO NOT REMOVE
CARDS OR SLIPS FROM THIS POCKET

UNIVERSITY OF TORONTO LIBRARY

